

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

мр Јасмина П. Николић

**КУЛТУРНИ МОДЕЛ НАЦИЈЕ И
ПРЕВОЂЕЊЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ:
ШПАНСКЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У
БРИТАНСКОМ РОМАНТИЗМУ**

Докторска дисертација

Београд, 2023

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Jasmina P. Nikolic

**THE CULTURAL MODEL OF THE NATION
AND THE TRANSLATION OF FOLK
POETRY: SPANISH AND SERBIAN FOLK
SONGS IN BRITISH ROMANTICISM**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Јасмина П. Николић

**КУЛЬТУРНАЈ МОДЕЛ НАЦИЈ И
ПЕРЕВОД НАРОДНОЈ ПОЭЗИЈ:
ИСПАНСКИЕ И СЕРБСКИЕ НАРОДНЫЕ
ПЕСНИ В БРИТАНСКОМ РОМАНТИЗМЕ
ДОКТОРСКАЈ ДИССЕРТАЦИЈА**

Белград, 2023

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор: др Јелена Филиповић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Чланови комисије:

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

Датум одбране: _____

КУЛТУРНИ МОДЕЛ НАЦИЈЕ И ПРЕВОЂЕЊЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ: ШПАНСКЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У БРИТАНСКОМ РОМАНТИЗМУ

Сажатек

Преводи шпанске и српске народне поезије спадају у ред најистакнутијих књижевних догађаја у британском романтизму. Исти најзначајнији преводиоци превели су и шпанске и српске песме или се њима на неки начин бавили. То су Волтер Скот, Џон Гибсон Локхарт и Џон Бауринг.

Циљ дисертације је да испита везе шпанске и српске народне поезије у британском романтизму и утицај на грађење културног модела нације, затим да , поређењем свих аспекта од значаја који укључују како саме преводе, изворнике, приказе и преводиоце тако и шири друштвено-историјски и културно-политички контекст у ком су преводи настали, као и културне моделе Шпаније и Србије који су на њима настали. Хипотеза је да је превођење саставни део стратегије пасивног освајања територије која је међа, ни на Истоку ни на Западу.

Водећи се комплексном природом проучаваних феномена, предложен је компаративан и интердисциплинарни оквир који комбинује постулате и концепте природне филозофије, културне антропологије, студија културе и студија превођења, когнитивне антропологије, теорије културних модела и перформативне историје.

Културни модел нације Шпаније и Србије настао је као измаштавање геополитичких евро-оријенталних периферија, Балканског полуострва под Отоманима, и маварске Шпаније. Културни модели су исти, насталу под утицајем метанаратива Европе и Прогреса, а у функцији грађења британског националног идентитета.

Шпанија и Србија су у романтичарској књижевној обради хетеротопије. Британска књижевност деветнаестог века одиграла је пресудну улогу у стварању слике варварског, дивљег истока Европе. Примери у овој дисертацији показују да је наратив доброг дивљака активан.

Романтичари, у настојању да уједени машту и разум, универзално и национално, класично и романтично, стварају мит Европе и „мистику“ Нације.

Кључне речи: народна песма, културни модел, нација, превођење, Шпанија, Србија, српска народна песма, Европа, Велика Британија, романтизам.

Ужа научна област: когнитивна антропологија, хиспанистика, фолклористика, социолингвистика, студије културе, студије превођења

УДК број:

THE CULTURAL MODEL OF THE NATION AND THE TRANSLATION OF FOLK POETRY: SPANISH AND SERBIAN FOLK SONGS IN BRITISH ROMANTICISM

Abstract

Translations of Spanish and Serbian folk poetry are among the most prominent literary events in British Romanticism. The same most significant translators translated Spanish and Serbian poems, or they dealt with them in some way. They are Walter Scott, John Gibson Lockhart, and John Bowring.

The aim of the dissertation is to examine the connections between Spanish and Serbian folk poetry in British romanticism and the influence on the construction of the cultural model of the nation, then, by comparing all aspects of importance that include both the translations themselves, the originals, representations and translators, as well as the broader socio-historical and cultural context in which the translations were created, as well as the cultural models of Spain and Serbia that were created based on it. The hypothesis is that translation is an integral part of the strategy of passive conquest of the border territory, neither in the East nor in the West.

Guided by the complex nature of the studied phenomena, a comparative and interdisciplinary framework is proposed that combines the postulates and concepts of natural philosophy, cultural anthropology, cultural studies and translation studies, cognitive anthropology, cultural model theory and performative history.

The cultural model of the nation of Spain and Serbia was created as an imagination of the geopolitical Euro-Oriental peripheries, the Balkan Peninsula under the Ottomans, and the Moorish Spain. The cultural models are the same, created under the influence of the metanarrative of Europe and Progress.

Spain and Serbia represent the romantic literary treatment of heterotopia. British literature of the nineteenth century played a crucial role in creating the image of the barbaric, wild east of Europe. The examples in this dissertation show that the good savage narrative is active.

Romantics, in an effort to unite imagination and reason, universal and national, classical and romantic, create the myth of Europe and the "mystique" of the Nation.

Key words: folk song, cultural model, nation, translation, Spain, Serbia, Europe, Great Britain, romanticism.

Scientific field: cognitive anthropology, Hispanic studies, folkloristics, sociolinguistics, cultural studies, translation studies.

UDC number:

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Дуго сам се надала да ће доћи тренутка у ком ћу моћи да отворим своју мапу захвалности коју годинама носим свуда са собом. Током целог пређеног пута од почетка истраживања до писања такозваних изјава захвалности, у разним фазама рада на дисертацији, неретко бих осетила искрену захвалност, некада би ми се исти увид, мисао, осећање вратило и по неколико пута, некада бих накнадно схватила значај неког геста, савета.

Захваљујем се менторки, професорки Јелени Филиповић, на знању које је поделила са мном, на страсним разговорима о теми, на невероватним асоцијацијама, на бодрењу, на томе што је увек ту, увек спремна да поведе ка светлу. На томе што је у кључним тренуцима умела да ме чује боље него што сам чула саму себе, и да дода предлог, књигу, приступ тачно кад треба и где треба. На целом пређеном путу од узвика који још памтим испред Зборнице 116, „па то је седам дисциплина!“ до књиге *Историја о историји* у инбоксу јер то је то шта ја радим. Бескрајно захвална. Без професорке Филиповић прича о шпанским и српским народним песмама у британском романтизму извесно не би била ова прича.

Захваљујем се члановима комисије који су тему оценили као засновану, на плодним разговорима, мотивацији, подршци, литератури и нади да ћу дисертацију завршити. Некада је њихова била већа од моје. То су разговори којима сам се често враћала када је живот требало из свакодневице пренети у лепоту стварања, причања, спајања светова.

До неба се захваљујем колегама са Катедре на свему! Иако бих најрадније навела све колеге по имену, свесна сам ограничења простора, али желим да знају да док ово пишем, сваког од њих појединачно замишљам и кажем – хвала! На подршци, солидарности, окренутости ка решењу, разумевању чак и онда када ме је тешко разумети или када и не заслужујем. Филолошки факултет и Катедра за иберијске студије су друга кућа.

Захваљујем се професору Солдатићу. Њему без тезе на очи не смем да изађем. Захвалити се професору Солдатићу на свему чиме је допринео не само томе да овај рад угледа светлост дана, већ и да ја разумем сопствен ограничења, трајало би. Стога, бирам да се захвалим што ме сваки пут кад ме види пита – шта је са докторатом? И што је упркос томе налазио начин да подржи моја интересовања и да се не љути превише. Захваљујући њему сам неколико пута учила исту лекцију – заврши, важно је! Надам се да сам је научила.

Захваљујем се професорки Снежани Самарцији, менторки мог магистарског рада, на огромном знању из српске народне књижевности, на топлини сарадње. Она ми је с великим ентузијазмом скренула пажњу на књигу *Талфј и српска књижевност и култура* сада већ давне 2008. године чим је књига изашла. Као да је тада знала нешто што ја још нисам, и што нико није. Данас заиста с поносом могу да кажем да ми је драго што ће се захваљујући овој дисертацији Тереза Албертина Лујза фон Јакоб моћи уврсти међу преводиоце које српска и шпанска народна поезија деле. Талфј је била чудо од жене!

Захваљујем се Ани Кузмановић-Јовановић и Јовану Јовановићу што су ми јако давне 2005. године за рођендан поклонили књигу Весне Голдсворти *Измишљање Руританије*. И они су тада знали нешто што ја нисам. Та је књига била мост између мог магистарског и докторског рада. Заиста се још сећам тренутка у ком се чудом чудим и питам а шта је то Руританија? Кад оно...

Захваљујем се колегама Жељку Донићу, Ненаду Томовићу и Ксенији Вранеш који су ми помогли не само у ономе што сам тражила, већ су и додали податке, радове и одвојили време.

Захваљујем се Весни Видовић на стрпљењу, на увођењу реда у хаос моје главе, смиреност и осмех. И што се увек јави на телефон и зна одговор на свако питање.

Захваљујем се свима који су ми помогли да рад добије коначан облик. Борису и Марку за табеле, Снежани за то што је грешака мање него што би их било, књиговесцу Владимиру који с поносом ради свој посао.

Захваљујем се Биљи, Александру и Немањи што су све време били довољно близу, а довољно далеко, и бринули уместо мене о важним стварима чак и на своју штету. Бескрајно сам им захвална на томе. Посебно Биљи што је пратила како дишем.

Захваљујем се братанцу и свим блиским пријатељима које се сам себи ускратила, и којима сам себе ускратила. Знам да су мислили, разумеју и да се радују – и да праве планове како да надокнадимо. Хвала свима на порукама подршке и емпатији!

Захваљујем се комшиници Брани што је несебично чувала Аску дан и ноћ. Ко зна Аску зна о чему причам, и Милени што је бринула да све буде уредно.

Хвала Вики на животном сапутништву.

Хвала Нени на шетњама у којима само ја причам, јасно је о чему и на великој помоћи.

Хвала Јелени на разумевању што нисам била ту на један посебан дан и виртуелним загрљајима.

Хвала Весни што ме је научила како да се пресложим кад је тешко, без много драме.

Хвала Ани на оштроумности и разумевању, на правим стварима у права времена.

Хвала Саши на ведрини и за мир у души.

Хвала брату на свим могућим микро-историјским дешавањима на нивоу свакодневице који живот значе (одвожењу, довожењу, чекању...), на братским послима.

Хвала тати што му ништа никад није тешко, чак и кад очигледно јесте. И на свим шалама, а нарочито на усађеној љубави према учењу.

Хвала нани, потпуно интериоризованој најомиљенијој особи, која иако одавно није на овом свету, све време, као некада, кува кафу до шест ујутру и хекла да ми прави друштво. Хвала на усађеној безбрижности. Она се највише радује од свих. И када у дисертацији наиђете на метафору мустре и миљеа, знаћете о чему се ради.

Хвала свима које сам на путу срела. Дуг је пут био. Хвала универзуму што се није претерано комешао.

И посебно, најпосебније, хвала Мамаи, што је мене ставила испред себе чак и када је требало да буде обрнуто. Мама је моја енергија.

Садржај

УВОД.....	5
КОМПАРАТИВНО ИЗУЧАВАЊЕ ШПАНСКЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ И ПРВИХ ПРЕВОДА НА ЕНГЛЕСКИ	7
„Луд за Немачком“ (Волтер Скот), „Шкотланђанин који се прави Енглеz“ (Џон Гибсон Локхарт), и „Енглески Шпанац“ (Џон Бауринг).....	11
Политичко и културно одређење Шпаније и Србије у првој половини XIX века	14
Шири друштвенополитички контекст.....	17
Стварни свет и интересовање за народну књижевност	18
Циљ	20
Структура	21
ГРАЂА И ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ПРВИХ ПРЕВОДА	24
ТАЛАСИ ПРЕВОЂЕЊА И ИНТЕРЕСОВАЊА	24
Први помени	24
Скотови преводи и преглед досадашњих истраживања и сазнања у вези са преводима.....	29
Збирке превода	36
Преводи и прикази у Америци.....	43
Таласи истраживања	45
МЕТОДОЛОГИЈА.....	50
ИСТОРИЈА КАО ПЕРФОРМАТИВНИ ЧИН И ДЕКОНСТРУКЦИЈА	50
ПРЕВОЂЕЊЕ ТЕКСТА ПРЕКО (ДИСЦИПЛИНАРНИХ) ГРАНИЦА	51
СТУДИЈЕ ПРЕВОЂЕЊА	54
ПОРЕЂЕЊЕ И ПРЕВОЂЕЊЕ КУЛТУРЕ.....	56
Природна филозофија.....	56
Бинарни системи.....	57
СТУДИЈЕ КУЛТУРЕ.....	58
Преводјење култура	59
Оријентализација.....	60
Узорковање	60
ТЕОРИЈА КУЛТУРНИХ МОДЕЛА И „НОВА“ АНТРОПОЛОГИЈА	60
„Нова“ антропологија	60
КОГНИТИВНА АНТРОПОЛОГИЈА.....	61
Културни модел и шема	61
Компоненте културног модела.....	62
„Ледени брег“ културе.....	62
НАРАТИВАНА ТЕОРИЈА	64
ИМАГОЛОГИЈА.....	65
Људска мотивација и микроисторија	66
Најважније студије	68
Поступак	68
ПРВИ ДЕО	70
О ИЗВОРНИЦИМА И УРЕЂИВАЧКИМ СТРАТЕГИЈАМА.....	71

ШКОТСКА И ЕНГЛЕСКА: ПРВИ ПРЕВОДИ И АНТОЛОГИЈЕ.....	72
ПСЕУДОПРЕВОДИ	74
ТОМАС ПЕРСИ И.....	76
... И ПСЕУДОПРЕВОДИ	80
ШКОТСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ.....	81
НЕМАЧКИ ИЗВОРНИЦИ	81
ХЕРДЕР, <i>STIMMEN DER VÖLKER IN LIEDERN</i> (1778)	82
ГЕТЕ: "AN OLD FRIEND IN A FOREIGN LAND"	84
ДЕПИНГ И НИКОЛАС БОЛ ДЕ ФАБЕР	85
ТАЛФЈ (1797–1870), ТЕРЕЗА АЛБЕРТИНА ЛУЈЗА ФОН ЈАКОБ.....	86
<u>ДРУГИ ДЕО</u>	<u>89</u>
<u>О БРИТАНСКОМ РОМАНТИЗМУ</u>	<u>90</u>
О БРИТАНИЈИ, ЗЕМЉИ ПРЕВОДА, И... ..	92
... о ФРАНЦУСКОЈ.....	95
О РОМАНТИЧАРСКОМ СТВАРАЊУ И НЕОПОНАШАЊУ КЛАСИКА.....	96
О НАЦИОНАЛНОМ И УНИВЕРЗАЛНОМ	98
ФРАНКОФОБИЈА	104
... о НЕМАЧКОЈ	106
ГЕРМАНОФИЛИЈА	108
... о ШПАНИЈИ И ХИСПАНСКОЈ АМЕРИЦИ.....	112
... о СРБИЈИ И БАЛКАНУ.....	114
... и РУСИЈИ.....	116
... и ПАН-ПОКРЕТИМА	117
УПОРЕДНА ХРОНОЛОГИЈА ПРЕВОДА, ДОГАЂАЈА И ПРИКАЗА	119
<u>ТРЕЋИ ДЕО</u>	<u>123</u>
О ПРЕВОДИОЦИМА	124
ВОЛТЕР СКОТ: МЛАД И ЛУД ЗА НЕМАЧКОМ.....	124
ЏОН ГИБСОН ЛОКХАРТ.....	126
БАУРИНГ: ЕНГЛЕСКИ ШПАНАЦ	131
О ПРЕВОДИМА И СТРАТЕГИЈАМА УРЕЂИВАЊА ПРЕВОДА ПЕСАМА (И КУЛТУРА)	134
ИЗМЕШТАЊЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ	134
АНТОЛОГИЈА КАО СТРАТЕГИЈА САКУПЉАЊА КУЛТУРЕ	136
КАДРИРАЊЕ ОЗНАЧАВАЊЕМ	138
ГОЗБА	139
О ПАРАТЕКСТОВИМА И ПАРАТЕКСТУАЛНИМ НАРАТИВНИМ СТРАТЕГИЈАМА.....	142
УВОДИ	143
ПРИКАЗИ	146
О НАРОДНИМ ПЕСМАМА.....	151
НАРОДНО СРПСКО И ДРЕВНО ШПАНСКО, А НАЦИОНАЛНО?	151
НАЦИОНАЛНО	155
СТАРОСТ	155
<u>ЧЕТВРТИ ДЕО</u>	<u>158</u>
TERRA INCOGNITA, О ПОЗНАВАЊУ ЗЕМАЉА ИЗВОРНИКА	159
ШПАНИЈА И СРБИЈА	159
О ИЗМАШТАВАЊУ	162
(НЕ)ПОЗНАВАЊЕ ЈЕЗИКА	164

<u>ПЕТИ ДЕО.....</u>	<u>170</u>
<u>О ПРЕВОЂЕЊУ НАРОДНИХ ПЕСАМА И ГЛОБАЛНИМ И ЛОКАЛНИМ СТРАТЕГИЈАМА</u>	
<u>ПРЕВОЂЕЊА</u>	<u>171</u>
ПРЕВОЂЕЊЕ КАО НУЖДА, “THE LAW OF THE FOREIGN“	171
СВЕТСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО ОБЛИК КУЛТУРНОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА.....	172
РОМАНТИЧАРСКЕ ТЕОРИЈЕ И СТРАТЕГИЈЕ ПРЕВОЂЕЊА	173
Доносилац светла: Немачка.....	174
Законодавац: Тајтлерови Огледи	176
ПРЕВОДИОЦИ О ПРЕВОЂЕЊУ	177
Перси.....	177
Талфј.....	178
Скот	179
Локхарт	179
Бауринг.....	180
СТРАТЕГИЈЕ ПРЕВОЂЕЊА	180
Глобалне стратегије.....	182
Локалне стратегије	183
ПРЕРАДА	185
ОЦЕНЕ ПРЕВОДА	187
О Персијевим преводима	188
О Скотовим преводима.....	188
О Локхартовим преводима	189
О Талфјиним преводима	193
О Бауринговим преводима	194
Талфјина критика Локхартовог превода	195
Метрика.....	197
<u>ШЕСТИ ДЕО.....</u>	<u>199</u>
<u>О НА(РА)ЦИЈИ И СТРАТЕГИЈИ ИЗМАШТАВАЊА.....</u>	<u>200</u>
Нација	200
КОМПОНЕНТЕ КУЛТУРНОГ МОДЕЛА НАЦИЈА.....	202
КУЛТУРНИ МОДЕЛ НАЦИЈЕ И (ПРЕВЕДЕНА) НАРОДНА ПОЕЗИЈА.....	205
Језик	205
Национални дух	207
Култура и њен круг	207
Други.....	209
Карактер	210
Религија	211
Историја и обичаји.....	211
Територија	212
Порекло народа.....	212
НА(РА)ЦИЈА	213
Наративи	214
Метанаративи и <i>МЕТАМЕЂЕ</i>	215
<u>СЕДМИ ДЕО</u>	<u>219</u>
<u>„ЕПСКЕ ДРАМЕ НАШЕГ ВРЕМЕНА“</u>	<u>220</u>

ЕВРОПА.....	220
БРИТАНИЈА, ДВЕ ЕВРОПЕ И ИСТОК	222
УЈЕДИЊУЈУЋИ НАРАТИВ ЕВРОПЕ.....	223
ЕВРОЦЕНТРИЗАМ, ОРИЈЕНТАЛИЗАМ, ЕВРООРИЈЕНТАЛИЗАМ И МАВАРСКО-ШПАНСКИ ОРИЈЕНТАЛИЗАМ	224
ПРОГРЕС.....	227
СТУДИЈА СЛУЧАЈА: „ВИЗИЈА ДОН РОДРИГА“, „ЕЛИЗИЈА ШПАНИЈЕ“	233
<u>ПУЛСИРАЈУЋА МАГЛИНА ИЗМЕЂУ ДВЕ ГАЛАКСИЈЕ.....</u>	<u>237</u>
ХЕТЕРОТОПИЈА	239
FIGURACIONES DE IBERIA И ИЗМИШЉАЊЕ RURITANIJE	239
ДОБАР ЕВРООРИЈЕНТАЛНИ ДИВЉАК НА ПУТУ ПРОГРЕСА	242
СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ПЕСМА О ЂУРЂУ БРАНКОВИЋУ У НОЛСОВОЈ <i>ИСТОРИЈИ ТУРАКА</i>	244
<u>ДОДАТАК.....</u>	<u>246</u>
ТАБЕЛАРНИ ПРИКАЗИ ГЛАВНИХ ДИХОТОМИЈА	246
САВРЕМЕНИ ОКВИРИ И СТУДИЈЕ О ПОРЕЂЕЊУ НАЦИЈА	247
ХОФСТЕДЕ	247
НИЗБЕТ	249
<u>ЗАКЉУЧАК.....</u>	<u>250</u>
ПРЕДЛОЗИ ЗА БУДУЋА ИСТРАЖИВАЊА.....	251
<u>ЛИТЕРАТУРА.....</u>	<u>254</u>

Увод

Сунце опевано у астечкој песми другачије је од сунца из египатске химне, иако је у питању
уста звезда.¹

Октавио Пас (Paz 1971, 9)

Шпанске и српске народне песме први пут су систематски преведене на енглески језик истовремено, у трећој деценији XIX века. Најзначајнији преводиоци били су исти појединци, међу којима посебно место заузима Џон Бауринг (John Bowring).

Иако је у то време преводачка активност била генерално усмерена на песме народног порекла разних народа, само су шпанска и српска народна поезија завределе оволику подударност. У *Оксфордској историји књижевних превода на енглески језик* аутори констатују да су поред балада с немачког и келтског говорног подручја још само баладе из Шпаније и Србије биле често превођене (France & Haynes 2006, 434).² Додајмо томе чињеницу да су неретко биле и поређене као сличне. Морамо се питати зашто баш још само шпанске и српске, а не, рецимо, грчке и португалске, када знамо да је Роберт Сауди (Robert Southey) боравио у Португалији и превео Камоисове (Luís Vaz de Camões) песме,³ а Бајрон (Lord Byron) у Грчкој, где је и преминуо. Такође се морамо питати и зашто су превођене оне у чијем се друштву наводе, а то су немачке, шкотске и велшке. Нарочито када знамо да је Волтер Скот (Walter Scott), иначе Шкотланђанин, сакупљач и преводилац шкотских народних песама, а дефакто и први преводилац српске народне песме на енглески језик, „Хасанагиницу“ превео као Гетеову, односно немачку „морлачку“ песму. Или, примера ради, када знамо да је Џон Гибсон Локхарт (John Gibson Lockhart), први значајан преводилац шпанских балада на енглески и такође Шкотланђанин, користио Деппингово (Depping) немачко издање граничарских, маварских балада.⁴ Отвара се свакако читав низ других важних питања попут: До које мере је на преводиоце утицала опчињеност Гетеом? Зашто су и како преводили не знајући језик с ког преводе? Зашто су одустајали од објављивања својих превода и преводачких пројеката? Зашто су неки преводили дословно, а неки слободно? Зашто нема српских песама у антологији *Targum, or Metrical Translations from Thirty Languages and Dialects* Џорџа Бороуа (George Borrow), Бауринговог непријатеља, објављеној 1835. са песамама из тридесетак земаља?⁵ То су нека од питања на која ћемо покушати да одговоримо у овој дисертацији.

Иако сматрамо да је индивидуална мотивација преводилаца од великог значаја за коначни исход процеса превођења, а под претпоставком да је овако велика подударност само наговештај ширег географско-културног, историјско-политичког контекста, усвајамо Делићев став (Делић 2008, 165)⁶ изнет у чланку посвећеном убедљиво најзначајнијем преводиоцу српских народних песама, Терези Албертини Луиси фон Јакоб – Талфј (Therese Albertine Luise von Jacob – Talvj), по ком би било „наивно“ и „недовољно“ на тако озбиљна питања одговарати само на основу личних преференција преводилаца баш према овим, Британцима тада

¹ “El sol que canta el poema azteca es distinto al sol del himno egipcio, aunque el astro sea el mismo.” Paz, Octavio. 1971. *Traducción: literatura y literalidad*. Barcelona: Tusquets, p. 9

² “In addition to the ballads from Germanic countries, those of Spain, Serbia, and Celtic-speaking regions were frequently translated.”

³ “In 1803 he published translations of poems by Camões, but his interests were soon to turn elsewhere.” (Pym & Style 2008, 261)

⁴ Depping, Georges Bernard. *Sammlung der besten alten spanischen historischen: Ritter-und maurischen Romanzen*. Altenburg und Leipzig. Brockhaus, 1817.

⁵ Нема их ни у постхумно објављеној антологији *Ballads of all nations*, 1927.

⁶ „Уз оваква и слична биографска објашњења поставља се увијек низ озбиљних питања: зашто би Гете волио баш српску народну поезију, зашто би то интересовање морало резултирати превођењем, откуд у Срба толико богата народна поезија и откуд она у Њемачкој?“ (Делић 2008, 165–166)

непознатим, народним традицијама.⁷ Усвајамо и слично размишљање Дијега Саље (Diego Saglia), изнето мало другачијим стилем, по ком „увозени текстови, обрасци и културни играчи са Континента нису били само карактеристике неколицине посебно пријемчивих аутора или културних центара, већ је ‘увоз’ била одлика књижевног и културног система и његових далекосежних трансформација у производњи и потрошњи текстуалних и других културних артефаката у одређеним историјским, идеолошким и политичким контекстима“. (Saglia 2019, vii) Наведимо и треће мишљење, професорке енглеске књижевности на Универзитету у Масачусетсу, Џоселин Алмеиде (Joselyn M. Almeida), изнето у студији из 2010. године посвећеној романтизму и англо-хиспанском имагинаријуму: „Представе шпанских окружења, мотива, ликова и културних имитација [...] више се не могу једноставно приписати индивидуалним уметничким изборима док се игнорише културни и историјски ангажман великих размера између Британије и хиспанског света. (Almeida 2010, 10)

Стога смо се упустили у истраживање не само дубљих, већ и далекосежнијих геополитичких, културних и друштвеноисторијских веза, не само појединаца, већ и вредностима одређених, односно одељених културних кругова којима они припадају.

О комплексности интересовања Немаца и Британца за народну поезију других народа говоримо у посебном поглављу. Знамо да су у доба романтизма народне песме, између осталог, ако не и пре свега, извор сазнања управо о народима који их стварају. Главно питање које себи постављамо јесте: Шта то издваја српске и шпанске народне песме? Је ли то богат и доступан корпус?⁸ Лепота песама? Њихова старост? Заступљеност оријенталних тема и мотива? Егзотичност људи, простора и обичаја? Или пак њихов потенцијал за једну од главних наративних стратегија превођења, стратегију временског и просторног рекадрирања (“temporal and spatial re-framing”) како текста који се измешта из једног времена и места, тако и времена и места у које се текст измешта (Baker 2006, 112) са сврхом консолидације националних идентитета. Зашто су Британци нарочито истицали маварске граничарске романсе у време наполеонских ратова, односно песме о Косовском боју у време балканских устанака? Како каже Дијега Саља, „интерес за исламску Шпанију није само последица апетита за авантурама, егзотичним ликовима и далеким земљама. Шпанско-оријентални текстови су такође усмерени на разлике између Истока и Запада у времену када се на супротним странама геополитичке мапе Британија шири на своје источне поседе, а Отоманско царство губи своју власт над Грчком и Балканом. (Saglia 2000, 16–17) Додајмо овоме и – у времену када Шпанија губи своју власт над Јужном Америком.

До које мере је функција превода спознаја културних карактеристика српског и шпанског народа заснована на филолошко-антрополошком интересовању, а до које грађење метафоричких културних модела засновано на геополитичким интересима европске, односно британске елите XIX века? Шта се све у преводу изгубило, односно појавило? Напослетку, до које мере су слични културни модели Србије и Шпаније, спознати или измаштани, идеолошки

⁷ Делић сматра да би било „наивно“ покушати објаснити Терезин превод српских народних песама „рецимо, љубављу према Србима, српском језику и српској поезији“, као и да би било „недовољно“ објаснити је „великом наклоношћу ове тада младе, двадесетседмогодишње, образоване и у словенски свијет упућене љепотице, ћерке дворског титуларног савјетника, професора и племића из Халеа, господина Фон Јакоба, према Јохану Волфгангу фон Гетеу, коме се Талфј, у својим писмима, обраћа као „најпоштованијем од свих људи“. (Делић 2008, 165–166)

⁸ И шпанске и српске су богате: „Кастиљанске романсе су непревазиђене у Европи по свом броју, снази, утицају, драматичности и истинитости“ (Entwistle 1939, 152). „Мало је која европска књижевност почетком XIX стољећа имала тако богату народну књижевност као српска.“ (Делић 2008, 171). Да су народне традиције Шпаније и Србије богате и значајне за проучавање најважнијих питања народног песништва, међу којима се издваја хомерско сведочи то што су још Томас Блеквел (Thomas Blackwell) у Шкотској (*An Enquiry into the Life and Writings of Homer*, 1735), Геземан у Немачкој, а касније Милман Пари и Алберт Лорд увиђали њихов значај за рузмевање настанка Хомерових песама. „Народи Иберијског полуострва извесно су имали богатију баладистику од суседа, или су пак сачували живо интересовање за своје народне песме или песме на народну.“ (Lang 2012, 314)

или метафорички?⁹ Да ли су у питању модели Србије и Шпаније или неких других геополитичких ентитета попут Иберијског и Балканског полуострва (геополитичких периферија Европе) или симболичко-политичких, попут међе између Истока и Запада, варварства и цивилизације, деспотизма и слободе.¹⁰ Аламске баладе (“the Alhama ballads“) о завршном периоду реконкисте привукле су најмање шест британских преводилаца између 1775. и 1818. јер садрже „стилизоване примере надметања између Истока и Запада у зору модерног доба, које се завршавају поразом источне силе, а истовремено пружају и графичке илустрације егзотике, оријенталног деспотизма и насиља“ (Saglia 1999, 36–37).

Паралеле у ономе што се догађало у Немачкој и Енглеској у време романтизма, односно „четири деценије након Француске револуције“, неупитне су, а Абрамс (Abrams 1973, 11–12) их назива „упадљивим“ (“striking parallels“). Види их у ауторима и њиховим ставовима, темама, идејама, вредностима, метафорици (“imagery“), формама размишљања и имагинације. Међутим, знајући да Немачка још није уједињена, а да Британија постаје највећа светска империја, као и да везе између шпанске, српске и британске културе нису нужно биле директне, већ да су посредоване немачким језиком и немачким предромантичарским и романтичарским текстовима, претпоставили смо да се мотивација културне елите Немачке (тачније речено, земаља немачког говорног подручја), која прва успоставља филолошко-антрополошку метавезу изворних текстова, разликује од интересовања британске културне елите, која успоставља секундарни, удаљенији, али и обухватнији мастер-наратив какав је, примера ради, наратив прогреса.¹¹ Немачка је тежила уједињењу, експанзији сопствене културе кроз увођење „другог“, страних култура и очување њихових карактеристика, уједињењу у различитости. Превођење је пружило шансу немачком језику да се уздигне до европског у односу на француски (Делић 2008, 170). Отуда и велика иницијатива Копитара и Депенга да се народне песме преведу на немачки. Британија је пак тежила консолидацији империје путем брисања карактеристика „другог“, колонизацији маштом.

Компаративно изучавање шпанске и српске народне поезије и првих превода на енглески

Компаративно изучавање српског, па чак и јужнословенског и шпанског усменог песништва још је у зачетку како у шпанској, тако и у српској фолклористици, а студије су малобројне и у другим срединама. Сличном констатацијом Џон Милетич нас уводи у свој пионирски чланак посвећен прегледу компаративних студија “Hispanic and South Slavic traditional narrative poetry and related forms: a survey of comparative studies”¹² у ком је обухватио период од 1824. до 1977. године. Он налази да је изостанак компаративних студија „донекле необичан, будући да обе традиције нуде невероватно богат корпус материјала како из давног тако и из савременог доба, корпус који је до извесне мере још виталан“ (Miletich 1981, 375).

⁹ У прилог томе да је реч о измаштавању управо ових геополитичких периферија иде и већи број савремених, постструктуралистичких студија културе посвећених Иберијском и Балканском полуострву, као и Европи. Видети нарочито радове Дијега Саље, који говори о британским фигуративним утврђењима Шпаније, и Весне Голдсворти, која говори о британском „империјализму маште“ (Goldsvorti 2005, x).

¹⁰ Низу подударности можемо додати и ту да је славни историчар Леополд Ранке половином XIX века у истој књизи писао о историји Отоманске и Шпанске империје. Ranke, Leopold von. *The Ottoman and the Spanish empires in the sixteenth and seventeenth centuries*. Translated from the last edition of the German by Walter K. Kelly. London: Whittaker and Co., 1843.

¹¹ Lyotard, Jean-François, Geoffrey Bennington, and Brian Massumi. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984, xii.

¹² Miletich, John S. “Hispanic and South Slavic Traditional Narrative Poetry and Related Forms: A Survey of Comparative Studies (1824–1977).” *Oral and Traditional Literature: A Festschrift for Albert Bates Lord*, ed. John Miles Foley. Columbus, Ohio: Slavica, 1981. 282–293.

Ми можемо додати томе да је ово компаративно мимоилажење тек једно од изненађујућих „изостајања“, иначе тако типичних за време које је предмет наше дисертације – за романтизам.

Ретке су компаративне студије, а још су ређи преводи српских народних песама на шпански и шпанских на српски језик. О њима говори Жељко Донић у чланку “Some observations on history and perspectives of Spanish-Serbian/Serbian-Spanish oral poetry and translation” из 2013. године (Donić 2013, 439–448). Наводи да Хуан Октавио Пренс (Juan Octavio Prenz) у књизи *Сид и Марко Краљевић – прве апроксимације* (*El Cid y Marko Kraljević: una primera aproximación*, 1983), даје преводе петнаест песама о краљевићу Марку и исцрпан увод у коме аутор анализира сличности ова два легендарна хероја (idem, 441). Међу преведеним српским песмама на шпански је и „Женидба Милића Барјактара“ (“El casamiento de Milić, El Alférez”), коју су превеле Ђорђина Трубарац и Џени Пердомо Гонсалес (Jenny T. Perdomo González) (idem, 444), а објављене су у зборнику радова *Народне баладе и предања у Шпанији и Југославији* (Nikolic 2003, 203). У зборнику *Advances in oral literature research* Жељко Донић објавио је 2013. године превод песме „Смрт мајке Југовић“ (*La muerte de la madre de los Jugović*).¹³

Слично је и са превођењем шпанских народних песама на српски, српскохрватски, односно хрватски језик.¹⁴ Шпанска усмена традиција, а посебно поезија из које је шпанска књижевност вековима црпала инспирацију, остаје релативно непозната српском читаоцу, јер превода на српски готово да нема (Donić 2013, 439). Српској публици је народна романса била позната захваљујући *Циганском романсеру* (*Romancero Gitano*) Федерика Гарсија Лорке, где користи песничку форму која се не разликује битно од форме старе романсе. Први систематски превод старих шпанских романси (“romance antiguo”) објављен је недавно, 2011. године у издању Жељка Донића,¹⁵ а први систематски осврт на превод романсе објављен је 2017. године.¹⁶ Покушаји превођења јављају се половином деветнаестог века, када је за часопис *Даница*, 1862. и 1863. године Јован Суботић превео четири романсе о Сиду, шпанском епском јунаку, под називом „Заклетва“, „Сидови сватови“, „Сидова тестамент“ и „Сидова смрт“ (Donić 2013, 440) Након паузе од једног века, тек је у своју познату антологију *Шпанска лирика: два златна века* (1963) Владета Кошутин укључио и десет старих романси, које преводи у адекватном, осмерачком метру. Преводилац Никола Милићевић је у прву велику хрватску антологију, *Zlatnu knjigu španjolske poezije* (Загреб, 1972) уврстио осам старих шпанских романси (Донић 2017, 128–129). Захваљујући присуству сефардских Јевреја на Балкану, Семјуел М. Елазарове јеврејско-шпанске романсе (*Romancero Judeo-Español*), објављене су 1987, у преводу Мухамеда Незировића (*Jevrejsko-španjolski romancero*). Међу значајне преводиоце сефардских романси убраја се и Калми Барух.

Међу преводима на хрватски језик истичу се преводи Станка Врза, о којима је писала Симона Делић (Delić 2007).¹⁷ Било би добро истражити и шта је од компаративних студија урађено у земљама региона, али то излази из оквира наше дисертације.

Мимоилажење је тим интересантније што, иако нису превођене нити поређене, ове две усмене традиције представљају корпусе на којима су изграђене две најзначајније савремене теорије усменог песништва: неотрадиционалистичка и усмено-формулна теорија (“oral-formulaic theory”) стварања и преношења усмених, народних песама. Наизглед парадоксално, теорије јесу поређене, а резултат тог непотпуног посла је да су јужнословенска епска поезија и хиспанска романса опстале као контрамоделни усмених творевина у утицајној хиспанској и

¹³ Проф. Др Јасна Стојановић пронашла је податак о још два превода на шпански и у току је истраживање.

¹⁴ *Песму о Сиду* на српски језик превео је професор Владо Драшковић: Владо Драшковић, *Песма о Сиду*, критичко издање (превод, коментар и речник), Београд, 1975.

¹⁵ *Stare španske romanse*, izbor, prevod sa kastiljanskog, predgovor, beleške i glosar Željko Donić; pogovor Jasmina Nikolić. Beograd: Partenon, 2011 (Novi Sad: Budućnost). 317 str.

¹⁶ Донић, Жељко, „Превод и рецепција старе шпанске романсе у српској културној средини“. Наслеђе : часопис за књижевност, уметност и културу, Год. 14, бр. 36 (2017), стр. 121–136.

¹⁷ Delić, Simona. "Spanish Ballads in Johann Gottfried Herder's Volkslieder Collection (1778/79), Jakob Grimm's Silva de Romances Viejos Collection and their intercultural Echoes in Croatia." *Lied und populäre Kultur / Song and Popular Culture* 52 (2007): 95–112. <https://www.jstor.org/stable/30043763>

англосаксонској критичкој литератури од шездесетих година XX века све до данас. Пошто је јужнословенска епика ушла у хиспанску критичку литературу и шире, као феномен усмености на ком су амерички научници Милман Пари (Millman Parry) и Алберт Лорд (Albert Bates Lord) изградили своју теорију, једнако је прихваћена, односно одбачена као и сама теорија. Нажалост, ни до данашњих дана неће побудити право интересовање хиспанске критике, којој остаје потпуно непознат класични циклус јужнословенске епске поезије и њена поетика. (Николић 2005, 16).¹⁸

Ове две традиције су такође, свака путем свог посредника, заједно учествовале у настанку америчке фолклористике. Шпанска путем Џорџа Тикнора (George Ticknor),¹⁹ америчког хиспанисте и професора на Универзитету Харвард; српска путем Талфјеве, с тим што је Талфј значајно допринела и ширењу знања о шпанској усменој поезији. Прво издање Тикнорове *Историје шпанске књижевности* изашло је 1849. године. Талфј о српској и шпанској народној поезији пише од 1836, након што се преселила у Сједињене Америчке Државе. Чланак о шпанској народној поезији објавила је 1842. године, а треће издање српских народних песама 1853. године.²⁰ То такође остаје као тема за будућа истраживања.

Осим што су шпанске и српске народне песме превођене и што се на корпусу те две традиције развила и теоријска мисао, а донекле и међународна полемика, и преводи тих песама су истражени како у шпанској, тако и у српској литератури, али, очекивано, не и компаративно, ни у Шпанији ни у Србији, па ни у Британији. Тиме су нам оновремени компаративни прикази ове две традиције у преводу на енглески још значајнији, нарочито што их не спомиње ни Милетич у свом чланку из 1981. године. Спомиње само Грима и поређење које је он направио 1824. године, по ком су и шпанска и јужнословенска поезија реминисценције Оријента. (Miletich 1981, 376) Иван Сламниг (Ivan Slamnig) пише чланак 1963. о компаративном проучавању народне поезије, и доводи у везу шпанске романсе и „наше рјесме“ које на њу подсећају, како по асонантској рими, интонацији тако и по фрагментарности и подударачу стихова (питање је, међутим, да ли их је познавао у оригиналу или говори на основу превода).²¹ Каже: „*Naše pjesme u ovakvim osmercima ili sedmercima imaju i po sadržaju romantično-viteški karakter*“ (1963, 58). Поредили су их, међутим, сви преводиоци, укључујући Талфј, која, симпатично каже за љубавну поезију Словена да се у њој може наћи “all the burning passion of Spanish love”. (Talvj 1836, 85).

У Великој Британији је објављено неколико свеобухватних дела која се баве историјом превођења страних књижевности на енглески језик. Од посебног значаја за тезу издвајамо свеобухватну, четвортотомну *Оксфордску историју књижевног превођења на енглески*.²² Четврти том је из 2006. године, обухвата период од 1790. до 1990. године. Уредили су га Питер Франс (Peter France) и Кенет Хајнс (Kenneth Haynes). Аутори поглавља о преводима шпанске и португалске књижевности су Антони Пим (Anthony Pym) и Џон Стајл (John Style), аутор поглавља у ком су обрађени преводи српске књижевности је сâм уредник, Питер Франс. Поглавље носи наслов „Књижевности средње и источне Европе“ (“Literatures of Central and Eastern Europe”). Године 2001. исти аутор је објавио и *Оксфордски водич кроз књижевност у*

¹⁸ Том темом смо се темељно бавили у магистарском раду „Усмено преношење јужнословенске епике у хиспанској критичкој литератури у другој половини XX века“, одбрањеној на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2005. године. Такође у: „Хиспанска теорија импровизације и јужнословенска епика“. Филолошки преглед XXXVI (2009): 95–107, и “Вук Стефановић Караџић и Рамон Менендес Пидал: две поетике усменог стварања.“ Филолошки преглед XXXV (2008): 103–113. Бројни аргументи противника теорије формуле почивају на чињеници да је епика XX века квалитативно другачија од епике ранијих раздобља, јер је ушла у период индивидуалног стварања.

¹⁹ Ticknor, George. *History of Spanish Literature*. New York: Harper and Brothers, 3 vols. 1849.

²⁰ Talvj. "Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic, with Notes, by J. G. Lockhart." *The North American Review* 54.115 (1842): 419–446.

²¹ Slamnig, Ivan. "O komparativnom proučavanju narodne poezije." *Umjetnost reči*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1963. pp. 57–60. Copy.

²² France, Peter, and Kenneth Haynes, eds. *The Oxford History of Literary Translation in English: Volume 4: 1790–1900*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

енглеском преводу.²³ У *Водичу* је кратка одредница посвећена преводима са српскохрватског језика. Такође, о превођењу усмене књижевности пише славна Рут Финеган (Ruth Finnegan).

Осим ова два дела, значајан нам је и ранији приказ историје превода објављен у старијој *Оксфордској историји енглеске књижевности* из 1964. године. Написао га је Ијан Џек (Ian Jack) под насловом „Интересовање за страну књижевност и ранију енглеску књижевност“.²⁴

Такође смо консултовали и двотомну *Енциклопедију књижевних превода на енглески* објављену 2000. године,²⁵ као и поглавље посвећено књижевностима света у преводу на енглески у другом тому студије *The Slavic Literatures, A Bibliography*,²⁶ коју је приказао Васа Михаилович (Vasa Mihailovich) 1968. године у *Slavic Review*,²⁷ и за коју каже да је прва свеобухватна библиографија енглеских превода словенских књижевности (*The first comprehensive bibliography of English translations from Slavic literature*, 690). Сам Михаиловић је објавио библиографију превода југословенске књижевности на енглески језик 1976.²⁸ Нисмо наишли на свеобухватну библиографију превода са шпанског на енглески, већ само на кратак преглед превода изложен на 15. Конгресу Међународног удружења хиспаниста.²⁹

На значај шпанских романи у преводу на енглески са становишта компаративне књижевности указује Брајант (Shasta Bryant). Године 1963. пише да иако су научници давно препознали значај романсе у шпанској књижевности, „можда није толико познато у којој мери је романа преведена на енглески“, и додаје: „Имајући у виду дугу историју енглеског интересовања за шпанске баладе, велики број превода и њихов значај са становишта компаративне књижевности, проучавање посвећено преводима је недовољно, а доступни подаци нису широко познати“ (Bryant 1963, 296). Он, дакле, године 1963. наводи „неколико ставки које чине готово комплетну библиографију проучавања превода“ (“the few items that follow constitute almost the complete bibliography on studies of translations”).

Преводи Џона Гибсона Локхарта и Џона Бауринга познати су и темељно обрађени и у шпанској и српској науци, али су свега два пута темељније компаративно представљени код нас. Први пут их је довела у везу Љиљана Павловић-Самуровић 2002. године. Прва је учила да се код Енглеза, баш као и код Немаца, понавља да се иста особа, Џон Бауринг, с посебним жаром занима за народне песме, а међу њима нарочито за српске и шпанске. Приказавши темељно Баурингове збирке српских и шпанских народних песама и околности у којима су настале, не доводећи их у директну везу, закључила је рад речима: „Верујемо да би темељито истраживање разлога како рационалних, тако и интуитивних, који су условљавали Баурингово проучавање, превођење и тумачење народних песама две географски, цивилизацијски и језички удаљене средине, као што су биле шпанска и српска током првих деценија XIX века могло да доведе до корисних резултата који би употпунили наше разумевање рецепције српске народне поезије у време енглеског романтизма.“ (Павловић-Самуровић 2002, 149).³⁰

Следећи пут су компаративно представљене у нашем раду из 2004. године у ком смо, на основу првих истраживања у правцу сагледавања „рационалних и интуитивних разлога“ интересовања дошли до закључка да је било више заједничких преводаца, као и да се међу

²³ France, Peter, ed. *The Oxford Guide to Literature in English Translation*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

²⁴ Jack, Ian. "Interest in Foreign Literature and Earlier English Literature." *Oxford History of English Literature*. Oxford: Clarendon Press, vol. 10, 1964. pp. 375–405. <https://archive.org/details/englishliteratur0010jack/PDF>

²⁵ *Encyclopedia of Literary Translation into English*. Edited by Olive Classe, Routledge 2000.

²⁶ Lewanski, Richard C. *The Literatures of the World in English Translation. Volume II: The Slavic Literatures, A Bibliography*. New York: Astor, Lenox and Tilden Foundations and Frederick Ungar Publishing Co. 1967.

²⁷ Mihailovich, Vasa D., rev. Review of "The Literatures of the World in English Translation: A Bibliography. Vol. II: The Slavic Literatures. by Richard C. Lewanski, *Slavic Review*", Vol. 27, No. 4, 1968. pp. 690–691.

²⁸ Michailovich, Vasa D. et al. *Yugoslav Literature in English: a bibliography of translations and criticism (1821–1975)*. Cambridge: Slavica Publishers, 1976.

²⁹ Pedro Rico, Raquel de, "La traducción literaria del español al inglés: un breve recorrido por la Historia", *Actas del XV Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, eds. Beatriz Mariscal y Aurelio González 2004, pp. 661–672.

³⁰ Љиљана Павловић-Самуровић писала је и чланак „Српски историјски догађаји, личности и усмена предања у шпанским хроникама XV и XVI века“ (стр. 29–45), објављен у *Зборнику* из 2003. године. (Nikolic 2003, 29–45). Трагом ових сазнања треба наставити истраживање.

њима налазе Волтер Скот и Џон Гибсон Локхарт. У овој дисертацији ћемо показати и који су то разлози ове далеке земље толико приближили у песничком и не само песничком свету британских романтичара. Тада смо писали да се интересовање за ове две песничке традиције несумњиво заснива на „егзотичности мешавине оријенталних и западних елемената, на њиховом изразитом оријенталном деспотизму, на непознатости или окрутности“ (Nikolić 2007, 565). Скотове преводе једне српске и једне шпанске народне песме, колико је нама познато, још нико није довео у везу, па чак ни ми у поменутом раду, будући да Волтера Скота само спомињемо како ћемо касније објаснити.

Додатно, године 2002. одржан је први компаративни скуп посвећен народним баладама и предањима у Шпанији и Југославији на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Зборник радова објављен је 2003.³¹ Други скуп посвећен компаративном проучавању народне поезије одржан је 2006, такође на Филолошком факултету.³² Године 2022. одржана је конференција *Књижевне и културне интерференције између књижевности на српском и на енглеском језику = Literary and Cultural Interconnections Between Serbian and Anglophone Literature*, на којој је било речи и о превођењу и рецепцији народне поезије.

„Луд за Немачком“ (Волтер Скот), „Шкотланђанин који се прави Енглеz“ (Џон Гибсон Локхарт), и „Енглески Шпанац“ (Џон Бауринг)

Није ли занимљиво да се већ у самим надимцима преводаца указује њихова мотивација!

„Подразумева се да историја превођења захтева четири питања која се морају формулисати и одговорити на њих овим редом: *ко* преводи, *шта* преводи, *како* и *зашто* преводи. Почећемо са питањем *ко*, јер је тако лакше одговорити на остала. Посебно је интересантно видети *шта* је и *како* представљено, јер ћемо тако знати коначност и сврху коју су ови преводи имали у то време, пошто постоје две врсте намера, оне које су изричито изнесене у пролозима и оне које се могу извести из избора балада који преводац прави и аспеката балада који га највише занимају. (Rodríguez Palomero 1993, 241)

У поређењу с готово потпуним изостанком превода српских народних песама на шпански и шпанских на српски, број превода и српских и шпанских народних песама на немачки и енглески језик изненађујуће је пак велики почев од прве половине XIX века. Први систематски преводи и шпанске и српске народне поезије појављују се, дакле, готово истовремено, у трећој деценији XIX века. Превели су их, укључили у антологије или на неки други начин обрадили, махом потпуно исти преводиоци. У Немачкој: Хердер (Johann Gottfried von Herder), Грим (Jacob Grimm), Гете (Johann Wolfgang von Goethe), Талфј. У Великој Британији: Волтер Скот, Џон Бауринг, Џон Гибсон Локхарт, Џорџ Кроули (George Croly). О преводима песама се писало у периодици, а преводиоци и аутори приказа су ове две традиције често и поредили.

Приликом структурирања тезе узели смо у обзир ове значајне подударности као и још неколико важних чињеница које се тичу пре свега преводаца и њихове мотивације, затим самог романтичарског доба, и, напослетку, најновијих теоријских разматрања превођења и културе.

Значајан број проучавалаца превода српских, односно шпанских песама на енглески језик, попут Шасте Брајанта (Shasta Bryant)³³, превођење разврстава у фазе према мотивацији преводаца, зрелости или обухвату превода, налазећи и квалитативне разлике међу фазама, за шпанску, који се надовезује на Ерасма Бусету (Erasmus Buceta), који пак издваја три фазе

³¹ Народне баладе и предања у Шпанији и Југославији. eds. Nikolić, Jasmina, Dalibor Soldatić and César Luis Díaz, Београд: Учионица Сервантес, 2003. pp. 180–241.

³² Nikolić, Jasmina, and Dalibor Soldatić, eds. *Advances en el estudio de la literatura poral = Advances in Oral Literature Research*. Edited by Jasmina Nikolic and Dalibor Soldatic. Belgrade: Philological Faculty University of Belgrade.

³³ Bryant, Shasta M. *The Spanish Ballad in English*. 1973. Lexington: University Press of Kentucky, 2015.

према популарности превода, и Бошка Сувајџића за српску народну поезију.³⁴ Шаста Брајант чак подвлачи да би „можда требало нагласити очигледно и додати да се иза рада различитих преводилаца често крију сасвим различити мотиви“.

Међу преводиоцима шпанске има и неколико претеча, и према суду критичара, занемарљивих или лоших превода различитих преводилаца. Чињеница је да су најважнији и најбољи преводиоци били исти за оба језика: Џон Гибсон Локхарт и Џон Бауринг. Преводи и шпанске и српске народне поезије кулминирали су двадесетих година XIX века. Дијего Саља у својој изузетно значајној студији посвећеној британском „обликовању“ Иберије (*шп. figuraciones de Iberia*) каже: „Од Персијевих раних покушаја, преко прилично ненадахнутих превода Томаса Рода *Старих балада из грађанског рата у Гранади* (1801), преводи шпанских маварских балада кулминирали су двадесетих година XIX века објављивањем *Древних шпанских балада* Џона Гибсона Локхарта (1823) и *Древне поезије и романи Шпаније* сер Џона Бауринга (1824)“ (Saglia 2000, 258). Сличан суд имају и српски критичари о преводима српских народних песама. Навешћемо у целости живописан Кољевићев суд: „И ако уочимо колико се први кораци непосреднијег енглеског интересовања за нашу народну поезију крећу у оквиру романтичарских маглина и произвољности, у оквиру у којем млади и понесени Скот даје свој благоглагољиви превод из треће руке, у којем Колриџ расправља о метричким и акценатским особеностима поезије на језику који му је потпуно непознат, у којем осијански узор и, рецимо условно, подвала, постају мерило свих ствари, онда није баш несрећа што се двадесетих година деветнаестог века за нашу народну поезију заинтересовао и један човек који је пловио у другим водама, у водама трговине, државних финансија, спољне и унутрашње политике, дипломатске службе.“ (Кољевић 1975, 77) Кољевић овде мисли на Бауринга. Стога смо одлучили да у тези темељно представимо преводе Волтера Скота, Локхарта и Бауринга.

Појединци нису изоловани у кругу који зовемо култура, а често се у литератури занемарују везе између самих преводилаца, односно проста чињеница да „понашање једне особе може да утиче на понашање друге“. (Gazzaniga 2012, 147) Први преводиоци не само што су били исти, него су се и познавали и сарађивали. Џон Гибсон Локхарт је, рецимо, зет Волтера Скота. Скот и Бауринг су се дописивали, а Бауринг је и посетио Скота. Бауринг и Локхарт били су вршњаци. Осим тога, Бауринг је наговорио и подржао Бајрона да се бори у грчком устанку, и писао о томе како Скот чува у свом дворцу у Аботсфорду ћуп са људским костима које му је Бајрон поклонио. Бајрон је био веза између устаника и британских хеленофила, односно Бауринга, који је био секретар Друштва. Претпоставка је да појединци у датој групи, у већој или мањој мери, деле схватања света која су научили и интернализовали током свог заједничког искуства, као и да се значајно ослањају на та заједничка схватања приликом разумевања и организовања искуства, укључујући сопствене мисли, осећања, мотивацију и радње, и радње других људи (Quinn 2005, 2–3). Преводили су у време романтизма, и одлике романтизма се листом уочавају код сваког од њих. Волтер Скот, Џон Гибсон Локхарт и Џон Бауринг имају кључну улогу у оснивању и уређивању најзначајнијих часописа и тесно сарађују.

Користили су исте или сличне изворнике, немачке и енглеске, и превели велики број истих романи, односно народних песама. Многе шпанске романсе имале су два или више преводилаца и могуће је и поредити верзије и проценити „како се енглеске верзије смењују између преноса изворног текста и стварања новог циљног текста.“ (Saglia 1999, 35) Размена између немачких и енглеских превода била је интензивна. Робертсон (Robertson 2012, 10) исправно наводи да већ први преводи Волтера Скота с немачког (две Биргерове баладе преведене 1796) указују на то да је његово интересовање за баладе делимично било инспирисано Хердеровом збирком народних песама. Нама је познат и значајнији доказ утицаја, пошто је Скот Гетеов превод „Хасанагинице“ нашао управо у Хердеровој антологији.

³⁴ Сувајџић, Бошко Ј. „Српска народна поезија у свету – свет у српској народној поезији.“ *Свет у књижевности – књижевност у свету*. vol. 3, 2014, pp. 134–144.

Сам Хердер је пак инспирацију нашао у Персијевим *Остацима*. Овај феномен преношења књижевних култура Робертсон назива, „цикцак кретањем кроз географски простор и историјско време“ (idem, 10).

Како се већ дало наслутити из Кољевићевог коментара, преводи су умногоме специфични, пре свега јер је реч о преводима превода. Преводиоци углавном нису познавали језик с ког преводе, свакако нису познавали српски, односно шпански, али ни немачки, с ког су преводили на енглески језик. У најбољем случају, учили су их у ходу. Како ћемо показати, чак је и наизглед добро знање немачког језика Џона Гибсона Локхарта озбиљно доведено у питање. То превођење из друге, треће руке, које Светозар Кољевић сликовито зове „чорбине чорбе чорба“ (Кољевић 1975, 74), свакако потврђује и отвара додатна бројна питања у вези са квалитетом и функцијом тих значајних превода.

Иако је мотивација појединца недовољна да објасни шири циљ предузете преводачке активности, она свакако не долази аутоматски, неминовно и само од заједничког културног модела или, терминологијом Клаудије Страус (Claudia Strauss) заједничког културног конструкта (shared cultural construct). (Strauss 1997, 13) Да није тако, тешко би било објаснити зашто Волтер Скот никада није објавио свој превод „Хасанагинице“, а толико га је најављивао и уговорио његово штампање, да су неки угледни истраживачи и у XX веку водили да је песма дефакто штампана. Тешко би било објаснити и друге наизглед типично романтичарске хирове, мистификације и произвољности: први објављени превод српске песме на енглески није, како се обично мисли, ни Лах Ширмин (Krystyn Lach Szyrma) ни Скотов, већ Гриншилдсов из 1800. године. Међутим, Скотов необјављени превод био је кудикамо утицајнији од превода објављеног 1800. године. Затим, „Хасанагиница“ није преведена на енглески кад и Фортисова *Путовања по Далмацији*, Локхарт није објавио свој превод српских песама, Томас Перси није објавио свој превод шпанских балада,³⁵ нити Бауринг свој други том српских народних песама. Хердер је одлагао и замало одустао од објављивања антологије која је променила ток историје. Ни Талфј није мислила да објави српске песме. У писму Баурингу из 1827. каже „ја нисам никако ни помишљала да их штапам“ (наведено у Јовановић 1809, 42), али након што је чула да се Гете заинтересовао за њих, послала му је неколико својих превода. „Ја наставих, више њему да учиним уживања, то је само његовом заслугом, јер ме је једини он довео до прилике да их саопштим публици“ (наведено у Јовановић 1809, 42). Перси је препустио критичко издање *Дон Кихота* Џону Боулу, 1781, а Волтер Скот је своје материјале за издање *Дон Кихота* уступио Локхарту. Локхарт је хтео, а Бауринг је замало превео „све песме овог света“ (Јовановић 1908, 35).

Онако како је „Хасанагиница“ на самом почетку показала сву комплексност проблематике превођења народних песама, тако је Волтер Скот показао сву комплексност улоге преводиоца и превода у најширем могућем смислу. Иако смо иницијално мислили да ће Волтер Скот бити узгредна тема (превео је свега једну српску и једну шпанску баладу), након завршеног истраживања, њему посвећујемо цело поглавље. Открити његов значај било је, како би он рекао за немачке баладе, “the unexpected discovery of an old friend in a foreign land” („неочекивано откриће старог пријатеља у страниј земљи“) (1841, 570).³⁶ Германофилија, франко-, па затим и еврофобија, очигледно се показују у раду Волтера Скота, као и сва питања од значаја за касније преводиоце, од којих је можда и најзначајније постојање пројекта, како каже Саља, “all-inclusive national project”, у ком су простори Шпаније и Србије геокултурне, геоисторијске координате, потке за стварање британске националне кохезије. (Saglia 2000,16)

Епоха британског романтизма било је време дубоко уроњено у темељно поновно артикулисање историје Британије, Европе и „Истока“, у унапређење идеје о себи као ентитету

³⁵ Перси није никада објавио планирану збирку *Ancient songs chiefly on Maorish subjects*. Објављена је тек у XX веку (Delić 2007, 109).

³⁶ Scott, Walter. "Essay on Imitations of Ancient Ballads." *The poetical works of Sir Walter Scott, Bart: Complete in one volume, With introduction and notes by Sir Walter Scott, John Gibson Lockhart, Joseph Mallord William Turner*. 1830. Edinburgh: 1841, 569–571

који се органски мења кроз историју, увек задржавајући нешто, као и у одржавање дебата међу различитим идеологијама о томе шта је историја и шта би требало да укључује. (Curran 2010, 25).

Политичко и културно одређење Шпаније и Србије у првој половини XIX века

У то време, између осталог, државе постају државе-нације, односно преклапају се геополитичке и културноисторијске границе државе и нације. Проблем преклапања, прожимања и замагљивања културних и геополитичких граница, одређивања националног и политичког ентитета, јасно се види управо у језичким творевинама, а посебно у народној поезији, која је одиграла кључну улогу у грађењу нација,³⁷ будући да комбинује најмање три крупна својства која учествују у формирању културног модела нације као симболичке, културне творевине, односно обрасца. То су језик, историја и територија (Anderson 2006). Проблем постаје сложен онда када се својства укрсте тако да једно својство обухвати „територију“ другог својства. Најбољи пример за то је чињеница да је „Хасанагиница“ прва преведена морлачка, српска, српскохрватска али и хрватска народна песма. Упоредимо.

Наш угледни научник Веселин Костић у књизи *Британија и Србија: контакти, везе и односи: 1700–1860*, објављеној 2014. године,³⁸ говорећи о првим преводима српских народних песама на енглески, каже: „Dugo se smatralo da je 'Morlački fragment' Voltera Skota – u stvari prevod Geteove nemačke verzije 'Hasanaginice' – koji je nastao nešto pre 1800. godine, prvi poznati pomen srpske narodne poezije u Engleskoj.“ (Kostić 2014, 368, курзив је наш) Костић се притом позива на чланак Д. Х. Лоуа, „Прва веза између енглеске и српско-хрватске књижевности“ објављен 1924. године и чланак Милисава Сакулца „Прва веза између енглеске и наше књижевности“ објављен 1930. у *Српском књижевном гласнику*. [Курзив је наш.]

Симона Делић, из Института за етнологију и фолклористику у Загребу, бави се компаративним проучавањем шпанске и хрватске усмене баладе. У чланку “Spanish Ballads in Johann Gottfried Herder’s *Volklieders Collection* (1778/79), Jakob Grimm’s *Silva de Romances Viejos Collection* and their intercultural echoes in Croatia” говорећи о структури Хердерево антологије народних песама, каже да је Хердер у њу унео „бројне обраде шпанских романси и четири *хрватске* песме (то јест, „морлачке“ песме, како су их и Хердер и Фортис звали). То су ’Хасанагиница’ ”... и песме из збирке Качића-Миошића (Delić 2007, 99). [Курзив је наш.]

Вилијам Ентвистл (William Entwistle) у утицајној књизи *Европска баладистика (European Balladry)* морлачку песму сматра српском. Говори управо о песмама које Хердер укључује у своју антологију и наводи: “the 'Morlakian' songs of the Serbs” (Entwistle 1939, 124).

У студији посвећеној рецепцији Волтера Скота у Европи, Питок је зове босанском баладом (Bosnian ballad, Pittock 2014, 278).

У контексту у ком се говори о јужнословенској народној поезији овакву комплексност могуће је апстраховати. Такав је случај био у нашем магистарском раду где смо, из више разлога, могли говорити о јужнословенској народној песми. У овом случају то није могуће. Будући да говоримо о грађењу културног модела нације, морамо се питати о границама ентитета и како су оне успостављене. „Хасанагиница“ је, срећом, иако кључна за разумевање укупне проблематике дисертације, веома мали део корпуса. Преведена је на енглески с немачког, а на немачки са италијанског као морлачка песма. Странци су је и перципирани као морлачку, сам Фортис као српско-хрватску. Остале песме у корпусу експлицитно су српске,

³⁷ Дан-данас има кључну улогу. О томе да се идентитет народа везује за припадност културном кругу народне песме говори документарни филм „Чија је ово песма“ бугарске редитељке Аделе Пееве из 2003. године. Народна песма одређује идентитет нације и људи поистовећени с њом спремни су да се боре да докажу тај ирационални конструкт. Адела прати песму код нас познату као „Ај русе косе цуро имашш...” кроз цео Балкан. <http://www.der.org/films/whose-is-this-song.html>

³⁸ Kostić, Veselin. *Британија и Србија: контакти, везе и односи (1700–1860)*. Београд: Arhipelag, 2014.

односно шпанске. Рецимо овде још да су антологије тако и насловљене. Примера ради, Баурингова антологија српских народних песама управо се тако и зове: *Народне српске пјесме. Servian Popular Poetry*, Локхартова антологија шпанских народних песама носи назив *Ancient Spanish Ballads*.

Узгред, и Локхарт, у чланку о српским народним песмама из 1827, каже да ће „последња песма коју ће навести подсетити читаоце Гетеа на почетак 'Хасанагинице'“ (Lockhart 1827, 80). Можемо да додамо, онако како је „Хасанагиница“ била „Гетеова“, тако је и шпанска романса била „Локхартова“. Локхарт је титулу *песника* стекао захваљујући *веома слободним* преводима шпанске романсе (курзив је наш, Rodríguez Palomero 1993, 244). Родригес Паломеро (Luisa Rodríguez Palomero) наводи чланак из *Тајмса* објављен 1854. године поводом његове смрти и цитира речи аутора чланка “Lockhart is only known as a poet by his Spanish Ballads”.

Комплексност теме експоненцијално расте како се приближавамо другој врсти неизбежне међе између крупних културно-геополитичких ентитета одређених комбинацијама својстава попут религије, континента, заједничке историје, али и реалном политичком, војном и економском моћи (Запад и Исток/Оријент, хришћанство и ислам, католичанство, протестантизам и православље, итд.)³⁹ Међа између Запада и Истока у сталној је тензији и никада није дефинисана стабилно, до краја. Видећемо да су шпанске песме, иако шпанске, сужене на пре свега маварске шпанске баладе, за које Саља каже да имају „кључну улогу као место подела и граница“ (Saglia 2000, 299). Обрнут пример, проширење културног модела, налазимо, рецимо, код Бајрона, још једног значајног романтичара, преводиоца шпанске и, овог пута, балканске народне поезије. Ентитет о ком он пева јесте његов „Оријент“. Лежао је на југу Балкана, „и onim delovima današnje Albanije, Grčke i evropske Turske u kojima је smeštena radnja прва два реванја 'Pокlonиштва viteza Harolda'.“ (Goldsvorti 2005, 18)

Током истраживања стратегија грађења културног модела нације издвојио се као посебно важан концепт геополитичке периферије, и то Иберијског и Балканског полуострва. Центар тих периферија била би Европа, односно, у XIX веку, Велика Британија, као највећа светска империја, али и Оријент. У случају католичке Шпаније – симболички, будући да је вековима била под Маврима, у случају православне Србије – реалан, јер је у то време још под Отоманима. Сматрамо да је од концепта „периферије“ далеко бољи и тачнији концепт „међе“ као „географије конфликта“ („geography of conflict“), и битисања различитих „идејних система“ („systems of ideas“) (Saglia 2000, 32), и с њом у вези понашања попут мимоилажења, фриксија, сукоба, дуалности, контрадикторности, опреза, превртљивости, неповерења, несталности и нестабилности, па и вуковског мрмљања и недоречености, која налазе место у културном моделу ових ентитета. Начин на који је Шпанија описивана у делима британских романтичара, заслужна је за опште схватање те нације као конфликтне. (Saglia 2000, 19) Исто можемо рећи и за Србију.

Тензија на међи носи и врло снажан романтичарски предзнак, будући да су романтичарски филозофи, пре свега немачки идеалисти, у складу с политичком жељом за уједињењем земаља немачког говорног подручја, тражили начин да успоставе јединство различитости. Како каже Мартин Хајдегер, а наводи Хоми Баба у студији *The Location of Culture*: „Граница није место на ком нешто престаје већ, као што су Грци разумели, граница је место на ком нешто почиње да се појављује“ (Martin Heidegger, 'Building, dwelling, thinking') (Bhabha 2012). И Србија и Шпанија налазе се на међи Истока и Запада. И Србија и Шпанија су смањиле тензију између два културна и геополитичка идентитета тиме што су се на својој територији супротставиле културном моделу Оријента. Тиме су постале мање Исток, али и, како би Весна Голдсворти рекла, „Европа која то још није“ (Goldsvorti 2005, x). „Балкански

³⁹ Деланти, говорећи о историји конституисања дискурса Европе, издваја следеће варијабле: “language, religion, consciousness of history, nationality, the frontier, material and aesthetic culture, and law/citizenship.” Структуре с којима их повезује су економија, држава, култура, и друштво. Delanty, Gerard. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1995.

самоидентитети конструисани током деветнаестог и двадесетог века били су увек супротстављени „оријенталним другима“: географски суседи, нпр. Отоманског царства и Турске, као и региона унутар самог подручја и делова сопствене историјске прошлости (обично отоманског периода и отоманског наслеђа“ (M. Todorova 1994/2018, 117).

Међусобно повезана својства културног модела нације по правилу се формирају а и замагљују комбинацијом елемената из бинарних опозиција позитивног, односно негативног значења попут цивилизације и варварства, слободе и деспотизма, префињености и суровости, прогреса и назадности, где је оно што је позитивно на страни на којој се модел поставља. Оно ‘друго’ почиње на ободу ‘сопствености’. Тако, својство које међу чини комплексном није нужно религија, односно егзотични Оријент, већ може бити и нешто што угрожава један од центара двоструке периферије. Тако је Шпанија у евроцентричном моделу нецивилизована, мање европска, инфериорна периферија у односу на коју супериорни центар гради свој идентитет, али је европска (прогресивна и пре свега храбра) када брани Европу од Наполеона. Исти је случај и са Србијом, деспотским Оријентом, али када Турска ослаби и прети да постане „лак плен“ и отвори пут руском утицају, Срби постају европски (а по аналогији и западни) хришћани. Комбинација својстава исказаних у дихотомијама у културном моделу нације варира у односу на интересе центра и Континента (Француска и земље немачког говорног подручја), који се у другој половини XVIII и првој половини XIX века драстично реструктурирају.

Чини се да је атрибут превртљивости, који се често у литератури приписује Шпанцима и Србима, последица овакве (културне) политике центра. За разлику од позитивно дефинисаног, утврђеног Запада, и негативно дефинисаног, стагнирајућег, па и пустог Истока (како ћемо показати), Шпанија и Србија су нестабилни, динамички простори, простори које није могуће сасвим дефинисати и утврдити. У време које је предмет наше тезе, заправо и Шпанија и Србија функционишу као штит, Отоманско царство као штит од Русије, панславизма и освајачког Истока, за који је Велика Британија и те како заинтересована, Шпанија од Француске, с којом Британија деценијама уназад активно ратује у Европи и Северној Америци.

Иницијално истраживање је показало да су шпански и српски културни модели слични како у погледу неконзистентности грађења и примене, да тако кажемо, двоструких аршина, тако и садржински. Циљ нам је да анализом грађе дођемо до закључка до које мере су слични и у којим својствима. Да бисмо то урадили, морамо дефинисати културни модел нације и применити га на Шпанију и Србију. Циљ нам је и да одговоримо на питање постоји ли подручје метакултуре или нека нова метафоричка географија која обухвата ове две, како каже Павловић-Самуровић „географски, цивилизацијски и језички удаљене средине“ (Павловић-Самуровић 2002, 149).

Чињеница је такође да су и шпанске и српске песме настале на полуострвима, на Иберијском, односно Балканском полуострву. Тога су свесни углавном сви критичари, и називају их геополитичким периферијама које, стицајем околности, у XIX веку, према суду савремених студија културе, измаштава Велика Британија, супериорна периферија континенталне Европе, или пак нови глобални центар моћи у односу на прекоокеанске територије и колоније. Превођење је чинило саставни део британских „међународних императива“ („international imperatives“). (Saglia 2019, vii) Империјализам превођења огледа се у Локхартовом мегаломанском пропалом покушају објављивања сабраних националних дела Немачке, Шпаније, Данске..., као и у Бауринговом успешном мегаломанском превођењу песама бројних народа.

Верујемо да је полуострвско својство Шпаније и Србије тек периферна географска карактеристика тада још доминантног северно-јужног културног модела света. Почетак XIX века уједно је и време настајања модела света који се дели на Запад и Исток (Adamovsky 2005, 599). Адамовски каже да се први спомен идеје Источне Европе, то јест да словенски свет постоји и да припада Оријенту, може наћи у Француској у двадесетим годинама XIX века (Adamovsky 2005, 599).

Стално војно присуство британских трупа на иберијском тлу подигло је свест о савременој Шпанији и Португалији до те мере да су енглески интелектуалци почели да гледају на Иберијско полуострво као на део европског пејзажа вредан веће пажње. Сауди је боравио у Португалији и Шпанији, Бајрон је посетио полуострво 1809. године; и Сауди и Бајрон су преводили поезију са шпанског. Међутим, пројекат претварања традиционалног непријатеља у савременог савезника захтевао је више од неколико књижевних конверзија и посета. Велики преводилачки пројекат могао је значајно помоћи да се промени перцепција иберијског другог (Pym & Style 2006, 262). Како Саља примећује, Шпанија је од стране Британије у XIX веку: „била подвргнута форми индиректног културног империјализма [...] кроз описе, путописе и преводе.“ У закључку, рат, либерални изгнаници и романтичарски покрет произвели су нове стереотипе и, последично, другачију слику Шпаније у британским очима. (Martínez del Campo 2015, 10)

Будући да у грађењу културног модела нације путем превођења учествује неколико земаља, да су те земље међусобно вишеструко утицале једна на другу, као и да су историјски догађаји XIX века кључни за разумевање епохе и геополитичких кретања, сажето ћемо приказати друштвеноисторијске, политичке и геополитичке прилике као и проблеме идентитета у вези са њима, с посебним освртом на идентитет центра, периферије и границе. Говоримо о империјализму, оријентализму, балканизму, еврооријентализму, евроцентризму, али и о специфичним искључиво британским фобијама попут еврофобије, русофобије, франкофобије и анти-панславизма, па и анти-панбалканизма.

Шири друштвенополитички контекст

„Већ смо приметили разорне друштвене, економске и политичке последице француских револуционарних ратова (1792–1815), али не и њихову географску димензију. Иако је цела Европа од Ирске до Урала била погођена, срце континента је морало бити потпуно реконструисано након 1814. године, док су две суперсиле, Британија и Русија, имале утицај на његовој западној и источној периферији. Немачка, којој је њен стари политички мозаик био пометен, морала је да се поново изгради.“ (Blanning 2000, 39–40).

„Гледајући свет са становишта 1815. године, очигледно је да је прва половина деветнаестог века била период изразито неуједначеног развоја у односима Европе са неевропским друштвима. Некада су велика царства била у повлачењу или су пропала; Сама Британија је стварала нове границе експанзије, формалне и неформалне, у иностранству.“ (idem, 224).

Крај XVIII и почетак XIX века време је великих, револуционарних промена, посебно значајних у односу снага између европских народа и остатка света. Цео деветнаести век је век револуција, не само национално-ослободилачких, већ и друштвених, културних и научних. Самим тим то је и време великих нестабилности, Наполеонових ратова, балканских устанака, јужноамеричких устанака, брзих промена страна, померања центра ка Британији и даље ка Западу, расцепкане Немачке, која је сада такође на периферији Запада и вапи за Светим римским царством („Holy Roman Empire“) и која ће нешто касније покушати да центар Европе врати себи („Mitteleuropa“).

Дакле, тешко да можемо говорити о Србији с почетка XIX века, у време „када се међу народима централне и источне Европе рађају снажна националистичка и ослободилачка осећања усмерена против Отомана, Русије и Аустроугарске (France and Haynes 2006, 311)“, а да не говоримо о Балкану, Отоманима, Русији и Аустроугарској монархији, нити о Шпанији, а поготово о шпанској империји, маварској Шпанији и Шпанском рату за независност, и Британији и њеном вишедеценијском ратовању с Француском и империјалистичким тенденцијама. Тешко да можемо говорити о преводу шпанских и српских народних песама на енглески преко немачког језика, а да их не ставимо у геополитички и културни контекст читаве Европе (па и света), и онога што се дешавало с њеним политичким (и културним) идентитетом.

Међу најзначајнијим догађајима налазе се свакако Француска револуција и Наполеонови ратови, нарочито Шпански рат за независност („Peninsular War“), као и устанци и ратови за независност у отоманској и шпанској империји и потоње стварање држава-нација. Наполеонова освајања и Први српски устанак, односно обнављање српске државности, почињу у размаку од свега неколико месеци 1803, односно 1804. године. У години избијања Другог српског устанка, 1815, завршавају се наполеонски ратови. Године 1821. избија грчки устанак, али и Чиле, Перу и Уругвај проглашавају независност од Шпаније. Шпанска и Отоманска империја, које су паралелно настајале, сада се истовремено гасе, након дугог периода декаденције.⁴⁰ „Отоманско царство не само да је било страшно током овог периода, већ је заиста ширило своју територијалну контролу у југоисточној Европи у исто време када су Шпанци и Португалци освајали Нови свет“ (Blaut 1993, 20)

Границе европских геополитичких ентитета о чијој народној поезији, односно њеном превођењу говоримо у овој дисертацији, превасходно Немачке и Србије, а затим и Шпаније и Британије данас се значајно разликују у односу на крај XVIII и почетак XIX века.

У време које је предмет наше тезе Балканско полуострво је периферија Европе, граница коју треба бранити. Иберијско полуострво је такође периферија Европе, граница преко које треба даље освајати, и коју је Британија већ заузела почетком XVIII века, када јој је 1713. године званично припао Гибралтар.

Двадесетих година XIX века, Британија је увелико уживала апсолутну превласт, без конкуренције на мору. Како каже Бланинг (Т.С.В. Blanning), деветнаести век може се назвати „британским веком“ на мору (“overseas“) и „немачким веком“ на европском континенту (“continent of Europe“) (Blanning 2000, 7). Или: „Руско царство на копну против Британаца на мору“ (Howe 2002, 372).

Стварни свет и интересовање за народну књижевност

Преводи настају у доба британског романтизма, за које се генерално сматра да траје од осамдесетих година XVIII века до краја треће деценије XIX века и да представља „кључни прелаз између просветитељског погледа на свет и вредности модерног, индустријског друштва“ (Curran 2010, xi) У том периоду „народна књижевност ушла је у моду“ (France 2000, 217).

Аутор чланка о преводима са српскохрватског каже да је „превођење дела са српскохрватског на енглески било насумично“, да су прво преведена дела из усмене традиције (France 2000, 217). Што се шпанске књижевности тиче, она јесте била превођена, али баладе нису. Амфри (George W. Umphrey)⁴¹ је изненађен „чињеницом да су се први преводи појавили доста касно у односу на прве преводе шпанске књижевности уопште и прва значајнија испољавања интересовања за њу“. (Umphrey 1945, 479).

У литератури се као уобичајени разлози интересовања, или, како каже Амфри за шпанске баладе, „неодољиве потребе песника“ да их преведу на енглески, наводе предромантичарско интересовање за „природну поезију народа“ (Сувајџић 2014, 134), “primitive literatures of various nations” (MacBeth 1935, 39), сличност балада “in their human interest and dramatic directness” (Umphrey 1945, 479), “the forces set in motion by the Romantic movement” (Bryant), генерална културна клима романтичарског покрета, када су мислиоци попут Хердера „saw the ‘common people’ as embodying the true spirit of a nation“ (France 2000, 217).

⁴⁰ Искрпни прегледи догађаја налазе се у студијама *Измишљање Руританије и British Romanticism*.

⁴¹ Угледни научник и професор на Универзитету у Вашингтону Umphrey, George W., “Spanish Ballads in English, Part I: Historical Survey”, *Modern Language Quarterly: A Journal of Literary History*, Volume 6 (4) Duke University Press, Jan 1, 1945, pp. 479–494. George W. Umphrey (Obituary), *Modern Language Quarterly: A Journal of Literary History*, Volume 11 (4), Dec 1950, pp.387–390

Често се у литератури као разлог европског романтичарског интересовања за народну поезију наводе реални историјски догађаји, односно политички, културни и друштвени (пан)покрети, процеси и револуције (Сувајџић 214, 134; France 2000, 217–219; Bury 1960, 213; Bryant), односно, наглашава се да разлози нису чисто антрополошки, филолошки, етнологски. У Оксфордској енциклопедији превода на енглески, аутор чланка о преводима јужнословенских књижевности каже да „када је у питању источна Европа, интереси нису били ни антрополошки, нити поетски, већ првенствено политички“ (France and Haynes 2006, 311).

Покрет европског романтизма настао је као резултат многих политичко-историјских и културноисторијских процеса: „Француска револуција са својим идејама о слободи, једнакости и братству међу људима и народима, Наполеонови ратови, народноослободилачки покрети, идеје либерализма и демократизма, први и други српски устанак, стварање српске државности на основима народно-сељачке револуције, предромантичарско интересовање за 'природну поезију народа' (Хердер) дух историзма и националне традиције, право сваког народа на своје национално духовно постојање и развијање, схватање језика и књижевности као израза 'духа нације'“ (Живковић, 1982, 190–191). Додајмо и ослободилачких борби шпанских прекоморских колонија од шпанске власти.

„Мора се додати да је тих година тема Шпаније добила огромне размере у Енглеској: знамо да су путописне књиге о Шпанији биле мода; такође су га оживели Наполеонови ратови; Енглези су се осећали набујали од националне славе и Полуострво им се чинило граничном земљом, последња граница Европе са Африком била је „живописна“ у романтичарском смислу те речи.“ (Rodríguez Palomero 1993, 252)

Поглавље „Баладе и национализам“ (“Ballads and Nationalism“), Франс почиње констатацијом да је интересовање за народне песме, баладе и друге материјале из усмене традиције источне Европе обележило цео XIX век (recurrent interest). Објављене су антологије превода народних песама са свих значајнијих језика региона, а „песме из Србије, на пример, изазвале су велику пажњу, посебно у време када је српска борба за независност била у вестима“ (France & Haynes 2006, 310–311). Устанци су „представљали својеврстан подстицај за књижевност и књижевно превођење“ (ibidem). У истој књизи, за интересовање за шпанске романсе каже се да „блиски политички односи са Шпанијом у раним годинама деветнаестог века скренули су пажњу целе Енглеске и Шкотске, државника, дипломата и књижевника на њиховог чврстог савезника у последњим фазама Наполеонових ратова“ и да се то „оживљавање интересовања за Полуострво“, а посебно романсе, „одразило, наравно, у енглеској књижевности.“ „Поглед на хронолошки списак преводаца између 1801. и 1823. одмах ће открити имена неких од истакнутих људи тог времена, Џон Хукам Фрере (John Hookham Frere), два пута амбасадор у Шпанији, аристократа лорд Холанд (Lord Holland), боравио је неколико година у Шпанији, лорд Бајрон, сер Волтер Скот, чувени Метју Грегори Луис (Matthew Gregory Lewis), Роберт Сауди. Витешка Шпанија више није била само Шпанија *Дон Кихот*, већ Шпанија баладе и епа. (France and Haynes 2006, 4)

Током XIX века петнаестак новинских чланака посвећено је јужнословенској усменој традицији, са бројним примерима, и 7 различитих антологија превода. (France 2000, 217)

Шаства Брајант наводи негде око 200 романи (1973/2015, 216) које су преведене у периоду до краја двадесетих година XIX века. Ентони Пим и Џон Стајл наводе у *Оксфордској историји књижевних превода на енглески у XIX веку* да је број нових превода комплетних књига у XIX веку са шпанског и португалског негде око 200 наслова. „Специфичан подстицај [...] дошао је од културног утицаја ратова на полуострву 1808–1814, посебно утицаја Роберта Саудија. Број нових превода је након тога драстично пао и оживео тек седамдесетих година XIX века (Bryant 1973/2015, 261). Исто је и са српским народним песмама, превођење се наставља (видети Сувајџић 2014, 137). Период излази из оквира наше тезе, али би свакако било занимљиво истражити и ову паралелу. Период ратова на Иберијском полуострву био је време у коме је Шпанија постепено из заклетог непријатеља Британије прерасла у извор романтичарског и политичког ангажмана. Либерална догађања у Шпанији су привукла пажњу

многих, укључујући и лорда Бајрона, који је написао поему „Дон Хуан“ (*Don Juan*) и Роберта Саудија, који је преводио шпанску поезију и написао историју полуострвског рата.

Занимање публике за источноевропску књижевност, публике која је читала новине, илуструје чињеница да су мађарске песме у преводу Бауринга (објављене 1830) приказане двадесет и пет пута. (France and Haynes 2006, 310)

Да су писци, а у нашем случају преводиоци, значајно допринели не само интересовању за национално књижевно стваралаштво, већ путем њега и стварању нација, мисли Бури. Пишући о дефиницији нације, он каже да “Already by 1830 the cause of nationality was fully equipped. Philologists and historians, poets and journalists, had played their part in rekindling the national spirit of Greek and Serb” (Bury 1960, 213) Публиковање превода националних народних епова Срба је стога прећутно представљало изјаву подршке борби Срба за независност.

Ретко се наглашава и да се међу факторима интересовања налазе и иницијатива појединаца и издавача (France 2000, 217), попут Вука, Копитара, Гетеа као и преводилаца који су предмет тезе.

Циљ

Наша дисертација је прва компаративна студија превођења шпанске и српске народне поезије у Великој Британији у британском романтизму из угла ширег друштвенополитичког, културноисторијског контекста.

Први циљ нам је да, трагом онога што је професорка Павловић-Самуровић започела 2002. године, допринесемо свеобухватном сагледавању и разумевању значаја и повезаности превођења шпанске и српске народне поезије у британским интелектуалним круговима у првој трећини XIX века, односно да поставимо могући тематски оквир за даља темељна истраживања, у нади да ће богатство шпанске и српске народне поезије у будућности пратити богатство компаративних студија заснованих на текстовима и паратекстовима, а не стигма коју носе као илустрацију верног (шпанска), односно импровизованог, слободног (српска) усменог преношења.

Тема наше дисертације је веза између грађења културног модела нације и превођења шпанске и српске народне поезије у британском романтизму. Стога нам је други циљ да, трагом Талфјиних речи да је поезија „ментална репродукција одговарајућих стања масе појединаца који сачињавају нацију“ (Talvj 1850, 368), а онда и трагом студија превођења и културе које се одвојено баве грађењем културног модела Европе, Британије, Немачке, Иберијског полуострва, Балканског полуострва, Шпаније и Србије, одговоримо, поред бројних ужих питања од којих смо нека већ навели, и на три кључна.

Прво, како су преводи и преводиоци, па самим тим и изворници и аутори, утицали на грађење културног модела нације уопште, а посебно Шпаније и Србије? Које су стратегије користили? Наша иницијална претпоставка је да је превођење саставни део стратегије „колонијације маштом“ (Goldsvorti, 2005, x)“ помоћу археолошких „узорака“ народних песама.

Друго, које су компоненте културног модела нације и како оне варирају?

Треће, до које мере су културни модели Шпаније и Србије динамични и слични? Превођење (преводи и написи, као и путописи, кључне су стратегија спознаје “другог” у доба настајања држава-нација, колонијализма и империјализма. Компаративно истраживање у ширем контексту отворило је бројна питања и дало довољно увида да формирамо или боље утемељимо претпоставку да је превођење са народних песама са немачког, шкотског, шпанског и српског значајно утицало грађење културног модела нације, Британије као империјалне силе (колонијација маштом и обнављање „палог духа“ Енглеске), Континента као „алтер ега“ (фобија према Француској, опсесија Немачком која се тек рађа, и која је такође *terra incognita*, а све да би Француска била ослабљена), Србије и Шпаније (полуострва) као нестабилних гео-политичких периферија ни на Истоку ни на Западу (гранично поремећени).

Превођење је било део много већег подухвата, колонизација периферије маштом, јер је оно што је иза, страшно. Циљ нам је да закључимо каквог. Наша намера је да утврдимо и опишемо културни модел Европе, односно британске, шпанске и српске нације, независно и упоредно, у дискурсу који прати превођење народне поезије у трећој деценији 19. века.

Наш следећи циљ је да, на фону романтичарске холистичке потребе да уједини природу и културу, разум и машту, поставимо и применимо интердисциплинарни теоријски оквир, можда чак и трансдисциплинарни оквир који уједињује дисциплине које се баве аспектима наше тезе, односно оквир који уједињује когницију и културу, акцију и визију, мотивацију појединца и вредности заједнице и времена којима припада, или, речима Моне Бејкер (Mona Baker), онтолошке и метанаративе.

Четврти циљ нам је да корпусом, анализом и оквиром, а надовезујући се на оно о чему Рут Финеган пише у *Оксфордском водичу кроз књижевност у енглеском преводу*⁴² у поглављу посвећеном усменој књижевности, и у предговору зборнику радова изложених на споменутој конференцији 2006. године, скренемо пажњу савременим проучаваоцима језика, културе и превођења на место народне поезије, и шире, усмене традиције, па и савременог усменог песничког стварања које може да има у даљем уједињавању студија превођења и културе.⁴³ Можда нам након „заокрета ка култури” у студијама превођења, и „заокрета ка превођењу“ у студијама културе треба „нова антропологија“,⁴⁴ неки нови транскултурни заокрет коме треба дати име и живот. Није ли фантастично то што се један модул у левој можданој хемисфери специјализован за интерпретацију улазних података и грађење наратива у неуронауци зове управо Тумач (*Interpreter*) (видети Gazzaniga 2012, 77)?

Напоследку, циљ нам је и да покажемо, у складу са Прикетовом тврдњом, „да је због свести о стваралачкој моћи појединца и групе људи (the homogenous individual self and the aggregate self which is the nation, Prickett 2014, 27), романтизам “defining moral enterprise of European modernity”. Не заборавимо, крилатица Европске уније (како се може прочитати на сајту Европске уније, настала тек 2000!) романтичарска је до сржи: Уједињени у различитости! („Unity in Diversity“).⁴⁵ Транзиционе романтичарске дихотомије и даље траже разрешење, транзиција из просветитељског у модерно доба се по свој прилици још није завршила.

Структура

Теза садржи уводни део у ком тему смештамо у шири контекст и образлажемо потребу за компаративним истраживањем, наводимо конкретне циљеве истраживања и представљамо структуру.

У поглављу посвећеном грађи износимо податке у вези са примарном и секундарном литературом. Уочавамо таласе превођења од првих помена, преко појединачних балада и узорака, све до објављивања антологија шпанске и српске народне поезије, као и таласе истраживања од написа у оновременим часописима, предговорима и уводима, преко систематизације знања о романтичарским преводима с почетка XX века, све до студија културе и улоге Британије у „империјализацији маштом“ с краја XX и почетка XXI века. Доказујемо да су преводиоци који су исти уједно и далеко најважнији.

⁴² France, Peter, ed. 2001. *The Oxford Guide to Literature in English Translation*. Oxford: Oxford University Press.

⁴³ Рут Финеган је отворила конференцију. У предговору каже: „Конференција је такође обухватила многе различите дисциплине које су често, на њихову штету, одвојене, али се овде показују да окупљањем постају просветљујуће“, а затим „конференција и зборник добро представљају стратегију организатора да консолидују и дају примере тренутних студија о усменој традицији кроз упоредни објектив.“ (11–12) Иначе и даље стоји оно што каже Сламниг (59, курзив је његов): „Sučelјavanje raznojezičkih kolektiva i njihovih pjesama objekt je, i to vrlo specifičan, komparativnog studija narodne književnosti“. Поређењем истих песама на разним језицима „dobivamo podatke za analizu tehnike prevodenja pjesama uopšte.“

⁴⁴ О томе ћемо више писати у поглављу посвећеном методологији.

⁴⁵ https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols/eu-motto_en

У поглављу посвећеном методологији, осим појашњења потребе за компаративним и интердисциплинарним студијама, доносимо кораке које смо предузели током истраживања и анализе грађе, као и теоријски оквир саткан од елемената различитих релевантних дисциплина на који се ослањамо приликом представљања и анализе резултата.

Резултате и дискусију поделили смо у пет делова, у духу романтичарских дихотомија и њиховог разрешења у нестабилном јединству „трећег простора“. По аналогији са дихотомијом изворник и превод, у прва три дела говоримо о „изворном“, „реалном“ свету преводилаца, изворника и превода, као и историјских догађаја који су утицали на превођење, у четвртом петом о „преведеном“, „измаштаном“ свету, у шестом о грађењу културног модела Европе и нације. У седмом делу примењујемо културни модел нације на хетеротопије, Шпанију и Србију.

У прва три дела представљамо Скота, Локхарта и Бауринга и њихове међусобне везе. Затим доносимо преглед енглеских и шкотских претеча, немачких, шпанских и српских изворника, псеудопревода, самих превода и приказа, уз критички осврт и указивање на неке до сада неуочене везе. Описујемо и комплексан однос размене између немачких и енглеских антологичара и преводилаца, који ћемо касније продубити у другом делу.

Такође, дајемо преглед ширег политичког и историјског контекста и упоредну хронологију макро и микро историјских, културних и преводилачких догађаја. Говоримо о романтичарским дихотомијама стварања и опонашања, нације (национализма) и света (космополитизма) да бисмо чврсто успоставили две парадигме односа према народној поезији и грађењу националног идентитета: немачку, експанзионистичку и британску, империјалистичку, као и значај франкофобије за окретање ка немачким, шкотским, шпанским и српским изворима. Дајемо одговор на прво питање с почетка дисертације, зашто баш шпанска и српска? Дакле, у овом делу се бавимо сликом света, Европе и нација, створеном, између осталог, на основу реалних песама и „историје“ садржане у њима. Објашњавамо улогу народне песме као извора историјских података и вредности. Веома кратко се осврћемо на чињеницу да је пангерманизам подржан, док панславизам и панбалканизам, нису.

Пошто и селекција песама и написи чине две од четири наративне стратегије, и то кадрирања текста у времену и простору и означавања, и пошто одражавају глобалне преводилачке стратегије, бавимо се у овом делу и њима. Важну тему у овом смислу чини и одређење „народне“ песме коју су преводиоци изабрали да преведу. У овом делу се још не бавимо романтичарским поистовећивањем духа нације/народа и народне песме. Дајемо преглед и најважнијих часописа, који настају управо у доба романтизма, и који су одиграли значајну улогу у грађењу слике о шпанској и српској народној поезији, односно о Шпанији и Србији, а које су уређивали управо наши преводиоци.

У четвртом делу доказујемо да су и Шпанија и Србија биле „непознате“ Енглезима (*terra incognita*), као и да преводиоци нису познавали језике с којих су преводили, већ су у најбољем случају или натуцали шпански и немачки, или имали сараднике који су преводили са шпанског и немачког. Говоримо о романтичарским дихотомијама маште и разума.

У петом делу говоримо о преводилачким стратегијама и нескладу између романтичарске теорије превођења и праксе. Доносимо ставове самих преводилаца о преводу, укључујући ставове немачких преводилаца, будући да су немачки преводи или немачка издања били изворници. Овај део завршавамо оценом превода савременика и потоњих истраживача у погледу доследности и преводилачких стратегија.

У шестом делу дефинишемо нацију као „замишљену заједницу“, културу као културни модел, а затим одређујемо и описујемо културни модел нације и његове компоненте, од којих најзначајнијом сматрамо одређење у односу на „другог“. Дајемо табеларни приказ дихотомија културног модела Европе и тврдимо да се културни модели нација уклапају у културни модел Европе. Пошто у грађењу културног модела нације учествују преостале две наративне стратегије селекције текстуалног материјала и репозиционирања, као и Венутијева глобална стратегија превођења и неке локалне стратегије од значаја за превођење културе, бавимо се и њима.

У седмом делу примењујемо културни модел нације на Шпанију и Србију и образлажемо њихову динамичну природу и сличност. Смештамо оба модела у такозвани „трећи простор“, динамички простор између Запада и Истока и свих атрибута који ову дихотомију прате, у лакановски „поглед“, у фукоовски простор хетеротопије.

У закључку се осврћемо на постављене циљеве, резимирамо њихову испуњеност и истичемо главне закључке. Такође, указујемо на даље могућности истраживања.

Грађа и досадашња истраживања првих превода

Примарну грађу за нашу дисертацију чине антологије превода и преводи шпанске и српске народне поезије Џона Бауринга, Џона Гибсона Локхарта и Волтера Скота са предговорима, затим прикази и преводи народних песама објављени у штампи, такозвани „паратекстуални коментари“ („paratextual commentary“, Baker 2006, 133), било да су их написали сами преводиоци или њихови рецензенти. Истраживање је показало да, осим превода, за даље компаративно проучавање рецепције шпанске и српске народне поезије у Британији могу бити од великог значаја и тематске песме, попут песама Ирца Џорџа Кроулија о шпанском јунаку Себастијану и српском Карађорђу,⁴⁶ што излази из оквира ове тезе, као и путописи, писма и написи у америчкој штампи. Једина тематска песма коју ћемо обрадити јесте *Визија дон Родрига* Волтера Скота јер је он и преводилац.⁴⁷ Путописе и писма ћемо споменути онда када је то од значаја за тезу, будући да се неки од првих превода који припадају првом таласу превођења, укључујући „Хасанагиницу“, налазе управо у путописној литератури.

Таласи превођења и интересовања

Видели смо већ да критичари разликују фазе превођења како шпанске, тако и српске народне поезије. Углавном се слажу да је превођење са шпанског и српског на енглески језик било веома слабо пре романтизма, као и да након романтизма поново јењава и да су посебно биле превођене баладе. Брајант (Bryant 1973/2015, 23) каже да је на њих већ у првој деценији деветнаестог века била усмерена значајна пажња, што показује број преводилаца и превода који су се појавили до 1810. године. Најмање осам аутора је до тада објавило своје верзије романи, да би покренули ток енглеских превода који ће се наставити готово без прекида све до данашњег времена.“

Суботић каже да је прошло скоро двадесет година између превода српских народних песама на енглески и њиховог поновног спомињања у чланку “The Servians and their Songs”, објављеном у мају 1845. године у *Chambers’s Edinburgh Journal* (1932, 250).

Први помени

У прву фазу сврставамо преводе настале да „служе као паралела или поређење са енглеским баладама“ (Bryant 1973/2015, 23), и преводе који илуструју обичаје народа, углавном у путописима. Персијеви и Пинкертонови преводи спадају у ову категорију.

Први забележени преводи шпанске романсе су из 1765. године. Објавио их је Томас Перси (Thomas Percy) у антологији *Остаци старе енглеске поезије*. Већ и сама ова чињеница говори у прилог „колонизујуће“ британске парадигме: *шпанске* романсе (заправо уметничке маварске на народну) међу остацима *старе енглеске* поезије, а да нас утисак не вара, говоре и речи самог Персија. Укључио их је у антологију, „као пример старог шпанског манира, који веома подсећа на наше старе енглеске бардове и минстреле“ (Watkin–Jones 1937). Синтагма из наслова „енглеска поезија“, налази оправдање у чињеници да је сва поезија на енглеском језику, јер долази с Британских острва и колонија. У једном писму Вилијаму Шенстону (William Shenstone), Перси о свом пројекту говори и као о империјалној потрази за пленом из

⁴⁶ Ирац, свештеник, писац. Написао је песме о страдном шпанском јунаку Себастијану (“Sebastian, a Spanish tale of a wondering patriot–hero”, 1820), и свирепом српском Карађорђу (“Czerni George”, 1830), „творевини дивље земље и немирних времена“ (Croly, 1830, 166), симболима патриотизма и националног идентитета, али маргинализованих у сенци хероизма британских војника и с маварским елементима. О Кроулијевим поемама пиши Дијего Саља, Голдсворти, Јовановић, Момчиловић и Костић. Остављамо за даље истраживање изузетно занимљиву чињеницу да су тројица британских песника готово истовремено обрадила тему последњег готског краља у Шпанији, Родрига, потпуно независно и у размаку од свега три године Скот, Ландор и Сауди, од 1811. до 1814. (Vuceta 1923, 16)

⁴⁷ У кратком периоду од 1811. до 1814. објављене су чак три верзије песме о дон Родригу (Bryant 1973, 23).

Велса, Ирске и Западних Индија, па каже ‘thus shall we ransack the whole British Empire’. Овај став осликава енглеску верзију културног национализма.⁴⁸

Прва песма је дата и у оригиналу, на шпанском ("Río verde"), друга је дата само на енглеском "Alcanzor and Zayda". Обе су маварске, из колекције Переса де Ите, о којој ћемо говорити касније.

Године 1781. Џон Пинкертон (John Pinkerton) објављује прво издање *Одабраних шкотских балада* (*Select Scottish Ballads*), а затим 1783. и друго, а међу песмама се налази и чак шест, већином маварских, балада (Bryant 1973/2015, 25, Umphrey 1945, 480). Осим већ уочене занимљивости да се међу одабраним *шкотским* налазе *шпанске* баладе, постоје још две.

Консултовали смо друго, проширено издање из 1783, и у њему нашли свега четири баладе (*romanze*), док се додатне две, Персијеве, само спомињу. Од четири затечене баладе једна је она која се налази у путопису Франсиса Картера. Друга додатна занимљивост је да је Пинкертон 1802. године писао о Србији у својој књизи *Модерна географија*. Тај податак наводи Војислав М. Јовановић у *Енглеској библиографији о источном питању у Европи*. Исто као и Перси, и Пинкертон каже да „шпанске романсе имају велику сличност у овом као и у другом погледу са шкотским баладама“ (1783, 32). Осим Персија и Пинкертона, тај наратив потврђују и критичари XX века. Године 1945. Џорџ Амфри, угледни научник и професор на Универзитету у Вашингтону, у уводу у први део своје студије посвећене шпанској балади на енглеском језику,⁴⁹ каже да не изненађује што су многи енглески песници осетили неодољиву потребу ("felt the urge") да преведу шпанске баладе на енглески, будући да личе на енглеске народне баладе „по људскости и драмској непосредности“ (Umphrey 1945, 479). Брајант превод оцењује као „неприхватљиве са становишта верности њиховим моделима“ (Bryant 1973/2015, 26)

Иако је, дакле, необично што се у првој половини XVIII века није појавио превод ниједне шпанске баладе на енглески, и даље стоји закључак који је Џорџ Амфри изнео још 1945. године, а то је да „ниједан истраживач још није оспорио изјаву Фицмориса Келија да два превода у *Остацима* дају Персију право да се рангира као пионир на путу којим су потом ишли Локхарт и Гибсон“ (Umphrey 1945, 479 – 480).

Путописи

Уз превод, пратеће предговоре и приказе у часописима, путописи доносе прве помене и превод народних песама и одлучујуће одређују интелектуални хоризонт британске јавности. Управо у путописима се налазе први помени и преводи српских и шпанских балада, то јест народних песама. Путописна литература је „постала један од значајних извора у којима су заступници теорија о примитивној поезији тражили потврде за своје идеје.“ Показано је да шкотски примитивисти користе или се позивају на скоро сто оновремених и ранијих путописаца (Kostić 2014, 370–385).

Опште је познато да је „Хасанагиница“ први пут објављена у оригиналу и преводу на италијански језик 1774. године у првом тому путописа Шкотланђанина Алберта Фортиса са путовања по Далмацији (*Viaggio in Dalmazia, Venezia, 1774*) на које је Фортис кренуо 1771. године.⁵⁰ Песма је објављена да илуструје обичаје Морлака. Била је веома цењена. Први превод *Путовања по Далмацији* на енглески језик (*Travels into Dalmatia*) објављен је 1778, али „Хасанагиница“ није била преведена. Остаје необјашњено међутим, зашто је управо из енглеске верзије испуштен текст „Хасанагинице“.

⁴⁸ *The Cambridge History of English Literature, 1660–1780*, edited by John Richetti, Cambridge University Press, 2005, p. 613.

⁴⁹ Umphrey, George W., "Spanish Ballads in English, Part I: Historical Survey, *Modern Language Quarterly: A Journal of Literary History*, Volume 6 (4) Duke University Press, Jan 1, 1945

⁵⁰ На немачки језик превео је први пут 1775. године, Фридрих А. К. Вертес (Friedrich A. C. Werthes), по Фортисовом италијанском преводу.

Иначе, баш те године родио се Волтер Скот, први преводилац „Хасанагинице“ на енглески језик, и Хердер објављује своје огледе о пореклу језика, и тиме „изазива такво одушевљење читалаца да се за неколико месеци појавио велики број збирки и превода народних песама“ (García Bravo 2011).

Године 1777. објављен је путопис Франсиса Картера (Francis Carter) са путовања од Гибралтара до Малаге (*A Journey from Gibraltar to Malaga*); садржао је једну маварску баладу „Ocho a ocho y diez a diez”.⁵¹ Каже да су Шпанци од Мавра научили да чувају своју историју у романсама, и да су те романсе, током шест векова у којима је Шпанија била „под војним варварством“, биле најбоља и готово једина историја коју су имали“ (Carter 1780, 343). Песму је нашао, баш као и Перси, „у малој шпанскох књизи о грађанским ратовима у Гранади“ (idem, 342).

Занимљиво је да се као први Саудијев превод наводи управо ова Картерова романса, коју је Сауди укључио у свој путопис у писмима *The Letters Written during a Short Residence in Spain and Portugal*, објављен 1797. године (Bryant 1973/2015, 26).

Јасно је уочљиво да прве шпанске песме долазе из збирке Переса де Ите, и да доносе „маварске“, тј. оријенталне теме, и сукобе на међи. О збирци ћемо касније говорити с више појединости, у поглављу о изворницима.

У путописима се формира и простор „непознате земље“ (“terra incognita”). Едмунд Кларк, чија су *Писма о шпанској нацији* (*Letters concerning the Spanish Nation*) објављена 1765, жали се у прологу због општег недостатка информација о Шпанији. Утицај путописних наратива на разумевање и рецепцију шпанске књижевности заслужује посебну студију. (Briesemeister 1984, 288–289) Исто можемо рећи и за Србију. Костић (Kostić 2014, 370–385) пише о британским путописима и каже да углавном потичу или од дипломата и њихове пратње на путу за Цариград и друге турске градове или тајних обавештајаца. „Ова друга група се нарочито почиње јављати тридесетих година XIX века, када је због супарништва великих европских сила, заоштреног проширењем међународног утицаја Русије и све већим изгледима на распад Турског царства, подручје Балкана доспело у жижу интересовања британске спољне политике. Посебан разлог због којег је Србија могла бити занимљива у том погледу било је мишљење, које се често могло чути, да јој предстоји водећа улога у будућим политичким збивањима на Балкану.“

Мислимо да би компаративне студије путописа могле бити корисне. То излази из оквира тезе и остаје као наша препорука и план за будућа истраживања. Поготово њихов потенцијал да, као и превођење, „мапирају“, упознају и контролишу друге културе. Такође, њихов потенцијал за истицање сличности и разлика. Писци су често уживали у писању о егзотичним локацијама због прилике коју им је то пружало да се критички осврћу на Британију. Стране земље, стварне или замишљене, могле су послужити као експериментални простори за замишљање нових могућности за друштво или себе (Sussman 2013). Као што је Мери Луиз Прат (Mary Louise Pratt) написала о научним и топографским приказима Африке из осамнаестог века, „пејзаж је описан као ненасељен, непосредан, неисторизован, незаузет чак ни од стране самих путника“ (idem). У Енглеској је, иначе, постојао обичај да се чланови аристократских породица по завршетку школовања шаљу на такозвано „велико путовање“ (*Grand Tour*). „Сличности између превођења и путописа су вишеструке. Као и преводиоци, и путописци постају средство за преношење запажања из иностранства назад кући, за прелазак граница и покретање неког облика интелектуалног саобраћаја“ (Stark 1999, 144). Међу писцима који су путовали у Шпанију и вратили се са романтичним описима земље били су лорд Бајрон, Џорџ Бороу и Ричард Форд (Martínez del Campo 2015, 10).

Са своје стране влада Велике Британије је информације о Србији пре 1837. добијала преко својих дипломатских представника у Цариграду и од многобројних путописаца који су тих деценија посећивали Србију и Балканско полуострво. Оставили су драгоцену сведочанства

⁵¹ Carter, Francis, *A journey from Gibraltar to Malaga*, printed by J. Nichols, for T. Cadell, 1780.

о Србији, политичким приликама, привредном стању, културном развоју, традицији (Растовић 2000, 46–50).

Узорци

У првом таласу јавља се интересовање за баладе ради њих самих; односно „њихову лепоту и умеће преводилац је ценио, и то уважавање довело је до превода различитих врста у зависности од укуса појединца“ (Bryant 1973/2015, 23). Бусета (Erasmus Buceta) додатно констатује веома значајну ствар, а то је да су у другој фази превођене индивидуалне романсе, односно још није било системских покушаја објављивања збирки (Buceta 1927–30, 315). Саља подвлачи да су „за разлику од својих „континенталних колега“, британски писци и истраживачи почели да преводе шпанске романсе на много неправилнији и мање организован начин (Saglia 2009). „Бројни песници током века окушали су се у шпанским баладама, мада ниједан од њих није у великој мери“ (France & Haynes 2006, 435). „Већ у првој деценији деветнаестог века на њих је била усмерена значајна пажња, што показује број преводилаца и превода који су се појавили до 1810. Најмање осам аутора је до тада објавило своје верзије романси, да би започели ток енглеских превода који би се наставио готово без прекида све до данашњег времена.“ (Bryant 1973/2015, 23).

Што се шпанских балада тиче, можемо рећи да се таласи деле на пре Локхарта и Локхарта. А што се српских тиче, на пре Бауринга и Бауринга.

У Скотово време још не постоји велико интересовање за српску народну поезију, које почиње тек двадесетих година XIX века. „Srpska narodna poezija, koja je u XIX veku izazvala veliko interesovanje književnih krugova širom Evrope, bila je vrlo malo poznata u Engleskoj u prethodnim vremenima“ (Kostić, 2014, 368)

Скотовом преводу шпанске романсе претходило је неколико превода на енглески, бројни преводи на немачки. А сами енглески преводи претходили су француским и немачким (Bryant, 1973).

Пре Локхарта је, дакле, било више спорадичних превода шпанских балада као што су: “Gentle River and Alcazor” и “Zayda”, које је превео епископ Перси (Bishop Percy); Џон Хокам Фререова (John Hookham Frere) балада коју је Локхарт касније превео под називом “The King of Arragon”, као и неке делове *The Poem of the Cid*; Бајронова верзија баладе коју је насловио “A Very Mournful Ballad on the Siege and Conquest of Granada”; и неколико балада које је превео Сауди (Southey). Две баладе је превео сâм Скот. Његове преводне из *Суда* Колриџ је описао као „неупоредиве“. (Ian, 397–398).

Првом таласу припадају Скотов и Гриншилдсов превод „Хасанагинице“, Скотов превод шпанске романсе “Los fieros cueros revueltos”, затим преводи Саудија, Фререа, Луиса (M. G. Lewis) и Бајрона. (France & Haynes 2006, 435) Кад се овако наброји, звучи као да је превода било много, односно значајно више него српских. Но, иако јесте за очекивати да их буде више, није их било много више. Наиме, преводиоци су или међусобно преузимали верзије, или уопште није била реч о преводима романсе, а све ново што би додали а да се већ није нашло негде, долазило је углавном из књиге Переса де Ите, *Дон Кихота* и *Песме о Сиду*.

Волтер Скот је „Хасанагиницу“ превео 1794. године, како ћемо касније показати (иако се сматра да ју је превео мало касније, 1798). Гриншилдсов превод је објављен 1800. године, као „морлачка погребна песма“ (“A Morlachian Funeral Song, On The Death Of The Illustrious Wife Of Asan Aga. From The German of Goethe“) у књизи *Selim and Zaida: With Other Poems*. Скотов превод шпанске романсе објављен је тек 1823. у Локхартовој антологији, што је далеко боље у односу на превод „Хасанагинице“ који је објављен тек у XX веку. У годинама Шпанског рата за независност, Скот је написао, дакле, песму *Визија дон Родрига*, 1811. године, о којој ћемо говорити тек у трећем делу тезе.

Тих година шпанским романсама почиње да се бави и Сауди, који се, поред многих других ствари, и редовно дописивао са Скотом. Било би за очекивати да је заиста превео велики број романси. Од личности повезаних са енглеским романтизмом, Роберт Сауди је био далеко најпријемчивији за иберијске културе (Pym & Style 2008, 261). Сауди је поново

отпловио за Португалију 1800. с намером да прикупи материјал за писање историје те земље, вратио се у Енглеску 1801. и настанио у Лејк Дистрикту, где је његова библиотека у Кесвик Холу, састављена од 14.000 томова, садржала и збирку португалских и шпанских текстова, вероватно јединствених у Енглеској. Године 1803. објавио је преводе Камоисових песама, али су се његова интересовања убрзо окренула на другу страну. (Pym & Style 2008, 261).

Осим што је 1797. године Сауди пренео Картерову песму у својим *Писмима*, знамо још и да се у литератури тврди да је превео шест романси, међутим, нема сасвим јасних, односно усаглашених назнака за свих шест где се могу наћи, нити када су тачно објављене. Шаста Брајант о томе не говори ништа, не наводи те податке ни у индексу превода и преводилаца на крају студије. Спомиње свега једну конкретну баладу, за коју нисмо сигурни да улази у укупан збир, и то превод романсе „Абенамар, Абенамар“, коју је Ерасмо Бусета пронашао у Тикноровим рукописима поклоњеним бостонској градској библиотеци (Bryant 1973/2015, 178). Реч је такође о романси из књиге Переса де Ите. Сматра се да ју је превео пре 1808. јер је рукопис те године поклатио (Buceta 1924, 490). Поред ове, Бусета је нашао и превод уметничке романсе “No con azules tahalies”.

Иако Амфри Саудију посвећује чак неколико пасуса, пре свега речи критике због тога што се неповољно изражавао о шпанским романсама, не даје податке о томе ни где, ни кад, ни које баладе је превео. У хронологији превода коју даје у чланку за 1808. годину каже да је Сауди превео шест балада у разним временима (“at various times”, 1945, 480). Наводи још да је превео уметничку романсу *Loss of Alhama* (idem, 487), коју нико други не спомиње.

Поред две баладе, од којих је једна уметничка а друга из књиге Переса де Ите, Сауди је објавио преводе три романсе у белешкама своје *Хронике о Сиду*. То су “La mañana de San Juan”, “Paseábase el Rey moro”, и “Moro Alcaide, Moro Alcaide” (Buceta 1924, 330). Бусета каже да „заслужује посебну пажњу због својих оријенталних карактеристика, посебно поређења Гранаде са невестом (idem, 332). Споменимо на овом месту да су у *Хроници* објављени и Фререови преводи „романси“. Бусета каже за његове преводе да није реч о романсама већ о одломцима из *Песме о Сиду* (idem, 491).

Занимљиво је и да су и Скот 1811. и Сауди 1814. године написали тематске песме о дон Родригу (и дописивали се у вези са тим), последњем готском краљу ког су Маври победили. А још је занимљивије да Бусета за Скотовог (1811) и Саудијевог (1814) дон Родрига каже да су у питању *преводи* (“the legend relating to the last of the Gothic Kings was translated by Walter Scott [...] and Southey”, курзив је наш), што нису.

Нисмо сигурни да ли у укупан збир улази и један недовршен превод шаљиве романсе (више о томе у Buceta 1924, 490; Bryant 1973/2015, 26).

Дијего Саља каже нешто сасвим неочекивано у односу на друге критичаре пре њега. Каже да је Сауди урадио приличан број превода, али их је објављивао само одвојено и повремено у часописима као што је *The Morning Post*. (Saglia 2009; 2019, 85).⁵² Међутим, закључујемо да овде није реч о преводима народне, већ адаптацијама уметничке поезије (видети Saglia 2019, 193–194). Сауди је провео неко време у Лисабону и Шпанији. Превео је, веома слободно, песме Кеведа, Лопеа де Вега и Луиса де Леона (Pym & Style 2008, 261). Дакле, Саља и не спомиње његове преводе романси.

Да се Саудију нису свиђале шпанске романсе већ романсе Переса де Ите, јасно је као дан. Каже у предговору *Хронике о Сиду* да су „шпанске романсе прецењене у Британији и да су свакако и на сваки начин инфериорне у односу на енглеске (наведено у Buceta 1924, 488). У једном писму Скоту нје аписао “Very, very few of the Spanish ballads are good.” (Buceta 1919, 330). Скот ће му у приказу *Хронике* ово замерити, како ћемо видети касније. Дакле, задржавамо се нешто дуже на Саудијевим преводима с жељом да одговоримо на питање с почетка тезе: зашто није превео португалске и шпанске романсе, а познавао је и Шпанију и Португалију и њихову књижевност. Ово би могао бити одговор – није их ценио.

⁵² Сауди је урадио приличан број превода, али их је објављивао само одвојено и повремено у периодичним публикацијама попут *The Morning Post*.

Шаста Брајант каже да је Сауди песник од кога се могло много очекивати, али чији преводи „leave something to be desired“ (Bryant 1973/2015, 26). Амфри за њега каже да је „највеће разочарање од свих преводаца балада“ (Umphrey, 1945, 486). Критикује га што је користио асонантску риму, пратећи оригинал.

Да закључимо расправу о Саудију, истичемо да је 1808. године, када почиње Шпански рат за независност и борба против Наполеона, Сауди објавио своју *Хронику о Сиду* (*Chronicle of the Cid*) на основу шпанских средњовековних хроника. Значајна нам је јер је Скот 1809. написао приказ о *Хроници* за *The Quarterly Review* у ком је понудио Саудију романсу коју је могао да укључи у своју хронику и учини је бољом. За ту Скотову романсу се и дан-данас мисли да је превод романсе „Ese buen Cid Campeador – que Dios en salud mantenga“, а није. У питању је Скотова оригинална песма, како ћемо касније показати.

Метју Грегори Луис је у готском роману из 1808. *The Monk: A Romance*, који обрађује псеудошпанске теме, објавио превод једне каролиншке баладе. Превео је све скупа шест балада, и то оних које су други већ били превели. Бајрон је 1818. објавио преводе три већ преведене романсе “En las torres de Alhambra”, “Moro alcaide, moro alcaide”, “Paseábase el rey moro”. Саља за Луисове и Бајронове преводе каже да су “handful“, и да су “occasional poetical exercises“ (Saglia 2009).

Скотови преводи и преглед досадашњих истраживања и сазнања у вези са преводима

Од српских песама, Волтер Скот је превео „Хасанагиницу“, а од шпанских историјску нову романсу „Los fieros cueros revueltos – entre los robustos brazos“. Истраживачи наводе да је превео две шпанске романсе, међутим, друга романса коју истраживачи наводе као превод, „Ese buen Cid Campeador – que Dios en salud mantenga“, заправо је, како ћемо показати, Скотова оригинална песма.

Скотом су се бавили истраживачи разних епоха, испитујући немачки утицај на енглески романтизам, шкотски и енглески утицај на креирање метакултурних модела геополитичких периферија попут Србије и Шпаније, Балканског и Иберијског полуострва, као и проучаваоци његовог живота и песничког дела, али и живота и дела људи на које је утицао, попут Локхарта и Бауринга.

Превод „Хасанагинице“

Волтер Скот је превео само једну српску народну песму, „Хасанагиницу“ (“Lamentation of the Faithful Wife of Asan Aga”). У студији посвећеној немачком утицају на енглески романтизам (*German Influence in the English Romantic Period 1788– 1818*), Стоуки (Frank Woodyer Stokoe) тачно наводи да ју је Волтер Скот превео највероватније 1794. године (Stokoe, 1927, 77), док остали критичари закључују на основу Локхартових навода у *Биографији Волтера Скота* да ју је превео негде између 1795. и 1797. (Lockhart, 2008;⁵³ Fielder, 1923, 59; Kostić, 2014, 385). Превео ју је с Гетеовог превода на немачки, који је пак немачки превод италијанског превода Алберта Фортиса песме коју је Фортис забележио на својим путовањима кроз Далмацију (Subotic, 1927, 628).

Песма је у Енглеској била позната као „Морлачка балада“. Како каже Локхарт: „[...] он је у то време [1796 и 1797] препевао и извесне Гетеове лирске одломке, као што је, на пример, морлачка балада ‘What yonder glimmers so white on the mountain’ (Lockhart, 1850, 69). Спомиње се и да је била насловљена „морлачки фрагмент по Гетеу“ (Kostić, 2014, 385). Савременици и истраживачи с почетка ХХ века су превод често идентификовали као Гетеову песму.⁵⁴ Јасно је да је превод припадао најранијој фази Скотовог стваралаштва: своја прва књижевна остварења објавио је управо тих година.

⁵³ The Project Gutenberg eBook, *Memoirs of the Life of Sir Walter Scott*, Volume I (of 10), by John Gibson Lockhart. Release Date: February 2, 2008 Last updated on: November 18, 2008.

⁵⁴ Види: Fiedler “Goethe’s Lyric Poems in English Translation.”

Осим што ју је извесно превео, знамо да је уговорио и њено објављивање, тако да су многи врсни истраживачи држали здраво за готово да је она сигурно и објављена баш онако како је он планирао. Пример је случај професора Брандла, који је 1882. године тврдио да је Скот „Хасанагиницу“ објавио 1799. године у *Apology from Tales of Wonder* (Low, 1924). Иако Скотов превод „Хасанагинице“ није угледао светло дана за Скотовог живота, нигде нема трага који би указао на то да је Скот одустао од њеног објављивања. Шта више, 1806. године препоручује је у писму Томсону (George Thomson) као текст за одређене мелодије (види доле). Томсон је скупљао популарне шкотске мелодије и настојао је да обезбеди добре текстове за њих (Kostić, 2014, 386). Костић наводи писмо: „U dodatku vam šaljem početak jedne ratničke pesme napisane po jednom morlačkom uzoru. To je samo deo ali mogao bi se lako dopuniti ako mislite da bi bio podesan za melodiju zvanu ‘Sheriff’s fancy’. Stihovi su neobično snažni.“ (Kostić, 2014, 386). Одломак се састоји од првих дванаест стихова његовог превода „Хасанагинице“. „Skot je verovatno mislio da bi mogao da pesmu koju je desetak godina ranije ponudio za zajedničku zbirku sa Luisom, a koja je iz nekog razloga bila izostavljena iz te knjige, ipak iskoristi na ovaj način. Tomson je odgovorio da smatra da je odlomak ‘vrlo lep’ i da obećava ‘velike stvari’, ali da ne odgovara melodiji za koju je predložen, pa je preporučio Skotu da se okrene nekoj drugoj temi. Da li je u pitanju bila samo ljubaznost ili iskreno mišljenje autora, teško je reći. Komentar Hedena, autora ovog Tomsonovog životopisa, sasvim je, međutim, nedvosmislen: „To je odista loš tekst... teško je shvatiti kako je on mogao i pomisliti da bi se od takve nategnute retorike mogla napraviti valjana pesma.“ (Kostić, 2014, 387)

Осим стиха који спомиње Локхарт и неколико стихова штампаних што у каталогу изложбе Скотових дела из 1871, што у писму које је послао Томсону, Скотов превод остао је непознат све до 1924. године када је рукопис пронашао и објавио Дејвид Лоу (David Halyburton Low).⁵⁵

Лоу је две године пре тога, 1922. године имао прилику да претражи Скотове рукописе и није нашао одломак (Low, 1922, xiii). То је сва пажња коју Лоу поклања Волтеру Скоту у свом раду посвећеном преводима песама о Марку Краљевићу, којима претходи темељан увод у превођење српских народних песама на европске језике. Наредне године и Фидлер указује на то да Лоу није нашао рукопис „Хасанагинице“ (Fiedler 1924, 51–67). Године 1924. године Лоу ипак проналази рукопис и објављује га у чланку “The First Link between English and Serbo-Croatian Literature” у *Slavonic Review* исте године у децембру (Subotic, 1927, 628; Kostić, 2014, 387): „Сада коначно долазимо и до Скотове верзије ове приче. Као што смо већ напоменули, рукопис није штампан од стране Балантајна (James Ballantyne), 1799, те су слависти узалудно покушавали да му уђу у траг. Др Војислав Јовановић у својој запаженој студији о изворима у *Merimee's La Guzla* (Paris, 1911), након напомене о својој властитој узалудној потрази за недостижним документом, изражава наду да ће ипак једнога дана бити пронађен и објављен” (Low 1924, 362–369).

„Тешко је схватити зашто је рукопис тако дуго остао недоступан онима који су за њега били заинтересовани. Јер практично мистерија не постоји. Све време је био безбедно похрањен у библиотеци Универзитета у Единбургу (Laing Collection).” Лоу указује на то да је датум рукописа 1794. година, као и да недостаје осма строфа.

Костић пореди стихове из одломка који је Скот послао Томсону (12 стихова) и рукописа који је пронашао Лоу, па каже: „Poređenje stihova koji postoje u ova dva izvora pokazuje da ima nekih manjih, smisaono neutralnih razlika u broju slogova, koje je Skot verovatno uneo kasnije u prvobitnu verziju kako bi usaglasio reči sa predloženom melodijom.” (Kostić, 2014, 387) Дакле, не можемо рећи да је превод био изгубљен, будући да га је било веома лако наћи у библиотеци у

⁵⁵ Трагом песме ишао је и Војислав м. Јовановић. Године 1908. Српски књижевни гласник доноси вест о томе да је енглески часопис *The Athenaeum* те исте године у септембру објављује белешку ”нашег сарадника Г. Војислава М. Јовановића”, Један изгубљен превод В. Скота. Јовановић фрагмент назива ”српско–хрватском баладом”. Јовановић је проверио и установио да у *Апологији* нема баладе, затим је безуспешно ишао трагом онога што пише у изложбе посвећене В. Скоту. И каже: ”Где је онда ова нештампана песма Скотова? Зашто она није објављена?” (718)

Единбургу, уредно заведеног. Разлози за необјављивање били су друге природе. Занимљиво је да се чак ни након објављивања није знало да превод постоји, будући да га Стоуки не налази 1927. године, три године након што га је Лоу објавио (видети Stokoe 2013,78).⁵⁶

С тим у вези поставља се и питање реалног утицаја Скотовог превода на савременике и потоње преводиоце. Чини се пак да је у рукописној форми и у усменом предању био далеко познатији од превода „Хасанагинице“ који је 1800. године објавио један други преводац. Дакле, да ствар буде још романтичнија, иако први урађени превод „Хасанагинице“ на енглески није објављен све до двадесетих година двадесетог века (недвојбено Скотов превод), године 1800. објављен је интегрални превод „Хасанагинице“ на енглески, с тим што је преводац дуго био анониман, или је пак сматрано да је у питању сам Волтер Скот. Колико је реалан утицај овог превода био на савременике не знамо. Знамо, међутим, да је сасвим могуће да је превод, будући значајно квалитетнији, можда обесхрабрио Скота да објави свој.

Године 1800. објављена је у Единбургу књига „*Селим и Заида*“ и друге песме. Аутор је анониман, данас се сматра да је то готово извесно Шкотланђанин Џон Бојд Гриншилдс (John Boyd Greenshields, 1770–1856).⁵⁷ Последња песма у тој књизи је „Хасанагиница“ (Kostić, 2014, 387).⁵⁸ Године 1927. Суботић говори о том преводу, каже да је два пута објављен, 1802. и 1803. године, и да није могао да дође у посед копије те књиге, али да професор Херман Георг Фидлер (Hermann Georg Fiedler) у свом чланку „Goethe's Lyric Poems in English Translation“, објављеном у *Modern Language Review* у јануару 1923. године каже да има примерак књиге, и да она на страни 89 садржи „A Morlachian Funeral Song“, то јест „Хасанагиницу“ (Subotić, 1927, 628–629).⁵⁹ Допуњујући постојеће библиографије енглеских превода Гетеових лирских песама, Фидлер наводи публикацију у њеном другом издању *Selim & Zaida, an Oriental Poem: with other Pieces. Second Edition*. London: J. Cumming; Edinburgh: A. Constable. 1802. Фидлер каже да „Contains p. 89: A Morlachian Funeral Song, on the death of the illustrious wife of Asan Aga. From the German of Goethe. Begins: *What shines so white in yonder verdant forest? / Snow, is it? or the Swans' unspotted plumage?*“ (Fiedler, 1923, 58–59).⁶⁰

Превод је иницијално био приписан Волтеру Скоту (знало се за његов), иако је све указивало на то да Скот није преводац. Фидлер констатује да Локхарт наводи да је Скот препевао Гетеову „Морлачку баладу негде између 1795. и 1797. али да се тамо наводи само први стих: „What yonder glimmers so white on the mountain,“ који није довољан да покаже да верзија коју је Локхарт видео, по свему судећи у рукопису, није иста као верзија објављена у *Селиму и Заиди*. Објављује Гриншилдсов превод и каже да иако је испрва мислио да је у питању Скотов превод, упоредивши прве стихове из Локхартових *Мемоара* упоредивши прве стихове из Локхартових *Мемоара* и превода из 1800. године, схватио је да то не може бити (Fiedler 1924). Па каже: „Свакако је више него сумњиво да ли је Скотова верзија икада штампана“. Фидлер констатује и да Локхарт никада није видео, или пак прегледао *Apology*, јер је његов опис садржаја прилично нетачан.

Фидлер се године 1927. враћа на Гриншилдсов превод „Хасанагинице“ и у једној белешци објављеној пошто је Лоу објавио Скотову верзију у свом чланку из 1924. (Костић,

⁵⁶ Stokoe, F. W., „Sir Walter Scott“, *German Influence in the English Romantic Period 1788–1818*, Cambridge University Press, 2013 (1st paper edition), 1926 (1st edition), pp. 61–88 У студији објављеној 1927. године, *German Influence in the English Romantic Period 1788–1818*, дакле свега три године након што је Д. Х. Ло објавио први пут интегрални Скотов превод, и даље видимо да тај превод није био нашироко познат. Аутор студије, Стоки (*Stokoe*) посвећује посебно поглавље управо Волтеру Скоту. Из структуре дела јасно је да је управо Скот био међу пионирима ширења немачког утицаја.

⁵⁷ У каталогу изложбе посвећене стогодишњици рођења В. Скота уредници наводе да је John Boyd Greenshields, Esq., was the son of Mr. John Greenshields, merchant, Glasgow. He passed as Advocate in 1793, and distinguished himself at the Scottish Bar. He died in 1845.

⁵⁸ „A Morlachian Funeral Son on the Death of the Illustrious Wife of Asan Aga. From the German of Goethe.“ *Selim and Zaida, with Other Poems*, Edinburgh, 1800. pp. 89–95.

⁵⁹ Суботићева студија објављена је исте године кад је и Фидлер објавио превод „Хасанагинице“.

⁶⁰ Фидлер наводи да Према Роберту Вату (Robert Watt, Bibliotheca Britannica, Edinburgh, 1824), прво издање је објављено исте године у Лондону, али га Фидлер није видео. Ми нисмо успели да потврдимо тај податак.

2014, 387).⁶¹ Каже да је сам преводилац навео да је такође превео Гетеову верзију с немачког, али и да је користио српски оригинал као и Фортисов превод на италијански. Види се да се преводилац потрудио да пренесе песму у одговарајућем метру и да је размишљао о преводилачкој стратегији: „Мера коју сам одабрао приближава се оригиналу и Гетеовом преводу, онолико колико природа језика и структура наше верификације допуштају. Можда ће неки читаоци помислити да сам се могао приближити још ближе. Нећу с њима расправљати о тако крајње произвољној ствари. Да би имали поштену прилику да суде, приложићу одломак оригинала, уз одговарајући део Гетеовог превода.“ Следи двадесет редова „Хасанагинице“ у оригиналу.

Фидлер затим покушава да да одговор на питање зашто Скотов превод није објављен а онолико је најављиван: „Наведени превод такође може помоћи да се одговори на питање зашто Скот није штампао своју верзију заједно са осталим песмама које је однео Балантајну у јесен 1799, иако је овај последњи, како каже Локхарт, 'био посебно очаран' морлачким фрагментом. Да ли је превише претпоставити да је Скот видео рукописни примерак превода нашег непознатог аутора, па је, препознавши његову већу верност и енергичност, повукао свој? У сваком случају, како Скотова верзија није штампана донедавно, можемо тврдити да је управо наш анонимни преводилац исковао прву везу између енглеске и српскохрватске књижевности.“ (Fiedler, 1927, 393)

Занимљиво је и да је, теоријски, први превод „Хасанагинице“ на енглески могао бити објављен још с преводом Фортисових *Путовања кроз Далмацију* са италијанског на енглески, али то се није догодило. *Путовања* су преведена 1778. године у Лондону, “under the author’s inspection”. Песма је изостављена. Тај податак спомињу и уредници Каталога Скотове изложбе из 1871. године (Stirling-Maxwell 1872, 123). Зашто није преведена Фортисова италијанска верзија на енглески, и зашто Гете није објавио свој превод „Хасанагинице“, већ Хердер?

Са сигурношћу знамо да је Скотов превод требало да буде укључен у књигу под насловом *Tales of Wonder*, коју су он и писац познатог готског романа *Калуђер (The Monk)*, Метју Грегори Луис намеравали да објаве (Kostić, 2014, 385). Одломак ипак није објављен у заједничкој књизи и зато се дуго мислило да је тај Скотов превод изгубљен (Kostić, 2014, 386). Један од могућих разлога за изостављање „Хасанагинице“ јесте и чињеница да је Метју Луис имао експлицитан услов за укључивање баладе у збирку, а то је да мора садржати духове или вештице. О томе говори Даглас Томсон (Douglass H. Thomson) у свом издању *Tales of Wonder*. Сарадњу са Луисом започео је захваљујући томе што је један његов пријатељ показао Луису, који је у то време скупљао материјал за *Tales of Terror*, превод Биргерове баладе. Скот се сложио да му пошаље неколико шкотских балада и неколико оригиналних.

Локхарт ту одлуку описује овако: На Метјуов позив, сер Волтер Скот је имао намеру да објави “Morlachian fragment after Goethe,” у збирци Метјуових надреалних балада које је требало да се зову *Tales of Terror*. Тај договор је био почетак блиске сарадње између Скота и Луиса, овековечене у једанаест писама које је Луис послао Скоту између јуна 1798. и маја 1800, односно, ретроспективно, у Скотовим *Есејима о подражавању старих балада (Essay on Imitations of the Ancient Ballads, 1830)*. На јесен 1799. године, Скот, фрустриран што објављивање Луисове планиране збирке касни, састаје се са својим старим школским другом, издавачем Џејмсом Балантајном, и прави план да објаве *An Apology for Tales of Terror*, у врло ограниченом тиражу који није био намењен продаји (од дванаест копија, пет је преживело), у ком би био објављен и превод „Хасанагинице“. Како наводи Лоу: „одштампано је седамдесет девет страна и свега дванаест копија, не за продају, већ да покажу могућности Келсо штампарије“. Скот је желео да тако помогне Балантајну, ком посао није ишао добро. Локхарт говори о том сусрету који ће бити увод у дугу професионалну сарадњу Скота и Балантајна, издавача већине Скотових дела.⁶² Скотов биограф и зет, Џон Гибсон Локхарт, касније и сам

⁶¹ Fiedler, H. G., “The First Link between English and Serbo–Croat Literature”, *The Slavonic Review*, Vol. 6, No. 17 (Dec., 1927), pp. 390–393.

⁶² Њихова сарадња се завршила спором са Балантајновим синовима, које је Локхарт оптужио за Скотову финансијску пропаст. (Low, 1924)

преводац српских и шпанских народних песама, пише да је издавач Џејмс Балантајн био очаран „морлачким одломком писаним по Гетеу“ (Костић, 2014, 385–386, Lockhart, 1862, 43). Као и да је Скот топло препоручио своје преведене стихове као квалитетније од сопствених, ауторских: „Извињавам вам се што сам вас мучио својим стваралаштвом, када поседујем нешто овакво за ваше ухо“ (Lockhart 1862, 43) Међу материјалима које је понео издавачу Балантајну експлицитно спомиње само једну песму, „Морлачки фрагмент по Гетеу“. Локхартов опис тог сусрета значајан је и по томе што можемо уочити Скотову рану амбицију да скупља и штампа народне баладе. Том приликом су Скот и Балантајн направили договор који ће обојици донети богатство, а то је да Балантајн штампа Скотове шкотске баладе. Тај договор Локхарт назива „малим експериментом“ (“this little experiment”). (Lockhart, 2008, 1, 275–76)

У *Есејима* пише да је углед Луисове збирке био доведен у питање. „Тако су се, због неуспеха средства ('vehicle') које сам одабрао, моји напори да се представим јавности као оригиналан писац показали узалудни као и они којима сам се раније трудио да се издвојим као преводац.“ И *Apology* и *Tales of Wonder* јесу угледале светлост дана, али међу њима није било толико најављиваног „морлачког фрагмента“ (Thomson 2007). У свом есеју о подражавању народне поезије из 1830. године Скот не говори о морлачком фрагменту.⁶³

Следећи значајан извор података о Скотовом преводу „Хасанагинице“ налазимо у Каталогу изложбе посвећене Волтеру Скоту, из 1871.⁶⁴ године. На листи оригиналних рукописа посуђених за изложбу, на 123. страни, под годином 1798. и редним бројем 283, налази се следећа белешка: “The Lamentation of the Faithful Wife of the Asan Aga, from the Morlachian language. The original manuscript, 4to. Lent by Messrs A. & C. Black. In twenty-seven stanzas, beginning – ‘What yonder glimmers so white on the mountain, / Glimmers so white where yon sycamores grow? / Is it wild swans round Vaga’s fair fountain? / Or is it a wreath of the wintry snow?’”

Стиховима следи кратка историја превода. Каже се да је рукопис негде из 1798, да је превод немачке баладе коју је написао Гете (“this spirited translation from the German ballad by Goethe”), као и да се Гетеова немачка верзија зове *Klaggesang von der edlen Frau des Asan-Aga. Morlachisch*. Уредник наводи два стиха немачке баладе (на које се енглески превод и односи): “*Was ist Weisses dort am grünen Walde? Ist es Schnee wohl, oder sind es Schwane?* etc“. Док Стоуки, говорећи о овом каталогу, и вероватно вођен бројем стихова у енглеском, наводи четири: “*Was ist Weisses dort am grünen Walde? / Ist es Schnee wohl, oder sind es Schwane? / War' es Schnee, er ware weggeschmolzen; / Waren's Schwane, waren weggeflogen.*” (Stokoe, 1927, 78)

Уредници каталога затим кажу да је баладу први пут објавио Хердер у својој познатој збирци *Volkslieder* из 1778. године (Гетеов анонимни превод) и спомињу превод (“a different version”) из 1800. године. Спомињу и Фортисов превод „Хасанагинице“ на италијански и наслов песме у оригиналу и на италијанском. “The ballad in the original has the title, 'Xalostna Pjesanza plemenite Asan Aghinize'; and in the Italian version, 'Canzone Dolente della nobile Sposa d'Asan Aga'.” Такође констатују да песма није преведена на енглески када и *Путовање по Далмацији*. Напоследку се осврћу на Локхартову констатацију да је Скот препевао Гетеову морлачку баладу.

Занимљиво је да је Волтер Скот рођен исте године када је Фортис објавио *Путовања по Далмацији*, и „Хасанагиницу“, и умро је исте године када и Гете 1832.

Превод романсе „Fieros cuerpos revueltos – entre los robustos brazos“

⁶³ Scott, Walter. "Essay on Imitations of Ancient Ballads." *The poetical works of Sir Walter Scott*, Bart: Complete in one volume, With introduction and notes by Sir Walter Scott, John Gibson Lockhart, Joseph Mallord William Turner. 1830. Edinburgh: 1841. 569–571.

⁶⁴ Спомиње је и Стоуки (Stokoe, 1927, 78)

Скотов наводни први превод романсе са шпанског објављен је 1809. године уз његов приказ Саудијевог *Cida* (*Chronicle of the Cid*) и то у првом броју *The Quarterly Review*.⁶⁵ Од значаја за дисертацију је и чињеница да је први чланак у првом броју ових новина био посвећен стању у Шпанији.⁶⁶ Волтер Скот и његов зет Џон Локхарт такође су били заинтересовани за догађаје у Шпанији и помно су пратили тамошњу војну акцију (Bryant, 1973, 23).

Скот каже да је Сауди материјал за *Хронику* нашао у прозној хроници из XVI века, у самом *Сневу о Сиду*, и народним баладама о Сиду (“popular ballads or romances”) које не цени (“the authority or the antiquity of these songs”) и не користи довољно (Scott, 1809, 134). Стога Скот одлучује да допуни *Хронику* романсом коју је, иако је карактеристична за догађај који описује, Сауди изоставио. Каже да га преписује из алжавог превода (“We copy it from a slipshod translation”) који поседује и који може да послужи као узорак балада (“may serve for a sample of these ballads”) (Scott, 1809, 141). Скот у писму Саудију из 1807. каже да је “most anxious to see the Cid” и да сматра да би укључивање шпанских балада *Сиду* дало крила (“they will give him wings”). Сауди пише Волтеру Скоту 6. новембра 1808. и каже да су све баладе ‘made in general upon one receipt’ и да су повремено крајње прозаичне (letter to Walter Scott, 6 November 1808, in Southey 1849, III, 178).

Нико од истраживача не наводи романсу у целости, нити наводи податак о изворнику. Бусета каже да ју је лако наћи. Сви наводе прве стихове „Ese buen Cid Campeador – que Dios en salud mantenga“. У питању је романса објављена у *Општем романсеру 1600. године*. Међутим, романса под овим насловом ни тематски не одговара романси у преводу, дакле, не можемо рећи чак ни да је прерада. Наши напори да пронађемо изворник нису уродили плодом(претпоставка је била да ју је нашао у Хердеровом *Сиду* објављеном 1805, но није).⁶⁷

⁶⁵ Саудијев *Cid* објављен је 1808. године. “ART. XIII. Chronicle of the Cid Rodrigo Diaz de Bivar, the Campeador, from the Spanish, by Robert Southey, pp. 468. 4to. London. Longman, 1808.”, 134–153.

⁶⁶ Локхарт је од 1925. био уредник.

⁶⁷ “When the Cid, the Campeador
(Of his life may God take care),
With three hundred pennon’d warriors
Forth of good Castile would fare;
Nor the champion, nor his lady,
Had of treasure, coin or rent,
Even a single maravedi;
All in war and wassaill spent.

Then Ximene took off her garland,
Glittering like the stars of heaven,
Deck’d with gems from Eastern far land,
Which the Moorish Kings had given;
Take then this, my Roderigo;
Pledged in wealthy merchant’s hand,
'Twill supply thee gold, while we go
Wanderers far in foreign land.’

Sola and her little sister,
Daughters of the noble Cid,
When they saw the chaplet’s glister
Taken from their mother’s head,
Wept to part with such gay jewel,
Clamour’d loud around Ximene;
'Must such garland, O, how cruel,
From our mother dear be ta’en?’

Mark’d the Cid their childish sorrow,
Heard them murmur in dismay:
Grief enough may come to-morrow,
Give our babes their boon to-day.

⁶⁸ Менендес Пидал (Ramón Menéndez Pidal) је и не спомиње. Бусета једини експлицитно каже да није реч о преводу него о Скотовој песми. Каже да је у питању “una poesía que es de una gracioso [sic] ridiculez, tan inmadura de expresión como paupérrima de contenido y – lo que es peor – que aunque Sir Walter la cuelga al Romancero, es, no obstante, obra propia suya; ya que el único romance del Cid con que guarda una ligerísima, casi inaprehensible, relación es con la que comienza: *Ese buen Cid Campeador, -que Dios en salud mantenga*. No copio esta composición, porque no lo justificarían ni el mérito literario – que repito que se halla ausente – ni la dificultad en que pudieran encontrarse los curiosos en dar con ella, pues puede leerse, p. ej. en *The Prose Works of Sir Walter Scott*. Бусета закључује да за романсе није био нарочито заинтересован („no muy profundamente”) (Buceta 492–493)

У литератури се најчешће тврди да је Волтер Скот крајем XVIII века превео на енглески верзију шпанске нове романсе “*Fieros cuerpos revueltos – entre los robustos brazos*”. Енглески назив је “*The Death of Don Pedro*“. Песма је објављена 1823. године у антологији шпанских песама његовог зета, Џона Гибсона Локхарта.⁶⁹ Локхарт каже да је „романсу највероватније

Children weep for toys that glitter,
Kings and kaisars do the same:
Why their blithest days embitter?
Keep thy garland gentle dame.’

Loud their hands the children clapping,
As their father’s doom they heard,
And their arms around him wrapping,
Kist his cheeks, and strok’d his beard.“

⁶⁸ 1402:1 Venganza de vasallo contra rey semejaría traición (é-a) (ficha nº: 7971) Versión de España. Recogida 00/00/1600 Publicada en Rom. Gen. 1600, Madrid: Luis Sánchez, a costa de Miguel Martínez, 1600, fol. 360v–361r. Reeditada en González Palencia 1947, ed. Romancero general. 1600, 1604, 1605, nº 791, pp. 533–534. 060 hemist. Música no registrada.

Ese buen Cid Campeador que Dios con salud mantenga,
2 haciendo está una vigilia en San Pedro de Cardaña;
que el caballero cristiano con las armas de la iglesia
4 debe de guardar su pecho si quiere vencer las guerras.
Doña Elvira y doña Sol, las sus dos hijas doncellas,
6 acompañan a su madre ofreciendo rica ofrenda.
Cantada que fue la misa, el abad y monjes llegan,
8 a bendecir el pendón. aquel de la Cruz bermeja.
Soltó el manto de los hombros y en cuerpo con armas nuevas,
10 del pendón prendió los cabos y de esta suerte dixerá:
—Pendón bendecido y santo, un castellano te lleva,
12 por su rey mal desterrado bien plañido por su tierra.
A mentiras de traidores inclinando sus orejas,
14 dio su prez y mis hazañas, desdichado de él y de ellas.
Cuando los reyes se pagan de falsías halagüeñas,
16 mal parados van los suyos, luengo mal les viene cerca.
Rey Alfonso, rey Alfonso, esos cantos de sirena,
18 le adormecen por matarte, ¡ay de ti!, si no recuerdas.
Tu Castilla me vedaste por haber holgado en ella,
20 que soy espanto de ingratos y conmigo no cupieras.
Plega a Dios que no se caigan sin mi braco tus almenas,
22 tú que sientes me baldonen, sin sentir me lloran ellas.
Con todo, por mi lealtad te prometo las tenencias,
24 que en las fronteras ganaren mis lanças y mis ballestas.
Que vengança de vasallo contra el rey traición semeja
26 y el sufrir los tuertos suyos es señal de sangre buena.—
Esta jura dixo el Cid, y luego a doña Ximena,
28 y a sus dos hijas abraça, mudas de llanto las dexa.
Humillándose el abad larga bendición les diera,
30 y a las fronteras camina al galope de Babieca.

⁶⁹ Објављује је у целости и Брајант наводи песму на стр. 148–149. своје књиге *The Spanish Ballads in English*.

нашао код Депинга (Georges-Bernard Depping), у антологији *Sammlung des besten alten Spanischen Historischen, Ritter – und Maurischen Romanzen*, објављеној у Лајпцигу 1817.

Овим Скотовим подухватима истраживачи не посвећују пуно простора. Менендес Пидал га такође кратко спомиње као Локхартовог таста, који је „у Локхартовој збирци објавио верзију нове романсе из *Oniateg romanсера* о смрти краља дон Педра“ (“en la colección de éste publicó la versión del romance nuevo del *Romancero General* sobre la muerte del rey don Pedro: *Los fieros cuerpos revueltos* Menéndez Pidal, 1953, II, 259). Значајно је то што највећи стручњак за шпанску романсу овим каже да песма коју је Скот превео није народна песма, јер припада традицији нове романсе, која је учена песма настала по узору на народну. Амфри такође само наводи ова два превода, и каже да је превод у Локхартовој збирци “much better” (1945, 480). Колин Смит тек каже “there were translations of a few ballads by Byron, Scott and Lord Holland” (Smith 1969, 43). Џек Ијан не спомиње ниједан превод, каже само да „Scott also took an interest in Spanish literature“ (Jack 1964, 397).

Бусета, наравно, говори о оба ова превода (сетимо се, сматра да је Скотово превођење романси авантура, излет), међутим додаје: „његово интересовање за кратке песме постаје очигледно у писму упућеном Саудију од 4. априла 1819, у ком га пита: „Да ли сте видели најкомплетнију и најсистематичнију збирку шпанских романси (балада) објављених захваљујући Депингу 1817?“⁷⁰ Она је потпуно очаравајућа. Тикнор ме је подстакао да је погледам [...]. “ (Buceta, 1924, 493) Овај податак спомиње и Дијего Саља у чланку из 2012. године када говори о Локхарту и утицају Немачке на британски романтизам.⁷¹

За разлику од „Хасанагинице“, у каталогу изложбе посвећене стогодишњици рођења сер Волтера Скота, из 1871. године, не спомиње се његов превод са шпанског, као ни његова поезија инспирисана шпанском легендом о краљу Родригу.

Једнако мало простора посвећује му и Шаста Брајант. Помиње га свега девет пута, за разлику од Локхарта и Бауринга које спомиње 66, односно 25 пута. И Бусета и Менендес Пидал помињу више Скотових превода балада са шпанског на енглески, међутим, конкретно се могу наћи само два наведена превода.

Ни „Хасанагиница“ ни нова шпанска романса не налазе се у дигиталној архиви <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/>, The Walter Scott Digital Archive is an Edinburgh University Library.

Локхарт за баладу коју је превео Скот (“The death of Don Pedro“) и коју је он укључио у своју антологију каже да је баладу више пута навео Сервантес (Miguel de Cervantes) у *Дон Кихоту* (*Don Quixote*). (Pidal 1953, II, 259, наведено у Saglia 2009).

Збирке превода

Два изузетка

Необичан, рани, наизглед систематски превод шпанске романсе у форми антологије објављен је у Лондону 1801. и допуњен 1812. године. Преводац је хиспаниста Томас Род (Thomas Rodd). Он је заправо први превео на енглески књигу Переса де Ите (Pérez de Hita) *Guerras civiles de Granada. Ancient Ballads from the Civil Wars of Granada*. Касније, 1812. објавио је *Most Celebrated Ancient Spanish Ballads Relating to the Twelve Peers of France Mentioned in Don Quixote*, а затим и *History of Charles the Great and Orlando*. Претпоставља се да су неке песме његове оригиналне. Трећину чине маварске романсе, трећину историјске романсе, а остале су романсе из каролиншког циклуса. (Buceta 1924, 480, Bryant 1973/2015, 26). Укључио је и Персијев превод романсе “Río verde, río verde”.

Бусета каже да је Род био испред свог времена али да збирка није општа антологија како би се на основу наслова могло закључити (315–316). Родова збирка нема увод и Роду очигледно није било стало да читаоцу пружи информације о контексту (Saglia 2009). Можемо

⁷⁰ Депингова збирка шпанских романси штампана је у Лајпцигу неколико година пре Вукових.

⁷¹ <http://www3.lingue.unibo.it/romanticismo/?p=2512&lang=en>

сматрати да је Родов покушај био једини озбиљнији покушај пре Локхарта али да је остао без одјека.

Перси је такође планирао да објави збирку *Старих песама углавном маварских остатака* 1775. али то никада није учинио (Saglia 2009). Чини нам се да би било корисно написати историју необјављених антологија.

„Иако се често спомиње као особа која је прва превела нашу песму на енглески језик, Пољак, „који је у то време био већ заправо Енглеz“ (Кољевић, 1975, 75), да не кажемо Шкотланђанин, пошто се настанио у Единбургу, Кристин Лах Ширма заправо је први човек који је нашироко *писао* о словенској традиционалној поезији, па и српској народној поезији на енглеском језику (Јовановић 1908, Subotic, 1927, Кољевић, 1975). Због тога нам је изузетно значајан, као и због свог панславистичког погледа на народну поезију. „Ширма је у извесном смислу, бар на енглеском језичком подручју, заправо пионир панславенског приступа“ (Кољевић, 1975, 75).⁷² И на крају, зато што се дописивао са Скотом и утицао на Бауринга да објави антологију пољских песама (одмах после руске).

Скоту упућује писмо “Sclavonic Traditional Poetry” објављено 1821. у *Blackwood’s Edinburgh Magazine*.⁷³ Године 1823. објавио је и *Letters, literary and political on Poland; comprising observations on Russia and other sclavonian nations and tribes*.⁷⁴ где говори и о нашим песмама и Вуку (Јовановић 1908, 34).

У књизи из 1823. Лах Ширма препоручује читаоцима Баурингов „одличан“ превод руске антологије (други том је таман био изашао из штампе). (Coleman 1940, 436) Бауринг му одмах пише с намером да му понуди да заједно објаве пољску антологију (Coleman 1941, 436; Nikolic 2007, 566). Костић (2014, 390) каже да је „у лето 1823, Lah Širma bio čest gost Džona Bauringa” али да „о tome da li je, i koliko, Širma imao udela u Bauringovom radu na upoznavanju engleske kulturne javnosti s našom narodnom poezijom, nije nam poznato” (390).

Као ни Рода, не можемо га сматрати преводиоцем који би ушао у оквир тезе будући да није превео ниједну шпанску, а свега једну српску песму.⁷⁵ И као што код Рода скрећемо пажњу на то да није дао никакав увод, тако овде скрећемо пажњу управо на паратекстове, врло занимљиве за нашу тему. У предговору пише да му је мотив да објави серију писама делом и да „afford useful information respecting the Sclavonian countries, which are, in general, little known; but chiefly to remove some erroneous misconceptions which have arisen from partial and imperfect accounts. He has endeavoured to represent the state of things as known to him from records and his own observation; and in doing so, he has historically traced the revolutions of the Sclavonian character, social, moral, religious, and literary, as these were manifested in different climates and ages“ (Lach-Szyrma, 1823, v).

Други талас

У другом таласу настају прве, условно речено, опште антологије. Бусета издваја Локхартову и Баурингову збирку као аутентичне збирке. Од тренутка када је Сауди објавио своје стихове, проћи ће неколико деценија пре него што иберијски стих буде доследно преведен у енглеским стиховима. Локхарт и Бауринг су убедљиво отворили пут самоуверенијем поетском гласу (Pym & Style 2008, 264). Свеобухватније и паратекстуално сложеније публикације појавиле су се 1820-их са *Ancient Spanish Ballads, Historical and*

⁷² Кољевић додаје: „У Ширминој верзији, међутим, то је претежно слика малог броја чињеница са веома далекосежним имагинативним последицама.“

⁷³ Lach-Szyrma, Krystyn. "Sclavonic Traditional Poetry." *Blackwood’s Edinburgh Magazine* 10 (1821, 145–149). Лах-Ширма на самом почетку писам спомиње његове шкотске баладе. Из писма се види да је Скот био заинтересован за народну поезију пољске и да је Ширма мислио да су пољске инфериорне у односу на шкотске. (Szyrma, 1821, 145) Сматрао је да су келтске и словенске песме сличне, и да су то најбогатије сачуване традиције у Европи (Szyrma, 1823, 31–32) Не спомиње шпанске.

⁷⁴ Lach-Szyrma, Krystyn, *Letters, literary and political, on Poland; comprising observations on Russia and other sclavonian nations and tribes, Edinburgh* : Printed by G. Ramsay for Archibald Constable & Co., 1823

⁷⁵ Превео је Вуковог „Славуја“, вероватни с немачког (Subotic, 1927a, 629).

Romantic Џона Гибсона Локхарта (1823), и *Ancient Poetry and Romances of Spain* Џона Бауринга (Saglia 2009) Баурингова антологија се не бави искључиво романсама, већ и другим древним поетским формама, и посвећена је лорду Холанду. Саља констатује Баурингов став да значај балада лежи у њиховом статусу истински националног стиха и сматра да је Локхартова „културна операција“ (“cultural operation“) била другачија од Баурингове. Занимало га је да романсе контекстуализује и интерпретира. (Saglia 2009)

Наведимо антологије и преводе у часописима који су им претходили.

Шпанске антологије и преводи у часописима

Године 1823. Локхарт објављује антологију древних шпанских романси. Антологија је мењала име, на начин који је од значаја за тезу, и тиме ћемо се бавити касније. За сада рецимо да је антологија испрва носила наслов *Шпанске баладе*. Локхартову антологију је објавио тада најутицајнији издавач – Џон Мари (John Murray). (Bryant 1973/2015, 28)

Локхарт генерално важи за особу која је шпанске баладе приближила енглеској публици (Bryant 1973/2015, 28, Buceta 1924, 502; MacBeth 1935, 145; Saglia 2009; Lang 1897, 313). Неоспоран показатељ његове популарности биле су речи Вилијама Гифорда у писму Скоту од 13. фебруара 1823: „Неке од превода знам напамет“ (наведено у Saglia 2009).

Локхартова антологија шпанских романси приказана је одмах анонимно у *Blackwood's Magazine* 1823.⁷⁶ Била је веома популарна и добро прихваћена (MacBeth 1935, 38, 145; Buceta 1924, 511; Umphrey 1945, 48; Bryant 1963, 296; Smith 1932, xvii). Саља за Локхартову колекцију балада каже да је богата и хомогена (Saglia 2009). Исте те године почеле су и прве пародије на шпанске баладе у *Blackwood's Magazine* (Buceta 1924, 512).

Локхатове шпанске баладе су доживеле неколико издања до краја XIX века, најлуксузније, илустровано издање објавио је Мари 1841. године, са вињетама, насловном страницом и ивицама које је нацртао архитекта Овен Џонс (Owen Jones), један од викторијанских ауторитета за Алхамбру и маварску архитектуру и украсе (Saglia 2009). Ово издање покренуло је нов талас приказа балада у часописима, чак три у 1841. години, у *The London and Westminster Review*,⁷⁷ у *The Monthly Review*⁷⁸ и *The Edinburgh Review*⁷⁹. Поводом овог издања писала је и „наша“ Талфј 1842. за *The North American Review*.

Локхарт је пре антологије прве преводе шпанских романси објавио у *Edinburgh Annual Register* и *Blackwood's Magazine*. Годину 1820. обележило је и објављивање изузетно значајног Локхартовог чланка са првим преводом са шпанског, *The Death of King Juan of Castel and Don Raymond of Butrago* са старошпанског. Први Локхартов превод шпанске баладе изашао је, дакле, у фебруару 1820. у *Edinburgh Annual Register* (Lang 1897, 229; Bryant 1973/2015, 28; Buceta 1924, 505; Saglia 2009). Број је, иначе, требало да изађе 1816. Бусета каже да је Локхарт писао уместо Волтера Скота (Buceta 1924, 505).

Локхарт објављује у *Blackwood's Magazine* две баладе 1821. године (Bryant 1973/2015, 28). Такође, још две верзије шпанске романсе објављује у листу *The Anniversary* 1829. године (MacBeth 1935, 49).

Неки од Локхартових превода шпанских романси нашли су се у издању *Дон Кихота* из маја 1822. Локхарт је објавио и издање Мотеових (Peter Anthony Motteux) превода *Дон Кихота* који, поред детаља из живота Сервантеса, откривају и много интересантних чињеница о теми и шпанској књижевности уопште, укључујући и приказе 28 шпанских балада, уведених како би се разјасниле бројне алузије на књижевност балада којима обилују странице шпанског класика, од којих је 22 објавио у антологији. (MacBeth 135, 41) Уређивачки посао на издању

⁷⁶ Ann. "Lockhart's Spanish Ballads. " *Blackwood's Magazine*, vol. 13, 1823, pp. 346–357.

⁷⁷ Ann. "Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic, translated by J. G. Lockhart. " *The London and Westminster Review*, vol. 33, 1839–1840, pp. 302–324.

⁷⁸ Ann. "Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic. Translated by J. G. Lockhart, Esq. A New Edition, revised. " *The Monthly Review*, vol. 3, no. 3 1841, pp. 421–426.

⁷⁹ Ann. "Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic. " *The Edinburgh Review*, vol. 72, 1841, pp. 383–417.

Дон Кихота започео је Скот, али је оно што је урадио проследио Локхарту: „Мислио сам да то урадим сам и направио сам изванредан напредак, али с обзиром на то да је Локхарт био далеко бољи ‘Шпанац’ од мене, који никада то нисам ни био, дао сам му материјале.“ (MacBeth 41)

Тако је двадесетак превода нашло своје место у колекцији објављеној годину дана касније, од којих је за један наглашено да је Скотова *The Death of Don Pedro*, мада још неке по стилу и метрици указују на то да је Скот радио на њима пре него што их је проследио Локхарту. (MacBeth 1935, 41) Наредне године, 1824, Бауринг објављује своју антологију превода шпанске баладе под насловом *Ancient Poetry and Romances of Spain*. Важи за првог преводиоца који је био заинтересован и за лирске песме као и за учену поезију и уметничке романсе.

Неки од ових превода су раније објављени у Лондонском магазину. Једна маварска балада објављена је анонимно у Ретроспективном прегледу 1821. (Umphrey 1945, 489; Pym & Style 2008, 264) Амфри каже за Бауринга да је преводио независно од Локхарта и у другом стилу. (Umphrey 1945, 489)

И његова шпанска антологија је наишла на добар пријем. Други читаоци су били импресионирани извршношћу ових песама, али пошто лирске баладе нису толико репрезентативне за шпанску баладу као друге врсте, Баурингов рад је добио релативно мало пажње. (Bryant 1973, 31) Баурингова антологија шпанских романи приказана је анонимно у *Eclectic Review* 1825,⁸⁰ *The London Literary Gazette And Journal of Belles Letters, Arts, Sciences* 1827⁸¹ и *The Monthly Magazine* 1827.⁸² Баурингов превод је приказан и 1831. у *Edinburgh Review*.⁸³

У *The Eclectic Review* 1825. је објављен чланак „*Bowring's Ancient Poetry of Spain*“:⁸⁴ „Критичко познавање националне поезије северне и западне Европе, и дивљења достојно познавање политичког језика сопствене земље, праведно ставља господина Бауринга на чело наших модерних преводилаца поезије. Не тако давно он је превео букет свежег и процвалог цвећа из снежне Сараматије. Потом следи колекција поетских тулипана из доње Батавије. Мали опус који је сада пред нама је венац још лепши и мириснији, из романтичних региона Шпаније. Уколико једна земља може бити обликована и моделирана својом народном поезијом, онда је то Шпанија. (*The Eclectic Review* 1825, 259–260)

Српске антологије и преводи у часописима

Џон Бауринг је у своме чланку “*Popular Poetry of Serbia*” (*Westminster Review*, 1826) објавио неколико превода српских народних песама на енглески језик. У јулу 1826. Бауринг објављује чланак „*Srpske narodne pesme. Servian popular songs*“ у *Westminster Review*, дакле у листу основаном 1824. чији је он први уредник. Ту је приказао Вукове збирке објављене у Лајпцигу 1823. и 1825. године, и објавио је десетак српских народних песама преведених на енглески језик. У том чланку каже да му је намера да представи *узорке* српске поезије (“*merely to give a few specimens of the poetry of the Servians*“), са жељом да им се касније озбиљније посвети. У то време је већ био упознат са успехом Талфјиних превода (Subotić 1927). [Курзив је наш.]⁸⁵

Мање позната чињеница је и да „српске песме преводи и Џон Гибсон Локхарт (John Gibson Lockhart“ (Сувајџић 2014, 137) Шест месеци након Бауринга, у јануару 1827, Локхарт

⁸⁰ Ann. "Bowring's Ancient Poetry and Romances of Spain. " *Eclectic Review*, vol. 24 no. 2, 1825, pp. 259–270.

⁸¹ Ann. "Servian Popular Poetry by John Bowring. " *The London literary gazette and journal of belles letters, arts, sciences, etc.* July–December, 1827, pp. 227–228.

⁸² Ann. "Servian Popular Poetry, by John Bowring. " *The Monthly Magazine*, vol. 3, 1827, pp. 539–540.

⁸³ Ann. "Dr Bowring's Poetical Translations. " *The Edinburgh Review*, vol. 52, 1830–1831, pp. 322–337.

⁸⁴ *The Eclectic Review*, volume XXIV, July–December, London 1825, "Bowring's Ancient poetry of Spain", p. 259–267.

⁸⁵ Судаћи по наводима Суботића из првог чланка објављеног 1927 (630). Баурингова антологија српских народних песама прво је најављена а затим и приказана је у *Monthly Literary Advertiser* (Суботић погрешно наводи назив листа *Advertiser*). Нисмо успели да консултујемо ове приказе.

објављује свој чланак о „Servian Minstrelsy“, антологији српских народних песама штампаној у ограниченом броју примерака, за коју каже да је преглед „privately printed translation of Servian poetry“ у часопису *The Quarterly Review*, чији је пак он уредник од 1825. године. Доноси и примерке преведених песама, о којима ћемо касније говорити.⁸⁶ О преводиоцу говори као о пријатељу. Каже да има копију и допуштење да је искористи на начин који сматра прикладним. (Lockhart 1827, 66)⁸⁷ Захваљујући једном каснијем чланку о Србима и њиховим песмама (“The Servians and their Songs”) објављеном у *Chamber’s Edinburgh Journal* 1845, знамо да је преводилац сам Локхарт (1845, 310). Ову антологију, под условом да је икада објављена, нико још није пронашао.⁸⁸

Осим Јовановића (1980), о Локхарту, слично али с нешто мање детаља, говори и Бранко Момчиловић: „Јануара 1827. појавио се приказ превода наше народне поезије у часопису *The Quarterly Review*, такође илустрован примерима.“ (Момчиловић 1987, 1) Бранко Момчиловић наводи назив чланка у фусноти као “Servian Minstrelsy”, међутим, пун назив чланка је “Translations from the Servian Minstrelsy: to which are added some Specimens of Anglo-Norman Romances.” Највећи део чланка посвећен је српским народним песмама, од 66. до 82. странице. „Аутор приказа, као и аутор збирке која је приказана, анонимни су. Није сачуван ниједан примерак збирке, наводно објављене 1826. године.“

Драгутин Суботић за збирку каже да се претпоставља да је штампана у Лондону 1826. (Subotić 1932, 243) Претпоставља да је Локхарт написао чланак да би опипао пуле публике и подстакао интересовање за своје преводе, односно да књига није ни била објављена, већ само најављена овим приказом, и да Локхартови преводи нису по свој прилици угледали светло дана. (Момчиловић 1987, 1; Subotić 1932, 225; Subotić 1932, 244) „Do danas je ostalo neriješeno pitanje postojanja te zbirke, štampane navodno 1826, kako kaže recenzija. Nitko do sada nije mogao naći nijedan primjerak te zbirke, i o njoj znamo, uglavnom, samo po ovom prikazu.“ (Filipović 1951, 114)

Светозар Кољевић сматра да је Локхарт написао приказ непостојеће збирке превода. У свом чланку из 1975, „Основни правци англосаксонског интересовања за нашу народну поезију“ осврће се и на поруке које Локхарт шаље кроз свој приказ, и каже: „У исто време када је Бауринг писао приказ Вукових збирки и издао свој превод наших народних песама, и Џон Гибсон Локхарт (John Gibson Lockhart), угледни шкотски правник и књижевник, зет и чувени биограф Волтера Скота (Walter Scott), почео је да ради на нашој народној поезији. Тај рад је добио помало необичан облик: 1827. Локхарт је изгледа једноставно измислио неку збирку наших народних песама која се наводно појавила на енглеском језику и написао њен приказ с опширним ‘цитатима’ из преведених песама.“ (Кољевић 1975, 82) Кољевић каже да је то једна необична ситуација у којој се „један Шкотланђанин прави Енглеz“ која се „наставља и у оним речима у којима Локхарт изражава „наду“ да би овај његов приказ могао навести издавача да своје ексклузивно, приватно издање објави и за ширу публику — само би у том случају „било потребно да се дода већи број бележака и илустрација које би пратиле стихове“. „Но изгледа да је енглеска читалачка глад за нашом народном поезијом већ била тако темељно задовољена Бауринговом збирком, која, узгред речено, и није имала ниједно поновљено издање, да Локхартов приказ није наишао на очекивани одјек и одзив. Ипак, он остаје значајан као прилично зрео израз раног занимања за нашу епску поезију и необично проницљиво књижевно критичко разматрање ‘Зидања Скадра’ и две-три друге велике јуначке песме.“ (Кољевић 1975,

⁸⁶ Translations from the Servian Minstrelsy, to which are added some specimens of Anglo-Norman Romances. Privately printed. London. 1826. 4to.

⁸⁷ “Of this volume a very small edition only has been printed for private circulation; but a copy has been laid upon our table, with leave to make what use of it we might think fit – a permission of which we willingly avail ourselves.”

⁸⁸ Успели смо да пронађемо чланак са истим насловом и у часопису *The Kaleidoscope; or Literary and Scientific Mirror* из 1827. Ann. "Servian Poetry. From "Translations from the Servian Minstrelsy, " of which only a very small collection has been printed for private circulation. " *The Kaleidoscope; or Literary and Scientific Mirror*, vol. 7, 1827, p. 236.

83) Могуће је да је и лоше мишљење Џемса Гејтса Персивала утицало на то да не објави антологију. Персивал га је саветовао да не квари једноставну поезију Срба.

Локхарт је знао за Баурингов превод. „Bowring je vjerovatno mislio na tu zbirku, kada je u svom pismu Kopitaru pored svoje zbirke spomenuo još jednu: “Another series of translations is announced, — so that a fair chance will, I trust, be given to the Belgradian Minstrels.” (Filipović 1951, 114)

Локхарт је свој чланак објавио у јануарском броју *The Quarterly Review*. Бауринг је до тада био објавио само свој приказ у *The Westminster Review*, који Локхарт експлицитно спомиње. Не стоји да је Баурингова збирка била објављена пре Локхартовог чланка, па тако ни Костићев аргумент. Такође, Бауринг се у збирци осврће на Локхартов превод и његов квалитет. Нешто нам говори да је у питању ривалство. Поготову што је Баурингова критика лицемерна, о чему ћемо писати касније (критикује га због нечега што је и сам урадио.) На 28. страни своје антологије у фусноти “I pay cheerful homage to the poetical beauties of the translation of this ballad in “The Servian Minstrelsy”, quoted in the Quarterly Review, No. LXIX. p. 71. The tasteful author has no doubt greatly embellished the original; but the words in italics are not to be found there.” Суботић је указао на Баурингово лицемерје.

Јовановић спомиње и Локхартове преводе шпанских балада и каже да је са њима „имао много више успеха него са нашим“ (Јовановић 1908, 35). За Локхартову збирку превода српских народних песама Јовановић каже како мисли да је до објављивања његовог чланка тај рукопис „и по имену био још увек непознат проучаваоцима српских народних песама“ и да „нажалост, поред свих својих истраживања, нисам могао до сада пронаћи ову књигу“ (Јовановић 1908, 34). Суботић исто каже да „John Gibson Lockhart showed an equal interest in this subject and that he, too, prepared a volume of Serbian songs in English, which, however, has never been found“ (Subotic, 1927, 629). За Локхартов превод српских песама „приказаних опширно, са многобројним цитатима“ у *The Quarterly Review*, Јовановић каже да „превод није увек у метру оригинала и свакако је с немачког“ (Јовановић 1908, 34).

Већ 1827. Џон Бауринг објављује *Народне Српске Пјесме. Servian Popular Poetry, 1827.* са српским насловом. Бауринг је књигу посветио Вуку, и послао му превод, „са нарочитом посланицом у стиховима“ (Јовановић 1908, 35). Баурингова српска антологија имала је успеха, „па чак и извесног утицаја у Енглеској“ (Јовановић 1908, 35). Била је приказана у великом броју књижевних листова. Гете је збирку приказао у свом часопису *Уметност и стварност*. (Јовановић 1908, 35)

Прво је о преводима писао *The London Magazine* у априлу исте године, хвалећи Баурингову способност да преведе песме у метру оригинала (1827, 569). Иако веома наклоњен Баурингу, исти часопис је морао признати да ће преводи који су се појавили у *The Quarterly Review* можда пре привући пажњу енглеског читаоца, због своје песничке лепоте и извесне адаптације (“poetic embellishment and some adaptation”) (1827, 574). Једини важан часопис поред *The London Magazine* који је одмах приметио српски број био је најагресивнији лондонски књижевни часопис, *Colburn's New Monthly*. Као и *The London Magazine*, био је либералних погледа и пријатељски наклоњен Баурингу. Рецензент се, међутим, успротивио Бауринговом избору да се верно држи оригиналног метра. Било би боље, сматрао је, употребити метрику енглеске баладе, са њеном осебујном римом и препознатљивим шармом за енглеско ухо, него што су стихове оставили у карактеристичном српском, неримованом стању.

Бауринг се надао да ће његова српска антологија доживети велики успех какав је доживела немачка у читавој Европи. Али нису се остварили ни Баурингови планови да објави други део превода. Две године након што су објављене, српске народне песме сасвим су нестале из његових планова и кореспонденције (Subotic 1927, 640).

Антологије су биле популарне. Руска се користила као лектира у петом и шестом разреду у Сједињеним Америчким Државама (Coleman 1940, 431). Најпопуларније антологије биле су две руске и српске (Coleman 1940, 446). Популарности је допринео и успех Меримеове *Гусле* (Coleman 1940, 446).

Други талас и Немачка

Оно што је мало који критичар до сада приметио, или макар јасно истакао, јесте да су између првог и другог таласа превођења објављене немачке антологије, и то Деспингова шпанска и Талфјина српска. Што се тиче српске поезије, „Други талас интересовања романтичарске Европе за српску народну књижевност почиње од тренутка када је 1814. и 1815. Вук Стефановић Карацић започео систематско објављивање српских народних песама” (Сувајџић 2014,135), односно њихових првих превода на немачки. А што се тиче шпанске, тај талас почиње онда када се Деспинг изнервирао и објавио антологију јер у Шпанији то нико није учинио. И тачно је, тек у трећој деценији XIX века Шпанац Агустин Дуран креће да ради на систематизацији шпанских романси. Локхарт је, евентуално, могао знати за његов рад, али очигледно није знао. Локхарт креће са превођењем током 1820. (MacBeth 1935, 40)

Сматрамо да други талас има директне везе с немачким утицајем. То добро сумира Макбет: „У сваком случају, међу Енглезима је било мало општег интересовања за шпанске баладе пре или у време Локхарта. Било је неких превода, али су готово без изузетка били изоловани и разбацани. Очигледно је да је једини већи напор у преводу шпанских балада пре Локхарта уложио Томас Род, који је 1812. објавио двадесетак верзија; врло неупадљивих, међутим, и мало примећених од стране стручњака. Сви ови раштркани или инфериорни покушаји могли су дати мало инспирације Локхарту у поређењу са оним што се могло наћи у Немачкој у то време. Постоји добар разлог за размишљање да је Деспингову збирку, у којој је пронашао оригинале готово свих балада које је превео, донео из Немачке када се вратио из тамошње посете 1817. године (MacBeth 1935, 38, 40). Те године је објављена и Деспингова, немачка антологија шпанских романси. Локхарт је знао шпански језик већ при крају колеца, али је његово интересовање за шпанске баладе највероватније подстакнуто великим интересовањем за њих у Немачкој (MacBeth 1935, 39; Umphrey 1945, 487; Saglia 2019, 85–86).

Сам Локхарт каже у уводу (1823, vi) “By far the greater part of the following translations are from pieces which the reader will find in Mr. Depping’s Collection.” За српску народну поезију Дејвид Ло у својој књизи о Краљевићу Марку (1922, 190) каже да је Локхарт несумњиво преводио с немачког: „Примерци дати у Прегледу довољно су добри да се пожели да их је било више. Очигледно се заснивају на Талвјовој немачкој верзији и иако није тако наведено, преводилац је вероватно био сам Локхарт.“

Једно Скотово писмо Саудију, из априла 1819, у коме описује како је дошао до Деспингове колекције, такође говори у прилог чињеници да ју је добио од Локхарта, мада га у том писму не именује лично, већ каже да је колекцију добио од пријатеља који је недавно био на Континенту.⁸⁹ (MacBeth 1935, 40) Овај одломак спомиње и Бусета.

Талфјин превод Вукове песмарице објављен је таман исте године када и Локхарт и Бауринг пишу о својим преводима, односно годину дана пре него што Бауринг објави своје.

Поуздано знамо да су на објављивање Баурингових српских песама утицали Талфјини немачки преводи Вукове песмарице објављени 1826. године. Што се тиче шпанских балада, Бауринг је оригинале преузео из прва два тома збирке *Цветник старих кастиљанских рима* (*Floresta de la antigua poesia castellana*) Николаса Бол де Фабера (Nicolás Böhl de Faber) објављеног у Хамбургу 1821, односно 1823. године.

Немачки утицај је вишеслојан. У писму које је Јовановић објавио 1908. Вук упућује Бауринга на Копитара у вези са песмама. Копитар се дописивао с Баурингом, „и изгледа да му је био послао многе исправке, допуне и коментаре његовог енглеског превода, *нарочито његовог увода*). Јовановић је видео Баурингов лични примерак антологије, и уз бројне исправке стоји текст „као што ме извештава Г. Копитар“. (Јовановић 1908, 40) Подсетимо се на овом месту да је Талфј такође достављала своје преводе управо Копитару, а од њега је и сазнала да се Бауринг интересује за српске песме (наведено у Јовановић 1908, 41) „Не треба

⁸⁹ “Ticknor had set me agog to see it, without affording me any hope it could be had in London, when by one of these fortunate chances which have often marked my life, a friend, who had been lately on the Continent, came unexpectedly to inquire for me, and plucked it forth par manière de cadeau.” (Lockhart’s *Life of Scott*, 3: 327)

да сумњате да је ваше занимање с тим предметом од највећег интереса за мене, и да ћете ме бескрајно задужити ако ми будете послали ваше преводе” (Талфј, наведено у Јовановић 1908, 41). Бауринг је Талфј послао своју антологију (Јовановић 1908, 43).

Дакле, можемо закључити да су шпанску и српску народну поезију систематично преводили исти преводиоци, како у Немачкој, тако и у Енглеској, Џон Гибсон Локхарт и Џон Бауринг, као и да се међу првим преводиоцима налази славни Волтер Скот. Такође, да је интересовање расло. Бусета закључује свој приказ фаза реченицом: “Vense, pues, en este resumen, las líneas de un crecimiento normal” (1924, 316). И напоследку да изворници имају везе са Немачком, односно да су посредовани немачком културом у најширем смислу.

Преводи и прикази у Америци

Иако преводи у Америци излазе из оквира тезе,⁹⁰ користимо написе у чланцима које је објавила Талфј како о српској, тако и о шпанској народној поезији, када се удала и преселила за Америку, посебно чланак из 1834, „Historical View of the Slavic Language in its various Dialects“ објављен у *The Biblical Repository*, затим приказ четврте Вукове књиге *Slavic Popular Poetry* објављен у *North American Review* 1836,⁹¹ као и чланак из 1842. о шпанској народној поезији, а након објављивања другог издања Локхартове шпанске антологије, објављен такође у *The North American Review*.⁹² Напомињемо да и те како треба истражити директан утицај Немачке на преводе у Америци.⁹³ Од чланака објављених у Америци посебно издвајамо чланак Цареда Спаркса (Jared Sparks), “Servian Popular Poetry”, објављен такође у *The North American Review*, у октобру 1827. године.

Талфјин превод шпанске романсе на енглески

“Our readers are aware, that English translators can make any thing out of nothing.”
(Talvj 1842, 421).

Талфј критикује Локхартов превод и каже „како бих читаоцу дала прилику да сам процени колико је г. Локхарт додао и изоставио, ми овде придружујемо његове верзије две песме; једну спрам вернијег превода др Бауринга; другу, са дословном верзијом, без икакве претензије на постизање грациозне версификације, и само са циљем да покаже читаоцу савршену једноставност оригинала.“ (Talvj 1842:423)

Колико је нама познато, ово је једини Талфјин превод шпанске песме. И ако смо могли Скоту признати да је превео српску народну песму, можемо и Талфј, чиме, с великом поносом, предлажемо да се и Талфј уведе у заједничке преводиоце шпанске и српске народне поезије.

С обзиром на то да је ово једини њен превод за који знамо, преносимо га у целини. У питању је романса објављена у *Cancionero de Amberes* 1555. године, као и у Гримовој антологији *Silva de romances viejos* из 1815. За Локхартов превод ове романсе Талфј каже да је пример његове *most faithful translation* (курзив је њен, Talvj 1842, 425).

⁹⁰ „У другој четвртини деветнаестог века, романсе су открили амерички песници и научници, а списак преводилаца открива славна имена као што су Вилијам Кален Брајант, Хенри Водсворт Лонгфелоу и Џорџ Тикнор“ (Bryant 1963, 297–298).

⁹¹ Светозар Кољевић сматра да је овај приказ најцеловитији компаративни поглед на нашу народну поезију у првој половини XIX века.

⁹² “Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic, with Notes, by J. G. Lockhart. ” *The North American Review* vol. 54, no. 115, 1842, pp. 419–446.

⁹³ Лонгфелоу је према речима Шасте Брајант био „imbued with the German spirit“ (16).

MR LOCKHART.

My heart was happy when I
turned
From Burgos to Valladolid;
My heart that day was light
and gay,
It bounded like a kid; I met a
palmer on the way,
My horse he bade me rein;
" I left Valladolid to day,
I bring thee news of pain!

The lady-love, whom thou dost
seek
In gladness and in cheer,

Closed is her eye, and cold
her cheek :

I saw her on her bier.

The priests went singing of
the mass.
My voice their song did aid;
A hundred knights with them
did pass
To the burial of the maid.

And damsels fair, went weeping
there,
And many a one did say :
Poor Cavalier, he is not here,
"Tis well he 's far away!"

I fell when thus I heard him
speak,
Upon the dust I lay ;
I thought my heart would
surely break,
I wept for half a day.
When evening came, I rose
again,
The palmer held my steed;
And swiftly rode I o'er the
plain,
To dark Valladolid.
I came unto the sepulchre,
Where they my love had laid, I
bowed me down beside the
bier,
And there my moan I made.

" O take me, take me to thy
bed,
I fain would sleep with thee !
My love is dead, my hope is fled,
There is no joy for me."
I heard a sweet voice from the
tomb,
I heard her voice so clear; -
" Rise up, rise up, my knightly
love !
Thy weeping well I hear;
Rise up, and leave this dark-
some place,
It is no place for thee !
God yet will send thee helpful
grace
In love and chivalry;
Though in the grave my bed
I have,
For thee my heart is sore,
"Twill ease my heart, if thou
depart;
Thy peace may God restore! "

LITERAL TRANSLATION.

In those happy times of youth,
When my heart was light and
gay,
I was travelling from Burgos
To Valladolid one day.
On the road I met a palmer, And
such words he spake to
me :

" Where art going, a poor
youth ?
Where art going? woe to thee !
O, unhappy knight! unlucky is
the hour I met thee here!
Dead is thy beloved maiden,

My own eyes have seen her
bier;
Seen her bier with black pall
covered,

Whereon they thy Love had
laid;
And to chaunt her funeral an-
them,
I with my own voice did aid.
Seven Counts, and Knights a
thousand,
Wept around in black array-
ed;
Wept around her all her dam-
sels,
Weeping, to each other said :
O, how is the knight unhappy
Who has lost this lovely
maid ! "
When I heard him speak these
words,
On the ground I fell as dead;
And before returned my sen-
ses,
More than twelve long hours had
fled.
And when now I had recover-
ed,
To her tomb I took my way,
Streams of tears ran off my
eyelids,
Weeping, I these words did say:

" Take me, take me, O my
mistress,
Take me also unto thee!"

From the head of the dark
tomb,
Whispered a sad voice to me :
"Live, O live, thou loving
heart,
Live, although thou hast not
me
God grant to thy arms suc-
cess,
And another love to thee ;
While in earth my body moul-
ders,
And my soul it longs for
thee."

Таласи истраживања

Секундарну грађу чине студије превода објављене у шпанској, енглеској и српској стручној литератури из каснијег времена, углавном с почетка XX века и на прелазу из XX у XXI век. Можемо, дакле, говорити и о три фазе секундарне литературе, с тим што је прва фаза уједно и примарно битна за нашу тезу.

Други талас чине студије с почетка XX века, век касније од „заокрета ка култури“, с тим што је он интензиван у трећој деценији. Ту спадају покушаји да се сакупе чињенице, направи систематизација превода, да се преводи пронађу, напишу и оцене.

Први научник који се озбиљно бавио преводима романи на енглески био је Ерасмо Бусета. Бавио се пре свега преводима који нас занимају, у првој трећини деветнаестог века објавио је неколико чланака у периоду између 1919, када пише о Саудијевом преводу две шпанске баладе, преко 1926, када допуњује информације о Локхартовим преводима, и 1930, када пише о свеобухватнијим „прелиминарним напоменама за проучавање енглеских превода романи у првој трећини XIX века, па до 1933, када допуњује информације о преводима Џона Бауринга.⁹⁴ У то време Гилберт Макбет (Gilbert MacBeth) пише студију посвећену Џону Гибсону Локхарту и његовим преводима, *John Gibson Lockhart: A Critical Study* (1935).⁹⁵ Негде у исто време када Војислав М. Јовановић пише о Скотовом изгубљеном преводу и Џону Баурингу код нас, Шкотланђанин Џејмс Фицморис-Кели (James Fitzmaurice-Kelly) пише о шпанско-енглеским књижевним везама.⁹⁶

Следе чланци Џорџа Амфрија из 1945–1946. године у којима доноси „историјски преглед“ (“historical survey“) шпанске баладе на енглеском.⁹⁷ Шпански Вук Карацић, Рамон Менендес Пидал, говори о рецепцији шпанских романи у Великој Британији 1953. године у поглављу „Neoclasicismo, romanticismo, realismo. El Romancero estimado fuera del mundo hispano“ у двотомној студији посвећеној хиспанском, хиспанско-португалском, америчком и сефардском романсеру.⁹⁸ Следе чланци и студије (докторска дисертација) самог Шасте Брајанта, који констатује да су то, „дакле, једине до сада опсежне студије шпанских балада у енглеском преводу. Очигледно је да постоји велика слобода за даље активности у овој области. Најпотребније су, чини се, компаративне студије и даља идентификација супериорних превода. Као што је раније наведено, количина материјала који је на располагању за ову сврху је изненађујуће велика.“ (Bryant 1963, 296) Шаста Брајант спомиње и наводи докторску дисертацију до које нисмо успели да дођемо.

Преводима српских песама на енглески код нас су се бавили Драгутин Суботић, Светозар Кољевић, Веселин Костић, Војислав М. Јовановић, Бранко Момчиловић, Бошко Сувајцић, Ненад Томовић.

⁹⁴ Buceta, Erasmo. "Two Spanish Ballads Translated by Southey." *Modern Language Notes*. vol. 34, 1919, pp. 329–336. Buceta, Erasmo. "El entusiasmo por España en algunos románticos ingleses." *Revista de Filología Española*. vol. 10, no. 1, 1923, pp. 420–429. Buceta, Erasmo. "Traducciones inglesas de romances en el primer tercio del siglo XIX: Notas acerca de la difusión del hispanismo en la Gran Bretaña y en los Estados Unidos." *Revue Hispanique*. vol. 62, 1924, pp. 459–555. Buceta, Erasmo. "Traducciones inglesas de romances en el primer tercio del siglo XIX: datos suplementarios acerca de las versiones de Lockhart." *Revue Hispanique*. vol. 68, 1926, pp. 216–219. Buceta, Erasmo. "Relaciones anglo-hispanas: apuntes preliminares para un estudio de las traducciones inglesas de romances en el primer tercio del siglo XIX (1875–1926)." *Estudios eruditos in memoriam de Adolfo Bonilla y San Martn*. Madrid: Imprenta Viuda e Hijos de Jaime Rals, vol. 2, 1927–1930, pp. 301–317. Buceta, Erasmo. "Traducciones inglesas de romances en el primer tercio del siglo XX : datos suplementarios acerca de las versiones de Sir John Bowring." *Revista de Filología Española*. vol. 20, 1933, pp. 64–67.

⁹⁵ MacBeth, Gilbert. *John Gibson Lockhart: A Critical Study*. University of Illinois Press, 1935.

⁹⁶ Fitzmaurice-Kelly, James. *The Relations between Spanish and English Literature*. Liverpool: University Press of Liverpool, 1910. талфј 159

⁹⁷ Umphrey, George W. "Spanish Ballads in English: Part I: Historical Survey." *Modern Language Quarterly: A Journal of Literary History* vol. 6, no. 4, 1945, pp. 479–494. Umphrey, George W. "Spanish Ballads in English: Part II: Verse Technique." *Modern Language Quarterly: A Journal of Literary History* vol. 7, no. 1, 1946, pp. 21–33.

⁹⁸ Menéndez Pidal, Ramón. "Neoclasicismo, romanticismo, realismo. El Romancero estimado fuera del mundo hispano." *Romancero hispánico, hispano-portugués, americano y sefardí. Teoría e historia*. Madrid: Espasa-Calpe, vol. 2, 1962. pp. 239–275. 1st ed. 1953..

Први о Бауринговим преводима говори, колико је нама познато, Војислав М. Јовановић у чланку „Џон Бауринг и српска народна поезија“ из 1908. године. О првим преводима говори Дејвид Лоу 1924. године, затим Фидлер (Hermann Georg Fiedler) 1927.⁹⁹ Баве се преводом „Хасанагинице“. Међутим, први Суботић систематизује информације о преводима српских народних песама на енглески језик, и то у исто време када и Бусета о преводима шпанских, прво у чланцима из 1926. и 1927, затим у студији *Yugoslav Popular Ballads: Their Origin and Development*, објављеној 1832. у Кембриџу.¹⁰⁰ Следи Владета Поповић, који пише чланак о Баурингу 1938. године.¹⁰¹ Затим, Артур Пруден Колеман (Arthur Prudden Coleman) и његов чланак о Баурингу и поезији Словена, објављен у Америци 1941. године,¹⁰² и Совин чланак о Баурингу и поезији Словена објављен две године касније.¹⁰³ Затим, бројне темељне студије Светозара Кољевића, међу којима посебно место заузима рад „Основни правци англосаксонског интересовања за нашу народну поезију“ из 1975. и студија *Ka poetici narodnog pesništva. Strana kritika o našoj narodnoj poeziji* из 1982,¹⁰⁴ као и Веселина Костића, који 1972. пише студију о културним везама између југословенских земаља и Енглеске, а 2014. између Србије и Енглеске. Године 1984. пише о поменима наше народне поезије у енглеским изворима пре 1821. године, 1998. о улози Фортиса и шкотских покровитеља.¹⁰⁵ Осамдесетих, деведесетих година о Баурингу, Кроулију и југословенско-британским културним везама пише Бранко Момчиловић.¹⁰⁶ Ненад Томовић је 2022. године објавио чланак о Бауринговом преводу песме „Диоба Јакшића“ на енглески језик.¹⁰⁷

За рецепцију превода српских народних песама у Немачкој посебно нам је била значајна студија *Талфј и српска књижевност и култура*, у издању Весне Матовић И габријеле Шуберт. За рецепцију превода шпанских ромасни на немачки језик, студија чланак Дитриха Бризмајстера „La recepción de la literatura española en Alemania en el siglo XVIII“ објављен у *Nueva Revista de Filología Hispánica* 1984. године.

⁹⁹ Fiedler, H. G. "The First Link between English and Serbo-Croat Literature." *The Slavonic Review*, vol. 6, no. 17, 1927, pp. 390–393.

¹⁰⁰ Subotić, Dragutin. "Serbian Popular Poetry in English Literature." *The Slavonic Review* vol. 6, no. 16, 1927, pp. 150–161. Subotić, Dragutin. "Serbian Popular Poetry in English Literature." *The Slavonic Review* vol. 5, no. 15, 1926, pp. 628–646. Subotić, Dragutin. *Yugoslav Popular Ballads: Their Origin and Development*. Cambridge: Cambridge University Press, 1932.

¹⁰¹ Поповић, Владета. "Сер Џон Бауринг." *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, vol. 18, no. 1–2, 1938, pp. 554–564.

¹⁰² Coleman, Arthur Prudden. "John Bowring and the Poetry of the Slavs." *Proceedings of the American Philosophical Society*. vol. 84, no. 3, 1941, pp. 431–459. Coleman, Arthur Prudden. "Talvj's Correspondence with James Gates Percival." *Slavonic and East European Review*. vol. 3, no. 3, 1944, pp. 83–96.

¹⁰³ Sova, Milo. "Sir John Bowring (1792–1872) and the Slavs." *Slavonic and East European Review* vol. 2, no. 2, 1943, pp. 128–144.

¹⁰⁴ Кољевић, Светозар. "Основни правци англосаксонског интересовања за нашу народну поезију." *Научни састанак слависта у Вукове дане* vol. 41, 1975, pp. 69–113. Koljević, Svetozar, urednik. *Ka poetici narodnog pesništva. Strana kritika o našoj narodnoj poeziji*. Beograd: Prosveta, 1982.

¹⁰⁵ Костић, Веселин. "Помени наше народне поезије у енглеским изворима пре 1821. године." *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд: МСЦ, no. 14/3, 1984. pp. 139–144. Костић, Веселин. *Културне везе између југословенских земаља и Енглеске до 1700. године*. Београд: 1972. Kostić, Veselin. "'Neverni' i 'opaki' despot Đurađ Branković u Engleskoj." *Ka poetici narodnog pesništva. Strana kritika o našoj narodnoj poeziji*. ed. Svetozar Koljević, Beograd: Prosveta, 1982. pp. 64–68. Kostić, Veselin. "Karadžorđe u engleskim izvorima prve polovine XIX veka / Karageorge in English sources of the first half of the nineteenth century." *Anali Filološkog fakulteta*, vol. 19, 1992. pp. 489–496. Kostić, Veselin. "Alberto Fortis i njegovi britanski pokrovitelji." *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, vol. 46, 1998. pp. 5–23. Kostić, Veselin. *Britanija i Srbija: kontakti, veze i odnosi (1700–1860)*. Beograd: Arhipelag, 2014..

¹⁰⁶ Момчиловић, Бранко. *Из историје југословенско-британских културних веза од 1650: године до II светског рата*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, 1990. Момчиловић, Бранко. "Једна енглеска песма о Карађорђу." *Зборник за славистику, Матица српска*, vol. 10, 1976, pp. 128–132. Момчиловић, Бранко. "Џон Бауринг, преводилац наших народних песама." *Багдала* vol. 29, no. 337, 1987, pp. 1–3.

¹⁰⁷ Томовић, Ненад М. „Диоба Јакшића у преводу на енглески Џона Бауринга." *Књижевне и културне интерференције између књижевности на српском и на енглеском језику = Literary and Cultural Interconnections Between Serbian and Anglophone Literature* Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2022. pp. 83–92.

Подударности су свуда. Исто као што су тридесете године XIX века биле обележене преводима и написима о преводима шпанских и српских народних песама, и тридесете године XX века обележене су систематизацијом знања о преводима. Осим горенаведених, занимљиво је истаћи да је Стоуки 1926, дакле исте године када Суботић и Бусета објављују своја прва запажања, објавио значајну књигу о немачком утицају на британски романтизам, *German Influence in the English Romantic Period 1788–1818*,¹⁰⁸ која је доживела бројне приказе у часописима.

Исте године (1829) у Америци се појављују први преводи шпанске романсе и први приказ превода српских народних песама.

Затим, Ранке (Leopold von Ranke) објављује 1843. прво издање приказа Отоманске и шпанске империје у XVI и XVII веку,¹⁰⁹ а 1847. прво издање историје Србије.¹¹⁰

И касније подударности као да позивају на једно дубље компаративно истраживање мотивације да се пише о преводима код нас и у Шпанији (а можда и шире). Примера ради, о двојници јунака типично опеваних у британском романтизму, краљу Родригу и Карађорђу, у исто време пишу Роџер Рајт (Roger Wright) „The ‘Rey Rodrigo’ Ballads“ (1991), и Веселин Костић, „Karađorđe u engleskim izvorima prve polovine XIX veka“ (1992). А да и не говоримо о трећем таласу истраживања када су с једне стране Менендес Пидал, а с друге Алберт Лорд и Милман Пари сакупили и теоријски обрадили песме из усмене традиције. Како каже Сувајцић: „Следећи талас интересовања учене Европе и света за српску народну (епску) поезију долази са пробуђеним интересовањем за тзв. „хомерско питање“ и за проблем настанка јуначког епа, од *Илијаде* и *Одисеје* до наших дана. Питање да ли је *Илијаду* испевао један песник или је спев настао редакцијом усмених старогрчких народних песама у науци је, наиме, познато као „хомерско питање“. (Сувајцић 2014, 141)

Док се у другом циклусу у литератури углавном још прикупљају и класификују и описују техничке информације о преводима и прве потоње оцене превода, у трећем се, управо захваљујући новим академским интердисциплинарним студијама културе и превођења, пажња поклања преиспитивању романтизма, као и феноменима измаштавања геополитичких простора попут Иберије, Руританије, Балкана, Оријента, и – саме Европе. Без разумевања евроцентризма и последичних разноврсних фобија XIX века, тешко је разумети зашто су српска и шпанска народна песма тако добро прихваћене у Немачкој, а затим и у Енглеској у трећој деценији XIX века. Трећи талас чине радови настали под утицајем студија културе и студија превођења с краја XX и почетка XXI века. Ту спадају студије које се баве тумачењем романтизма из угла империјализма и колонизације маштом.

У фокусу романтичарских студија у Великој Британији данас су: интертекстуалне референце између просветитељских и романтичарских текстова, шири поглед на сложену политичку сцену у Британији након Француске револуције који објашњава тензије између одбране традиције и позива на већу слободу, широк спектар разлика и сличности између немачке идеалистичке филозофије после 1780. и британских одговора на њу, интеракције скоро свих објављених жанрова са часописима и новинама који су их непрестано приказивали од осамнаестог до деветнаестог века, издавачка делатност и публика, итд. (Curran 2010, 25)

¹⁰⁸ Stokoe, Frank Woodyer. *German Influence in the English Romantic Period 1788–1818* Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 1st ed. 1926. Questia. No

¹⁰⁹ Ranke, Leopold von, *The Ottoman and the Spanish empires, in the sixteenth and seventeenth centuries*, Translated from the last edition of the German by Walter K. Kelly, Esq. B.A. of Trinity College Dublin, London, Whittaker and Co., 1843.

¹¹⁰ Занимљиво је да у једном од писама, у марту 1830. Вук моли Бауринга да преведе Ранкеову *Историју Српске револуције* и да се Бауринг сложио. Чини се међутим да обећана копија никада није стигла до Бауринга. (Subotić 1927: 639) Ranke, Leopold, *The History of Serbia and the Servian Revolution, with a sketch of The Insurrection in Bosnia*, by Leopold Ranke. Translated from the German by Mrs. Alexander Kerr, to which is added, *The Slave Provinces of Turkey*. Chiefly from the French of Cyrien Robert, London, 1853. 2nd. Edition.

Баладични, далеки, мистериозни простор међе на ком се, попут Вукових „песама на међи“, мешају епски и лирски елементи, и где нека неуморна плетисанка плете и пара слику ратника, ослободилачког дивљака нежног срца, постао је предмет студија шпанске и балканске традиције или њиховог центра (Европе). Тако Дијега Саља 2000. године пише о *Поетским замцима Шпаније: британском романтизму и обликовању Шпаније (Poetic Castles of Spain: British Romanticism and Figurations of Iberia)*,¹¹¹ Весна Голдсворти 1998. о *Измишљању Руританије и империјализму маиште (Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination)*,¹¹² Марија Годорова 1997. о *Замишљању Балкана (Imagining the Balkans)*,¹¹³ Џералд Деланти 1995. године о *Измишљању Европе (Inventing Europe: Idea, Identity, Reality)*.¹¹⁴ Адамовски 2005. године пише о евро-оријентализму и „the Making of the Concept of Eastern Europe“.¹¹⁵ Џоселин Алмејда (Joselyn M. Almeida) уређује монографију посвећену *Романтизму и англо-хиспанском имаџизму (Romanticism and the Anglo-Hispanic Imaginary)* 2010. године.¹¹⁶ Посебно је значајна и утицајна студија Бенедикта Андерсона (Benedict Anderson) *Замишљене заједнице (Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism)*, објављена 1983. и значајно прерађена 2006. године. У студији из 2019. године посвећеној романтичарским преводима европских књижевности у Британији од 1815. до 1832. Дијега Саља наводи да се савремене студије посвећене романтизму све више широко баве темом „космополитских веза британске књижевности и културе на почетку деветнаестог века“. (Saglia, 2019, vii) Дакле, тема ове тезе је очигледно веома актуелна.¹¹⁷ Реч је о критичкој дебати која се развија и која има још тога да понуди („developing critical debate“). (Saglia 2019, vii) Томе у прилог иду и речи Весне Матовић и Габријеле Шуберт, које у свом предговору зборнику радова из 2008. године *Талфј и српска књижевност и култура* кажу: „Мултикултурални аспекти превођења, који у себе укључују и мултијезичке и мултинационалне аспекте, могли би бити проширени и анализама превода који су настали у другим европским центрима на основу страног – немачког предлошка, укључујући и на њима засновану сличну или другачију слику Србије и њене културе, конципирану у зависности од специфичности историјског тренутка.“ (Шуберт и Матовић 2008, 12) С посебним задовољством констатујемо да у прилог томе иде и чињеница да су на недавно одржаној конференцији *Књижевне и културне интерференције између књижевности на српском и на енглеском језику (Literary and Cultural Interconnections Between Serbian and Anglophone Literature)* на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2021. године чак три реферата била изложена на тему Српске народне поезије у преводима на енглески језик, а од тога два директно на тему Баурингових превода. Можда је то почетак неког новог талас.¹¹⁸

Шпанским преводима српске књижевности у периоду између 1930. и 1990. године бави се Александра Манчић Милић у књизи *Проверзије*. Нама је студија значајна због методолошког приступа обради теме.

¹¹¹ Saglia, Diego. *Poetic Castles of Spain: British Romanticism and Figurations of Iberia*. Amsterdam: Rodopi, 2000.

¹¹² Goldsvorti, Vesna. *Izmišljanje Ruritaniје: Imperijalizam mašte*. Beograd: Geopoetika, 2005. Превод с енглеског: Vesna Goldsworthy. *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, New Haven and London: Yale University Press. 1998.

¹¹³ Todorova, Mariia Nikolaeva. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

¹¹⁴ Delanty, Gerard. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1995.

¹¹⁵ Adamovsky, Ezequiel. "Euro-Orientalism and the Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810–1880." *The Journal of Modern History*, vol. 77, no. 3, 2005, pp. 591–628. Kobson/JSTOR. PDF

¹¹⁶ Almeida, Joselyn M., editor. *Romanticism and the Anglo-Hispanic Imaginary*. Amsterdam and New York: Rodopi, 2010.

¹¹⁷ Године 2002. објављен је и зборник Vjelić, Dušan, and Obrad Savić, eds. *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. London: MIT, 2002.

¹¹⁸ Један рад је изнео Ненад Томовић, „Диоба Јакшића“ у преводу на енглески Џона Бауринга, друго излагање је било наше Први систематски преводи српских и шпанских народних песама на енглески: компаративни приказ. У трећем реферату је Бошко Сувајдић говорио о рецепцији Вуковог дела на енглеском говорном подручју.

Тема измаштавања очигледно је међу главним темама нових студија романтизма. Поред ње и утицаја периодике на књижевност, савремене студије баве се и темама које се нама у овој дисертацији јасно издвајају као значајне: везом између просветитељских и романтичарских текстова, комплексном политичком ситуацијом у Великој Британији након Француске револуције, тензијама између хаоса револуције, слободе и традиционалног реда и ђудљивости издавачког посла и публике (Curran 2010, 26). Романтичарска крилатица *unity in disunity* која је и данас лема Европске Уније (“unity in diversity“), огледа се у свим процедурама измаштавања.

И док се студије баве засебно Србијом, Шпанијом, полуострвима, Европом и Оријентом, центром и појединачном периферијом, верујемо да ће наша дисертација допринети сагледавању компаративне слике шире измаштаног простора Шпаније и Србије, који није нужно културноисторијски или геополитички, или оба заједно, већ и економски простор који није либералан и слободан.

Попут Дијега Саље, смештам своју студију у оквир савремене критике о међународним и космополитским карактеристикама британског романтизма док разматрам његове главне критичке и интерпретативне категорије – међујезичко превођење, „културно превођење“ и присвајање (Saglia 2019, 123)

Теза ствара простор и да се отворе још нека, можда неочекивана питања и смернице даљег истраживања, или како каже Саља (Saglia 2019, vii–viii), „дијалога“, с тим што је већ сада извесно да би дијалог ипак морао бити шири од оног који он поставља у најновијој студији романтичарских превода у Великој Британији из 2019. године под називом *Европске књижевности у Британији, 1815–1832: Романтичарски преводи*, где истиче да ће се искључиво бавити односом британске и континенталне књижевности јер „упркос растућем интересу за друге културне области попут Африке и Истока, везе са Европом биле су несумњиво најчешће, о њима се нашироко и продуктивно расправљало.“ У студији не спомиње преводе са српског, односно не препознаје њихов значај ни индивидуално ни компаративно. То није ново, значај превода српских песама у Локхартовом животу и раду није препознао ни Макбет, не спомиње их.

То превођење пружа шансу да се установи да ли су културни модели примењени у преводу и пропратним текстовима исти јер долазе из истог извора, или се разликују у зависности од језика с ког се преводи, односно поезије одређене земље. Речено језиком преводилачких студија, да ли су „одомаћени“ (“domestication“) у складу с претпостављеним метанаративом, или су пак задржали своје националне особености.

Методологија

In forward-engineering, one designs a machine to do something; in reverse-engineering, one figures out what a machine was designed to do.
(Pinker, 2015, 21)

Студија изложена у овој дисертацији спроведена је интердисциплинарно, и компаративно. Користили смо сазнања и закључке неколико дисциплина да саградимо оквир за анализу нашег предмета. Пут није био једносмеран, некада је сам феномен упућивао на дисциплине, а некада смо ми бирали дисциплину да је применимо на феномен. И у томе се огледа наш методолошки допринос.

По дефиницији, интердисциплинарне студије покушавају да пређу на шири оквир анализе и интерпретације (Lyon 1992, 683), да постигну „интердисциплинарно разумевање“ (Рерко 2021, хix). Наш оквир је саграђен тако да „комбинује, спаја и стапа“ (Рерко 2021, 224) увиде из различитих дисциплина, како бисмо обрадили сложену тему, и понудили кохерентно, и колико год је могуће свеобухватно разумевање.

Наш шири оквир укључује концепте из природне филозофије, културне антропологије, студија културе и студија превођења, историје превођења, наратологије, имагологије, деконструктивизма и психоанализе, когнитивне антропологије, неуронауке, перформативне историје и најновије теорије културних модела. Кључни концепти су: историја као перформативни чин, народна поезија, наратив, културни модел, наративне стратегије и стратегије превођења, „Други“, и људска мотивација.

Историја као перформативни чин и деконструкција

Приближавање култури неизоставно подразумева започињање процеса превођења (Alvarez у Africa Vidal 1996, 3). Без превођења не био било друштвених и политичких промена, односно креирања нације као културног модела. Како каже Мона Бејкер, „превод није нуспроизвод, па чак ни последица друштвених и политичких догађања, нити је нуспроизвод физичког кретања текстова и људи. Саставни је део самог процеса који догађаје и кретања чини уопште могућим.“ (Baker 2006, 6) То важи за сва времена, а нарочито за доба романтизма у ком нације и настају. Наша дисертација почива на аксиому да је скупљање и превођење народне поезије саставни део процеса формирања нација уопште, а онда и националних идентитета.

И наша дисертација је на много начина приближавање разним културама и подразумева кретања у многим правцима, од романтизма до данас, и назад, од дисциплине до дисциплине, од народне поезије једног, преко народне поезије другог, до народне поезије трећег народа, кретање по разним међама, али пре свега по „леденом брегу“ културе, од њених видљивих елемената, „увек парцијалних, а често криптичних“ (Quinn 2005, 4), ако је иједан видљив – јер шта је записана народна песма ако не превод изворне усмене – преко оних који се могу назрети, до оних који се могу само реконструисати, као што су вредности и културни модели, а међу њима и културни модел нације. Како каже Хофстеде (Hofstede 2010, 11), „наша сопствена култура је за нас као ваздух који удишемо, док је друга култура као вода – и потребне су посебне вештине да бисмо могли да преживимо у оба елемента“.

Управо због тога, наша прича је јединствена, холистичка прича настала свакако прикупљањем, читањем, анализом текста и дискурса, поређењем материјала, али пре свега нашим тумачењем знакова на путу. Она је историјски наратив у смислу перформативног наратива који Манслоу (Alun Munslow) дефинише у књизи *A History of History* (2012) као одговор на питање „На колико различитих начина прошлост може бити поново представљена?“ (Munslow 2012, 122) Он сматра да је „прошлост-као-историја“ „вежба стварања нарације“ и да нам стварна природа прошлости остаје онтолошки недоступна јер је веровање да је универзум структуриран на континууму прошлост–садашњост–будућност

епистемичка конвенција. Историја је перформативни чин, као и сваки други текст, који може бити узет само као наратив. „Етички системи у којима процењујемо културне наративе и сами су културни наративи.“ (Baker 2006, 129)

Народна поезија и текстови који је окружују су у том смислу, и у контексту наше тезе – перформативни чиновни, наративи. Као и наша историја о културном моделу нације и превођењу народне поезије на примеру шпанских и српских народних песама у британском романтизму.

Сматрамо да савремена квалитативна истраживања захтевају научни холистички приступ, промишљање и реинтерпретацију свих аксиоматских великих наратива и одвајање од њих.

Манслов практично доводи у питање метанаратив прогреса, који је најважнији проседе грађења културног модела Европе од просветитељства, преко романтизма до данас, и још се сврстава у „епске драме нашег доба“ (Baker 2006, 4–5). Све бинарне опозиције на којима су саграђени културни модели Шпаније и Србије, изводе се из временског континуума у ком је примитивно позитивно онда када се руши стари поредак и ствара нови бољи свет.¹¹⁹

Перформативна историја резонира са Деридином постструктуралистичком тежњом да укине бинарне опозиције као валидан когнитивни конструкт. Културни модел нације саграђен је као структуралистички бинарни систем и још није дошло време да се деконструише, још нема сасвим убедљиве алтернативе. Такође резонира и са модерном историјом која на историјске догађаје гледа као на резултат дејства друштвених сила и индивидуалних одлука (Perko 2021, 39). У скорије време, неки друштвени историчари су почели да користе концепт микроисторије или нове културне историје који наглашава пажљиво посматрање малих детаља (Perko 2021, 51). „Култура је, у веома дубоком смислу, резултат динамичке интеракције између макро процеса (историје, економије, технологије, политике и начина друштвеног организовања) и дубоко интимног и замршеног микрокосмоса човековог живота – царства појединца.“ (Lewis 2011, 3).

Превођење текста преко (дисциплинарних) граница

Превођење се не односи само на производе културе, на текст и дискурс, већ и на „превођење култура“, па и превођење политичког контекста. Велики је број увода у феномене којима се бави наша теза који почињу указивањем на изражену мулти- и интердисциплинарност. „Postoji jedna linija pisaca i mislilaca za koje prevođenje znači ne samo „prelazak“ nekog teksta iz jednog jezika u drugi, nego i čitav niz „prelazaka“ koji se tiču pisanja, i još tajanstvenije, življenja i umiranja, iskustva *drugog prevođenja* koje se skriva u svakom prevođenju.“ (Mančić Milić 1999, 7).

У нашој дисертацији се намећу компаративни и интердисциплинарни приступ. Критичко разумевање романтичког покрета их захтева (Saul 2009, 2). Само поређење друштвених и природних наука као метода развило се у време романтизма, такође добрим делом захваљујући народном стваралаштву. Како наводи Лерсен (Beller & Leerssen 2007, 309): „Компаративни метод је настао као реакција на недиференциране генерализације просветитељске мисли, а посебно је имао за циљ да у први план постави различитост човечанства и људских култура насупрот просветитељском универзализму. Дакле, са именима као што су Хердер и браћа Хумболт, опште проучавање језика и људске културе постало је истраживање о разноликости и разликама између језика, култура и књижевности. Компаративна метода је постала доминантна парадигма у науци деветнаестог и двадесетог века.“

О значају компаративног приступа говори Делић у уводу у у чланак посвећен убедљиво најзначајнијем преводицу српских народних песама и критичару, а можемо слободно рећи и преводицу шпанских народних песама „Госпођа Галфј-Робинсон виђена у интеркултуралним

¹¹⁹ Захваљујем се менторки проф. др Јелени Филиповић што је разумела моје кретање, и препоручила ми овај приступ и ову студију. Умела бих да се изборим и изнесем свој поглед, али то не би било ни приближно овако конкретно и утемељено већ у самој методологији.

процесима епохе”. Делић каже да је компаративни приступ неизоставан када је реч о превођењу и рецепцији националних књижевности (у Матовић и Шуберт 2008, 165–186).

Компаративни метод је срж тезе. Ми, између осталог, поредимо културне моделе Шпаније и Србије, а осим методе, и сам дискурс националне карактеризације је компаративан (Beller & Leerssen 2007, 310).

Потреба за интердисциплинарним истраживањима и крос-функционалним интеграцијама знања јавља се у другој половини XX века на разним крајевима света и у различитим доменима људске активности. Уколико је феномен комплекснији, утолико је већа потреба за методолошки нелимитираним интегрисањем знања.¹²⁰ Онако како су геопоетички гранични прелази народне поезије, затим геополитичке границе нација и њихових културних модела комплексни, порозни и резистентни истовремено, тако су и границе међу дисциплинарним територијама тескобне, конфузне, непознате а опет круте. Засноване на делу феномена који проучавају и, попут нација, суверене у томе.

На такво замагљивање граница (“such blurring”) указује још амерички антрополог Клифорд Гирц у чланку “Blurred Genres: The Refiguration of Social Thought” (Geertz 1980, 165). Тескоба интердисциплинарности (Connell 2004, 2; O’Sullivan 2002, 81) на међи између дисциплина често се разрешава конфликтним метафорама статичне структуре и динамичког интегративног процеса попут метафоре моста и премошћавања (*bridge building*) (Fuller 1993, 27), метафоре границе и њеног замагљења (*boundary blurring*) (Geertz 1980, 165), односно речног корита и тока (Lyon 1992, 692). Савремене интердисциплинарне студије превођења Мандеј назива „феничанским трговцем међу раније утемељеним дисциплинама” (Munday 2012, 14).¹²¹ Интердисциплинарна међа је тако као демонски хронотип добра, место прелаза које на неки чудесан начин доноси богатство увида.

Интердисциплинарни приступ намеће се и нашим основним фундаментално комплексним феноменом, народном поезијом. Толико комплексан да би могао бити и трансдисциплинаран.¹²² Културни модел нације и превођење народних песама хришћанских народа на ободу Европе, којима су вековима владали народи муслиманске вере, у доба романтизма и у највећој светској империји свих времена свакако је примарно филолошко-етнолошко-антрополошка тема, која се, међутим, не може довољно добро обрадити без сазнања, концепата или теорија из других традиционално сродних хуманистичких дисциплина попут историје, филозофије, социологије, фолклористике или психологије, али и нових, консолидованих или настајућих интердисциплинарних студија попут културне антропологије, когнитивне антропологије, наратологије, имагологије, културне неуронауке, или пак студија које деконструишу институционализоване дисциплине и стриктну методологију, попут студија културе и студија превођења.

Народном поезијом бави се неколико дисциплина попут историје, историје књижевности и фолклористике. Због улоге коју је имала у грађењу националних идентитета и обликовању духа времена, поред друштвеноисторијског контекста обрађујемо и филозофско-научне и књижевне постулате од значаја за нашу тему: органицизам у науци (Olson 2008), романтизам и немачки идеализам у филозофији. И нама, као и Делићу, „ова прича мора започети са Хердером” (Делић 2008, 166), јер у већини „националних буђења“ која ће се десити широм централне и источне Европе, траг води ка филозофији и утицају Хердера – све

¹²⁰ Интердисциплинарне студије дефинишемо као „процес давања одговора на питање, решавања проблема или обраћања теми која је преширока или сложена да би се њоме адекватно бавила једна дисциплина или професија (Klein & Newell 1997, 393).

¹²¹ Видети поглавље “Discipline, inter-discipline or multi-disciplines”. Аутор се у уводу у треће издање своје студије осврће на то како је прво издање из 2001. завршио разматрањем о студијама превођења као дисциплинарним, интердисциплинарним или пак субдисциплинарним, и да је видео будућност у интердисциплинарности. Данас је јасно да је већина студија превођења интердисциплинарна, до те мере да постоји бојазан да ће се удаљити од свог основног предмета – превода као језичког феномена.

¹²² Трандисциплинарност разумемо као „разумевање света чији је један од императива јединство знања, и решавање крупних и сложених проблема данашњице ослањањем на дисциплине и ставове заинтересованих страна и њиховим интегрисањем у свеобухватну теорију“ (Repko 2021, 21).

романтичарске и касније преокупације народном културом, почев од Гримове збирке бајки, па до рађања студија фолклористике, па и студија културе дугују се њему (Beller & Leerssen 2007, 98).

Народне песме саме по себи доносе низ питања на која се мора одговорити: шта је народна песма, јесу ли баш све песме превођене у овом времену народне, као и у ком односу стоје према нацији и историји. У тесној вези стоји и проблематика превођења народних песма, где се, поред стандардних аспеката, морају обрадити и такозване издавачке стратегије избора и груписања песама у антологије. Посебно се морају обрадити и ставити у контекст културних веза разлози донекле необичног истовременог интересовања за шпанске и српске песме, с обзиром на то да су контакти са Шпанијом били далеко старији, а поуздано знамо да „није било општег интересовања за шпанске баладе међу Енглезима у периоду пре и у време Локхарта” (MacBeth 1935, 40). У дисертацији ћемо се бавити прерадама, „претапањима“ (шп. Refundición)¹²³ како каже Менендес Пидал и „стварањем на народну“, као и псеудопреводима и секундарним преводима (преко средњег језика). Суштинско питање одређења народне поезије у погледу њене фиксираности и ауторства, односно питање није ли свако усмено извођење песме помало и њен превод, излази ван оквира тезе а могло би се истражити у оквиру студија културе као метафоричко интеркултурно превођење. Оно чему сведочимо у романтизму јесте књижевна обрада баладе у којој је типично „мешање изворника и превода, учене и народне баладе“. Хајнс користи експресивну реч “mingling” (мешање) (France & Haynes 2006, 435). Ту се поставља питање до које мере је превођење поновно писање (“re-writing”), што је питање које на неки начин обележава почетак савремених студија превођења, њихов заокрет ка култури (“the culture turn”). Према Сузен Баснет (Susan Bassnett), која је у томе активно и учествовала: „Превосење је схваћено као једна од многих форми у којима су књижевна дела наново написана, и оно је једно од многих обрада.” (Bassnett, Translation 2014, 30)

У савременим студијама културе и превођења значајна тема је управо мотивација енглеских преводаца. Примера ради, Дијего Сала, у чланку “British Romantic Translations of the ‘Romance de Alhama’ and ‘Moro Alcaide’ (1775–1818)” из 1999. године анализира преводе на енглески језик две веома популарне граничарске романсе (romances fronterizos), ‘Paseábase el rey moro’ и ‘Moro alcaide, moro alcaide’ у контексту „културних притисака који стоје иза преиспитивања маварске Шпаније на одређени начин.“

За очекивати је било и да ће се међу дисциплинама неминовно појавити и оне које су већ интердисциплинарне а објашњавају интерперсонални систем уверења који валидира појединачне погледе на свет и понашања, затим мотивацију појединца да делује у складу са својим уверењима, као и специфичности настајања културног чина, народне песме и њеног превода и рецепције, а то су студије културе и студије превођења. Необично је пак што савремене, постколонијалне студије превођења и културе веома мало пажње поклањају преводима народне поезије, нема свеобухватне студије.

Само бављење термином *нација* подразумева „практично све дисциплине и методе укључујући историјске, конструктивистичке, анализу дискурса и социјалну психологију, когнитивне, лингвистичке и књижевне аспекте проучавања стереотипа“ (Beller & Leerssen 2007, 10). Андерсон у студији *Imagined Communities* наводи читав низ савремених студија захваљујући којима су настале историјске, књижевне, антрополошке, социолошке, феминистичке и друге студије које повезују предмете ових области истраживања са национализмом и нацијом. (Anderson 2006).

Когнитивни антрополози иду за тим да реконструишу поглед на свет на основу онога што је речено, сматрајући да се имплицитно налази у дискурсу, и да га је експлицитно или немогуће или тешко исказати. Прећутно разумевање које лежи у основи дискурса мора се реконструисати из индиција које нуди сам дискурс (Quinn 2005, 4).

¹²³ Видети: Menéndez, Pidal R. *Poesía juglaresca y orígenes de las literaturas románicas: problemas de historia literaria y cultural*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1957.

Најучинковитија метода реконструисања интернализованог заједничког схватања света јесте, према мишљењу већине когнитивних антрополога, културна анализа дискурса. Њој је и посвећена студија Наоми Квин (Naomi Quinn) *Finding Culture in Talk: A Collection of Methods (Culture, Mind, Society)* из 2005. године. Анализа културног дискурса методолошки гледано веома је еклектична, Квин сматра да културне антропологе одликује „опортунистичка оријентација према методу“ и да се наслањају на друге бројне методе анализе дискурса, као што су когнитивна лингвистика, социолингвистика, критичка анализа дискурса, фолклористика, структурализам итд. (Quinn 2005, 6) Културна анализа дискурса често се заснива на анализи метафора. Наш појмовни систем, у складу с којим и размишљамо и делујемо, у основи је метафорички по својој природи (Lakoff 1980, 3). И ми у дисертацији користимо просторну метафору међе, и друге метафоре.

*Студије превођења*¹²⁴

Превођењем се баве студије превођења, амалгам приступа, са бројним „заокретима“ ка другим дисциплинама, прагматичним, социолошким, културним. Нама су посебно важне оне студије које разматрају сврху превођења, такозване дескриптивне. Наше истраживање у потпуности прати опис истраживања које даје Ентони Пим, наводимо га у целини: „Многа истраживања се могу спровести на овај начин: упоредите текстове, прикупите разлике, а затим организујте промене. Постоје најмање два начина да се приступи овом задатку: анализа одоздо према горе почиње од мањих јединица (обично термина, фраза или реченица) и напредује до већих (текст, контекст, жанр, култура). Анализа одозго надоле иде у супротном смеру, почевши од већих фактора (посебно конструкција као што је позиција превода у социокултурном систему) и све до оних мањих. У принципу, не би требало да има разлике на ком крају почињете: сви путеви воде у Рим, а увек постоји дијалектика петљи и скокова између нивоа. [...] Приступ одозго надоле тражи узрочне факторе (разлоге за промене) који су прилично различити од оних у парадигми еквиваленције. Ови дескриптивни приступи су очигледно могли да удруже снаге са анализама одоздо према горе које су спроводили лингвисти, али је њихов теоријски оквир био суштински другачији. У ствари, упркос погрешном називу „описно“, то су биле теорије о могућим узроцима (личним, институционалним, историјским) зашто људи преводе другачије.“ (Pym 2010, 64).

Не постоји јединствена теорија превођења. Како каже Честерман, актуелна гледања су изразито хетерогена, садрже трагове свих претходних гледања укореењених у различите историјске периоде. (Chesterman 2016, 41–42). Постоји општа сагласност у вези са циљевима истраживања превођења, без обзира на изабране методологије. „Истраживање има следеће опште циљеве: да опише шта је превод и шта преводиоци раде; да објасни зашто су преводи такви какви јесу и зашто преводиоци раде то што раде, [...]; да процени ефекте и последице превода“ (Chesterman 2016, 45).

Чак је и одређење самог појма „превођење“ у студијама превођења далеко од праволинијског. Може се одредити као процес преношења текста с једног језика на други, као превод, преведени текст, и као предмет проучавања у најширем смислу (Munday 2010).

Студије превођења су интердисциплинарне. Настају готово у исто време када и постколонијалне студије културе, са размаком од неколико година, испрва независно а затим у интеракцији (Trivedi 2007). Баснет и Лефевр их сматрају „интердисциплинама“ („interdisciplines“). Студије о измаштавању геополитичких територија појављују се исто у то време. Заокрет ка култури у студијама превођења почиње деведесетих година XX века (“The Cultural Turn in Translation Studies“), а Триведи сматра да се једнако може говорити и о заокрету студија културе ка превођењу (“Translation Turn in Cultural Studies“) (Trivedi 2007, 279-280).

Од највећег значаја за нашу тезу јесте чињеница да су немачки романтичари, а посебно Шлајермахер, развили гледање на превођење које је касније, са развојем студија превођења

¹²⁴ Бројни су аутори систематизовали развој теорије превођења. Издвајамо: Chesterman, Munday, Snell-Hornby, Riccardi, Bassnett.

преузео Венту да дефинише две најважније глобалне стратегије превођења: стратегију потуђивања, и стратегију одомаћивања. Затим, чињеница да су Британци имали свог теоретичара превођења, Тајтлера. Обе теорије приказујемо касније.

У анализи романтичарских превода народне поезије пратимо сазнања и методе из три периода: студија превођења,¹²⁵ затим раних, систематских студија о романтичарским теоријама превођења из двадесетих година XX века и касније,¹²⁶ као и романтичарских систематских студија и размишљања самих преводаца, међу којима се посебно издвајају Тајтлерови *Огледи о принципима превођења* из 1791. године.¹²⁷ Овом периоду припадају и гледања на превођење самих преводаца из тог времена и њихових критичара будући да су теоријска разматрања превођења све до појаве систематичног проучавања била заснована на ставовима преводаца и њихових издавача и рецензента изнетим у паратекстовима (предговорима и приказима) (Riccardi 2002, 1; France & Haynes 2006, 4) и нису се нужно подударала са теоријским разматрањима.

Све до прве половине XX века теоријска мисао о превођењу спорадична је, неконзистентна и није у дослуху са праксом. На то указују многи критичари (Munday 2009, 4; Renier 1989, 1; Steiner 1975, 33). То посебно важи за период који је предмет дисертације. Роса Флор Амос двадесетих година XX века пише да „историја теорије превођења показује чудан недостатак континуитета“ и да „теоретичари превођења занемарују допринос својих претходника и савременика“, укључујући Тајтлера, који необјашњиво занемарује „сложене предговоре који су пратили преводе његовог века“ (Amos 1920/2013, 10–12).

Све док студије превођења, односно студије културе нису узеле маха, проучавање превођења сводило се на проучавања у лингвистици, контрастивној анализи, савременим језицима и компаративној књижевности (Trivedi 2007; Munday 2010; Riccardi 1989). Систематско проучавање превођења у академским круговима почело је у другој половини XX века.¹²⁸ Од осамдесетих година XX века студије превођења брзо се развијају и значајно мењају (Munday 2012; Baker and Saldanha 2009, xxii).¹²⁹ Сматра се да је такозвани културни заокрет (“the culture turn”) у студијама превођења почео деведесетих година прошлог века с идејом да се студије превођења усредсреде на утицај културе на превођење. Постају академска

¹²⁵ Као посебно значајне за преглед концепата и метода студија превођења издвајамо следеће студије и приручнике: Bassnett, Susan. *Translation Studies*. 3rd ed. London and New York: Routledge, 2002. 1st ed. 1980. Триведи сматра да овом књигом почињу студије превођења. Затим: Chesterman, Andrew. 1997 *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins; Baker, Mona, and Gabriela Saldanha, eds. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 1998. 2nd ed. London and New York: Routledge, 2009; Riccardi, Alessandra. *Translation Studies: Perspectives on an Emerging Discipline*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Snell-Hornby, Mary. *Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?* Amsterdam: John Benjamins, 2006; Munday, Jeremy ed. *The Routledge Companion to Translation Studies*. London and New York: Routledge, 2009; Pym, Anthony. *Exploring Translation Theories*. London and New York: Routledge, 2010. 2nd ed. 2014; Gambier, Yves, and Luc van Doorslaer. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins, 4 vols. 2010. Bassnett, Susan. *Translation*. London and New York: Routledge, 2014. Посебно издвајамо треће издање свеобухватне студије Церемија Мандеја из 2012. године *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. 2001. 3rd ed. New York and London: Routledge, 2012.

¹²⁶ Amos, Flora Ross. *Early Theories of Translation*. 1920. London: Forgotten Books, 2013. Поред ове студије, издвајамо још и: Steiner, George. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. Oxford. 1975; Burwick, Frederick. „Romantic Theories of Translation.“ *The Wordsworth Circle* 39.3 (2008): 68-74; Steiner, T. R. *English Translation Theory 1650-1800*. Amsterdam: Rodopi, 1975.

¹²⁷ Стицајем околности прва системска студија на енглеском језику настала је управо у периоду који је предмет тезе. Tytler, Alexander Fraser. *Essay on the principles of translation*. 2nd ed. corrected and considerably enlarged. London: Cadell and W. Davies and W. Creech, 1797, 1st ed. 1790.

¹²⁸ Назив *студије превођења* предложио је 1972. године амерички професор и преводац Џејмс Холмс (James S. Holmes) са Универзитета у Амстердаму, у чланку ‘The name and nature of Translation Studies’ а уместо термина „транслатологија“ (фр. *Translatologie*), односно „наука о превођењу“ (нем. *Übersetzungswissenschaft*) (Munday 2012; Riccardi 2002).

¹²⁹ О томе пишу сами проучаваоци попут Е. Пима, Џ. Мандеја, М. Бејкер, С. Баснет. Крупне разлике се могу пратити од издања до издања њихових студија. Тичу се пре свега растуће мултидисциплинарности. Сâм Мандеј у потпуности ревидира треће издање из 2012. године, свега осам година након првог издања.

дисциплина, или поље, тек у XXI веку, а након дугог периода инкубације (Snell-Hornby 1995; Baker and Malmkjær 1998: xiii; Bassnett 2014, 16, 36). И даље се сматра да су дисциплина у настајању (Riccardi 2002, 2).

Са заокретом почиње и гледање на превођење као процес који није „невин“. „Превод је, наравно, поновно писање изворног текста. Свако поновно писање, без обзира на намеру, одражава одређену идеологију и поетику, и као такво манипулише књижевношћу како би функционисала у датом друштву на дати начин. Поновно писање је манипулација предузета у служби моћи...“ (Bassnett у Lefevere 1992, xi) Поновним писањем се сматрају активности које имају „моћ над текстом“ попут издавања, прављења антологија и компилација (Bassnett, Translation 2014, 30–31). Следећи је приступ Дијега Саље, бавићемо се написима о преводима и „паратекстуалним елементима путем којих антологије обављају посао превођења културе и манифестују своје идеолошке и политичке карактеристике“ (Saglia 2009, 75).

Важни концепти студија превођења за нашу тезу долазе из теорије полисистема и дескриптивних студија превођења постављених у радовима бројних аутора [Израелци Итамар Евен-Зохар (Itamar Even-Zohar) и Гидеон Тури (Gideon Toury), Белгијанци Андре Лефевр (André Lefevere) и Жозе Ламбер (José Lambert), и Британци Сузан Баснет Susan Bassnett и Тео Херманс (Theo Hermans)].

Кључне за деисертацију су преводилачке норме, које је увео Евен-Зохар а развио Тури (Bassnett 2014 21–22), из којих се изводе стратегије превођења, па чак и избор шта да се преведе и да ли уопште да се преведе (Bassnett 2014, 23–24, Chesterman 2016, 34, 36).

Концепте романтичарске теорије превођења преузеле су савремене студије превођења, посебно Венути (Lawrence Venuti), који је преформулисао Шлајермахерову дистинкцију на преводе који прикривају посебности страног текста и преводе који откривају непознате аспекте, стратегије одомаћивања и потуђивања. За Венутија су то биле супротне методе између којих преводилац мора да бира. (Burwick 2008, 71) Венутијева *Невидљивост преводиоца* (1995/2008) била је веома утицајна посебно у погледу његовог виђења преовлађујућих британских и америчких издавачких пракси које бришу карактеристике страног. Сматрао је потуђивање стратешком интервенцијом која може довести у питање хегемонију енглеског (Bassnett 2014, 48).

У тези издвајамо концепте од значаја за дискусију а у прилог савременим студијама превођења и културе, а посебно наративне стратегије, глобалне стратегије превођења и неколико локалних.

Поређење и превођење културе

Природна филозофија

Из природне филозофије, програмског покрета формираног у Јени, и концепта органицизма проистиче све што је јединствено у различитости. Синтеза бинарних опозиција је главна одлика романтичарског гледања на историју човечанства. Према Олсону, читав романтизам одише, између осталог, посебним интересовањем за „сукоб и решавање супротстављених елемената; сентименталне и еротске љубави, добра и зла, лепоте и ружноће, субјекта и објекта, природног и вештачког, комичног и трагичног и тако даље“. (Olson 2008, 110) Из постулата природне филозофије развила се културна антропологија когнитивних структура, а из ње когнитивна антропологија осамдесетих година XX века.

Синтеза, односно разрешење бинарних опозиција започета у романтизму наставља се у психоанализи и деконструктивизму. Критика структуралистичких бинарних система долази од Жака Дерида и деконструктивизма, који сматра да је бинарна опозиција фундаментална структура западне филозофије и културе и такође конструкт будући да настаје у језику. Опозиције садрже противречности, односно идеје које припадају обема категоријама. Проналажење контрадикција у бинарним опозицијама чини основу Деридине деконструкције, он оспорава фундаменталну идеју бинарне опозиције, не покушава да је замени и тако направи нов пар, и поставља питање шта би се десило када би се уклонила коса црта између парова. Бинарне супротности нису фиксне тачке које се не могу спојити или комбиновати, нису

апсолути. Међузависни парови попут говор/писање, присуство/одсуство, природа/цивилизација, допуњују се и смењују онако како је то описано у психоаналитичкој теорији „селфа” и „другог”. За Дерида, сваки елемент пара присутан је у оном другом. Говор је, дакле, већ увек написан, природа је већ увек присутна у цивилизацији (Lewis 2011, 127).

Са психоанализом се романтичарско трагање за јединством ишчитава као могућност самоуједињавања подељене психе, „артикулација сопства мора се на крају суочити са фундаменталним нејединством свести и несвесног” (Curran 2010, 11).

Жак Лакан (Jacques Lacan) је развио концепт „погледа“ (“gaze”), „другог“ као фундаменталног аспекта људског искуства. На Лакана је свакако утицао Фројд, али и Хегелово гледање на самоспознају и непознатљивог „другог” (idem, 11). Лакан смешта субјекат који спознаје у друштвену арену у којој мора да се отуђи од себе и обликује другог-од-себе (“other-from-itself”, фаза огледала), а за огромног симболичког Другог. Спознаја себе почива на отуђењу од себе. “Lacan argues that the self exists only in relation to other subjects.” (Lewis 2011, 138)

Са психоанализом и деконструктивизмом се заправо изгубило јединство различитости. Супротности губе интерну динамику, и постају разједињена и контрадикторна структура која прећутно оспорава сопствено значење. (Curran 2010, 14) Или како каже Лонгиновић „Fearful Asymmetries“, чак и из угла империјалних колонијалних пројеката који нису рачунали на нуспроизвод хибридних култура чији парадоксални састав сече бинарности доминације/потчињавања. (Longinovic 2002 5).

У дисертацији постоји и међа између структуралистичких и постструктуралистичких приступа. Говорити о британској хегемонији је структуралистички приступ студијама културе (Lewis 2011, 119). Саме студије културе су превасходно културни модел англосаксонског порекла (idem, 106). Бинарне опозиције, главна процедура грађења културних модела, романтичарске су по природи, али су и структуралистичке. Њихова деконструкција је пак нов начин гледања на стварност и културу. Сматрамо да је „деконструкција“ бинарних опозиција уочљива још у романтизму и показаћемо како се то одразило на „представе” Шпаније и Србије. Све савремене студије говоре о „представама“. Барт, Дерида, Лакан, Фуко на стварност не гледају као на епистемолошку чињеницу, већ на свет посредован језиком (Lewis 2011, 121–122). Студије културе у суштини су постструктуралистичке. Постављају питање како се гради стварност и одговарају да је стварност заправо култура, будући да је све посредовано дискурсом и процесима интерпретације смисла, Lewis 2011, 106). Нису унифициране и немају унифицирани метод, „намерно су нестабилне, смело еклектичне и прилично далекосежне“ (Hogle 2010, 28). Постале су академска дисциплина, не пате више толико од „тескобе бескућништва“ (O’Sullivan 2002, 81). Студије културе посебно су значајне за нашу тему, јер су пре свега британске а затим се и експлицитно баве романтичарском дихотомијом и проблематиком супериорних и инфериорних култура. Четири су кључна доприноса студија културе: тема моћи, бинарне опозиције, стратегија узорковања, којом допуњујемо стратегију Моне Бејкер, и концепт превођења култура.

Бинарни системи

Главни допринос културне антропологије огледа се у когнитивним структурама које настају кроз језичке системе и могу се манифестовати као, на пример, митологија. (Lewis 2011, 53) Културна антропологија бави се спознајним дихотомијама. Структурализам уводи појам бинарних опозиција као главну когнитивну структуру грађења погледа на свет и утврдила је дуалност и другог. Француски антрополог и етнолог чији је рад био кључан у развоју теорије структурализма и структуралне антропологије, Клод Леви-Строс, седамдесетих година XX века тврди да људи граде значење коришћењем бинарних контраста. Показао је да су митови настали путем контрастирања природе и културе, добра и зла, „сировог и куваног“, како се и зове његова књига (The Raw and the Cooked, 1966), и да им је функција да разреши противречности у нарави.

Кључни увид културне антропологије јесте да сваки народ тежи да дефинише људскост према сопственим стандардима у супротности са Другима (Beller & Leerssen 2007, 263).

Становиште да су бинарне опозиције и њихов релативни однос основ поимања стварности опште је прихваћено у хришћанском свету, у западној науци. Структуралистички речено, *култура* је бинарни пар *структуре* и оба феномена се могу анализирати само у међусобном односу. Бинарни парови чине „основну структуру свеколике људске културе”, људску природу (Klages 2017, 15–16). Они су „супротстављени парови једног те истог скупа трансформација” (Lévi-Strauss 1996, 308). Што је још важније, у сваком бинарном пару, један термин је фаворизован: кувано је боље од сировог, или обрнуто, добро је боље од зла, светло је боље од таме. (Наведено према Klages 2017, 15–16). Друштвене структуре зависе од тога да је разлика између опозита чврста и поуздана и заснована на искључењу: један термин у бинарној опозицији је оно што јесте јер није други. (idem, 10–11)

Бинарне опозиције имају и дубљи ниво бинарности који појачава значење, примера ради, концепти цивилизован и варварин укључују секундарне бинарне парове: напредан/назадан, активан/пасиван итд.

Вредносни системи су такође бинарни системи. „Оне се баве паровима као што су: зло/добро, прљаво/чисто, опасно/безбедно, забрањено/дозвољено, пристojно/непристойно, морално/неморално, ружно/лепо, неприродно/природно, абнормално/нормално, парадоксално/логично, ирационално/рационално“ (Hofstede 2010, 9) Сама култура је бинарно устројена тако да разликује добро од зла. Чак и Хофстедеов модел националних култура има димензије изражене у бинарним опозицијама.

На плус страни се налази пар који носи позитивну вредност, на минус страни пар који носи негативну вредност. Стабилни бинарни системи могу и да се релативизују, романтичарски, као на пример у конструкцији „добар дивљак“. „Фанатични католици“ (из угла британских твораца дискурса) могу постати „католици на путу прогреса“, али не могу понети вредност позитивног пара. У том смислу оно што је иницијално одређено као негативно, може само да напредује ка позитивном али не и да заузме место позитивног. (Варварска Србија може постати кандидат за Европску Унију.)

Бинарне опозиције видимо и у превођењу: дослован/слободан превод, изворник/превод. А романтичарску деконструкцију налазимо у псеудопреводима (преводима непостојећих дела). У савременим когнитивним неуронаучним студијама које проучавају неуронске основе ума, неуронске мреже које леже у основи когнитивних процеса, наилазимо на потврду те претпоставке, у Газанигиним живописним речима: „Чини се да ми људи више волимо црно-беле одговоре на питања, бинарне изборе, све или ништа, све природно или све вештачко, све одређено или сасвим насумично” (Gazzaniga 2012, 4).

Квин, у студији *Finding culture in talk* каже да су теорији о људској спознаји која се заснива искључиво на процесима бинарне опозиције застареле и да „мноштво истраживања у когнитивној науци у последњих 30 година указује да су бинарне опозиције једна когнитивна структура међу многима које људи користе да организују своје знање о карактеристикама различитих домена“ (Quinn 2005, 136, 141). Не наводи их.

Закључимо овај део Пинкеровим (Pinker 1999, 12) врло дубоким речима: „Интелигентно биће не може третирати сваки објекат који види као јединствени ентитет који се разликује од свега другог у универзуму. Оно мора да сврста објекте у категорије како би своје тешко стечено знање о сличним објектима с којима се сусрело у прошлости применило на предмет пред собом. Али кад год човек покуша да постави скуп критеријума тако да обухвати чланове исте категорије, категорија се распада.“ Сасвим у духу романтизма.

Студије културе

Студије културе су интердисциплинарна област која се појавила средином XX века и развила се упоредо, али одвојено од културне антропологије и когнитивне антропологије, и фокусирале се на анализу културних пракси и текстова у односу на моћ, идеологију и друштвене структуре. Студије културе су „дифузни скуп академских студија које се феноменима културе баве критички и теоријски наглашавајући хетерогеност, хибридноћ и критику моћи“ (Rum 2009, 149). Каран за студије културе каже да су „међусобно повезане

перспективе које укључују нове или оживљене теорије и анализе фокусиране на маргинализоване групе, 'подређене' расе и колонизоване или постколонијалне цивилизације“ (Curran 2010, 26), и да су „тако намерно нестабилне, смело еклектичне и прилично далекосежне“ (idem, 28). За студије културе би се могло рећи да су „синоним за интердисциплинарност“ (Moran 2010, 45–46). Већ смо нагласили да чине начелну окосницу оквира јер као и деконструктивизам, оспоравају поделе између дисциплина.

Тако, је према мишљењу Едварда Саида (Edward Wadie Said), антропологија настала из дуализма цивилизоване домаће културе и примитивне културе страног 'другог'. Едвард Саид (1978, 1993) је мапирао дискурсе колонизујућих нација, тврдећи да је целокупна култура нација освајача била заснована на разликама у моћи које су инкорпорирале територије и културе освајаних народа. (Lewis 2011, 53).

У постколонијалној теорији Лаканов појам „другог“ (или „другости“) различито је тумачен и примењиван, најчешће да означи европску конструкцију идентитета насупрот другости не-Европљана. (“non-Europeans”, Lewis 2011, 140).

Пандан либерално-буржоаском наративу западне цивилизације је наратив о њеним „другима“, јер у свакој бинарној конструкцији идентитета искључени „други“ и сопство које је стекло конзистентност помоћу тог искључивања зависе једно од другог; оба идентитета су део истог дискурса. (Adamovsky 2005, 591)

Од значја за тезу је концепт превођења културе Хомија Бабе, и оријентализма Едварда Саида.

Превођење култура

Најважнији концепт студија културе за нашу тезу јесте концепт „превођења културе“ Хомија Бабе, односно тумачење нације као нарације. Преводачке терминологије има у изобилју у студијама културе, почев од „interpretation“, „re-interpretation“, „translation“. Антрополошко „превођење култура“ је као приступ заживело педесетих година XX века у британској антропологији. Доминантно друштво преводи колонизовану културу као да је текст, што служи „јачању хегемонистичких односа између антрополога и антропологизованих.“ (Baker & Saldanha 2009, 68) У изворном значењу, превођење културе не подразумева чин превођења текста с једног језика на други. За антропологе, стране културе се у текстуалној форми, док се у студијама културе култура примарно преноси заједно са људима који напуштају своје место порекла. Превођење се користи метафорички да означи простор између култура у ком се идентитети изнова формулишу.¹³⁰ Триведи разликује *cultural translation* (онако како је термин поставио Хоми Баба) и *translation of culture* (Trivedi 2007). Триведи (Trivedi) сугерише да је превођење културе само још једна манифестација англоамеричког културног и лингвистичког империјализма. Опасност види у томе што би појам „културног превођења“ могао потпуно да искључи превођење с једног језика на други. (Bassnett 55, 67–69) Триведи оптужује Бабу да је маргинализовао превођење као специфично језичку праксу и инсистира на томе да се вишејезичност не запоставља. Дефиниција превођења културе је спорна (Pym 2010, 7).

У студијама културе пак превођење тек онедавно укључује и међујезичко преношење текста („interlingual transfer of texts“) (Bassnett & Lefevre 1998, 54).

За потребе наше тезе усвајамо дефиницију Кејт Стерц (Kate Sturge): „Нешто ужа употреба термина односи се на оне праксе књижевног превођења које посредују у културним разликама, или покушавају да пренесу екстензивну културну позадину, или покушавају да представе другу културу путем превода. У том смислу, „превод културе“ је супротстављен „језичком“ или „граматичком“ преводу. Покреће сложена питања која се тичу културно специфичних елемената и начина приказивања културне разлике, било путем натурализације

¹³⁰ У постколонијалним студијама културе термин је увео у употребу Хоми Баба деведесетих година 20. века. Како наводи С. Баснет, метафору превођења употребио је у свом есеју *How Newness enters the World*. Ту поставља теорију *in-betweenness* (измеђости), „нови међународни простор дисконтинуираних историјских стварности (Bhabha 1994, 217)“ (Bassnett 55)..

или егзотизације, са пратећим опасностима идеолошког присвајања изворне културе или стварања лажног осећаја апсолутне удаљености од њега [...]. У овом контексту, „културно превођење културе“ обично не означава одређену врсту преводилачке стратегије, већ пре перспективу на преводе која се фокусира на њихову појаву и утицај као компоненте у идеолошком саобраћају између језичких група“ (у Baker & Saldanha 2009, 68).

Бирамо ову дефиницију јер се приближава глобалним преводилачким стратегијама Лоренса Венутија, односно, романтичарској Шлајермахеровој теорији превођења на коју се Венути касније надовезује.

Оријентализација

Други важан концепт студија културе је „Оријентализација“, коју ми сматрамо у овој тези стратегијом грађења културног модела нације.

Да закључимо овај део, област студија културе све више се укршта и допуњује са радом који се обавља у културној антропологији и когнитивној антропологији, пошто све три области деле заједнички интерес у разумевању сложених односа између културе, друштва и индивидуалне спознаје и понашања.

Узорковање

Културна антропологија, или структурна како се још зове, настала је из потребе и интересовања европских и америчких научника за културе колонизованих народа, из потребе да се пореде и документују друштва, народи и нације (Lewis 2011, 52), Фолклористика такође. (Kokjara 1985, I: 12–13) Артефакти, биолошки узорци, сами примитивни људи, сви су третирано као узорци (“specimens”) или куриозитети, и присвајани за универзитете, музеје и приватне колекције у земљи освајача (Lewis 211, 52) Тако су и први преводи народних песама на енглески врло често називани “specimens” („узорци”). Локхартов биограф Ланг о шпанској древној поезији каже да су Шпанци штампали *узорке* својих средњовековних стихова. Преведене песме често су носиле назив *specimens*, биле су примерци. Сличан концепт видимо и у *остацима*. Рецимо у предговору за Осидана, Хју Блер стихове у збирци описао је као истинске *остатке* древне шкотске поезије. Перси у предговору *Остацима* шпанске романсе описује као „As a specimen of the ancient Spanish manner“ (Percy 1765). У предговору књиге руске антологије Бауринг наводи и свој шири циљ: „Циљ није да обезбедим хвалоспеве руским песницима, већ да *изложим* (“exhibit”) различите карактеристике гране књижевности у повоју (“infant literature”) изузетне и моћне нације; да до неке мере умањим свеопште незнање која преовлађује у овој земљи у вези са стањем књижевности на северу Европе и да утврдим подршку за сличне напоре да се енглеским читаоцима представе бардови других земаља који још нису нашли преводиоца.“ (Bowring 1821). У *Blackwood’s Magazine* из 1823. у приказу Локхартових превода, анонимни рецензент каже „Mr. Lockhart’s powers tell in these specimens“. (*Blackwood’s Magazine* 1823, 357), и тако даље, како ће се у раду више пута поменути.

Теорија културних модела и „нова“ антропологија

„Нова“ антропологија

У мају 2022. године одржана је међународна радионица на тему „Cultural Model Theory: Shaping a New Anthropology“ на Универзитету у Илиноису (Northern Illinois University) у организацији Ђованија Бенарда (Giovanni Bennardo), професора лингвистичке и когнитивне антропологије, Виктора де Мунка (Victor de Munck) и (Сузан Велер) Susan Weller. Бенардо је и аутор књиге, заједно са Виктором Мунком (Victor Munck) *Cultural Models: Genesis, Methods, and Experiences*, објављене 2014. године на Универзитету у Оксфорду. Ово наводимо да бисмо илустровали до које мере је тема актуелна и који су методолошки проблеми. Ова радионица била је покушај да се квалитативни и квантитативни приступи проучавању приближе да би се убрзао допринос развоју „нове“ антропологије.¹³¹

¹³¹ Више о радионици:

https://www.niu.edu/bennardo/_pdf/workshop-cultural-model-theory-shaping-a-new-anthropology.docx

Најважнија претпоставка теорије културних модела јесте концепт културе као менталног знања које деле чланови заједнице и које је организовано у низ менталних модела који се називају „културни модели” јер као компоненте културе и они морају бити заједнички. Научници који истражују културне моделе то раде више од три деценије (Holland, Quinn, D’Andrade, Strauss, Bennardo и de Munck). Ако је култура знање које се налази у људским умовима, онда је неопходан јасан став о раду ума, позиција која се развија како се знање о уму континуирано шири и чини доступним.

У прилог антрополошким студијама које повезују културу и акцију појединаца, у нашем случају преводаца, и доносе хијерархијски модел културних шема, намера нам је да реконструисемо културни модел/шему (нације, народне, превода) који управља изборима преводаца (то јест, њихова подељена културолошка схватања), као и да разумемо њихову мотивацију (Quinn 2005, 47). Нећемо се бавити лингвистичком и стилистичком анализом превода, мада хоћемо указати на неке лингвистичке карактеристике, већ стратегијама превођења које су преводиоци одабрали, као и анализом наратива/дискурса који су настали у вези са превођењем и преводима.

Когнитивна антропологија

Проучавањем везе између друштва и људске мисли данас се бави когнитивна антропологија (D’Andrade 1995, 1). Такође се бави и интернализацијом културног модела у појединцу, односно питањем „како је културно знање организовано унутар и између људских умова“ (D’Andrade 1995, 248). Разумевање културе као заједничког схватања света заснованог на заједничком искуству предмет је тако психолошке антропологије, односно њене две гране: когнитивне антропологије, „посебно оне школе когнитивне антропологије познате као *теорија културних модела* или *теорија културних шема*”, и психоаналитичке теорије. (Quinn 2005, 3; (D’Andrade 1995, 1; Casey and Edgerton 2008, 51) Блиска веза са когнитивном психологијом долази од уверења заједничког свим когнитивно-антрополошким приступима проучавању културе, а то је уверење да је културу могуће анализирати у погледу логичких правила која проистичу из начина на који људски ум процесира информације. (Gomm 2009, 50; Colby 1981, 422).

Претпоставка је да се процесирање информација у великој мери одвија „посредством научених или урођених менталних структура које организују знање“ (Strauss and Quinn 1997, 49), као и да ће се исти културни модел донекле различито интернализovati у појединцима који припадају истом културном кругу и утицати на њихово понашање (D’Andrade and Strauss 1992).

Суштинска новина у когнитивној антропологији је нов поглед на културу. На њу се гледа као на подељено, заједничко знање, али и мотивацију: „шта они [људи] морају знати како би деловали онако како то чине, чини ствари које чине и интерпретира њихово искуство на препознатљив начин.“ (Quinn & Holland 1995, 4)

Култура схваћена као интернализовано разумевање света предмет је когнитивне антропологије већ више од пола века. Манифестује се у језику. (Quinn 2005, 3–4) Могли бисмо рећи и тек пола века. Ми данас гледамо на преводиоце и превођење народних песама и њихову улогу у грађењу културног модела нације у првој половини XIX века и из угла когнитивне антропологије. Отуда наше велико интересовање за личне мотивације и животне околности преводаца.

Културни модел и шема

Шеме нам омогућавају да категоризујемо и тумачимо нове информације на основу нашег постојећег знања и искустава. Онако како су за Холи Метјус (Holly Mathews) народне приче о *La llorona* „богат извор културних претпоставки о браку и полу“ (Quinn 2005, 28), тако

су преводи народних песама, а посебно написи о њима богат извор културних претпоставки о нацији.¹³²

Страус и Квин (Strauss and Quinn) тврде да култура зависи од две врсте релативно стабилних структура: екстраперсоналних и интраперсоналних структура или шема (Casey & Edgerton, 1997, 6). Културне шеме се од осталих искуствених шема разликују по томе што су подељене. Шеме јединствене за појединце изграђене су из идиосинкратичног искуства, док су оне које деле појединци изграђене из различитих врста заједничког искуства (1997, 122). У оној мери у којој људи деле искуства, деле и шеме, то јест имају исту културу. (Quinn 2005, 38)

Шеме су динамични и конструктивни когнитивни процеси који посредују у нашем разумевању света. Кључне су за опажање, праћење, истраживање, организовање, тумачење, памћење, представљање, доношење закључака и координирање акција у свету. (Strauss and Quinn 1997). С друге стране, шеме могу допринети стереотипима и отежати задржавање нових информација које нису у складу са нашим устаљеним идејама о свету.

Компоненте културног модела

Културни модели имају компоненте. Културни модел брака којим се бави Квин има компоненте трајности, дељења, компатибилности, тешкоће, напора, успеха, ризика. У оквиру сваке компоненте (Квин их зове класама), брак може бити представљен као позитивна и негативна вредност компонентњ, примера ради, за трајност, дуготрајан и краткотрајан (Quinn 2005, 48). Дакле, компонента сама по себи, нема вредност, добија је кад се њене манифестације поларизују и супротставе. Компоненте можемо звати још и варијаблама, слојевима, манифестацијама, димензијама, класама, категоријама, нормама. Реч је о суштинским категоријама поимања припадања: просторним, временским, комуникационим, институционалним и директивним, које теже да буду непроменљиве и које се комбинују тако да хомогенизују поглед на свет припадника нације. Могу бити израженије или слабије изражене. Могу се преклопити и „сударити“ неким својим делом. Свака нација, иако нација, има своје специфичности настале у комбинацији конкретних испољавања компоненти.

„Ледени брег“ културе

Когнитивне структуре имају видљиве манифестације културе.

Следећи Мандеја, Бејкер и Салдању, за потребе тезе усвајамо Катанов систем логичких нивоа културе (“The logical Levels of Culture”) заснован на метафори леденог брега, односно Холовој антрополошкој тријади и Дилтсовим логичким нивоима. (Munday 2012, 79; Baker & Saldanha 2009, 70–73), у комбинацији са нивоима културе холандског социјалног психолога Хофстедеа (Hofstede 2010). Осим што културу приказују као структуру онога што је видљиво, делимично видљиво и невидљиво, нивои говоре и о томе које су интервенције преводилаца везане за сваки ниво.

Холов модел леденог брега културе наглашава сложену и вишеслојну природу културе, као конструкта који се састоји од видљивих, опипљивих елемената (нпр. језик, храна, одећа) и скривених (нпр. вредности, веровања, ставови). Тиме наглашава важност препознавања и разумевања елемената културе који се не могу опазити људским чулима, а који играју пресудну улогу у обликовању људског понашања и интеракција.

Концепт логичких нивоа Роберта Дилтса односи се на различите нивое размишљања и деловања у којима се појединци и групе могу ангажовати. Нивои су поређани по редоследу

¹³² Гом (Gomm 2009, 5) наводи низ назива за когнитивне структуре: “attribution sets, cognitive maps, connectionist networks, discourses, folk-taxonomies, folk-theories, gaze, interpretive repertoires, knowledge structures, life-worlds, mazes, mental scripts, prototypes, schemata, schemes of relevance, scripts, sub-cultural ideas, typification schemes, world views, and more”. Ту спадају и “imagery concepts”, као што су “mental models, idealized cognitive models, image schemas, metonymy, and metaphor, scenes and construals, cultural models, cognitive models. Сви изражавају исту основну идеју да свест има структуру. Гранер их групише у структуре упоредног мишљења, симболичке структуре представљања и структуре логичког расуђивања (Garner 2007, 1)

апстракције и утицаја: окружење, понашање, способност, уверења, идентитет, а некада се издваја и шести ниво као сврха. Вредности и идентитет имају већи утицај од окружења.

Герт Хофстеде (Hofstede 2010, 7–8) развио је два концепта који су нама од значаја, концепт културних димензија нације и слојеве културе (симболички представљени као колупови лука). Хофстеде разликује слојеве културе да опише манифестације културе. То су: симболи, хероји, ритуали, и вредности. Симболи представљају најповршније, а вредности најдубље манифестације културе, хероји и ритуали су између. „Симболи су речи, гестови, слике или предмети који носе одређено значење које као такво препознају само они који деле културу (idem, 8).“ Жаргон, одећа, фризура, застава и статусни симболи припадају овој категорији. Лако се развијају нови и лако се копирају. „Хероји су особе, живе или мртве, стварне или имагинарне, које поседују карактеристике које су високо цењене у култури и тако служе као модели понашања.“ Романтичарско писање о шпанским и српским херојима можемо разумети и као моделовање културе, и у плану нам је да се овом темом и касније подробно бавимо. Ритуали подстичу друштвену кохезију, ту спадају начини поздрављања и одавања поштовања другима, као и друштвене и верске церемоније, али и дискурс, начин на који се језик користи у тексту и разговору, у свакодневној интеракцији и у преношењу уверења. Вредности чине „језгро културе“ и, као што смо већ горе написали, вредности су „тенденције да се преферирају одређена стања ствари над другима“, баве се бинарним паровима као што су зло наспрам доброг, прљаво наспрам чистог итд. (idem, 9). Вредности су, дакле, језгро културног модела нације.

„Симболи, хероји и ритуали могу се опазити, али њихово културно значење је невидљиво и лежи управо и само у начину на који те праксе тумаче инсајдери (ibidem), 9.“ Хофстеде овим практично каже да преводилац може разумети симболе, ритуале, укључујући дискурс и хероје, то јесте видљиве културне манифестације онолико добро колико је интернализовао вредности, што је, ако изведемо Хофстедеове тврдње, тешко, јер вредности стичемо рано у животу (ibidem). Пошто су стечене рано, многе вредности остају у домену несвесног. Стога се о њима не може расправљати, нити их могу директно посматрати аутсајдери. Оне се могу закључити само из начина на који се људи понашају у различитим околностима.

Осим што је (и) тиме проблематизована способност преводиоца да истински „преведе“ елементе културе, то проблематизује и нашу способност да испричамо „истинску“ причу о мотивацији преводилаца.

Применимо нивое на нашу тему. Без обзира на ниво културе, тј. позицију на леденом брегу, оно што је видљиво, што се може опазити или назрети, релативно поуздано реконструисати јесу артефакти, саме народне песме, али и понашања попут процеса избора песама, учешће у шпанском рату, преписка с Вуком итд. Најближе што можемо прићи уверењима и вредностима јесте кроз анализу дискурса, начина на који се језик користи у тексту, у интеракцији и у преношењу уверења. Вредности нам остају недоступне, можемо их само претпостави на основу онога што је речено и начина на који је речно.

Систем логичких нивоа културе, теорија културног модела и преводилачке теорије, концепти и стратегије стоје у тесној вези. Теорија културног модела нуди да се вредности третирају као циљ који усмерава акцију. Логички нивои културе кажу да се вредности код анализе понашања других људи и заједница могу реконструисати анализом доступних елемената културе. Различите преводилачке стратегије користе се за различите нивое културе. Преводилачке стратегије описујемо у засебном поглављу. Иако их Катан повезује са нивоима културе, сматрамо да постоји потреба да се темељно критички мапирају нивои културе и стратегије и процедуре, у педагошке сврхе.

Према Катану (Munday 2009, 79–81; Katan 1999/2021), први ниво културе је технички ниво и обухвата текст или дискурс. Задатак преводиоца је да „пренесе термине и концепте из изворног текста у циљни са минималним губитком тако да оно што се види у изворном тексту буде еквивалентно ономе што се види у циљном тексту“. Мандеј каже да се стратегије превођења углавном тичу компензације. Други ниво, формална култура, састоји се од онога

што културу одређује из угла антропологије: ритуали, обичаји, облачење, конвенције и слично, оно што Катан назива бихејвиоралистичким, етноцентричним приступом култури: „одабране чињенице о томе шта људи раде или не раде“ (Katan 1999/2021, 35, 363). На овом нивоу примењују се правила превођења (процедуре, стратегије) специфична за одређену културу у погледу тога шта је добар превод. Задатак преводиоца је да превод прилагоди очекивањима прималаца у циљној култури (*skopós*). Преводилац има улогу културног медијатора који има бројна ограничења. На преводиоцу је да одлучи хоће ли и до које мере адаптирати текст циљној култури или ће јој приближити изворник. (Munday, Companion, 81–83) Стратегије на овом нивоу укључују „формалне карактеристике текста као што су изглед, организација, презентација [...] и друге паралингвистичке карактеристике које ће доћи до изражаја“ (Katan 1999/2019, 363). Трећи ниво, неформалну културу, која се налази на дну леденог брега, чине „неупитне основне вредности и веровања, или приче о себи и свету“, „релативно фиксирана унутрашња представа стварности“, која онда и води и ограничава оријентацију у стварном свету како појединаца тако и заједница (Baker & Saldanha 2009, 72) Нема формалних правила.

Хијерархијски постављене сржне вредности утичу на обликовање формалне и техничке културе. Ту се налазе културни модели (на пример времена, брака, међуљудских односа, пензионисања, па и нације). Задатак преводиоца је да преведе „поглед на свет“ кроз формални и технички ниво, односно да га приближи примаоцу. Термин „културни заокрет“ односи се и на заокрет који преводилац мора да направи од једног језичко-културног модела света ка другом. Улога преводиоца је да не дозволи формирање погрешне слике, јер „ограничене информације о „другом“ лако склизну у генерализоване негативне стереотипе“. Четврти ниво се налази изван леденог брега и садржи идеологију. На овом нивоу, преводиоци учествују у конструисању света, признајући да су и текстови и они сами носиоци идеологија (Munday 2009, 83–87; Katan 2019), преводилац је „активиста“ (Baker 2006, 102). У оквиру студија превођења овим питањима се баве научници који се ослањају на теорију полисистема (Евен-Зохар), постколонијалну теорију (Баснет и Триведи) и теорију наратива (Бејкер). (Munday 2009, 87–88).

Наративана теорија

За феномен који је предмет наше дисертације, дискурс превођења народне поезије, од посебног су значаја гледања и концепти наративне теорије које је развила данас веома цењена Мона Бејкер, нарочито у студији *Translation and Conflict: A Narrative Account* (Baker 2006). Исто као што је Леви-Строс гледао на мит као на причу која установљава фундаменталне тензије између бинарних формација, али нуди и механизме за њихово разрешење (Lewis 2011, 114), Мона Бејкер гледа на превод као на наратив који „представља кључно средство генерисања, подржавања, посредовања и представљања конфликта на свим нивоима друштвене организације“ (Baker 2006, 3).

Упориште да наратију и интерпретацију посматрамо као кључне феномене од значаја за нашу дисертацију налазимо и у неуронауци (“neuroscience“). Захваљујући истраживањима у еволутивној психологији и неуронауци данас знамо да је „ум оно што мозак ради; тачније речено, мозак обрађује информације, а мишљење је ту да им да смисао. Ум је организован у модуле, или менталне органе, од којих је сваки посебно дизајниран да буде експерт у једном домену интерреаговања са светом“ (Pinker 1992, 21). Данас знамо да људски мозак поседује и специјализован интерпретативни модул (Interpreter): „Открили смо у левој можданој хемисфери још један модул који увлачи сав инпут у мозак и гради наративе. Назвали смо га интерпретативним модулом.“ (Gazzaniga 2012, 77) Захваљујући Тјуринговој компутационој теорији ума, уверења и жеље данас посматрамо као информације, као „физичка стања битова материје“ (Pinker 1992, 25). Отуда видимо да постоји шири конструкт за обликовање смисла (модел, шема, шемата, оквир, нека врста ума културе) (Pinker 1992, 21). Бинарне опозиције су такође наративно обликовање. Ми учимо културу кроз интеракцију са другима. О томе говоре постструктуралистичка Лаканова теорија погледа (gaze); Бабина или Сајдова теорија „другог“;

као и неуронаучне тврдње да „ми одражавамо, опонашамо, и симулирамо емоције” како бисмо управљали друштвеним конфликтима (Gazzaniga 2012, 22). Иначе, уверења и жеље предмет су студија многих дисциплина, укључујући политичке студије. Британски преводиоци шпанске и српске народне поезије били су одреда политичари.

Имагологија

Мотивација преводилаца почива на интернализованим уверењима. „Израз интернализација је уобичајен у психолошкој антропологији, где се односи на процес у ком културне представе постају део појединца“ (D’Andrade 1995, 227). То је се најпре односи на интернационализацију представа сопствене културе или културе „другог“ ако је изложеност елементима културе значајна.

Представе о другим народима и њиховим књижевностима, макар код преводилаца који су предмет наше тезе, нису интернализоване, већ су етноцентричне, стереотипне. У том смислу, преводиоци подстакнути циљем који припада њиховом интернализованом културном моделу, вредносном систему, стварају или репродукују етноцентричне слике о другим народима којима потврђују сопствени модел. Етноцентричне слике су стереотипне, симулакруми. Једино за Бауринга можемо рећи да је имао искуство из прве руке, врло вероватно недовољно да интернализује иједну представу шпанске културе.

Такође, културни модели подразумевају интериоризацију, имаголошке слике имају више везе са категоризацијом.

Припадници исте културе не интернализују све елементе културе једнако. „Различити појединци интернализују различите делове исте културе на различите начине, тако да изјава „акција је културолошки конституисана” дубоко погрешно представља степен индивидуалних и групних варијација унутар културе. (D’Andrade & Strauss 1997, 41)

Имаголошким тумачењем слика „другог“, али и деконструкцијом националних идентитета као јединствених и непроменљивих, бави се имагологија. За нашу тезу посебно је важна студија Манфреда Белера (Manfred Beller) и Џозефа Теодора Лерсена (Joseph Theodoor Leerssen) *Imagology: the Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: a Critical Survey*, из које долазе и сви наводи у наставку.

Имагологија разликује продуктивну и репродуктивну имагинацију (ону која клише доводи у питање и ону која га потврђује), и позива нас да проучимо да ли аутор настоји да се интегрише у одређену традицију репродукцијом постојећих стереотипа или његове представе имају субверзивну улогу и доносе нове увиде о другом. Дакле, веома слично наратологији, и другим постколонијалним студијама културе.

„Књижевна, тачније, компаратистичка имагологија проучава порекло и функцију карактеристика других земаља и народа, како су текстуално изражени, посебно начин на који су представљени у књижевним делима, драмама, песмама, путописима и есејима“ (Beller & Leerssen 2007, 7). Иначе речи клише, стереотип, топос, предрасуда – синонимне су (*idem*, 8).

Најважнији извор свих националних типолошких фикција јесте имагинација, *Vorstellungsbilder* (Beller & Leerssen 2007, 4). У когнитивним наукама оне се називају „ментална сликовна репрезентација“. Вредновање слике не долази из објективног искуства, већ интерпретације. Термин *слика* (“*image*”) користе се у значењу наша ментална силуета другог, који је одређен карактеристикама породице, групе, племена, људи или расе. Таква слика влада нашим мишљењем о другима и контролише наше понашање према њима. Културни дисконтинуитети и разлике (које су резултат језика, менталитета, свакодневних навика и религија) покрећу позитивне или негативне судове и слике. (Beller & Leerssen 2007, 4). Стереотипи, исто као и уверења, имају ограничавајућу моћ.

До краја XIX века све знање о нацијама ће бити сумирано у Дидроовој и Даламберовој (Diderot и D’Alembert) *Encyclopédie*, под називом *Caractere des nations*: „Национални карактери су одређене сталне предиспозиције душе, које код неких нација преовлађују више него у других. Јединствен карактер сваке нације се надаље описује кроз неку врсту изреке: ваздушаст као Француз, љубоморан као Италијан, озбиљан као Шпанац, слаб као Енглец,

поносан као Шкот, пијан као Немац, лењ као Ирац, непоштен као Грк. Занимљиво је јер и Србе доживљавају као превртљиве“ (Beller & Leerssen 2007, 71)

У Европи у XVII и XVIII веку биће свеprisутна контрастно-компаративна систематизација народа, првенствено кроз њихов темперамент, личне карактеристике и карактер. Илустрације ради, Французи су сматрани индискретним, непоузданим, плаховитим, Шпанци дрским, некултурним према странцима, тиранским, похлепним, презривим и заслепљеним националном славом. Енглези су неверни, окрутни и непријатељски настројени према странцима. Немци пак, искрени, одани и стамени. Све особине и културне разлике биће класификоване на овај начин. Тада је, пре свега у књижевности, успостављена веза између идентитета и понашања људи. Понашање је условљено темпераментом, али и физичким околностима, на пример, климом. (Beller & Leerssen 2007, 67).

Људска мотивација и микроисторија

Bowring's ideas and deeds were a microcosm of his age but the man himself fits readily into no simple category.
(Bowring 2014, 221)

Believing is seeing.
(Harman 1998, 78).

Beliefs have consequences.
(Gazzaniga 2012, 4)

Полазимо од питања зашто су Волтер Скот, Џон Гибсон Локхарт и Џон Бауринг одлучили да преведу српске и шпанске народне песме.

Зашто је Волтер Скот одустао од објављивања „Хасанагинице“? Зашто је Томас Перси укључио две шпанске баладе у *Остатке енглеских балада*? Зашто је Талфјева превела српске народне песме? Зашто свој одличан превод шпанске романсе зове дословним преписом? Зашто Баурингова збирка превода носи наслов на српском? Зашто само српска антологија садржи искључиво народне песме? Да ли су преводиоци баш то хтели? До које мере људско понашање и постигнути резултати могу бити анализирани без освртања на психологију актера. (Ricoeur 1979). Зашто су Британци били толико ангажовани у шпанским и балканским устанцима: Бауринг је наговорио Бајрона да оде у Грчку, а сâм снабдевао Велингтонове трупе у Шпанији. Зашто је Копитар наговарао Вука да објави песме, па их и превео? (Делић 2001, 55) Зашто се Депенг нервирао што нико још није скупио романсе на једно место? Зашто се Волтер Скот јавио да буде добровољац у шпанском рату, а није отишао у Шпанију ни кад је рат прошао, Бауринг га помагао, а Локхарт га се гадио? Зашто су сви били фасцинирани Гетеом? Можда зато што, баш као што сâм Гете каже: „Jer živeti i delati znači upravo opredeliti se i pristati uz nekog.“ (Gete 1959, 79)

Критичари често повезују мотивацију са резултатом. Како каже Шаста Брајант за Локхарта, „и човек и његова књига заслужују посебну пажњу“ (Bryant 1973/2015, 28). Макбет у својој студији о Локхарту сматра значајним повезати његов карактер и дело, јер дају прилику да се „укаже на елемент, два Локхартове природе који су извршили утицај на обликовање његовог књижевног рада“ (MacBeth 1935, 11). Бусета каже након што је завршио с представљањем Скотове везе са Шпанијом и других веза, да нам „писма, мемоари и манифести дају кључ за склоности и осећања ових великих личности енглеске књижевности тог времена“ (Buseta, 1923, 14). Весна Матовић и Габријела Шуберт у уводу у зборник посвећен Талфју и српској књижевности и култури кажу: „Први део фокусиран је на саму личност Талфјева као „средиште контакта“, на реконструкцију њеног „духовно-културног миљеа“, тј. на подстицаје, али и утицаје које је добијала при сусретима са угледним писцима, лингвистима и

културним последницима у немачким књижевним круговима и салонима током треће и четврте деценије XX века.” (Матовић 2008, 10)

Ми смо одлучили да мотивацију преводилаца ставимо у први план, између осталог, зато што чини неизоставни део грађења културног модела.

У покушају да одговоримо на ова питања схватили смо да ћемо морати да изаберемо оквир да нас води у реконструисању мотивације, и нашли смо га теорији „заједничких когнитивних шема кроз које се конструишу и тумаче људске стварности” посебно у студији Роја Андрадеа и Клаудије Страус, *Human Motives and Cultural Models* (D’Andrade & Strauss 1997). Оквир нам је био потребан не само за обраду теме дисертације, већ и за приступ теми који ће интегрисати наше “знање, жељу и акцију” (D’Andrade & Strauss 1997, 3).

Покушај повезивања мотивације и културе на теоријском нивоу, свакако има везе с тим како мозак ради. Култура се налази у уму појединца.¹³³ Превођење је размишљање (Chesterman 2016, 39). Зајваљујући споегнутом интерпретативном модул, „Тумачу“, себе доживљавамо као психолошку целину. Газанига цело треће поглавље књиге *Who’s in Charge?: Free Will and the Science of the Brain* посвећује управо „Тумачу“ („The Interpreter“), „подстакнутом да хипотетише о структури света чак и када је суочен са доказима да не постоји образац“ (Gazzaniga 2012, 102).

Другим речима, „да бисмо разумели зашто људи раде то што раде, није довољно разумети културне конструкте којима тумаче свет, није довољно познавати доминантне конструкте друштва; такође је неопходно проучити како актери интернализују те конструкте“ (D’Andrade & Strauss 1997, 11). „Потребно је знати њихове циљеве, а да би се разумели њихови циљеви, мора се разумети њихов свеукупни систем интерпретације који повезује ове циљеве, и да би се разумео њихов интерпретативни систем – њихове шеме – мора се разумети нешто о хијерархијским односима између ових шема“. Шеме су хијерархијски организоване. „На највишем нивоу су шеме (нпр. за љубав или успех) чији се циљеви лако покрећу широким спектром инпута; на нижим нивоима су шеме које усмеравају акцију само ако су „регрутоване“ циљевима вишег нивоа.“ (D’Andrade & Strauss 1997, 3) Не функционишу све шеме као циљеви, али сви циљеви јесу шеме. (D’Andrade 2007, 29–30). „Моделе света вишег нивоа са јаком мотивационом снагом требало би лако идентификовати због њихове релативно директне везе са видљивом тежњом ка циљу (D’Andrade & Strauss 1997, 40). И то је оно што смо ми радили током истраживања.

Мотивација није *drive*, већ жеља, усмереност ка циљу. (D’Andrade & Strasuss 1997, 26–27)

Можемо допунити ово гледање Пинкеровим гледањем на утицај вредности и мотивације на људско понашање. Наиме, он прво констатује, за почетак, да уверења и жеље неспорно утичу: „Јаз између онога што физичар може да измери и онога што може да проузрокује понашање је разлог зашто морамо приписати људима уверења и жеље“ (Pinker 1999, 63). Неко је нешто урадио јер је нешто желео и знао је како то да постигне. Жеља и знање, ентитети „Мотивација, схваћена као жеља, „без боје, мириса и укуса“, такође активира циљ/шему, узрокује физички догађај (Pinker 1999 24–25). Жење и уверења јесу информација, као било која друга информација која тригерују физичку реакцију. „Веровања су уписи у памћење, жеље су уписи циљева, размишљање је обрада, перцепције су записи које покрећу чула, покушати је извршити операцију покренуту циљем“ (Pinker 1999, 78).

Када се питамо зашто Волтер Скот није објавио „Хасанагиницу” питамо се заправо шта је био његов циљ, његова жеља и у односу на који вредносни систем, тј. когнитивну шему.

Можемо закључити за потребе наше тезе да „културом формиране когнитивне шеме“ (D’Andrade & Straus 1997, 197) имају мотивационо дејство, јер не само што означавају и описују свет него функционишу као циљ.

¹³³ Bennardo, Giovanni, “Cultural Models Theory”, *Anthropology News*, Volume 59, Issue 4 p. e139-e142 July/August 2018. <https://doi.org/10.1111/AN.919>

Затим, да је вредносни систем сам по себи циљ, највиши у низу хијерархијски устројених циљева који се међусобно „регрутују” и мотивишу и усмеравају акцију, људско понашање. Самим тим, и кључни фактор који утиче на процесе селекције материјала за грађење наратива. (Baker 2006, 76)

И коначно, „ми људи имамо сваковрсне спознаје и уверења, а поседовање уверења има превласт над свеукупним аутоматским биолошким процесима, хардвером, усавршеним еволуцијом, који нас је доведе довео“ (Gazzaniga 2012, 2).

Жеља нам је да разумемо мотивацију преводаца и покажемо да су, иако дубоко у култури свог времена, реаговали различито, као и да је добар део онога што ми као научници радимо такође наратив.

Најважније студије

Наша теза се ослања и иде у прилог теоријским размишљањима изнетим у следећим студијама, поређаним хронолошки: *Human Motives and Cultural Models* (D’Andrade and Strauss 1992), *A Cognitive Theory of Cultural Meaning* (Strauss and Quinn 1997), *Cultural Models in Language and Thought* (Holland and Quinn 1987), *Finding Culture in Talk: A Collections of Methods* (Quinn 2005), *Culture in Mind: Cognition, Culture, and the Problem of Meaning* (Shore 1996), *Translation and Conflict: A Narrative Account* (Baker 2006), *Cultural Models: Genesis, Methods, and Experiences* (Bennardo and De Munck 2014), *Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach* (Van Dijk 2014) и *Transdisciplinary Approach to Language Study The Complexity Theory Perspective* (Filipovic 2015).

Поступак

У дисертацији смо, не нужно овим редом:

Компаративно приказали преводе и приказе шпанских и српских народних песама; описали таласе превођења и установили и описали таласе истраживања, укључујући најновији;

Анализирали дискурс приказа и превода из оног времена који говори о народу, народној песми, нацији, историји, геополитичким ентитетима, култури, одвојено и у поређењу;

Успоставили везу између шкотских, енглеских, шпанских, српских и немачких изворника;

Успоставили везу између романтизма и студија културе, између романтичарских и савремених студија превођења;

Повезали романтичарску теорију превођења са савременим глобалним стратегијама превођења кроз приказ теорија, поетике превођења самих преводаца, и оцене превода;

Описали, спојили и илустровали наративне стратегије и стратегије превођења од значаја за културни модел нације;

Објавили Терезин превод шпанске романсе на енглески језик који до сада није примећен у критичкој литератури; предложили увођење Талфј у ред преводаца које шпанска и српска народна поезија деле;

Темељно приказали Скотове преводе једне, и једине српске, и једне, и једине шпанске народне песме;

Истакли, образложили и илустровали значај немачког утицаја на преводиоце;

Повезали Шпанију и Србију као „непознате земље“ са романтичарским принципом маште, и конкретним измаштавањем културних модела ове две нације;

Ставили преводе и приказе у шири друштвеноисторијски контекст са конкретним промерима културних веза између Шпаније, Србије и Британије, као примерима учешћа преводаца у историјским догађајима;

Систематизовали и хронолошки упоредили датуме од значаја у вези са преводима и догађајима;

Описали мотивацију преводилаца и њихове међусобне везе;

Описали однос Британије, Француске, Немачке и Србије кроз франкофобију, герамнофилију, хиспанофилију и залагање Немаца за пансловенске пројекте;

Описали значај магазина, ревија, прегледа и часописа за рецепцију шпанских и српских народних песама и уредничку улогу преводилаца у најважнијим часописима;

Формулисали културни модел нације са компонентама модела;

Описали културни модел Шпаније и Србије у британском романтизму настао на основу превођења и приказа народних песама и упоредили их; установили да су модели динамички и зависе од контекста;

Развили оквир примерен тези који повезује људску мотивацију и културне моделе, акцију и вредности

Издвојили теме које излазе ван оквира тезе али су тесно повезане и могу бити предмет будућих истраживања, и за крај

Табеларно приказали бинарне парове културног модела Шпаније и Србије додавши средњу колону међе, која моделе чини динамичким, тј. нестабилним.

Први део

Или о изворницима, секундарним преводима и псеудопреводима

О изворницима и уређивачким стратегијама

I have always done justice to the originals by annexing them.
Southey: I, 3

Након што смо представили преводиоце и преводе, следеће питање које се јасно намеће јесте питање изворника. Које су шпанске и српске народне песме превели британски преводиоци у првој трећини XIX века? Које су „оригинале“ превели? Које су изворе користили? У којим су делима нашли инспирацију? Јесу ли их бирали, у смислу је ли било још нечега што су могли изабрати па су изабрали баш песме које су превели, а не неке друге? Како су их бирали? Како су их аранжирани? Како су их превели? Јесу ли баш увек имали „оригинал“ испред себе? Јесу ли песме биле баш народне? Другим речима, које су уређивачке и преводилачке стратегије користили? У овом поглављу се још нећемо бавити питањем зашто су тако радили, иако ћемо дати оквир могућих одговора. Као ни питањем јесу ли баш они преводили, и ако нису, ко су били „Аделунзи“.¹³⁴

Уврежено је и документовано мишљење да су и српска и шпанска народна поезија у Британију стигле углавном преко Немачке, то јест немачких превода, као и да је британско интересовање за народну књижевност део ширег покрета, инспирисаног пре свега Хердером, претечом идеја *штурм унд дранг* и романтизма, који је довео до прикупљања, превођења и објављивања поезије других „народа“ из целе Европе и шире, који је „обликовао немачке романтичаре с почетка XIX века“ (Гетеа, Грима, Хумболта, Шлегела, Шлајермахера), као и схватања да је душа народа у народној књижевности (наводници су France & Haynes 2006, 311; Делић 2008, 166–168).

Међутим, на формирање немачких романтичара значајно су утицале енглеска и шкотска књижевност. Немци проторомантичног покрета *штурм унд дранг* из седамдесетих година XVIII века, Гете и Шилер, па и сам Хердер, били су инспирисани енглеским писцима, посебно Шекспиром.

Шездесетих година XVIII века објављене су две антологије које ће имати велики утицај на превођење народних песама и састављање песама „на народну“ у XIX веку: Макферсонов *Осијан* и Персијеви *Остаји*.¹³⁵ Та два делу су и Хердер и Гете читали са ентузијазмом, и имала су можда и већи утицај међу Немцима него у Британији (Haynes 2006, 430). Британци су им касније „узвратили комплимент“, почев од Волтера Скота, који за самог себе каже да је “German-mad” (Blanning 4–5; Saldanha, 2011, 413). Тако, истовремено важи и да је „проучавање баладне књижевности почело с Персијевим *Остајима* древне енглеске поезије, а преузели су га Немци, који су придавали велику пажњу баладама како својих тако и других земаља, делом због тога што су неки од њихових водећих критичара, као што су Хердер и браћа Шлегел, имали националистичко гледиште које је народној књижевност давало велики значај.“ (MacBeth 1935, 39)

Иако се Хердер, дакле, устаљено наводи као главни промотер интересовања за народну књижевност, јер како каже Којјара (1985, 219) скупљање и превођење народних песама с њим је постало национална обавеза, готово сви критичари без изузетка одмах након што то констатују, кажу и да се угледао на Персија, а неки додају и зашто: да би се вратио националним културним коренима и ревалоризовао традицију народне поезије (Saul 2009, 109;

¹³⁴ Баурингу је за руску антологију помогао Аделунг. Колеман каже да му је за пољску помогао Лах Ширма, његов „пољски Аделунг“ (Coleman 1941, 436).

¹³⁵ Не стоји Есманова тврдња „данас знамо да су антологије, а посебно антологије превода, типично немачки феномен, будући да у многим другим земљама ова врста публикација очигледно није тако дуго заузела тако истакнут положај. Од раног деветнаестог века више од 3000 антологија књижевних превода објављено је у земљама немачког говорног подручја“ (Esseman 1998, 150).

Entwistle 1939, 124).¹³⁶ Његова збирка објављена 1778. данас се сматра првом антологијом светске народне поезије, иако је имала такмаца у Енглеској, у Персијевим *Остацима* објављеним 1765. године (Кокјара 1985, 218).

Ми бисмо се могли сложити са Делићем да „и ова прича мора започети с Хердером“ (делић 2008, 166–168) и немачким утицајем. Могли бисмо исто тако рећи и да мора започети с Персијем и енглеским утицајем. Но, ипак мислимо да мора започети са Шкотском и њеним просветитељством, њеном „интелектуалном“ империјом. Први помен шпанске маварске романсе је шкотски, такође и први помен „Хасанагинице“. (Ако бисмо отишли корак уназад, морали бисмо рећи с *Дон Кихотом!*)

Шкотска и Енглеска: први преводи и антологије

“I am a Scotsman; therefore I had to fight my way into the world.”
Walter Scott (Herman)

Онако како су „Хасанагиница“ и Волтер Скот неочекивано допринели бољем разумевању проблематике превођења народних песама у Британији XIX века, тако је допринела и спознаја о улози Шкотске и њених интелектуалаца у развоју интересовања за непознате народе Европе и народне песме. Како каже Херман, изненађујућа је и недовољно позната прича о томе како је мала, ретко насељена и културно назадна земља уздигла главну покретачку снагу модерног напретка (Herman 1998).

О шкотским интелектуалцима који су допринели овом интересовању пише Костић (2014, 370–385), а врло корисне информације могу се наћи и у Кокјариној *Историји фолклора у Европи*, као и у другим бројним студијама које користимо у тези. Костић (2014, 370) сматра да се може говорити о шкотском просветитељству чији важан део чине примитивистичке теорије о природи, култури, и поезији у првобитним људским друштвима. Они су идеализовали неразвијена друштва и изводили модерне цивилизацијске тековине из почетка у тим првобитним заједницама. У области књижевности, примитивисти су величали песничко стваралаштво заједница које су постојале у давна времена или које су биле савремене, али су по ондашњим схватањима сматране примитивним, што је израз који није имао никакво погрдно значење у овим теоријама.

Херман издваја две кључне теме шкотског просветитељства: историју и људску природу. (Herman 1998, 63) „Шкотско просветитељство је човека представљало као производ историје.“ Иначе, сматра се да траје од 1740. до деведесетих година XVIII века (Herman 1998). Фундаментална за шкотско схватање историје јесте идеја прогреса. Шкоти су тврдили да се друштва, попут појединаца, развијају и усавршавају кроз време. Стичу нове вештине, ставове и поимање тога шта свако као појединац може и слободан је да уради. Шкоти ће такође научити свет да је један од пресудних начина мерења прогреса тај колико смо далеко отишли у односу на своју полазну тачку. Садашњост је судија прошлости, а не обрнуто. (Herman, Arthur)

Средишта активности били су Единбург и Абердин. Единбург који се сматра домом шкотског просветитељства (Minahan 2000, 610) постаје један од најважнијих културних центара Европе.

Интересовање Шкотланђана за шкотске баладе можемо објаснити чињеницом да се Шкотска 1707. године ујединила са Енглеском, чиме је формирано Уједињено краљевство Велике Британије. Могуће је да с губитком суверенитета почиње утврђивање њеног културног идентитета. „Шкотска је дуго одбијала да себе сматра било чим другим осим посебном земљом, и везала се за историјске чињенице и легенде у настојању да сачува национални идентитет“ (Britannica).

¹³⁶ Највећи део књиге чине преводи са Персија, укључујући неке Шекспирове песме, заједно са шпанским маварским романсама које је такође превео под Персијевим утицајем. Хердер је интернационализовао Персија. (Entwistle 1939, 124)

У Енглеској се у првој четвртини XVIII века појављује и расте интересовање за старе енглеске и шкотске баладе, због поређења са Хомером. Половином XVIII века Шкотланђанин Томас Блеквел (Thomas Blackwell), „најутицајнији припадник абердинског круга“, „који је преко тридесет година предавао грчки на Универзитету у Абердину“ (Kostić 2014), „у прегледу Хомеровог живота и дела, похвалио је маварске баладе из Шпаније као *узорке* праве народне поезије“ (курзив је наш, Bryant 1973/2015, 22). Дело је објављено 1735. године под насловом *An Enquiry into the Life and Writings of Homer* (1735), и у њему заступа „ново мишљење да је „варварски“ Хомер већи песник од углађеног Вергилија и од свих песника из каснијих цивилизованих времена“ (Kostić 2014).

Маварске песме које Блеквел помиње јесу граничарске песме (с границе између маварске Гранаде и хришћанске Шпаније, пред сам крај реконкисте) за које Блеквел каже да су сличне старогрчким еповима.¹³⁷ Саља генерализује и каже „британски антиквари били су међу првима који су пронашли ове текстове и вратили их европским научницима и читаоцима“, где он брзо указује на сличност у тону између раних шпанских балада и старогрчких епова (Saglia 2000, 257).

Што се улоге Шкотланђана тиче у вези са српском поезијом, „*могуће је sasvim uverljivo obrazložiti naizgled neobičan zaključak da uvođenje naše narodne poezije u vidokrug evropske kulturne javnosti u XVIII veku dugujemo u krajnjoj liniji delatnosti filozofa u dalekom Aberdinu i Edinburgu*“ (Kostić 2014, 376). Алберт Фортис је на пут у Далмацију, на ком је и забележио „Хасанагиницу“, кренуо захваљујући угледном и имућном шкотском великашу Џону Стјуарту (idem, 377).

Шкоти су били међу првим сакупљачима народне поезије. Шкотске баладе је скупљао управо славни Шкотланђанин Волтер Скот.¹³⁸ „Scott’s greatness as a novelist lay in the way he took Scottish society as a whole for his main character, and his best books are a lament for an era that he knew was dying, the organic society of preindustrial Scotland.“ (*Britannica*)

Године 1760. појављују се, такође у Шкотској, у Единбургу *Фрагменти древног песништва сакупљени у брдима Шкотске и преведени са гелског језика* (*Fragments of Ancient Poetry, Collected in the Highlands of Scotland, and Translated from the Gaelic or Erse Language*) Шкотланђанина Џејмса Макферсона (James Macpherson), а пет година касније, 1765, излазе и сабрана Осијанова дела (*The Works of Ossian*). Чар *Осијанових* песама лежала је управо у томе што је реч о старим шкотским песмама спасеним од заборавља (Sussman 2013).

Шкотланђанин је био и Џон Гибсон Локхарт. Шкотланђанин је био и Александер Фрејзер Тајтлер (Alexander Fraser Tytler), аутор веома утицајне студије о превођењу из тог времена, *Essay on the Principles of Translation*, коју су наши британски преводиоци познавали.¹³⁹ Бусета такође учачава да је највећи број преводилаца шпанског романсера из Шкотске. (Buseta 1924, 548) Године 1934. Фредерик Ланг, писац Локхартове биографије, пише о њему као Шкотланђанину који тек треба да добије признање у историји шкотског доприноса ширењу утицаја немачке књижевности на енглеску.

Познато је да су шкотски мислиоци с краја XVIII века значајно допринели развоју европске просветитељске мисли и утрли пут њеној модернизацији. Нарочит допринос су дали Адам Смит (Adam Smith), отац економије, делом *Богатство нација* (*The Wealth of Nations*, 1776), у ком се залагао за специјализацију рада и слободну трговину, Дејвид Хјум (David

¹³⁷ Та „потрага“ за сличним савременим песмама је два века касније довела Перија и Лорда у јужнословенске крајеве, о чему смо писали у нашем споменутом магистарском раду, у контексту поређења са шпанском епиком и романсом.

¹³⁸ Scott, Walter. *Minstrelsy of the Scottish Border: Consisting of Historical and Romantic Ballads, Collected in the Southern Counties of Scotland; With a Few of Modern Date, Founded Upon Local Tradition*. In Two Volumes. Edinburgh: James Ballantyne, 2 vols. 1802.

¹³⁹ Иако сиромашна земља, Шкотска је имала, мада недовољно уважену, улогу у постављању културних, социјалних, научних и економских темеља Западне цивилизације. Прва је отпочела индустријализацију, прва је разврстала друштвене науке, осмислила јавне школе. Шкотски метафизичар Џејмс Фредерик Ферјер (James Frederick Ferrier) први је употребио термин епистемологија (Herman 2001)

Hume), расправом о људској природи (*A Treatise of Human Nature*, 1739–40), и својом *Историјом Енглеске* (*The History of England*, 1754–62) Франсис Хачисон (Francis Hutcheson), један од оснивача шкотског просветитељства, књигом *Систем моралне филозофије*, у којој заговара политичку слободу народа и побуну против тираније (Herman 1998, 63). Шкоти су такође одиграли виталну улогу у многим најважнијим светским научним и технолошким иновацијама, с плејадом проналазача, инжењера и предузетника као што су Александар Грејем Бел (Alexander Graham Bell), Џејмс Ват (James Watt), браћа Адам (Adam Brothers) у архитектури, Џејмс Хатон (James Hutton) у геолошким наукама, Ендру Карнеги (Andrew Carnegie) и Џон Макадам (John McAdam) који су проширили домет Шкотске далеко изван граница мале земље.¹⁴⁰ Бојд Данлоп (Boyd Dunlop) изумео је пнеуматике, а Александар Флеминг (Alexander Fleming) пеницилин. Универзитет у Единбургу основан је 1583, основали су га грађани. Шкотска је у то време имала четири универзитета.

На пољу издаваштва посебно место заузима покретање *Енциклопедије Британика* (*Encyclopaedia Britannica*) 1771. године, исте године када се родио Скот, а Фортис кренуо на пут по Далмацији, и *Edinburgh Review* 1802, који ће утрти пут осталима листовима. Занимљивост је да је опис Морлака заснован на Фортисовом путопису укључен у друго издање *Енциклопедије Британика* (1781). (Kostić 2014)

Кажу да је Единбург у то доба имао најлепшу ботаничку башту. Кажу да је Волтер рекао да је Шкотска место одакле се диктирају правила доброг укуса у свим уметностима – од епске песме до баштованства. Бити Шкот није само питање националности или места рођења и клана, па чак ни културе. То је стање ума, начин на који гледамо на свет и своје место у њему. (Arthur Herman 1998).

Псеудопреводи

Да и није било поезије неразвијених заједница, њу је требало измислити.
Костић, 2014, 370–385

Ова Костићева тврдња одлично илуструје примитивистичку теорију, а и акцију. Да је подржимо, додаћемо Лах Ширмину примедбу након што се сазнало да су Осијанове песме „превара“. Каже да су „сви странци разочарани што се Осијан више не цени довољно у Енглеској“, „више су ражалашћени што је једна илузија уништена него што се радују открићу једне истине“. (Кољевић, 1975, 76)

Осијан

Делатност Џејмса Макферсона била је тесно повезана са шкотским просветитељима. Већ смо написали да је објавио Осијанове песме. Рецимо сада зашто су нам оне важне за тезу. Наиме, потрага за остацима текстова који носе национални дух била је акутна, а тамо где их није било, морале су се створити. Песме које су заиста сакупљене, прерађиване су тако да буду прихватљиве. Оне које су измишљене, измишљене су тако да већ буду прихваћене са одушевљењем. Отуда и Ширмин коментар.

Шкотски теоретичари су били одушевљени појавом Осијанових песама делимично и због тога што су у њима нашли доказ својих учења, по којима једина права и самоникла поезија настаје у примитивним заједницама. Другим речима, била је створена духовна клима за пријем „примитивних“ песничких дела, али сама дела су недостајала. Да и није било поезије неразвијених заједница, њу је требало измислити. (Веселин Костић, *Британија и Србија: Контакт, везе и односи 1700–1860*, стр. 370–385). Блер: „Можемо очекивати да се међу остацима прошлости свих народа могу наћи песме. Вероватно је да би се ширим

¹⁴⁰ The United Kingdom: Northern Ireland, Scotland, and Wales. Britannica Educational Publishing. United States: Rosen Publishing Group, 2013.

истраживањима утврдило да постоји извешан степен сличности међу свим древним песничким делима, без обзира на то у којој су земљи поникла.“ Јер примитивисти су тврдили да људи нису никада били више међусобно слични него у раним („примитивним“) фазама друштвеног развоја. Стога су сматрали да би песничка остварења других примитивних заједница, када би била позната, пружила даље доказе да најузвишенија поезија настаје у примитивним условима. „На нашу жалост, та се тврдња не може доказати навођењем многих примера, јер је врло мало оригиналних народних песама које су преживеле смене и преврате толиких раздобља и сачувале се до наших времена.“ (Костић 370–385).

Осијанске песме су у почетку биле примљене са знатним ентузијазмом, а Осијана су поредили с Хомером. Шкотска је тако имала свог епског песника (Bassnett 2014, 29). (Bassnett 2014, 29–30). Иако је постојање древног оригинала доведено у питање и Макферсон проглашен преварантом, након његове смрти, 1796. године, основан је Шкотски комитет да истражи случај, и закључио је да, иако можда песме нису биле изворне, Макферсон се ипак ослањао на традиционалне материјале које је прикупио током својих путовања у Побрђа. (Bassnett 2014, 29–30).

Ту поезију је требало спасти, избавити из рушевина, наћи у неким мистериозно сачуваним рукописима. Видећемо нешто касније и оссијанску природу Персијевих *Остатака древних енглеских балада*. У овом наслову је свака реч битна.

Талфј сматра да народна поезија изумире и да ће за двадесет година “a trace will not be left, except the dried specimens which the *amateur* lays between two sheets of paper, and the copies preserved in cabinets”. О томе пише 1836. у часопису *North American Review*. Тим речима уводи читаоца у приказ Вукове збирке народних песама: „Народна поезија – не мислимо притом на божански дар, на мираз неколико благословљених појединаца, већ на ону општу продуктивност која обузима људску масу онако како обузима Природу – народна поезија је, дакле, код свих народа у Европи, тек умирућа биљка.” (Talvj 1836, 86)

Оно што је још занимљиво јесте да је Макферсон објавио *преводе*. Дакле, није било довољно то што су песме старе, већ је било потребно да буду са језика који није директно доступан. Превођење тако добија онтолошку вредност. Више није само средство, већ је сврха.

Још једном, ова тема нам је важна баш у поглављу о изворницима, јер – изворника није било, или није било довољно, и требало их је прибавити.

И наводни Скотов превод романсе “Ese buen Cid Campeador” објављен у приказу Саудијеве *Хронике о Сиду* у *Quarterly Review* заправо је псеудопревод. У питању је његова оригинална песма.

Осим што превођење постаје *sine qua non* грађења националног идентитета, чак и када нема шта да се преведе, доводи се у питање традиционална дихотомија изворника и превода. Сузан Баснет (Susan Bassnett) пише 2013. године да су она и Лефевр (Andre Lefevere) у студији *Constructing Cultures* изнели растући осећај нелагоде („growing sense of discomfort“) у вези с термином „превод“, тврдећи да је превише нагласка стављено на бинарне опозиције у моделима превода и на покушаје да се дефинише однос између превода и оригинала. Идентификовали смо бројне случајеве писања који се не могу лако означити ни као оригинал ни као превод. Псеудопревод, да употребим термин који је популарисао Гидеон Тури (Gideon Toury, 1985) да опише шта се дешава када писац тврди да је текст превод оригинала који не постоји. Постављање границе између нечега што се назива „оригинал“ и нечега што се назива „превод“ настаје тек почетком седамнаестог века, повезано са ширењем штампе и ширењем књиге, која је давала предност „ауторству“. (Bassnett 2013, 11) Врло важна тема, баш због питања ауторства, односно „власништва“. Макферсонове Осијанове песме, Скотова Гетеова морлачка песма, Локхартове шпанске баладе. Будући без аутора, лако их је присвојити, лако успоставити преводилачки „проблем“ који превод решава. Превођење је ту да дода дистанцу и аутентичност. Морлачки језик је био мистериозан, чак и век касније Дејвиду Лоу (David Low). Каже „What is this mysterious language?“ (Low, 1924, 363)

Концепт „псеудопревода“, текста представљеног као превод, а који је заправо оригинални текст, развио је Гидеон Тури. Тури (Toury 1982, 27) сматра да су псеудопреводи легитимни предмети преводилачких студија исто као и прави преводи (“genuine translations“). Могу бити и веома корисни за дефинисање појма превода уопште. Захтевају од теоретичара превођења да узме у обзир и те појаве. Осијанске песме пружају фасцинантну студију случаја псеудопревођења, поткрепљујући Туријев аргумент да идентитет псеудопревода као превода зависи од конвенција које функционишу у циљном систему. (Bassnett 2014, 29–30).

У годинама кад Локхарт и Бауринг објављују преводе шпанских и српских народних песама, у британској штампи излазе и прикази Меримеовог псеудопревода *Гусле*.¹⁴¹

Још један куриозитет је да је Фортис у своју књигу укључио и једно опширно поглавље о Морлацима, које је приказао као припаднике примитивне изоловане заједнице која се може упоредити са древним шкотским племенима из Осијанових времена. У делу о традиционалној морлачкој поезији, коме дугујемо први запис „Хасанагинице“, изричито се наглашава сличност те песме са Осијановим песмама (Kostić 2014). “It was a time when Ossian was afflicting Europe as with a fever. Fortis had thrilled as he read this strange new poetry in the translation of his friend Cesarotti, and was filled with eager desire to note and record any evidence of oral tradition that might exist among the peoples he visited.” (Low, 1924, 363)

Макферсонов *Осијан* први пут се помиње код нас тек 1819. Није био познат колико би се могло очекивати будући да је поређен са српским народним песмама (Kostić, 2014, 354)

Томас Перси и...

*All beside thy limpid waters,
All beside thy sands so bright,
Moorish Chiefs and Christian Warriors
Join'd in fierce and mortal fight.*

Thomas Percy, “Gentle River”

Сматра се да је на оживљавање интересовања за народну баладу у енглеској поезији веома много утицао ирски епископ, антиквар, писац и новинар Томас Перси (Thomas Percy, 1729–1811).¹⁴² *Остаци древне енглеске поезије (Reliques of Ancient English Poetry)* објављени су 1765. године (исте године када и Осијанова сабрана дела), у три тома, од којих је сваки имао по три дела. Било их је сто осамдесет.

Крајње осијански, основу Персијевих *Остатака* чини рукопис из XVII века (познат као Персијев рукопис, *Percy folio*). Добио га је 1760. године, трагајући за старим причама из околине Алнвика (Alnwick), јер је желео да напише историју племићке гране породице Перси. Перси је, међутим, тврдио да је највећи број песама (од 180 објављених) преузео управо из тог рукописа.

У предговору Перси доказује изворност народне поезије, коју сматра остатком уметности древних склада, која оличава „пријатну непосредност и непатворену љупкост“. Тврдња да збирка садржи примере старе поезије била је само делимично тачна (слично ћемо видети и касније код Бауринга). У *Остацима* има старих, средњовековних балада али и савремених уметничких песама, као и пастиша. Перси никада није намеравао да укључи све баладе које је сакупио, чак ни када их је сматрао аутентичним, мада јесте оставио могућност да објави још томова ако му се први покажу успешним, и свакако је додавао песме у ревидирана издања. Сматра се да је нове баладе укључио како би показао да традиција писања балада има континуитет.

¹⁴¹ Illyrian Poetry. [Being a review Mérimée’s famous *pasticcio* of Servian popular poetry, “La Guzla”]. *Monthly Review*, London, November, 1827.

¹⁴² “Thomas Percy”, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/451205/Thomas-Percy>

У збирку древних *енглеских* укључио је, дакле, и две *шпанске* песме, то јест преводе две шпанске романсе да би показао извесне сличности у народним песмама две земље. Раније, у писму написаном 1759, он је коментарисао баладе у овом смислу: „Својој ризници ових на мом језику, додао сам малу, али занимљиву збирку Старих шпанских.“ Иако је тада објавио само две, он је очигледно био значајно ангажован у романси и планирао је да им посвети више пажње касније. (Bryant 1973). Зна се да је планирао да 1775. објави збирку *Ancient Songs Chiefly on Moorish Subjects*, и да су чак и корице биле спремне, односно да је видео пробни примерак, али напустио је тај пројекат, како каже Саља, претпоставља се зато што се спрема за свештеничку службу (Saglia 2000, 257; Watkin-Jones 1937, 3). Најављене и припремљене шпанске баладе нису виделе светлост дана све до 1932, када су објављене у Оксфорду. Одштампани примерак откривен је век и по касније и књига је коначно објављена: *Ancient Songs Chiefly on Moorish Subjects, translated from the Spanish*, ed. David Nichol Smith (London: Oxford University Press, 1932). Тираж је, нажалост, био веома мали. Уредник сматра да је био незадовољан својим преводима, а Воткин-Џоунс (A. Watkin-Jones) да је због напредовања у црквеној хијерархији био забринут за своју репутацију.

У својој студији “A pioneer hispanist. Thomas Percy”, објављеној 1937. године у *Bulletin of Spanish Studies*, Воткин-Џоунс каже да у историји шпанских студија у Енглеској, а посебно у животној историји Томаса Персија, ништа не може бити толико значајно (он користи реч “illuminating”) као историја његових превода са шпанског. Објавио је “Gentle River” и “Alcanzor and Zayda.” Прва песма је дата и у оригиналу, на шпанском (“Río verde”), друга је дата само на енглеском “Alcanzor and Zayda”. Ово су, дакле, први познати преводи шпанске романсе на енглески језик. Укупно је сачувано седам Персијевих превода романси.

О Персијевом пионирском раду сведочи и Воткин-Џоунс (A. Watkin-Jones) у својој студији убедљивог наслова “A pioneer hispanist. Thomas Percy”, објављеној 1937. године у у *Bulletin of Spanish Studies*. Да је Перси остао неприкосновени први преводац шпанске романсе на енглески језик, потврђује и чињеница да то не доводи у питање ни Шаста Брајант (Bryant 1963, 296), као ни Дијега Саља, аутор врло значајног дела кудикамо новијег датума *Poetic Castles in Spain: British Romanticism and Figurations of Iberia*. Говорећи о Персијевом есеју “On the Ancient Metrical Romances” и разлици коју је Перси правио између шпанске романсе (баладе) и тада популарних романа у стиху, узгред напомиње да је он први преводац романсе на енглески (Saglia 2000, 54). „Баладе које је Перси ширио својим *Остацима* послужиле су као хиспанистичка иницијација енглеским романтичарима“ (Menéndez Pidal 1953, 242).

Године 1767. објављено је прво немачко издање Персијевих *Остака*. (Boyd 1904, 81–82)

Остаци Томаса Персија отворили су пут обнови баладе, поплави колекција старих песама и најутицајнија су збирка те врсте, иако су збирке балада објављиване и раније. Показале су се као извор инспирације романтичарским писцима и песницима, и утицале на то да сакупљање и проучавање балада постану омиљена разбирка. Сер Волтер Скот, први заједнички преводац српских и шпанских народних песама, такође је био инспирисан *Остацима* у младости, и објавио је баладе које је сам скупио у својој збирци *The Minstrelsy of the Scottish Border*.

О значају Персијеве збирке у историји песничког укуса говори и Кокјара (Giuseppe Cocchiara), приписује јој заслуге за буђење интересовања научника за народну поезију и снажан утицај на песнике, не само у енглеској него и у европској књижевности: „Укратко, јавља се нешто ново што осећају и чега постају свесни најосетљивији духови Енглеске; то ново носи у себи заметке потоњег мита о народној поезији која је ту позвана да оснажи и освежи поезију која није народна.“ (Kokjara 1985, 181)

Стјуарт Каран (Stuart Curran) каже да су *Остаци* текст који је трајно променио осећај Британије према свом књижевном наслеђу (Curran 1986, 129).

Друго издање објављено је свега две године касније, 1767, треће 1775. и четврто 1794.

Једно од Персијевих највећих интересовања била је шпанска књижевност, посебно књижевност шеснаестог века. Перси се заинтересовао за шпанске баладе проучавајући *Дон Кихота* и *Guerras civiles de Granada* Переса де Ите. (Bryant 1973/2015, 25). Као младић Перси се дубоко заинтересовао за шпанску књижевност, нарочито за Сервантесово ремек-дело, и неко је време имао идеју да изда коментарисано критичко издање *Дон Кихота*,¹⁴³ а затим и за шпанске романсе, до којих је стигао захваљујући референцама у *Дон Кихоту* и сопственом интересовању за енглеске старе баладе. Испрва је за свој грош превео неколико њих, и када је 1765. године објавио своје *Остатке*, укључио је и сопствена два превода шпанских балада на крају трећег дела прве књиге. Десет година касније превео је нове или ревидирао старе преводе шпанских балада с намером да објави збирку маварских балада (*шп. romances moriscos, енг. Moorish Ballads*). Иако је овај план пропао, пет превода је сачувано међу његовим личним папирима, а затим су објављени, заједно са две баладе које су се већ појавиле у штампи више од једног и по века раније. (Umphrey 1945,482)

Менендес Пидал констатује да је утицај дела Переса де Ите очигледан и код Персија и код Блеквела (Menéndez Pidal 1953, 241). Такође и Саља (Saglia 2000, 257).

Персијева хиспанистичка интересовања заправо су била практично непозната све док његови рукописи нису поклоњени библиотеци Бодлијан (Bodleian Library) 1932. године.

Хинес Перес де Ита (Ginés Pérez de Hita, 1544–1619), шпански писац, аутор је књиге *Historia de los vandos de los Zegríes y Abencerrages* (1595–1619); “History of the Zegríes and Abencerrages Factions”). Књига се сматра првим шпанским историјским романом и последњом значајном збирком маварских граничарских балада. Перес де Ита се борио у гушењу побуне Мавра у планинама Алпухарас (1568–1571), догађај који се огледа у другом делу његовог романа. Први део се бави маварским животом у Гранади пре хришћанског освајања тог града 1492. Успоставио је стереотип романтичног Мавра у европској књижевности, који је нашао одјека и у *Освајању Гранаде* Вашингтона Ирвинга (1829). Са двадесет и пет година учествовао је у рату против Мавра у Краљевини Гранади.¹⁴⁴ Представио је Гранаду с краја XV века. Захваљујући њему настала је подврста шпанске нове романсе, граничарска и маварска романса (“romance fronterizos y moriscos“, Menéndez Pidal, *La Epopeya castellana a través de la literatura española*, 1945). Он жали због судбине протераних Мавра. Утицао је снажно на занимање за арапски свет како у шпанској тако и у европској књижевности. У оба дела је унео романсе, шеснаест граничарских и двадесет једну маварску, од којих је неке преузео из усменог предања, неке из већ штампаних збирки, а неке је и сам написао.

И Перси, Пинкертон и Род су романсе нашли у историјском роману Хинеса Переса де Ите (Ginés Pérez de Hita) *Historia de las guerras civiles de Granada* из два дела (Zaragoza, 1595; Cuenca, 1619).

Овако снажан утицај Переса де Ите на енглеску књижевност дошао је по свој прилици из Француске, где је књига била веома популарна (видети Vuceta 1919, 330). Превод романа на енглески урадио је хиспаниста Томас Род, 1801. Многи каснији преводиоци користили су роман Переса де Ите (Saglia 1999, 36–37). Најчешће превођена је романа ‘Paseábase el rey того’, позната још као ‘romance de Alhama’, нешто попут наше „Хасанагинице“, превели су у врло кратком интервалу Сауди, Род, Метју Луис и Бајрон између 1790. и 1810, као и Локхарт и Бауринг 1820-их. (Saglia 2009, 259)

¹⁴³ Направио је библиотеку витешких романа које је читао *Дон Кихот*.

¹⁴⁴ *Historia de los bandos de los zegríes y abencerrajes, caballeros moros de Granada, de las civiles guerras que hubo en ella, y batallas particulares que hubo en la Vega entre Moros y cristianos hasta que el rey don Fernando quinto la ganó.*

Франсис Картер спомиње „малу шпанску књигу “ о *Las Guerras Civiles de Granada* и каже да је неколико савремених учених Шпанаца оценило да је реч о дословним преводима (“a literal translation“) с маварског („from a Moorish“). Чак наводи и име аутора у белешци на дну стране: “The name of the Arabic author was Hamin, native of Granada.” У питању је неколико елегантних романи („elegant romances“), како већ Шпанци зову посебну врсту историјских и других песама. По њему, Маври су те песме донели са собом из Арабије и са Истока, где су, у то време, још биле у моди.

Дакле, по њему Шпанци су од Мавра научили да бележе своје успехе и победе у романсама, будући да је Шпанија шест векова под војним варварством (“under a military barbarism”), романсе су биле најбоље и готово једине хронике које су имали, и успешни писци су били приморани да посежу за њима и зависе од њихових ауторитета (Carter 1780, 136). Затим каже да су многе о тих романи изгубљене, али је пред крај шеснаестог века у Мадриду објављено издање (“an edition in quarto”) свих тих како историјских тако и пасторалних песама које су на тај начин сачуване. Два потоња издања објављена су 1602. и 1614.¹⁴⁵ У књизи *Guerras Civiles de Granada* осим романи о Сијери Бермеха, налазе се и оне о бици „Los Alporchones“, која се одиграла 1450. године, бици код Хаена, и романсе о паду Алхаме.

Осим што је напустио објављивање шпанских песама, напустио је и свој рад на издању *Дон Кихота*. Када је сазнао за Боулове (Bowle) потанке планове да изда *Дон Кихота*, одустао је од свог плана, препустио га је Боулу, али ће остати упамћен као “the first British hispanist to contemplate the study of Don Quixote as a Funny Book” (Eisenberg 1987, vii).

Од објављених балада преузео из *Guerras Civiles de Granada* Переса де Ите “La vengança del Moro / The Moor's Revenge”, “El armamento del Moro / The Moor's Equipment”, “El moro alcayde / The Moor Alcaidy”, и “The Moorish Bull Feast”, “Gentle River” and “Alcanzor and Zayda.” А једну из *Дон Кихота* “El marinero de amor / The mariner of love”, Percy found in Don Quixote. У предговору каже да већина романи обрађује сукоб Шпанаца с Маврима.

Славни британски хиспаниста и медијевалиста Алан Дејермонд (Alan Deyermond) у чланку посвећеном издањима средњовековне поезије на почетку романтизма, “Sánchez's Colección and Percy's Reliques: The Editing of Medieval Poetry in the Dawn of Romanticism” објављеном у зборнику радова посвећених хиспанисти Алисону Пирсу (E. Allison Peers), *Spain and its Literature* 1977. године подсећа да је Томас Перси био познат великом броју хиспаномедијевалиста пре свега зато што је Рамон Менендес Пидал назвао једно од својих најзначајнијих дела и дела с врло бурном историјом, *Reliquias de la poesía épica española*, по узору на Персијеве *Reliques*. (Deyermond 1977, 178) О значају тог утицаја сведочи сам Менендес Пидал у првом поглављу својих *Остатака* (Menéndez Pidal 1951, vii).

Персијев најбољи и најутицајнији превод са шпанског је “The Gentle River”, и био је узорни модел свим осталим преводиоцима (Umphrey 1945, 483). Локхарт ју је у својим шпанским баладама описао као “the exquisite version by the Bishop of Dromore” (Lockhart 1823, 102).

Дон Кихот је био извор балада и за Локхарта (MacBeth 1935, 48). Локхарт за баладу коју је превео Скот (“The death of Don Pedro“) и коју је он укључио у своју антологију каже да је баладу више пута навео Сервантес у *Дон Кихоту*. (Pidal 1953, II, 259, наведено у Saglia 2009).

Романсе је објавио и у издању *Дон Кихота* које је он приредио. Тикнор пише да је на томе радио од 1821. Издање је садржало белешке и преводе шпанских романи садржаних (“alluded“) у *Дон Кихоту*. Књигу је започео Волтер Скот, али ју је препустио Локхарту јер је „бољи Шпанац“. Локхартов *Дон Кихот* објављен је 1822, пре антологије шпанских романи.¹⁴⁶ Како каже Тикнор, Локхарт се није потписао на насловној страни. (Ticknor 1854 3, 483)

¹⁴⁵ Френсис Картер наводи да у својој библиотеци има издање из 1604. као и Romances históricos de Sepúlveda, објављене у Антверпену 1555.

¹⁴⁶ "Printed for Hurst, Robinson & Co., London, and Archibald Constable & Co., Edinburgh, 1822.

... И псеудопреводи

Питање постојања Персијевог рукописа покренуо је Ритсон (Joseph Ritson). „Полемика Перси-Ритсон наставила се током низа година и довела до суштинских промена у каснијим издањима *Остатала*. Персијеви остаци у узастопним издањима су прећутно прихватање тачности неких Ритсонових критика, а када су, сто година након објављивања *Остатака* штампани текстови пажљиво упоређени са рукописом, резултати су били поражавајући, и Ритсон је био у праву“ (Deuermond 1977,189).

Перси у уводу у своју збирку говори о “reliques of antiquity”, “rude songs”, “barbarous productions of unpolished ages” и признаје да ће бити потребна прилична дорада. Изостанак узвишене лепоте, сматра Перси, надокнађују угодном једноставношћу и необичном грациозношћу која је лишена уметности. Песме нису уметничка дела, већ “effusions of nature”. „Показују прве напоре древног генија, и излажу обичаје и мишљења далеких времена“. Осим тога, надокнађују нешто што је нестало у савременој уметности (Min 2010, 308)

Речи које су користили антиквари XVIII века указују на херојско дело: “retrieval, revival, rescue”. Спасавали су опесивно „остатке, споменике и друге рушевине времена од потпуног заборава“. Антикваризам у Енглеској био је адаптација већ успостављене традиције усредсређене на класичне древне цивилизације Грчке и Рима, али и реакција на њу. Енглески сакупљачи XVIII века били су фасцинирани аутохтоном праисторијом и „патриотском жељом да се Енглеској пружи историјска и културна позадина без премца“. Овај патриотски мотив био је историографски оспорен недостатком материјалних записа који датирају из предримске Британије, и културно компликовано двоструким пореклом британске културе у аутохтоним келтским и номадским германским народима. (Min 2010, 308–309).

Перси је сматрао да су старе енглеске песме сачуване само у усменој традицији. Такво размишљање, које се тек развијало средином осамнаестог века, било је од виталног значаја за све оне који су били заинтересовани за реконструкцију прошлости недокументоване у званичним историјама и често без физичких записа, и који су стога морали да се ослањају на нетекстуалне линије преноса и начине аутентификације. Најистакнутији од теоретичара усмене традиције за Персијево сврхе био је Џејмс Макферсон, који је тврдио да његови *Фрагменти древне поезије, сакупљени у планинским пределима Шкотске* (1760) садрже „праве остатке древне шкотске поезије“ иако није могао да наведе ауторе, датуме и оригиналне текстове, што је био само доказ њихове старости. (Min 2010, 309) Перси, који је био заинтересован за враћање древне англосаксонске усмене традиције енглеске поезије, како би се такмичио са Макферсоновом келтском традицијом, представио се веома другачије, концентришући се на своју улогу тумача текстуалних, а не усмених остатака. Говорио је да је на рукопис наишао случајно. Био је у посети пријатељу када је приметио да служавке потпаљују ватру „папирима, који су, ако се боље погледају, рукопис из седамнаестог века ручно преписаних песама, балада, романи и популарних песама, од којих многе нису забележене на другом месту.“ Мин каже да ову причу треба схватити као алегорију о судбини поезије у свету, и као наратив жеље да безвредан папир постане национално благо. Такође јасно говори да, иако његове песме потичу од народа, оне су безбедне само са публиком која им може пружити бригу коју заслужују. (Min 2010, 309–310). „Знао је да преводи древне песме за модерну публику, која ће им приступити као текстовима, а не као песмама, и која би им могла приступити више као куриозитетима него као уметничким делима. Стога је његов нагласак био на јавној читалачкој публици која ће једина извући реликвије из њихове прашњаве изолације, спасити их од непоправљиве пропасти и вратити их на место које им припада у енглеској културној традицији.“ (Min 2010, 310).

Персијев *modus operandi* био је да посредује између „далеке културе и углађене читалачке публике“ (Min 2010,310). Не треба заборавити да су његови први (псеудо)преводи били са кинеског.

У то време владала је клима генијалних књижевних подвала и фалсификата (Min 2010, 311). Затим време савршено ретких проналазака (“perfectly rare find“).

Перси је кроз своје кинеске псеудопреводне романа мењао слику о Истоку (Min 2010, 312–313), али и улогу романа. Исто можемо рећи за народне песме.

Шкотске народне песме

Паралелно са интересовањем за Немачку, расло је и Скотово интересовање за шкотске баладе. Већ је познавао Персијеве *Остатке* и *Осијана*. Волтер Скот се са Персијевим *Остацима* срео кад је имао тринаест година.¹⁴⁷ Почев од 1792. путује једном годишње у Лидесдејл и околину да прикупља баладе.¹⁴⁸ Објавио их је у тротомној збирци *Minstrelsy of the Scottish Border* 1802. године, за коју Томсон каже да је “more respectably nationalist collection of ballads”, будући да сматра да је тако утекао од “general depreciation of the Tales of Wonder”. (Thomson, 2007, 51) То дело ће свакако означити Скотов прави улазак у књижевни свет. Дакле, Скот је имао и озбиљнију књижевнополитичку агенду. Сматрао је да би угледање на стару британску и немачку баладу могло обновити британску поезију у опадању, и ослободити је правила француске школе. (Scott, 1841, 561–562). Међутим, како су му саветовали да се одврати од немачког утицаја, „чини се да је Скотова активност преводиоца са немачког готово у потпуности престала, као што се могло очекивати, од тренутка када је открио да је могуће да директно црпи из сопствених залиха информација и маште за потребе књижевне продукције“ (Stokoe 1926/2013, 79). Скот је био фасциниран старим енглеским и шкотским баладама, о чему сведочи његов есеј “Essay on the imitations of Ancient Ballads”, објављен 1830. године као предговор четвртој свесци збирке *Minstrelsy of the Scottish Border*. Антологија је иначе била и “the first sign from a literary standpoint of his interest in Scottish history”. Кољевић сматра да је „Скотов превод ’Хасанагинице’ занимљив као знак његовог карактеристичног интересовања за историјску егзотику“, будући да је у то време, пред сам крај XVIII века, још био „збуњени млади романтични песник, а не велики романсијер“. (Кољевић, 1975, 74)

Од посебног значаја за разумевање Скотовог интересовања за народну поезију и раног интересовања за немачку баладу као и квалитета његових превода јесте Скотов текст „Essay on Imitations of the Ancient Ballad“, написан 1830. године, иницијално замишљен као увод у четврти том *Minstrelsy of the Scottish Border*, односно додатак *Есеју*, са Луисовим критичким напоменама у вези са квалитетом Скотових рима, преузетим из преписке коју су њих двојица водили. *Есеј* је, између осталог, веома важан и за разумевање Скотовог извињења због тога што *Tales of Terror* нису угледале светло дана.

Есеј такође пружа вредне информације о растућем интересовању за „имитације древне баладе“ и различитим модалитетима имитације и прилагођавања такве поезије. Дакле, не говори о превођењу. Такође, имао је и јасне погледе на народну поезију и сматрао је да је лепша од када су је преузели савремени песници.

Увод у *Minstrelsy of the Scottish Border, consisting of Historical and Romantic Ballads*. Први пут штампан 1830: “Introductory remarks on Popular Poetry, and on the various collections of ballads, of Britain, particularly those of Scotland”.

Скот сматра да је историја Сиде, била стварна или фиктивна, изузетно драгоцене као јединствена слика начина о којима знамо мало или ништа. (Scott, 1809,153).

Немачки изворници

Изворника или нема, или је превод, или преводилац није онај који се каже да јесте. Оригинали су у најбољем случају били консултовани.

Британски преводи дугују много немачким преводима. Прва антологија шпанских балада углавном прати Депенгову збирку *Sammlung der besten alten spanische Romanzen*, док се прва антологија српских песама великим делом ослања на немачки превод Талфјеве из

¹⁴⁷ Више о његовом одрастању и медијевализму у Chandler 1965.

¹⁴⁸ <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/biography/beginning.html>

1825–26. године. Волтер Скот преводи „Хасанагиницу“ с Гетеовог превода на немачки, објављеног у Хердеровој антологији.

Стоји то шта Саља каже да су „немачки научници дали пресудан допринос прикупљању и издавању шпанских романси“, и да су антологијама „желели да пруже што исцрпнији репертоар огромног и још неискоришћеног складишта народне баладе“. (Saglia 2009) Дакле, у Шпанији се могла наћи, као и у Србији. За разлику од Британаца, који имају пронађене изгубљене рукописе, Немци, како каже Талфј, „поседују врло мало примерака, ако их има уопште, који се по вредности приближавају романсама из Сиде или онима из грађанских ратова у Гранади; и ниједну која се може упоредити са класичним еповима Срба, античким и модерним. Потоњи налазе себи равне само у Хомеровим бесмртним рапсодијама“ (1836, 312–313). А ево и зашто желе да „посвоје“ туђе песме. Немају сачуване своје које имају уметничку вредност. Нажалост, ово непроцењиво благо је годинама било скривено од очију света и остало би и даље да није било Немачке, првенствено Хердера. (Talvj 1836, 87)

У време Персија, тема су били псеудопреводи, пола века касније тема су народне песме других народа које је могуће скупити и превести. И не само народне. Песме више не треба да послуже томе да се докаже усменост Хомерових песама или аутентичност псеудопревода.

Према Баурингу, постојала је већа сличност чешких народних песама са енглеским народним баладама него са песмама Осијана, чију је аутентичност оспоравао. (Pittock 2014, 175)

Рекло би се да је интересовање више хердеровско, да се на народне песме гледа као на израз идентитета народа који га је створио. Али кренимо од једне занимљивости, баш од Хердера.

Чини се да можемо говорити о немачком окретању доступној словенској, шпанској и шкотској народној поезији као одклону од француског утицаја и стратегији богаћења културног идентитета немачке нације и њеног уздицања на ниво европске нације.

Као и о британском окретању шпанској, шкотској и немачкој (а кроз њу и словенској, српској), одклону од француског утицаја, окретању сопственој народној, шкотској и псеудонародној поезији и немачкој књижевности као стратегији грађења националног идентитета.

Тури се бави и питањем превода превода, „феноменом секундарног или индиректног превода, путем трећег, посредујућег језика.“ (Chesterman 2016, 38). У чувеној студији из 1995. *Descriptive Translation Studies – and Beyond* каже: „Будући да је текст сам по себи, превод може лако да функционише као полазна тачка за други, трећи, четврти, итд. чин превода, упркос његовој изведеној природи. У таквим случајевима, посредничку верзију треба упоредити са циљним текстом за који се утврди да је потекао из ње. Одабрати прву карику ланца само због њене првобитности могло би да одведе истраживача на странпутицу, тим више ако је посреднички текст у својој улози превода (који наравно претходи његовој улози изворног текста) био вођен нормама у посредничкој култури (Toury 1995, 103–104).

Хердер, *Stimmen der Völker in Liedern* (1778)

Осим Гетеовог превода „Хасанагинице“ и Хердеровог превода песме о Милошу Обилићу и Вуку Бранковићу, такође из Фортиса, највећи део песама у Хердеровој антологији је Персијев или шкотски. Антологија нема у наслову *немачких* песама, за разлику од Персијеве, која у наслову има *енглеских*. Талфј за антологију каже “an anthology of translated folk-songs from nations all over the world” (Talvj 1842).

Критичари износе да је песме нашао код Переса де Ите, али није, нашао је песме Переса де Ите код Персија. Наводи се још да је користио следеће изворе *Романсеро из Антверпена*

(*Cancionero de romances*, Amberes, 1550, 1555, 1568) и Гонгорине песме (*Briesemeister* 1984, 294).¹⁴⁹

Кокјара сматра да је Хердер учинио све да Немачкој подари дело равно *Остацима*, али да му се намера изјаловила јер није сакупио довољно песама, нити су песме одговарале намерама. (1985, 218).

Бојд каже да се не зна како су и када тачно Персијеви *Остаци* дошли до Хердера, али да знамо да се то догодило пре 1770. године, јер је те године једна од тема разговора између Хердера и његовог младог пријатеља Гетеа у Стразбуру била управо вредност народних песама из Персијевих *Остатака*. Хердер је замислио немачку колекцију балада по узору на Персијеву, прижељкујући да се неко прихвати посла сакупљања балада, “ransack the provinces of Germany for folksongs”. (Boyd 1904, 80–99)¹⁵⁰ Ова идеја се допала младом Гетеу, а знамо да је сакупио неких дванаест алзашких сељачких песама, до којих је дошао крајем августа или почетком септембра 1771. и послао их Хердеру у Стразбур. Хердер, међутим, није постао „немачки Перси“. Остварио је ширу идеју: да сачини збирку преведених народних песама са свих језика. Никада не можемо бити довољно захвални Персијевим *Остацима* што су инспирисали Хердера: то је једна од најистакнутијих збирки икада направљених у европској књижевности, по обухвату, критичком увиду са којим су песме одабране, и лепоти превода са разних језика на немачки. Започета 1773. године, збирка је била скоро спремна за објављивање 1774. Хердер га је, међутим, одложио. Очигледно се плашио исмевања критичара. Тек се 1777. године, након што је неколико конкурентских збирки угледало светлост дана, Хердер заиста заложиио да употпуни своју колекцију. *Volkslieder*, касније назван *Stimmen der Völker in Liedern*, појавио се 1778. и 1779. Што се тиче Персијевих *Остатака*, постоји укупно двадесет седам балада које се могу пратити до Персијевих оригинала. Хердер је пренео на Гетеа свој ентузијазам за народну књижевност. Током месеци које су провели заједно у Стразбуру 1770. године, Персијеви *Остаци* су често били тема разговора. Гетеов песнички хоризонт је неизмерно проширен Хердеровим идеалима, а у десетој књизи *Dichtung und Wahrheit* Гете каже да је поезију схватио као задужбину света, нација, а не приватно наслеђе неколицине профињених, образованих људи. Међутим, Хердеров утицај, а преко Хердера и Персијевих *Остатака*, био је далеко дубљи од пуког навођења Гетеа да сакупља баладе за Хердерову употребу или за сопствену колекцију. Гете је био подстакнут да и сам пише баладе у правом духу баладне поезије, да узме популарне мотиве и преради их у поезију која ће својим природним стилем, својом животном истинитошћу допасти народној машти.

„Даљи докази о повезаности немачке и старе британске баладе могу се наћи у Хердеровом предговору за *Volkslieder*, у којем он открива да су *Остаци древне енглеске поезије* Томаса Персија представљали инспирацију за његов подухват. Он укључује у своју збирку преко двадесет превода из Персијеве збирке, поред извесног броја из *Tea-Table Miscellany* Алана Ремзија (Allan Ramsay) из 1727. и других томова енглеских и шкотских традиционалних балада.“ (Thomson, 2007)

Менендес Пидал спомиње да је Томас Перси утицао на Хердера.

„У Хердеровој збирци народних песама света постоји део који садржи преводе шпанских балада; а касније је направио неке лепе верзије балада из *Cida*, објављене постхумно 1805.“ (MacBeth 1935, 39). Такође касније, Хердер је направио сложenu прераду материјала из *Cida* објављеног под насловом *Der Cid nach spanischen Romanzen* (1803–1805).

Први превод у стиху шпанске романсе направио је Хердер. У питању је “Abenámar”.

Хердера не спомињу ни Амфри, ни Шаста Брајант. Али зато спомињу Грима.

¹⁴⁹ Године 1769. преведено је на немачки дело шпанског истпричара и хиспанисте Луиса Хосе Васкеса (Luis José Vázquez), *Orígenes de la poesía castellana* (Málaga, 1754). Бримсемајстер једино спомиње ово дело као значајно за Хердерово занимање за Шпанију, шта више каже да је најзначајније. Требало би истражити. (Briesemeister 1984:287)

¹⁵⁰ Boyd, E. I. M. "The influence of Percys Reliques of Ancient English Poetry on German Literature." 1904, *The Modern Language Quarterly*. vol. 7, no. 2, pp. 80–99. F

У чланку о рецепцији шпанске књижевности у Немачкој у XVIII веку,¹⁵¹ Брисемајстер веома сочно описује значај Шпаније за Немачку, која, додајемо ми, између осталог, у шпанским песмама тражи материјал за зидање темеља националног идентитета. Каже: „Хердер је дао знак да се крене пут зачаране земље („Zauberland“), Шпаније. Атрибути који ће красити све шпанско су: дивно, јединствено, магично, сјајно, грандиозно. Шпанија постаје домовина романтике пар екселанс („Vaterland des Romantischen“). Шпански, једва познат и помрачен француским као интернационалним језиком, сада се појављује као готово свети језик. Шпанска књижевност, као и језик, заузима средњу позицију између италијанске књижевности и класичне латинске књижевности. Ако је у време Тридесетогодишњег рата Шпанац сматран „пола Јеврејином, пола Арапином“ и био сумњив у погледу вере и нечисте расе, сада је у моди безусловно величање племенитог маварског доба. Полазећи од слике маварског витеза из романи, Хердер је дошао до закључка да су Шпанци, са духовног и културног становишта, „оплемењени Арапи“ (“árabes ennoblecidos”). Сид је постао устоличена тема. Хердеров циклус романи *Der Cid*, толико важан за романтичну идеју Шпаније, објављен је у часопису *Adrastea* (1803–1804) и инспирисан је једним немачким преводом са француског (291), за њих се, на другом месту, каже да су француске прераде (“refundiciones francesas“, 294).

У Хердеровој антологији су први пут упоређене шпанске романсе, њих 12 и 4 „морлачке“ баладе (Delić 2007, 95), и успостављена је прва трајна аналогија међу њима. Песме се у великој мери баве маварским, односно турским темама, и зачете су у културним регионима у којима се културе Истока и Запада преплићу (idem, 95). На основу избора романи види се да је дао предност маварским романсама са сентименталним темама. Могао је одабрати старе шпанске романсе, које су му сигурно биле познате и доступне, али то није учинио. (idem, 95)

Хердерова антологија је пак главни извор данских и немачких балада за *Tales of Wonder* Метјуа Луиса, где је требало да буде објављена „Хасанагиница“.¹⁵²

Скот је Баурингу послао летонске песме које је он приказао у *Foreign Quarterly Review* 1831. У том приказу спомиње и Хердерову антологију.

Занимљиво је да Локхарт није знао за Хердера, иако је путовао у Немачку и упознао Гетеа (Ewen 1934, 264).

Гете: “an old friend in a foreign land”

Волтер Скот је „Хасанагиницу“ превео, како Суботић каже, „не зато што је био и најмање заинтересован за Србе, већ искључиво због интересовања за Гетеово дело“ (“not because he was in the least interested in the Serbs, but solely because of his interest in Goethe’s work“) (Subotic, 1927a, 628; Костић, 2014, 387). У одредници посвећеној преводу српскохрватске народне поезије у XIX веку у *Оксфордском водичу кроз књижевност преведену на енглески језик*, аутор говори о преводу „Хасанагинице“ и каже да је „додатна тежина Гетеовог имена гарантовала нови подстицај“ превођењу. (France 2000, 217–219) Скот за Гетеа каже, писац „чији су таленти били предодређени да осветле доба у коме је цвetaо“. Није га никада упознао, жалио је због тога, дописивали су се једном, а сазнавши да је умро у свом дому, пожурио је да се врати у Аботсфорд. (Lockhart 1862, 656).

Књижевни кругови који су се образовали у Берлину у доба касног романтизма, а који су били одушевљени Гетеом, састајали су се на чајанкама у приватним становима, на предавањима о најновијој књижевности, и тако се долазило и до рукописа. Ти кругови привукли су и тада младу Талфјеву. У књижевно-музичким круговима она је заинтересованим особама читала своје метричке преводе српских народних песама Вука Стефановића Караџића, да би чула њихово мишљење. (Краузе 2008, 17)

¹⁵¹ Briesemeister, Dietrich. "La recepcion de la literatura espanola en Alemania en el siglo XVIII. " 1984, Nueva Revista de Filologia Hispanica. vol. 33, no. 1, pp. 285–310.

¹⁵² <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/works/poetry/apology/introduction.html>

По свему судећи, љубав преводилаца према Гетеу била је изузетно мотивишућа. Утицао је не само на Талфј, Валтера Скота, већ и на Џона Гибсона Локхарта, који га једнако као и претходници велича речима „једини песник савременог доба који је заслужио да буде сврстан раме уз раме са Дантеом, Калдероном и Шекспиром“ (MacBeth 1935, 154).

„И немачки и британски преводиоци српске и шпанске народне поезије су га обожавали и путовали су да га упознају. Локхарт је путовао у Немачку и упознао Гетеа 1817. а Скота, по повратку кући, 1818. године. Локхарт је наводно знао шпански језик пре него што је напустио колеџ, али нема сумње да је његово интересовање за шпанске баладе у великој мери настало захваљујући пажњи која им се поклањала у Немачкој“ (MacBeth 1935, 39). Сам Локхарт пише 1827. године у *Quarterly Review*: „Последњих дванаест година народној поезији словенских народа, а посебно Срба, посвећена је велика пажња у Немачкој; и срећни смо што чујемо да су опсежне збирке објављене у Бечу и Лајпцигу недавно праћене још једном из пештанске штампе.“ (Lockhart 1827)

Талфј је свој превод српских народних песама на немачки, који су користили Локхарт и Бауринг, посветила Гетеу, за ког је рекла да је „краљ у држави лепоте“ (Добрашиновић 2008, 55). Преведећи српске песме, Талфјева је заволела Србе; с њима се готово поистовећује када, 24. јула 1824, од Гетеа тражи дозволу да му посвети књигу: сви Срби се – додаје – удружују с њом у овој жељи. (Добрашиновић 2008, 74)

Ослањајући се превасходно на Гетеа и његову огромну подршку, Талфј је заправо направила „један подвиг Гетеу за љубав“ преведећи српске песме (Делић 2008, 175–176). Да је Талфј била одана Гетеу, види с јасно из преписке, али и из самог њеног превода. Збирка српских народних песама штампана је у два дела, као и Гетеов *Фауст*, а Талфијина посвета Гетеу, истог је наслова као Гетеова посвета у *Фаусту*. (idem, 177) У стихованој посвети каже да је Гете заслужан што су виделе светло дана, као и да је он гарант њихове истине и лепоте. Дакле, Талфј њему приписује подстицај за свој рад, али и јемство за успех тога рада. Гетеу се дугује и чињеница да је песме превела у стиху (метрички, ритмички превод) као и да је написала историјски предговор, „снабдела га одговарајућим топографско-географским, митолошким и историјским уводним напоменама“, по Гетеовом савету. (idem, 177–78)

Чињеница је и да је интересовање за народну поезију преводиоцима долазило кроз вредновање немачких писаца. Делић каже да би преводе српских народних песама које је урадила Талфј било наивно објашњавати љубављу према Србима, српском језику и српској поезији, а онда и недовољно њеном великом наклоношћу према Гетеу, коме се Талфј, у својим писмима, обраћа као „најпоштованијем од свих људи“. (Делић 165–166).

Новалис је Гетеа назвао папом поезије 1798. године (“pope of poesy“) (Prickett 2014, 107).

Наишли смо на податак и да се Депинг дописивао са Гетеом поводом једног превода, али нисмо даље истражили.

Скот је Гетеа Локхарту описао као свог старог учитеља, и кажу да се веома потресао када је чуо да је умро, па је пожурио је да се врати кући да и он, као Гете, умре у свом дому.

У Немачкој, Гетеови следбеници биће браћа Шлегел, изузетни критичари млађе генерације. Ван Немачке, он ће несумњиво утицати на Де Сталову (Madame de Staël), Скота и Бајрона и формирање сваког од ова три књижевна генија. А свеобухватно и компаративно истраживање значаја Гетеа за европску књижевност је нешто што је, поред Локхарта, мали број његових сународника био способен да учини. (MacBeth 1935, 156–157)

Депинг и Николас Бол де Фабер

Депингова антологија објављена је 1817. у Лајпцигу, *Sammlung der besten alten spanischen Romanzen*.¹⁵³ Садржи око триста балада, са уводом и белешкама на немачком језику. (Ticknor 1854, 3:413)

¹⁵³ 1818. Friederich Diez. Altspanische Romanzen. Johann Niklaus Böhl von Faber. Floresta de rimas antiguas castellanicas (1821– 1825) or B. Pandin’s Spanische Romanzen (1823).

Локхарт се управља њоме (Menéndez Pidal 1951, 258–259; Lang 1897, 313–314; Rodríguez Palomero 1993, 243). У питању је немачко издање, али су романсе на шпанском. Вероватно је консултовао и ранија издања песмарица, попут песмарице Фердинанда де Кастиља из 1510.

Сматра се да му је као извор за готово све баладе које је превео послужила Депингова колекција (Georges Bernard Depping/ Georg Bernhard Depping) на немачком, коју је донео након путовања 1817. (MacBeth 1935, 40)

Волтер Скот је 4. априла 1819. писао Саудију како је дошао до Депингове збирке коју је једва чекао да види. Каже да га је на то натерао Тикнор, али да му није пружио никакву наду да би се то могло и десити, све док “by one of these fortunate chances which have often marked my life, a friend, who had been lately on the Continent, came unexpectedly to inquire for me, and plucked it forth par *manière de cadeau*” (Lockhart's *Life of Scott*, 1862, 3: 327) Овај пријатељ мора да је био Локхарт, који је претходно упознао Скота са првим делом *Фауста* у његовом финалном облику. (MacBeth 1935, 40)

Талфј пише да је Депинг први који је поређао романсе хронолошки и назива га “a German scholar living in Paris, a man of German learning, although of French taste. He selected what he judged to be the best, or rather those which in his opinion were the only good ones, out of all those numerous Cancioneros and Romanceros, and published them together in a single closely printed volume” (427).

Депингова антологија излази свега две године након Гримове,¹⁵⁴ и три након Вукове песмарице.

Бауринг је користио и антологију *Floresta de rimas antiguas castellanas* немачког хиспанофила Николаса Бол де Фабера чији је први том објављен 1821. у Хамбургу и која је одмах приказана у позитивном светлу у *Monthly Review*. Бауринг директно преузима од Бол де Фабера и не наводи извор, исто као што је радио са преводом српских народних песама Талфј. (Comellas Aguirrezábal 2016, 403-405).

Талфј (1797–1870), Тереза Албертина Лујза фон Јакоб

Тереза Албертина Лујза фон Јакоб (Thereze Albertine Luise von Jakob – Talvj), била је Гетеова штићеница (Делић 2008, 179), вршњакиња Бауринга и Локхарта. Сви троје су рођени у последњој деценији XVIII века у распону од пет година.

Имала је важну улогу у ширењу српских народних песама (Химштет-Фаид 2008, 221). Две књиге Талфјиних српских народних песама, *Volkslieder der Serben*, преведених са српског, засноване на Вуковом лајпцишком издању, објављене су 1825. и 1826. Превела је око двеста педесет песама. Њени преводи, „заједно са Гетеовим препевом ‘Хасанагинице’ и посредничким радом Грима и Копитара, отворили су пут српској усменој поезији у европску културу и омогућили да постане њен интегрални део, а уз Ранкеову књигу *Српска револуција*, и пресудно утицали на стварање слике о Србији и Србима у Европи“ (Матовић и Шуберт 2008, 9), а касније и у Америци, где се преселила када се удала.

Талфјини преводи на немачки су послужили као основа Локхарту и Баурингу за њихове преводе на енглески. Њени преводи били су темељ неким оновременим преводима на друге језике (Џона Бауринга на енглески, 1827; Јохана Рунеберга на шведски, 1830; Елизе Војар на француски, 1834). Утицали су на многе, поред осталих и на младог преводиоца, будућег прослављеног филозофа Ничеа: он је по Талфјиним преводима прерадио шест српских песама. (Добрашиновић 2008, 53)

Оно што се о Терези не зна, јесте да се бавила и преводима шпанске народне поезије.

¹⁵⁴ Јакоб Грим је 1815. године објавио цветник *Silva de romances viejos* у Бечу. У њој су се нашле и шпанске и српске народне песме, „a small collection of the best old ballads, chiefly from the Romancero of 1550–55“ (Ticknor 1854, 3:413) и први преводи из Вукове збирке. Нема назнака да су преводиоци користили Гримову антологију.

Рођена је у тада пруском Халеу, који је Наполеон освојио 1806. Након што је Наполеон у октобру 1806. године затворио универзитет у Халеу, Талфјин отац је донео одлуку да прихвати понуду са управо основаног универзитета у Харкову да тамо буде професор филозофије (Рихтер 2008, 43). Девет година је провела у Русији, од своје девете до деветнаесте године (1806–1816), у Харкову и Петрограду, скоро 30 година у Северној Америци, пребивала је у Паризу, путовала по Швајцарској и Италији. Стално се враћала Немачкој: за живота у Северној Америци задржала је тесне везе са својим немачким завичајем. Умрла је у Хамбургу (Краузе 2008, 18; Делић 2008, 175; Рихтер 2008, 42) Сматра се да је њен боравак у Русији, представљао такорећи кључни догађај за разумевање културних разлика и необичну љубав коју је гајила према егзотичним језицима и културама. (Рихтер 2008, 47)

Била је амбициозна. Ангела Рихтер је назива „неустрашивом женом из Халеа“. Учена жена богатог духа. Била је обавештена. Читала је путописе и проучавала немачке историчаре, пре свега Ранкеа. Била је прилично самосвојна.

Вука је упознала почеком 1824. и одмах почела да преводи песме на немачки (Добрашиновић 2008, 53–54)

Талфјини преводи су имали озбиљних слабости и те слабости су опасније и далекосежније управо зато што су ови преводи за свет били једини информатор о природи српске поезије, били су замена за оригинал. Самим тим су сви будући европски преводи овог немачког превода српских песама већ на почетку морали бити хендикепирани и обележени слабошћу првог, који је за Европљане добио значај изворника. (Делић 2008, 185)

Превод српских народних песама на немачки био је ексклузиван, јер француски превод није постојао, шта више, урађен је на основу немачког превода Талфј (Сувајџић 2014, 137)

Значај Караџићевог контакта с немачком културом, посебно личног контакта са Гетеом и Гримом, истиче Јован Делић: „Тек у контакту са немачком културом, са Хердеровим, Гетеовим и Гримовим идејама, Вук је постао изузетна личност у националној култури и водећа личност за успостављање контаката и процеса између српске и европских култура, пре свега Немачке.“ (Делић 2001, 55)

Вук објављује 1814, на Копитарев подстицај, прву збирку народних песама. Копитар ју је дословно превео на немачки. Копитар је превео и одређени број лирских песама 1816. и објавио их у рецензији на другу Вукову песмарицу. Две године касније, превео је песме о Првом српском устанку у часопису *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung*. У приказу Вукових књига лајпцишког издања (*Jahrbücher der Literatur*, 1825), Копитар је превео двадесетак наших народних песама (вид. Пешић, 1965, 208–210). Захваљујући познанству са Гримом Вук је упознао Гетеа (Химштет-Фаид 2008, 222).

Локхарт је знао за Вука. У чланку из 1827. “For the last twelve years, the popular poetry of the Slavonic nations, and in particular of the Servians, has received much attention in Germany; and we are happy to hear that the extensive collections published in Vienna and at Leipzig have very recently been followed by another (M. Vesely’s) from the press of Pest.” (Lockhart 1827, 66)

Сам Бауринг пише Вуку да га је дирнула лепота српских народних спегова и да је већ превео нешто од њих, а желео би то да допуни обавестима Талфјиним, Гримовим и Вуковим. У штампаном делу, међутим, тек узгредно помиње госпођицу Талфј као „пријатну жену“. (Добрашиновић 2008, 62; Кољевић 1975, 20)

Годинама су сви који су пратили континенталну књижевност читајући немачке књижевне часописе знали за дело српског фолклористе Вука Стефановића Караџића. Од 1814. Караџић је објављивао збирке српских песама и народних бајки, а 1825. године почеле су да излазе рецензије не само његових збирки већ и Талвјевог немачког превода. Караџићева збирка и немачки превод убрзо су пали у Баурингове руке који каже да је Талфјина антологија управо оно што му је требало и да му је уз помоћ српско-немачког речника који је направио Караџић 1818. године задатак био лак (Nikolic 2007).

Дело и личност Вука Караџића је енглеској читалачкој публици први представио Џон Бауринг. Он је у *Westminster Review* у јулу 1826. године објавио белешку о три Вукове књиге *Српских народних пјесама*, које су издате у Лајпцигу, 1823–1824. Превео је и дванаест песама

помоћу немачког превода Талвј, из 1825. године, а објавио је и неколико одломака из Гетеовог превода „Хасанагинице“.

Вук и Бауринг су разменили десетак писама. Бауринг је с Вуком ступио у контакт преко Шафарика. Шафарик га је упутио на Вука и Копитара. (Subotić 1927, 638) Шафарик је обавестио Вука да су његове песме наишле на одушевљење у Енглеској и да је Бауринг заинтересован да их све преведе. Вуку се ускоро потом обратио и сâм Бауринг, тражећи да му Вук пошаље још песама и извињавајући му се што му се обраћа на француском (Subotić 1932, 630; Младеновић 1987, 309). Вук му одговара на руском, да му је задовољство што намерава да учини част „заборављеном српском народу“ и уједно га моли да се за њега заузме код Лондонског библијског друштва, у погледу његовог превода *Новога завјета*. (Младеновић 1987, 310). Међутим, Бауринг је у међувремену већ објавио 1827. године књигу српских народних песама (Bowring 1827). Посветио ју је Вуку. Иако је Вук упутио Бауринга на Копитара, Бауринг је био превише нестрпљив да би га сачекао. Ослонио се на немачке текстове које су му препоручили Шафарик и Вук, међу њима и Гримов увод у *Малу српску грамматику* (*Kleine serbische Grammatik*).

Карацић је, по Копитаревом савету, прву књигу своје збирке, са потпуним преводом на немачки, послао Гетеу. У то време Гете севише није бавио поетским превођењем српских народних песама, али је, као и Јакоб Грим, примао улогу критичара српске народне поезије и њених превода. Године 1823. Копитар је Вука подстакао да посети Гетеа у Вајмару. Међутим, Карацић је најпре отпутовао у Касел, до Јакоба Грима, од кога је добио писмену препоруку и превод једне песме за Гетеа. Приликом друге посете Вајмару, Карацић је, у фебруару 1824, Гетеу предао две свеске новог издања својих песама. Гете се пет деценија након свог препева „Хасанагинице“ поново бавио јужнословенским говорним подручјем. Као што смо већ описали, дословни преводи које је саставио Карацић подстакли су га да се позабави српском поезијом.

Талфј, којој је пажњу на српске народне песме скренуо Јакоб Грим, превела је неколико песама из Карацићеве збирке и те пробе послала Гетеу. Гете, Карацић и Копитар помагали су јој предлозима за побољшање превода.

У прву књигу је преводитељка сместила педесет и четири мање лирске песме, десет већих епских песама, углавном о посткосовским временима, десет песама о авантурама Марка Краљевића и четири о Косовском боју. У другој књизи су деведесет и две шаливе и љубавне песме, тринаест лирских песама од мухамеданских певача, три митолошке о свецима, девет јуначких, четири о Марку Краљевићу и седам устаничких. (Делић 2008, 178)

Други део

Или о британском романтизму и револуционарном добу

О британском романтизму

*Who would not like to walk in twilight,
when the night is broken up by light
and light broken up by night
into higher shadows and colors.*
Novalis

Романтизам је био паневропски покрет. Сматра се да британски романтизам траје од 1780. до 1830. године (Curran 2010, 1). Први систематски преводи српских и шпанских народних песама, као и написи о њима настајали су од краја XVIII па све до тридесетих година XIX века, када се талас завршава.

Сам термин романтизам је, како каже Каран, „ретроспективни конструкт“ (“retrospective construct called ‘Romanticism’”) који је постао проблематичан будући да описује „какофону свеукупност сукобљених гласова, идеологија, родних улога, класа, жанрова, стилова и начина објављивања у Британији, у време између револуција и устоличења краљице Викторије.“ (Curran 2010, 2)“ „Прецизна формулација онога што је заједничко романтичарским уметницима и мислиоцима је неухватљива. Романтизам се можда најбоље посматра као скуп ставова и тема, а не као једна кохерентна доктрина.“ (Edwards 2007, 553) Преглед покушаја да се дефинише доноси и Бланинг у књизи *The Romantic Revolution*. Првобитно значење појма „романтичан“ било је написан на народном романском, најпре француском, а не латинском језику.¹⁵⁵ У XVII веку се користио за екстравагантне витешке романе средњовековне тематике (Prickett 2014, 82). Половином XVIII века добија конотацију невероватног, фантастичног и дивљег (пејзажа).

Од осамдесетих година XVIII века до тридесетих година XIX века у Британији, током читавог периода романтизма, аутори које данас сматрамо романтичарским нису имали свест о припадању књижевном покрету, иако су сви веровали да живе у доба како књижевне, тако и политичке иновације и да њихово доба има карактеристичан и револуционаран „дух“ (Prickett 2014, 82; Curran 2010, 2). Били су запрепашћени темпом и разноврсношћу промена и користили су реч „револуција“ да изразе своју свест да живе у узбудљивим временима (Blanning 2012; 1). Абрамс (Abrams 1973) дефинише романтичарски дух као директно бављење политичким, интелектуалним и моралним питањима у доба револуционарних преокрета. (Curran 2010, 9)

Романтизам се појавио крајем осамнаестог века у Европи, у Британији, Француској, а посебно у Немачкој (Talmon, 1967, 136; Saul 2009, 7), као културни, политички и друштвеноекономски покрет револуционарне визије и амбиције (Saul 2009, 7). Било је то доба „сукоба, стреса и немира“, „турбулентан период у чијем средишту лежи најдуже искуство ратовања у модерној историји, двадесет две године ратовања у светским размерама“ (Curran 2010, xi).

Романтизам је револуционарно, транзиционо доба. У том периоду догодиле су се крупне парадигматске промене у Европи (Saul 2009, 8). Европа се променила тако брзо и радикално да се с разлогом може говорити о прекретници у светској историји (Blanning 2000,1). Искуство политичке, друштвене и интелектуалне револуције било је дубоко (Prickett 2014, 82), тако да се и само значење термина формира у контексту бројних револуција које су инаугурисале како просветитељски поглед на свет и вредности индустријског друштва, тако и транзициони романтичарски период између просветитељства и модерног либералног доба (Curran 2010, xi),¹⁵⁶ између тога да људи почну да разматрају могућност да су сва људска бића

¹⁵⁵ Важно је нагласити и да је Француска “region of romance” („регион романтике“) и да је еволуција значења можда нека врста удаљавања од Француске. (Curran 1).

¹⁵⁶ Како је узвикнуо пруски (немачки) писац и новинар Теодор Фонтане „романтизам је готов на овој земљи; свануло је доба железнице“ (Blanning 2000, 176–177).

једнака, и да разум може победити сујеверје, и тога да су министри јачи од краљева и потрошачи политичка снага (Sussman 2013). То су америчка, француска, индустријска револуција и „Коперниканска револуција“ Имануела Канта (Prickett 2014, 82). Овоме су историчари додали још неколико револуција, посебно „аграрну револуцију“, „комерцијалну револуцију“, „револуцију комуникација“ и „револуцију потрошача“ (Blanning 2012, 1). Била је то и романтичарско-филолошка револуција, која је класификовала културе и језике у антрополошко породично стабло, и уздигла „националност“ до крајњег концептуалног хоризонта културног идентитета. (Beller & Leerssen 2007, 379).

Деветнаести век је и век смене друштвених режима: у многим земљама дотадашње феудално уређење, замењује капиталистичко-буржоаско друштвено уређење, тј. либерални капитализам. Индустријализација ствара политику либералног капитализма и поделе рада (радна снага и буржоазија), раслојава друштво, доводи до специјализације рада, урбанизације. Оно што је било ново у деветнаестом веку је да су економске промене брисале традиционалне односе између људи и земље, баш као што су политичке промене угрожавале традиционални ауторитет земљопоседничких елита (Blanning 2000, 18).

У биографији Џона Бауринга његов потомак Филип Бауринг пише: „Рационализам, скептицизам и материјализам просветитељства, француске и америчке револуције и раног индустријског доба изазвали су реакцију која је фаворизовала романтизам и била непријатељска према прљавштини и похлепи (“grime and greed“) индустријског капитала.“ (Bowring 2014) Најзначајнији преводилац шпанских и српских песама из овог времена, сер Џон Бауринг не само да је живео промене пуним плућима, већ је неким и кумовао.¹⁵⁷ Иако је о њему доста писано код нас, његов допринос никада није у потпуности сагледан из угла времена у ком је живео а ком је толико допринео. Тако његов потомак Филип Бауринг у књизи маркантног наслова *Први мисионар слободне трговине: сер Џон Бауринг (Free Trade's First Missionary: Sir John Bowring in Europe and Asia)* објављеној 2014. године каже: „Он је био производ револуционарне ере.“ Његов живот је почео непосредно након француске и америчке револуције, а индустријска се догодила током његовог живота (192–193). Бауринг је, понекад на своју штету, био предузетник и бизнисмен, заговорник слободне трговине, а као политичар је представљао у парламенту Болтон, нов индустријски град (Bowring 2014). У књизи *Британија и Србија: контакти, везе и односи 1700–1860* (Костић 2014, 61–103) говори о путописној литератури и наводи једну занимљивост од значаја за нас: илуструје Баурингово интересовање за Србију из једног другог угла који осликава „колонијалистички менталитет тадашњег британског јавног мњења“.¹⁵⁸ „О једном другом важном мотиву писао је, четрдесетих година XIX века, Џон Бауринг, код нас иначе познат као преводилац наших народних песама на енглески, да тај: „велики покретач – велики истраживач – велики освајач – јесте Трговина.“ Када је Србија у питању, пажњу Британије као поморске силе нарочито је привукло њено богатство у дрвној грађи. Када је неколико година касније први енглески конзул, Хоџис, извештавао о томе какве би користи Енглеска могла имати од Србије, и он је на првом месту помињао дрвену грађу. Бауринг је, иначе, из бродоградитељске породице.

Романтизам се пре свега гради у опозицији према класицизму, просветитељству и Француској. Бинарни парови су јасно разграничени: машта стоји изнад разума, колективни дух изнад индивидуалног стварања, необично изнад класичног, средња класа изнад аристократа. Место деконструкције је пар универзално/национално, мада се замагљеност може јавити у било ком од парова.

¹⁵⁷ Више о томе у поглављу посвећеном његовим преводима.

¹⁵⁸ Костић каже да је тај менталитет „подразумевао да земљу и њена богатства треба подвести под управу оних који су по западноевропским мерилима економске и трговачке пробитачности најспособнији да их користе“. На ту тему пише и David Spurr, *The Rhetoric of Empire: colonial discourse in journalism, travel writing, and imperial administration*, Durham, Duke UP, 1993, 31)

Табела 1. Бинарне опозиције просветитељства и романтизма

Класично	Романтично
Опонашање	Стварање
Разум	Машта
Универзално	Национално
мит Европе	мистика Нације

Мит Европе и Мистика нације су термини које користи Деланти да опише идеју Европе и нације као европске конструкте. (Delanty vii).

Ми сматрамо да је романтизам заправо хибридна зона између просветитељства и модерног доба које није сасвим још обликовано. Романтизам је транзициони период, и даље траје.

О Британији, земљи превода, и...

Деветнаести век је век британске империје. Револуционарно доба је „коштало“ Британију губитка америчких колонија (Blanning 2000, 220). Али, са својим успешним кампањама у Индији између 1799. и 1818. године, Британци су успели да надокнаде свој пораз у Америци лакше него што су Французи могли да се опораве од свог колонијалног дебакла. (Osterhammel 2014, 400). Кључ успона Британске империје је чињеница да је у периоду од око једног века након Армаде ова поморска империја претворила је тежње у стварност да завлада морем (Ferguson 2012, 7– 8). Велика Британија, иако такође периферија Европе, била је, уз Русију, највећа империја у XIX веку и једина земља која у време велике светске кризе није банкротирала (Curran 2010, xi). Британија је до 1820. владала четвртином света и била водећа економска сила. Фергусон (2003, xi) констатује да је Британија била највећа империја свих времена (“The British Empire was the biggest Empire ever, bar none”) и да је питање „како је могуће да архипелаг кишовитих острва на северозападној обали Европе завлада светом, једно од фундаменталних питања не само британске него и светске историје.“ О томе такође пише Шарлот Сусман (Charlotte Sussman) у књизи из 2013. године *Eighteenth Century English Literature*. Британија је директно владала највећим делом неевропског света. Британија је донела нову логику експанзије: комуникације, ривалство, производне технологије. Бауринг је, рецимо, у почетку био велики критичар империјализма да би постао „агент империје“ (Bowring 2014, 3). „Рах Britannica био је период релативног мира у Европи и свету (1815–1914) током којег је Британско царство постало глобална хегемонија (доминантна сила)“ (Ferguson 2012, xi). По европским стандардима био је то век мира и ‘малих ратова’. (Porter, 1999) „Године од 1815. до 1902. биле су превасходно ’британски империјални век’, и оне представљају срж традиционално тријумфалистичких империјалних наратива. У оба године Британија је изашла као победник из великих ратова. Мировни споразуми из 1814-15. не само да су признали доминацију Британије у Европи; потврдили су њена освајања током ратова са Француском од 1793. Колоније су свуда биле ослобођене страха од напада, политичких преокрета и финансијских губитака, а нови поседи су претворени у нове мостобране за британско напредовање или камен темељац у поморској одбрани британске трговине.“ (Porter 1999, 92–96).

У периоду који наступа после рата са Француском, Британија се наново повлачи из континенталног учешћа, изузев повремених интервенција у Шпанији, Грчкој и Португалији. Од краја 1830-их, доминантан образац Британске спољне политике постаје дипломатска изолација.

Општекултурно је прихваћено да се оваква експанзија Британије не би могла десити без индустријализације и других технолошких иновација, посебно комуникационих, као и да је индустријска револуција почела управо у Великој Британији. „Прави индустријски пробој Британије почео је средином шеснаестог века, развојем сектора гвожђа, олова и других производних сектора. Енглеска је била пионир новог извора енергије: угаљ – „душа свих енглеских индустрија“. Британији је следовало да предводи индустријализацију у осамнаестом веку.“ (Berend 2012).

Индустријска револуција је почела крајем осамнаестог века и неповратно ће променити Британију, а затим и остатак Европе и света како је деветнаести век напредовао. Својим феноменалним индустријским растом, британска производња је далеко надмашила производњу било које друге земље и „светска радионица“ (‘the workshop of the world’), како је земља постала позната, убрзо је постала најбогатија нација на планети. Главне карактеристике индустријске револуције биле су технолошке, социоекономске и културне.¹⁵⁹ Примена науке, посебно нове технологије, на средства за производњу, комуникацију и принуду, дала је Европи продоран капацитет који је далеко већи од свега што је било доступно трговачким подухватима и конкистадорима из претходних векова. (Blanning 2000, 210).

Индустријализација се проширила Европом и створила индустријске велесиле: Британију, Белгију, Немачку, Француску и Швајцарску. У међувремену, Шпанија, Португалија и јужна Италија остале су углавном пољопривредне. Коначно, европски континент је био у извесној мери подељен између две зоне различитог развоја. Промене као што су индустријска револуција и политичка либерализација прво су се и најбрже прошириле у западној Европи – Британији, Француској, Низоземској, Скандинавији и, донекле, Немачкој и Италији. Источна и јужна Европа, више руралне на почетку периода, мењале су се спорије и на нешто другачије начине.¹⁶⁰

Индустријализација и последично стварање средње класе (*middle class*) довели су до реорганизације друштвеног система и генерисања нових дистинктивних културних образаца, институција и националних идентитета.¹⁶¹ Онако како је појава штампе пресудно утицала на појаву и развој капитализма и економске моћи нове класе људи, а Француска револуција на формирање концепта нације-државе и утемељење буржоазије и средње класе, тако је британска индустријализација, додавши економску моћ ионако крупним променама, довела до стварања новог светског поретка. (Porter 1999)

„Породица Бауринг била је пример друштвене мобилности коју су генерисале индустријализација и империја: напредовали су из ниже средње комерцијалне класе у вишу средњу професионалну класу преко приватних школа и елитних универзитета – где су се укоренили, обезбеђујући колонијалне гувернере, више војне официре, правнике и академике“.

Британцима је било потребно да консолидују национални идентитет, како Британије, тако и империје. Британцима осамнаестог века није било лако да замисле себе као кохерентну нацију, јер је то период удруживања који је започео припајањем Велса 1536, Шкотске 1707. и Ирске 1801, те је стога захтевао времена за процес политичке асимилације. Током тог периода сви су и даље користили своје језике, велшки (Welsh), гелски (Gaelic) или шкотски гелски ерсе (Scots Gaelic – Erse), док су и у самој Енглеској постојале различите поделе, као што су град наспрам села, Север наспрам Југа. (Sussman 2013)

Можда се не би очекивало од толико културно различитих становника, попут оних који насељавају Велику Британију, да себе гледају као на део исте нације, целину, али је чињеница

¹⁵⁹ <http://www.britannica.com/event/Industrial-Revolution>

¹⁶⁰ <http://www.britannica.com/topic/history-of-Europe/Revolution-and-the-growth-of-industrial-society-1789-1914>

¹⁶¹ <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/societies>

да припадници свих ових група гледају на британску државу с поносом и задовољством, што се може видети и на примеру Оливера Голдсмита (Oliver Goldsmith), који у свом делу *The Comparative View of Races and Nations* (1760) хвали Британију следећим речима: „Слава Британији, најсрећнијој међу земљама! Срећној у клими, плодности, положају и трговини; али још сретнијој у јединственој природи својих закона и владавине.“¹⁶² Треба напоменути да је и религиозни фактор одиграо битну улогу у формирању националног идентитета, нарочито Акт из 1701, којим се укинуло наследно право последњем католичком краљу, Џејмсу II (James II). Од тог периода сви будући владари су били чланови *Church of England*. (7) Стога протестантизам, посебно англицизам, постају нераскидиви део, како правни, тако и културолошки, британског националног идентитета, (8) а једна од његових карактеристика је и снажан антикатолицизам и антисемитизам.

Када говоримо о стварању британског националног идентитета, може се рећи да су осећају националног јединства помогли и многобројни ратови Француске и Британије као спољни фактор, јер како наводи Линда Коли (Linda Colley) у свом делу *Britons: Forging the Nation, 1707–1837*, Британци „су дефинисали себе као један народ не кроз било који политички или културни консензус код куће, већ кроз реакцију на Друге ван њихових обала (10).“

Период формирања британске нације обележен је и дилемама и конфликтима везаним за то одакле национални идентитет долази и ко заслужује да припада нацији. Овакви конфликти вртели су се око питања религије (да ли права британских грађана треба проширити и на католике, Јевреје и дисиденте), колонијалне експанзије и права британских колонијалних поданика, као и раста Британске империје с једне и Америчког рата за независност и дебата на тему укидања ропства с друге стране.

Истовремено, колонијална експанзија на амерички, као и трговачка на Далеки исток, асимилација интерних колонија Шкотске и Ирске резултирала је великим демографским померањима у градове, подстичући нови, урбани стил живота, као и тежњу ка луксузу. Енглеска је у том периоду формирала нови вид националног идентитета, како кроз интернационалне тријумфе, тако и кроз поразе. Британство је практично редизајнирано као одговор на различите утицаје који су долазили са свих страна. (Sussman 2013)

Бауринг је значајно учествовао у животу британске империје. У неколико наврата био је службеник владе. Како каже Јовановић, „правио велика путовања по државним пословима, поглавито у циљу проучавања трговачких прилика у страним земљама. Био је тако у Француској, Швајцарској, Италији, Египту, Сирији и Турској, одакле се Дунавом вратио у западну Европу (Јовановић 1908, 33). Упознао је Мехмеда Алија и критиковао британску подршку султану. Додајмо још и да је боравио у Холандији и Белгији, где је посредовао у доношењу декларације независности, и тиме увредио Холанђане, који су му тек били уручили диплому почасног доктора. Намеравао је да посети и „славенско-турске и илирске провинције“ о чему пише и писму 1827. (наведено у Јовановић 1908, 36) Радио је на ревизији јавних финансија Британије, и био члан комисије која ће водити трговинске преговоре између Енглеске и Француске. (Bowring 1877, 12–13)

Одиграо је кључну улогу у оријенталним земљама. Био је званични колонијални представник у Кини. Године 1847. дао је оставку на посланички мандат и „примио се за енглеског конзула у Кантону, у Кини“. Каже Јовановић да су најважнији део његовог политичког рада биле „разне поверљиве мисије код урођеничких азијатских дворова“ (Јовановић 1908, 33). Године 1854. постављен је за „изванредног министра и опуномоћеног посланика у Пекингу“. Касније постаје гувернер Хонгконга и краљица Викторија му даје племићку титулу, „и буде одређен за министра на дворovima јапанском, кохин-хинском, сиамском и корејском“ (Јовановић 1908, 33) Био је изузетно добар пријатељ с краљем Сијама. Водио је закључивање мира са Сијамом (1855), што је представљало врхунско дипломатско достигнуће, и тиме отворио тржиште које је до тада било потпуно недоступно западним

¹⁶² “Hail Britain, happiest of countries! Happy in thy climate, fertility, situation and commerce; but still happier in the peculiar nature of thy laws and government.”

народима. (Bowring 1877, 23–24). Испреговарао је и мировни и трговински споразум између Белгије и Хаваја, који је био јединствен по томе што је садржао клаузу да ће се евентуални спор решавати арбитражом неутралне силе (Nikolic 2007, 568). Био је оптужен да је изазвао Опијумски рат, Кинези су нудили награду за његову главу (Bowring 1877, 25–26), а преживео је и масовно тровање становника Хонгконга арсеником. Обишао је Филипине, Манилу. Девет година је службовао на далеком Истоку, да би 1859. године дао оставку и упркос бродолому на Црвеном мору, стигао назад у Енглеску (Bowring 1877, 25– 26).

Видећемо одмах и његове директне везе са политичким животом Шпаније и Грчке.

... о Француској

Британија је константно у рату са Француском практично непрестано све од 1792. па до 1815. године. „Борба са Француском – која је беснела у сваком углу света као светска верзија Стогодишњег рата – требало је одлучи ко ће владати светом“ (Ferguson 2012, 28). Три су догађаја кључно обликовала XIX век, тј. еру британске доминације, и сва три су у вези са сукобом Британије и Француске: свакако, Наполеонов пораз 1815. године, али пре тога и битка код Трафалгара 1805, када је победом над француско-шпанском флотом Британија елиминисала опасност од инвазије и обезбедила примат на морима – јер Француска није могла да се опорави као поморска сила, и „Седмогодишњи рат“, који је завршен 1763. године и могао би се описати као „први светски рат“ (Bowring 2014, 13) јер су у њему учествовале све главне западне земље и простирао се од Кубе до Филипина, а завршен је француским повлачењем из Нове Француске (Канаде) и Шпанаца са Флориде. „Америка је добијена у Немачкој“, приметио је Вилијам Пит, британски премијер, алудирајући на француски пораз од Пруса, који је ограничио способност Француске да заштити своје америчке поседе. Француску су Британци протерали и из већине њених индијских поседа, чиме она остаје без своја два највећа прекоокеанска поседа. „Британски тријумф код Трафалгара 1805. донео је превласт над океанима; Ватерло је ефикасно поравнао Француску са европским континентом и задржао је тамо довољно дуго да *Pax Britannica* постане укоренења стварност током већег дела века. (Blanning 2000, 218).

Контекстуализације ради, негде у време потписивања мира у Паризу и почетка британске владавине морем, Макферсон објављује *Фрагменте древног песништва сакупљене у брдима Шкотске*, а Перси своје *Остатке*. Тријумфом код Ватерлоа (Waterloo) Француска је делотворно сведена у оквиру континенталне Европе на довољно дуг временски период да заживи и укорени се *Pax Britannica*, који је доминирао готово читавим деветнаестим веком. Успостављањем мира Француска је потиснута из свих већих и важнијих колонија, док су још горе прошле некада моћне империје попут Шпаније и Португалије. Дуготрајни и исцрпљујући конфликт Британије и Француске заправо је био борба за превласт како у целом свету, тако и у Европи. (Blanning 2000, 218–219).

Све до битке код Лајпцига 1813 (као и њене репризе код Ватерлоа 1815) сви моћни Наполеоновци суседи нису били уједињени у својој опозицији. Године 1814. окупљају се у Бечу да одлуче како да поново саставе континент на коме је он изазвао такав хаос. Бечки конгрес, који су сазвале четири силе које су највише допринеле поразу Наполеона (Британија, Русија, Пруска, Аустрија), покушај је да се стабилизује мапа Европе после преврата изазваних двадесетогодишњим ратом. Ипак, у већини аспеката, преговарачи у Бечу успевају у свом примарном циљу да пронађу основу за мир. Већина њихових решења важи неколико деценија. Нову Европу XIX века више не карактеришу чести ратови. Уместо тога, свака нација се интерно суочава с вероватноћом револуције.

Француски револуционарни ратови потресали су Европу у периоду од 1792. до 1815. године. Француска револуција, која је обележила промену парадигме одбацујући „читав друштвени поредак краљева, свештеника и аристократа“ (“a whole social order of kings, priests

and aristocrats”), убрзо је деградирала у Јакобинизам, а потом и у агресивни национализам. Француска револуција је измислила не само националну државу већ и идеологију националног грађанства. (Brubaker 1992, 35) Француска револуција је утрла пут модерној националној држави и такође је одиграла кључну улогу у рађању национализма широм Европе.

Имала је такође и „разорне друштвене, економске и политичке последице“, којима је била погођена читава Европа, од Ирске до Урала, срце континента разорено, а две суперсиле, Британија и Русија, биле су потиснуте на своју западну и источну периферију. Немачка, у свом старом облику постојања, потпуно је збрисана, а Бурбонска монархија обновљена како у Француској, тако и у Шпанији и Напуљу. Револуција и Наполеоново царство, које су довеле до превласти у Европи, биле су парадоксално повезане с повлачењем Француске са прекоморских позиција, пошто Наполеон није освојио нове колоније. (Osterhammel 2014, 400).

Током 1792. укинута је монархија, проглашена република, и родио се Џон Бауринг, две године касније и Локхарт. Шкот тих година преводи „Хасанагиницу“.

Чим је цар умро, легенда је брзо расла. Лорд Бајрон је објавио своју „Оду Наполеону Бонапарти“ још 1814; немачки песник Хајнрих Хајне написао је своју баладу „Die Grenadier“; а 1817. француски романописац Стендал започео је писање биографије *Наполеонов живот*. И Локхарт и Волтер Скот написали су Наполеонову биографију, а стицајем околности то је прво познато Скотово дело у Србији.

Смањење броја држава, померање граница, спајање становништва и пропагирање институција попут оних које су револуција и национализам створили у Француској, припремљен је терен за уједињење Немачке и Италије.

О романтичарском стварању и неопонашању класика

Непријатељска Француска је била класична, све остало је било романтично. Све до романтизма, „читав тај европски, космополитски, образовани свет за своју престоницу ипак је сматрао Париз. Француски је био језик људи од угледа, а класицизам је био њихов омиљени културни образац“ (Ковић 2021, 78). Због наполеоновских ратова, Европа се окреће од Француске, развија се врло снажна франкофобија, и разне филије.

Било је потребно саградити другачији културни образац. Термин *Romantisch* значи супротно од *Klassisch* и примарно је књижевни термин чија употреба у Немачкој почиње шездесетих година XVIII века. Сковао га је Фридрих Шлегел, а промовисао његов брат током 1801–1804, да би се потом пренео у општу европску књижевну свест (“general European literary consciousness”) преко Мадам де Стал, 1814. године. У романтичарској Енглеској имао је традиционално значење витешких романа и наративних песама „са њиховим средњовековним темама, поставкама и прототиповима: фантастичним, донкихотовским, екстравагантним“ (Prickett 2014, 81–82).

Романтичарску од класичне књижевности први разликује Томас Вортон у расправи о пореклу романтичарске фикције из 1744. године (Blanning 2012, 3–4). Писати по узору на класичну књижевност значило је писати по узору на античку и француску књижевност, опонашати. Романтичари су тражили и нашли нове узоре у Истоку, страном, ванземаљском, егзотици, готици, средњовековним делима, народном стваралаштву, бајкама, књижевности древне Индије, Дантеу, Бокачу, Сервантесу, Калдерону, Шекспиру, па чак и паганским културама, али су се пре свега ослободили опонашања у корист маште, измишљања и слободних асоцијација (Prickett 2014, 90; Saul 2009, 13; Кокјара 1985, 247). Британски романтичари су прихватили разликовање застареле класике и нових модернизованих ‘романтичних’ стилова који долазе из Немачке (Curran 2010, 2). Класично је лепо само по себи, романтично само стицајем околности и маште, захваљујући асоцијацијама које се буде, идејама које се удружују (Hazlitt 1821, 321). Хазлит каже да су принципи опонашања и маште не само различити, већ и супротни. Класично је поезија форми, романтично је поезија ефекта (Hazlitt 1821, 257).

„Tokom XVIII veka došlo je u Engleskoj do postepene ali korenite promene u gledanju na prirodu i nastanak poezije. Ranije shvatanje o imitativnoj prirodi poezije počelo je ustupati mesto

mišljenju da je poezija samonikla i ekspresivna delatnost. Nasuprot ranijem učenju da je pesnik promišljen i samosvestan umetnik, stvaralac koji poznaje raniji razvoj pesništva i trudi se da sledi velike i priznate uzore ili bar nastoji da verno podražava prirodu, u kritici počinje da igra sve veću ulogu naglašavanje uzvišenosti, izvornosti, nespутаних osećanja i skoro nesvesnih stvaralačkih impulsa. To je naročito uočljivo u kritičkim i estetičkim delima koja su se počela javljati od pedesetih godina XVIII stoleća. Na primer, Edvard Jang u svom poznatom delu *Razmišljanja o originalnom stvaralaštvu* (1759) osporava shvatanje poezije kao podražavalačke umetnosti i kaže da originalno delo ima organsku (*Vegetable*) prirodu i izrasta spontano iz vitalnog korena genija.” (Kostić, 2014, 370).

Илустрације ради, године 1827. у марту *Журнал лене књижевности* (*Journal of the Belles Lettres*) најавио је Баурингову збирку српски народних песама као прилику да се превазиђе недостатак који је „спречио енглеског читаоца да стекне свеобухватан поглед на модерну поезију као супротност класичној“ (109).

Да илуструјемо још једним примером: Локхарт се љути што шпанска романса још ни у својој земљи није добила пажњу какву заслужује. За то криви шпански књижевни укус, каже да се објављују стотине томова о ауторима „који су у најбољем случају били наивни имитатори класичних или италијанских узора“ а ниједан посвећен „старијим и једноставнијим песницима који су били задовољни изворним надахнућем кастиљанског поноса“, што осуђује. Примећује да се Шпанија не може похвалити „шпанским Персијем“ (Lockhart 1823, vii; Saglia 2009).

Где се онда налазила романтика? Због окретања од класичног, односно Француске и антике, латинског, Британци се окрећу немачкој готици, Истоку, и далекој народној књижевности која буди носталгију.

„Скота су пре свега занимале баладе и народни елемент немачке књижевности, који му се представљао као алтернатива латинском, који није нарочито ценио“. (Jack 1964, 389) Макензијево предавање и Тајтлеров превод Шилерових *Разбојника* скренули су пажњу Скоту на како каже „постојање врсте песника који су имали... узвишену амбицију да одбаце пламене границе универзума и истраже царства хаоса и старе ноћи“ (Scott, 1841, 25).

Костић сматра да су три најважније карактеристике енглеског романтизма готика, у пренесеном смислу, као интересовање за тајанствено, језовито и натприродно, затим једноставност народног језика, и, на крају, интересовање за националну историју и традиционално песничко стваралаштво (Kostić 2014).

Романтизам укључује прихватање елемената који су били имагинарни, или нестварни, често магични или мистични; фасцинацију егзотичним местима и личностима; интензивирање емоција изван нормалног, ”склоност чудном, окултном, монструозном, болесном, па чак и сатанском”.¹⁶³ И како је време одмицало, посебан интерес за сукоб и решавање вероватно супротстављених елемената; односно сентименталне и еротске љубави, добра и зла, лепоте и ружноће, субјекта и објекта, природног и вештачког, комичног и трагичног итд. (Olson 2008, 111).

Како смо већ истакли, и народна поезија непознатих народа доживљена је као егзотична култура непознате земље, далеке у простору и/или времену, изгубљене цивилизације, заборављеног времена. Анонимна народна поезија била је “the royal way to this lost culture”. (Saglia 1999, 53)

Међу карактеристичним цртама британске културе између осамнаестог и деветнаестог века је фасцинација медитеранским цивилизацијама, древним и модерним. Југ је био имагинарна структура са којом је британска култура могла да се идентификује, мери или дефинише кроз опозиције. Британија је у осамнаестом веку поново открила шпанску културу као утицајни модел захваљујући популарности *Дон Кихота*, али и као егзотичну цивилизацију непознате и претежно непријатељске земље. (Saglia 1999, 35)

Бусета у студији из 1924. године посвећеној преводима шпанске романсе на енглески језик у време романтизма каже да су најпревођеније граничарске, маварске романсе, он их зове

¹⁶³ <https://www.britannica.com/art/Romanticism>

“de tema granadino” (гранадске тематике) јер поседују непорецив шарм (“innegable encanto“), али и зато што су „преводиоци духови жељни онога што је другачије и живописно: мешавина оријенталног и западног, хришћанског и муслиманског [...] морала је бити природно веома сугестивна ауторима који стварају у доба романтизма” (Buceta 1924, 547). Знатижеља се огледа и у критичким приказима романсера из тог времена. (Buceta, 1924, 548)

„Коначно, пажња преводиоца била је усмерена на граничарске и маварске романсе због сукоба између Истока и Запада који приказују, и њиховог увида у сјајну, изгубљену цивилизацију.“ (Saglia 1999, 36) Носталгија за изгубљеним, лепшим временима и егзотичним пределима.

Саља сматра да је маварска тематика (Маври, пад Гранаде, Аламбра), као свеprisутна европска мода, заправо заменила неокласичну пасторалну, еклоге. Додала бих, да употпуним аналогију, да су баладе замениле еклоге. Једна књижевна врста прикладно је заменила другу. (Saglia 2009, 254)

Сопствена, примитивна историја такође је место инспирације и информација. У границама нације која се окреће себи, та историја се налази у забитима, периферијама – Шкотској! Шкоти су тема исто као и Маври.

„Потрага за националним идентитетом у Британији у осамнаестом веку се централно бавила употребом историје. Од Драјдена до аутора песама Осијана, писци дају различите одговоре на питање коју би прошлост Британија изабрала и чему би та прошлост била корисна.“ (Sussman 2013) Перси каже да је енглеска књижевна култура променила место тражења порекла са грчке и римске на сопствену књижевност и раније енглеске писце, а „затим да пронађе порекло за Британски национални идентитет у самој Британији. (Percy 1765, 49)

О националном и универзалном

Романтизам је транзициони период између просветитељства и модерног доба. Има одлике и једног и другог: апелује како на трајна обележја природног поретка тако и на дистинктивне карактеристике националног сопства (Prickett 2014, 88), космополитизам и национализам истовремено. Романтизам није ни једно ни друго, односно романтичарски поглед на свет парадоксално уједињује супротности. Парадокс романтизма огледа се у разрешењу, односно вратоломном уједињењу главне, историјске дихотомије национализма и космополитизма. Универзално је оно што је примитивно, а национално је инстанца примитивног, те је стога универзално и исто, а опет национално и другачије.

“Poetic equipoise among contraries” (Curran 2010, 11) “Unity in opposition” и “Indifferenzpunk”. Слободно можемо рећи да је у романтизму зачет (пост)структуралистички поглед на свет чија је главна одлика сагледавање света у бинарним, супротстављеним паровима, али и деконструкција. Сауловим речима, „романтичарски дискурс хуманизма настојао је да превазиђе вишеструке облике поделе – античко и модерно, филозофија и поезија, субјект и објект – како би обезбедио слободу изражавања“ (Saul 2009, 13).

Пре свега немачки идеализам настоји да превазиђе, излечи, фрагментарност, да помири партикуларно и универзално. Филозофија је можда идентификовала ову болест модерног доба – фрагментарност – али је не може излечити (Saul 2009, 11). Уметност може, тако што ће помирити “entgegengesetzte Zustände” форме и материје, разума и осећајности, цивилизације и природе, државе и сопства (Saul 2009, 11–12). Уметност, тј. машта арбитрирају између супротстављених полова, отуда *измишљање* и уједињавање, „синтетисање различитих књижевних традиција“, како би се створила уметност над уметностима (Saul 2009, 13). Улога Немачке била је кључна (France & Haynes 2006, 430).

Романтизам је артикулисан као програм у Немачкој (Blanning 2000, 4), постао је самосвесни, програмски „научни“ покрет у Јени деведесетих година XVIII века. (Olson 2008, 111).¹⁶⁴ Одликује га, пре свега, природна филозофија друштва и органицизам. „Основни етички идеал романтичара био је *Билдунг*, самоостварење, развој свих људских и

¹⁶⁴ Richard Olson. *Science and Scientism in Nineteenth Century Europe*. University of Illinois Press, 2008.

индивидуалних моћи у целину“ (Beiser 2003, 25). Harvard University Press. Kindle Edition. Органицизам гледа на свет и његове делове као на целину и жив организам (аналогијом) и противи се редуccionизму, каталогицазији и механицизму који владају науком од XVII века. У раном XIX веку разумевање природе науке, како у природним тако и у друштвеним наукама, у земљама немачког говорног подручја било је радикално другачије од англосаксонског. То гледање је познато као природна филозофија (“Naturphilosophie“), једна могућа теорија јединства природе (Richards 2002, 8). „Природна филозофија“ заснована је на Хердеровом динамичком схватању природе, Кантовим рационалистичким претпоставкама, Гетеовој романтичарској страсти, и Шелинговој идеалистичкој филозофији. (Olson 2008, 105). У истраживању немачких теоретичара органицистичке оријентације најважније је било да открију идеју духа или архетипа која се манифестује у конкретном феномену (Olson 2008, 105). Отуда интересовање за народну поезију. Осим што је снажно утицало на немачку науку и културу, немачко гледање на науку имало је и дугорочне консеквенце на континентални (европски) политички и интелектуални живот (Olson 2008, 87). У дугорочне консеквенце природне филозофије и њеног поимања суштине, свакако спада и романтичарска „промоција интензивне културне и политичке идеологије национализма међу немачким интелектуалцима“.

Улога песника и уметника је да буду „чувари онога што је природно у људској природи“, „да поврате изгубљено јединство кроз визионарске интеграције које допуњују препознате недостатке реалног“, да буду „терапеути и месије у име природе културе која је дијагностикована као болесна“ (Prickett 2014, 110). Шилер: песник је чувар онога што је природно у људској природи, наивности. И песников је задатак да „обнови изгубљено јединство кроз визионарске интеграције које надокнађују препознати дефицит стварности.“ (Ово је процес *meaning-making* креирања културног модела?) „Јединство субјекта и природе је наивно.“

Романтичари, дакле, негирају целовитост спознаје засноване на фрагментима стварности, на супротстављеним елементима, бинарним опозицијама, које се међусобно искључују. Стварају транзициону, хибридную категорију која нема свој идентитет већ је дефинисана као „јединство супротности“, „и једно и друго“, односно „ни једно ни друго“. Увек садржи нешто што је заједничко и нешто што није, и, у зависности од угла гледања, сличност или разлика може бити истакнута у први план. С једне стране стоји универзална светска књижевност, с друге стране партикуларни израз универзалне књижевности, национална књижевност која и дели и чува своје карактеристике. Негде између, у замагљеном простору, налази се књижевност која није ни чисто светска ни чисто национална, односно која је и светска и национална, а која, да би уопште била спозната као национална, мора бити доступна на језику светске књижевности, немачком или енглеском. У том контексту, у међупростору се налази „понемчена“ или „поенглежена“ национална књижевност. Гетеови ставови јасно говоре у прилог томе. Средња категорија тако функционише као клатно, ближе једном или другом крају у зависности од потребе или контекста. У случају народа, ни Запад ни Исток, значило је „позападњавање“ Истока (добар дивљак).

Романтичарско инсистирање на универзалним својствима човечанства с једне, и националним особеностима с друге стране, довело је до стварања концепта, антитезе *unity in diversity*. Концепт се односи на идеју да се два наизглед супротстављена или конфликтна елемента могу спојити и формирати кохезивну целину. Просветитељи су веровали да ће скупљање и објављивање свеукупног људског знања унапредити човечанство. Примитивно је било лоше. Како каже Бланинг, „романтичари су мислили да они знају боље“ (Blanning 2000, 10). Универзално је оно што је примитивно. А израз универзалног налази се у партикуларном примитивном. То се посебно уочава код немачких предромантичара и романтичара, нарочито Хердера и Шлегела. На ово јединство се различито гледало у разним епохама. О томе говори Каран. Опште човечанско просијава и светли кроз националност и личност. (Gete, 1959, 79–81)

Оглашавајући истовремено појаву другог дела Талфјиних превода *Српских пјесама*, *Летонске пјесме* и шведског *Фритнјофа*, Гете пише следеће: „Све више нам се пружа могућност да схватимо шта може да значи народна и национална поезија: постоји, заправо, само једна књижевност, она права, која не припада ни народу ни племству, ни краљу ни сељаку; гајиће је ко се осећа правим човеком: она неодољиво избија у простом, чак сировом народу, али није ускраћена ни образованим нацијама. Остаје нам стога као наш најважнији напор, да доспемо до најширег погледа, како бисмо уважили поетски таленат у свим облицима испољавања и учили га како прожима историју човечанства као део који је сједињује.“ (Делић 2008, 169)

Колриџ користи израз “multeity in unity” да дефинише принцип лепоте. У есејима *The Friend* говори о универзалном закону (“the law of polarity”) по ком се сва моћ манифестује у супротстављеним, а ипак међусобно зависним силама. “Unity is manifested only by correspondent opposites.” (*The Friend*, Essay 11, 338, Essay XI 465).¹⁶⁵

Холистичко гледање на свет можда је и најважнија одлика романтизма, уобличена у лему “unity in disunity”, јединство у разједињености, или још “unity in opposition” (јединство у опозицији), “unity in anti-union unity” (јединство у антиуједињеном јединству). Олсон наводи да су романтичари били фасцинирани поларностима и њиховим разрешењима у некој новој форми јединства и, илустрације ради, наводи речи једног од главних теоретичара романтичарског покрета, Фридриха Шлегела: „Цела историја савремене поезије је непрекидни осврт на кратак филозофски текст: сва уметност треба да буде наука, и сва наука, уметност; поезија и филозофија треба да буду уједињене.“ (Olson 2008, 112)

То је вишеструко значајан аспект за нашу тему. Око 1797. године синтеза супротности постала је опсесија и често је била формулисана језиком природне филозофије, то јест немачког идеализма (Olson 2008, 112). Фридрих Шлегел је у својим бележницама користио термин *Indifferenzpunk* да означи тачку у којој романтичарска синтеза диспаратних елемената налази баланс и стапа се у више јединство (Olson 2008, 113).

Можда је овај концепт најбоље описао Олсон рекавши да „подељене приче сваке посебне језичке заједнице чине везу која разликује чланове једног народа од других народа“ (Olson 2008, 111).

Европа и нације

Изразити космополитизам просвећености потицао је понајвише од идеје универзалних, природних права, као и од уверења водећих „филозофа“ да људи свуда имају, у основи, исту природу (Ковић 2021, 77–78). Русо је писао да „данас више нема Француза, Немаца, Шпанаца, чак ни Енглеза... постоје само Европљани. Сви имају исте укусе, исте страсти, исте обичаје.“ (idem, 78)

Иако Русо није користио реч нација да опише своју *volonté générale* (општа воља), ова реч ће ући у употребу с кључном епизодом Француске револуције, преко свештеника Емануела Сиејеса (Emmanuel Sieyès). Реч нација постаје тачка галванизације у развоју борбе између народа и двора, постајући синоним за главно политичко тело које чини народ, не као подређен слој друштва, већ као тело са вољом и мандатом. У каснијем политичком речнику и мисли нација се не односи на поданике, већ на грађане, а државне институције (министарства, библиотеке, оружане снаге) које више нису у служби краља и двора, називаће се „националним“ наглашавајући тиме да представљају читаву популацију и делују у њеном интересу. (Leerssen 2006, 82)

По Прикету, концепт нације-државе био је хумани излаз из феудалног доба. Немци су у почетку подржавали Француску револуцију, јер се чинило да нуди излаз из рушевина феудализма ка хуманој националној држави. (Prickett 2014, 110)

¹⁶⁵ The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge, *Opus Maximus 298 ed. Kathleen Coburn 2002 Princeton University Press.*

Универсализам просветитељства и последични европоцентризам имали су снажне опоненте у нацијама-државама. Испрва схваћене као деструктивне формације, након Наполеонове победе над Прусијом, гледање на нације-државе драстично се променило. Тако је Хердер сматрао политичку државу или нацију, пре деструктивном институцијом. (Leerssen 2006, 113) Овај негативни поглед на државу се драстично мења након Наполеонових вишеструких победа над Прусима, освајања Берлина и коначне капитулације Прусије јула 1807. Национализам од самог почетка има снажан антиимперијални карактер, проистекао из побуне против стране власти (“foreign rule”), као што је случај са Немачком у време окупације од стране Наполеона, али и у другим земљама, укључујући и Шпанију и Србију. Међутим, националистичка превирања нису увек имала за циљ стварање независне државе и у неким случајевима су полазила од намере очувања нације од физичког напада или дискриминације, па до остваривања права на ширу употребу националног језика и других видова културног изражавања. Деветнаести век је такође и век процеса изградње националних држава, који је често дуготрајан и није сведен само на проглашење, већ захтева да спољња (“external”) и унутрашња (“internal”) изградња националне државе у довољној мери сазре. (Osterhammel 2015, 406). И опет, додајемо ми, век Британске империје.

Од осамнаестог века па надаље, и термин „нација“ и израз „народ“ су двосмислени; могу се односити или на културни агрегат дефинисан заједничком историјом, језиком, културом и пореклом, или пак на друштвени слој дефинисан њиховим местом у политичком телу земље. У првим годинама Француске револуције, слоган *Vive la Nation!* Носи специфично антиаристократско, друштвено значење, а не етничко. (idem, 378; Leerssen 2006, 377–378).

Русоовско узимање сеоског и скромног градског света за прави, истински народ, а његове воље за аутентични „глас народа“, „вољу народа“ (лат. *vox populi, voluntas populi*), значило је истовремено и одбацивање, искључивање из „народа“ племића и интелектуалаца. Русоов “племенити дивљак” (фр. *bon sauvage, noble sauvage*) постаће синоним за исконског, правог припадника народа. Овај концепт народа преузели су романтичари. (Ковић 2021).

Хердер је био велики поштовалац Русоових идеја. Тврдио је да је народ, „фолк“, представља најзначајнију јединицу човечанства, и да се срећа и слобода појединаца најпотпуније могу остварити у оквирима заједнице. Од интелектуалаца је захтевао да открију „душу народа“, скривену пре свега у језику, али у обичајима, песмама, историји. (Ковић 2021, 81) За Хердера народ је био, пре свега, културни квалитет. (idem, 82)

Изједначавање појмова народ-нација видимо и код Менендес Пидала, *pueblo-nación*.

Руку под руку с политичким идејама Француске револуције иде настајање културног национализма. Револуционарна идеја о народу као извору моћи окончала је идеју космополитске Европе. Људи су коначно могли да се ослободе тражења истине у цркви, монарху, грчким филозофима и да се окрену себи. Зато Хегел каже да је кључни аксиом романтизма “absolute inwardness” (нем. *absolute Innerlichkeit*) (Blanning 2000, 10).

Лош резултат Француске револуције било је окретање од француске културне хегемоније, одбацивање не само класицизма, већ и космополитизма, односно стварање пре свега језички заснованих културних национализма. А то је, веровање да је свака нација у Европи од свог најранијег формирања развила сопствену културу, са карактеристикама јединственим као и његов језик, иако његов језик и култура можда имају блиске рођаке преко границе. Иако је евроцентричност била одлика Европе у односу на остатак света, унутар Европе дефинишу се нације једна у односу на другу, тако рећи влада еврофобија.

Мортенсен наводи да су „током касног осамнаестог и раног деветнаестог века у Британији, нови националистички наративи почели да замењују старије универсалистичке и космополитске облике разумевања“. (Mortensen 2004, 19–20) Космополитизам је био замењен „самосвесним контрастирањем британства (“Britishness“) са другим националним карактерима, а у британском случају главни ‘други’ био је европски континент којим доминирају Французи.“ Мортенсен тако констатује да је ксенофобичну слику француског националног карактера, „антигалску демонологију“ зацементирао Едмунд Бурк (Edmund

Burke) у књизи *Reflections on the Revolution in France*, где је Французе представио као невиђено насилне и злоћудне.

Олсон каже да су „Наполеонову Француску немачки романтичари схватили као носиоца свега што су мрзели у идеологији Француске револуције,“ јер је представљала, између осталог, универзализам, који је стајао спрам вере у то да сваки народ има јединствен карактер. „Теоретичари романтизма, посебно Фихте у Берлину и Шлегел у Бечу, преузели су вођство у промовисању антифранцуског осећаја немачког јединства. Овај осећај јединства, заснован на културном национализму Хердера и ранијих немачких историјских мислилаца, усмерио је пажњу на национално политичко уједињење које би омогућило успешну побуну против француског утицаја.“ (Olson 2008, 114).

Говориће о универзалном, то јест европском народном стваралаштву, исто као што говоре о народу, али оне секунде када се свеопштем, универзалном, читај европском народном стваралаштву дода језик, почиње да се помаља национално. Тако да је универзално само опсена. Хоризонтално се тиче идентитета и одвојености нације спрам аутсајдера и комшија, те је есенцијално етноцентричан и ксенофобичан. Универзалност се може односити на појам другости која радије укључује него да удаљава Другог. (Delanty 1995). Оно што је Бенедикт Андерсон назвао „нераскидивим браком национализма са интернационализмом. (Anderson 2006, 211)

Универзалност људске природе огледа се и у универзалности националних песама, које одликује „дух народа“, универзалног, а опет конкретног народа. Изучавање фолклора водило је превазилажењу духовних и културних граница појединачних народа и признавању шире заједнице која уједињује народе Европе (Кокјара 1985, 342). Фолклор је допринео стварању културних и моралних чинилаца без којих је „нови појам Европе“ јалов и празан. Фолклор је наводио научнике да, како каже Мадам де Стал „мисле на европском“. (Кокјара 342).

Хердер је инаугурисао враћање народној поезији, правом изворном гласу људског рода, и славној средњовековној прошлости. (Verman 2007, 38). У есеју о сличности средњовековног немачког и енглеског песништва (1777) каже да сви нецивилизовани народи певају и раде, и да су њихове песме народни архиви, ризница њихове науке и религије, њихове теогоније и космогоније, дела предака и догађаја из сопственог живота (Кокјара 1985, 217–218), „одраз су његовог срца и слика његовог породичног живота у срећи и тузи уз колевку и поред гроба.“ (Јенихен 2008, 96).

Захваљујући романтичарским космополитским идејама (Хердер, Гете, народна поезија доказује крос-културно порекло европске цивилизације), народне песме разних народа објављују се заједно, и поређење постаје неминовно. Посебно немачких и енглеских народних песама. У сличностима се тражио јединствен дух људског рода (креативни глас народа), у разликама – национални дух. Народна поезија је универзална, баштина је која припада целом свету и свим народима (Кокјара 1985, 216–217). Народне песме су истовремено свачије, песме света, али и националне.

Наглашавање универзалности фолклора било је типично за Џона Бауринга, који се заинтересовао за руску, пољску, српску и чешку књижевност након посете Санкт Петербургу 1819–1820, где је наводно научио руски и упознао неке водеће писце тог времена. У писму Челаковском од 28. јуна 1827. Бауринг тврди да сва поезија има „национални карактер“ и супротставља ограничења великих аутора, чијој се похвали „ништа не може додати“, „безграничном пољу народне културе“ (Челаковски 1907, 314).

Перси је укључио преводе две шпанске баладе у *Остатке*, напомињући њихове сличности са енглеским баладама. (France & Haynes 435)

Касније су скупљачи балада почели да откривају друге европске паралеле енглеским и шкотским баладама, посебно међу немачким и данским. (France & Haynes 435) „До другог издања Чајлдових енглеских и шкотских популарних балада (1882–1898), паралеле са енглеским и шкотским баладама могле су се повући са више од две десетине језика“ (France & Haynes 2006, 435).

У романтизму, којим влада франкофобија, тј. галофобија (или еврофобија), универзално, због језичких баријера, разрешење се налази у империјалистичком националном (светска књижевност) и превођење у томе има кључну улогу.

Преносимо овде како Талфј дефинише национални дух: „Национални дух као такав је тешко окарактерисати. Баш као и карактеристике народне поезије. Покушавајући то да урадимо, сусрећемо се са истим потешкоћама на које би требало да се сусрећемо у карактеризацији самог националног духа.” „Без тако упадљивих посебности као што су енглески, француски или шпански национални карактер, његова главна карактеристика се састоји у његовој универзалности. Једноставност и снага која лежи у наглост и елиптичном стилу, карактеристичне су особине све популарне поезије; али када посматрамо богатство песама и балада које су некада биле популарне у Немачкој (не говоримо о остацима који су сада такви), запањи нас разноликост у облицима и темама и генијалност којој нема равне народној поезији било које други народ. Немачка народна поезија нема трагичну величину скандинавске; нити, уз неколико изузетака, неизрециво слатку меланхолију и смелост баладе Шкота; нити пластично и епско савршенство српског; ни лирско достојанство шпанске народне поезије. Али немачким певачима је заједничко са енглеским радосно и дубоко осећање природе и њених божанских лепота; са шкотским, срдачно и дубоко осећање; са скандинавским, згуснут и углавном драмски приказ. Њихови изрази љубави су срдачнији и скоро једнако сјајни као код Шпанаца; а сама је та страст далеко дубља, иако уопштено чулнија и мање деликатна, него код словенских народа. Док у разиграној машти, која, без икаквог посебног предмета, црта маштовите слике и одушевљава се сопственим стваралаштвом, они превазилазе не само ове, већ и све друге народе на свету.“ (Talvj 1836, 312)

Народно стваралаштво није само црвени тепих до изгубљене културе као такве, већ до сопствене националне културе и историје, то темеља нације. У народним песмама су нашли историју, обичаје народа који чине нацију. Иако говоре о томе да се дух народа испољава у свим деловањима народа, романтичари сматрају да се у народној традицији огледа најбољи део нације (Kokjara 1985, 272). Везаност са властите обичаје још је Хердер прогласио националним симболом (из идеје о особености народа сваки народ црпе сопствени национални дух). У једном од својих *Filozofskih predavanja (Philosophische Vorlesungen)*, одржаних у Већу између 1804. и 1806, Фридрих Шлегел је изјавио да се величина једне нације мери њеном приврженошћу сопственом језику, религији, обичајима, навикама, сопственом начину мишљења и живљења; јер, као што сам каже, „што је дrevнији и чистији род, то су дrevнији и чистији његови обичаји; а што су дrevнији и чистији обичаји, то је већа и истинскија везаност за њих, то ће већа бити и нација.” (изд. Windischmann, D, str. 385). Заиста, интерес за историју је изгледао као једна од националних карактеристика Британије из осамнаестог века. Хјум је написао: „Верујем да је ово историјско доба, а ово историјска нација. Ове историје имају важно место у разумевању националног идентитета јер су имплицитно славиле британски напредак, како у знању тако и у другим културним достигнућима (Sussman 2013, 32). Усмене песме „чине колективну слику духовно-моралног постојања једног народа; укратко, оне су, како је то Хердер добро рекао, „душа народа“ (Lach-Szyrma, 1823, 47) Године 1836. Тереза пише да је примитивно песничко осећање “once pervaded all the nations of Europe”, и пита се колико га је остало. „Немојмо претраживати библиотеке које садрже благо њихове књижевности; посматрајмо саме људе у њиховим домаћим односима. Да видимо какав цвет носи дрвеће, којим сиромаш опасује своју колибу; са каквим мирисним, душевно освежавајућим цвећем је прошарано жито, које му обезбеђује физичку храну. Слушајмо тихе гласове природе који тако несвесно изговарају најслађе, дапаче, често најсвечаније акценте. Управо је та несвесност често једна од најкарактеристичнијих особина народне поезије и једна од њених највећих чари.“ (Talvj 1836, 274) “ Код народа као и код појединаца, поезија је највећим делом, највише свето задовољство, које нема много везе са реалношћу свакодневног рада. Поезија Срба, међутим, најинтимније је уткана у њихов свакодневни живот. То је слика њихових мисли, осећања, поступака и патње; то је ментална репродукција одговарајућих услова масе појединаца који сачињавају нацију. Сала у којој седе жене и врте се око огњишта; планине на којима дечаци пасу своја стада; трг

на коме се окупља сеоска омладина да игра коло; равнице где се жање летина; шуме кроз које путује усамљени путник, - све одзвања песмом. Песма прати све врсте послова и често се односи на њу. Србин живи своју поезију.” (Talvj 1836, 111–112)

Пошто је изгубљена, *остаци, фрагменти* морају се спасти. „Potreba za sve detaljnijim proučavanjem narodnog života u svim njegovim aspektima podstiče, tako, misao o spasavanju (Rettungsgedanke), za koju su se zalagali Lesing, Herder i braća Šlegel, to jest, brigu da se spasi narodna baština koja je, činilo se, tonula i nestajala (Kokjara 1985, 250)

Тереза уочава фрагментарност српских и шпанских песама. О томе пише и у приказу из 1842. године. „Словенске популарне баладе, попут шпанских, веома ретко полажу право на целовитост. Не претендују да вам дају целу причу, већ само сцену. То су, углавном, мале слике изолованих ситуација, из којих је препуштено машти слушаоца да закључи целину.“ (Talvj 1836, 93) Сличности примећује у фрагментарности наративног поступка: „песник ставља слике пред ум слушаоца, можда појединачне слике, из којих слушаоца може закључити целину; или можда низ слика, које препушта машти слушаоца да доведе у непосредну везу. Овај моћнији стил је омиљени манир српских, новогрчких и шпанских песника; иако сви то користе на веома различите начине“ (Talvj 1842, 441)

Народна поезија свих европских нација има изненађујуће сличности. Тереза то објашњава заједничким компонентама (бинарних опозиција) као што су религија (мисли на хришћанство) “the stamp impressed by a common religion” и феудални систем који преовлађује међу њима. „Безбројне варијације на мали број тема су заједничке за Југ и за Север.“ (Talvj 1836, 267–268)

Песме умеју да буду сличне чак и између нација које се драстично разликују као што су српска и немачка. „Прелепа српска прича, названа Сестрице, нуди најупечатљивији пример коинциденције у народним представама између два народа потпуно различита по ситуацији и карактеру, и где се не може јавити чак ни сумња да је један позајмљен од другог.“ (Talvj 1836, 271) Дакле, народ, нација и народна поезија, светски су, све остало није, за почетак језик.

Франкофобија

Заокрет од француског језика, „хегемонистичког језика култивисаних класа“, како га описује Саул (Saul, 2014, 108) ка немачкој књижевности крајем XVIII века кључна је одлика романтизма (Baker & Saldahna 2009, 354; Thomson, 2007; Bassnett 1991, 64–65). Француски је био међујезик, преводи на француски су служили као изворници за енглески. Хердеров циклус романи о Сиду *Der Cid. Geschichte des Don Ruy, Grafen von Bivar. Nach spanischen Romanzen* „слободна је адаптација француског анонимног текста у прози из 1783“ (Briesemeister 1984, 146) Важи и обрнуто. Већина знања о немачкој књижевности у Енглеској у то време још су била из друге руке. Чак су и преводи „са немачког“ заправо чешће били са француског (Jack 1964, 386–397).

Немачка и Енглеска су се бориле да потисну Француску културну хегемонију, која је више од једног века била „културни диктатор Европе“,¹⁶⁶ и да се културно (ре)дефинишу.¹⁶⁷

Франкофобија је свеприсутна код преводилаца. Родригес Паломеро у закључку чланка у ком даје одговор на питање шта је то Локхарт превео, каже да је превео „антифранцуске идеје, ликове и дух“ (Rodríguez Palomero 1993, 250). Јесте да говори о романси о Бернару дел Карпију, али напомиње да се закључак односи на све романсе у збирци, и додаје да бира романсе које представљају борбу против Француза, који су међу Енглезима били не само национални и традиционални непријатељи, већ су у то време представљали и тријумф идеја које су довеле до револуције. У том смислу, селекција је антиреволуционарна“ (Rodríguez Palomero 1993, 251). Бернардо дел Карпио је митски јунак, није документован у историји.

¹⁶⁶ <https://www.britannica.com/topic/history-of-Europe/Cultural-nationalism>

¹⁶⁷ Француска хегемонија се у Британији огледала у превођи француског позоришта на лондонској сцени, у великом броју превода француских дела и у критичким приказима у новинама у којима се класификује и вреднује то што је преведено. (France 2000, 64)

Менендес Пидал сматра да се легенда о јунаку појавила у XII веку како би се национални, кастиљански јунак супротставио подвизима француских епских јунака. Спомиње се у хроникама у разним верзијама, у свакој „односи победу над Французима у бици код Ронсесвалеса“ (Díaz-Mas 1994, 113).

Један пример овога, који наводи Лерсен (Leerssen 2006, 49), видимо у Скотовом роману *Ајванхо* (*Ivanhoe*), где се Енглеска описује у доба доминације корумпираних, арогантних и окрутних племића норманско-француског порекла, против који се бори домаћа саксонска популација.

Преводаилац Шлегелових предавања о драмској уметности и књижевности, Џон Блек (John Black) за француску књижевност каже да је „књижевност наших непријатеља“ (Jack 1964, 386). Тајтлер је за француски сматрао да је сувише комплексан и нелогичан, да омета јасно размишљање и комуникацију и да је велика препрека напретку француског народа. Скот је говорио за Русоа да је „помахнитали софиста“ (Mortensen 2004 12). Џејмс Ват (Watt 1999, i) у својој студији *Contesting the Gothic* каже да окретање „старим“ и готским изворним материјалима служи да се успостави тесна веза између британске и немачке поезије, у којој писци могу да успоставе племенито порекло британске књижевности „у наглашеној супротности иритантним француским утицајима“. Скот у свом есеју тврди да немачки пример може да пружи „еманципацију од сервилног придржавања француске школе“. Једном ослобођени тих окова, „генију Гетеа, Шилера и других... није дуго требало да се уздигну до највише висине поетске узвишености“ (Scott, 1841, 26).

Макбет каже да је француска књижевност била добро позната Британцима и да су у Локхартово време сви љубитељи културе и књижевности читали француску књижевност у оригиналу. Истиче да Локхарт није написао ниједан чланак, нити пасус, у похвалу француског писца или списа. Макбет наводи да су следеће речи (*obiter dictum*) готово извесно Локхартове: „We hate the French, for no better reason than that of Goldsmith’s old soldier, ‘because they are all slaves and wear wooden shoes,’ – and this we tell them plainly.” (*American Poetry, Blackwood’s*, II: 684, MacBeth 1935, 140) Готово потпуно одсуство референци на ствари на француском у Локхартовим списима наводи нас на сумњу да је имао мало симпатија према књижевности и идеје суседне земље.

Немци су се због франкофобије окретали енглеској књижевности и шпанској, посебно драмској (Briesemeister 1984, 293), односно српској. Хиспанистичка страст се родила „у менталној сфери романтизма и наклоности према Сервантесу, Калдерону, Лопеу де Веги и шпанским романсама“.¹⁶⁸ Први немачки историчар шпанске књижевности, Фридрих Боутервек (Friedrich Bouterwerk) са одушевљењем каже „ми смо браћа, Шпанци и Немци“ (Raposo, 2009, 144), што нас подсећа на Баурингов почетак српске антологије „Јоште, браћо, да вам ријеч кажем!“ Виктор Ајме Хубер (Victor Aimé Huber), први немачки англиста, баш из времена које нам је у фокусу, када је наишао на Скотову збирку шкотских балада, писао је да шпанске романсе и шкотске баладе сличе као „стари оронули храст и расцветало дрво јабуке“.¹⁶⁹

„Вредност која је утврђена у Немачкој према научним подухватима у Енглеској, брзина којом се на немачки преводило све што познатији енглески филозофи објаве, показује издашно да у тој земљи барем, у *docta Germania*, далеко већи значај придају делима енглеске науке него што су то чинили господин Хершел и његови пријатељи.“ (Merz 2013, 237)

Интересантно је, на пример, то како је антинаполеонски став Немаца водио у развијање симпатија према Шпанцима, за које су раније сматрали да су арогантни, окрутни и ригидни католички фундаменталисти (“morose arrogance, cruelty, and rigid Catholic fundamentalism”, Leerssen 2006, 121). Како су се Шпанци показали једним од најватренијих бораца против Наполеона, њихова репутација се драматично побољшала, нарочито међу немачким

¹⁶⁸ Романска филологија је немачки изум из XIX века. Прва катедра је настала 1810. године у Берлину. (Raposo 2009, 144)

¹⁶⁹ Victor Aimé Huber: Sein Werden und Wirken, Volume 1 By Rudolf Elvers 1872–1874, 151.

романтичарима, који о њима сада говоре као о истински аутентичној земљи (“one of those truly authentic countries that had developed without self-estrangement from the Middle Ages into the present”, Leerssen 2006, 122). Тако Јакоб Грим објављује прво збирку шпанских старих романи уместо немачких: *Silva de romances viejos*, а Август Вилхелм Шлегел 1809. у својим предавањима о драми и књижевности ставља Калдерона раме уз раме са Шекспиром, као истински националног песника. (Leerssen 2006, 122).

Бауринг уочава франкофобију и у Шпанији. „Када сам ја био тамо, национализам је био очуван у сваком облику, а француски обичаји, француске књиге и француска фразеологија су били предмет гнушања.“ (Bowring 1877, 102) „Нација је била припремљена за ксенофобичну експлозију након века француске културне и политичке доминације, а када се Шпанија пробудила 1808. године, то је било уз звуке тирада мржње против Француске. (Tone 53).

Иначе је постојала и стереотипна разлика између Француза као фриволних, и Немаца као озбиљних. Лерсен (Leerssen 2006, 43) каже да су Немци себе сматрали морално супериорним „у односу на о-ла-ла културу неозбиљних Француза под заповедништвом аутократског Корзиканског императора“.

Мортенсен (12) сматра да је у Британији била заступљена еврофобија, не нужно дакле, само франкофобија.

... о Немачкој

Британци се од својих вечитих непријатеља Француза окрећу Немцима, а затим самима себи. Џејмс Морис Блаут (James Morris Blaut) то кретање историје од Оријента ка Британији, преко Грчке, Рима, феудалне Француске, назива “a kind of westbound Orient Express” (врста западног Оријент-експреса). (Blaut 1993, 4) За разлику од писаца неокласицизма, који су британску величину изводили из поређења са славом Римског царства, каснији аутори се у потрази за националним идентитетом географски фокусирају на домаће, британско тло. Као важан моменат у култури књижевности сматра се онај када су критичари установили енглеску антику спрам које ће се сва потоња дела равнати. Национални канон формиран на бази претходног класичног, носиће у себи ауру антике: потешкоћа, раритет, узвишеност, мушкост. (Sussman 2013, 13)

Немачка, или тачније Европа која је говорила немачким језиком, с почетка XIX века била је подељена на безброј држава Светог римског царства, и могла се похвалити изузетно богатом културом, посебно у музици, књижевности и филозофији, али је у сваком другом погледу била у сенци својих западних суседа. (Blanning 2000, 7). Сауловим речима, била је „парохијално место“ без централне владе, ”tattered patchwork quilt of 1,800 independent, federated states, some as small as a village, others as large as Saxony” (Saul 2009, 108). Веће конститутивне државе, посебно Бранденбург, Хановер и Аустрија, имале су политичке интересе изван Царства, па чак и земаља немачког говорног подручја, у облику својих партнерских држава Пруске, Велике Британије и Мађарске. (Prickett 2014; Saul 2009, 108; Blanning 2000, 1–2). Свето Римско царство је од 1556. па све до свог краја 1806. значило ништа више од лабаве федерације различитих немачких принчева са династијом Хабзбурга на челу (*Britannica*, „Germany“). Међутим, јачањем Прусије под династијом Хоенцолерна (Hohenzollerns), њена војна моћ и етничка хомогеност ће јој у будућности донети водећу улогу у националној консолидацији Немаца у једну државу.

Од значаја за нашу тему може бити и чињеница да у време које је предмет наше тезе, Великом Британијом влада краљ из немачке династије Хановера, јер је из те династије био први престолонаследник који није католик, изабраних да обезбеде протестантско наслеђе у Британији. Шта више, Хановери владају од 1714. године (одмах након преузимања Гибралтара) до 1901. године, и наслађује их такође немачка династија Сакс-Кобург и Гота, која 1917. мења име у Виндзор због антинемачког расположења током Првог светског рата. Седмогодишњи рат који је променио слику света (Француска устукнула пред Британијом у

Северној Америци и Индији) водио се да би се заштитили поседи Хановера у континенталном делу Европе, тј. Прусији, и то против савеза Аустроугарске, Русије и Француске.¹⁷⁰

О проблематици националних идентитета довољно говоре и следеће напомене Бенедикта Андерсона: „Хановери су управљали Бенгалом и Квебеком, као и Шкотском и Ирском, Енглеском и Велсом. На континенту, осим тога, чланови истих династија често су владали у различитим, понекад ривалским, државама. Коју националност треба приписати Бурбонима, који владају Француском и Шпанијом, Хоенцолернима у Прусији и Румунији, Вителсбасима у Баварској и Грчкој?“ Или: „Лепо је што оним што је на крају постала познана британска империја нису управљали припадници енглеске династије све од раног једанаестог века.“ (Anderson 2006, 85) Перси је у свом кратком есеју у *Остацима* истакао немачко порекло Англосаксонаца (Horsman 1976, 391).

Иако моћна, напредна и културно развијена, Немачкој је недостајало „самопоуздање, јер се комбинација неповољне географије и одложене државности показала као непремостиви хендикеп у борби за прекоморске колоније“ (Blanning 2000, 8). Немачка је половином XVIII века била земља која више од стотину година заостаје за другима у европским политичким збивањима. Главну реч су водиле оне велике силе – као што су Француска, Енглеска и Шпанија – којима су њихове економске и трговинске везе обезбедиле солидну основу за развој војне моћи. Немачка је европска раскрсница (“the crossroads of Europe”), несигурна у свој идентитет (Prickett 2014, 116).

Главни подстицај за уједињење Немачких држава свакако су били наполеонски ратови, односно чињеница да је 1806. окончано Свето римско царство, и да је Наполеон створио Рајнску конфедерацију. „Да је некако немачка нација успела остати уједињена, заједничком вољом и заједничком снагом“, са жаљењем пише Фихте, „тада би, све да су остали Европљани и имали жељу да се међусобно поубијају на сваком мору и обали, као и острвима, у средишњој Европи Немачка, чврста попут бедема, могла да их предупреди да досегну једни друге.“ Ситуација каква је настала у Пруској са доласком Наполеона, може се сликовито описати и кроз живот Талфј, чији је отац био професор на Универзитету у Халеу. Након што је Наполеон октобра 1806. затворио овај Универзитет, професор Јакоб добија посао у Русији, најпре на Универзитету у Харкову, а потом у Петровграду. Са њим креће и цела породица, што ће се одразити и на даље образовање Талфј, као и на њену интерпретацију историјских догађаја. (Рихтер 2008, 42–43) Тако је Талфј научила руски, захваљујући чему је могла да преводи и са српског. Године 1809. основан је Хумболтов универзитет у Берлину. Након Бечког конгреса 1815. године, Прусија је била једина велика сила са претежно немачким говорним становништвом, са својом главном територијалном осовином помереном из источне Европе у западну и централну Немачку. Тиме је постала ривал Аустрији у Немачкој конфедерацији.¹⁷¹ Прусија је прва увела обавезно бесплатно основно образовање. Поређења ради, обавезно школовање у Француској или Великој Британији није успешно спроведено све до осамдесетих година XIX века. Конгресом у Бечу 1815. створена је Немачка конфедерација (1815–1866), која ће се састојати од 39 држава (35 монархија и 4 слободна града), варирајући од оних највећих, попут моћне Аустрије и Прусије, преко средњих као што су Баварска, Вуртемберг, Саксонија и Хановер, до најминијатурнијих попут градова Хамбурга, Бремена и Франкфурта на Мајни. И док Прусија чврсто стоји на стратешкој позицији типично немачке државе, Аустрија је све више окренута у правцу догађања у Италији и Источној Европи, те је како по устројству, тако и појавном облику, била далеко „мање немачка“ од Прусије.

У време Бечког конгреса, као водећа фигура међународних преговора, намеће се вешт дипломата и аустријски министар иностраних послова Клеменс фон Метерних (*Clemens von Metternich*), заговорник конзерватизма у Европи. У прилог његовом међународном утицају, може се навести и то да се читаво раздобље које је обухватало период од 1815–1848, често

¹⁷⁰ Дејвис се бавио преводима немачких дела у XVIII веку, идентификовао је „преко 300 превода немачке књижевности објављених у разним издањима између 1700. и 1770. године (Davis 1968, 27). Занимљиво да и Дејвис помиње да је енглески двор био немачки од 1714. године (“the court had been German since 1714”).

¹⁷¹ <https://www.britannica.com/place/Prussia>

назива „Метернихово доба“. С једне стране он се због интереса Аустрије борио против немачког уједињења, а с друге, да Аустрији обезбеди одлучујући утицај на прилике у новоствореној Немачкој конфедерацији. Метернихов систем базиран на политичкој и религиозној цензури, шпијунажи, потискивању свих либералних и националних покрета, имаће за последицу револуцију из 1848, која је, између осталог, била значајно усмерена и против његовог репресивног система. (Hallberg 14)

Не знамо ко је рекао, али чини се тачним, у оквиру једног животног циклуса, Немачка је успела да заврши транзицију од космополитизма у национализам, феудализма у индустријализацију, подељености у унију, слабости у доминацију, из Светог Римског царства у Немачку империју. Раздобље раеакционаризма које је уследило након Наполеоновог пада, може се слободно назвати и ером Метерниха (*Klemens Wenzel von Metternich*). Аустријски канцелар је одиграо изузетно важну улогу током Конгреса у Бечу, у име читавог континента. Међутим, у очима својих противника је представљао персонификацију реакционарног духа. Његова политика очувања *status quo*, произилазила је превасходно у мањој или већој мери из постојећих услова у Аустријској империји. Наиме, иако је царство у периоду након револуције било веће и компактније него у времену пре, оно је и даље представљало конфузну мешавину најразличитијих националности. Зато би било какав развој догађаја у правцу национализма и либерализма могао угрозити његов даљи опстанак. Стога се Метерних здрушно посветио одржању конзервативне структуре креиране у Бечу и предупредивању било каквих либералних идеја одраније. (Hallberg 13)

Од Конгреса у Бечу нове главне силе у Европи су Аустрија, Енглеска, Прусија и Русија (Hallberg 12).

Француска окупација је додатно подстакла осећај заједништва заснован на културном национализму Хердера и других немачких мислилаца, и усмерила Немце у правцу националне политичке унификације и ослобађања од Наполеонове узурпације (Olson 2008, 114).

Германофилија

Британцима је немачка књижевност била *terra incognita*. И као таква, веома много је утицала на британске интелектуалце (Wiley 1990, 33) Ијан Џек каже да има прегршт доказа да су „многи писци тог времена били су уверени да немачка књижевност садржи неистражено богатство“ (389).

Скот каже да „мрак на који је била осуђена немачка књижевност, није произашао из недостатка сјаја у светлима којима је била обасјана, већ из опипљиве густине таме којом је била окружена“. (Scott, 1841, 560–561) Критикује Фридриха II Пруског што је „дао пример ниподаштавања сопствене земље“ јер није ценио немачки матерњи језик и књижевност већ је „политички погрешно, неразборито и неоправдано уступио Французима ту супериорност у књижевности“, која се касније претворила у војну супериорност. Међутим, када је „плима домаћег генија“ захватила нацију, странцима више није било могуће да „држе затворене очи“.

Енглези су немачку књижевност упознали кроз књигу швајцарско-француске списатељице Мадам де Стал, *О Немачкој (De l'Allemagne)*, објављену 1810. на француском, и на енглеском 1813,¹⁷² затим Карлајлове есеје (Roe 1910, 98). Књига Мадам де Стал увела је Немачку и немачку књижевност у моду, и, може се узети здраво за готово („it may be assumed“) да је утицала и на Локхарта (Ewen 1934, 261).

Међутим, сматра се да је право интересовање за немачку књижевност почело у Шкотској, у Единбургу (Jack 1964, 383) када је Хенри Макензи (Henry Mackenzie) одржао предавање о немачкој драми 1788. године. Сâм Скот каже да је интересовање за немачку књижевност било посебно изражено у Единбургу, „где је изузетна подударност између немачког језика и језика у равници Шкотске подстакла младиће да приђу овом новооткривеном извору књижевности“ (“newly discovered spring of literature“, Scott, 1841, 27). Захваљујући Макензијевом предавању, Волтер Скот и његови пријатељи почели су да уче

¹⁷² Године 1804. Шлегел је постао секретар Мадам де Стал, коју је пратио на већини њених путовања по Европи до њене смрти 1817.

немачки (Scott, 1841, 27). У *Есеју* говори и о свом интересовању за немачки језик. О томе касније пише Локхарт у *Мемоарима*, а на њих се осврће Стоуки.

Сматра да су Скотови преводи с немачког сами по себи од значаја за британски романтизам и континенталне утицаје јер повлаче питања од значаја за критичаре, посебно у данашње време обновљеног интересовања за интертекстуалне, интеркултурне и транснационалне размене између Британије и европског континента с краја XVIII и почетка XIX века. (Mortensen 2004, 141)

Наиме, Скот је припадао групи пријатеља формираној у Единбургу након тог чувеног Макензијевог предавања о немачкој књижевности. Група је била позната као „first ‘German Class’“. У њој је, поред осталих, по свој прилици био и важан преводилац и теоретичар превођења, шкотски адвокат и судија, Александер Тајтлер (Alexander Tytler), који је 1792. године превео *Разбојнике*. Тајтлер је аутор прве систематске теоријске студије о превођењу на енглеском језику. „Немачка група“ се састајала у зимском периоду од 1792. до 1794. године. Сâм Скот каже да је било далеко више забаве него учења, да га није занимало да учи граматику, да је немачки учио кроз аналогiju са шкотским и англосаксонским дијалектима које је познавао и да су их занимали Гете и Шилер, и остали писци споменути у Макензијевог предавању. Професор немачког предвидео је, како каже Стоуки, да “Mr Scott would never succeed, as he attempted to come at once to the superstructure without laying a stable foundation”. (Stokoe, 1926/2013, 61–62)

У својим *Есејима о подражавању старих балада* Скот се присећа личне растуће фасцинације према писцима као што су Шилер, Гете и Биргер, у поређењу са стањем поезије у Британији у то време: „Током последњих десет година осамнаестог века, песничка уметност је била на изузетно ниском нивоу у Британији“ (Scott, 1841, 23). Скот је сматрао да “the advancing taste in German language and literature... might easily be employed as a formidable auxiliary to renewing the spirit of our own” poetry (Scott, 1841, 29). Био је заинтересован за немачке баладе. Каријеру је и отпочео преводима Биргерових (Gottfried August Bürger) балада, и многи су га песници у томе следили.¹⁷³ Скот је превео „Леонору“, а касније и “Der Wilde Jäger” (“The Chase”). То су била и његова прва дела.¹⁷⁴ (Thomson, 2007) Његов превод „Леоноре“ „изазвао је пометњу у књижевним круговима Единбурга“.¹⁷⁵ Затим су уследили бројни Скотови преводи с немачког, како сам каже, почео је да преводи “on all sides”. (Scott, 1841, 43), углавном немачке драме. Међутим, “the ballad poetry [...] was still my favorite” (Scott, 1841, 43). Из тог периода је и Скотов превод Гетеовог “Der Erl-König,” прве песме у “An Apology for Tales of Terror.”

У *Есејима* пореди стару шкотску песму “Patrick Spence” штампану у Персијевим *Остацима*, и препев те песме на немачки у Хердеровим *Народним песмама* (Johann Gottfried Herder, *Volkslieder*, 1778–1779).¹⁷⁶ Скот уочава велике сличности не само у “vocables and rhymes”, него и у “the turn of phrase” (Scott, 1841, 43 n.1). Скот је ову тесну везу између шкотских и немачких балада држао за “the unexpected discovery of an old friend in a foreign land” (1841, 43 n.1).“

Ту фазу Скотовог интересовања за немачки језик и превођење с немачког сам Скот је назвао *German-mad* периодом. (Brown 2020, 151, Thomson, 1799). Браун пак доводи у питање његову реалну заинтересованост, каже да можда јесте био луд за Немачком али недовољно да

¹⁷³ Peter Mortensen. Биргерове натприродне приче представљене су у Енглеској 1796. и биле су с једне стране одлично прихваћене у Енглеској и Шкотској, а с друге, веома много критиковане од стране песника попут Колрица и Водсвортија, због своје натприродности. О томе пише Марк Сенди у *Dethroning German Sublimity: Outrageous Stimulation in Romantic Ballad-Writing*.

¹⁷⁴ The Chase; and, William and Helen. Edinburgh: Manners and Miller, 1796.

¹⁷⁵ <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/biography/beginning.html>

¹⁷⁶ Further evidence of the connection between the German and old British ballad can be found in Herder’s preface to the *Volkslieder*, in which he reveals that Thomas Percy’s *Reliques of Ancient English Poetry* (3 vols., London, 1765) proved the inspiration for his undertaking. He includes in his collection over twenty translations from Percy’s collection, besides a number from Allan Ramsay’s *Tea-Table Miscellany* (1727) and other volumes of English and Scottish traditional ballads. (Thomson, 2007)

у њу отпутује. Скот никада није био у Немачкој (Brown 2020, 154). И Мејџу Луис и Локхарт су путовали у Вајмар да упознају Гетеа и уче немачки. Скот је размишљао о томе да посети Немачку 1819. године, након што је упознао Локхарта. Браун се чуди што није покушао и раније, и пита се није ли тај пропуст симптоматичан, знак његове генералне невољности да се деранжира путовањем на Континент. „Скот је можда био луд за Немачком, на сигуран књишки начин; али заправо није био довољно луд да путује у Немачку (Brown 2020, 151). Стоуки сматра да је утицај немачке књижевности на Скота преувеличан и да је у поређењу с великим раним ентузијазмом и обимом читања дела немачке књижевности, немачки утицај изненађујуће мали, односно да су истраживачи неоправдано предимензионисали утицај. (Stokoe, 2013, 63) Скот ће касније напустити своју “German-mad” фазу. (Thomson, 2007)¹⁷⁷ Чак су му и саветовали да се окрене од немачког утицаја. Постоји мишљење по ком је престао онда када су му конзервативни критичари скренули пажњу на то да је промовисање немачког утицаја културна инвазија. Наиме, последњих година XVIII века критички естаблишмент, још под утицајем преовлађујуће естетике неокласицизма, оштро се окренуо против готских књижевних дела (“the critical establishment had turned sharply against Gothic literary works”). Сматрало се да деградира укус публике. (Thomson 2007, 13) *Tales of Wonder* М. Луиса, у ком на крају није објављена *Хасанагиница*, спадају у ред дела насталих под утицајем готске баладе, односно Биргера. Можда је један од разлога за необјављивање и тај што је постојала жестока полемика у вези са готским стилем. (Thomson, 2007).

Окретање од немачког утицаја ишло је у правцу окретања себи. Критика се претварала у „ксенофобичну хистерију“ против немачких слободоумних, бунтовних писаца покрета *штурм унд дранг* и стигматизацију свих нечистих песничких форми, као што је натприродна балада. Пишући у време свеопштег ратовања на неколико континената, и суочени са растућом плимом антиготске еврофобије код куће, песници романтичарског периода морали су да се бране од имплицитних или експлицитних оптужби да су и они урођени против британске нације и да пажљиво позиционирају себе и своје текстове у књижевно-политичком пејзажу. (Mortensen 2004, 46) Сви аутори који су писали под директним утицајем Биргера користе у својим издањима предговоре, “apologies“, објашњења, глосе на маргинама – „које проблематизују ауторов однос према конвенцијама које користи, али и основну претпоставку да се форма и садржај немачке хорор баладе морају преиспитивати и квалификовати да би се жанру дало упориште у британској култури. (Mortensen 2004, 47) Мортенсен цитира Џонсонове речи: „У ствари, у то време [1799.] Скот се опорављао од немачких богиња које су заразиле енглеску књижевност налетом готске мелодраме. Постепено се удаљавао од монструозних апсурда његових ужаса и у правцу доброг разума.“ (Mortensen 2004:141)¹⁷⁸ Скот ће се и окренути домаћим шкотским баладама.

Немачка књижевност била је промовисана у часописима *Blackwood's, London Magazine* и *Foreign Quarterly* (Jack 1964, 389). О значају Локхартовог рада у вези са промоцијом немачке књижевности и културе у немачким *horae* писали смо већ. Додајмо овде закључак од значаја за ово поглавље. *Horae Germanicae* састоје се од двадесет и седам есеја, излазиле су најдуже, од 1819. до 1828. Саља (Saglia 2019, 51) пише да први есеј о немачкој књижевности из немачких *horae* подвлачи сличност између немачке и шкотске књижевности које припадају народима у процесу грађења националног идентитета и наглашава заједничке готске корене Немачке и Енглеске, који их удаљавају од утицаја француског класицизма (idem, 51–52).

¹⁷⁷ For more information on these two texts, see the forthcoming Broadview edition of *Tales of Wonder*, edited by Douglass H. Thomson.

¹⁷⁸ Његово интересовање за немачку књижевност опадало је како је старио, иако је написао есеј о Хофману и понекад разговарао о немачким писцима са Локхартом (Jack 1964, 390–391). Мортенсен сматра да је наратив по ком је Скот прерастао адолесценту фасцинираност немачком књижевношћу није тачан, јер занемарује честу појаву мотива страве у његовим каснијим драмским експериментима и историјским романима. Такође, датум објављивања многих немачких књига у библиотеци у Аботсфорду, од којих је више од половине после 1800. Прилично је јасно да његова интересовања за немачку књижевност, посебно тамо где су њене теме биле приближне његовим антикварним интересовањима, никада нису потпуно престала. (Stokoe, 2013, 78)

Локхарт убрзо након напуштања адвокатске каријере 1816. путује у Немачку да упозна Гетеа у Вајмару (Rodríguez Palomero 1993, 242). "In 1817, the year of Blackwood's inception, Lockhart made a tour to Germany, met Goethe, and returned with something like reverence for the best German literature" (Roe 1910, 97). Његово путовања у Немачку подржао је и финансирао издавач Вилијам Блеквуд (William Blackwood). Локхарт му је заузврат обећао превод серије Шлегелових предавања о историји књижевности одржаних 1815. године. Обећање је испунио и превод је објављен 1818. године ("Lectures on the history of literature, ancient and modern") (Wiley 1990, 34). Локхарт се дружио с Макензијем, који је живео у близини Единбурга (MacBeth 1935, 21). Занимљиво је и да се не зна сасвим тачно када је отишао у Немачку, зна се када се вратио. Неки критичари сматрају да је отишао 1816, или чак 1815. У сваком случају, како каже Ланг, „о немачкој турнеји једва да има записа“ (Lang 1897, 118).

Фредерик Јуен (Frederic Ewen) у чланку из 1934. дакле између два светска рата, пише чланак о Локхарту, „пропагандисти немачке књижевности“ ("propagandist of German literature"). Каже да ће Скотов зет, Локхарт, имати своје поштовања вредно место у историји шкотског утицаја на ширење немачке мисли (Ewen 1934, 260)¹⁷⁹ Каже да није био под утицајем немачког идеализма, већ Гетеа (Ewen 1934, 261) Скот је, иначе, превео Гетеовог *Геца фон Берлихингена* (Goetz von Berlichingen), драму засновану на мемоарима историјског авантуристе-песника где је јунак замишљен да буде стуб националног интегритета против лажног и префињеног друштва (драга и Скоту и његовом зету) (Ewen 1934, 262). У *Peter's Letters to his Kinsfolk* Описује Гетеа као хомеровски лепог (MacBeth 1935, 63).

Честе алузије у Локхартовим списима показују поштовање које је гајио према „највећем од свих Немаца“ (MacBeth 1935, 154). Године 1818, у *Блеквудсу* на пример, он Гетеа назива „јединим песником модерног доба који има право да буде у истој класи са Дантеом, Калдероном и Шекспиром“ (наведено према MacBeth 1935, 154). Бранио је Гетеа од напада изречених у *Edinburgh Review* (MacBeth 1935, 155) У јунском броју *Blackwood's Magazine* из 1824. пише о Гетеовом Вилхелму Мајстеру и каже за аутора: „Гете је несумњиво извршио већи утицај на књижевност свог доба него било који други писац нашег времена. Јер, пре свега, за њега би се готово могло рећи да је створио постојећу књижевност сопствене земље – Немачке. Такође је сматрао да идеје Хердера не би биле толико плодне да није било Гетеа. (Lockhart 1824, 620) (MacBeth 1935, 157) Изван Немачке Гетеов утицај је такође био упечатљив, посебно на Мадам де Стал, Скота и Бајрона. Оиграо је важну улогу у „формирању сваког од ова три генија“ (MacBeth 1935, 156–157). Локхарт је заправо написао „свеобухватно и компаративно истраживање Гетеа и његовог положаја у књижевности Европе“ (MacBeth 1935, 157). Откако је Локхарт преузео „Квортерли“ број чланака у којим се говори о немачкој књижевности се утростручио (MacBeth 1935, 162). Локхарт је по свему судећи утицао и на Скотово обновљено интересовање за немачку књижевност. У Скотовим романима након 1818. године, када је упознао Локхарта, појављују се теме посуђене из немачке књижевности. „Нико не би био толико храбар да дефинитивно каже да је Скотова блискост са Локхартом оно што објашњава присуство немачких тема у његовим романима од 1819. надаље, али то је случајност коју не треба занемарити.“ (MacBeth 1935, 162)

Локхарт је у Немачкој је имао прилике да се упозна са Бутервековом (Friedrich Bouterwek) *Историјом шпанске књижевности*,¹⁸⁰ као и Дипинговим преводом шпанских балада објављених 1817. у Лајпцигу (Bryant 1973/2015, 28; Rodríguez Palomero 1993, 243). Саља сматра да су браћа Шлегел утицала на Локхарта да се заинтересује за шпанску књижевност као „национално наслеђе укоренењено у посебно бујну средњовековну културу“, као потенцијал (Saglia 2019, 86). Праву прекретницу у Локхартовом животу, посебно када је у

¹⁷⁹ Ewen, Frederic. "John Gibson Lockhart : Propagandist of German Literature." *Modern Language Notes* 49.4 (1934): 260–265.

¹⁸⁰ Писао је на немачком и француском. Његова историја шпанске књижевности објављена је на француском, шпанском и енглеском. Bouterwek, Friedrich. *Histoire De La Littérature Espagnole*. A Paris: Chez Renard, 1812. Иницијално садржана у Бутервековом можда најзначајнијем критичком делу *Geschichte der neuern Poesie und Beredsamkeit* (Göttingen, 12 vols., 1801–1819).

питању његова каријера критичара, представљају околности око његовог путовања у Немачку и његов боравак тамо. (MacBeth 1935, 62) Неколико година након повратка све његово писање ће бити увелико обележено ентузијазмом за немачко, било да о томе говори директно или индиректно. (MacBeth 1935, 65) Може се рећи да је најзначајнији допринос Локхарта у ширењу стране литературе био везан управо за немачку књижевност (MacBeth 1935, 146). Међутим, са Хердеровим радом се упознао прилично касно. (Ewen 1934, 264).

Немачким преводима српске народне поезије окренули су се и Локхарт и Бауринг, о чему пишемо на другом месту. Што се Бауринга тиче, нема назнака јаче личне и културне везе са Немачком, као што има код Скота у Бауринга.

Фасцинантно је да су Американци хтели да се окрену немачкој књижевности како би се ослободили енглеског утицаја. О томе пише Катлер (Floy Fenton Cutler) у студији *Early interest in Folksong and Folklore in America*. Међу њима је био и Тикнор, који је већ био прожет духом немачке културе и образовања. Он и Тереза су пионири фолклористике у Америци (1915, 27)

... о Шпанији и Хиспанској Америци

Ијан Цек преноси наду анонимног писца да је „дошло време када ће Шпанија имати исто онолико читалаца и поштовалаца колико Француска и Немачка. Шпанаца је у Лондону на почетку Шпанског рата за независност било толико да је Бланко Вајт (Joseph Blanco White) одлучио да издаје лист *El Español*. О шпанској књижевности (“Spanish muses”) је Церемаја Холмс Вифен (J. H. Wiffen), песник и преводилац Торквата Таса, разговарао са посланицима на забави код Бауринга, а Сауди је имао богату колекцију шпанских и португалских књига. Додајмо да управо о том растућем интересовању за шпанску књижевност пише Бауринг у већ споменутом Лондонском магазину 1820. године.

Британија је почетком XIX века први пут после много времена у савезништву са традиционалним непријатељем Шпанијом у заједничкој борби против Наполеона. Од 1808. до 1814. године су и сами преводиоци, како смо већ и напоменули, активно учествовали у важним политичким и војним догађајима, или како каже Брајант „многи интелектуалци у земљи не само да су „позајмили своја пера и гласове у корист Шпанаца, већ су и активно радили на прикупљању средстава и војне подршке за своје пријатеље на полуострву“. Спомиње Бајрона, Шелија, који су „писали поезију изражавајући своје симпатије према Шпанцима“, и Волтера Скота и Џон Локхарта који су „помно пратили тамошњу војну акцију“ (Bryant 1973/2015, 1973). Пим и Стајл истичу, рецимо, да је Саудијев утицај био експлицитно политички јер је активно радио на склапању савеза између Британије, Шпаније и Португалије (Pum & Style 2006, 262). Бусета спомиње и податак да је мало вероватно да је Локхарт размишљао о томе да се придружи трупама које су се бориле против Наполеона на Иберијском полуострву, док је још био на Универзитету у Оксфорду. (Buseta 1924, 503) Локхартово занимање за Шпанију било је посредовано Немачком, о томе смо већ писали. Скотово је било врло упитно, о чему ћемо тек писати. Рецимо за сада само да никада није био у Шпанији.

Занимљиво, наведене студије не спомињу Бауринга који је и те како, више од свих, учествовао директно у снабдевању британских трупа на тлу Шпаније. Наш задатак је да то допунимо.

Баурингов отац, Чарлс, трговао је вуненим тканинама са Балтиком и Иберијским полуострвом, као и са Источноиндијском компанијом (East India Company) за продају у Кини (Bowring 2014). Бауринг је веома млад напустио школу и почео је да ради у компанији Kennaway & Company, која је трговала вуном и вином са Иберијским полуострвом, а 1810. за Милфорда, који у то време потписује уговор за снабдевање савезничких снага на Иберијском полуострву у рату против Француске. Тада има свега осамнаест година. Баурингу, зато што зна шпански и португалски, додељују да обезбеђује неометану испоруку пшенице и осталих добара за трупе под Велингтоновом командом и да купује намирнице од локалних добављача. (Bowring 2014, 13). Логистика је била кључ британског успеха, а Бауринг је био важна карика

у том ланцу. Како сам сведочи: „У току своје двадесет и прве године живота отишао сам у Шпанију и понекада имао чак десет или дванаест бродова укотвљених у више лука истовремено“ (Bowring 1877, 4; Bowring, 2014, 14–15). Бауринг пише о својим првим утисцима по искрцавању у Баскији, да је то био први пут да ужива „у лепотама јужњачких пејзажа“, (романтичарски топос). „Иако сам пре доласка у Шпанију једва имао прилике да разговарам на кастиљанском са неким коме је то матерњи језик, с радошћу сам установио да се осећам као код куће, а одлично знање језика ми је омогућило да касније напишем *currente calamo*, књигу (објављену у Мадриду) против црначког робовласништва, која ће ми обезбедити титулу *el Español Ingles [sic]*.” (Bowring 1877, 98–99). Пише и да је посетио Мадрид и склопио познанства са многим изузетним људима тог времена и патриотама (Bowring 1877, 100). Током 1818, Бауринг с партнером Хенријем Мердоком (Henry Murdoch), о коме се веома мало зна, оснива своју компанију која је имала испоставу у Гибралтару и на Балтику. Шпанцима и Французима су продавали харинге, а од њих куповали вино (Bowring 2014). Прва већа битка у којој је Бауринг учествовао је опсада Сан Себастијана, 1813. године, за коју је писао да је била беспотребно окрутна (Bowring 2014).

Након првог егзила Шпанаца у Енглеску са Шпанским ратом за независност, уследио је други, који се поклапа с годинама излазака две најзначајније антологије шпанске поезије. Наиме, укидањем либералног Устава из Кадиза, донетог 1812. године, који, поред осталог, укида инквизицију, и неколико година урушавања реформи од стране Фердинанда VII, године 1820. избила је револуција, коју су 1823. угушиле француске трупе на захтев Свете алијансе, Аустрије, Прусије и Русије.¹⁸¹ Године 1823. Луј XVIII вратио је Фердинанда VII на престо и поново успоставио стари конзервативни поредак. Враћају се институције старог режима, укључујући инквизицију.

Бауринг (Bowring 1877, 101) је писао веома похвално о периоду између 1820. и 1823. о шпанском напретку и уставу, о оснивању школа, објављивању бројних новина, и њиховом утицају на учене људе, али и негативно о покушају централизације и чињеници да је католичанство остало званична религија, односно о жртвованим слободама. У том периоду Шпанија је спровела изборе за судску власт и законодавну скупштину, поново укинула инквизицију и продала или дала на коришћење црквену имовину. Такође је био усвојен и Закон о бесплатном јавном образовању.

Каже да је у то време написао наручен чланак за *Единбуришку ревију* о ситуацији у Шпанији, али да никада није објављен. Упамћен је и по томе што је написао химну коју су побуњеници певали 1820. године, познату као „Ријегова химна“ по Рафаелу дел Ријегу, њиховом вођи. Бауринг је дешавања описао касније и у путопису *Minor Morals for Young People*. Каже да је путовао Шпанијом и виђао споменике подигнуте у част Уставу, да је Ријего био идол нације и, занимљиво, да су „многи Енглези били ангажовани у овим такмичењима која су се завршила губитком слободe и поновним успостављањем деспотске власти, као и да су многи Енглези завршили у шпанским затворима (Bowring 1835, 17). Захваљујући Бауринговој интервенцији, Канинг је ургирао да се извесни Џорџ Метјуз (George Matthews) ослободи. Тим поводом, Бауринг је писао о стању у затворима у Португалији и Шпанији (Bowring 2014, 30).

У једном од путовања, Бауринг је био и ухапшен јер је као курир „носио влади поверљиве енглеске депеше о намераваном бурбонском упаду на Иберско полуострво“ (Јовановић 1908, 32). Тада је њега самог спасио Канинг, и то на Бентамову молбу. Често се каже да није било Бентама Бауринг не би имао улогу на историјској позорници, а питање је да ли би уопште остао жив, јер су га Французи оптужили за сарадњу са пучистима.

Постао је персона нон грата у Француској и Шпанији, у коју се више није вратио.¹⁸²

¹⁸¹ Исте силе које су довеле до укидање Сртењског устава из 1835.

¹⁸² У Француску се вратио 1830. да Луј-Филипу уручи писмо у ком грађани Лондона честитају Парижанима на догађајима везаним за јулску револуцију 1830. (Bowring 1877, 7).

Слом шпанске револуције 1823, представљао је снажан ударац либералним идејама, као и догађаји у Италији. Међутим, у том тренутку на сцену ступа грчка борба за независност. (Bowring 2014).

Амбивалентан однос Енглеца према Шпанцима је очигледан, и заснован пре свега на комерцијалним разлозима.¹⁸³

Да не идемо далеко у шпанску славну прошлост када је Шпанија била империјални ривал Енглеске (Ferguson 2012, 3), рецимо само да је енглеска флота у бици код Трафалгара 1805. године између осталог и Шпанцима пресекла приступ мору, то јест колонијама, и потпуно уништила шпанску флоту (Esdaile 2003) и окончала дугу историју Шпаније као поморске силе. Убрзо након тога почињу устанци у Хиспанској Америци, године 1808,¹⁸⁴ а економска моћ Шпаније почиње да слаби (Tone 46; Esdaile 2003, 9–12). Мартинес дел Кампо тврди (Martínez del Campo 2015, 10): „Ове америчке покрете за еманципацију подржали су Британци, који су искористили ситуацију како би повећали свој комерцијални и политички утицај у региону. Крајем века велики број британских компанија основан је у шпанско-америчким земљама. Експлоатишу рудна богатства, контролишу транспорт робе, граде инфраструктуру и организују финансијске системе.“ У периоду између 1810. и 1830. Шпанија је изгубила готово све своје колоније. Задржала је само Кубу, Филипине и Порторико и пацифичке и афричке испоставе (Blanning 2000, 219). Време светске империје из XVI века у којој сунце никад не залази, са флотом на свим морима, давно је прошло. Повуцимо и овде паралелу са Османским царством и дешавањима на Балкану. Године 1830. Србија постаје аутономна, Грчка независна, Турска уступа Русији значајне територије. Османско царство бледи.

Јужна Америка је постала „неформална колонија“ „невидљиве империје“. Тај процес Бланинг (Blanning 2000, 221) описује као „заснован на идеји стварања нових независних република које ће кроз трговину, инвестиције и извоз постати цењени (али и зависни) трговачки партнери и пригодни савезници“, и каже „главни интерес стварања овакве неформалне империје Британија је имала у Латинској Америци, па наводи чувену Канингову фразу из 1824: ‘Шпанска Америка је слободна, и, ако добро водимо своје послове, Енглеска.’“

Шпанија се, дакле, почетком XIX века суочава са сопственим револтом против Француза и последичном фарнкофобијом, устанцима, Наполеоном, и новим савезништвом са Енглеском, која, управо због тога, развија облике изненадне хиспанофилије (Martínez del Campo 2015, 9), односно са почетком савремене историје Шпаније.

... о Србији и Балкану

У XIX веку на Балкану избијају националне револуције, почев од Првог српског устанка 1804. до дугог рата за независност у Грчкој, окончаног миром у Лондону 1830, затим опада отоманска моћ и јача утицај Русије. Ови догађаји доводе цео регион у центар британске пажње која је у том тренутку заокупљена наполеонским ратовима.

У енглеској штампи се писало о вестима са „немирног балканског ратишта“ и енглеска јавност се „у знатнијој мери упознала са Србима и заинтересовала за њихову борбу и вође“ (Момчиловић, 1990, 140). „*Тајмс* је, као и британска дипломатија, почео да показује интересовање за српски устанак тек када се показало да је он добио широк замах и да није једна од бројних, релативно брзо угашених побуна у Турском царству. Прва вест о устанку објављена је у листу 29. јануара 1805. године, а односи се на долазак српске делегације у Цариград на преговоре. Вести у *Тајмсу* значајне су, пре свега, као прво представљање Срба и

¹⁸³ У делу *An Historical Survey of the Foreign Affairs of Great Britain* (1808), трговац и аутор Франсис Леки (Francis Leckie) тврди да је једини ефикасан начин да се супротстави Наполеону, окупација свих приобалних делова Европе (“to Britannize”). Леки иде чак и тако далеко у својим аргументима да се залаже за мешање у унутрашњу политику Шпаније како би се обезбедила победа над Наполеоном на Иберијском полуострву.

¹⁸⁴ Већ смо напоменули да су први балкански и први јужноамерички устанци готово истовремени, с неколико година разлике. Подвучимо сада и да су се други таласи устанака поклопили српски 1815, а хиспански 1817. када Боливарове снаге прелазе преко Анда.

Србије широј британској јавности. До тада, о Србији су спорадично писали ретки путници који су путовали преко балканских земаља, најчешће ка Цариграду. Међутим, њихови путописи били су доступни малом броју читалаца, и за британску јавност Србија је била права *terra incognita*.“ (Момчиловић 1990, 27–28) У XIX веку југословенске земље коначно престају да представљају непознату земљу за западни свет, а за Британце посебно. Са француском револуцијом, наполеонским ратовима и српским устанцима почиње ново поглавље у историји југословенско-британских веза. (Момчиловић, 1990, 5)

Марта Фрајнд је приредила *Енглеску библиографију о Источном питању* Војислава Јовановића коју је Академија друштвених наука штампала 1908. године. Фрајнд каже да у првим деценијама XIX века преовлађују путописи, да се име Русије појављује у другој половини XIX века, и да се од 1821. године јављају две теме које ће током двадесетих година заузимати значајно место у *Библиографији*. Прва је устанак у Грчкој, и друга, интересовање за српску народну поезију које у 1827. години достиже врхунац. Те године *библиографија* од забележених седам јединица, има пет које говоре о словенској или српској народној поезији. Током тридесетих година XIX века ове две теме су мање изразите. (Фрајнд, 17–18).

У доба романтизма, директне дипломатске, културне и књижевне везе између Велике Британије и Србије биле су слабе.¹⁸⁵ О дипломатским односима пише Костић 1972. године у књизи *Културне везе између југословенских земаља и Енглеске до 1700. године*. Званични дипломатски односи између Британије и Србије успостављени су тек у четвртој деценији XIX века, но незваничних је било и пре. Зна се да је Карађорђе од Британаца 1807. тражио новчану помоћ и помоћ у оружју преко британског конзула у Букурешту, који се прогласио неовлашћеним. Велике силе су се оглушиле о Карађорђеове молбе за помоћ.¹⁸⁶ Британија ни у Грчком устанку није отворено пружала помоћ, због савезништва са Отоманима а у зазору од Русије, панславизма и панбалканизма. Како пише Момчиловић (Момчиловић, 1990, 26), Британија је „тежила очувању отоманске државе као најважније бране руским аспирацијама ка Балкану, Блиском и Средњем истоку, односно спречавању њеног изласка на топла мора. Ово се најбоље може илустровати говором војводе од Велингтона, тадашњег председника британске владе: „Морам да кажем да је османска сила дуго савезник ове земље; да је османска сила била битан део равнотеже снага у Европи; да је већ знатан број година очување османске силе био циљ не само ове земље него и целе Европе, и да револуције које су се десиле, промене поседа до којих је дошло у том делу света, налажу да се на очување османске државе као независне силе способне да се брани гледа као на циљ од битног значаја.“ Због односа великих сила током наполеонских ратова ниједна од њих није се отворено мешала у сукоб Порте и устаника, и чак су саветовале смиривање сукоба. Велика Британија није желела да поремети равнотежу и отвори неизвесан проблем на Балкану. На другој страни, код Британаца је све присутније сазнање да су Срби ојачали и да су постали фактор с којим се мора рачунати.“ Србија је у то време била полувазална држава која креће путем револуције, политичких, социјалних, цивилизацијских промена и од „пашалука са периферије Османског царства“

¹⁸⁵ Прве културне везе јавиле су се приликом шестомесечног боравка Доситеја Обрадовића у Великој Британији 1784–1785. године (Kostić, 2014, 337). Доситеј Обрадовић је током боравка научио енглески језик и упознао многе познате Енглеze тог времена (Раствоић 46). Он је једини писац у чијим делима налазимо сведочанства о познавању енглеских аутора (Kostić, 2014, 339) У Србији се мало знало о енглеској књижевности. Углавном из друге руке. Костић каже да то не мора значити да су енглески писци били потпуно непознати, и да су ученији људи вероватно читали енглеска дела у преводу на немачки (Kostić, 2014, 339). Шекспир једва да је био познат до друге половине XIX века, а и то преко немачких посредника (Раствоић, Kostić, 2014, 360).

¹⁸⁶ Момчиловић наводи да је Дејвид Уркварт 1809. године писао о томе како су се „велике силе оглушиле о Карађорђеове молбе за помоћ, мада конкретно Велику Британију и догађај из 1807. не помиње: „Положај Србије је тада био од највеће важности за силе уплетене у велики европски сукоб. Срби су се узалуд обраћали на све стране. Окренули су се Француској и понудили Наполеону протекторат над словенским живљем у Турској. Он се задовољио тиме што је Карађорђу послао почасну сабљу. Онда су се обратили Аустрији. Она је на њих гледала као на побуњенике. Пошто су их одбили на свим странама, а храбрила их је само Русија, они су се једино њој могли окренути. А њој је само преостало да извучи корист из њихових успеха или њихових невоља и да им обезбеди успех или неуспех, зависно од тога шта јој више одговара.“

постаје „прва балканска држава са уставом, законима, модерном државном управом и елитама спремним да следе узоре великих европских држава.“ (Антић, 11) Отоманско царство, које је дуго представљало претњу Аустрији, и читавој Европи, и доминирало источним Медитераном, слаби и губи територије (Howe 2010), баш као и шпанско.

Године 1815, у којој почиње Други српски устанак, завршавају се наполеоновски ратови и одржава конгрес великих сила у Бечу. Руски протекторат над Србијом и руска сарадња са Србима од 1807. год. изменили су сасвим и односе политике великих сила (Делић 2008, 174). Енглеска и Аустрија се супротстављају руском захтеву да добије мандат за заштиту православних хришћана. Главни и константни циљ британске спољне политике био је да сузбије руски и прошири свој утицај на Балкану. Очување турске империје представљало је приоритет у енглеској политици, а Срби, Грци, Бугари и Румуни третирани су од стране званичног Лондона као овејани побуњеници против Османског царства. Лондон је нарочито према Србима исказивао отворено непријатељство, доживљавајући их као најопаснији рукавац руске политике на Балкану (Момчиловић, 1990, 123)¹⁸⁷ Британски интерес је, дакле, одржање Отоманске империје која више није јака да угрози, али је довољно јака да држи под контролом мање хришћанске, језички сродне државе са национално-ослободилачким интересима да не дођу под утицај Русије или не направе нову самосталну хришћанску државу. То је била нова геополитичка ситуација у Европи: омогућити интеграцију балканских народа у западноевропски цивилизацијски круг. То ће нарочито важити касније, током Источног питања. Како каже Портер „Британци су радије бирали опстанак султановог ауторитета него неку другу вероватну алтернативу, и нашли су друге велике силе које су се сложиле са њима“ (Porter 2009, 13). Осим што је превео српску народну поезију, Бауринг је активно помагао грчки устанак, а касније се бавио и Источним питањем, а писао је о томе у *Morning Chronicle*. (Bowring 1877, 17–18).

Шпанија и Грчка су, по речима Филипа Бауринга (Bowring 2014, 21) „два велика либерална подухвата двадесетих година XIX века“ у којима је Бауринг учествовао.

Године 1821. избија револуција у Грчкој и на Криту. Грчка дешавања су одмах привукла пажњу Бауринга и Блекира, који су уз Бентамову помоћ основали Лондонски грчки комитет (“London Greek Committee”), за чијег секретара је постављен Бауринг. Он је подстицао британску подршку Грчкој, и Бајрона да се активно укључи у ослободилачку борбу (Bowring 2014). Бизарна појединост, но, након што је Бајрон напрасно преминуо, и након аутопсије у Грчкој, Бауринг је преузео његово тело.

Баурингово учешће у овим догађајима ће га с једне стране увући у жижу интересовања, а с друге ће његову компанију довести до банкрота. Кажу да је, вођен амбицијом, показао више ентузијазма него разума. Иако британска влада није хтела да призна активно учешће у овом иностраном рату, Канинг је приватно помагао, а Лондонски грчки комитет, са Баурингом на челу, одобрио је Грчкој кредит у висини од осамсто хиљада фунти. Међутим, Бауринг је спекулисао, тако да је на крају узео провизију, и то је био скандал (Bowring 2014). О томе је касније написано: „Занемаривање трговине је довело до тога да трговина занемари њега, и трговачки профит остварен у првих седам година је потрошен на несмотрене спекулације.“ (Bowring 2014, 38) Бављење књижевним радом и грчки устанак, односно афера са кредитом, коначно су докрајчили његову трговачку каријеру. Филип Бауринг сматра да епизода везана за грчки кредитни скандал с једне стране може бити посматрана као етичка грешка, али с друге стране и борба да се заради за живот у времену у коме већина његових политичких и књижевних савременика то није морала.

... и Русији

Једини, нови империјални ривал била је Русија, а Азија ново поприште комерцијалних окршаја. Азија је требало да постане поприште немилосрдне битке за удео на тржишту. Ово је требало да буде глобализација са топовњачама. (Ferguson 2012, 16–17). Бауринг је имао своје велико место у овој експанзији. Хонгконг је постао британски 1841, а „неформална империја“

¹⁸⁷ Чланак Едварда Ценкинса „Млада Србија – 1883“ из 1883. године. *Contemporary Review*.

је деловала у Кини преко британских уговорних лука и великог трговачког града Шангаја. (Blanning 2000, 220–221).

Ипак, и поред тога што су сусрети са главним конкурентима били мање деструктивни од оних из претходног века, империјална ривалства су обликовала британску спољну политику и често подстицала територијалну експанзију на стратешким основама. Индија и беле колоније су биле превише важне за њихову комуникацију и одбрану да би биле занемарене. Ако је до 1815. Француска била сила које се треба бојати више од свих других, после 1815. Француска је, заједно са Русијом, постала једна од две империјалне силе у које је Британија имала највише разлога да сумња. Континуирана неизвесност у вези са француским амбицијама делимично је одражавала наслеђе неповерења настало пре 1815. На Русију се такође гледало са дубоким неповерењем због њене величине, претпостављене моћи њених оружаних снага и њеног недостатка симпатија према либерализму, чији је Британија била главни представник. Озбиљније је, међутим, било руско територијално ширење, на југозапад до Црног мора и Медитерана, на југ кроз Централну Азију према Персији и на северозападним прилазима Индији. Ниједна деценија није прошла без озбиљних криза у англо-руским односима на једном или другом од ова три западна фронта. Два додатна разлога погоршала су британску забринутост због ових француских и руских „претњи“. Француско-руски савез након Тилзитског споразума (1807) до 1812. године пружао је упорни подсетник на рањивост Британије у Азији и Европи ако две силе удруже снаге. (Porter 2009) Од Наполеонових ратова и Бечког конгреса, збивања у Централној и Источној Европи постала су познатија западном читаоцу. Интересовање за Русију било је у личном интересу Британца. Још 1823. Бауринг у уводу за руску антологију пише да би државницима било паметно да „проуче тенденције и карактер тог извора, чије ће се воде ширити на генерације људи, и на најширу империју на свету“ (Bowring 1823, vii). (France and Haynes 2006, 511) Русија као копнена империја, имала је свој пандан у Британији као империји мора. „Морско пространство је једина империја која нам природно припада“, писао је још крајем XVII века Ендрју Флечер од Салтона (Andrew Fletcher of Saltoun). (Ferguson, 2003 7) Од 1807, када је руски цар Александар I раскинуо савезништво с Британцима, договорио се са Наполеоном, и тако су поделили контролу над Европом између царева, Наполеон је заузео запад, а Александар исток, а затим 1812. раскинуо договор са Наполеоном. У тајним протоколима приложеним Тилзитском споразуму, Руси су пристали да дозволе Наполеону да преузме Шпанију, Португал и Гибралтар у замену за слободне руке у Турској. (Tone 46) Европа је била упадљиво подељена између Француске и Русије, а потоња је пристала да спроведе континенталну блокаду Британије, главног трговинског партнера, у покушају да ослаби њену извозно оријентисану економију. (Ziegler 2009, 46) Али, тензије између Русије и Француске су расле у наредних пет година. Француски покушаји да успоставе утицај у југоисточној Европи и источном Медитерану били су у супротности са руским тежњама, док је блокада Британије штетила интересима руске класе земљопоседника. У јуну 1812, Наполеон је повео снаге од преко 600 000 војника у инвазију на Русију.

Много пре 1815. британска економија је прерасла своју империју, а потоња жеља за приступом новим регионима и слободнијом трговином са свим партнерима је широко виђена као неизбежна и неопходна. У многим деловима света, стога, британска трговина и инвестиције доживеле су упечатљив раст, што је кључно допринело богатству и благостању метрополитанске Британије. (Porter 1990) До 1800. трговина, увек важна за острво, постала је централна за просперитет Британије. Заиста, трговина је, у теорији и пракси, постала једини обједињујући фактор у Бауринговој разноликој каријери. Али, барем до 1820-их, слободна трговина је била нова идеја.

... и пан-покретима

Један од значајних аспеката деветнаестог века јесте тенденција „пан-покрета“ – који не теже да уједине само представнике једне одређене културе или језика, већ целе кластере или породице језика. Први такав покрет је био пангерманизам, који је успео, а међу истакнутијима

је панславизам, који није. Концепт словенске нације први је формулисао Хердер. А о заједничкој словенској души и језику говоре Копитар, Шафарик, Добровски, састављају се речници, пишу граматике и историје, скупљају и објављују народне песме и друга остварења. Панславизам као да је био у функцији пангерманизма, али то је само наша мисао. Панславизам је свакако била жеља Лах Ширме. Каже: „И свуда живе словенски становници; у колико безбројних племена!“ „Ова сличност карактера може се објаснити само њиховим заједничким пореклом и сродством; по ком би они, ако би икада било могуће спојити све чланове породице у једну целину, у кругу свог дома и са истим заштитничким срцем, поново преузели свој национални карактер у свој својој чистоти и под његовим здравим утицајем уздигли се у благодати и снази до сјаја моралног достојанства и величине (Lach-Szyrma, 1823, 148–149) Много пре експлозије националних осећања у ери романтизма, сићушне интелектуалне елите у многим словенским земљама су комбиновале растућу националну самосвест са вером у заједничку словенску судбину. Њихове активности наишле су на одушевљење истакнутих немачких мислилаца. (240) Главни немачки промотер словенских амбиција је несумњиво био Хердер. Портпарол за јужнословенску ствар – Копитар – ослањао се на Хердерову захвалност. Промотер пансловенске солидарности. У уводу своје најзначајније студије посвећене словенским језицима, на преко двеста страна, Талфј каже да је популација народа који говоре словенским језицима око шездесет милиона, што је четири пута више од Сједињених Држава (Talvj 1834, 328).

Први панславистички конгрес одржан је у Прагу 1848. године (Adamovsky 2005, 598). Међутим, русофобија је у Енглеској била веома јака.

Песму Волтера Скота “The Lady of the Lake” на пољски и чешки су преводили у панславистичком кључу, „значајно трансформисане да би служили сврси пансловенске идеологије, славећи, између осталог, савремене руске победе на Балканском полуострву“ (Pittcock 9, 174, 183).

Следећи пан-покрет који није успео била је панбалканска конфедерација. Балканска конфедерација је пропала идеја из тог времена. Нема много студија на ту тему и углавном нису свеобухватне. Истиче се Ставријаносова студија *Балканска федерација* објављена 1940. године.¹⁸⁸ То је занимљива тема која свакако излази из оквира тезе, али је интересантно споменути је у контексту уједињујућих покрета у Европи који нису заживели.

¹⁸⁸ L. Stavrianos, *Balkan Federation. A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1964

Упоредна хронологија превода, догађаја и приказа

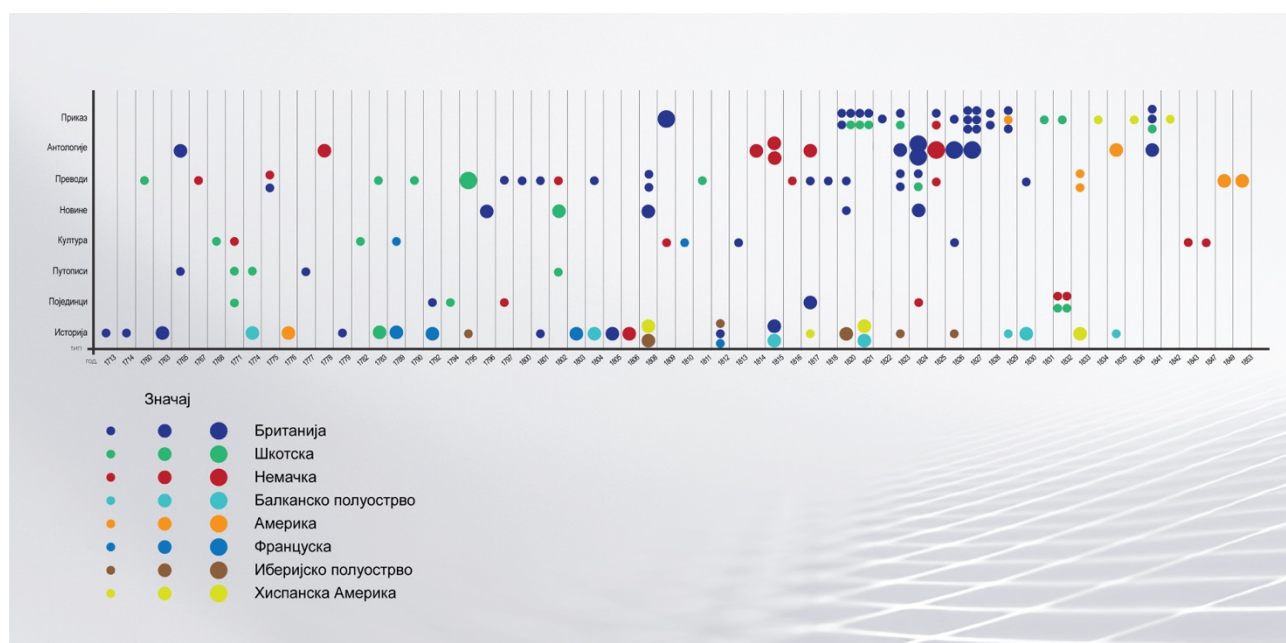
Год. Догађај

1713. Гибралтар званично припао Британији.
1714. Немачка династија Хановера влада Енглеском.
1760. Макферсон објављује *Фрагменте древног песничтва* сакупљених у брдима Шкотске и преведених са гелског језика.
1763. Потписан мир у Паризу, завршен Седмогодишњи рат. Француска изгубила Канаду и колоније у Индији. Британија преузела превласт на мору.
1765. Томас Перси објављује *Остатке старе енглеске поезије*.
1765. Едмунд Кларк објављује путопис *Писма о шпанској нацији*.
1767. Излази прво немачко издање Персијевих *Остатака*.
1768. Почиње да излази *Encyclopædia Britannica*.
1771. Хердер објављује своје *Огледе о пореклу језика*.
1771. Алберто Фортис креће на пут с ког ће објавити путопис *Путовања по Далмацији*.
1771. Рођен Волтер Скот.
1774. Кучук-кајнарцијски мир.
1774. Објављена Фортисова *Путовања по Далмацији* на италијанском језику.
1775. Објављен превод Фортисових *Путовања* на енглески језик („Хасанагиница” није преведена).
1775. Објављен превод Фортисових *Путовања* на немачки језик („Хасанагиница” је преведена немачки).
1776. Декларација о независности америчких колонија. Почиње Амерички рат за независност. Шпанија се бори на страни америчких колонија.
1777. Објављен путопис *A Journey from Gibraltar to Malaga* Френсиса Картера са једном маварском романсом.
1778. Хердер објављује *Stimmen der Völker in Liedern*. Објављује Гетеов превод „Хасанагинице” и свој превод шпанске романсе “Abenámar”.
1779. Шпанци покушавају да врате Гибралтар безуспешно.
1782. Џејмс Ват патентира парну машину.
1783. Британија признаје независност Америке договором у Паризу.
1783. Џон Пинкертон објављује шест превода романси у антологији *Select Scottish Ballads*.
1789. Почиње Француска револуција.
1789. Декларација о правима човека и грађанина.
1790. Александер Фрејзер Тајтлер објављује *Огледе о начелима превођења*.
1792. Рођен Џон Бауринг.
1792. Проглашена Француска република.
1794. Рођен Џон Гибсон Локхарт.
1795. Шпанија је потписала уговор из Сан Илдефонса и придружила се Французима против Британаца.
1795. Скот преводи „Хасанагиницу“.
1796. Основан *The Monthly Magazine*
1797. Први од седам превода шпанске романсе Роберта Саудија, верзија Картеровог превода, објављен у његовим писмима из Португала и Шпаније.
1797. Рођена Талфј.
1800. Објављен Гриншилдсов превод „Хасанагинице“.
1801. Британија припаја Ирску.
1801. Први систематски превод хиспанисте Томаса Рода. Превео је *Guerras civiles de Granada*.
1802. Фридрих Шлегел пише трагедију засновану на шпанској романси о *Conde Alarcos*.

1802. Пинкертон пише о Србији у књизи *Модерна географија*.
1802. Основан *Edinburgh Review*.
1803. Почињу наполеонски ратови. Шпанија је на страни Француске.
1804. Први српски устанак.
1804. Џон Хукам Фрере преводи две романсе.
1805. Британија побеђује Француску у бици код Трафалгара. Наполеон побеђује руско-аустријску војску у бици код Аустерлица и заузима Беч.
1806. Битка код Јене. Наполеон побеђује Прусију. Укинута Свето римско царство. Наполеон организује Рајнску конфедерацију. Заузима Берлин.
1808. *The Monk: A Romance*. Matthew Gregory Lewis. Готски роман који обрађује псеудо-шпанске теме. Превео је каролиншку баладу.
1808. Сауди објављује *Chronicle of the Cid*.
1808. Основан *Quarterly Review*.
1808. Почиње рат у Шпанији против Наполеона (“Peninsular War”). Британија је на страни Шпаније против Француске. Шпанија почиње да губи колоније у Јужној Америци. Британија тргује с Јужном Америком и тако се спасава од Наполеонових санкција.
1808. Почињу устанци у Хиспанској Америци.
1809. Волтер Скот објављује псеудопревод романсе “Ese buen Cid Campeador” у приказу Саудијеве *Хронике о Сиду* у *Quarterly Review*.
1809. Основан Универзитет Хумболт у Берлину.
1810. Мадам де Стал, *О Немачкој*.
1811. Скот објављује поему „Визија дон Родрига“ (“The Vision of Don Roderick”).
1812. Из своје базе у Португалу, коју је успешно бранио, Велингтон 1812. почиње постепено напредовање у Шпанију.
1812. Донет либерални Устав из Кадиза.
1812. Наполеон напада Русију.
1813. Бауринг путује у Шпанију да снабдева Велингтонове трупе.
1813. Превод *О Немачкој* на енглеском.
1814. Вук објављује у Бечу прву збирку народних песама на Копитаров подстицај, *Мала прстонародна славено-србска пјеснарица*.
1815. Други српски устанак.
1815. Крај наполеонских ратова. Битка код Ватерлоа. Конгрес у Бечу.
1815. Вук објављује другу збирку *Народна србска песнарица*.
1815. Јакоб Грим објављује *Silva de romances viejos*.
1816. Јернеј Копитар преводи лирске песме у рецензији на другу *Вукову пјесмарицу*.
1817. Друго издање *Some Account of the Life and Writings of Lope de Vega* (1806). Henry Richard Fox, Lord Holland. Две маварске романсе и осам романи о Сидовој младости.
1817. Локхарт путује у Немачку.
1817. Излази Дединго лајпцишко издање шпанских романи *Sammlung der besten alten spanischen Romanzen*.
1817. Нови талас устанака у Хиспанској Америци.
1818. Lord Byron. *Forth canto of Child Herold*. Маварске романсе “En las torres de Alhambra”, “Moro alcaide, moro alcaide”, “Paseábase el rey moro”.
1820. Кроли објављује наративну песму о краљу Себастијану.
1820. Bowring, John. “Poetical Literatures of Spain.” *Retrospective Review*.
1820. Bowring, John. “Observations on the State of Religion and Literature in Spain made during a journey through the peninsula in 1819.” *New Voyages and Travels*.
1820. Bowring, John. “Spanish Literature and Language.” *The London Magazine*.
1820. Основан *The London Magazine*.
1820. Побуна либерала у Шпанији.
1820. Lockhart. *Edinburgh Annual Register for 1816*. Published in 1820. *The Death of King Juan of Castel and Don Raymond of Butrago. From the old Spanish*.

1821. Почетак грчког рата за независност.
1821. Bowring, John. "Poetical Literatures of Spain." *Retrospective Review*.
1821. Објављена једна маварска романса анонимно у *Retrospective Review*.
1821. Чиле, Перу и Уругвај проглашавају независност.
1821. У *Blackwood's Magazine* излазе два Локхартова превода романси.
1821. Lach-Szyrma. "Sclavonic Traditional Poetry" *Blackwood's Edinburgh Magazine*.
1822. Bowring, John. "Poetical Literatures of Spain." *Retrospective Review*.
1823. Излази лајпцишко издање Вукових народних песама.
1823. Локхарт објављује превод шпанских романси *Ancient Spanish Ballads*. У њој је Скотов превод романсе "Los fieros cuerpos revueltos" ("The Death of Don Pedro").
1823. Bowring, John. "Spanish Romances." *The London Magazine*.
1823. Француске трупе улазе у Шпанију уз дозволу Аустрије, Русије и Прусије да угуше либералну револуцију и врате Фердинанда VII на престо.
1823. Ann. "Lockhart's Spanish Ballads." *Blackwood's Magazine*.
1824. Објављени Локхартови преводи шпанских народних песама, *Ancient Poetry and Romances of Spain*.
1824. Џор Бороу објављује три шпанске романсе у *Monthly Review*.
1824. Основан *Westminster Review*.
1824. Упознају се Талфј и Вук у Халеу.
1824. George Moir, превод четири романса у чланку "Early Narrative and Lyrical Poetry of Spain", *Edinburgh Review*.
1825. Ann. "Bowring's Ancient Poetry and Romances of Spain." *Eclectic Review*.
1825. Талфј објављује *Volkslieder der Serbe* у Халеу.
1825. 1825. Гете пише текст "Српске песме" и објављује га у свом часопису *Ueber Kunst und Alterhum*.
1826. Локхарт наводно објављује *Translations from the Servian Minstrelsy, to which are added some specimens of Anglo-Norman Romances*. Privately printed. London. 1826.
1826. Основан први секуларни универзитет у Лондон, данашњи *University College of London*.
1826. Бауринг објављује чланак "Srpske narodne pesme. Servian popular songs." у *Westminster Review* са неколико превода српских народних песама на енглески језик.
1826. Поново успостављена Инквизиција у Шпанији.
1827. Бауринг објављује превод српских народних песама на енглески. *Народне Српске Пјесме. Servian Popular Poetry*.
1827. Излази чланак "Servian Minstrelsy. [Being a review of a privately printed translation of Servian poetry]" Џона Гибсона Локхарта у часопису *The Quarterly Review*.
1827. Излази чланак "Illyrian Poetry. [Being a review Mérimée's famous pasticcio of Servian popular poetry, "La Guzla"]" *Monthly Review*.
1827. Бауринг објављује *Servian Popular Poetry, London Magazine* у априлу 1827.
1827. Излази Локхартов чланак "Servian Poetry. From "Translations from the Servian Minstrelsy," of which only a very small collection has been printed for private circulation." *The Kaleidoscope; or Literary and Scientific Mirror*.
1827. Ann. "Servian Popular Poetry by John Bowring." *The London literary gazette and journal of belles letters, arts, sciences*.
1827. Ann. "Servian Popular Poetry, by John Bowring." *The Monthly Magazine*.
1828. "Illyrian Poems – Feudal Scenes", *Westminster Review*.
1828. "Spanish Novels", *Westminster Review*.
1829. Jared Sparks, "Servian Popular Poetry". *The North American Review*.
1829. Крај рата између Русије и Отоманског царства.
1829. Објављен превод четири романсе у *Foreign Review*.
1829. William Cullen Bryant. Три маварске романсе у чланку "Moriscan Romances", *The Talisman*.

1830. Србија постаје аутономна, Грчка независна, Турска је уступила Русији значајне територије.
1830. Кроли објављује песму о Карађорђу.
1831. Баурингов превод је приказан у *Edinburgh Review*. Dr Bowrings Poetical Translations.” *The Edinburgh Review*.
1832. Умире Гете.
1832. Умире Скот.
1832. Умире Бентам.
1833. Лонгфелов објављује превод четири баладе у *Outre-Mer*.
1833. Caleb Cushing. *Reminiscences of Spain*.
1833. Завршавају се борбе за независност у Јужној Америци.
1834. Талфј објављује чланак “Historical View of the Slavic Language in its various Dialects” у *The Biblical Repository*.
1835. Талфј објављује друго издање српских народних песама.
1835. Сретњски Устав.
1836. Талфј објављује чланак “Slavic Popular Poetry” у *The North American Review*.
1841. Излази друго издање Локхартових шпанских песама.
1841. Ann. “Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic, translated by J. G. Lockhart. *The London and Westminster Review*.
1841. Ann. “Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic. Translated by J. G. Lockhart, Esq. A New Edition, revised.” *The Monthly Review*.
1841. Ann. “Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic.” *The Edinburgh Review*.
1842. Талфј објављује чланак “Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic, with Notes, by J. G. Lockhart.” *The North American Review*. У њему је и њен превод шпанске романсе.
1843. Прво издање Ранкеовог приказа Отоманске и шпанске империје у XVI и XVII веку.
1847. Прво издање историје Србије Леополда Ранкеа.
1849. Џорџ Тикнор објављује једанаест шпанских балада у својој *Историји шпанске књижевности*.
1850. Талфј објављује студију “Historical view of the language and literature of the Slavic nations: with a sketch of their popular poetry”.
1853. Талфј објављује треће издање српских народних песама.

Слика 1. Упоредна хронологија

Трећи део

Или о преводиоцима, преводима и стратегијама бирања и уређивања превода, као и паратекстуалним стратегијама

О преводиоцима

Волтер Скот: млад и луд за Немачком

The mighty minstrel of the Antigallican war.
Џон Гибсон Локхарт (Lockhart, 1837, II: 155)

Истражујући Баурингове преводе српских и шпанских народних песама, док смо још мислили да ће расветљавање те везе бити солидан материјал за магистарски рад, и да ће поставити смернице за евентуална даља истраживања, бавили смо се првим британским преводима са шпанског и српског како бисмо установили релевантност Баурингових превода: зашто је преводио и поредио шпанске и српске песме, које је песме превео, да ли је имао претече. Претпоставили смо да Баурингов рад не може бити усамљен случај, будући да је реч о времену у ком је народна поезија била у темељу грађења националних идентитета, односно да је Баурингов систематичан рад на превођењу и представљању народних песама можда чак и нека одмакла фаза иницијалног превођења српских, односно шпанских народних песама.

Убрзо смо установили да се међу првим преводиоцима шпанске и српске поезије налази утицајни Волтер Скот, и да је заправо он први британски преводилац кога шпанска и српска поезија деле. Осим што је превео једну шпанску и једну српску песму, утицао је и на наредног заједничког преводиоца, свог зета и биографа, Џона Гибсона Локхарта.

Наша пажња била је усмерена на значајно ужи и далеко истраженији опус, на Џона Бауринга и његов рад. Иако у великој мери истражен, ипак, ретко ко је уочио везу између његовог превођења српске и шпанске поезије, а камоли установио да постоје и други заједнички преводиоци. Стога смо се на почетку истраживања задовољили тиме да констатујемо чињеницу да је Волтер Скот први заједнички преводилац, али да је превео јако мало и да је то учинио под утицајем сопственог, великог интересовања за немачку књижевност и језик.

На Међународној конференцији хиспаниста одржаној у јулу 2004. године у Монтереју (Мексико) констатовали смо да „Од три британска [заједничка] преводиоца, Волтер Скот делује више као куриозитет, с једне стране, по броју и квалитету његових превода, критикованих од стране српске и хиспанске критике, а с друге, по томе што је његово занимање за народну поезију других народа практично сведено на ону коју налази у Гетеовом делу“ (Nikolic 2007, 562). У првој половини XX века, Ерасмо Бусета, хиспаниста и стручњак за преводе шпанских песама на енглески језик, Скотове преводе шпанских балада такође назива *авантурама (излетима)*. Након што је критички анализирао превод једне шпанске баладе, каже да „она није једини Скотов излет у подручје превода шпанских романси“ (Buceta 1924, 493).

Касније, када је истраживање Бауринговог рада и дела показало да је Скотов рад далеко значајнији него што смо иницијално претпостављали, односно да су полазишта таква да остављају простора за постављање неких можда смелих али неодољивих хипотеза у вези са грађењем културног модела двеју нација, проширили смо истраживање, преиначили намеру и озбиљност у докторски подухват, и закључили да не само да је Волтер Скот први преводилац, него и да сви путеви, и то не само књижевни, воде ка њему и од њега. Ово искуство су имали и други истраживачи, те једнако као и ми, и Питок (Murray Pittock) године 2014. у студији о рецепцији Волтера Скота у Европи закључује да постоји озбиљнији политички утицај: „Рецепција Волтера Скота у Европи често је окарактерисана као важна, али је ретко добро дефинисана. Остаје много тога да се истражи у вези развојем Скотове репутације у осталим европским земљама и поврх тога његовим утицајем на европске империје и америчку перцепцију Европе“ (Pittock 2014, 10). Да је Скот доживљаван као непознаница види се и по наслову друге значајне биографије. Прву је објавио Локхарт у седам томова током 1837. и 1838. године. Друга је Џонсонова (Edgar Johnson) биографија из 1970. године, која о Волтеру Скоту говори као о „великој непознаници“ (*Walter Scott: the Great Unknown*). Волтер Скот је

умро 1832. године као водећи књижевник у Европи. Мало је тога о њему објављено за његовог живота. Разлог томе је делимично и тај што је био „углавном успешан у избегавању скандала и пажње, делимично и због тога што је, негирајући да је аутор романа *Веверли*, држао биографе у недоумици.“

Осим индиција да је имао значајан политички утицај на Европу, постоје сведочанства да је био харизматична личност и изузетан оратор, о чему сведочи и сам Бауринг: „Иако мислим да сам упознао и елоквентније људе, никада нисам упознао некога тако привлачног. Разноврсност његових прича је чудесна, праћена мноштвом пригодних анегдота и готово свака особа која је важна у модерним временима је на овај или онај начин повезана са њим.“ (Bowring 1877, 10)

На први поглед, рекло би се да је Скот за Шпанију био вишеструко заинтересован, мада му меарају да то интересовање није било довољно искрено и да је у Шпанији више видео извор инспирације за своја дела. У њеној историји је нашао мотив своје чувене прераде легенде о дон Родригу. Шпанија почиње да га занима политички тек након избијања рата с Наполеоном. За Србију пак није показивао никакво интересовање, и српска „Хасанагиница“ коју је превео за њега је била Гетеова морлачка песма. Гетеов превод „Хасанагинице“ толико је био обележен Гетеовим стваралаштвом да су је у неким случајевима сматрали и означавали као његову песму. (Костић, 2014, 385) Рецимо, сам Локхарт пише: “[...] he also versified at the same time some lyrical fragments of Goethe, as, for example, the Morlachian Ballad...” (Lockhart, *Memoirs*, vol. 1, p. 215)

„Хасанагиницу“ је као морлачку песму први пут забележио Алберто Фортис (Alberto Fortis) у својим *Путовањима кроз Далмацију*, 1771. године. Морлачком ју је звао и Хердер, а и у Енглеској с почетка XIX века била је позната као „Морлачка балада“. Није преведена на енглески језик када и Фортисова *Путовања*, већ ју је Гете превео на немачки са италијанског, а Волтер Скот на енглески са немачког, и то као “Morlachian Fragment After Goethe”. Скотов превод „Хасанагинице“ пак, иако први, није угледао светло дана за Скотовог живота, а за први анонимно објављени превод (1800. године у књизи *Селим и Зауда*) дуго се мислило да је Скотов.

Сазнања у вези са Скотовим преводима и радом на скупљању шкотских балада утицала су пресудно на избор теоријског приступа грађењу културних модела и структуру саме тезе, као и на опсег тема од значаја за доказивање иницијалне хипотезе: да је превођење, баш као и прикупљање народних песама било пре свега у функцији грађења културног модела нације. Иако је културни модел увек поглед на свет групе људи, он се читава у акцијама појединца, а Волтер Скот је добар пример тога.

Велики је број назнака да је Скот био контрадикторан, односно да није успео да помири сукобљене вредности аристократског друштва и вредности настајуће средње класе, разума и празноверја, што се види јасно у његовим романима. Котом (Tressie McMillan Cottom) каже да ако на Скота не гледамо као на „весело недоследну“ особу, „контрадикција је толико очигледна да делује цинично“, „уверавање дато једном руком одузима се другом.“ (Cottom 2009, 152) Уобичајено је у студијама о Скоту да се као две велике сукобљене силе у његовом делу јављају романтична страст и цивилизовани разум, од којих или једна доминира или се постиже нека врста компромиса. Аргумент је већ био артикулисан у његово време: био је и човек залуђен прошлошћу и рационалиста. (Cottom 2009, 158). Скот је био контрадикторан, с једне стране оличење разборитог конзервативизма у јавном професионалном животу, с друге, дозвољавао је себи финансијски ризик и романтичарске фантазије у приватном и књижевном животу. Доживео је финансијски колапс и морао је да пише да би зарађивао за живот. (Lockhat *Memoires*). Другу врсту контрадикције пријављује Бусета, у погледу промене гледања на Шпанију. „Његов ум је био величанствен хибрид укореењен у свим моралним аспектима у универзуму Хјума, чак емоционално припадајући завади и поезији Херојског доба“ (Wilson 2002, 43).

Скот је био једноставан, површан и нестрпљив, заводљив, убедљив, забаван,

благоглагољив, благонаклон и добро повезан (MacBeth 1935,17), расипник (Wilson 2002,41). Аутор чланка “A Day with Sir Walter Scott” објављеног у *Metropolitan Magazine* 1833. назива га “the mighty minstrel—the matchless enchanter” (36–38.) Како каже Џон Макрон (John Macrone), један од првих биографа Волтера Скота, приповедао је озарено (“felicitous style”).

Локхарт је Скоту био зет. Бауринг га је посетио у Аботсфорду 1830. године. Скот за њега каже у писму Роберту Каделу из 1830. да је паметан, „веома пријатан човек“ (“very agreeable man”). Бауринг пак Скота овако описује: „Његов стил живота овде је много скупљи него што сам замишљао. То је нека врста баронског пребивалишта, бројна је послуга, кућа сјајна, а собе украшене богатим уметничким делима и антиквитетима, прилозима из свих делова света. У једној је његова биста (о којој ми је испричао неке анегдоте – о свом заносу када је уловио огромну рибу у Твиду, итд.), и чувена сребрна чаша испуњена људским костима, коју му је послао Бајрон. Показао ми је слику свог деде, са дугом брадом, за коју се заклео да је никада неће обријати док Стјуарти не буду враћени на престо; и, у вези с тим, поменуо је неке сочне разговоре са садашњим краљем, који је инсистирао да зна шта би сер Волтер урадио да се Претендент појавио у његово време. Рекао је да је краљ увек називао Чарлса Претендентом, док га је он (В. С.) увек називао принцем. Испричао ми је много занимљивих детаља из свог раног живота и рекао да није заборавио ништа што му је пало на памет од своје треће године. Рекао ми је много узбудљивих ствари о својим романима и ликовима у њима, о разговорима с покојном краљицом, принцезом Шарлотом, Барнсом, Бајроном и другима. Познавао сам многе елоквентније људе, али никада нисам познавао некога тако привлачног. (“More eloquent men I have known, I think, but I never knew anyone so attractive.”) Разноликост разговора с њим је запањујућа, препуна најпријатнијих анегдота, а скоро свака особа која је била од значаја у модерним временима је на неки начин била повезана с њим. Његов начин говора је без имало претварања, благ је и духовит. (Bowring, *Recollections* 10)

Волтер Скот је познавао Тикнора, види се из његових писама Саудију.

Самог себе назива мајстором бомбастичности.¹⁸⁹

Ценили су га и Вук Караџић и Јован Стејић. (Klančar 1948)

Џон Гибсон Локхарт

Шкотланђанин који се прави Енглец.

(Кољевић 1975, 83)

Џон Гибсон Локхарт (John Gibson Lockhart), 1794–1854, био је шкотски уредник, политички аналитичар, правник, књижевни критичар, преводилац и биограф, посебно познат по биографији сер Волтера Скота (Sir Walter Scott), који му је био таст.

Међу његове значајније радове спада збирка превода древних шпанских балада (1823), неколико романа и биографија шкотског песника Роберта Бернса (*The Life of Burns*, 1828), као и биографија Наполеона (1829). Славу је стекао као биограф, Скотову биографију је написао у седам томова, јединственим, дискурзивним стилем, стварајући изузетно живописан портрет писца (*The Life of Walter Scott*, 1837–38).¹⁹⁰ Спада у сам врх биографског писања у

¹⁸⁹ <http://www.bartleby.com/303/2/1001.html> “The big bow–wow strain I can do myself like any now going” (скот каже за себе док излаже о Џејн Остин). То спомиње и Котом: “Sir Walter Scott, the self–proclaimed master of the “bow–wow” strain of adventure and historical incident.”

¹⁹⁰ Скотову биографију је писао, између осталог, да би намирио Скотове повериоце, будући да је писац иза себе оставио велике дугове (видети рецимо Rodríguez Palomero 1993, 244). Иако се Локхарт током писања биографије трудио да избегне све што би могло изазвати бол код преживелих рођака или пријатеља, не чуди што ипак није успео да задовољи све. Ту се првенствено мисли на рођаке Џона и Џејмса Балантајна, Скотових партнера у штампарској и издавачкој делатности (који су проузроковали Скотов финансијски крах, 1826) (MacBeth 1935, 201). Локхарт је одмах након Скотове смрти почео да прикупља материјал и након пет година рада на пројекту у коме су му помагали и супруга и чланови породице Скот, објавиће шест томова 1837. и последњи 1838. Биографија је постигла апсолутни успех и пратиле су је само речи хвале. (MacBeth 1935, 197)

Енглеској, заостаје само за Бозвеловом биографијом Семјуела Џонсона (Boswell, *Samuel Johnson*) (The Columbia Encyclopedia, Article: Lockhart, John Gibson). „Последње године Скотовог живота Локхарт ће написати у стилу Аристотеловске трагедије, а завршна поглавља о његовим последњим месецима поседују достојанство грчке трагедије.“ (MacBeth 1935, 201) Скотова биографија је највероватније најбоља анализа карактера коју је Локхарт икада написао, а управо се анализа карактера могла сматрати његовом јачом страном. Елементи у самом Локхартовом карактеру, како као човека, тако и као писца, учиниће да се о њему често говори као о једном од два највећа биографа на енглеском језику. (MacBeth 1935, 204)

Можемо закључити, заједно са Луисом Родригес Паломеро, да је био пре свега новинар и преводилац који је имао огроман утицај на читалачку публику и помогао као мало ко да се формира оновремена књижевна критичка мисао (Rodríguez Palomero 1993, 242).

У тренутку смрти истицали су га пак као преводиоца шпанских балада. Родригес Паломеро наводи да се у чланку који је *Тајмс* објавио 9. децембра 1854. поводом Локхартове смрти и након хвалоспева о његовим постигнућима, каже: “Lockhart is only known as a poet by his Spanish Ballads” (Rodríguez Palomero 1993, 244).

Рођен је јуна 1794. у Шкотској, недалеко од Глазгова. У Глазгову је стекао основно, средње и високо образовање. Касније добија стипендију, захваљујући којој наставља студије на Оксфорду. Већ тада, поред тога што показује да је надарен и вредан ученик, показује изузетно интересовање за књижевност, посебно модерну, добивши већ са 19 година почасну диплому првог степена у класицима (“First Class in Classics”) (MacBeth 1935, 11). Био је активиста оксфордских покрета и познат као “eminent Victorian”. (Rodríguez Palomero 1993, 241). Био је такође, поред класика, заинтересован и за британску антику, а нарочито за хералдику и питања родослова (Palfrey 38). Од новембра 1815. редовно студира права на Универзитету у Единбургу. Тако ће се упознати и са Џоном Вилсоном (John Wilson), својим будућим сарадником у *Блеквудовом магазину* (*Blackwood's Magazine*) (MacBeth 1935, 11).

Локхартова књижевна каријера почиње непосредно након почетка његовог приправничког стажа. У шкотску адвокатску комору примљен је 1816. године. Напушта адвокатску каријеру.

Године 1818. упознао је Волтера Скота, а 1820, након што се вратио из Вајмара, оженио се Скотовом ћерком Софијом (MacBeth 1935, 12).

Постоје извесне црте Локхартовог карактера, без обзира на то да ли се ради о природи или стицају околности, које помажу да се осветли узрок његових успеха и неуспеха као ствараоца. Наиме, иако је имао изузетан интелектуални потенцијал, такође је био и несигуран у своје способности, и остављао је утисак да се заправо никада до краја није пронашао у ономе што је радио. Упркос несигурностима које је лично гајио, имао је бритак ум који је утицао на његов други квалитет, сатиричност. Био је опозиционог стила понашања. Имао је невероватну моћ опсервације, и када би је усмерио на људе, без обзира на то да ли се радило о пријатељима или не, био је способан да уочи и најмање недоследности. Имао је, такође, истанчан смисао за хумор и умео је да веома ефектно преточи мисли у речи. Био је и изузетно талентован карикатуриста, што показују његови цртежи и акварели (MacBeth 1935, 14). Његови написи су искрени и отворени, нештедимице дели и хвалу и прекор свакоме према заслуги. Међутим, понекада је свест о моћи да може да повреди текла попут отрова право у његово перо, што га је претворило у једног од периодичара тог времена који су уливали страх и мржњу (добио је надимак Шкорпион) (MacBeth 1935, 12–14).

Међутим, његов биограф, Ланг, који се залагао да се Локхарту додели заслужено место у галерији великих енглеских (и шкотских) „људи од пера“, сматра да су за неправедну слику о Локхарту заслужна писања његових непријатеља и измишљене легенде, те да се права слика о њему може најбоље стећи на основу писама које је писао (иако су многа од њих нестала, преостало их је довољно да буду добар извор материјала). Ланг каже: „Свестан сам да ће ова биографија на неким местима подсећати на говор одбране. Али господин Локхарт је до те мере жестоко нападан и често неправедно лажно приказиван, да је моја одбрана њега каткад неопходна.“ (Lang 1897, xiii)

Локхартов гениј је био примарно интелектуалне природе. То је посебно видљиво у кристалној чистоћи изражавања његових савршено дефинисаних мисли. Он није био обдарен маштовитошћу креативних писаца. Свој максимум на пољу креативности је заправо преточио у превођење шпанских балада. Међутим, иако његови романи нису имали успеха, они су ипак добра рефлексија тенденција у стваралаштву Енглеске и Континента у то време.

Поље на коме су Локхартови таленти дошли до пуног изражаја су књижевна критика и писање биографија. С обзиром на то да обе спадају у интелектуални тип писања, пружиле су Локхартовим јединственим талентима плодно тле да досегну свој максимум. (MacBeth 1935, 206)

Како су године пролазиле, а породичне трагедије се низале једна за другом, постајао је све индиферентнији. Његова осетљива природа је дубоко и трајно погођена смрћу супруге 1837, те ово многи сматрају и унутрашњом прекретницом у његовом животу. Запао је у стање апатије из које га ни књижевност нити било шта друго није могло отргнути. Његов живот, барем у сопственим очима, изгледао му је као низ неуспеха. (MacBeth 1935, 209)

Поводом Локхартове смрти, 25. новембра 1854. године, изашао је текст у *Тајмсу* (*The Times*), 9. децембра исте године у ком се каже да је „раним стеченим знањем и дуго изоштреном мишљу, уздигао себе у стуб књижевне снаге [...]. Проницљивост, гвоздена самоконтрола и брзо инстинктивно расуђивање обележавају рођеног вођу других.“ (Lang 1897, 404)

Како каже Шаста Брајант у духу онога за шта се залажемо у овој дисертацији: „И човек и његова књига заслужују посебну пажњу, иако ограниченост простора не допушта више од кратке оцене његових јединствених доприноса.“ (Bryant 1973/2015, 28)

„Његова сама природа му је забрањивала да буде лиричар, да изражава себе, своје емоције у поезији“ (Lang 1897, 319).

Сматра се и да је изгледао као Шпанац. Наводи се често да је сликар Хејдон (Haydon) о Локхарту рекао да има „меланхоличну шпанску главу“ (Buceta 1924, 502). Локхарт је описиван као меланхоличан Шпанац управо зато што је Шпанија доживљавана и сликана као меланхоличан простор. Роско је назива управо тако: “Spain – bold, ardent, melancholy Spain.” (наведено у Saglia 2009)¹⁹¹

Омиљено штиво била му је историја разних земаља. (Lang 1864, 448)

Бусета спомиње и податак да је мало вероватно да је Локхарт размишљао о томе да се придружи трупама које су се бориле против Наполеона на Иберијском полуострву, док је још био на Универзитету у Оксфорду. (Buceta 1924, 503)

Одустајао је. Написао је четири романа у периоду од 1821. до 1824. године: “Valerius: a Roman Story” (1821), “Some Passages in the Life of Mr. Adam Blair, Minister of the Gospel at Cross-Meikle” (1822), “Reginald Dalton” (1823) и “The History of Matthew Wald” (1824). Али касније више није написао ниједан роман, тако да је његова каријера романописца практично била готова и пре него што је почела. (MacBeth 1935, 12) Претпоставља се да је његова одлука да више не пише у овом жанру последица изузетно ниске популарности. Како наводи Макбет, када је престао да објављује романе, *The Blackwood’s Magazine* је објавио белешку у којој се исказује жаљење што Локхарт не наставља са писањем романа, јер иако није био рођени приповедач, попут Скота, многи који су то постали такође нису имали богомдани таленат, већ су га стрпљиво изучили. И сам Локхарт је приметио да: „Никада нико није написао велики роман у младим годинама изузев Смолета.“ На основу његовог књижевног опуса, видљиво је да ниједан његов роман није написан у истом тону, што указује да Локхарт као писац још није био пронашао онај стил у коме би дао свој максимум (MacBeth 1935, 30). Да је истрајао, може се претпоставити да би се његово уметничко деловање усавршило само по себи, и да би постао утицајан романописац у периоду транзиције ка Викторијанској ери. Али није имао снаге за то (MacBeth 1935, 31).

¹⁹¹ Године 1835. Томас Роско (Thomas Roscoe) објавио је у Лондону прву од три књиге Jennings Landscape Annual посвећене Шпанији *The Tourist in Spain. Granada*.

Одустао је и од превода „Илијаде“, уз пратећи коментар да ће аутор, ако Илијада наиђе на добар пријем код публике, с обзиром на то да поседује обиман материјал о Хомеру преведен у истом стилу, довршити дело у енглеском хексаметру. Три године раније, Локхарт је изразио сумњу да ли ће се „хексаметар икада одомаћити у Енглеској“, што указује на то да је у то време већ можда почео са преводом „Илијаде“ и био разочаран резултатом. Нажалост, „Илијада“ никада није објављена у целини, а неки делови шесте књиге, објављени у *English Hexameter Translations* (1847) под његовим иницијалима, највероватније представљају Локхартов превод (MacBeth 1935, 50). Вероватно је својевремено планирао комплетан превод грчког епа; белешка додата уз први део превода у *Blackwood's Magazine* указује на следеће: Ако би овај експеримент био примљен са било каквом наклоношћу, писац у свом портфолију има доста Хомера, одавно преведеног на исти начин; и он се не би либио да покуша да заврши *Илијаду* у енглеским хексаметрима, какве он може да направи. Написао је предговор за Мотеово издање *Дон Кихота* из 1822. са Сервантесовом биографијом. (Rodríguez Palomero 1993, 244)

Сасвим је могуће да је одустао од превода српских народних песама. Чини се да је био склон прераном деморалисању. Одустао је од каријере романописца одмах након што прва четири романа нису доживела успех. (MacBeth 1935, 30) А није имао самопоуздања ни као песник. Макбет каже да је врло могуће да је написао довољно стихова да њима попуни већу књигу, а имао је и где да их објави. „Локхарт никада није имао довољно високо мишљење о својим песничким моћима да прикупи сопствене стихове, или чак да открије шта је написао и објавио на разним местима.“ (MacBeth 1935, 32) Локхартов биограф Ланг такође сматра да су „Шпанске баладе“ биле најпознатије, најуспешније Локхартово дело, посебно међу младима. Остала његова дела нису била позната, а романе су му чак мешали с романима других аутора (Lang 1897, 314)

Макбет сматра да је Локхарт имао велике интелектуалне способности, али да није имао поверења у њих и живот, као да никада није пронашао област у којој је заиста добар. „Никада није веровао у себе и свој рад, а рано у животу почео је да гаји прикривени осећај, који га никада није напустио, да је његова каријера погрешна, погрешно усмерена. Вероватно му је то донела управо његова оштроумност, незамућена егоизмом, која се ипак посебно одразила на његов стваралачки рад. Ову оштрину интелекта треба повезати са другим квалитетом, његовом склоношћу сатири. Имао је изузетну способност продорног запажања, како у животу тако и у књижевности; и, када је ову способност примењивао на људима, пријатељима или непријатељима, видео је њихове неподударности јасније од већине. Његов смисао за хумор је био добар, и знао је како да ефектно изрази своје мисли. [...] Његова интелектуална равнотежа и здрав разум натерали су га да говори искрено и отворено. [...] Али повремено би свест о његовој моћи да рађава побегла с његовим пером (“his power to wound would run away with his pen”), а Локхартово име постало је једно од најомраженијих и најстрашнијих у списку дописника тог времена. (MacBeth 1935, 13) Његове моћи достижу свој пуни израз у критичким, а не у стваралачким облицима књижевности. Не поезија или поетски превод, и не роман, него књижевна критика, критика друштва и биографија – најбоље га представљају. (MacBeth 1935, 51) Критичар необичне оштроумности и увида да одвоји жито од кукоља у овом случају; Локхарт је, можемо рећи, био такав критичар (MacBeth 1935, 140). Локхарт је четврт века креирао уређивачку политику једног од два најзначајнија часописа, “one of the two powerful organs of literary criticism in England – the *Quarterly Review*”, у периоду веома значајном за енглеску књижевност. (MacBeth 1935, 51)

Ланг наводи да је у једном сатиричном приказу назван шкорпионом из далеке земље који радо бode људе и лице (“from a far country, the Scorpion, who delighteth to sting the faces of men”). (Lang 1897, 160)

Локхартовим радом и животом бавио се прво Ендру Ланг, а затим и Макбет. Других опширних студија није било. Можда се може рећи да је изостанак студија значио и недовољну

позитивну критику. До скоро се није могло утврдити ни шта је све написао, посебно од чланака у периодици.¹⁹² Почетак његове каријере био је готово сензационалан (MacBeth 1935, 9).

Дијего Саља у чланку из 2009. године говори о Локхартовим преводима шпанских романа. Чланак назива веома индикативно: "Translating Romances, Writing Spain: John Gibson Lockhart's Ancient Spanish Ballads." Саљин фокус овде је, као и у свим осталим његовим радовима, на културном моделу Шпаније у британским романтичарским текстовима.

Био је дистанциран од сопствене судбине, сопствених напора, што је непремостива препрека успеху у јавном животу. Због „тужне луцидности душе“, у комбинацији са стидљивошћу, Локхарт је увек био у рату са сопственом амбицијом, све док није престао да гаји било какве амбиције. (Lang 1897, 63) Написао је Сервантесову биографију и није ставио своје име на насловну страну.

О Локхарту је писао и Бенџамин Дизраели (Benjamin Disraeli), негативно, а поводом фијаска часописа *The Representative*, који су у јануару 1826. почели заједно да издају Мари, Дизраели и Локхарт. Дизраели је након првих преговора одустао, готово извесно јер није могао да покрије свој део улога. Мари се такође повукао, и у јулу исте године часопис је угашен. И Мари и Локхарт су имали губитак. Односи између Локхарта и Дизраелија били су већ захладнели. Локхарт је кривио Дизраелија што га је увео у тај посао.

Дизраелијеве оптужбе против Локхарта, изнете много година касније у једном писму из 1860, објављене су у *Атенеуму* за његовог живота, али после Локхартове смрти. Оптужује Локхарта да га је злоупотребио. Каже за њега да је „стручњак за магловита шиканирања књижевних интрига (“an expert in all the nebulous chicanery of these literary intrigues”). Нажалост, у овом случају, човек од сламе на кога је пуцао постао је еминентан, а новине од пре скоро четрдесет година памте се по томе што су биле предмет књижевног фалсификата.¹⁹³

Званичну биографију написао је, дакле, његов зет, Џон Гибсон Локхарт, који је први следећи значајни преводилац српских и шпанских народних песама на енглески. Локхарт је биографију писао док је сређивао Скотову књижевну заоставштину, уређивао *The Quarterly Review* и старао се о супрузи која била на самрти. Локхарт је уједно био и Скотов уредник, и искусни биограф, будући да је 1828. године завршио биографију Роберта Бернса (Robert Burns).

Локхартов спектакуларни почетак у *Blackwood's Magazine*, када је био једва више од дечака, и бриљантна каријера коју му је прорицао Волтер Скот, нажалост, нису у пуној мери реализовани, што се, по Скотовој примедби, може највише захвалити томе што Локхарт није веровао у себе и био је одвећ самокритичан и недовољно амбициозан. (MacBeth 1935, 208–9)

Бавио се промоцијом америчке књижевности. Код Локхарта се за Ирвинга заузео сам Волтер Скот, који се са њим упознао 1817. и коме се млади есејиста веома свидео. Преданост с којом се Локхарт посветио популаризацији Ирвингове књиге показује да је и сам препознао његове квалитете. (MacBeth 1935, 141) Заслужан је за Ирвингову популарност.

И у биографији о Локхартовом животу, (*The Life and Letters of John Gibson Lockhart*), говорећи о његовој личности, Ендру Ланг (Andrew Lang) каже: „разумљиво је што је оца и ћерку привукао лепи, стидљиви и немарни Локхарт; то што су га прихватили у породицу, указује на црте његовог карактера невидљиве другима. У сваком случају, он ће се у потпуности посветити свом новом патрону и остатак живота провести бринући о Скоту и његовом потомству.“ Његова приврженост породици је изражена и у речима господина Кристија, који каже: „Љубав према деци је била у Локхарта снажнија него што сам икада видео и у једног мушкарца – била је то мајчинска љубав.“ (Lang 1897, 292)

„Стога не чуди што ће низ несрећних догађаја у породици који следе након сеобе у Лондон заувек бацити мрачну сенку на даљи ток његовог живот: Скотов финансијски крах

¹⁹² Локхартову књижевну критику објединила је и објавила Маргарет Хилдјард 1931. године: *Lockhart's literary criticism, with introduction and bibliography by M. Clive Hildyard*. Oxford: B. Blackwell, 1931.

¹⁹³ Disraeli and John Gibson Lockhart Author(s): C. L. Cline Source: *Modern Language Notes*, Vol. 56, No. 2 (Feb., 1941), pp. 134–137

(1826), смрт Локхартовог старијег сина након низа година инвалидности ("Hugh Littlejohn" у Скотовим: *Tales of a Grandfather*), смрт његове супруге и, на крају, раскалашан и проблематичан живот и прерана смрт његовог млађег сина. Све ово ће утицати на урушавање његовог здравља, те ће се 1853. повући из уредништва у *Квортерлију* и отићи у Италију на опоравак; у Енглеску ће се вратити тек да би преминуо у Аботсфорду (Abbotsford), у шездесетпрвој години живота, новембра, 1854.“ (MacBeth 1935, 12)

Имао је исто година колико и Скот када је умро – 61. И исто се из Италије вратио у Аботсфорд да умре. In 1853, J. G. Lockhart—also widowed, and with two of his three children dead, fast ageing and very ill—followed his late father-in-law to Rome. (Brown 2020, 266).

Бауринг: енглески Шпанац¹⁹⁴

“It will be the height of my ambition to do something which many connect my name with the literature of the age.”
(Bowring 1877, 5)

“Jesus Christ is free trade and free trade is Jesus Christ.”
John Bowring (Bowring 1877, 5)¹⁹⁵

Бауринг је живео „невероватно разноврсним и плодним животом.“ Овако нас Баурингов потомак, Филип Бауринг, уводи у књигу посвећену њему, а написану 2014. године (Bowring 2014, *Foreword*). Његов живот је почео непосредно након две револуције, француске и америчке. Родио се у години када је револуционарна Француска постала република, а умро убрзо након стварања немачке империје. Био је сведок читавог периода британске доминације, „производ револуционарног доба“. (Bowring 2014, 2).

Павловић-Самуровић (2002, 138) сматра да Џон Бауринг (1792–1872) „представља једну од најоригиналнијих личности свога времена“. Оставио је траг у многим делатностима у добу у ком су Британци били неприкосновено водећа нација света (Bowring 2014, 1): у књижевности и новинарству, у политици и дипломатији, у привреди. Биографи и истраживачи обично га описују вртоглавим набрајањем његових занимања и особина: писац, преводилац, лингвиста,¹⁹⁶ уредник, критичар, песник, трговац, политичар, дипломата, посланик, путник, бизнисмен, светски човек (Nikolic 2007, 565), политички економиста, полиглота, четврти гувернер Хонгконга. Утицао је на реформу јавних финансија, децимализацију, превео је песме с великог броја језика, успротивио се ропству, подржао шпанске либерале, грчке борце за независност, био предузетник у преради гвожђа и развоју железница, писао религиозне химне, политичке чланке и текстове на најразличитије теме, од Египта под влашћу Мухамеда Алија, Сијама и Филипина (Bowring 2014, 1) до текстова о затворима и моралу младих (Павловић-Самуровић 2002, 138). Други председник САД и амбасадор САД у Лондону (Џон Адамс) јавно се захвалио деди Џона Бауринга на помоћи америчким затвореницима. Гајио је симпатије према Америчкој револуцији (Bowring 2014, 7).

Радикал, први заговорник, „мисионар“ слободне трговине, капитализма, отворених тржишта и либералне демократије. Противио се ропству, заговарао једнакост мушкараца и жена, сматрао је да је дужан да буде авангарда у великим борбама за грађанску и верску слободу. Био Бенетамов сарадник, пријатељ, и биограф. Савременик, и противник, Карла Маркса (Bowring 2014, 5).

¹⁹⁴ el Español Inglés, *A lover of things Spanish* (Philip Bowring)

¹⁹⁵ Bowring, Lewin B. "A Brief Memoir of Sir John Bowring." In *Autobiographical recollections of Sir John Bowring*, by Sir John Bowring, edited by Lewin B. Bowring. London: Henry S. King & Co., 1877.

¹⁹⁶ Џорџ Барнет Смит за своју одредницу о Баурингу у *Речнику националне биографије* из 1886. бира три: "linguist, writer, traveller". (Smith 1886, 76)

Американац Џеред Спаркс (Jared Sparks) у првом објављеном приказу Баурингових превода српске народне поезије на енглески из 1827. године у америчком часопису *The North American Review* каже за Бауринга да је својим песничким укусом недвосмислено грађанин света који није ограничен ни простором ни временом (1827, 355). Амерички слависта Артур Колеман (Arthur Prudden Coleman) сликовито га назива „разносачем поезије” (“peddler of poetry”) (Coleman 1940, 433). Кажу и да је био полиглота, изузетан, шокантан, брз, знатижељан, амбициозан и, као што то обично бива с људима којима недостаје усредсређеност, површан, шарлатан, дилетант. (Nikolić 2007, 565) Савременик и преводац Џорџ Бороу (George Borrow) назваће га непринципијелним псеудорадикалом, и „пробисветом” (“humbug”) (idem, 344). Копитар га је препоручивао чешком филологу Добровском (Josef Dobrovský) као „познатог банкара“ (“famous banker”) и особу о којој новине често пишу (“a person about whom the newspapers often speak”) (Coleman 1941, 448).

Ишао је испред свог времена. „Свуда је веровао у друштвену, образовну и верску реформу, фокусиран на етичке принципе.“ „Слобода за све, једнакост за све, право и дужност приватне својине.“ „Изнад свега, он је био прегалац, а не само теоретичар, било да је преводио поезију, градио гвожђаре, писао химне, уређивао *Вестминстерски преглед*, заступао Болтон као посланик, промовисао железнице, преговарао с краљем Сијама или започео рат са Кином с циљем ширења слободне трговине.“ У сваком случају, човек изузетне енергије, авантуристичког духа, неуморан путник по европским и азијатским земљама, ратоборни полимат, заузимао је важне положаје у државној администрацији. Био је специјални опуномоћеник у Француској, где је и хапшен због завере против Бурбона, затим конзул у Кантону, где је изазвао Други опијумски рат, па опуномоћени министар у Пекингу, гувернер Хонконга. Два пута је биран за посланика, а краљица Викторија му је доделила племићку титулу. Извесно је био веома амбициозан, и радохолик. У затвору у Француској завршио је други том руске антологије. То му је, како каже његов потомак, писало на челу (“He wore ambition on his sleeve”, Bowring 2014, 3). Артур Пруден мисли да је Баурингова грандиозност заправо била препорука, а његова површноост привлачна.

Био је из трговачке породице, скромног порекла, са мало формалног образовања. Школовање је напустио с тринаест година. Био је самоук. Такође и веома радознао, учио је „хемију, електрицитет и галванизам“, као и „географију, астрономију и коришћења глобуса.“ (Bowring 2014). Био је најстарије од деветоро деце (Bowring 2014, 8). Енергија и агресиван профил били су можда неопходна компензација за његов недостатак било веза или формалног образовања. Бауринг је волео признања и почести. То што је морао да превазиђе одређене недостатке у свом окружењу такође објашњава зашто је касније у животу придавао значај витешком звању. Био је члан Краљевског друштва и разних удружења и носилац многих страних признања (Bowring 1877, 27). Био је то чудан став за радикалног унитаристу, али је одражавао потребу дечака из Ексетера из скромне трговачке породице да његова достигнућа буду призната (Bowring 2014)

Одиграо је јединствену улогу у упознавању Британије са непознатим или мало познатим националним песничким традицијама Европе (Павловић-Самуровић 138). Био је, како каже Гилис (Gillies), а наводи амерички слависта Артур Пруден Колеман “one of the few partisans of the cultivation of foreign literatures in England” (Coleman 1941, 431).

Његов живот описан је темељито у Смитовој (George Smith) одредници у *Речнику националне биографије*.¹⁹⁷ Аутори које смо консултовали углавном одатле црпу информације. Ми ћемо се у овој дисертацији освртати на његов живот према потреби, новина је што ћемо користити одличну студију новијег датума, књигу Бауринговог потомка Филипа (Philip Bowring), која, сасвим у духу наше хипотезе, о Баурингу говори пре свега као о првом заговорнику слободног тржишта у *Free Trade's First Missionary: Sir John Bowring*. Књига је објављена 2014. године, романтичарски егзотично, на Универзитету у Хонгконгу.

¹⁹⁷ Smith, George Barnett. "Bowring, John." *Dictionary of National Biography*. London: Smith Elder & Co, 6 1886. 76–80.

Бауринг је уједно био и, како је приметио његов огорчени критичар, амерички писац Џон Нил (John Neal), „првосвештеник критичара“ (“High Priest of Critics”) за све у вези са поезијом Словена (Coleman 1940, 441). Поред вештог коришћења немачких извора, два су разлога допринела томе да буде неприкосновени критичар словенске поезије: самоувереност трговца која му је била урођена, и ласкање свих словенских сарадника, осим једног – Јернеја Копитара. Бауринг је себе доживљавао као повереника Словена, о чему пише свом словенском пријатељу: „Будући да имам неку врсту неодређеног осећања да су Словени у мојој надлежности, када год сам у прилици да им укажем част, с времена на време најжрљаћу (“scribble”) понешто што би могло увећати благонаклоност мојих сународника”. (Coleman 1940, 441) Артур Пруден се слаже да је Бауринг био нека врста тумача Словена ког његова генерација може да разуме.

На свом путу ка успеху успоставља везе са свим значајним и утицајним савременицима, у чему је био претенциозан, одајући утисак да су му чак и песници које преводи блиски пријатељи, из, како Спаркс каже, најранијег детињства (“intimates from infancy under his native skies”). Због претенциозности (“garb of pretense”) и *Fraser's Magazine* га је узео на зуб, измисливши рецензента полиглота, по имену Квафипунчовиц (*Quaffypunchovicz*), који се бави Бауринговим стиховима. Бауринга зову доктором, подсмевајући се његовој титули почасног доктора коју је добио на Универзитету у Гронингему (Coleman 1940, 454). О тој Бауринговој особини говори и Филип Бауринг. Каже да је у младалачким данима био на лошем гласу по додворавању познатим личностима. А касније је знао бити хвалисав, арогантан и категоричан. Категоричности учачава и Ален Лестер у књизи *Ruling the World*, где за Бауринга каже да је „империјални човек“ (“imperial men”), „производ све самоуверенијег британског комерцијалног и књижевног друштва“ (Lester, Boehme and Mitchell 2021, 204).

Ентузијазам му је био јачи од расуђивања, што га је доводило у проблеме трговачке, политичке и дипломатске природе. Сматра се да не би имао улогу на историјској позорници да није било Бентама. Бентам му је, иначе, умро на рукама. Умро је исте 1832. године када и Гете и Волтер Скот.

Ипак, ништа од овога не може умањити величину његових достигнућа у различитим пољима и трајни утицај на неколицину, као што су идеал слободне трговине и односи између Кине, Сијама и западних сила. (Bowring 2014, 4)

Осим што је био амбициозан, био је, по свој прилици и не превише окренут људима. У тексту „Вук међу Енглезима”, Младеновић говори о односу Вука и Бауринга, и Бауринга назива несталним, добрим делом зато што је стално некуд путовао, али и зато што му Вук, како каже, више није био потребан. Нису се никада срели, нити је Вук икада успео да оде у Енглеску, мада је тражио Баурингову помоћ у вези са објављивањем *Новог завјета* у Лондону. Бауринг је 1827. послао и писмо кнезу Милану Обреновићу, јер је као трговац желео да успостави добре везе, али како је ово било на енглеском, Вук га обавештава да нико у Србији писмо не разуме, јер нико не зна енглески. И сам кнез Михаило Обреновић је приликом своје посете Лондону, на Вукову молбу потражио Бауринга, али је овај 1849. већ био отпутовао на дужност у Кантон (Младеновић 1987, 313) Бауринг је планирао да посети Србију 1828. године. Вук и Копитар су га очекивали у Бечу, али послови су га били одвели у Холандију. (Subotić 1927, 639) Удаљавање Бауринга и Вука види се и у ословљавању у писмима. Вук му је прво био “Monsieur le Docteur”, па “digne maitre”, затим “cher ami” и “cher M. Vuk” и коначно “cher M. Karadzich”, док је Вук Бауринга увек ословљавао исто, “Dear Sir, Ivan Karlovich”.

Поводом аутентичности материјала које је објавио у чешкој антологији Бауринг се замерио Копитару и Добровском. Иначе је оптуживао Беч за антисловенско деловање. Ситуација је била непријатна. Копитар га је оптужио да аустријску полицију представља као шпанску Инквизицију. „Копитар је касније ублажио своје укоре Баурингу, али никада није одступио од става који је првобитно заузео да би Бауринг требало да схвати штету коју би могао нанети словенском циљу „подижући оптужбе за неправду против Беча.“ (Coleman 1941, 452)

Колеман сматра да су Талфј и Персивал били најкомпетентнији савременици да оцене Баурингов допринос и његову вредност. Талфј је ценила то што је Бауринг имао иницијативу да преведе песме. Његови преводи су били једини у Енглеској и на њих је упућивала заинтересоване читаоце. (Coleman 1940, 456) Волео је да пише писма (Bowring 1877, 15). Нажалост, нису сачувана два која је упутио Талфј, иако њен одговор јесте. (Краузе 2008, 315)

Наш главни утисак о Баурингу јесте да је био катализатор промена. Чињеница је, међутим, да је после многобројних инцидената и необичних авантура које су га пратиле за живота, мирно починуо у Ексетеру, недалеко од куће у којој је његов животни пут и започео. (Bowring 1877, 28)

Умро је здрав и снажан, напрасно, у осамдесет првој години (Јовановић 1908, 34).

Да је морао да ради да би живео, сведочи он сâм: „Објавио сам између четрдесет и педесет књига – увек сам имао неку новчану добит – и неколико мање познатих списа – као што је онај о бесмислености Закона о карантину, затим о мом хапшењу од стране Бурбона 1822, два на шпанском, од којих се један односио на трговину робљем, као одговор О’Гавану, хаванском посланику у шпанском парламенту, док је други био превод Кларксоновог трактата у вези са мишљењем раних Хришћана о рату. Био сам издашно плаћен као уредник у *Westminster Review*, за који је Цереми Бентам иницијално обезбедио средства, и за који сам написао мноштво чланака. Такође сам дао знатан допринос и *London Magazine*, за који су писали [...] многи познати писци“ (Bowring 1877, 61)

О преводима и стратегијама уређивања превода песама (и култура)

The present is strictly meaningless without imagined and narrativised pasts and futures.

During 2004

Закључак је да су „изабрали“ да преведу оно што је било доступно, а било је доступно јер су Депинг, Копитар, Гете, Грим, Талфј учинили да буде доступно. Сада постављамо себи питање шта су из доступних превода или издања из друге руке изабрали да преведу и да ли су и како избор објаснили?

Пре свега, превели су старе песме, богате историјским, херојским и етнографским подацима, или потенцијално спремне да буду обогачене; ретке, те стога аутентичне и драгоцене, „скривена блага“ како каже Талфј (1836, 267), или „скривене залихе књижевности“ (Sparks 1827, 356), пронађене у забитима, руинама, рушевинама, „the splendid ruins“ (Bowring 1924, v), испод камена; тензичне, то јест романтичне; а пре свега „народне“, било примитивног народа, неуког народа, било народа у смислу француске револуције. Превели су песме које се могу узидати у темеље идентитета заједнице која се зове нација, које причају причу.

Кључне наративне стратегије које је Мона Бејкер изнела у студији из 2006. године, а уједно и стратегије превођења, јесу временско и просторно кадрирање (“temporal and spatial framing”), кадрирање селективним присвајањем (“framing through selective appropriation”), кадрирање означавањем (“framing by labelling”) и позиционирање учесника (“repositioning of participants”), (Baker 2006, 112)

Измештање у времену и простору

Кадрирање је динамична, (интер)активна стратегија која имплицира свесну радњу изградње стварности (Baker 2006: 105–106). „Укључује одабир одређеног текста и његово уграђивање у временски и просторни контекст који наглашава наратив који приказује и подстиче нас да успоставимо везе између текста и тренутних наратива који дотичу наше животе, иако се догађаји из изворног наратива могу поставити унутар веома различитих временских и просторних оквира. Ова врста уграђивања не захтева даљу интервенцију у самом тексту, иако је не искључује нужно. Значење(а) и интерпретативни потенцијал текста или исказа су, дакле, увек пресудно обликовани њиховом просторном и временском локацијом“ (Baker 2006, 112). Ослања се на контекст да разради аспекте наратива.

Превођење је, будући нужно „премештање“ текста из једне културе у другу, само по себи интервенција, наративна стратегија. Временско и просторно померање текста кроз његов каснији превод(е) у нове периоде, културе, географске и геополитичке локације. Избор превода јесте стратегија. Смештање историјски и географски одређене маварске романсе и српске народне поезије у савремено доба и географију романтизма, такође.

Бројни су начини на који се рекадрирање може постићи, може се ослонити на „практично било који језички или нејезички ресурс“, укључујући интонацију и типографију (Baker 2006, 112).

Шта се тиме постиже, чему ове стратегије служе? Утичу на наративну перспективу читаоца или слушаоца. Сврха им је да „да потисну, нагласе или разраде одређене аспекте наратива кодирани у изворном тексту или исказу, или аспекте већег наратива у који је наратив уграђен. (Baker 2006, 112) Код нарација је важно да догађаји који претходе оном који је у нарацији, могу бити, управо захваљујући овој новој, сада наново казани у овом новом наративном оквиру. (Baker 2006, 23) Оријентални текст постаје оријенталним тек када се нађе у циљној култури. То гледање се подудару са Бахтиновим: “The Other is opposed to the Same (as the identity of the Same is always constructed in difference), but this opposition acts *against the expectations of the Same*.” Писање о другом као другачијем, не-обичном, егзотичном јесте стратегија. Културе које су егзотичне на западу, нису себи егзотичне, а хибридна, онеобичена слика коју ствара циљна култура (“hegemonic culture“, Carbonell 52) враћа се изворним културама, „зури“ у њих. То излази из оквира наше дисертације, али свакако јесте тема коју треба истражити: како је британска представа о нама утицала на нашу сопствену представу о нама.

Велики број преведених романи чине маварске, граничарске романсе, због утицаја историјског романа Переса де Ите. Спомиње их и Талфј у приказу из 1842. године. Каже да су у питању песме које „describe Moorish scenes, or relate to the achievement of the Moors“ (Talvj 1842, 434). Шпанија на прелазу из Средњег века у ренесансу надвија се над Шпанијом наполеонских ратова која се бори за независност. Ту слику надвијене Шпаније не граде Шпанци, већ Британци, који на Шпанском тлу бију своју коначну битку против Француске, за превласт над морем, и светом. Пим и Стајл (263) кажу да је Сауди у тим херојским данима нације тражио да далека прошлост постане позив на акцију („the conversion of a distant past into a call to action“).

Дакле, преводиоци су слику средњовековне маварске Гранаде, оријенталне Шпаније, повезали са Шпанијом и савременим ратовима против Француске. Бауринг каже да су њему маварске песме повезане са „very sweet thoughts of the past, – thoughts, alas! – which may no longer associate themselves with the future“ (vi–viii). Дакле, то су приче о величанственој, херојској Шпанији која више не постоји.

Талвј о шпанској: „Слава ниједног другог народа није тако интимно проткана поезијом и песмом; а најсјајнија дела њених јунака балзамована су у романи.“ (Talvj, 1842, 319)

Витештво је оживело управо захваљујући Рату за независност. Сајмон Бејнбриџ пише: „У периоду када је Британија преузимала све активнију улогу у сукобу [...] романа и њене повезане вредности пружиле су моћну конструкцију британске улоге која ће утицати на начин на који нација види своју глобалну улогу у остатку века.“ (Almeida 2010, 9–10)

Овако је Шпанија описана у приказу Баурингове шпанске антологије у *The Eclectic Review* (1825, 262): „The establishment of the Christian kingdoms in Spain – the eventful period, when the mighty descendants of the Goths rushed from their rocky recesses in Asturias in overwhelming tide of victory, down to the final expulsion of the Moors – this long interval is filled with moral prodigies, and makes history itself a poem. It has all the marvellous of a great epic. It was equally conflict for religion and for freedom. Hence the poetry of Spain is tinged with religious devotion, too often mingled, however, with degrading superstition or ferocious bigotry.“

Исто мишење има и Локхарт. У *Уводу у шпанске баладе* каже да дух који се у њима огледа више не постоји код савремених Шпанаца. “The civil liberty of the Old Spaniards could scarcely have existed so long as it did, in the presence of any feeling so black and noisome as the

bigotry of modern Spain.” Шта тиме заправо говоре? Будући да се већ налазе на територији Шпаније с намером да победе Наполеона, и будући Шпанија клонула духом, ту су они, Енглези да јој врате стари сјај. Тако шпански сјај Златног века постаје британски. Родригес Паломеро (1993, 248) каже да је ова Локхартова напомена – политичка. „Тако је дао велики значај интервенцији Енглеза у полуострвском рату и умањио значај тадашњих Шпанаца“ (Rodríguez Palomero 248–249).

У том истом „маварском“ времену и контексту налази се и тензија, сукоб Истока и Запада, пада Гранаде 1942. године, последњег маварског упоришта, чиме је завршена реконкиста. Слика која се надвија над догађајима на другој, источној страни света, на којој Британија шири своје колоније, а у Отоманском царству избијају устанци, у Србији, а онда и у Грчкој.

Британски романтичари су унапредили сложену операцију реконструкције, присвајања и тумачења шпанско-маварске културе (Saglia 2009, 264).

У ове стратегије спадају и антологије. „Пошто антологије прештампавају материјал у различитим окружењима (“settings“) и према различитим принципима, лишавају га његовог историјског и политичког контекста. Текстови постају деисторизовани, деполитизовани и отуда „безвремени“, бесмртни, или, другим речима, вечно савремени“ (Benedict 1996, 18).

Антологије такође омогућавају формирање енглеског канона тако што непрестано краду једне од других, и на тај начин реконтекстуализују књижевна дела и представљају их новој публици на нове начине. Довољно честим појављивањем у другим контекстима дела губе своју историјску специфичност значења и постају популарно схваћена као „универзална“ – централни критеријум у теорији књижевности осамнаестог века. Антологије тако чине виталну карику у трансформацији појединих песама од новине до главне карактеристике енглеског канона. *Нови контексти обнављају садржаје*. [Курзив је наш.] (Benedict 1996, 28).

То су све преводилачке стратегије, глобалног типа, с тим што су ове специфично издавачке, пратекстуалне. Габријела Салдања (Saldanha 2011, 215) дефинише термин ‘publishing strategies’ и каже да се „односи на спекулативни процес бирања књиге за превод и објављивање на другим језицима“. „Упркос њиховом културном значају, производњу књига углавном регулишу потпуно комерцијалне силе. Иако су резултати овог спекулативног процеса неуједначени, како у историјском смислу тако и преко културних граница, сам процес није ни случајан ни немотивисан. Заиста, према Венутију, сам избор страног текста за превод зависи од домаћих културних вредности.“ Објављивање узорка било је корисно и као начин да се провери има ли интересовања међу публиком и критиком за комплетна дело. Тако, рецимо, Бауринг и каже у *Westminster Review* из јула 1826. да је његова намера “merely to give a few specimens of the poetry of the Servians”, у нади да ће тема касније бити боље обрађена. (Bowring 1827, 24) Већ смо видели да је Локхарт највероватније одустао јер није било довољно заинтересованих.

Антологије су свакако биле и рекламиране (Benedict 1996, 27). Иако су бројне штампане антологије, као и друге књиге из осамнаестог века, биле резултат претплате, многи продавци књига тражили су од својих купаца материјал у штампаним молбама у предговорима и рекламама. (Benedict 1996, 36).

И узорци и антологије имају своје инструменте за контекстуализацију превода. У часописима, то су прикази, било узорака, било објављених антологија, у антологијама, то су уводи, белешке, глосари, предговори. Књижевне збирке често контекстуализују свој садржај помоћу предговора које је написао уредник, било да је то штампар, продавац књига или аутор (Benedict 1996, 18). “Translators of poetry were freer to refashion their sources as extracts”. (France and Haynes 2006, 75)

Антологија као стратегија сакупљања културе

Arranged systematically, literature was national culture.
Barbara Benedict (1996, 192).

Довољан број народних песама више није узорак, најава, могућности једне културе. Антологија је место оваплоћења културе. У њој је култура скупљена на једно место и процес превођења културе може да почне чим се заврши процес скупљања културе. О скупљању културе (“collecting culture“) у антологијама пише Барбара Бенедикт.¹⁹⁸

Свесни смо наравно и чињенице да у нашем случају преводиоци имају готово извесно пре свега уредничку улогу, тј. да у обликовању текстова режу, коментаришу, преформулишу и мењају текстове на начин којих читаоци можда уопште нису свесни (Лефевере, 1992а). (Bassnett *Translation* 29–30).

Перси говори о својим *Остацима* као о „малој руковети“, „little miscellany“, што је „ироничан коментар, с обзиром на то да је објављен у три тома и на стотинама страница“ (Min 2018, 181). Међутим, то само показује да Перси припада (издавачкој) култури свог времена. Наиме, руковети, цветници, збирке, антологије „били су кључна места књижевних и културних преговора“, „посредоване понуде избора“, „дефинисали су културну писменост и културну амбицију“, представљале су „једно од средстава помоћу којих књижевна критика постаје арена културног самоиспитивања“ (Min 2018, 181). Били су „изрази колективног културног идентитета који зависе од заједница читалаца“, „преносиви културни капитал и места друштвене кохезије и друштвених промена“, „средство и арена културног самопреиспитивања“ (Benedict 1996).

Шта је био заједнички садржалац антологија, критеријум? Видели смо већ да је један ограничавајући фактор свакако био доступност изворника, а представили смо их горе. Дакле, оно што се у тим изворницима налазило биће до извесне мере сигурно пресликано у преводу.

Антологије су садржале и народну и учену, и преведену и оригиналну поезију, и стару и новију, и баладичну и лирску. Антологије не доносе само народну поезију (“popular poetry“) нити само баладе (France 2008, 309) Дакле, шта је било кључно? Управо то што је антологија, колекција, збирка, антрополошки гледано, репрезентативни објекат нечега што се жели представити а затим и идентитет који се крије у насловима. Већ смо скренули пажњу на то да су или националне (које „гутају“ песме других нација), или светске. Или енглеске (са шпанском), шпанске, српске, пољске, или као Хердерова, или Бороуа, песме свих народа. Ту се одражавају обе романтичарске парадигме националног и космополитског.

Уочљиво је и да тамо где нема свих песама света, има прегршт националних колекција, како антологија, тако и приказа у часописима. Локхарт је познат по уређивачкој политици националних *horae*, у *Блеквудсу*, а Бауринг по својим бројним антологијама, о чему ћемо писати одмах у наставку.¹⁹⁹

У оба случаја, критеријум за целину антологије мора се тражити управо у овом ширем контексту. Биле су или националне, или светске. Биле су инструмент за контекстуализацију и тумачење како нација тако и света. Антологије служе истовремено и као посуде и као возила (“as vessels and as vehicles“), као објекти прожети значењем и као посредници који шире значења (“objects imbued with meaning and as mediators disseminating meanings“). (Benedict 1996, 42).

Тако рецимо, Саља (2019, 87–88) сматра да Локхартова антологија шпанске романсе испуњава два циља. Први, представља селекцију старе шпанске поезије. Други, сама антологија је инструмент за њену контекстуализацију и тумачење, као и обавештавање о Шпанији и „рањивој политичкој клими“, односно грађење слике Шпаније, „опсежно испитивање другог културног система, његове прошлости и садашње политике.“

Скотова и Луисова антологија *Tales of Wonder* (1801), садржала је и преведене и оригиналне песме, и народне (из Хердерове антологије) и учене (Гетеове и Биргерове), и учене на народну (Биргерова „Леонора“). Шта јој је обједињујући критеријум? Луис је тражио да

¹⁹⁸ Benedict, Barbara M. 1996. *Making the Modern Reader: Cultural Mediation in Early Modern Literary Anthologies*. Princeton University Press.

¹⁹⁹ И док пишемо ове редове, сазнајемо да је највероватније објавио узорке литванске поезије 1831. године. Чини се би истраживање могло да оде у још веће дубине и ширине.

песме буду надреалне. То је један могућ, мада мало вероватан разлог зашто „Хасанагиница“ није објављена. А песме су заправо биле – немачке.

Баурингову антологију шпанских балада одликује „marked preference for literary ballads“ (France & Haynes 2006, 436). Судећи по објављеним преводима, Бауринга је занимала национална, односно „древна“ поезија, не нужно *романсе* из усмене традиције (Saglia 2009).

Или како каже Шаста Брајант, садржи највећу и најбољу збирку превода *уметничких и лирских балада*. (курзив је наш, Bryant 1963, 297–298). То се не може рећи за српске, јер је на располагању имао само народне које је превела Талфј. Његова шпанска антологија је национална, и у првом плану је старост песме. Српска је народна да народнија не може бити, јер јој је и наслов – на српском!²⁰⁰

Баурингова збирка шпанских песама на насловној има Лопеове стихове “Esparcidas mis flores“. Толико о народној поезији. Ради се о националној. Српска почиње речима “Јоште, браћо, да вам ријеч кажем!”

Шта онда поредимо? Српске народне и шпанске учене! Овога морамо бити свесни, јер шпанска и српска аутентична народна поезија нису заправо никада упоређене научним методама.

Кадрирање означавањем

Говорећи о насловима, осврнимо се и илуструјмо још једну стратегију превођења – насловљавање.

Сваки дискурзивни процес, свака ознака која се користи за указивање на кључни елемент или идентификацију кључног елемента или учесника у наративи, укључује коришћење лексичке јединице, термина или фразе за идентификацију особе, места, групе, догађаја или било ког другог кључног елемента у наративи“, укључујући наслове (Baker 2006, 122), сматра се означавањем. Пружа оквир тумачења који води и ограничава наш одговор на наратив о којем је реч. (Baker 2006, 122).

„Наслови текстуалних и визуелних производа као што су романи, филмови и академске књиге могу се веома ефикасно користити за рекадрирање наратива у преводу“ (idem, 129). „Употреба наслова за преобликовање наратива у преводу често је праћена суптилним померањима у самим текстовима, у складу са наративном позицијом која је сигнализирана у новом наслову. (idem, 130)

Локхарт је песамама дао наслове, и мењао је наслов шпанске антологије из *Шпанске баладе (The Spanish Ballads)* у *Древне шпанске баладе, витешке и историјске (The Ancient Spanish Ballads. Romantic and Historical Romances and Minstrelsy)* (Bryant 1973/2015, 28). Исте речи је искористио и у приказу српских песама из 1827. Каже да илирске провинције имају “a large body of ballads, historical and romantic, not unworthy of being placed on the same shelf with the ‘Cancioneros’ of Spain, our own ‘Minstrelsy,’ and the northern ‘Kioempe Viser.’ (Lockhart 1827, 66) Дакле, само овим означавањем шпанске и српске баладе, а последично и културе, доводе се у директну везу као сличне.

Необично је што онда и критичари понављају наратив. Примера ради, Макбет каже да Локхарт у обради примитивне књижевности показује „both a romantic and an historical point of view, which, as was seen in our study of his literary criticism, was consistently his point of view as a critic“ (MacBeth 145–146).

Вредно помена је и то да је ово прва књига која је објављена са његовим именом на насловној страни, иако је до тада већ написао *Peter's Letters to His Kinsfolk*, и два романа, и издао *Дон Кихота* (MacBeth 1935,38).

Друго издање Локхартових песама било је веома луксузно. „Спољашњи изглед антологије такође указује на начин на који су састављачи очекивали да ће бити прочитана. Читаоци се сусрећу само са текстовима унутар објекта чији облици и распоред воде и приморавају на производњу значења.“ (Benedict 1996, 24).

²⁰⁰ Баурингов превод наших песама је *Servian Popular Poetry*, док је шпанских *Ancient Poetry and Romances of Spain*. Наслов енглеске збирке превода српских песама садржи и наслов на српском *Народне српске пјесме*.

Локхарт је мењао наслове и романсама. Наслов романсе „Palmero“ променио је у „Valladolid“ да би Велингтону место звучало познато. (Rodríguez Palomero 1993, 247).

Баурингов наслов српске антологије чува „одсуство изворног текста присутног у читаочевом уму допуштањем његових делова на насловној страници и у белешкама“ (France 2008, 66). Већ смо напоменули да се његова српска антологија управо тако и зове на српском, *Народне српске пјесме*. Сматрамо да већ и сама чињеница да наслови антологија носе придев нације у наслову говори о стратегији „потуђења”. Осим тога, у Србији је изазвало одушевљење то што је Бауринг поред наслова на српском, ставио као мото речи из треће књиге народних песама: „*Јоште, браћо, да вам ријеч кажем!*“ (Младеновић 1987, 307)

Гозба

Штампари и књижари скоро увек представљају рани књижевни зборник или антологију као гозбу, скуп плодова сакупљених на једном банкету за различите укусе, или у изворном грчком значењу као букет различитог цвећа (отуда *miscellany*, цветник, руковет, односно *floresta* на шпанском).²⁰¹ Букет даје смисао и јединство различитом цвећу (“a collection of flowers, marks simultaneously the distinction and the unity of the contents, the flowers garlanded within the volume”, Benedict 1996, 20). Тако, Хердер, преведећи хода „крз стране вртове“ како би „набрао цвеће“ за свој језик, остајући веран свом начину размишљања.“ (Berman 2007, 38).

Талфј пише у Америци (Talvj 1836, 266–267): „Упоредјујући народе Европе са народима других континената, не постоји ништа што би нам могло дати јачи доказ супериорности других народа од њихове народне поезије. Били смо спремни да их затекнемо у бесконачно инфериорном стању у погледу цивилизације и интелекта; али дивље цвеће које тражимо не захтева култивисано земљиште; а из самих недара храпаве и камените земље рудар доноси скупоцене драгуље (Talvj 1836, 266).

Ево како Бауринг описује шпанску књижевност рано, у првом броју *The London magazine* 1820. године (516): „Цвеће које ниче да поздравља странца истраживача његовом оку није познато. Нису то ни маргарете ни руже, ни лоницере (“daisies, roses, or honeysuckles”) на чију лепоту и мирис је навикао, којима се одушевљавао у својим уобичајеним излетима; али се могу упоредити с ређим биљкама које привлаче пажњу у повременим посетама ботаничкој башти.“

Необично је да је само једна антологија носила наслов *европских* песама. Била је то антологија Џорџа Бороуа *Songs of Europe, or Metrical Translations from all the European Languages*, најављена, али, нажалост, за његовог живота необјављена под тим именом.

Кажемо да је необично јер се у то време (и данас) и на Европу гледа као на букет разноликог цвећа који је складно аранжиран (“a bouquet of diverse flowers harmoniously bunched”), могли бисмо додати пољског цвећа, а не као на јединствену цивилизацију више класе која се протеже од Париза до Санкт Петербурга, од Лондона до Рима и од Берлина до Лисабона и говори француски.²⁰²

Разноликост цвећа подразумевала је постојање низа различитих нација сачињених од грађана везаних за своје родно тло и који имају урођено и искључиво разумевање свега што је на њему произведено. У свакој нацији се народ у целини, а не само образована класа, сматра творцем и ризницом културе. Култура није свестан производ који су обликовали дворски уметници тренутка: то је спори раст векова (“it is the slow growth of centuries“)²⁰³.

Дакле, као на букет цвећа, свег цвећа, осим француског револуционарног.

И Локхарт и Бауринг су имали амбицију да објаве песме великог броја народа, као и да напишу њихове историје. Јовановић (Јовановић, 1908, 35) каже да је Бауринг имао намеру „да

²⁰¹ Барбара Бенедикт (Benedict, 1996, 20) наводи да Семјуел Џонсон у *Речнику* (*The Oxford English Dictionary*) из 1755. антологију дефинише примарно као букет цвећа (“A collection of flowers”), а онда и као “A collection of poems”, и да је за термин *miscellany* навео да води порекло од латинског „јело од мешаног кукуруза“ (“a dish of mixed corn”).

²⁰² <https://www.britannica.com/topic/history-of-Europe/Cultural-nationalism>

²⁰³ <https://www.britannica.com/topic/history-of-Europe/Cultural-nationalism>

спреми једну велику збирку народних песама свих народа, где је имао обећано сарадништво многих познатих скупљача, па и Вуково. У Вуковој преписци у Београду врло лако ће се наћи траг од какве преписке по овом предмету“. Као и код других централно- и источноевропских народних поезија, „Бауринг се сматра шампионом ове поезије“ (“Bowring is usually regarded as the champion of this poetry”, Subotic 1927, 629) Шаста Брајант каже за Баурингову збирку шпанске древне поезије да је планирана као једна у серији превода репрезентативне поезије свих нација (Bryant 1973, 31; Umphrey 1945, 489). Локхартова збирка је требало да буде „један у низу превода репрезентативне поезије свих народа“ (Pym & Style 2008, 264).

Осим мање познате чињенице да је Локхарт поред шпанских, превео и српске народне песме, скоро да је сасвим непозната чињеница да је превео *само* шпанске и српске народне песме (иако је преводио друге жанрове с немачког, а ни то не колико се стиче утисак). То нарочито важи за преводе.

Књижевност на неким од језика које је Локхарт говорио била је већ широко доступна у Енглеској, као што су, на пример, италијанска још од периода ренесансе (Данте, Петрарка, Ариосто, Тасо и други) и француска, коју је сваки Локхартов савременик са културним и књижевним афинитетима читао у оригиналу. Међутим, оно што је Локхарт желео да уради јесте приближавање енглеским читаоцима неких других страних књижевности. (MacBeth 1935, 139) То су првенствено, поред немачке о којој смо већ говорили, америчка и шпанска књижевност. (MacBeth 1935, 140) Макбет, нити ико другу, не спомиње српску поезију.²⁰⁴

Макбет каже да је „практично сав Локхартов превод у стиховима садржан у његовој збирци шпанских балада (MacBeth 1935, 38), и да „осим шпанских балада, мало је превода који се могу приписати Локхарту и да би се могли наћи у већем броју у *Блеквудсу*, јер је током година док је био повезан са часописом преводио, посебно с немачког, али, да су ти преводи као и „све остало у *Блеквудсу*, анонимни, и да шта год да је Локхарт урадио у том смислу није могуће установити.“ За неколико превода зна се да су његови, „нека мања дела Гетеа, и прва и последња књига *Илијаде*.“ (MacBeth 1935, 49–50) Макбет не спомиње Локхартове преводе српских песама, иако наводи Локхартов приказ из 1827. о српској народној поезији као чланак који је Локхарт написао за *Квортерли* („contributions to the Quarterly“, MacBeth 1935, 216).

Бауринг је пак био пионир у систематском превођењу националних поезија. Поглавље *Оксфордске историје књижевног превођења на енглески језик* посвећено преводима из централне и источне Европе носи наслов: “The Beginnings: John Bowring”.

Погледајмо само како изгледају изводи из *Оксфордског водича кроз књижевност у енглеском преводу (Oxford Guide to Literature in English Translation)* у вези са првим објављеним преводима многих националних књижевности:²⁰⁵

“The first volume of translations from Czech was produced by Sir John Bowring (1792–1872), a Benthamite politician with Baltic mercantile interests. His *Cheskian Anthology* of 1832 is a pioneering effort indeed, containing medieval verse (now taken to be 19th-c. forgery), folk-songs, and contemporary poetry [...]” (France 2001, 196)

““The Magyar language stands afar off and alone,” remarks Sir John Bowring [...], the first translator of Hungarian literature into English, in the preface to his 1830 volume of *Poetry of the Magyars*.” (France 2001, 202)

“The 19th-c. polymath John Bowring [...] his anthology *Specimens of the Polish Poets*, the first such collection in English [...]” (France 2001, 207)

“The first English translations of the leading Golden Age dramatist [...] did not appear

²⁰⁴ Америчка књижевност у XIX веку готово да није привлачила пажњу британске јавности. Локхарт спада у ред првих критичара који су се значајније заинтересовали за њу. Посебно су значајне његове критике Вашингтона Ирвинга, који је 1820. године још непознат у Енглеској. Код Локхарта се за Ирвинга заузео сам Волтер Скот Локхарт га осликава као писца *Waverley Novels* на амерички начин и доноси му славу (MacBeth 1935, 141-142).

²⁰⁵ Из неког разлога Питер Франс не наводи српску антологију, која је такође била прва те врсте у Енглеској. Наводи је, међутим, у *Оксфордској историји књижевног превођења на енглески (1790–1900)*. *Oxford Guide* уопште не спомиње Баурингов превод српских песама – и то је уједно једини који не спомиње. Књига је објављена 2001. године.

until the early 19th. c. (beginning with some poems and dramatic extracts in John Bowring's *Batavian Anthology* of 1824) [...]” (France 2001, 563)

“John Bowring [...] had stated in his pioneering *Specimens of the Russian Poets* that Russia had recently ‘emerged, as it were instantaneously, from a night of ignorance’.” (France 2001, 582)

Не можемо рећи да је превео, али можемо рећи да је „наштампао“, како каже Јовановић (1809) антологије песама преведене с руског, чешког, српског, мађарског, шпанског, холандског. Руска се појавила прва, имала је и други том, српска ипак није, иако га је планирао.

Смит у *Речнику националне биографије* наводи да је још у раној младости смислио читав пројекат превођења континенталних песничких традиција који је касније проширио тако да обухвати и Исток, односно Оријент. Сасвим у духу британског империјализма тог времена, светског тржишта у ком је учествовао, и Гетеове замисли светске књижевности (“*Weltliteratur*“), која се, према Берману (Antoine Berman) поклапа с појављивањем светског тржишта (“*Weltmarkt*“). (Berman 2007, 55) Иако овај „грандиозни подухват“ (“*grandiose design*”) није спровео до краја,²⁰⁶ оно што је постигао свакако је импресивно: објавио је седам антологија националних поезија, руску (у два тома), српску, пољску, мађарску, чешку, шпанску, низоземску. (Smith 1886, 79; France 2008, 309) Зна се да је уговарао и финску и шведску антологију. Шафарик му је предлагао да погледа и далматинску. Колеман мисли да су се Енглези забављали необичношћу језика Баурингових антологија, питајући се шта ли ће следеће превести (“*What next?*”, Coleman 1941, 453). Церед Спаркс спомиње да је Бауринг најавио да ће доставити примерак *Финских руна* за *North american review*. У истом пасусу Бауринга назива „освајачем“, што указује на природу Бауринговог интересовања за народну и древну поезију, културни империјализам. Читаво семантичко поље је освајачко: „Тако сваки кутак Европе чини се да је предодређен да падне у његове истраживачке руке и да преда, на његову заповест, скривене залихе књижевности. Књижевна заједница у целом свету радоваће се успеху његових освајања.” (Sparks 1827, 356) Овај Спарксов коментар само је пример како се у приказима превода народних песама пласира неко од својстава постојећег културног модела света, Европе, нације.

Обојица су желели да напишу историју европске, а можда и светске књижевности.

Иако је желео да напише историју европске књижевности, није успео ни шпанске. “Enjoying the advantage of personal acquaintance with most of the eminent authors and poets of his time, he secured their assistance in his purpose (never fully carried out) of writing a history of the literatures of the Continent and giving translated specimens of the popular poetry, not only of the Western but also of the Oriental world.” (Subotic, 1927a, 629) Сâм Бауринг у уводу који је написао за *Ancient Poetry and Romances of Spain* експлицитно каже да је саставио кратку историју народних песама Шпаније (“*popular poetry of Spain*“): „Ја сам скицирао кратку историју народне поезије Шпаније, у настојању да пратим промене које су ванредни политички преокрети произвели на књижевност те интересантне земље; али да будем искрен, што сам више читао и што сам више размишљао о предмету, мање сам био задовољан прикупљеним информацијама, или дедукцијама које је требало формулисати. Радије сам изабрао „лутање у мраку“, него да парадирам с неколико рукописа које сам био кадар да прикупим из рушевина – величанствених рушевина – неког другог времена“ (Bowring 1824, v). Предговор, међутим, не доноси преглед историје, и веома је кратак, свега четири странице за обимну антологију на преко триста страница. Веома је занимљива опаска о народној поезији: „Настојао сам утврдити постоји ли икаква популарна или традиционална поезија, али сам нашао само једно дело, које нема историјски карактер.“ (Bowring 1877, 108) (“I endeavoured to ascertain whether there was any popular or traditionary poetry, but found only one piece, which had not an historical character.”) Песама није било.

²⁰⁶ Преводилац Џорџ Амфри (George Umphrey) сматра да га је у том послу омела хиперактивност: бројни трговачки и финансијски послови и дипломатија. (Umphrey 1945, 489)

Обојица су писали о шпанској и српској народној поезији, као и о језику.²⁰⁷

О паратекстовима и паратекстуалним наративним стратегијама

Уводи, предговори, белешке, глосари, помоћни материјал који прати текст и дизајн корица места су доступна преводиоцима за (ре)позиционирање себе, својих читалаца и других учесника у времену и простору. (Baker 2006, 133; Chesterman 2016, 38). Идеологија се показује, не толико у текстуалним праксама превођења колико у реконтекстуализацији и употреби пратекстуалних средстава попут горе наведених, помоћу којих се преводу даје контекст, оквир (Baker 2006). Преводиоци могу да интервенишу у паратекстовима да усмере начин на који смо „ми“ читаоци позиционирани у односу на заједницу приказану у изворном наративу (Baker 2006: 134). „Паратекстови су она гранична средства и конвенције, како унутар тако и изван текста, које чине део сложеног посредовања између књиге, аутора, издавача и читаоца: наслови, предговори, епиграфи део су приватне и јавне историје“ (Genette 1997, 134).

Штавише, како тврди Саља, Шпанија која је некада била империјална сила, центар са сопственим периферијама, у XIX веку била је подвргнута облику индиректног културног империјализма кроз описе, путописе и преводе (Saglia 2009, 266).

Репозиционирање учесника

Репозиционирање се одвија како у паратекстуалном коментару тако и унутар самог текста. Опсег средстава доступних за вршење ове (ре)конфигурације позиција је у принципу отворен (“open-ended“) (Baker 2006, 135).

Поводом Талфјиног предговора из 1825, у ком је сажела на 50 страна историју Срба из *Историје Угарског царства и суседних земаља* Јохана Кристијана Енгела (Johann Christian von Engel, *Geschichte des ungarischen Reiches und seine Nebenländer*, Halle 1801), Зоран Константиновић каже: “[...] свакако треба промислити колико се у овом случају обистињују представе, пре свега постструктуралиста, о томе да и уводи и предговори, примедбе па чак и текст с омота – чине јединство са текстом. Управо то јединство у оно доба и јесте представљало предуслов за успех код публике.” (Константиновић 2008, 157–158).

У превођењу и тумачењу, учесници се могу (ре)позиционирати у односу једни према другима и према читаоцу или слушаоцу кроз лингвистичко управљање временом, простором, деиксисом, дијалектом, регистром, употребом епитета и разним средствима самоидентификације и идентификације других. Кумулативни, често веома суптилни избори у изражавању било ког од ових параметара омогућавају преводиоцу или тумачу да (ре)конфигурише однос између овде и тамо, сада о онда, њих и нас, читаоца и наратора, читаоца и преводиоца, слушаоца и тумача. Било у облику паратекстуалног коментара или промене у изражавању било ког од ових параметара унутар самог текста, преводиоци и тумачи могу активно да преобликују непосредни наратив, као и веће наративе у које је наратив уграђен пажљивим престројавањем учесника (“careful realignment of participants“) у времену и друштвени/политички простор.“ (Baker 2006, 132)

²⁰⁷ У уводу у српску антологију, говори о српском језику на основу књиге *A comparison between the Servian and other Slavonic idioms*, by Vuk Stefanovic Karadzic, објављеној у Бечу 1822. Цитира је на дну 33. стране у фусноти и наводи како је српски језик (“Servian idiom“) „најкултивисанији, најинтересантнији и најраспрострањенији од свих јужнословенских дијалеката“, али га је близина Грчке и Италије толико модификовала и ублажила је постао „хеленизовани руски, лишен своје грубости и сугласничких завршетака и омекшан у савршен инструмент поезије и музике.“ (Bowring 1827, xviii). Бауринг, дакако, не пропушта да помене да је српски језик претрпео и знатан утицај турског, међутим, његови језички наводи, као и наводи о књижевности и историји далеко су од зналачких, површни су и са доста нетачности и непоузданих података, те се у најбољем случају могу сматрати информацијама за оне људе који о овом предмету не поседују никакво знање. (Subotic 1926, 631) Наводи да кастиљански није потиснуо локалне језике, да се каталонски генерално говори у Каталонији, валенсијски у Валенсији, галисијски у Галисији, баскијски у Баскији. Говори о природи и старости баскијског језика. Међутим, говорећи о језику Шпаније, подразумева кастиљански и објашњава га у светлу звука и поезије: „Шпански језик је један од најзвучнијих језика на свету. Кастиљанска поезија има нарочит ритам који се зове *asonante*, најчешће га користе импровизатори, који су уобичајени и међу сељанима. Знао сам мазгара који је сипао спонтане стихове у каденци песме пола сата непрестано.“ (Bowring 1877, 106)

Предговори из периода који је тема наше тезе разликују се од претходних по томе што користе контекстуална објашњења, биографске скице, белешке, и што представљају књижевну културу као локус прогресивне мисли, не занимају их само песничке и језичке вредности, већ аспекти и морални напредак (Benedict 1996, 23).

Уводи

И Локхарт и Бауринг су написали уводе у своје антологије, као и бројне текстове у часописима који функционишу управо како је описано у овој стратегији. Како каже Саља: „Ипак, Локхартова збирка заслужује посебну пажњу због својих уводних запажања, проширеног промишљања романа и њиховог историјског и културног контекста који разјашњавају позицију преводиоца и уредника у актуелним научним дебатама, дефинишу услове за рецепцију и асимилацију ове врсте стихова у британски културни контекст и промовише специфичну конструкцију Шпаније и њене културе.“ (Saglia 2009). Видели смо пример приближавања Шпаније и Србије у Локхартовим приказу српске поезије.

„У предговору се Локхарт жали на занемаривање ових песама у самој Шпанији: иако је пажња посвећена врло малим писцима, ниједан критичар способности није проучавао оне старије и једноставније песнике који су били задовољни изворним инспирацијама кастиљанског поноса.“ (Jack 1964, 397–398).

Локхарт у уводу приказује „историјску и књижевну панораму средњовековне Шпаније“ а затим дели романсе на историјске, маварске и романтичне.“ (Саља 2019, 92) сматра да се, „с обзиром на Локхартове уводне напомене, његова антологија креће далеко од питања језичке еквиваленције, метричке тачности или проширења идејног фонда поезије на енглеском језику. Бавећи се неким од кључних националних и међународних питања с почетка XIX века, Локхарт приказује Шпанију не толико као земљу заточену у далекој прошлости или као предмодерно друштво осуђено на пропадање и декаденцију. Уместо тога, због свог трансисторијског, књижевног и политичког приступа, *Древне шпанске баладе* прелазе између прошлости и садашњости (“shuttles between past and present“) да би осветлиле иберијску нацију као значајан део данашње Европе и централну компоненту у њеној транснационалној и транскултуралној слагалици.“ Предговор Локхартовим *Древним шпанским баладама* заслужује посебну пажњу због оцртавања геокултурне мапе Шпаније, прошле и садашње, и њеног европског значаја. Ослања се на историју, географију, лингвистику, антропоетнографију и књижевност да „напише“ (“write“) Шпанију и стога пружи изузетно широк и хомоген приказ јасног идеолошког и политичког призива. Културна оријентација увода ставља у перспективу Локхартову уводну напомену о закашњењу шпанских научника и његово оправдање конструкције ове културе од стране страних специјалиста (“and his justification of foreign specialist constructions of this culture“). То има призив културне супериорности (и културног империјализма). (Saglia 2009)

Локхарт не сумња да су романсе древне и интензивно националне композиције: „сасвим је извесно да су Шпанци имали баладе истог општег карактера и на исте теме, у врло раном периоду своје националне историје“. Ова значајна изјава означава прекретницу у уводу који се потом бави културним посебностима Шпаније. Заиста, од ове тачке надаље, увод постаје расправа о Шпанији као културном систему који треба илустровати и објаснити. У оквиру ове шире агенде, романсе су значајне не само зато што омогућавају приступ средњовековном наслеђу Шпаније, већ и зато што су кључне за реконструкцију европске средњовековне цивилизације, јер „чине далеко најстарију, ако не и највећу, збирку популарне поезије, правилно тако назване, која се може наћи у књижевности сваког европског народа“ (Lockhart 1823, 11).²⁰⁸

Локхарт представља баладе као дубоко укорене у географским и културним условима средњовековне Шпаније, што понавља када напомиње да су у шпанској традицији

²⁰⁸ “they form by far the oldest, as well as largest, collection of popular poetry, properly so called, that is to be found in the literature of any European nation whatever”

историјске баладе бројније од других врста јер представљају „популарну поезију поносне, надмене, слободне нације која се непрестано бори против непријатеља различите вере и манира, али не мање поносних и не мање ратоборних од њих самих“ (Lockhart 1823, xiv).

Оријенталне компоненте шпанске средњовековне историје и културе су такође од највеће важности. Јер, иако је немогуће са било каквим степеном сигурности рећи у којој мери су шпански језик и књижевност дужни источњачким утицајима, не може бити сумње „да је велики и изузетан утицај био извршен на шпанску мисао и осећања – и, према томе, на шпански језик и поезију – приливом оријенталних племена која су седам дугих векова заузимала најлепше провинције Полуострва“ (Lockhart 1824, xv).

Ове примедбе припремају терен за даља запажања о муслиманској доминацији и цивилизацији у Шпанији, њеној интеграцији различитих култура и религија и почецима хришћанског војног отпора и поновног освајања полуострва. Када су ове теме обрађене, увод брзо и помало неочекивано скреће са фокусом на савремену Шпанију: “There is, indeed, nothing more natural, at first sight, than to reason in some measure from a nation as it is in our own day, back to what it was a few centuries ago” (idem, xviii–xix) Али овај трансисторијски компаративни приступ само би произвео грешке у случају земље као што је Шпанија, јер је “the progress of corruption appears to have been not less powerful than rapid within the fabric of Spanish society” (idem, xix). „Скрећући тако пажњу на особену ситуацију Шпаније у садашњости, Локхарт позива на пажљиво испитивање веза између савремености и прошлости у кључним фазама њеног историјског развоја.“ (Saglia 2000).

Ова промена доводи до тога да се почетна расправа о књижевним карактеристикама романи конвергира у културну анализу Шпаније, јер вредности уписане у песме су сведочанство њене прошле величине и очита индикација тренутног опалог стања националног карактера. Савремене Шпанце описује као “the most bigoted and enslaved and ignorant of Europeans”, а свега три века раније ситуација је била радикално другачија, када је „Кастиља била као слободна као што свака нација треба да буде“. Саља каже да овим индиректним упућивањем на историјске, али такође у великој мери митологизоване појаве, Локхарт у суштини торијевски поставља „либералност старих Шпанаца“ (idem, xx) као антиципацију принципа модерних националних држава који би могли да буду основ за обнову земље.

У овом приказу Шпанија постаје видљива као геокултурна димензија ухваћена између прошлости и садашњости. На Локхартовој слици, древни принципи 'либералности' који су обећавали позитиван културни и историјски развој су у оштрој супротности са сложеном еволуцијом новије шпанске историје, од трагедије Наполеонових ратова до повратка апсолутизма 1814. и злосрећне либералне уставне монархије 1820–23. Насупрот томе, романсе садрже „најјачи и најбољи доказ“ првобитне „либералности“ Шпанаца (idem, xxi).

„Шпанци и Мавари живели су заједно у својим селима испод најмирнијег неба и окружени најлепшим пејзажима. Упркос њиховим супротстављеним вероисповестима – упркос њиховим супротним интересима – имали су много тога заједничког.“ (Lockhart 1823, xxi–xxii) Овај дух мирне мултикултуралне коегзистенције додатно се претвара у облике интеркултурне размене. Јер, како Локхарт примећује, неке баладе, „несумњиво маварског порекла“, компоновао је „Мавар или Шпанац (често је веома тешко одредити који од њих), певане су у сеоском зеленилу Андалузије на оба језика али на исте мелодије“. Саља каже, „упркос очигледној невероватности андалузијског 'сеоског зеленила', Локхартове речи оцртавају идеализовану слику међурасне и интеркултурне размене упркос дубоким културним разликама. Ова слика је очигледно у супротности са сликом савремене Шпаније растрзане поделама између либерала и конзервативаца наслеђених из Шпанског рата за независност. Осим тога, може се применити и на ситуацију Британије и Ирске.

С једне стране, Локхарт реорганизује главне компоненте романтичарских конструкција Шпаније и њене културе, инсистирајући на разлозима њене особености, њеним разликама од остатка Европе. Ипак, с друге стране, његов увод не промовише искључиво “othering” Шпаније, јер романсе су саставни и суштински део европске културне димензије. Осим тога, његов приказ нема за циљ да смести Шпанију у далеку прошлост и да је представи као

предмодерно друштво или земљу неповратно предодређену за пад и декаденцију. Уместо тога, Локхартово истраживање средњовековне прошлости Шпаније доводи до неочекиваног испитивања њене садашњости, где су Иберијска нација (“Iberian nation”) и њени тренутни проблеми део савремености Европе, а не изоловани „затворени систем“ потиснут на другу страну на Пиринејима.

С једне стране, нудио је богат и хомоген избор шпанских балада у складу са другим савременим колекцијама произведеним у Немачкој и Француској. На тај начин је читаоцима на енглеском језику омогућио приступ корпусу балада „ненадмашног у Европи по свом броју, снази, утицају, драматичности и истинитости“ (Entwistle 1939, 152, наведено у Saglia 2009). С друге стране, његов увод је понудио оно што је недавно дефинисано као пример „антикварског приступа популарној култури, у складу са радом Волтера Скота на шкотским граничним баладама“ (Pym & Style 2006, 263–4). Тачније, Локхартове уводне напомене пружиле су читаоцима тумачење Шпаније као вишеструког културног комплекса и тумачење цивилизације ове земље која је премостила јаз између средњег века и раног XIX века. Проширујући свој фокус са романи на ширу панораму геокултурних питања, увод представља слику Шпаније и њених односа са другим европским традицијама што чини Локхартове *Древне шпанске баладе* примером далекосежног процеса културне изградње иберијске нације у Британији из романтичног периода (“process of cultural construction of the Iberian nation in Romantic-period Britain”). (Saglia 2009)

Локхартове уводне речи Саља сматра експлицитним саопштавањем намере да присвоји (“appropriation“), асимилује стране текстове и њихове теме у културу енглеског језика (“English-language culture“). Локхарт користи реч „to furnish the English reader“.

Осим две мање замерке које би се могле односити на претеривање у вези древности ових балада, као и на мишљење да су Маври имали већи утицај на ове баладе него што заправо јесу,²⁰⁹ све остале информације су углавном тачне и представљале су значајну помоћ онима који су желели научити нешто више о шпанској књижевности. Локхарт заправо припада једном веома уском кругу одабраних људи свог времена који су тежили да шпанским писцима обезбеде веће признање међу британском публиком.

Ланг о Локхартовом уводу у збирку: „Његов предговор је одличан приказ развоја шпанског језика, народа и карактера, а посебно инсистира на витешком и часном карактеру непријатељства између Мавара и домаће расе.“ (Lang 1897, 315)

За сваку баладу је дао „малу учену белешку која укључује први стих и податак о изворнику“ (Rodríguez Palomero 245–246).

За Баурингов увод Суботић (1927а, 630) наводи да антологија садржи и детаљан увод са циљем да читаоца упозна са историјом, књижевношћу, народним песмама и обичајима српског народа, али је он сам по себи, без обзира на прегршт информација, ипак далеко од академског нивоа, а уз то праћен и многим нетачним наводима. Један од таквих навода је, на пример, да различити идиоми у словенском језику воде порекло из старог или црквеног словенског језика који је „сачињен од мађарског, бугарског и српског језика,“ па каже да би било за очекивати да један „компетентан словенски учењак“ („a competent Slav scholar“) зна да мађарски језик нема никакве лингвистичке везе не само са словенским језицима, већ и са било којим из индоевропске породице језика. Ствар је у томе што Бауринг није био стручњак за словенске језике.

Војислав Јовановић ће бурно реаговати на то што је у *Британској енциклопедији*, у одредници о Просперу Меримеу, Бауринг назван „компетентним славистом”.²¹⁰ Сматра да он није слависта и да га нико од компетентних слависта не признаје као слависту. Тврди да није познавао ни српски ни руски, јер није умео да прочита Вуково писмо написано на руском. Јовановић је 1908. године од Бауринговог сина добио дозволу да транскрибује писма која је и објавио у *Српском књижевном гласнику* (1908, 31–43). „Бауринг га јамачно није могао

²⁰⁹ James Fitzmaurice-Kelly, *Chapters on Spanish Literature*, pp. 77–119 passim.

²¹⁰ Видети: “La Guziaz” de Prosper Merime. *Etude d'histoire romianitique* (Paris, 1911). Наведено у Subotić 1927,636)

разумети како треба, кад се у писму налази и један енглески превод, од туђе руке, који свакако није Баурингов превод, јер се у њему Грим зове Grimhoff [...] док је Џон Бауринг врло добро знао ко је Грим.” (Јовановић 1908, 36)

Талфј у својим преводима „прецизно објашњава прилике и појмове из народног веровања. На пример, појмове какви су *вила, кукавица, проклетство, уроци*; појмове везане за народне обичаје, посебно за свадбе, као што су *свати, прикумак, стари сват, девер и чауш*; специфичне предмете који су делови ратне опреме, рецимо *челенка, калпак, буздован*, као и појмове који су везани за социјалне обичаје и социјалне установе, као што су *коњичке игре, крвна освета, братска заклетва, побратимство*. .. специфичне предмете који су делови нечега, разног оружја попут буздована, као и појмове везане за социјалне обичаје као што су *крвна освета, побратимство*... По начину описа свега може се закључити да је Талфјева, схватајући и превodeћи културне феномене њој непознатих култура опрезно учила, постепено испитивала терен, повремено не успевајући да не изнесе и дивљење и чуђење. (Шуберт 133, 136) „Покушај Талфјеве састоји се у томе да разуме стране културе и да посредује у њиховом преношењу; она чита путописе, историографске списе из тог доба, она покушава да објасни историјску позадину неких ликова из јуначких песма (Рихтер 2008, 45).

Прикази

Први преводи су неизоставно били праћени уводним тумачењима, приказима, освртима, критикама и поређењима која су имала за циљ да преводе и народе приближе британској публици. Сматрамо да анализа уводних текстова и превода пресудно доприноси потпунијем сагледавању њихових веза, пре свега ако се има у виду да су уводни текстови најчешће прегледи, односно покушаји прегледа српске и шпанске културне и књижевне историје. Почетна анализа је указала на постојање унапред задатих културних модела Шпаније и Србије којима су преводи и прикази прилагођавани, попут стереотипа доброг дивљака, варварства и деспотизма, *terra incognita* или егзотичног простора. Такође, указала је и на чињеницу да су, Саљиним речима, „одабир и обликовање континенталне поезије били неодвојиви од свеобухватних анализа историје и политике Континента од средњег века надаље. Те анализе су све имале идеолошки печат, те тако Локхартове *Шпанске баладе* носе печат његовог умереног конзерватизма, а Баурингове милитантног либерализма“ (Saglia 2019, x).

Тако, примера ради, анонимни аутор чланка објављеног у ревији *Monthly Review* 1841. године (422) каже да не може судити о верности (“fidelity”) Локхартових превода јер не зна шпански, али да може рећи да поседују непогрешив “genial flavour” (генијалан укус) „што доводи до стварања, или боље речено, употпуњује наше идеје о људима и годинама које баладе приказују, и о самој шпанској балади“ (ibidem). „Увод путује кроз историју баладе Шпаније и улази у карактер поезије; а ту су и белешке, које омогућавају читаоцу да разуме тему сваке баладе и на тај начин схвати добар део карактера древне историје Шпаније“ (ibidem).

У то време се формирају и први часописи, ревије, журналы, магацини и новине (“journal, magazine, review”). Оиграли су кључну улогу не само у промовисању романтичарских идеја, већ и у грађењу концепта државе-нације (Anderson 2006). Дијего Саља их до те мере сматра значајним да своју студију из 2019. године посвећену романтичарским британским преводима европских књижевности почиње разматрањем значаја и утицаја периодике. „Присвајање и конструкција“ (“appropriations and constructions“) страних књижевности почиње у периодици, у есејима, антологијама, и наставља се у драмским делима, поезији, и делимично роману (Saglia 2019, viii). Саља их, поред антологија које су „одражавале идеолошке погледе и политичке агенде својих уредника“ сматра „главним каналима, инструментима увођења, представљања и ширења страних текстова и аутора, и промоцију знања о европским књижевностима у контексту историје и политике у Британији у романтизму (Saglia 2019, x). Оно што је у народној песми документовано као „истинито“ у штампи је тумачено и пропагирано.

Као политичка гласила, ревије су одиграле велику улогу у формирању британског јавног мњења према догађајима у Шпанији, али и на Балкану. Будући да су везе Британије и

Шпаније у то време биле не само политичке него и војне, логично је да је Шпанија кудикамо заступљенија. Волтер Скот, Џон Гибсон Локхарт и Џон Бауринг имају кључну улогу у њиховом оснивању и уређивању и тесно сарађују. Волтер Скот је одбио да буде први уредник *Квортерлија*. Бауринг је био први уредник *Вестминстерске ревије*. Локхарт је готово четврт века био уредник *Блеквудс магазина* и то по повратку из Немачке, а 1825. године и уредник *Квортерлија*. Часописи и политика имали су кључну улогу у ширењу знања о поезији народа Европе у шире. Примера ради, споменимо да је у првом броју “Вестминстер ривју” објављен Баурингов чланак “Политика и књижевност Русије”. Бауринг је био уредник часописа.

У новинама су се водили „крвави обрачуни” (“debates más sangrientos”, Rodríguez Palomero 1993, 243). Због једног таквог обрачуна, у ком је у двобоју страдао уредник *Лондонског магазина*, Локхарт је морао да се пресели у Лондон (Brown 2020, 287; Rodríguez Palomero 1993, 245). Како каже Родригес Паломеро новинарско ривалство било је исто што и политичко (Rodríguez Palomero 1993, 245).

Посебно су, дакле, значајни прикази превода народних песама у периодици, која у то време доживљава процват, а коју су стручњаци почели да проучавају у првим деценијама XX века (MacBeth 1935, 9).

У Британији су од посебног значаја били први магазин, виговски *Gentleman's Magazine* (1731), Бауринг каже да га се сећа, и торијевски *Monthly Review* (1749). Пола века касније оснивају се такозване „Велике ревије“, елитна и можда и најпознатија и најутицајнија *Edinburgh Review*, коју је основала група младих виговаца 1802. и конзервативни опонент *Quarterly Review* (1809) (Saglia 2009, 35), да би се супротставио либералној политици Единбурга, посебно због става у вези са шпанским ратом. Уредници *Edinburgh Review* веровали су да је Француска непобедива и да ће Шпанци бити поражени. За разлику од Единбуршке, *Quarterly* је отворено изражавао нетрпељивост према Французима у Шпанском рату за независност у ком је учествовала и британска војска. Скот је био толико огорчен на оно што је сматрао дефетизмом *Edinburgh Review* да је отказао своју претплату. (Jack 1964, 12) Главна разлика између Прегледа је природно произилазила и из чињенице да је *Quarterly* био партијско гласило шкотских Торијеваца (Herman 1998, 306). Скот се надао да ће пружити поштену и непристрасну књижевну критику, али није прихватио да буде уредник. О овоме пише и Бусета.

Издавач (Џон Мари) Локхартове антологије шпанских песама такође је био Шкотланђанин, натурализован у Лондону од 1768. године. Заједно са издавачем *Constable* био је сувласник *Edinburgh Review*, и 1809. почели су да издају *Quarterly*. Издавач је био врло познат а издање луксузно. (Rodríguez Palomero 1993, 252)

Оба часописа су промовисала такозвану Континенталну књижевност, бавила се оценом релевантности страних дела, расправљала о традицијама из којих потичу, и редовно процењивала њихов утицај на националну књижевност и критику (Saglia 2009, 36). Важност доприноса обе ревије лежи у њиховом преобликовању прегледа страних дела у опсежна, дубока и разнолика истраживања других културних традиција (Saglia 2009, 37). Фокусирани су се на одређене стране традиције, не на све, пошто су их уредници и аутори бирали у светлу њихове културне релевантности, као и њиховог идеолошког и политичког значаја (Saglia 2009, 37). Обе ревије су промовисале космополитизам, *Единбург* прогресивни, а *Quarterly* конзервативни, и јачале су концепцију националне британске књижевности као засебног ентитета у односу на француску и немачку (Saglia 2009, 39). *Quarterly* је у првом чланку првог броја, у фебруару 1809. године донео позамашан чланак о колекцији званичних радова и докумената који се односе на Шпанију, и појачао овај актуелни фокус на шпанску књижевност и актуелне догађаје захваљујући рецензији Волтера Скота о *Хроници Суда* Роберта Саудија. Скот је био на челу идеолошке групе, која је од *Quarterly*, а затим и *Blackwood's Edinburgh Magazine*, основаног 1817. године, направила противтежу уређивачкој политици *Edinburgh Review* (Herman 1998, 306–307). Џон Локхарт, Скотов зет и биограф, касније је био уредник *Quarterly Review*. Херман сматра да за разлику од својих ривала из *Edinburgh Review*, већина њих није била заинтересована за политику у конвенционалном смислу. Желели су да понуде

својој публици нови начин сагледавања света, што је заправо био стари начин: кроз сочиво обичаја и поштовања према прошлости, укључујући и нестајуће народне обичаје руралне Шкотске (“vanishing folkways of rural Scotland”). (Herman 1998, 306–307).²¹¹

Следе ривалске *New Monthly Magazine* (1814), *Blackwood's* (1817), *London Magazine* (1820), чију читалачку публику већином чине припадници средње класе, и утилитаристички, радикални (Бентамов и Баурингов) *Westminster Review* (1824). *London Magazine* доноси велики број књижевних приказа страних књижевности. *Blackwood's Magazine* се одликује усмереношћу на шкотску културу. *Edinburgh Review* је била позната по темама од важности за националну политику и по бриткој критици. За нас посебно важно јесте то што доноси велики број чланака о удаљеним империјама, страним земљама од стратешког значаја за Британију. (Curran 2010, 127–152) Углавном су *Edinburgh Review* и *Quarterly Review*, са својим огромним тиражима, давали тон политици раног деветнаестог века. (Hilton 2013, 197) Врло често су рецензије књига писане анонимно, али је њихов садржај био неумољиво пристрасан (“implacably partisan”). Како наводи Хилтон, Хазлит је за оснивача *Quarterly Review*, Гифорда, рекао да је „невидљива веза која спаја књижевност и полицију“.

Иако Централна и Источна Европа нису биле међу њиховим централним интересима, часописи као што су *North American Review* у САД и *Athenaeum*, *Westminster* и *Foreign Quarterly Review* у Британији, посветиле су доста простора овом непознатом материјалу (“unfamiliar material”). Обично би књизи превода претходили изводи (“extracts”) у новинама. (France and Haynes 2006, 309–310).

Престиж ревија је био веома велики. Оне су били главни канали дискусије. Понекад је њихов утицај био упоредив са утицајем самог парламента.

Последњих година све је веће интересовање научника за периодичку и периодичну критику раног деветнаестог века. (MacBeth 1935, 9)

Поред свог изузетног доприноса *Blackwood's Magazine* од 1817. па до краја тридесетих година XIX века, Локхарт је био уредник и дао огроман допринос и конзервативним новинама *The Quarterly Review* у периоду између 1825. и 1853. године. Већ смо споменули да је због свог бритког и беспощедног, неки би рекли и отровног критицизма, постао је познат по надимку „шкорпион”.²¹² Посебно су познати његови напади на Китса и Шелија (Rodríguez Palomero 1993, 245). Под псеудонимом “Z” “escribió los ataques más duros que jamás hayan pasado a la historia de la crítica literaria romántica. Sus críticas fueron tan venenosas que se le adjudicó el sobrenombre de “The Scorpion”. (Rodríguez Palomero 1993, 245) Посебно је нападао Китса, можда му тиме чак угрозио и здравље.²¹³ Затим преузима да уређује *The Quarterly Review* и уређује га до пред сам крај живота. Напустио је уредничко место годину дана пре смрти. (Rodríguez Palomero 1993, 244). Написао је преко стотину приказа за *Quarterly* (MacBeth 1935, 12).²¹⁴

²¹¹ Скот је покренуо самосталну кампању да преокрене то наслеђе непријатељства, или барем равнодушности, према прошлости Шкотске. Његове наративне песме биле су један аспект овога. Такође је саградио кућу у Аботсфорду у својој вољеној пограничној земљи (“Border country”), као неку врсту музеја шкотске историје, чувајући и излажући реликвије, предмете који својим посетиоцима призивају нестало време и место (“vanished time and place”) и људе који су га настањивали. Чак је и изабрао то место јер се налазило близу места средњовековне битке кланова. (Herman 1998, 308–309).

²¹² Локхартов оштар језик довео је до двобоја са Џоном Скотом, успешним уредником *London Magazine* у ком је Скот изгубио живот. Не зна да ли је у двобоју учествовао Локхарт или његов заступник у Лондону, Кристи. Највероватније је да је због тога прешао у *The Quarterly Review*. (Rodríguez Palomero 1993, 245)

²¹³ Написани под псеудонимом “Z” 1818. године, под насловом “The Cockney School of Poetry”. Романтичарску поезију је сматрао трећеразредном, аматерском, “some sort of working class phenomenon” (Rodríguez Palomero 245). Многи од напада у тадашњој периодици били су политички мотивисани. Жилбер Макбет каже да су његови написи искрени и отворени, али да је био толико отрован да је уливао страх и мржњу (MacBeth 12–13).

²¹⁴ Тешко је установити шта је све написао у новинама. Нисмо успели да дођемо до примерка студије *Lockhart's Literary Criticism* коју је 1931. године објавила *Margaret Clive Hildyard* са пописом свих Локхартових чланака које је успела да идентификује. Могуће је да се ту може наћи још нешто занимљиво за питања којима се бавимо у тези. Студију спомиње Макбет (MacBeth 1935, 10).

Бауринг је од 1825. био први уредник Бенатамове *Westminster Review* (France and Haynes 2006, 511), који је 1823. основао Бентам да буде гласило „*Филозофских радикала*“.

„Треба забележити да Бауринг, поред свег свог интереса за књижевност, није узео у своје руке књижевни, него политички део листа“ (Јовановић 1908, 32).

Бауринг на позицији уредника даје свој велики допринос његовом успеху, а у то време међу филозофским радикалима била су и велика имена тог доба попут Џејмса и Џона Стјуарта Мила (James and John Stuart Mill). (Bowring 2014). Бауринг је првенствено био аутор политичких чланака, а нарочито су интересантни и његови прилози везани за радикале у Финској, мађарску поезију, и друге књижевне садржаје. (Bowring 1877, 9)

Године 1826. неки од старих Бентамових пријатеља су вршили притисак да Бауринг буде отпуштен, јер је његова грчка кредитна афера утицала и на урушавање репутације часописа. Сам Мил је чак инсистирао код Бауринга да се повуче, а он ће, без накнаде, јер му плата није била потребна као Баурингу, водити часопис. Ипак, захваљујући постојаној Бентамовој подршци, Бауринг је направио договор с пуковником Перонетом Томпсоном (Peronet Thompson) да уложи у магазин и постане партнер, а да он сам остане на месту уредника. Мил је овим стављен пред свршен чин, што је лично сматрао увредом и одлучио да више не пише за журнал. (Bowring 2014)

У то време га Нил (*Neal*) описује као „најжурбанијег међу најжурбанијима и најљигавијег“ и критикује га код Бентама, али овај све то игнорише у корист човека који је по њему имао тако различите квалитете у односу на своје критичаре. (Bowring 2014)

Бауринг о радикалима који су писали за *Вестминстерску ревију*: “*The Westminster Review* was the first attempt, and a thoroughly successful one, on the part of a body of men known as “the philosophical radicals” to find a voice.“ (Bowring 1877, 65)

„*The Westminster Review* created a great sensation, both in the political and the literary world. Мото је био” *The greatest good of the greatest number.*” (Bowring 1877, 67–68) Практично Локхарт *Blackwood's Magazine* “at once recognised the advent of a new power“.

Са оснивањем *North American Review* 1815. у Бостону, нови дух ушао је у Нову Енглеску (Voigt 1913, 15). Године 1842, готово двадесет година након објављивања превода шпанских древних песама на енглески, Тереза Албертина Луиза фон Јакоб (Талфј) пише приказ Локхартовог превода у *North American Review* и каже да Локхартов превод у Енглеској ужива велику популарност. (Talvj 1842, 421).

Бауринг је о шпанској књижевности писао у неколико наврата. Године 1820, објављује први од три чланка под насловом „*Poetical Literatures of Spain*“ у *Retrospective Review*. Други и трећи излазе 1821, односно 1822. године. „Баурингови чланци у *Retrospective Review* били су оно што Ричард Хичкок описује као „прва три поглавља најраније историје шпанске књижевности на енглеском”. Они су укључивали преводе раних кастиљских песама као што је *Cid*, описе провансалских трубадурских песама и енглеске преводе шпанских издања маварских дела Хосеа Антонија Кондеа, шпанског изучаваоца арапског језика са којима је Бауринг био упознат. (Bowring 2014, 26) У периоду између 1823. и 1824. објавио је осам чланака под називом *Spanish Romances*. Песме о којима Бауринг у њима говори нису само романсе. (Buceta 1933, 64) Ричард Хичкок (*Richard Hitchcock*) Баурингове чланке описује као: „три прва поглавља најраније историје шпанске књижевности на енглеском.“ (наведено у Bowring 2014).

Такође, године 1820. излази и његов чланак „*Spanish Literature and Language*“ у *The London Magazine*, као и веома занимљив путописни текст посвећен стању религије и књижевности у Шпанији „*Observations on the State of Religion and Literature in Spain made during a journey through the peninsula in 1819*“, у часопису *New Voyages and Travels*. Године 1823. пише други чланак „*Spanish Romances*“ за *The London Magazine*.

Бауринг у првом броју тек основаног *The London magazine* 1820. године пише о шпанској књижевности и језику: „Имена најбољих и најславнијих шпанских писаца једва да су позната у Енглеској, чак и онима који поседују много књижевних информација и имају жељу да стекну више. Пошто је бављење страном књижевношћу генерално део нашег плана,

а садашња ситуација у Шпанији таква да ће та земља бити предмет још већег интересовања него што је до сада била, намеравамо да повремено дајемо обавештења о њеним познатијим писцима, и можда неће бити згорег да их проpratимо (“to preface”) сажетим приказом формирања и неговања њиховог језика.“ (Bowring 1820, 516)

Године 1827. Бауринг пише о српској народној поезији чланак за *London Magazine*. Исте године и Локхарт свој. Имао је свест о томе да постоји веома богата народна поезија Европе и да ју је потребно објавити. Чланак о српској народној поезији закључује овако: „Надамо се да ће употреба ове поезије довести до њеног објављивања и мислимо да белешке и илустрације требало да прате стихове. Неке од мањих српских песама су веома лепо преведене недавно у часопису, а из тог краја такође можемо очекивати даље напоре на овом пољу које је довољно широко да запосли, и довољно богато да награди, многе раднике“. (Lockhart 1827, 82) Ово не треба да нас завара, Локхарт мисли на даља истраживања у народној европској поезији. Наводи затим да ако би биле преведене, или како он индикативно каже “added to the English library” ирске и скандинавске баладе у догледно време “we should be in a condition to take a more comprehensive view of the popular poetry (strictly so called) of the various nations of Europe during the middle ages, than had hitherto been attainable” (Lockhart 1827, 32).

Локхартов подухват су биле ипак *Horae*. О величини Локхартове амбиције јасно говоре Локхартови покушаји да објави сабрана дела под називом *Horae* свих националних књижевности. Та замисао нама је подршка хипотези да је културни модел Британије као империје имао и своју индиректну културну компоненту.

Локхарт је постао уредник *Блеквудс магазина* 1817. године. *Blackwood's* је основан 1817. у Единбургу као *Edinburgh Monthly Magazine*. Основао га је Вилијам Блеквуд (William Blackwood), власник продавнице антикварних књига. Од седмог броја носи име *Blackwood's*. Fue el órgano escocés del partido *tory*. (Rodríguez Palomero 1993, 252) Оно што је свакако неоспорно је да ће током осам година које је провео у *Блеквудсу* (1817–1825) дати велики допринос, како у писању, тако и његовој раној, флагрантној историји (“flagrant early history“). Наиме, веза са овим магазином ће имати по њега веома озбиљне последице, од којих ће најбитнији бити фатални двобој између његовог пријатеља Кристија (Christie) и Џон Скота (John Scott). Његово познанство са Скотом започело је убрзо након придруживања *Блеквудс магазину*, а 1820. године Локхарт се оженио Скотовом ћерком, Софијом. (MacBeth 1935, 12)

Од те године почињу да излазе такозване *Horae* националних књижевности, есеји у наставцима. Како каже Саља (47–49), „захваљујући својој углавном месечном излажењу, часописи су били у привилегованој позицији да бележе пролазне културне и политичке појаве. У исто време, са циљем да обезбеде консолидовано и трајно знање, често су развијали серије есеја о одређеним темама. Тако, уместо дугачких дела усредсређених на једно или понекад два или три страна дела, часописи су нудили низ краћих дела о различитим аспектима страних књижевности, као и скупове есеја који се фокусирају на једну књижевну традицију. *Blackwood's* је произвео иновативну варијацију овог другог типа у својој серији *Horae*. У случају књижевног *Horae*, латинска деноминација идентификује класичну традицију као надређену модерној књижевности. Такође, позивајући се на латински као некадашњи *lingua franca* европске науке, наслов серијала враћа се на појам књижевне републике, дајући на тај начин одређену меру кохезије шароликом низу скандинавских, хиспанских, шкотских, данских италијанских и немачких *Horae*.“ Данске су почеле да излазе 1820, италијанске 1825 (MacBeth 1935, 163).

Шпанске *Horae Hispanicae* почињу да излазе одмах после немачких, 1820. Немачке излазе од тренутка када Локхарт постаје уредник, од 1817. Шпанске су садржале верзије шпанских романи и приказе. У првом тексту је објављено седам, у другом две, у трећем три (Blackwood's 6:481, 7:259, 8:359, (MacBeth 1935 41). Прве и друге су Локхартови преводи, треће вероватно нису, јер их није објавио касније у антологији. Макбет каже и да им је стил сасвим другачији. Прва је објављена у фебруару 1820, и после краћег прекида, серијал се наставља 1825, али сада посвећен уместо баладама, драмској књижевности, представљајући

Сервантеса и Лопеа де Вегу. Иако ови потоњи чланци нису Локхартови, они су наставак традиције коју је он започео (MacBeth 1935).

Што се тиче Локхартовог залагања за промоцију стране књижевности у Британији, сматра се да постигнуће није пратило његову амбицију. Говорећи о Калдероновим делима, августа 1822. пише у *Блеквудс магазину*: „Нама је пало у задатак да први подигнемо за енглеске читаоце завесу са постојећих немачких и данских позорница, шпанских и шведских, (а могли бисмо лако рећи и француских и италијанских), за које подједнако недостаје поштовање и разумевање.” Његово постигнуће Макбет описује као “the petty done, the undone vast”. Сматра да је као књижевни ерудита (“the cosmopolitan in literature that Lockhart undoubtedly was”) и човек са знањем страних језика могао учинити далеко више (MacBeth 1935, 164).

Саља (2019, 87) сматра да се у Локхартовом интересовању за шпанску књижевност стапају национална и транснационална перспектива, конзервативна германофилија *Блеквудса*, и Шлегелово дивљење према шпанском романтичном споју патриотских и религиозних, католичких осећања. “Thus, Ancient Spanish Ballads stems from a combination” (87).

Саља их одлично разликује. За разлику од Баурингове збирке шпанских древних песама, посвећене не само романсама већ и другим облицима „древне” поезије, која не садржи добар увод у књижевни, културни и историјски значај ране шпанске поезије, Локхартова збирка представља “a different scholarly and cultural operation, specifically concerned with the romances, their contextualization and interpretation”. (Saglia 2009).

О народним песмама

Народно српско и древно шпанско, а национално?

Да ли су песме које су превели народне? И јесу и нису.

Сувајцић наводи да је Вук увео српски народ у европску литературу, „истовремено чувајући његову самобитност, инсистирајући свагда на појмовима „народно“ и „српско.“” (Сувајцић 2014, 134) Сувајцић затим наводи Деретићеве речи: „Цео његов рад одређен је појмовима народно и српско или, тачније, појмом народно српско. Истакнути у насловима свих његових главних књига, ти појмови обухватају оно најбитније што те књиге одређује као дела у књижевности, од предмета којима се оне баве до књижевних облика и стилског израза који су у њима заступљени. У Вуково време и у Вуковој интерпретацији они су се односили искључиво на обичан народ, на ’сељаке и тежаке’ који су, по Вуку, чинили ’језгру’ нашега народа. Он је тако открио изворе који су, иако су доступни свима, остали готово нетакнути.“ (Деретић, 2002, 570).

Народна поезија превођена у романтичарској Немачкој а затим и у Британији била је или далека у простору (егзотична), или далека у времену (древна, па самим тим и природна, примитивна), у оба случаја – непозната (*terra incognita*). Требало је освојити и простор и време, преклопити их, запосести, или додати и интегрисати. „Ljubav prema dalekom, ali dalekom u prostoru, ljubav koja je i za same prosvetitelje predstavljala izvor nadahnuća, evo kako se u Engleskoj pretvara u ljubav prema starini, u prvom redu legendama Severa koje umeju da daju novu draž poeziji. (Kokjara 1985, 182)

Није била нужно усмена, нити анонимна, нити давно створена од стране примитивног човека, па чак ни традиционална, у смислу преношења од уста до уста, а могла је бити и уметничка. Могла је бити све то. Кокјара за Хердерову антологију каже да се у њој налазе и песме које „никако не можемо назвати народним“ (idem, 218). Хердер, наиме, као и већина романтичара, поистовећује националну и народну поезију (ibidem) јер народ, „као најприроднији i најнеискваренији део нације, мора да буде изворни тумач националне душе.” Важно је било да је национална, да представља дух народа, да има одлике самоникле поезије настале у примитивним временима.

Талфј каже „под народном поезијом се у ужем смислу подразумевају углавном продукти националне поезије, који су се развили углавном из особина и прилика те нације саме по себи и који нису претрпели већи страни утицај“, “To avoid misapprehension, we will

state here in few words, what we wish to have understood as the proper subject of our inquiries on Popular Poetry. We do not mean *national* poetry. The whole poetical literature of a people is, of course, national in a wide sense of the word. In a narrow sense, we consider those productions chiefly as national poetry, which have developed themselves principally out of the qualities and condition of the nations themselves, to which the poets respectively belong; and have grown up in their own bosom without predominant foreign influence.“ (1836, 273).

Знак једнакости између усмене и националне епике трајао је до краја XIX века. (France & Haynes 2006). Националним песмама су се сматрале и учене песме на народну, имитације народних песама, као и учене песме настале комбинацијом различитих песама. Волтер Скот у „Уводу“ у издање *Minstrelsy of the Scottish Border* из 1806, јасно разликује легендарне песме (учене) и праве имитације старих балада (“real imitation of the old ballads”).

Талфј разликује природну и народну поезију и говори о њиховој вези са ученошћу. “But *natural* and *popular* poetry are two distinct things often confounded. Genuine art never injured natural talent. Men do not, like nightingales, bring song with them into the world, but only the capacity for song. The mind of the popular poet is in general the most cultivated in his circle. He thinks as much of the *effect* of his song, as the learned poet does; and his effusions are beautiful, not *because* he is an uneducated man, but *in spite* of his being so.” Народни песник лепо пева не зато што је неук, него упркос томе што је неук. (Talvj 1836, 265)

Могла је бити епска, баладична и лирска. На народну је исто народно „Narodnim, nesumnjivo, treba smatrati sve ono što nam se, sa stvaralačkog stanovišta, javlja kao izvorno, neiskvareno, blisko stvarnosti i osećanjima, što svojom očiglednošću i neposrednošću budi naša čula i osećanja.” (Kokjara 1985, I: 10)

Што се српске тиче, била је народна у Вуковом значењу.

Менендес Пидал је, као и читава хиспанска неотрадиционалистичка школа, сматрао да је дело изузетног појединца такође природа. Идеја о индивидуалном аутору који ствара полазећи од духа народа, који пева у име свих. Тврди се на дефинитиван начин да у стварању народне песме учествује индивидуални песник и инсистира се на томе да је народну песму могао саставити песник *de alto nivel*. То је одјек Гетеовог схватања да је дело које створи изузетни појединац такође природа, што практично води у изједначавање учене и народне поезије, тј. брисање граница између њих. Акцент се сада ставља на индивидуално и учено у оквиру народне поезије. Народна поезија више није производ природе него културе. Самим тим није привилегија примитивних друштава и може да се развије у било којој средини и у било ком времену, са истим карактеристикама. То је нека врста *превођења* народне у учену, и тиме се могу објаснити прераде.

Већ смо видели да угао може бити национална (индивидуална), али и општенародна (светска). „Национална поезија, опет, није тако стриктно ограничена на оно што је својствено једном једином народу, већ може са задовољством проширити свој опсег и прихватити субјекте страног порекла, тако што их обликује за спремност читалачке публике. То захтева само срећан избор и уградњу материјала, а они ни на који начин не прејудуцирају изврност националног извођења, већ су чак прилагођени да додају узвишеност и достојанство, дајући му опсежнију поетичку команду.“ (Szyrma, 1823, 30)

Баладе које је превео Хердер нису старе шпанске баладе, већ маварске, уметничке. (Delić, Kokjara 1985, 218). И Талфј примећује, рецимо, да шпанске баладе које је превео Локхарт нису све народне, јер припадају различитим временима, и неке су саставили учени песници, и никада нису заживеле у народу. (Talvj 1842, 434) Многе шпанске песме су ученог порекла (нове романсе, *romances nuevos*), писане „на народну”, рецимо, *Романсе о краљу Родригу* ученог су порекла (Paloma Díaz-Más 1996, 133). У приказу Локхартових превода шпанских романи у *Blackwood's Magazine* посебна пажња поклања се песми “The Seven Heads“ (“No se puede llamar Rey...“), која је „моћно једноставна“, а за романсу “Conde Alarcos“, учену романсу (Paloma Díaz Mas 1996, 300) каже се: „У традиционалној поезији било ког народа нема лепше баладе“. (Buceta 1924, 511–512).

Већ смо показали да су бирали баладе које носе антифранцуски дух, попут романсе о Берналду дел Карпију.

Локхарт дели песме на историјске, маварске и витешке баладе (“Historical Ballads”, “Moorish Ballads”, “Romantic Ballads”). Ова подела, дакле, долази од „двосмислене традиционалне класификације такозваних старих романси (оно што је познато као „Старе романсе“ није ништа друго до преференција издавача, штампара и јавности 16. века) у историјске, маварске и витешке баладе“. (Rodríguez Palomero 1993, 246) Саља сматра да је редослед значајан: „Песме су подељене у три групе: историјску, маварску и романтичну, при чему маварски део функционише као прелазни корпус стихова између поузданијих историјских композиција и романтизованијих наратива о последњем периоду краљевства Гранаде“ (Saglia 2009).

Историјских има тридесет и једна, и међу њима се налазе романсе о дон Родригу, Бернаруду ел Карпију (Bernardo el Carpio), Сиду и доња Химени. Историјски део се завршава падом Гранаде и романсом “The Departure of King Sebastián”.

Маварских има свега пет. Прва је “The Bullfight of Gazul” и последња “The Lamentation of Celin”.

Витешких је седамнаест, међу њима је “The Wandering Knight Song” (“mis arreos son las armas...”); “Valladolid”, где је променио назив романсе у “El palmero”, затим “Serenade”, и на крају романса “Conde Arnaldos”.

Укупно педесет и три романсе. Макбет каже да је у Локхартовој шпанској антологији објављено укупно педесет седам балада (MacBeth 1935, 41). У индексу код Шасте Брајанта – 64 баладе. Укупно је објавио шездесет и седам превода романси, а да су идентификоване (Bryant 1973/2015, 28), будући да је веома много писао за *Блеквудс*, који је имао политику анонимних прилога и врло вероватно нису све идентификоване. Од тога тридесет и шест балада на шпанске историјске теме, мањи број из каролиншког циклуса, маварских балада и уметничких (Bryant 1973/2015, 28).

У *Blacwood’s Magazine* у фебруару 1820. објављене су: The Death of Queen Blanche (Doña María Padilla, n’os mostreis tan trieste vos), Andlla’s Bridal (Ponte a las rejas azules, deja la manga que labras), Zara’s Earrings (La niña morena, que yendo a la fuente...), The Bullfight of Gazul (Estando toda la corte, de Almanzor, rey de Granada...), The Lamentation of Granada for the Death of Celin (Por la puerta de la Vega, salen moros a caballo...), у The Flight from Granada (En la ciudad de Granada grandes alaridos dan...). У јуну исте године, у истом часопису објављена је и романса The Death of Don Alonso de Aguilar (Estando el rey don Fernando en conquista de Granada.) (Buceta 1924, 507)

Менендес Пидал каже да у Локхартовој антологији има велики број старих романси (Menéndez Pidal 1953, 259), што не одговара сасвим истини.

Баурингова збирка шпанских садржи осамдесет девет песама које је Бауринг назвао баладама, од тога шездесет четири припадају уметничким баладама (*romances novelescos*), а многе од њих немају форму баладе, шеснаест су витешке баладе, седам романси је маварске и историјске тематике, а две су религиозне, као и сто пет песама педесет седам познатих шпанских песника. (Bryant 1973/2015, 30–31; Umphrey 1945, 490; Pym & Style 2008, 264). Бусета каже да у Бауринговој збирци “hay de todo”, има свега. (Buceta 1927–30, 316)

“Hay que advertir que las composiciones españolas que al inglés en ellos trasladó Bowring no son exclusivamente romances; hay asimismo otros tipos de versificación, tales como letrillas, redondillas, etc. La colección tiene 328 páginas, 58 poetas de la edad media, del renacimiento y de la época barroca – curiosamente, ni un sólo poema de Lope de Vega ni de Quevedo – y 85 poemas de la tradición oral, de los que 13 llevan como título romance. Muchos son moriscos.”

„*The Eclectic Review* је у даљем тексту објавио неки од Баурингових превода древних шпанских балада уз пратеће коментаре. За „It’s time to rise!“ се наводи да одише другачијим духом. По изузетној лепоти и предивном сентименту издвојена је „Come, wandering sheep, o come!“ Ту су и два сонета изузетне вредности, „Soul and Sense“ и „Sonnet“, дела Бартоломеа де Аргенсола (Bartolome Leonardo de Argensol). Једна од најплеменитијих поема у целом опусу

је „Ode“, коју је написао Хорхе Манрике (Jorge Manrique), а почиње стиховима: „Awake, awake my sleeping soul!“, чији је превод дивљења вредан. Ништа мање изузетна је и „Ode“, фратра Луиса де Леона (Fray Luis de Leon)[...]“ (1825, 262–267)

The Eclectic Review у завршном делу чланка наводи неке од мањкавости приликом прикупљања, превођења и уређивања, као што су: песме нису класификоване, песме нису датирани и хронолошки поређане, нема паралелно штампане оригиналне шпанске верзије; прерађивање неких композиција у практично нове; или пак толика доследност у преводу да придржаваће метрици и једноставни оригинали воде у несавршене риме и неуглађену версификацију.

Преглед се завршава констатацијом да публикација има високу заслугу и вредност у смислу упознавања шпанског карактера, али да назив *Ancient Poetry of Spain* треба узети у обзир са резервом, јер су многа дела овог опуса заправо модерне композиције. (1825, 262–267)

Након Локхарта, Бауринг у својој књизи *Ancient Poetry and Romances of Spain* показује етнографску инспирацију, ослањајући се на маварске и трубадурске изворе како би представио народну културу коју сматра „занимљивом јер је истински национална“ (Bowring 1824, vi) (Pym & Style 2008, 264). Она укључује ране кастиљанске песме попут „Сиде“ (*El Cid*), провансалске трубадурске песме и енглеске преводе шпанских издања маварских радова Хосе Антонија Кондеа (José Antonio Conde), кога је Бауринг лично познавао. (Bowring 2014).

Баурингова антологија српских песама има два дела: Историјске, традиционалне и религиозне (“Historical, traditional, and religious ballads“), и Лирске и друге песме (“Lyric songs, and occasional poems“). Укупно шездесет и четири лирских и других песама и седамнаест историјских, традиционалних и религиозних балада (Суботић 1927, 630).

Костић наводи да је Локхарт у чланку посвећеном српским песмама дао почетне стихове из песме „Краљевић Марко познаје очину сабљу“ да би показао хуманост као једну од црта нашег живота и наше епике, затим „Удају сестре Љубојевића“ у целини да би истакао „оријенталну сликовитост њене дикције“. Локхарт цитира и бројне стихове из „Женидбе Максима Црнојевића“ да би показао колико су, у раскошном даривању, у Максимовом приклањању султану на крају, у *подвалама и суровости, и Срби и Латини* „оријентализирали своје манире“ [курзив је наш], те даље веома луцидно разматра крваве исходе Гојковог осећања части уз бројне наводе из песме „Зидање Скадра“. На крају Локхарт помиње и неколико наших народних лирских песама, истичући у њима „такав степен деликатности за који ми никако нисмо били спремни“. Једино објашњење тог чуда могло би се, према Локхартовим речима, наћи у томе што су „ствари можда мало ублажене у преводу“. (Кољевић 1975, 83) „О томе какви су његови преводи, можемо судити само на основу неколико песама, укупно 456 редова, наведених у приказу. (Subotić 1932, 248)

Даје превод песме „Удаја сестре Љубовића“ и каже да у „тој балади налазимо да су Турци добро помешани са Србима као што претпостављамо да су одувек били и да ће бити“. Каже да је наводи у целости из три разлога. Прво због обичаја које описује и који су подједнако уочљиви у оријенталним сликама. Друго, зато што је то једина српска балада у овој збирци за коју се каже да је преведена у метру оригинала. И треће због изузетне сличности са песмом “Young Lochinvar” Волтера Скота, написаном 1808. године (Lockhart 1827, 71).

Даје превод „Женидбе Максима Црнојевића“ (“The Wedding of Maxim Zernojevitz”) и каже да се у чак и у овој једној балади види до које су мере “Servian chiefs” и “Latin lords of Venice” “orientalized their manners” (Lockhart 1827, 74).

Нама је занимљиво да уз сваку песму коју приказује, наводи и број странице из збирке штампане за приватну употребу у малом броју примерака. То није била необична појава. Тако је штампано и Скотово извињење за *Tales of Terror*, у ком је требало да буде објављена „Хасанагиница“, па на крају није. “

Локхарт и Бауринг су претежно преводили шпанске маварске и историјске романсе. Талфј пише 1842. године у *North American Review* да “Mr. Lockhart's collection is mostly made up from the historical and Moorish portion, and from those romantic ballads which are devoted to

ideal or fictitious subjects. From this latter portion are likewise chosen most of Dr. Bowring's specimens of Spanish popular poetry (Talvj 1842, 437).

Национално

Иако Бауринг није задовољан информацијама које је сакупио, упркос томе, шпанску народну поезију карактерише као националну: „Народна поезија Шпаније је, свакако, веома занимљива јер је истински национална. Њен утицај је, можда, послужио више од било које друге околности томе да сачувају, од генерације до генерације, особене карактеристике шпанске нације. Њихов језик, њихове уобичајене мисли и осећања, само њихово постојање, све је обојено нијансама њихових витешких песама.” (Bowring 1824, vi)

Дакле, без обзира на сву разноликост, опстаје уверење да се ради о националним песмама. Постављамо сада себи питање, која је тачно веза између овакве „народне“ поезије и слике о народима чије су?

О садржини антологија писали смо 2007. године (Nikolic 2007, 569). Само је српска антологија у потпуности народна. За шпанску смо већ видели да има учене, у мађарској се народна налази само у последњем делу, и то вероватно захваљујући Шафарику. Холандска и пољска су састављене искључиво од песама познатих аутора, као и руска. Тек на крају антологије доноси три народне песме и у уводу јој посвећује свега неколико страница. Колеман пише како је британска јавност била изненађена због изневерених очекивања да ће у руској антологији наћи трагове варварског порекла (Coleman 1941, 431). Чешка, упркос констатацији у уводу да Чеси имају велики број народних песама, објављује свега неколико. У руској антологији каже да све што жели јесте да буде „an honest, conscientious interpreter“.

Колеман пише о посредницима (idem 457–458).

Поновимо закључак који смо изнели тада да ми лично верујемо да би га, да је његово интересовање заиста била народна поезија, наручио од свих својих Абелунга. Много важнији концепт је „национална поезија“, она која показује карактеристике нације. О руској прича као о националној. А у шпанској антологији читамо својеврсну потврду онога што смо управо устврдили: „Народна поезија Шпаније је, међутим, посебно занимљива, јер је заиста национална. Њен утицај је, можда, више од било које друге околности послужио да се очувају особене карактеристике шпанске нације. (Nikolic 2007)

Анонимни аутор чланка објављеног у ревији *The London and Westminster Review* каже да су шпанске баладе “genuine exponents of the spirit of the times”. Третира их као усмену поезију која се преноси од уста до уста (“they pass from hand to hand, from mouth to mouth”) (1840, 303). They form the earliest, freshest, and most truly original portion of the literature of Spain. These popular poems formed as it were a federal code to the scattered provinces, – they constituted a common bond of union, and became to Spaniards what the Iliad was to the confederate Greeks. Granada was their Troy, the Cid their Achilles (idem, 304).

„Језик уметности и цивилизације мало се разликује међу различитим нацијама; националност се мора тражити међу народним масама. Узвишене апстракције поезије не налазе акорд симпатије међу људима – оно чему се народ диви, а љубав мора да се врати у њихове свакодневне мисли и свакодневне наклоности. [...] Дакле, једина поезија која може постати национална мора бити прилагођена националној цивилизацији.“ (Bowring 1832,85)

У чланку из 1836. године Тереза даје дефиницију националне и народне поезије: „Под народном поезијом, било да има форму песама, балада, драма или неку другу, подразумевамо само оне представе, постојеће или некадашње, које потичу од обичног народа и делују на обичан народ; цветови народног живота, рођени и неговани под старањем народа, неговани његовим радостима, и напојени његовим сузама; изразито карактеристичну за велику масу нације и њено стање. Иако нико не може очекивати да ће у њима пронаћи пун портрет једног народа, она никада не пропушта да представи неке од најупечатљивијих карактеристика.“ (1836, 274)

Старост

Менендес Пидал с пуним правом каже да су Енглези шпанску романсу доживљавали пре свега као веома стару (Menéndez Pidal 1953,260), о томе сведоче и наслови. Суботић каже да је Бауринг српске народне песме бирао тако да буду карактеристичне (Subotić 1927, 636).

Према Саљином суду, Локхартове шпанске романсе су биле популарније од Баурингових зато што је његова антологија „хомогена збирка средњовековних балада“, „јаче сведочанство шпанског изворног духа и гласа“ (Saglia, 2019, 85).

Колико су старе и зашто је хронологија, историја, толико важна? Талфј каже да српске баладе да „још немају историју“ („Slavic popular poetry has yet no history“), да “we must renounce at once any attempt at chronological order”, што не значи да добар део њих није веома стар. Тереза се нада да ће у будућности (педесет година касније) бити могуће поређати их хронолошки. Оно што се савременику нуди је пак њихова морална и песничка вредност (1836, 87).²¹⁵ „У предговору другој књизи превода пише о питањима утврђивања старости песама, о тешкоћама увођења хронолошког реда међу њима, као и о својој несигурности и недовољној упућености у предмет који својим богатством надвладава и јаче духове [...] Талфј признаје, чак са извесном радошћу, да је и њу надвладало богатство предмета и да је из тог богатства више захватала него што је бирала. Несигурност у оријентацији изазива и несигурност у селекцији [...]. Природна је, отуда, и несигурност у класификацији, односно типологији пјесама.“ (Делић 2008, 178)

Слично говори и о шпанским романсама 1842. године. Сматра да проучавалац не зна где тачно да почне (“the inquirer... is at a loss where to begin“). У случају већине шпанских популарних романси, нису позната ни имена њихових аутора, ни време њиховог настанка. Преносимо овде цео цитат, будући да врло добро одражава проблем дефиниције шпанске романсе. Иначе, питање баладичности шпанских романси остаје отворено, као и одговарајуће дефиниције која није жанровска, будући да их има лирских, епских и лирско-епских.

Општа одлика антологија је да су организоване тако да се књижевни материјал у њима може довести у везу и поредити, дакле, сврстати у категорије, ставке за антологију се групишу по принципу сличности, а унутар антологије се категоризују по принципу различитости (Benedict 1996, 15). Мада, рана антологија се опире напорима да се њен садржај историзује или датира у утврђене „каноне“ (Benedict 1996, 27).

Осим класификације коју су сами преводиоци направили, и рецензенти покушавају да их систематизују. Европљанима је било тешко јер су биле развремењене, без историје, за којом се заправо трагало. О томе колико је било тешко да класификују шпанске романсе сведочи и Талфј: „Подела на наративне и епске или лирске баладе, или на баладе и песме, тешко би била прихватљива, јер се сви ови различити облици поезије на шпанском претапају један у други и зовсу се заједничким имено романса. (Talvj 1842, 429) Савршено је описала „збрку“.

Саља сматра да се „Локхартова заокупљеност датумима не сме се посматрати као пука педантност, јер, насупротив томе, показује његову будност према чињеници да се древна књижевна традиција Шпаније мора прецизно реконструисати као кључни период у европској средњовековној култури, и да је датирање романси главна компонента у овој операцији. Поред тога, указује на то да *Древне шпанске баладе* нису само књига превода, већ сложена културна изјава о Шпанији и потреби да се реконструишу они занемарени или игнорисани аспекти њене културне прошлости које су чак и шпански научници оставили неиспитаним. Захваљујући Уводу, Локхартова збирка се позиционира у ширем контексту акумулације знања о Шпанији из романтичарског периода у тачној и поузданој историјској перспективи, што се заједнички може назвати романтичном конструкцијом Шпаније“ (Saglia 2000).

И Дипинг се љутио што Шпанци нису објавили и систематизовали народну, а Вука је Копитар наговарао да објави своју. Има нечега у томе. Исто ка о што Тереза тврди да никада није учињен покушај чак ни да се старе шпанске баладе сложе по „било чему сличном

²¹⁵ “Future years will furnish richer materials; and to the inquirer, who shall resume this subject fifty years after us, it may be permitted to reduce them to historical order, while we must be contented to appreciate those, which are before our eyes, in a moral and poetical respect.”

хронолошком реду“, и наводи Депингов покушај да отклони овај проблем у својој антологији. Бави се питањима романсе као жанра, њеном тематиком и хронолошком организацијом и жали зато што је, како ствари стоје, немогуће утврдити ком периоду припадају најстарије баладе (Lockhart 1823, viii). Набраја неколико ренесансних песмарица, песмарицу Фердинанда од Кастиље, која меша модерне и старе песме без јасних разлика, песмарицу из Антверпена, *Romancero historiado* Лукаса Родригеса, Сепулведину песмарицу и Ескобарове романсе о Сиду.

Перси је такође био планирао и да песме поређа хронолошки, што на крају није учинио. Шенстон је инсистирао на томе да није препоручљиво одбити читаоца одмах на почетку најстаријом и најтежом песмом ("irregular in point of meter, or obscure in point of language") (Devermond 1977, 185).

Први ће их систематизовати Агустин Дуран, а касније и коначно Рамон Менендес Пидал, у XX веку. Дуранова збирка романси заменила је све претходне, будући да је била свеобухватна. Пет томова је објављено између 1828. и 1832. Питање је да ли је Локхарт уопште могао знати за овај подухват када је објавио своју антологију 1823.

Четврти део

О познавању Шпаније и Србије и (не)познавању језика и стратегије

Terra Incognita, o poznavanju zemaља изворника

Nothing is so firmly believed as that which we least know.
— Michel de Montaigne, *The Complete Essays*

Шпанија и Србија

„Ономе ко се прихвати племенитог задатка, ношен без сумње хуманистичким идејама да посредује међу двема културама, обе културе морају бити веома блиске, или их бар мора добро познавати. Ни једно ни друго не важи за Терезу фон Јакоб.” (Шуберт 2008, 134). Додајем ми: као ни за све остале преводиоце који су предмет ове дисертације.

Талфј у приказу превода шпанских песама на енглески каже: „Збирка шпанске популарне поезије отвара љубитељу романтике регион који је релативно мало истражен и где најплодније тло обећава богату жетву.“ (1842, 419) А о Српској: „Далеко већи значај, у односу на нашу тему, имају Срби; иако можемо претпоставити да већина наших читалаца о овом народу зна мало више од онога што су повремено могли прочитати у новинским пасусима.“ (1836, 112) Говорећи о Словенима у чланку из 1834: „Најранија историја словенских народа увучена је у таму, коју сва истраживања вредних и проицљивих савремених историчара и филолога нису успела да разјасне.“ (1834, 329) На другом месту каже: „На раној историји ових крајева почива непробојна ноћ.“ (idem, 391). Такође каже за Вука, на самом крају чланка: „Аутор збирке *Народне српске пјесме*, која је прва на челу нашег чланка, прави је откривач овог рудника лепоте, коју су, пре његовог времена, могли видети тек неколицина упућених, чије је само постојање било [...] непознато књижевном свету.” (1836, 116) За народне псеме које је Вук објавио каже да чине четвртину или петину „блага скривеног у планинама” (idem, 86) Тереза тражи од читаоца да „се ослободи што је више могуће својих личних и националних осећања, погледа и предрасуда и да дозволи да буде пренет у свет који је стран његовом уобичајеном току идеја“ (idem, 88).

Књижевне и културне везе Шпаније и Србије са Енглеском биле су слабе, и углавном су посредоване немачком културом, из друге руке, као што смо показали у поглављу о преводима.

Шпанија и Србија су у Британији *terra incognita de facto* и *de jure* све док Британија није почела да влада светом. О Србији се мало знало. Рецензент Талфјиних превода (Фон Фојгт) у новембру 1825. подсећа на недостатак информација о Србима. Он жали што влада боља обавештеност о људима у Тимбуктуу или на Хавајима него о народном животу и поезији Срба. (Химштет-Фаид, 2008, 23) Локхарт у свом чланку о српској народној поезији наводи да је Гибон (Gibbon) у својој историји за илирске провинције рекао да су „најмрачнији део Европе“ (“the most obscure part of Europe“, Lockhart 1827, 66), а Бауринг у првом броју тек основаног *The London magazine* 1820. године за Шпанију каже да је „заборављени ћошак света“ (“forgotten corner of the globe“). Спаркс у приказу Баурингових превода српских песама на енглески језик из 1827. године у *The North American Review* каже да се о Србији мало зна, и да је земља у којој Срби живе “one of the most hidden regions of Europe” (Sparks 1827, 2:352)

Суботић каже да је „Бауринг очигледно имао неадекватно и нетачно знање о Србима, али да морамо узети у обзир чињеницу да у то време није постојала права историја овог народа и да се оних неколико дела које он назива најбољим изворима српске историје одавно престало сматрати таквим.“ До које мере су Срби и њихова књижевност били непознати у то време сведочи и приказ Баурингове књиге објављен априла 1827, у *The London Magazine*: „Срби-Срби – ко су Срби?“ (“The Servians-the Servians – who are the Servians?”) пита се писац текста и додаје су српски језик и књижевност „потпуно непознати овде“ (“wholly unheard of here“) све до појаве два чланка у *Westminster Review* и *Quarterly Review*. Потом се за саму српску поезију наводи да је већина песама по својој деликатности, елеганцији и отмености надмашила лирску поезије било које друге земље. (Subotic 1926, 631).”

Шпанске већ у наслову антологије *Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic*, а српске у коментару: „Када је Гибон писао своју *Историју*, искористио је прилику да каже да су Илирске провинције најмрачнији део Европе; и, упркос устанку који је окончан миром у Букурешту, такве су и остале све док учени људи нису обратили пажњу на откриће – првобитно, верујемо, изнето у *Мађарском часопису* (*Hungarisches Magazin*) – да у тим „untravellled regions” крајевима постоји велики корпус балада, историјских и романтичних, које нису недостојне да буду стављене на исту полицу са шпанским песмарицама (*Cancioneros*), нашим сопственим *Minstrelsies*, и северним *Kaempe Viser* (Lockhart 1827, 66)

Када је у питању шпанска књижевност, не може се рећи да је она била „неоткривена“ у Локхартово време. Ако ништа друго, Сервантес је свакако био нашироко познат, но “the rich mine of ballad literature, in particular, was just beginning to be explored by the English.” (MacBeth 1935, 145)

Писци чија су дела утицала на стварање слике о полуострву као „Дивљем истоку“ Европе

Добро познавање региона није ни у каквој сразмери са утицајем који ће одређено дело имати – да су неки од најтрајније популарних описа Балкана оставили британски писци који о њему нити су знали, нити су желели да сазнају много. У процесу који је Весна Голдсворти назвала „империјализмом маште“, ови писци уцртавали су обресе терена својих снова и страхова на мапу Балкана, не хајући за њене стварне контуре и боје и не размишљајући о томе да би свет који стварају могао постати познатији од света чије су кулисе позајмљивали. Стварни Балкан постајао је у том процесу измишљена краљевина Руританија, осуђена да заувек буде „Европа која то још није“ или „оно што је Европа некад била“. (Goldsvorti, 2005, x)

Костић сматра а је већина текстова у британској периодици посвећених српској поезији била заснована на „vrlo malom ili nikakvom poznavanju naše poezije“ (Kostić 2014, 392). Бауринг пак да су стазе интересовања за књижевност Шпаније „релативно неутабане“ (“comparatively untrodden“, 1820, 516). Бауринг је очигледно имао неадекватно и нетачно познавање Срба, али морамо узети у обзир чињеницу да у то време није постојала права историја овог народа и да је оних неколико дела које он назива „најбољим изворима српске историје“ одавно престало да се сматра таквим.“ (Subotic 1927, 361).

Единбург ривју је 1831. године оценио Баурингов рад као значајан јер је превео на енглески језик писце који су били чувени у својим земљама и јер их је извукао из мрака старине (“the darkness of antiquity“) (1831, 322–323).

Првог познатог британског преводиоца српске народне песме, Волтера Скота, по свему судећи Србија није нимало занимала, као ни преводиоца прве објављене преведене песме, за ког Фидлер каже, можда прејакно, да је успоставио прву везу између енглеске и српскохрватске књижевности (“forged the first link between English and Serbo-Croat literature“, Fielder, 1927, 393)“. Морамо се питати је ли то заиста била веза са српскохрватском књижевношћу, када знамо да је доживљена као Гетеов морлачки фрагмент, и у чему се она тачно огледа? У студији посвећеној рецепцији Волтера Скота у Европи, Питок каже да „релативни изостанак Скотових активности на Балкану остаје мистерија“. (Pittock 2014, 278) Говори о преводима са енглеског Станка Врза и закључује: „Утолико је занимљивије што ни сам Скот није занемарио Балкан: једно од његових најранијих дела била је енглеска верзија, преко Гетеовог посредничког немачког, босанске баладе (“Bosnian ballad”) „Хасанагиница“. Говори о жени која се суочава са одвајањем од своје деце због патријархалне тираније мужа и брата, што није непознат сценарио у баладама Скотове сопствене пограничне земље. (idem, 278)

Браун наводи да је Самјуел Џонсон писао пријатељу да „ниједна земља није мање позната остатку Европе“ од Шпаније. Ни Шпанија, ни Грчка нису биле укључене у Велику туру (“Grand Tour”). Роберт Сауди је привукао пажњу књижевних кругова захваљујући свом боравку у Португалији и Шпанији пред сам крај XVIII века. Сауди је постао познат широј јавности када је објавио историју Шпанског рата за независност двадесетих година XIX века. (Brown 2020, 99). Скот је набавио треће издање Саудијевих писама 1808. године.

Скотово интересовање за Шпанију није било ни етнографско, а по свој прилици ни толико политичко колико се мисли, иако се пријавио да буде добровољац у Шпанском рату за независност, иако га Локхарт описује како свуда хода с мапом Иберијског полуострва. Бусета такође наводи да га је Локхарт увек описивао с великом мапом Иберијског полуострва у рукама, „проучавајући кретање трупа“. (Buceta, 1923, 11–12).

Менендес Пидал каже да је интересовање Волтера Скота за шпанску романсу било инспирисано другим разлозима осим чисто песничким, невероватном песничком егзотичношћу (“*egregia exotividad poética*”) (Menéndez Pidal, 1953, II: 257). Браун сматра да је Шпанију видео као велику Књигу природе (“*the great Book of nature*”), као материјал за поезију, и закључује да где год путовао, потенцијал за писање књига био је кључ за Скотову мотивацију, могућност да део суштине Иберије донесе у салоне или библиотеке у време када је Полуострво било истакнуто у јавности. (Brown 2020, 99).

Скот у писму из 1808. каже да би зиму волео да проведе у Шпанији, будући уверен да би тамо могао бити сведок догађајима који би се могли пренети у поезију (“*which could be turned to account in poetry*”), не као песма о догађајима у Шпанији, већ као инспирација за било које будуће песничко дело, као идеја о осећањима народа у стању патриотског ентузијазма (“*just an idea of the feelings and sentiments of a people in a state of patriotic enthusiasm*”). (*Familiar Letters of Sir Walter Scott*, Boston, 1894, I: 118; Buceta, 1923: 11, n. 2).

У књизи *Frolics in the Face of Europe: Sir Walter Scott, Continental Travel and the Tradition of the Grand Tour* објављеној 1820, Браун доноси прегршт појединости у вези са Скотовим одлукама и путовањима. Најзанимљивији је образац у ком се види да заправо није волео да путује. Браун сматра да је Скот тражио изговоре да не путује. „Скот је деловао плашљиво и несклоно ризику, увек са спремним изговором да не иде у иностранство.“ (Brown 2020, 113) Никада није био у Шпанији нити Португалији, иако је више пута наговештавао да би ишао (Brown 2020, 113). Скот је наводно планирао да путује 1808,²¹⁶ годину дана пре него што је Бајрон отпутовао.²¹⁷ Браун сматра да „фантазија да би могао да оде у зараћене Португалију и Шпанију никада није била озбиљна намера“ (Brown 2020, 78). Скот се чак у једном писму поверио да пошто је описао толико битака, он би волео да види једну „са умереним степеном ризика“ у стварности; али је признао да је појам „пре визија него план“. (Brown 2020, 103). Бусета спомиње једно Скотово писмо из 1808. године у ком се види да је Скот усвојио став савршене смирености, хладне објективности, „поетског интересовања за Шпанце, који се да упоредити са хладноћом лабораторијског испитивања, са радозналошћу биолога према жабама или заморцима“. Додаје да је понекад био емотивнији него што би се могло очекивати, у тренуцима у којима описује веру у успех шпанског рата и позива на борбу до последњег даха.²¹⁸

Искуства из друге руке била су му сасвим довољна да ствара књижевна дела. Како каже Браун, „Скотов неуспех да посети Португалију и Шпанију поставио је образац за његов будући однос са Европом у целини. Ове склоности сањању, одлагању и вољној зависности од искустава из друге руке, а не директног познанства, приметили су његови савременици и његови критичари, а понајвише Бајрон. У поређењу са Бајроновом, Скотова визија Шпаније делује као да је с погрешног краја телескопа“ (Brown 2020, 105). Браун закључује: И опет, стиче се снажан утисак да је Скот био срећнији што је формирао своје погледе на европске знаменитости на овај споредни начин него што је те исте призоре доживео сам. Као да би стварност могла да замагли или окаља његове замишљене пејзаже. Његово познавање света засновано на библиотеци могло је бити нарушено оним што би могао наћи у стварности Француске, Шпаније, Немачке или Италије. Тако су производи његове маште били призори и звуци које је пренео, најпре у своју наративну поезију, а затим, пре свега, у своју фикцију.

²¹⁶ Планирао је био и деценију касније, али се и то путовање изјаловило.

²¹⁷ Браун сматра да је захваљујући Бајроновом „Ходочашћу Чајлда Харолда“ Шпанија постала „истакнута у географији романтичарске имагинације“. По њему, Скот је могао да предухитри Бајрона за годину дана.

²¹⁸ “We can only fight like mastiffs, boldly, blindly, and faithfully.” (Lockhart 1837, 365)

(Brown 2020, 144) Иако је ово очигледно карактерна црта Волтера Скота, сматрамо да је типично романтичарска, машта је у романтизму била изнад стварности.

О измаштавању

Просветитељство је за собом оставило „transcendental vacuum“ који романтичари попуњавају “Colouring of Imagination”.

Романтичарска револуција (“romantic revolution”, Blanning 2012, 1) најпре је културна револуција, „сеизмичка трансформација европске културе“ (Saul 2009, 1–2) у односу на просветитељско наглашавање разума и поретка, „математичко-механичког духа науке“, а самим тим и класицизам у уметности (Edwards 2007, 553; Berman 1998, 21–22). Немачки романтичари су, подржавајући просветитељске визије слободе, пружали отпор тероризму разума, тј. структури која потискује машту, тј. културу (Berman 1998, 21–22). Њихов одговор на интелектуалну и моралну кризу означио је крај рационалистичког и класичног погледа на свет (Saul 2009, 7). Можемо рећи да је романтизам био европска револуција у књижевности која је почела отприлике у исто време кад и Француска револуција у политици (Prickett 2014, 81). „Друштвени и политички преврати изазвани „земљотресом“ и накнадним потресима Француске револуције текли су паралелно с кризом разумевања услова и граница људског разума. Хаос који је претио да избрише стубове разума захтевао је нове парадигме разумевања и контрапоретка“ (Saul 2009, 9).

Ако се колевка људског духа не налази у разуму (Lewis 2011, 36), како су сматрали просветитељи, где се налази? На то питање је требало наћи одговор. И одговор је био у машти. Машта је била капија за трансцендентно искуство и духовну истину.²¹⁹ Романтичари су се преселили у трансцендентални вакуум (“transcendental vacuum”) који је просветитељство оставило за собом (Blanning 2000, 8).

Романтизам се ослобађа класицизма путем повезивања са емоцијом и маштом (Edwards 2007, 553). Просветитељи су у природи видели извор разума и поретка, поезију као „огледало природе“, а романтичари као емоционалну и духовну снагу неспознатљиву разумом, скривену од људске свести, прожетост натприродним (Edwards 2007, 553; Curran 2010, 2-2-3), онеобичавање обичног које доводи до бољег сагледавања „примарних закона природе“ (Wordsworth 7), до још природније, највише природе, што се постиже маштом (“to throw over them a certain colouring of imagination” (Wordsworth, 265),²²⁰ или како каже Каран, цитирајући Абрамса,²²¹ „лампом имагинације“ путем који „песник органски уједињује сопствене асоцијације са конкретним перцепцијама и речима у чину који је аналоган божјем стварању света“ (Curran 2010, 9). „Уметник више не носи наоколо огледало, како би се држао природе. Боља метафора за креативни процес је лампа, која сија изнутра.“ (Blanning 2000, 22).

У уметности се налазе „перманентне форме људске природе“. “Romanticism is a belief in the redemptive power of art itself.” Уметност искупљења (“redemptive art”) треба да искупи сопство, људску свест о сопственом искуству као о сопственом. “Art according to Romanticism is just what *preserves* us from mere utility and rationality, from the ‘inane phraseology’ of decadent civilization (Wordsworth), by recalling for us the ‘permanent forms’ of human nature (Wordsworth).” (Prickett 2014, 85). Вордсворт је веровао у “beautiful and permanent form of nature” (“лепе и трајне облике природе”), Хазлит у “the truth of passion” (“истина страсти”), Колриџ да “poetry brings the whole soul into activity” (“поезија читаву душу чини активном”), Шели “poetry compel us to feel that which we perceive, and to imagine that which we know” (“поезија нас присиљава да осећамо оно што опажамо и да замислимо оно што знамо”). Апсолутна креативност (“absolute

²¹⁹ <http://www.britannica.com/art/Romanticism>

²²⁰ Вордсворт ревизиран предговор *Лирским баладама* из 1800. године критичари повезују с романтичарским, а саму збирку многи сматрају збирком која је обележила почетак британског романтизма.

²²¹ The Mirror and The Lamp 1953. These contrasting metaphors provide the title for one of the most important discussions of romantic aesthetics – M.H. Abrams, *The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition* (Oxford, 1971) [first edition 1953]. Blanning, Tim. *The Romantic Revolution*. Orion. Kindle Edition.

creativity”) и код Канта и код Фихтеа. Естетика је тако највиши чин разума. (Prickett 2014) „Za romantičare поезија predstavlja највиши proizvod ljudskog duha.” (Kokjara 1985, 248) Уздизање маште на ниво инструмента који свету даје смисао, лечи га, спасава од болести “alienation”. „Истини за вољу, све – селф, природа, историјски процес развоја културе – израз је апсолутне стваралачке имагинације која расте у отуђености од свог порекла, али се парадоксално такође враћа у зрели идентитет у прогресивним фазама самореализације [...]”. „Поезија је аутентичан израз правог апсолута.” За Новалиса и Фридриха Шлегела: „све културне манифестације, укључујући селф, препознатљиви су конструкти имагинације, изражени као ‘то’ кроз нешто – означитељ – који парадоксално није ‘то’.” Новалис: „маштовити песник зна природу боље од искључиво рационалног и експерименталног научника, коме математика и апстрактне формуле нуде само скелетну верзију правог просветитељства и стога они треба да буду снабдевени маштовитом реконструкцијом животне целокупности.” (Prickett 2014) За Шлајермахера је тако религија “imaginative intuition of the universe” („маштовита интуиција универзума”). Саул наводи да Шилер види модерно доба растргано конфликтним импулсима разума и осећајности.

Све релевантне савремене студије културе и превођења које се баве романтичарском обрадом нација, а које смо горе навели, већ у наслову указују на суштински романтичарску обраду стварности, на машту. Подсетимо се речи из наслова студија: *Imagining...*, *Figuraciones...*, *Inventing...*, *Imperialism of Imagination...* *Измишљање...* Романтичари су свет колонизовали маштом. „Романтизирање“ (нем. Romantisieren, енгл. Romanticising) је појам који је увео блиски сарадник Фридриха Шлегела, Фридрих фон Харденберг, подразумева да се „знање не може ограничити на чисте облике опажања и проверљиво искуство. Песничка машта позива слике, снове и сећање да бескрајно проширују људски капацитет за разумевање” (Saul 2009, 11). У духу немачког идеализма, рани романтичари приписују уметности моћ да представи непознатљиво, да буде апсолут који измиче сваком разуму (Saul 2009, 10–11). Рене Велек сматра да романтичарске писце уједињује исто виђење односа човека према природи. Човек може да прочита природу као симбол нечега што се обично не перципира. (Curran 2010, 6). Романтичарско дело је оно дело где „машта, жеља и стварање митова појачавају оно што обично узимамо као перципирану ‘стварност’ да бисмо проширили њене границе симболичким сугестијама које продубљују, проширују или превазилазе свакодневну људску свест” (Curran 2010, 1) Ово је кључни проседе романтичарског измаштавања стварности: “The principal object, then, that I proposed to myself in these Poems was to choose incidents and situations from common life, and to relate or describe them, throughout, as far as possible, in a selection of language really used by men; and, at the same time, to throw over them a certain colouring of imagination, whereby ordinary things should be presented to the mind in an unusual way; and, further, and above all, to make these incidents and situations interesting by tracing in them, truly though not ostentatiously, the primary laws of our nature; chiefly, as far as regards the manner in which we associate ideas in a state of excitement.”

Савремене студије истичу управо ову карактеристику романтизма, карактеристику која је омогућила „измишљање Руританије“ и „figuraciones de Iberia“. Шпанија и Србија се не описују, оне се измаштавају. У њих се учитава, или се на њих пројектује, њихов „идентитет постаје палимпсест националне историје, културе и крајолика“ Британије. (Saglia 2009, 16).

Студије културе виде романтичарски антагонизам између разума и маште, ума и природе као конструкт изграђен на дубоким друштвеним конфликтима, националним и међународним, којима ниједна филозофија трансцендентног не може утећи нити их може покорити (Curran 29).

Пошто даје предност машти, романтизам представља промену из нормативног у слободно.

Народна поезија је „тачнија“ од историје, јер има и компоненту маште. За Талфј, у поступку чувања песама преношењем с генерације на генерацију, “confided to tradition”, мешале су се стварност и машта, историчност и поетичност, што Талфј не смета да закључи

да традиција, као изданак стварности и маште”, не пружа поузданију основу за историју поезије него за историју самих народа (“nations themselves”) (1836, 86).

У прилог измаштавању иде још једна чињеница. Нису познавали језике.

(Не)Познавање језика

Скот је и „Хасанагиницу“ и шпанску нову романсу превео с немачког, иако није знао немачки. Како каже Ијан Цек: „Скот никада није савладао граматiku језика, тако да је његов немачки остао “a hit-and-miss affair”. Врло мало људи је добро знало немачки – чињеница коју вреди запамтити када се изнесу свеобухватне тврдње о утицају немачке књижевности у Енглеској“ (Jack 1964 384). „Само мањи број писаца – укључујући Локхарта је уопште добро знао немачки. Постоји податак да је Скоту за преводе са немачког помагала рођака Харијет Скот.“ (Harriet Scott) (Stokoe, France & Haynes 2006, 4, 106, Douglass H. Thomson, 153) „Скотов приступ превођењу био је, према савременим стандардима, помало лаконски (“cavalier”), а његово климаво разумевање немачке граматике (“shaky grasp of German grammar”) довело је до многих нетачности.“²²² Немачки је био оно што је привукло младог и класично образованог Волтера Скота на почетку његове списатељске каријере. Што се осталих језика тиче, учио је италијански и француски, “He even mastered sufficient Spanish to read Lazarillo de Tormes, Cervantes, and Ginés Pérez de Hita's *Guerras civiles de Granada*, generally regarded as the first Spanish historical novel.”²²³ Међутим, видимо да то није сасвим тачно на основу писма из октобра 1808. године у ком, говорећи о својој наводној намери да посети Шпанију, каже да ће, ако буде имао времена, у лето 1809. покушати да оде, јер лако учи језике, и може да издржи мале потешкоће у погледу смештаја и хране (*Familiar Letters of Sir Walter Scott*, Boston, 1894, I: 124; Vuceta, 1923: 11, n. 2) Бусета закључује да нам та реченица јасно доказује да је његово познавање шпанског било ограничено. Када га је прошла германофилија, вратио се француској књижевности и учењу француског језика (Jack 1964, 395).

Бауринг је био пореклом из трговачке породице, пуно је путовао и „волео стране језике” (“had a passion for languages”, France 2008, 308). За Бауринга углавном пишу да је полиглота и да је прве језике научио у родном, лучком граду Ексетеру, у који су стизали бродови са свих страна света, и где се трговало вуном и вином. Иако је његова полиглосија оспорена, извесно је био изложен разним језицима. Сматра се да је у Ексетеру научио француски, италијански, шпански, португалски, холандски и немачки. Смит наводи да је француски научио од избеглице свештеника, италијански од путујућих продаваца мерних инструмената, док је шпански, португалски, немачки и холандски научио од својих трговаца (Smith 1969, 76). Сâм Бауринг каже да му је први послодавац, када је напустио школу, позајмљивао књиге и помагао му у учењу шпанског, португалског и италијанског језика. Каже да је француски научио од једног свештеника, као и од затвореника који су били на условној слободи, италијански од продавца барометара и других инструмента, трговац по имену Черчил помогао му је у стицању знања немачког и холандског.” (Bowring, 1877, 54, 91) Његов потомак, Филип Бауринг, сматра да је то знање језика било у темељу готово свих његових каснијих интересовања, као што су: трговина, Шпанија, ослободилачки покрети, књижевност, политика, економија и пословне везе Европе и Источне Азије. (Bowring 2014) Јовановић каже следеће (1908, 31): „Од једног француског опата, емигранта, научио је француски, од талијанских торбара, продавца барометара, талијански. После тога научио је још и шпански, португалски, немачки, холандски, шведски, дански, руски, српски, пољски и чешки; готово са свих ових језика он је преводио и штампао енглеске збирке народних песама. Доцније је научио мађарски (с ког је превео Петефија), и арапски, а најзад, за време свог бављења у Кини, кинески.“

У литератури се додатно тврди да је помало знао и шведски, дански, руски, српски, пољски и чешки, а учио арапски, мађарски и кинески. Филип Бауринг га назива лингвистом и каже да је ових шест језика говорио са лакоћом и течно, да је могао да конвертира на матерњем

²²² <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/biography/beginning.html>

²²³ <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/biography/beginning.html>

језику било које земље коју је посетио, и да је прилично добро знао дански и шведски, као и да је стекао уџбеничко знање руског, српског, пољског и чешког, што му је омогућило да преводи писце са ових језика. Са извесним успехом је учио и мађарски; у каснијем периоду, током путовања на Исток, научио је нешто арапског, а као човек у годинама успео је да прилично добро савлада тежак кинески језик, коме је посветио посебну пажњу. Иако је био пре лингвиста него филолог, написао је много чланака о мање познатим језицима Европе. (Bowring 1877, 3–4)

Суботић за Бауринга каже да је био бизнисмен, и да му је учење страних језика (наводи француски, италијански, шпански, немачки, холандски) и објављивање антологија народних песама било хоби. За шведски, дански, руски, српски, пољски и чешки, каже да је „acquired a sufficient knowledge“, а за мађарски, арапски и кинески каже да их је учио. (Subotic, 1927a, 629)

Судећи по бројним критикама упућеним на рачун његовог познавања страних језика не можемо тврдити да их је знао. Питер Франс у *Оксфордској историји књижевности преведене на енглески* каже да су „дубина и тачност његовог знања веома упитни“ (“highly questionable”).

Џорџ Бороу је по свему судећи имао веома лоша искуства с Баурингом на личном и пословном плану и није био пријатељски настројен према њему. У књизи *The Romany Rye*, писао је о Баурингу као човеку који „слабо познаје четири до пет најлакших језика Европе“ (“slightly acquainted with four or five of the easier dialects in Europe”) (Borrow 1907, 1857). Оптужује га, врло заједљиво да је присвајао његова дела, „након што би за њих дао малу новчану награду и деформисао оно што је у оригиналу било изврсно својим уметцима“ (“after making them a slightly pecuniary compensation and deforming what was originally excellent by interpolation of his own”). И додаје да је то била Баурингова „специјалност“ у погледу превођења, у ком би драге воље желео да буде краљ (“This was his special practice with regard to translation, of which he would fain be esteemed the king” (342). Баурингов подухват да Енглезима приближи страну поезију назива “his grand design”. “He was skilled in exploiting other’s efforts and taking the credit for himself”. (Morris in Prickett 2014, 23). Назива га „радикалним литератом“ (“Radical literato”), а себе „младим човеком без пријатеља“ (“friendless young man”) (342–343). Бороу се 1829. године упустио у сарадњу на превођењу скандинавске поезије са Баурингом, ког је упознао доста раније, али су од пројекта одустали и постали су непријатељи. Бауринг је изгубио интересовање, што му Бороу никада није опростио. “Having initially invested considerable time and energy in the project, as time went by Bowring whittled down Borrow’s prospectus from four volumes to three, then to two, and finally to a single volume. Moreover, as the list of potential subscribers remained stagnant and his political duties took him elsewhere, Bowring eventually lost interest in the book – for which the indigent Borrow was never to forgive him. (Morris in Prickett 2014, 23). Извређао га је у књизи *The Romany Rye* (1851). Каже да му је лице као “convicted pickpocket”, да су му ћерке превише ружне да би се удале, и да му жена изгледа као оличење зла. С позитивне стране, на основу сведочења Бороуа знамо и да је Бауринг пре њега дошао у контакт са словенским језицима. У контексту у ком критикује Бауринга као површног и без знања, каже да га је „запањено својом словенском ерудицијом“ (“dumb-founded him by a display of Slavonian erudition”) (338). Џорџ Бороу је аутор једне од најбоље написаних путописних књига *Библија Шпаније* (1843). Амфри за њега каже да је био гадне нарави. (Umphrey 1945, 490) Његови преводи нису били запажени. Занимљиво је да је наводно превео песме са тридесет језика, и да међу њима нема ниједне са српског (“he translated from at least thirty languages” (France & Haynes 2006, 510)

Српски није знао. Бауринг и сам каже у својим писмима да је песме превео с немачког превода Талфјева. Међутим, то не каже и у самој антологији, због чега се Тереза, с правом, увредила и наљутила. О томе пише Колеман. Талфј каже да се, нажалост, мора сложити са пријатељем који Бауринга назива „књижевним дендијем“ (“literary Dendy”). Критикује затим и његову амбицију, манију да буде „универзалан“ не само у словенској сфери већ и у свему што је страна. То сматра смешним и површним, јер не познаје језике. Бауринг је прећутао истину. Спомиње превод Талфј и каже: “The translations which have appeared in Germany under

the name of Talvj are the work of an amiable woman (Theresa von Jacob), who having passed the earlier part of her life in Russia, and possessing a mind cultivated by literature, and captivated by the natural beauties of Serbian poetry, has most successfully devoted herself to their diffusion.” (Bowring 1827, xlvi–xlvii) На самом крају увода додаје да је користио Талфјине белешке, али да их није референцирао: “The notes attached to Talvj’s translation I have employed, without any special reference to them.” (Bowring xlvi). As a matter of fact Bowring probably did very little of this hard plodding work. For the most part he simply paraphrased Talvj's German verses. Some years later when the American poet James Gates Percival discovered Bowring's outright filching of Talvj's notes without crediting her with their origin, he was angry and declared the man showed папак (the cloven hoof). Иако се љутила, ни сама Талвј није замерила што је Боуринг користио њен рад, штавише, иако је знала да је то урадио, више пута је веома препоручивала његове стихове у априлском и јулском броју часописа *American Biblical Repository* из 1834. године (328–413, 417–531) (Coleman 1940, 444).

Суботић сматра да „на основу неких превода и бележака, можемо закључити да је пред собом имао и у некој мери користио материјале на српском језику, као и да је имао одређена знања. Међутим, не можемо тврдити да је знао српски језик нити да је разумео материјале.“ (Subotić 1927, 367)

На крају писма Вук каже Баурингу да могу да се дописују на француском јер зна да Бауринг говори француски. Додуше и руски, али сам Вук каже да може да пише на руском у случају преке потребе. (наведено у Јовановић 1908, 39) Тереза у писму из 1827, које пише на енглеском, каже да Бауринг разуме немачки, а она енглески, и да мисли да је „неприродно ако се служимо каквим трећим језиком“ (наведено у Јовановић 1908, 40).

Слично је и са другим антологијама. Године 1843, двадесет година након што је изашла друга збирка руских песма, Томас Шо (Thomas B. Shaw) оптужио је Бауринга за „велико неверство“ (“gross unfaithfulness”)²²⁴ према оригиналу песама које каже да је превео. Бауринг очигледно није добро познавао ни руски. Колеман додаје: „Ослободи се што је више могуће својих личних и националних осећања погледа и предрасуда и да трпи да буде пренет у свет који је стран његовом уобичајеном току идеја“ (Coleman 1940, 433).

Приликом превођења извесно је користио оригиналне текстове, али се претежно ослањао на немачке и француске преводе и значајну помоћ локалних филолога или стручњака (France 2008, 308). Баурингу су локални сарадници бирали књиге и слали му шта да преведе. Имао је и специјално задужене саветнике. Као и многи преводиоци, он се бавио непознатим језицима тако што је пронашао постојећи превод на језик попут немачког, који је знао, или изворног говорника који је могао да пружи дослован превод на познати језик. (Morris in Prickett 2014, 23). То су наравно били „узорци” националне поезије. Но, по свему судећи, „млади човек без пријатеља” преводио је за њега. Бороу каже да је преводио или лично Бауринг с немачких и француских превода, или би анонимни преводилац превео са оригинала на енглески, а он „деформисао превод својим изменама” (“deformed by his alterations”). (Borrow 1907, 343)

За Бауринга не можемо рећи чак ни да је био преводилац, у најбољем случају био је преводилац аматер. Можемо рећи да је био мисионар, дипломата, војник, светски путник, да је дуге временске периоде боравио у иностранству, у Шпанији, у Кини... Сигурно је учио локалне језике, упознавао културе и био одлично повезан. Његова мисија није била да преводи народну, националну књижевност. Потребу да буде беневољентан износи у чешкој и мађарској антологији (Nikolic 2007, 568): „Моја мисија је, у сваком случају, добротинство. Никада нисам напустио своју земљу, до са жељом да се у њу вратим, носећи свеже маслинове гранчице мира и свеже виенце поезије. Никада још нисам посетио земљу у којој нисам нашао много тога да волим, да научим, да опонашам, да поштујем.“ Све што жели јесте да „поезију других земаља унесе у срца и домове Енглеске (Bowring 1830, viii).

²²⁴ Shaw, Thomas B. "Ammalát Bek. A true tale of the Caucasus, Translated from Russian of Marlinski. By Thomas B. Shaw, B .A. of Cambridge, Adjunct Professor of English Literature in the Imperial Lyceum of Tsarskoe Selo." Blackwood's Edinburgh Magazine 52 (1843): 281–285.

Фили Бауринг за њега каже да је био Боуринг је био идеалиста, који је веровао кроз све своје послове од Шпаније до Кине да је комуникација између нација и народа, несметана размена добара и идеја и коришћење техничког напретка пут ка просперитетнијој и мирнијој будућности за све. Комуникација има цивилизујући ефекат.“ (Bowring 2014).

Међутим, има још нешто што Бауринг жели. У једном писму каже: „Биће врхунац моје амбиције да урадим нешто због чега ће многи повезивати моје име са књижевношћу тог доба“. Наиме, године 1819. и 1820. веома много је путовао пословно, посетио је Шпанију, Француску, Белгију, Холандију, Русију и Шведску. Упознао је велики број истакнутих, образованих појединаца, између осталог Хумболта, чувене учене личности, с којима је током неколико година водио активну преписку. Тада пише писмо у ком износи своју жељу. Иначе није имао формално образовање. Био је самоук (Nikolic 2007, 565). Та мотивација да остане упамћен била је толико јака да је због књижевних послова запоставио „бизнис“. Чим се вратио из Русије 1820. објавио је *Узорке руских песника*. Успех ове збирке окуражио га је да објави још превода са словенских језика. (Bowring 1877, 5)

Бентам га је по свој прилици и волео и ценио, и штитио. У писму брату, Бентам пише да Баурингов таленат, везе, филантропија превазилазе све што је сматрао могућим. „Тек му је двадесет осам година, а има само неколико језика у Европи на којима не може да пише или објављује. Он је брз као муња, нежан као јагње, и ништа мање храбар.“ (Bowring 2014)

Веома нам је занимљив његов однос према методологији усвајања језика. Каже „кроз учење језика у практичне сврхе, нашао сам храбрости да их говорим“. „Далеко више се научи говором, који је нужно активан, него само слушањем, које је скоро потпуно пасивно. Уобичајена је ствар сујете људи када кажу да далеко боље разумеју него што могу да говоре. Такви случајеви су, по мом уверењу, ретки. Уопштено говорећи, лакше је своје мисли пренети другоме помоћу знакова и језика него примити туђе мисли. Уметност учења језика је једна од оних које не захтевају супериорне могућности. Ако би се језик учио на начин на који уче деца, било би лако овладати њиме. Незнатно је теже овладати са пет различитих језика него једним, а ја лично знам много примера где се пет или више језика говори са подједнаком чистоћом и савршенством. Доказ темељног знања језика је када сте у стању да мислите на њему, и да у мислима није потребан никакав процес превођења. Када говорим о себи, могу рећи да често сањам на различитим језицима који нису енглески и налазим да асоцијације везане за одређене земље и одређена учења не узимају форму енглеске фразеологије; али ово у сваком случају зависи од тога у којој мери су страни језици саставни део свакодневице.“ (Bowring 1877, 91)

Сматра се да је шпански морао знати. Филип Бауринг каже: „Иако су многи изражавали сумњу у његову способност да говори мноштво језика и дијалеката, један језик у коме му се може признати апсолутно мајсторство јесте кастиљански шпански: био је изузетно експресиван и тачан интерпретатор њихове поезије. Шпанија је била и остала његова највећа љубав: „Волим Шпанију као земљу и Шпанце као народ. У другим земљама издвајам само посебне објекте своје пажње и исписујем њихова имена на плочице пријатељства или симпатије – у Шпанији, моја приврженост прожима и држи се читаве популације.“ (Bowring, Philip Kindle Locations 1073–1084)

Ни Талфј није ни приближно довољно добро знала ни српски ни руски. Знамо поуздано да је знала енглески и латински. Између осталог, Талфј је превела Волтера Скота са енглеског. (Делић 2008, 175; Кољјевић 1982, 136). „Чак и када је о познавању језика реч, налазила се на готово туђем терену кад се прихватила тешког задатка да преведе српске јуначке песме које је сакупио Вук Караџић: познавала је, у одређеној мери, само руски. Тако посматрано, њена одлука да поезију и културу Срба приближи Немцима може да се посматра као веома храбар подухват, мотивисан делимично младалачком лакомисленошћу, чији исход уопште није могао да се предвиди.“ (Шуберт 2008, 134). У писму из 1827. које Талфј шаље Баурингу, а које је објавио Јовановић у преводу на српски (1908, 40–42) каже да није најбоље знала руски: „Моје славенске студије за које питате врло су несавршене и једва заслужују да буду тако назване. Као што знате, ја сам васпитана у Русији, делом у Харкову, делом у Петрограду; али оставивши Русију 1817. ја сам била исувише млада да сам могла имати за књижевност каквог другог

интересовања осим врло површног. Штавише, руски језик се врло ретко чује у петроградском друштву, а никад међу странцима; ја сам, дакле, имала врло мало прилике да говорим, а још мање да читам што на њему. Неколико година борављења у Немачкој било је довољно да заборавим све што сам учила, док појава српских народних песама није пожелела да га се почнем поново сећати.” (наведено у Јовановић 1908, 41) И нешто касније о српском: „Без друге помоћи осим једног, узгред буди речено врло непотпуног речника – јер је граматику превео и штампао Г. Грим тек једну годину доцније [1824] – ја отпочех тада да учим српски, преведећи ове поеме, тражећи реч за реч сад у српском, сад у руском речнику, врло често узалуд, будући тада принуђена да се помогнем нагађањем.“ Из различитих преписки које је Талфј водила у периоду после упознавања са Вуком, види се да је преводила са Вуковог немачког и да је наилазила на многе потешкоће. (Добрашиновић 2008, 54–55) На превођењу је радила тако што би Вуку и Копитару достављала своје преводе и списак недоумица, а потом би јој их они објашњавали у даљој преписци. Паралелно пише Гетеу. У свом писму Гетеу на ову тему, 30. септембра 1824, она запажа да је Вук због непознавања немачког језика био далеко грубљи од изворног певача, као и да је много шта погрешно репродуковао. (Добрашиновић 2008, 56)

„Lockhart knew German“ (MacBeth 1935, 21). Уврежено је мишљење да је Локхарт знао немачки као и да је у младости читао велики број немачких дела (MacBeth 1935, 22–24). Макбет каже да је то било изузетно, јер знање немачког језика није било уобичајено међу његовим савременицима. (MacBeth 1935, 15) Писао је под утицајем психолошко-сентименталних немачких романа (MacBeth 1935, 24).

Ланг сматра да је Локхарт пре свега одличан класичар (“an excellent classical scholar”) (Lang 1864, 447) Страствен читалац, био је добро упознат са грчком драмом, Хомером, Пиндаром, Херодотом и Тукидидом. Међутим, његова жеђ за знањем није се завршавала на Грчкој. Читао је и на француском, италијанском и шпанском, а касније је учио и немачки. (Lang 1897, 38) У децембру 1812. пише мајци из Оксфорда: “I have acquired the Italian, Spanish, and Portuguese languages ; the two former so as to read with the utmost ease, and the last more slightly, only from the want of books ; and I am now busily engaged in Greek and Latin for my examination.” (Lang 1897, 49)

Јуен (Ewen 1934, 261) сматра да је у време када путује у Немачку 1817. године, „већ имао нешто знања немачког, јер је пристао, пре свог одласка, да припреми превод предавања Фридриха Шлегела о историји књижевности, који би био објављен у *Blackwood's Magazine*. За то је од издавача, Вилијама Блеквуда добио аванс којим је финансирао путовање. Међутим, тај превод је објављен тек 1838. године.

Шпански није знао ни приближно довољно добро. Бусета о знању шпанског: “entre otros estudios a que se dedicó, hubo de adquirir un saber suficiente del idioma castellano “as to read with the utmost ease” por lo menos según su propio juicio, idea que no era compartida, de ningún modo, ni por George Borrow, no, como se verá luego, por Alcalá-Galiano. (Buceta 1924, 503) Пред сам крај 1829. године, Бороу у писму Баурингу,²²⁵ док су се још дописивали на тему скандинавских балада, каже да би хтео да пожуре да их објави јер се плаши („I am terribly afraid“) да их не преведе неко од „оних преводилаца који преводе са свих језика, у које су потпуно неупућени као што је Локхарт у шпански“ (“by some of those Scotch blackguards who affect to translate from all languages, of which they are fully as ignorant as Lockhart is of Spanish.”) (Buceta 1924, 503, Shorter 1920, Hustvedt 1923, 262)²²⁶

Макбет за Локхарта каже да је „његово обећање било веће од његовог постигнућа“. „Његове визије о томе шта би могао да уради биле су далеко испред онога што је урадио.“ Каже како Локхарт жали што нема превода ремек-дела грчке, шпанске, немачке књижевности и додаје да је могао он сам да их преведе јер је знао те језика. Његове верзије шпанских балада

²²⁵ Conf. R. A. J. Walling, *George Borrow, The Man and his Work*, London, 1909. pag. 76.

²²⁶ Hustvedt, S. B. "George Borrow and His Danish Ballads." *The Journal of English and Germanic Philology* 22.2 (1923): 262–270.

и прве и последње књиге *Илијаде* представљају његове најамбициозније напоре у том правцу. „Чудно је што имамо тако мало дела у Локхартовом преводу.“ (MacBeth 1935, 164)

Саља (2019, 106) сматра да је Локхарту шпанска поезија послужила да се покаже као песник. Скупљање старих балада и писање нових по узору на старе, упознавање с немачким радом на народној поезији, укључујући шпанску, недовољно креативности да би писао сопствену оригиналну поезију, довело је до тога да свој песнички дар употреби у преводу и тако постане „оригинално песник“ (Umphrey 1945, 487)

Пети део

Или о превођењу шпанске и српске народне поезије у британском романтизму и стратегијама превођења

О превођењу народних песама и глобалним и локалним стратегијама превођења

Превођење као нужда, “The Law of the Foreign”

Берман за француску културу каже да “did not need to go through the law of the foreign to affirm its own identity” и тиме имплицира да немачка, односно британска култура јесу.²²⁷ Окретање од француске културне хегемоније водило је готово извесно и нужно у превођење.

Превођење је једна од две главне стратегије афирмације националног идентитета разједињене Немачке (Munday 2012),²²⁸ и клонуле Британије, како је Скот зове. Реч је о масовном превођењу, антрополошком узорковању и антологизацији светске књижевности, и стварању пратећег универзализујућег дискурса, који са собом носи како одјек минулог космополитизма, тако и зов културног империјализма. Друга је афирмација идентитета кроз историју и културно порекло народа, национализам.²²⁹ Сматрамо да је псеудопревођење и превођење народне и националне поезије сублимација сва три тока: космополитизма, национализма и културног империјализма.

Превођење је одиграло кључну улогу у стварању националног идентитета Немачке и Британије, било увозом страног текста у домаћу културу или извозом домаће културе на страни текст. Постојање две парадигме и њихово повезивање с Немачком, односно Британије не уочавамо само ми, већ и други критичари. Тако на пример Саид сматра да је Немачка вођена духовним и истраживачким интересима, а Британија, Северна Америка и Француска политичким хегемонизмом (наведено у Beller & Leerssen 2007, 392). Ми се, додуше, не слажемо у потпуности с тим да су немачки интереси били претежно филолошки, мислимо да је политичка хегемонија имала само другачији карактер. Кроз преводачку праксу су, у другим традицијама тражили наративе којима би обогатили сопствену цивилизацију. Дијего Саља је проучио превођење маварских романи и закључује да се у свакој овој инвестицији у егзотичну *другост* (“otherness”) „културне разлике заправо бришу, репродукују или адаптирају. Било да је Исламска Шпанија објашњена као *други* или инкорпорирана као слична, била је саставни део наратива којим британска култура представља себе самој себи (“represented itself to itself”) и тражи своје место у Европи.“ Процес преиначавања маварских романи у британске баладе „може бити оцењен као микронаратив унутар ширих парадигми апропријације *другости*, при чему истраживање порекла различитих културних традиција обезбеђује начин приближавања, и обнављања, оригиналности сопствене цивилизације.“ (Saglia 1999, 53) И на другом месту: „Након Наполеонових ратова, континенталне књижевности су играле централну улогу у начину на који су коментатори замишљали положај Британије на новој културној мапи Европе. Преводи и апропријације постајали су све релевантнији за дебате о енглеским и британским књижевним и културним идентитетима у односу на друге европске традиције и идеју кохезивног европског књижевног наслеђа.“ (Saglia 2019, 17).

Инсценирање сусрета са културном другошћу води до препознавања и превазилажења отуђења, до како каже Прикет (Prickett 2014), „страствене интеркултуралности“ која се налази не само у основи Новалисове дефиниције онога што је немачко (“Germanness”), већ и у његовој одбрани превођења. Преводачка улога немачких романтичара као увозника страног у Немачку била је важна, и то мишљење дели већина њих.

²²⁷ Тиме објашњава и слободне француске преводе из тог времена: „Француски језик, далеко од тога да се отворио приливу страних језика, пре је тежио да их замени као средство комуникације у европској интелектуалној и политичкој сфери. У овим околностима нема места за било какву свест о верности.“

²²⁸ „Једно од интересовања романтичара било је како би превод могао бити средство за побољшање немачке књижевности и културе.“

²²⁹ Важан утицај на ставове раних немачких романтичарских критичара о језику и књижевним генеологијама имали Хердер, Јакоб Грим и браћа Шлегел. Хердер и Грим су се бавили културним пореклом, народом, а браћу Шлегел и Гете универзалним, уједињујућим дискурсом (Saul 7).

Светска књижевност као облик културног империјализма

Описали смо већ Баурингове и Локхартове напоре на објављивању што већег броја превода и написа о другим књижевностима. Проширимо сада додатно контекст.

Окретање од француске културне хегемоније значило је и тражење новог светског (европског) језика. Како каже Делић (2008, 170), превођење стране књижевности на немачки језик „Гете је видео као начин да се њемачки језик постепено уздигне до ‘европског’ језика, нарочито у односу на тада доминантни француски.“ „У процесу уједињавања свих књижевности Гете је, дакле, видио велику шансу њемачког језика и њемачке културе.“ Гете је сматрао да ће тако „странац морати да долази на наше тржиште и да нашим посредништвом добија робу коју би тешко добио из прве руке“, желео је да „странци код нас траже оно што је написано на старини“ (наведено у Делић 2008, 169) Било је то време стварања „светске књижевности“ (Матовић и Шуберт 2008, 200). Аутор идеје *светске књижевности* је Гете (Делић 2008, 169). Термин „светска књижевност“ постао је популаран захваљујући њему и извесно је Гетеова идеја светске књижевности утицала на многе састављаче антологија.²³⁰

Милош Ђорђевић у предговору Гетеових *Списа о књижевности и уметности* каже да Гете није дефинисао појам који је сам смислио (Gete 1959, 12), „ali da u onome što on naziva svetskom kniževnošću nacionalne književnosti će se, utičući jedna na drugu, povezati u izvesnu celinu, pri čemu će svaka od njih zadržati svoje osobeno obeležje.“ „Sa pozicije svetske književnosti prevod je glavno sredstvo upoznavanja među narodima, a prevodilac glavni posrednik u opštoj duhovnoj razmeni“ (idem, 13). Превођење је „jedan od najvažnijih i najvrednijih poslova u opštem, svetskom prometu“ (ibidem).

Гетеовој концепцији светске књижевности као стимулативној размени између националних књижевности, и превођењу као незаобилазном путу до светске књижевности пут је утро Хердер. Гете је познанство с Хердером сматрао пресудним. (Матовић и Шуберт 2008, 96, 168). „Први концепт светске књижевности настаје као и многе друге прве ствари такође са Хердером и његовом збирком *Volkslieder*. Хердер је сматрао светску књижевност великом целином и надао се да ће објављивање ове прве антологије светске књижевности са текстовима преведеним са многих језика из целог света (од Гренланда преко Перуа до Мадагаскара), стимулисати немачку књижевност. Хердер и други су сматрали да би превођење стране поезије било добра вежба за немачке песнике и да би им могло помоћи да развију сопствене таленте. Истовремено се надао да би стране књижевности, посебно стране народне песме, могле помоћи Немцима да пронађу сопствене националне корене. Дакле, Хердер и његов концепт светске књижевности претеча су књижевног империјализма“ (Essman 1998, 151). Хердер је у својим *Писмима о унапређењу човечанства (1793–1797)* „немачки пројекат“ сумирао „позивањем на *tisani* капитал немачке културе, на књижевност у најширем смислу као медиј самосознаје која је недостајала Немцима“ (Prickett 2014).

Есман закључује: „Током деветнаестог века Немци су желели да пронађу сопствени национални идентитет покушавајући да се отарасе страних утицаја. У књижевности, посебно, то је постигнуто нечим што би се могло назвати књижевним империјализмом: страна књижевност је превођена у великој мери, дајући Немцима осећај универзалности, што се заузврат сматрало разликовним обележјем немачке књижевности и културе. Преводачке антологије биле су, наравно, веома погодан и ефикасан медиј овог књижевног империјализма“ (Essman 1998, 150). Есман још истиче да се у предговорима често могу наћи шовинистички ставови да ниједан други народ није преводио тако ревносно и тако добро као Немци или да

²³⁰ Берман пише, у студији *The Experience of the Foreign: Culture and Translation in Romantic Germany* (1992), у поглављу посвећеном Хердеру (“Herder: Fidelity and Expansion”) да два појма битно одређују превођење у Немачкој у другој половини XVIII века: *Erweiterung*, проширење, појачање и *Treue*, верност. Гете није био ни први ни једини који је користио термин „светска књижевност”. Реч је сковао крајем XVIII века Кристоф Мартин Виланд (Christoph Martin Wieland), представник немачког књижевног рококоа.

је антологија превода "ein deutsches Gedichtwerk", немачко поетско уметничко дело (Essman 1998, 152).

У чланку посвећеном немачким антологијама и светској књижевности Есман цитира Јоханеса Шера (Johannes Scherr), уредника прве међународне антологије превода објављене 1848. године који каже да су „немачки дух и неуморна потрага за немачком науком успели да присвоје разумевање интелектуалних производа свих људи и времена у мери у којој ниједан други народ није могао. Књижевно благо страних култура постало је немачко заједничко власништво кроз богатство мајсторских превода за које ниједан други народ не може тврдити да поседује. Ми, Немци се с правом можемо назвати власницима *Светске књижевности (Weltliteratur)* о којој је Гете говорио.“ (Essman 1998, 150–151)

Иако су Британци с прикупљањем и превођењем почели раније од Немаца, па иако је Хердер узор видео у Персију, британске антологије нису биле „светске“, већ енглеске и шкотске. То се десило тек с немачким антологијама, па пренело назад на Британију, али не у облику светских антологија већ мегаломанских пројеката објављивања превода песама свих нација.

И историју превођења у Британији током романтизма и у XIX веку (од 1779. до 1900) одликује покушај културних посредника попут издавача, преводилаца, писаца и новинара да обуздају француску културну хегемонију.²³¹ Почетком XIX века, енглески је био „језик којим се ређе говори“, имао је маргинални статус, што илуструје чињеница да су дела са енглеског на друге језике превођена преко француског, као и да их је било мало. Изузетак су романи Волтера Скота. Илустрације ради, преводи француских романа на шпански били су бројнији од превода енглеских романа за више од десет према један у првој половини XIX века. Такође се опредељују за експанзију.

Потпуно исти образац видимо и у Енглеској. Превођење је начин да се обнови енглески пали дух. Британски преводиоци српских и шпанских народних песама имали су исту амбицију, да преведу сву књижевност од националног значаја на енглески језик. То се види у Локхартовим *Хорамма (Horræ)* и Бауринговом серијском објављивању превода националних песама разних народа. Идеализација немачког језика и немачке прошлости била је од директне користи Енглезима. Немачки *Volk* су били преци Енглеза и делили су заједничко наслеђе (Horsman 1976, 389).

Романтичарске теорије и стратегије превођења

Обично се у литератури издвајају две стратегије превођења: глобалне, које се односе на приступ тексту као целини, и локалне, које се односе на превођење појединости текста. Међутим, овде говоримо о превођењу као „пиратерији култура“, што далеко превазилази и најглобалнију од преводилачких стратегија описаних у литератури, и доводи нас на тло глобалне стратегије превођења култура и културних модела нација. Како каже Андерсон (Anderson 2006, 69), „нација је проналазак за који је било немогуће обезбедити патент и који је стога био доступан за пиратерију (“available for pirating”) од стране веома различитих, а понекад и неочекиваних руку.“ Ту стратегију Пим назива миметичком: „Немачка култура, невезано од државе, угледала се на друге културе у циљу сопственог развоја. Преводи Хомера доносе хексаметар Немцима, а преводи Шекспира стих без риме, те ће књижевни преводилац у таквом културном окружењу сматрати миметички образац (“mimetic form”) нормалним стилем превођења.“ (Pym 2010)

Самоостварење путем превођења одразило се по Берману и на стратегије превођења. Немачком језику недостаје „култура“, а да би је стекао, мора проћи кроз извесну *експанзију*, која подразумева верно превођење (Berman 2007, 36). Пошто су Французи имали културу, преводили су слободно, „усавршавали“ изворник, натурализовали страно (Berman 2007, 199).

²³¹ Данас је ситуација потпуно обрнута, „Британија и САД показују јак отпор према превођењу (за шта је пример изузетно ниска стопа превода у обе земље), док британски и амерички аутори имају тенденцију да доминирају на листама најпродаванијих широм света. (Terry Hale 2000, “Romanticism and the Victorian Age”, у: France 2000: 64)

Хердер критикује Французе, који су сувише поносни у вези свог националног укуса, ком прилагођавају све. „Ми, сироти Немци, с друге стране, још увек готово без јавности и без земље, лишени тираније националног укуса, ми желимо видети ову епоху онаквом каква јесте“ (Berman 2007, 40). У време када се у Немачкој слави верност оригиналу “with almost marital overtones”, у Француској се преводи без и најмање бриге о верности, и наставља традиционално улепшавање превода. Немачка теорија превођења се свесно позиционира против ових превода „на француски начин“ (Berman 2007, 35). Бремен наводи Шлегелове речи: То је као да су хтели да се сваки странац међу њима понаша и облачи по њиховим обичајима, што објашњава зашто никада нису успели ни да упознају страну.“ (Berman 2007, 36) И Гете истиче да је немачки језик лако прилагодљив свим језицима, те му стога одаје признање као језику који се приликом превођења у сваком смислу држи оригинала. Он каже да су „српске песме на немачком језику добиле необично срећан облик.“ (Др М. Ђорђевић, 94).

И Немци и Британци имали су своје теоретичаре превођења.

Доносилац светла: Немачка

Са немачким романтичарима, посебно Шлајермахером који се противи имитацији, почиње раздобље и поетика превођења по којој су читаоци превода „намерно изложени текстуалној необичности која није нужно део читалачког искуства изворних читалаца“. „Оно што преводилац треба да уради јесте да подсети читаоца да је свет оригинала другачији свет, јер је сврха сваког превода да пружи читаоцима „што је могуће непатвореније уживање у страним делима“ (Schleiermacher, 1992 [1791]: 52). (Bassnett 2014, 15–16). Језик је схваћен херменеутички, не као средство комуникације, већ као средство обликовања стварности и људског искуства (Chesterman 2016, 24–25), и обогаћивања језика превода. The language into which the foreign author is introduced is therefore altered and enriched (Burwick 2008, 71).

Шлајермахерова дихотомија „оставити аутора на миру“ или „оставити читаоца на миру“ слика је неизбежне тензије између „identity and alterity in all translation“ (Burwick 2008, 69).²³² Шлајермахер користи Шелијеву метафору трансплантације да покаже да потуђивање као стратегија превођења може обогатити језик (Bassnett 2014, 47). Шлајермахер је бирао да помери читаоца ка писцу, превод треба да остави утисак какав би стекао Немац који чита дело на изворном језику (Munday 2012).²³³

Пошто је језик схваћен као сила која Немачку уједињује у јединствену нацију-државу, односно језик нације чини дух нације, онда обогаћивање језика води обогаћивању нације. Честерман за овај период развоја теорије превођења користи метафору „превођење је стварање“ (“translating is creating”). Уносећи нове форме и идеје у циљну културу, преводиоци заиста помажу у обликовању те културе; они су инструментални у стварању и развоју националне културе (Chesterman 2016, 26). Преводилац је уметник који обликује језик, а последично и нацију (Chesterman 2016, 25). Као да читамо горе наведене Гетеове речи. Превод је плод сазрео под туђим сунцем. Ако превлада страна, губи се сопствено. Ако се оно што је страна употреби само за богаћење сопственог, то је издаја самог доживљаја страности“ (Berman 2007, 38) Превод ни у ком случају не треба бити улепшан. Преводилац сам по себи мора бити креативни геније, писац, истраживач и критичар ако жели да задовољи како оригинал, тако и свој властити језик (Berman 2007, 40).

Саставни део концепта светске књижевности, посебно Гетеовог, јесте размена књижевности како би се постигло боље разумевање између нација. На превођење се стога гледало, између осталог и као на „корак ка међународној комуникацији“ и „културну размену“ (Burwick 2008, 70).²³⁴ Уместо да одомаћује страну, превод задржава интегритет и аутентичност

²³² Шилерови стихови If the soul speaks, then, alas! what speaks is no longer the soul. Spricht die Seele, so spricht ach! schon die Seele nicht mehr. (Burwick 2008, 69)

²³³ Мандеј користи речи ‘alienating’, ‘foreignizing’ method of translation.

²³⁴ У то време је превод, баш као и књижевност, имао велику друштвену, културну и политичку моћ. У прилог томе сведочи и то што је Наполеон забранио дело Мадам де Стал: “Few proponents of translations as cultural exchange were more influential than Germaine de Staël, who early in her career wrote on the interaction between social

страног. Страно се мора увести, а не изоловати; поштовати, а не камуфлирати. Превод стога мора уравнотежити упознавање и отуђивање (Burwick 2008, 71).

Гете још једном подвлачи: „Јер заиста, човек не може боље изразити своје интересовање за страни песнички род и менталитет него ако покуша да им се приближи превођењем и подражавањем.“ (Gete 1959, 101) Гете се осврће и на Баурингов превод српских народних песама на енглески из 1827. и каже „била су то иста лица, али као у неком другом руху“, алудирајући на свој осећај док их је читао на енглеском (Gete 1959, 101). Treba upoznati osobnosti svakoga naroda da bi mu se one ostavile, da bismo upravo preko njih opštili sa njim; jer su osobnosti jednog naroda isto što i njegov jezik i njegov novac: one olakšavaju saobraćaj, šta više, one ga tek čine potpuno mogućim (ibidem). Гете је разликовао три врсте превођења: превођење у прози, подوماћивање и превођење у ком се страном и домаћем, познато и непознато коначно срећу (idem, 63).

Иако су заговарали већу верност оригиналу, постојао је осећај да превод треба да учини страну културу широко доступном. Током периода револуције и међународних превирања, превод је једва могао да избегне полемику супротстављених идеологија и ривалског национализма. Страни превод — омогућавање карактеристикама изворног језика да се покажу — било је најистакнутије питање у теорији превођења романтичара (Burwick 2008, 72). Како каже Честерман, превођење је било *Erklärung, enlightenment*, промена корисна за циљну културу, „метаморфоза ка вишем нивоу развоја“. Према Валтеру Бенјамину (Walter Benjamin), преводилац је „доносилац светла“ оригинала, транспарентности, путем чистог језика (“die reine Sprache”) који је у основи свих језика. (25)

Шлајермахеров утицај је био огроман. Мандеј сматра да се након њега заправо и није појавио ниједан фундаментално нов приступ превођењу. Шлајермахерово гледање пресудно је утицало на то да Венути (Lawrence Venuti) формулише две кључне стратегије превођења у савременим студијама превођења у културе: стратегије потуђивања (“foreignization”) и подوماћивања (“domestication”) и то на идеолошким основама (Bassnett 2014, 48). The ‘alienating’ and ‘naturalizing’ opposites are taken up by Venuti as ‘foreignization’ and ‘domestication’. (Munday 2013). Обе су кључне за нашу тезу.

Идеје немачких романтичара биле су пресудне за обликовање новог разумевања улоге преводиоца. Од ренесансе до осамнаестог века преводиоци су углавном, иако на различите начине, демистификовали свој рад. Сада је, по Карлајловим речима које наводи Салдања, дужност преводиоца била да представи дело тачно као у оригиналу. (Saldanha & Baker 2014, 349).

Џудит Вудсворд (Judith Woodsworth) у *Студијама превођења*, у поглављу посвећеном појави националних књижевности (“Emergences of national literatures”) полази од честе премисе у студијама превођења да преводиоци дефинитивно доприносе развоју националне књижевности. Јасно је да су се књижевности вековима богатиле захваљујући превођењу. Оно што је другачије у романтичарском периоду у односу на, рецимо, ренесансу, јесте нови приступ методи превођења, удаљавање од потпуног присвајања стране књижевности и тенденција да се омогући уношење страних елемената. Мадам де Стал (1821), на пример, која је „превела“ немачке идеје у француску културу, прогласила је превод средством за спречавање да национална књижевност постане банална (“banales”).“ (Стал 1821, 377).

Дијего Саља сматра да је рад „романтичарског преводиоца“ вежба културног присвајања (“an exercise in cultural appropriation”), покушај да се ухвати суштина друге културе, да се изнова напише (“rewriting it”) у корист сопствене културне традиције. Наводи да је концепт описала Мадам де Стал у делу *О духу превода* из 1816. године као инкорпорацију

conditions and literature (*De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, 1800). Her principal work *De l'Allemagne* (1810), drew not only from her extensive reading of German literature, but also her tour through Germany, her interviews with Goethe and Schiller in Weimar, and the suggestions of August Wilhelm Schlegel. Perceiving her praise of German literature and philosophy as an affront against French culture under his leadership, Napoleon ordered the destruction of the entire first edition (1811). Napoleon's reaction supported stal's contention that literature exercised social, cultural, and political power.” (Burwick 2008, 70)

других култура. Дакле, романтичарско инсистирање на националном идентитету иде руку подруку са инкорпорацијом других традиција, тако да превођење подразумева појачавање сопствене културе освајањем делова других култура. Тако, осцилирајући између два екстрема „преношења“ и „стварања“, превођење је преузело задатак асимилације другог у романтичарску дијалектику национализма и космополитизма, или аутохтоне наспрам хибридне културе, засновано на претпоставкама да различити *Volksgeiste* и *Volksstimmen* деле сличне феноменолошке обрасце.“ (Saglia 1999, 36)

Законодавац: Тајтлерови Огледи

Тајтлерови *Огледи о принципима превођења* настали су управо у времену које предмет наше дисертације и представљају прву систематску студију о превођењу на енглеском језику, односно у Западној Европи. Са Тајтлеровим *Огледима* завршава се фаза у развоју историје и теорије превођења коју Стајнер назива “immediate empirical focus” (Steiner 1975, 236).

Тајтлер је био савременик преводаца значајних за наш рад и по свој прилици утицао је на њих. Шкотланђанин, адвокат, судија, историчар и преводац,²³⁵ учитељ, пријатељ и сарадник Волтера Скота са којим је највероватније похађао часове немачког језика (German Class). Волтер Скот је свој превод „Хасанагинице“ посветио Тајтлеровој супрузи. Зна се да је похађао Тајтлерова предавања историје док је студирао у Единбургу, и да је касније наговарао Тајтлеровог сина да напише нову историју Шкотске (Robertson 2012, 61). Преводом Шилерових *Разбојника* Тајтлер је утицао на ширење немачког утицаја на енглеску књижевност (Stoke 1926/2013). Био је германофил, односно франкофоб. Познавао је и Локхарта. Локхартови и Баурингови преводи доводе се у везу с његовом студијом. Амфри сматра да се може узети здраво за готово да је Локхарт био упознат са *Огледима* и да је прихватио само трећи Тајтлеров закон превођења, онај који превод највише удаљава од оригинала (Umphrey 1945, I: 487–488).

У својим *Огледима* формулисао је три закона превођења. Први, превод треба да пружи потпуни транскрипт идеја оригиналног дела. Други, стил и начин писања треба да буду истог карактера као оригинални. Трећи, превод треба да има сву лакоћу оригиналне композиције. Да би преводац остварио „ово тешко сједињење лакоће и верности“ мора да усвоји саму душу свог аутора, која мора да говори кроз његове органе (114). Закони су поређани по хијерархији: „лакоћа композиције би била жртвована ако је потребна за начин, а начин би се могао жртвовати у интересу смисла.“ (Munday 2012, Holmes *Tytler's...*). Мејју Рејнолдс сматра да постоји и четврти закон, укус, који је надређен осталима и по ком „преводиоци треба да имитирају карактер својих оригинала само ако је тај карактер добар. Када није, мора се реформисати: 'двосмисленост' и 'нејасност', на пример, грешке су које преводац треба да исправи. (22).“ (France and Haynes 2006, 64) Одавде следи и да је преводац једнак ако не и супериоран у односу на аутора (Newman in Munday 2012, 25), овлашћен да усаврши текст (Weissbort 2006, 188). Тајтлер је сматрао да преводац мора одлично познавати језик и материју, међутим, то није био случај ни с једним нашим преводиоцем. “In order that a translator may be enabled to give a complete transcript of the ideas of the original work, it is indispensably necessary that he should have a perfect knowledge of the language of the original, and a competent acquaintance with the subject of which it treats.” (Tytler 1797, 10) Тајтлер сматра да је најтеже преводити народну поезију. “There is nothing more difficult to imitate successfully in a translation than that species of composition which conveys just, simple, and natural thoughts in plain, unaffected, and perfectly appropriate terms” (ibidem).

Александер Фрејзер Тајтлер је добрим преводом сматрао: “That, in which the merit of the original work is so completely transfused into another language, as to be as distinctly apprehended,

²³⁵ Преводио је са италијанског и немачког. Превео је Петраркине сонете и Шилеровог *Разбојника*. This was a prescriptive work and included Latin, French, Spanish and English literature in its discussions. Занимљиво за сервантисте да је анализирао је темељно два превода Дон Кихота на енглески из XVIII века (Peter Motteaux, 1700; Tobias Smollett 1755) (Tytler 1797, 150–175).

and as strongly felt, by a native of the country to which that language belongs, as it is by those who speak the language of the original work” (8-9)

Критичари се слажу да су Тајтлерови *Огледи* утицали на савременике и каснију критику. Холмс тврди да је то била најчитанија књига о природи превођења написана на енглеском језику током XIX века и дубоко до у XX век. (Holmes Tytler’s...). У консултованим студијама, многи критичари га и не спомињу. Полови које је поставио увод су у касније поларизације: Шлајермахерове алтернативе, Ницина статичка и динамичка еквиваленција, и Вентутијеве стратегије потуђивања и подوماћивања (M. Reynolds у France and Haynes 2006, 63–64, Newmark у Munday 2009, 23). “Often, a translation will be described as a compromise between two opposites—say ‘fidelity’ and ‘elegance’ (France and Haynes 2006, 65). “Tytler opens the way for an enquiry that gathered force over the ensuing decades. Could a recognizably English style really be said to be ‘of the same character’ as a style in a foreign language? And might not the foreignness of a foreign text be something to be valued and therefore preserved in its English representative?” (France and Haynes 2006, 64–65) Франс каже да су Тајтлерови *Огледи* „encyclopedia of the tradition of domestication“.” (France and Haynes 2006, 64)

Критичари се жале на Тајтлера, сматрају да је конфузан и нејасан, као и да већина Тајтлерових ставова није оригинална (преузео их је од Драјдена), али да начин систематизације јесте, и да је под утицајем његове друге професије – адвокатуре (Steiner, T.R. Amos 1920/2013, 11, M. Reynolds in France and Haynes 2006, 64, P. Newmark in Munday 2009, 24, Snell-Hornby 1994, 19, Weissbort 2006, 188). the structure of this skeleton remains as an impressive monument epitomizing eighteenth-century common sense thinking on translation” (Holmes Tytler’s...)

Сматра се да су и Скот и Локхарт били упознати са Тајтлеровим огледима. Амфри каже да се од три Тајтлерова закона „свим срцем“ држао само трећег и то “That the translation should have all the ease of original composition.” Прва два “That the translation should give a complete transcript of the ideas of the original work,” и “That the style and manner of writing should be of the same character with that of the original,” био је вољан да прихвати само ако нису неповољно утицала на трећи (Umphrey 1945, 487–488) Видећемо ускоро и Локхартова размишљања о превођењу.

Преводиоци о превођењу

Перси

Први преводилац шпанске романсе на енглески језик уопштавао је културне специфичности „Маварске или Шпанске нације” тако да буду довољно разумљиве. „Не оптерећујем се дословним превођењем, јер бих колико год је то могуће избегао потребу за белешкама, и стога, када се појави било какав посебан опис или алузија на локалне обичаје народа Мориска или Шпаније, ја настојим да га изразим тако општим речима, да одломак буде довољно разумљив сам по себи, без коментара на маргини.“ (Thomas Percy, Letter to Shenstone, 27 Nov. 1760).

У то време баладе су толико у моди да се свакодневно појављују нове на разне теме.²³⁶ Персијева првобитна намера, како се види у нацрту садржаја *Остатака* била је да објави песме мање-више у облику у ком их је нашао. То није учинио, извесно по наговору Шенстона. (Devermond 185)

Поглавље VII носи наслов “Alcanzor and Zayda”. И одмах затим се каже да је у питању Маварска приповест (“a Moorish Tale”) и да је, за разлику од прве баладе, која је била “rendered as literal as the nature of the two languages would admit”, сада у питању слободна интерпретација или прерада, како у поднаслову и стоји, “imitated from Spanish” (Percy 1875, 277–283)

²³⁶ О имитацијама балада, њиховој популарности и разлозима што су Мекферсон, Честертон итд. својим песмама додељивали анонимног аутора видети *The Cambridge History of English Literature, 1660–1780*, edited by John Richetti, Cambridge University Press, 2005, p. 610; Robert Folkenflik, “Macpherson, Chatterton, Blake and the Great Age of Literary Forgery”, *Centennial Review* 18 (1974), 378–91.

Потпуно супротно гледање на верност оригиналу и белешке видимо у његовом писму упућеном непознатој особи (Смит датира писмо између 1760. и 1764) у ком говори о свом науму да објави „ново, побољшано“ издање *Дон Кихота*, али не тако што ће урадити сасвим нов превод, него што ће наћи неки који је по њему најбољи, па ће га уредити. Спомине Мотеово издање, које ће касније издати и Локхарт и у њега убацили своје преводе романси, и каже да му се, као и другим издањима, има шта замерити. Хвали и бира „старо Шелтново (Sheltn) издање и каже да „Преводилац нема за циљ да поправља свог Аутора“ (Translator aims at no refinements upon his Author). Додаје као похвално то што користи стари енглески стил који у потпуности одговара свечаном стилу оригинала, „и његове застареле речи и фразе дају додатни значај ауторовом хумору“. „Ову верзију ћу пажљиво упоредити са оригиналном шпанском, где год да одступи од смисла аутора, исправити и поправити (“correct & emend”): и настојаћу да јој удахнем, колико год је то могуће, сам карактер оригинала, и убацићу белешке или на маргини или их одштампати одвојено на крају.

Талфј

Талфј (Talvj 1842, 420) у приказу Локхартових превода шпанских народних песама каже да се теорија превођења променила у односу на време када је Перси преводио: „Исправност и верност се сада сматрају неопходним реквизитима у добром преводу [...]. Нико, у садашњем стању критике, никада не би помислио да Персијеву “Gentle River” назове преводом; иако нас он уверава, да је „верзија преведена онолико дословно колико то природа два језика дозвољава“. „Стриктно придржавање не само форме и генија оригинала у целини, већ и његових посебних начина изражавања, у мери у којој они чине појединачне карактеристике његове физиономије – то је оно што сада захтевамо од преводиоца поезија.“ (1842, 421)

Талфј се није залагала за верност преводу по сваку цену, већ за стилску и језичку прилагођеност изворнику. О различитим концепцијама превођења Талфј и Грима пише Петра Химштет-Фаид (Матовић и Шуберт 2008, 224–227). Гримов превод је био филолошки, строго се држао оригинала, баш као и Копитар, док Талфј преводи песнички слободно. Талфјева се трудила „пренесе највећу могућу духовну верност“, „не приближавајући се превише духу сопственог језика, а избегавајући дословност“ (Јенихен 2008, 101). Талфј заправо није желела да читалац преведену песму доживи као страну, као нешто непознато. Њен императив је да преведеној песми омогући да утиче на читаоца једнако како утиче у оригиналу.

Настојање да се оствари највећа могућа верност оригиналу јер је само тако могуће пренети све карактеристике језика, „његов дах“, како се изразио Јакоб Грим 1819. године, а то значи да је неопходно похватати све националне специфичности језика – од звука до положаја речи. Небитно је било адекватно језичко-уметничко обликовање у језику превода, битно је било пре свега преношење онога што је „у оригиналу страном“, до свих и најситнијих детаља, да би се тако пренео начин размишљања типичан за тај страни народ. Управо су преводиоци који су били и филолози – а то су у почетку, сем Јернеја Копитара и Јакоба Грима, били и филолози интернационалне репутације – покушали да реализују ово начело верности превода оригиналу, и то веома дисциплиновано. Јакоб Грим је то формулисао и принципијелно када је, поред осталог, записао: „Ми преводимо верно: уносимо се у све појединости, хватимо срж и желимо да је пренесемо.“ (Јенихен 2008, 97–98).

Њен став се посебно огледао у преводима лексике која се односи на културу. „Копитар од ње очекује филолошки веран превод, који скоро робује оригиналу. Он јој саветује да речи као *коло*, *вила*, *јунак*, *кум*, *девер* остави непреведене, да би се те речи одомаћиле у немачком. И Грим је заступао такав став. Није послушала. Талфјева је, међутим, била потпуно другачијег мишљења. Са потпуним самопоуздањем она је преводила сва имена, наслове и појмове, све „што се могло превести“, пошто је, како пише, „циљ превода да се остави што јачи утисак на слушаоце или читаоце, бар налик ономе какав оставља оригинал.“ (Шуберт 2008, 135) Габријела Шуберт у раду „Методе Талфјиног културног посредовања“ каже да се „Талфјева разликује од свих других преводилаца: њихов је главни циљ усмерен на естетско дејство а не на садржај песама. Њој је, дакле, битна и тачност и естетски аспект.“ „Ја нисам за то да се

задрже српске речи као *кум*, *dever* итд. Напомене испод текста, које су у најгорем случају биле неопходне као објашњења, увек кваре чисти утисак поетског. И Гете о том питању мисли исто као ја.“ (Шуберт 2008, 136)

„Са потпуним самопоуздањем она је преводила сва имена, наслове и појмове, све “што се могло превести”, пошто је, како пише, “циљ превода да се остави што јачи утисак на слушаоце или читаоце, бар налик ономе какав оставља оригинал.” (Шуберт 135)

Гете је Марка описао као „највећег и најјачег од свих српских јунака“, додуше монструозног, и препоручио је Талфј да у преводу избегне пасус где мора да бежи од једног безазленог противника“ Талфј је одбила. (Рихтер 2008, 45-46; Шуберт 2008, 141)

Зоран Константиновић наводи одломак из писма које је Талфј послала 1825. године из Халеа у Беч Копитару у ком се жали да јој дозвољава премало слободе у превођењу. „Зар да ми не буде дозвољена промена једног прелаза, једног обрта? Сматрам како сам била невероватно верна, како сам се тачно прилагођавала оригиналу – али уплашили су ме многи црвени крстићи и цртице при најмањем одступању.“ Такође наводи одломак из писма Гетеу у ком се жали на „учене Словене“ који се „тако чврсто држе својих језичких богатстава да ми не желе дозволити [...] ни најмању преводилачку слободу. Ја верујем да сам била необично верна, али за њих још нисам довољно верна...“ (Константиновић 2008, 148–149).

Више пута је бранила своје ставове, Јенихен наводи одбрану из писма Гриму: „Утицати што је могуће више на слушаоце или читаоце, у оној мери у којој то чини и оригинал. Тон ових песама мора да буде једноставан и истинит, мора да се избегне лажни патос, као и све што ће слушаоцу и на тренутак одвући пажњу, рећи му да се налази на страном, непознатом подручју.“ (Јенихен 2008, 104)

Талфј се за своја права“трговачком жестином и људском предусретљивошћу”, протествовала је против злоупотребе њених ауторских права, захтевала да јој се врате рукописи и одважно се борила за хонораре и бесплатне примерке“ (Рицтер 2008, 48). Оптуживала је руског преводиоца Петра П. Гецеа да ју је „прештампао”, одн. да издаје њен превод као свој. (idem, 62)

Скот

Нема много записа о томе како је Волтер Скот гледао на превођење. Осврнуо се једном на Персијеве преводе. „Без сумње је веома пожељно да текст древне поезије буде дат нетакнут и неискварен. Али ово је нешто што није пала на памет уреднику *Остатака* 1765. године, чији је циљ био да придобије наклоност јавности, у периоду када велика тешкоћа није била како сачувати речи старих балада, него како уопште скренути пађњу на њих.“ (Bate у Scott 1841, 337)

Он је суштински био песник, псеудопреводацац једне шпанске баладе, о његовом односу према преводу говори и наслов есеја о *имитацији* а не превођењу древних балада (*Essay on Imitations of the Ancient Ballad*), објављен 1830. као додатак збирци шкотских балада. У *Есеју* дакле пише о својим преводима, и на једном месту каже: „Постепено, стекао сам довољно самопоуздања да покушам да опонашам оно чему сам се дивио.“ „Сматрао сам да сам ослобођен опонашања застарелог језика и грубог ритма шкотских балада, а версификација осијанског фрагмента била је ближа ономе што сам имао на уму“.

Познато је да је Скот превео „Хасанагиницу“ на основу Гетеовог слободног превода са италијанског (Химштет-Фаид 2008, 221–224).

Локхарт

Men may talk as they please about translations, there is, in brevity and in truth, no such thing as a translation!

Локхарт (Lockhart, *Peter's Letters*, 89–90) сматрао је да је познавање језика од кључне важности за разумевање народа, односно да је „најистинитија, најтрајнија, најплеменитија творевина којом самостална нација настоји да испољи свој дух и своју независност управо

формирање и неговање самосталног језика“. Језик је „први и најбољи производ“ нације, језик нације је историја нације, зато што носи суштину нације похрањену у уму. Једини начин да се нација разуме јесте путем познавања језика. „Шта год људи рекли о превођењу, истини за вољу, превођење не постоји!“ Овде видимо Локхарта у улози антрополога, етнографа.

Макбет каже за Локхарта да нема сумње да је његова теорија превођења дефинитивно била теорија поновног стварања, а не ригидног преноса значења на други језик. Вероватно је Локхарт тај који у *Блеквудсу* пише о времену када је радио на шпанским преводима: „Предмет [превода] треба радије да буде преточен него преведен; да отелотвори дух какав је имао у оригиналу, на новом језику.“ (MacBeth, 1835, 33) Изражава потпуно исти став и неколико година касније пишући следеће: „Песник који се хвата у коштац [тј. који преводи] са концепцијама другог песника, пресеца чвор на тај начин што их поново режира у свом уму стварајући превод, који је у ствари нова песма њега самог.“ (idem, 34) У великом броју шпанских балада Локхарт управо то и чини, а резултат је понекада изузетан. (idem, 48)

Бауринг

Сви Баурингови ставови о превођењу иду у прилог тврдњи да се залагао за верност оригиналу и максимално уважавање изворног текста. (France 2008, 309). У чешкој антологији каже да се устручавао да песме које одликује “a happy choice of imagery, and sportive and genial imaginativeness” (Bowring 1832, 85) прилагоди енглеском укусу (“to adapt them to English taste”) као и да је мали број места на којима је изменио фразеологију изворника (ibidem). Бауринг је инсистирао да га је, пре свега, жеља да се што верније сачува карактер оригинала спречила да уведе многе веома очигледне украсе и да прикрије многе подједнако очигледне недостатке. Он каже да је његова антологија сведочанство верности (Bowring 1827:xlvi).

Франс Баурингове антологије назива „Бауринговим етно-поетским збиркама” (France 2008, 75).

Сматрао је да пошто се нације разликују по националној, то јест народној књижевности, онда је ту разлику неопходно и задржати у преводу. Сматрао је да је зато неопходно проучавати „карактер тог врела народног осећања“. Отуда се у Бауринговим антологијама песници појављују као „узорци“ (“specimens”) њихове националности. (France 2008, 71)

У односу на оновремену теорију превођења можемо рећи да његови ставови стоје у супротности са Драјденовом метемпсихозом или трансфузијом (“metempsychosis or transfusion”) или Тајтлеровим ставовима. Више одговара појму копије (“copy”) или огледала (“mirror”) (France 2008, 66).

Баурингови преводи (руских песама) тако су, према Питеру Франсу, “a hybrid of copy and transfusion”. Залагао се за верност метрици, јер је у питању како сам каже „истакнута карактеристика песничке композиције“ што је већ Немачка препознала „земља која поседује већи број одличних и верних превода од целог уједињеног света заједно“. (Bowring 1830: xxi–xxii).

Преводиоци су се такмичили, љутили и расправљали око ауторства. Утркивали су се око тога ко је открио најчистије, најпримитивније текстове, а то је послужило за касније полемике о пореклу, ауторима итд. (Rodríguez Palomero 1993, 250) Расправе су се одвијале најчешће између Бороу – Бауринг, Талвј – Бауринг и Бауринг – Локхарт.

Стратегије превођења

Полазимо од тврдње Баснет (Bassnett 2013, 9–10) коју и усвајамо да „свака оцена превода треба да се врши у контексту, у односу на норме одређеног одређеног књижевног система у датом тренутку.“ Описали смо теорију и праксу превођења од значаја за тему наше дисертације, и ставили смо превод у широк друштвеноисторијски, културнополитички контекст.

Речима савремене науке о превођењу, која се па – није ли необично! – директно надовезује на романтичарске теоретичаре превођења, преводиоци шпанске и српске народне поезије користили су две глобалне стратегије превођења и низ локалних.

Ми ћемо их описати и издвојити оне које су од значаја за културни модел нације и књижевно превођење и повезати их са главним наративним стратегијама измаштавања културних модела Шпаније и Србије, са стратегијом селекције материјала и репозиционирања учесника. На крају ћемо описати модел.

Пре тога, показаћемо како се овде издвојене стратегије очитују у преводима шпанских и српских народних песама кроз оцене како савременика самих преводаца и њихове узајамне оцене, тако и каснијих критичара. Закључићемо нашом оценом.

Стратегију дефинишемо као „телеолошки ток акције предузет да би се одређени циљ постигао на оптималан начин“ (Baker & Saldanha 2009, 282), иако смо свесни тога да је дефиниција појма комплексна и да има разна значења у разним дисциплинама. Усвајањем ове дефиниције истичемо у први план оно што се протеже кроз читаву дисертацију, а то је да је свака акција усмерена ка свесном или несвесном циљу.

Преводачки процес се у литератури описује разним терминима. Састоји се од стратегија, процедура, тактика, техника, операција, метода, норми, начела, конвенција, правила, промена (“change, shift”), замена итд.²³⁷ Ив Гамбје (Yves Gambier) се пита имамо ли посла са јединственим концептом иза тих различитих имена или са различитим концептима израженим терминима који се нуде као готово синоними. Честерман примећује да не само да се сам термин „стратегија“ често користи на различите начине у студијама превођења, већ се и низ других термина може користити да означи исту ствар (2005, 91 и даље). Осим термина „стратегија“ и други термини немају јасну дефиницију („adaptation“, „paraphrase“, „descriptive equivalence“, „explicitation“). Резултат је „знатна термилошка збрка“. Критеријуми за предложене класификације нису јасни, а „расправе о томе како најбоље концептуализовати преводачке стратегије бескрајне су“. (idem, 84). Додатно, да се поново позовемо на Гамбјеа, веома је тешко упоредити различите класификације и користити их у пракси јер већина не објашњава критеријуме на којима се заснивају. У највећем броју случајева има их између пет и седам, али ретко су исте ознаке између аутора или иста дефиниција за дату ознаку, нпр. адаптација се може односити на културни еквивалент или на слободни превод. Додатно, студије превођења у великој мери позајмљују из других дисциплина што доприноси некохерентности терминологије.

Главни приступ класификацији је подела на опште, глобалне одлуке које се тичу целог текста, „стила и избора између потискивања или истицања специфичних аспеката изворног текста“ и одлука које се тичу решавања конкретних преводачких проблема (Baker & Saldanha 2009, 283). Честерман сматра да је главна подела на стратегије разумевања текста и продукционе стратегије, које доводе до стварања превода, и оне су лингвистичке, а не когнитивне (idem, 91), међутим, могу бити проспективне, усмерене на деловање на читаоца циљног текста, комуникацију, и ретроспективне, усмерене на изворник (idem, 125). Истраживачи далеко већу пажњу посвећују продукционим стратегијама.

За потребе тезе, усвајамо Честерманову (Chesterman 2016, 2016) поделу. Честерман стратегије дефинише као „начини на које преводиоци настоје да реагују на норме: првенствено, али не и увек, да покушају да се прилагоде њима“ „не да би постигли еквивалентност, већ једноставно да би дошли до најбоље верзије коју могу да смисле“ (1997, 88). Честерман уводи у класификацију стратегија путем прилагођених Туријевих²³⁸

²³⁷ У чланку “Risking conceptual maps” (Luc van Doorslaer 2007, 226), Лук ван Дорслер прави “the basic transfer map” (у Gambier 2009, 36), мапира стратегије, заједно са процедурама, техникама, правилима, нормама, законима, конвенцијама, универзалијама између изворника и превода, укључујући контекст (“historical or cultural periods – constraints – institutional environment”).

²³⁸ Тури је први поставио норме осамдесетих година XX века. Односе се на политику превођења у датој култури (избор дела вредних превођења, да ли су преведена индиректно, преко међујезика итд.), оперативне норме које „усмеравају стварне одлуке донете током процеса превођења” (? 1980, 54).

оперативних норми превођења које групише у норми очекивања (“expectancy norm”), које се тичу превода (“correct product”), и професионалне норме (“professional norms”), које се тичу превођења као процеса. Норме очекивања утврђују се очекивањима читалаца превода о томе какав превод треба да буде. Ова очекивања делом су вођена преовлађујућом традицијом превођења у циљној култури, а делом формом паралелних текстова на циљном језику. На њих могу утицати и економски или идеолошки фактори, односи моћи унутар и између култура и слично. Норме очекивања нам тако омогућавају да доносимо оцене превода. Шта се очекивало од романтичарског преводиоца?

Честерман дели професионалне норме (“correct process”) на норме одговорности, комуникације и односа. Преводилац треба да испуни захтев лојалности према писцу изворника, наручиоцу превода, потенцијалној читалачкој публици, затим да оптимизује комуникацију између свих укључених страна и коначно да успостави и одржи одговарајући однос сличности између изворног и циљног текста.

Према Честерману, мотивација преводилаца произилази из норми превођења, односно жеље преводиоца да се усклади са једном нормом или више њих. Норме тако леже и у основи избора преводилачких стратегија.²³⁹ Суштина истицања норми у први план јесте чињеница да превођење има више од једног узрока. Стратешка одлука се може односити на аспекте *Скопоса*, сврху, или бити усмерена на решавање проблема у превођењу.

Глобалне стратегије које су на макро нивоу, утичу на стратегије на микро нивоу. Одлуке на глобалном нивоу узимају у обзир широки спектар фактора, укључујући културне, идеолошке и политичке, а преводилац бира између тога да преведе реч за реч, и тога да напише текст изнова.

Глобалне стратегије

Дословно и слободно превођење

Стратегије превођења најчешће се и крећу на скали од дословног до слободног превода (од позајмљеница до прераде).

Кључно питање на коју су теоретичари превођења покушавали да одговоре, историјска дихотомија која је како кажу Бејкер и Салдања „била доминантна у размишљању о глобалним стратегијама превођења — и заиста, великог дела општег дискурса о теорији превођења до касног двадесетог века — била је „дослован“ наспрам „слободног“ превода“ (Saldanha & Baker 2014, 284; Bassnett 2014). Честерман каже да је „еквиваленција „the big bugbear“ теорије превођења, о коме се више расправља него о било којој другој идеји: превод је, или мора бити, еквивалентан извору, барем у неком смислу“ (Chesterman 2016, 4). Описује развој теорије превођења као „pendulum swings between source dominance and target dominance“: од дословног превођења речи, укључујући божју, која носи „апсолутно и непроменљиво“ значење, ка слободнијем превођењу световних текстова у ренесанси где преводиоци дају првенство укусу читалаца, а не изворнику, све до екстремних интерпретација или адаптација из XVIII века, преслободних *belles infidèles*. (Chesterman 2016, 22, ²⁴⁰ Saldanha, 2011, 349, Munday 2012, Burwick 2008, 68). Главну дихотомију чине: *servile adherence, copying a passive product, word-for-word* спрам *noble faithfulness to the spirit of the original, imitating a creative process, sense-for-sense* (Chesterman 2016, 22). Реакција долази од Драјдена у XVII и Тајтлера у XVIII веку. Обојица се залажу за баланс између слободног и дословног превода (Chesterman 2016, 22, Burwick 2008, 68, Munday 2012) и обојица су покушали да дају систематизовану, нормативну теорију превођења. Драјден се залаже за парафразу, и саветује избегавање метафразе и имитације (Munday 2013). Према Тајтлеру, превод треба да да потпуни транскрипт идеје оригиналног дела, стил и начин писања треба да имају исти карактер као у оригиналу, а превод треба да има сву лакоћу оригинала (Saldanha 2013, 2011).

²³⁹ Антони Пим издваја четири групе норми, зове их узроцима, што опет указује на то да норме мотивишу понашање. Међу њима се налазе и ум и тело преводиоца.

²⁴⁰ Chesterman, Andrew. 1997 *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 24.

Иницијална дихотомија била је исказана у разним опозиционим паровима од реч-за-реч и смисао-за-смисао, преко формална-динамичка еквиваленција, до документарно-инструменталног превођења (Baker & Saldanha 2009, 284). „Сви опозициони парови односе се на степен до ког стратегије могу укључивати манипулисање изворним текстом у његовом преласку у циљни текст, при чему је обим ове манипулације често одређен односом примаоца циљног текста према изворној култури“ (Baker & Saldanha 2009, 284).

Венутијевске стратегије ‘foreignizing’ и ‘domesticating’

Две су кључне стратегије, према Лоренсу Венутију (Venutti 2001, 240–244), „одوماћивање“ и „потуђивање“, односно слободно и дословно превођење. Стратегије се огледају у конкретним изборима које преводиоци праве како у погледу превода текста, тако и у погледу давања шире слике о култури којој текст припада. Венути изводи ове термине из свог читања Шлајермахерове чувене расправе о избору преводиоца између померања читаоца ка аутору или аутора ка читаоцу (Schleiermacher 1977b, 74, quoted (p. 282) in Venuti 1991, 129).

Стратегија потуђивања може бити „оријентализујућа“ (“orientalizing”), и тада је повезана са хијерархијским представљањем других култура као примитивних и инфериорних у односу на нормативну „западну“ цивилизацију (Baker & Saldanha 2009, 65-66). Оријентализам, тако је Едвард Зајд 1978. назвао растући интерес за источне културе. „The West, according to Said, has constructed its own image of the Orient, which defines it as unstable, underdeveloped and irrational. Patronizing term.” Стратегија подوماћивања, присвајајућа (“appropriative”), умањује посебност других погледа на свет и захтева универзалну валидност домаћих категорија мишљења (Baker & Saldanha 2009, 65) „Адекватност и прихватљивост, или негативније доместификација, термини које користи Тури, одговарају, наравно, на много начина концептима верности и лепоте. Тамо где је ефекат отуђености израженији, генерално ће бити евидентно да је то последица намерног избора преводилаца: да суоче читаоца са новим и туђим светом.“ (France 2000, 8)

Важна стратегија превођења је и адаптација, нарочито у контексту у ком оригинал има примат над преводом (“violent hierarchy”), адаптација постаје начин да се оригиналу одузме примат (Baker & Saldanha 2009, 136). То је стратегија коју Венути зове ‘invisibility’ (Venuti) – “namely, trying to neutralise any visible traces of the translator’s operation, giving the reader the impression that he/she is reading an original, not a translation.

„Стога, понашање преводиоца никада неће бити невино и може довести до „акултурације која одوماћује страни текст, чинећи га разумљивим и чак познатим читаоцу на циљном језику, пружајући му или њој нарцисоидно искуство препознавања свог културног другог.“ (Alvarez 1996, 4) То понашање је очигледно у Гетеовим речима: „сад видимо, поред превода г. Грима, који се озбиљно и строго држи оригинала, и слободно и јасно песничко преношење госпођице Фон Јакоб, поред свег њеног поштовања за оригинал; захваљујући њој, ми већ масу најбољих јуначких и најнежнијих љубавних песама можемо сматрати нашом немачком књижевном својином“ (наведено Химштет-Фаид 2008, 225). Ово је уједно био и Гетеов подстицај да са „дословно схваћене ‘формалне вредности’ оригиналу треба прећи на ‘духовну вредност’, а то је могуће активирањем језичко-уметничких својстава језика. (Јанихен 2008, 97–98).

Дословно превођење можемо посматрати као акултурацију, али и стратегију културне интервенције (“strategy of intervention”, Baker & Saldanha 2009, 284), јер има потенцијал да заустави „the ethnocentric violence of translation“ у хегемонији нација енглеског говорног подручја и неједнаке културне размене у коју увлаче своје глобалне друге (Venuti 1995a, 20).

Локалне стратегије

Честерман наводи Пимову монографију из 2016. *Translation Solutions for Many Languages – Histories of a Flawed Dream* (2016), написану у педагошке сврхе и каже да је импресивно широк историјски и критички преглед многих предлога класификација и да даје своју поделу на седам „solution types“ у оквиру три групе: Copying (речи, структуру), Expression Change (промена перспективе, врсте речи, фокуса; генерализација, спецификација, “explicitation/implication”; компензација; употреба одговарајућих културно-специфичних термина), и Content Change (исправке, “omission, addition”). (idem, 114)

Најутицајнију, мада критиковану класификацију преводилачких „процедура“ и техника предложили су Vinay and Darbelnet (1958): borrowing, calque, literal (but grammatical) translation, transposition (change of word-class), modulation (change of point of view), “équivalence” (total structural change), and adaptation. Утицајни су и Catford (1965), Nida (1964), Malone (1988) and Leuven-Zwart (1989/1990). Неке су врло једноставне, као што је Најдина: change of order, omission, change of structure, addition. Најда (1964) стратегије дефинише из комуникативног угла, као процес који производи “correct equivalents”.

Честерман их дели на синтаксичке/граматичке стратегије (нпр. дословни превод, позајмице/калкове, промене структуре фразе и реченице, употреба неологизама итд.), семантичке стратегије које „manipulate nuances of meaning“ (нпр. синонимију, антонимију, парафраза и промене тропа) и прагматичне стратегије (нпр. културно филтрирање, промене информација, делимичан превод итд.).

Често радикалне реорганизације текстуалног уређења које произилазе из прагматичних стратегија могу довести до тога да их сматрамо сличнијим глобалним стратегијама (idem, 93). Прагматичне стратегије доводе до крупнијих промена у односу на изворник и обично укључују синтаксичке и/или семантичке промене. Ако синтаксичке стратегије манипулишу обликом, а семантичке стратегије манипулишу значењем, може се рећи да прагматичне стратегије манипулишу самом поруком. Ове стратегије су често резултат глобалних одлука преводиоца у вези са одговарајућим начином превођења текста у целини (Chesterman 2016, 104).

Издајамо следеће прагматичне стратегије које се очитују у превођењу шпанских и српских народних песама: културно филтрирање, промена информација, промена видљивости.

Културно филтрирање се такође назива натурализација, припитомљавање или адаптација; описује начин на који се предмети изворника, посебно предмети специфични за културу, преводе као циљни културни или функционални еквиваленти, тако да су у складу са циљним нормама. Супротан поступак, где се такви предмети не прилагођавају на овај начин већ су директно пренети назива се егзотизација или потуђење. Промена информација подразумева или додавање информација које нису присутне у изворнику, или изостављање информација из изворника. Промена видљивости односи се на промену статуса ауторског присуства, стављање у први план преводилачког присуства. На пример, фусноте преводиоца, коментари у заградама или глосе експлицитно скрећу пажњу читаоца на присуство преводиоца, који више није венутијевски „невидљив“. Преводилац на тај начин себе видљиво смешта између аутора и читаоца, а аутор је сходно томе у позадини. (Chesterman 2016, 105).

Сматрамо веома корисном и класификацију А. Дукате (Dukāte 2009, 79), која укључује глобалне стратегије и значајне локалне, укључујући типологију Моне Бејкер.

Табела 2. Глобалне и локалне преводилачке стратегије.

Problem	Strategy
Intention to make the translation sound like an original TL text.	Domestication -a translation strategy whereby a fluent style is adopted to minimize the strangeness of the foreign text for TL readers.
Intention to make the translation sound like a foreign text to the TC reader.	Foreignisation- a translation to produce a TT that deliberately breaks target conventions by retaining something of the foreignness of the original.
Non-equivalence at word level (from Baker 1992:20-43) 1. Culture specific concepts. 2. The SL concept is not lexical-ised in the TL. 3. The SL word is semantically complex. 4. The SL and TL make different distinctions in meaning. 5. The TL lacks a superordinate. 6. The TL lacks a specific term (hyponym) 7. Differences in physical or interpersonal perspective. 8. Differences in expressive meaning.	1. Generalization -translation by a more general word. 2. Neutrlisation - translation by a more neutral/less expressive word. 3. Cultural substitution -a type of transformation when a separate unit is replaced by another. 4. Translation using a loan word or loan word plus explanation. 5. Translation by paraphrase using a related word. 6. Translation by paraphrase using unrelated words. 7. Translation by omission. 8. Translation by illustration
Non-equivalence above word level: collocations, idioms and fixed expressions	Substitution -grammatical transformation when either separate language units or whole constructions are replaced by other forms or constructions. (Zauberga 2004:170) Deletion/omission -lexical transformation when some ST units are omitted in the translation for different reasons. (Zauberga 2004: 136) Compensation -lexical transformation by which ST units lost in translation are passed over by some other means often in some other place of TT. (Zauberga 2004: 133) Paraphrase /rewording -lexical transformation whereby the same idea is expressed with different words.
Textual equivalence: coping with cohesion and coherence (Baker 1992:119-215). e.g. gender; person; verb tense; restrictions of word order	Addition -Lexical transformation whereby the missing elements are introduced in the text. Deletion (see above) Reordering/restructuring Different link chains

Прерада

Каже Менендес Пидал да не заборавимо да је „romancero es poesía “in fieri”, за коју се шкотски песник добро снашао у преради. Мисли на Локхарта. Ограђује се, додуше, каже да Локхарт превише распирује сугестивну моћ балада, која указује на спој песникове фантазију и оскудног знања шпанског (Menéndez Pidal 1953, 259). И Дејвид Ло (Low 1922, 190) и Суботић (Subotić 1932, 231) уочавају Баурингов заједљив тон у оцени Локхартових превода. Наводе да је у антологији српских песама у белешци уз песму „Удаја сестре Љубовића“ Бауринг (1827, 28) каже да је аутор веома много улепшао оригинал.

Барбара Бенедикт (Benedict 1966, 182) каже да је у другој половини века „рустични“ стих постао естетски прихватљив. Каже да Ритсон (Joseph Ritson) није напао Локхарта због лошег укуса и вредновања текстова мале уметничке вредности, већ због лоше обављеног посредничког посла, јер је покушао да их уздигне коришћењем погрешних историјских претпоставки и јер је учинио да звуче „intriguingly antiquated“.

Пошто су и скупљачи народних песама дорађивали изворнике на изворном језику, за очекивати је да их прерађују и преводиоци на језику превода. Укључујући Менендес Пидала и Вука Караџића. У Немачкој, рестаураторске збирке браће Грим су „очигледно наивни текстови који теже да врате Немце њиховим коренима, али су у ствари великим делом

преправљени од стране самих сентименталних колекционара“ (Prickett 2014) За њих је обрада текстова била рестаурација текстова, како каже Коќјара (1985, 284).

Преводи су поправљали оригинале, дакле били су слободни, и цењени, а преправљање се сматрало оправданим, и пожељним. Луис је рецимо Скотов превод „Леоноре“ сматрао бољим од оригинале Биргерове баладе.

Макферсон и Перси такође су значајно прерађивали своје оригиналне изворе. Статус њихових дела као усмене књижевности је двосмислен („the status of their works as oral literature is equivocal“). Колико је тачно Мекферсон прилагодио своје галске изворе предмет је расправа вековима, а Перси је редовно побољшавао и ревидирао старе баладе које би пронашао у рукопису. (France and Haynes 2006) Перси пореди свој поступак исправљања и побољшања балада са „неком младом женом која долази са села неочешљане косе“ и коју он „удешава за улазак у енглеско друштво“ (Коќјара 1985, I: 179) Многе баладе је значајно изменио, дорадио (36 од 45 колико их је објавио), с намером да их побољша,²⁴¹ посебно у сарадњи с пријатељем и песником Вилијамом Шенстоном (чак и у случају шпанских балада). Персија је одликовало, како каже Дејермонд, “an imaginative antiquarianism” (Deyermond 1977, 208). У суштини, у питању је елитни концепт народне поезије, типичан за Мендендес Пидала, између осталих (Deyermond 1977, 185-186)

Перси је песме интерпретирао, укључујући енглеске баладе, није верно чувао изворник. Персијева намера испрва је била да објави текстове из рукописа у мање-више неизмењеном облику. Као што смо већ нагласили, због Шенстоновог дуготрајног инсистирања и аргумената, Перси је променио своју политику, убеђен у то да читалачка публика неће радосно прихватити текстове који су деловали примитивно и неотесано. Његова првобитна намера да објави оригинални рукопис само се повремено спомиње у *Остацима*. Перси је био забринут за читаоце који ће се суочити с грубом поезијом: „У углађеном добу, као што је садашњост, разумем да ће за многе од ових остатак старине требати велика пажња. Ипак, они углавном имају угодну једноставност [...]“. Из тог разлога је на крају сваке књиге објављивао савремене верзије истих старих песама или “in the same kind of writing” (Deyermond 1977, 186) Перси у уводу у своју збирку говори о “reliques of antiquity”, “rude songs”, “barbarous productions of unpolished ages” и признаје да ће бити потребна прилична дорада. Изостанак узвишене лепоте, сматра Перси, надокнађују угодном једноставношћу и необичном грациозношћу која је лишена уметности. Песме нису уметничка дела, већ “effusions of nature”. „Показују прве напоре древног генија, и излажу обичаје и мишљења далеких времена“ (Min 2010, 308)

Сам Волтер Скот сматрао је да усмено преношење оштећује песму, „она се хаба и троши у процесу који је налик оном у ком новчић, прелазећи из руке у руку, губи све fine ознаке отиска“. У својим есејима тај процес зове деградирајућом врстом алхемије. Ланг каже да је Скотов метод као уређивача био књижевни, а не научни (Lang 1897, 18). Волтер Скот их је, као што смо већ видели, и састављао. У *Есејима* каже да чињеница да усмене баладе сада циркулишу писаним путем омогућава ауторима да поправе и ревидирају текст, језик и дикцију грубих певача (“rude minstrels”), што песници усменог доба нису могли, било им је страна. У неизмењеном, горем облику задржале су се у руралним деловима земље. „У Шкотској је стара балада дуго чувала своју популарност, „због околности повезаних са навикама људи у забаченој и грубој земљи, која није могла постојати у богатијим, добростојећим провинцијама Енглеске.“

Још један разлог прераде налазимо у ономе што описује Ричард Нолс у својој *Историји Отоманског царства* из 1603. године, а то су очекивања политичке природе. Нолс користи нашу бугарштицу о смрти деспота Ђурђа Бранковића као извор историјских података. Како наводи Костић, ту се види променљива слика о епском јунаку, од славног постаје неверан и опак деспот, у складу са представом коју је „даље залеђе хришћанске Европе гајило о

²⁴¹ Посебно је занимљив пример баладе “The Beggar's daughter of Bednal Green (Bethnal Green)”, којој је додао јунака и која је у Персијевој верзији постала веома популарна.

беспомоћном пограничном српском владару од ког се очекивало да се жртвује за „шире“ европске интересе.

Ланг каже да неће покушати да одлучи о дословној тачности (“literal accuracy”) Локхартових верзија због недостатка потребних квалификација, и да ће се у вези са тим задовољити повољном оценом „судије тако компетентног“ као што је његов пријатељ Дејвид Хани (David Hannay) (Lang 1897, 315). Хани каже да иако се Локхарт жали на третман шпанских издавача према народној поезији, „он сам је, међутим, оне које је одабрао за превод на енглески подвргао третману који доноси строгу и праведну критичку осуду. Већина критичара се слаже да је значајно прерађивао романсе и да би један од разлога могао бити и недовољно познавање језика (Umphrey 1945, 489; Bryant 1973/2015, 29; Buceta 1924, 503; MacBeth 1935, 47)

Занимљив је суд Ханаја (Hannay 1899, 19–21) из 1899. године у вези са прерадама шпанске романсе. Наиме, сматра да шпанске романсе нису старе, већ да велики број њих припада модерном добу, али да су једноставно лоше, и да је стога оправдано да буду дотеране. Исто размишља и Фицморис-Кели о Локхартовим прерадама, каже да су „промене боље“, јер је већина оних које је изабрао да преведе из новијег доба „with many artistic blemishes“ (Fitzmaurice-Kelly 77–119, наведено у MacBeth 1935, 48). То само потврђује закључак који смо већ изнели. Чини се да је било битно да постоји књига која носи наслов *Древна шпанска поезија* и неки изворник. За остало су се постарали преводиоци.

Оцене превода

Започињемо ово поглавље Суботићевим поређењем наслова и превода песме „Удаја сестре Љубовића“ на немачки и енглески: “It is called in the original, Of the Wedding of Hajkuna, the sister of Beg Ljubović. Talvj calls it simply Hajkuna’s Wedding and Bowring Ajkuna’s Marriage. (Subotić 1932, 225) We shall see presently that this song was translated by Lockhart, too, but we cannot tell under what name. Суботић каже да простим поређењем Терезиних и Баурингових превода постаје јасно да јој не дугује само белешке. Шта више, дугује јој вероватно све песме. (Subotić 1927, 632) Као доказ да је Бауринг користио Терезине преводе Суботић наводи одлично поређење Бауринговог и Локхартовог превода „Удаје сестре Љубовића“. Тереза је преводи једноставно као “Hajkunas Hochzeit”, Бауринг такође као “Ajkuna's Marriage”, за Локхарта не знамо какав је наслов песми дао, али знамо да се Бауринг, у фусноти уз ову песму, критички осврнуо на Локхартов превод, који је претходио његовим, и покушао да укаже на грешке у преводу у односу на изворник, и тако се одао. Локхарта назива саркастично „песником који има укуса“ (“tasteful author”) и каже да је „добрим делом улепшао оригинал“ (“greatly embellished the original”) (Bowring 1827, 28). Наиме, наводи петнаест стихова из Локхартовог превода и курзивом обележава речи којих нема у оригиналу. (Subotić 1927, 632)

Локхарт је извесно користио Талфјин превод. Знамо већ да је слободно преводио. Међутим, ни Баурингов превод не одговара оригиналу, ако под оригиналом мислимо на Вукову збирку, и одговара „оригиналу“, ако под тим мислимо на Терезине преводе. Песма у оригиналу има 126 стихова, Талфј и Бауринг су превели у 127, а Локхарт у 132. (Subotić 1927, 633)

Бауринг каже да се реч *mountain* из првог стиха који наводи не налази у оригиналу, и у праву је. “Stately was she, as the mountain pine-tree.” Међутим, у оригиналу се не налази ни реч “pine-tree”. У питању је девети стих, који каже само: “У струку је танка и висока” (“In her figure slender and tall”, Subotić 1927, 633). Реч се зато налази код Талфј на немачком: “wie die Tanne”. Исто важи и за стих “Б’јели зуби два низа бисера” (“white teeth two rows of pearls”). Код Локхарта: “white her teeth as pearls in ocean ripen'd”, али зато код Бауринга: “And her teeth were pearls array'd in order”, где је реч array'd преведена с немачког “aufgereiht”.

Завршићемо га Терезином свеобухватним поређењем њених, Локхартових и Баурингових верзија.

Оцене превода ће наравно зависити од теоријског гледања оцењивача, укључујући

нашу.

О Персијевим преводима

Већ смо видели да Тереза другачије гледа на превођење од Персија. Говорећи о Персијевим преводима каже да их у њено време више не бисмо могли сматрати преводима: „Перси, који је први открио својим сународницима богатство њихове сопствене популарне поезије, такође је имао заслугу да им први укаже на шпанску. Али тврдње, које ми данас сматрамо да имамо право да износимо о преводиоцу, веома се разликују од оних које су биле актуелне у Персијево време. Исправност и верност се сада сматрају неопходним захтевима за добар превод; Као што се антикарска тачност очекује у издању старог рукописа. Нико, у садашњем стању критике, никада не би помислио да Персијева „Нежна река” назове преводом; иако нас Перси уверава, да је „верзија преведена онолико дословно колико то природа два језика дозвољава“. (1842, 420) И наводи превод песама како би читалац могао сам да оцени.

Табела 3. Упоредни приказ превода првих стихова романсе „Rio verde, rio verde“

Романса	Тереза	Перси
Rio verde, rio verde,	<i>Green river, green river,</i>	Gentle river, gentle river,
Quanto cuerpo en ti se baña	<i>Many corpses are bathed in thee</i>	Lo, thy streams are stained with gore,
De Christianos y de Moros,	<i>Of Christians and of Moors,</i>	Many a brave and noble captain
Muertos por la dura espalda.	<i>Killed by the cruel sword.</i>	Floats along thy willowed shore.

Перси објашњава зашто је наслов превео слободно. Каже да би “Verdant river, verdant river”, дао крутост стиху, који је иначе веома лаган и једноставан и стога је усвојен једноставнији епитет, иако мање поетски или изражајан, а то је “Gentle river”. Приређивач свакако критикује овај превод као материјалну грешку јер је у питању топоним: „Дословно, зелена река. За Рио Верде се каже да је име реке у Шпанији; на шта је преводилац морао да обрати пажњу да је то знао.” (Prichard 1875, 280).

О Скотовим преводима

Шаства Брајант изоставља Скота из позитивног суда о преводима. (Bryant, 1963, 297) За Скотове преводе шпанских балада каже да су разочаравајући (“somewhat disappointing”) (Bryant, 1973, 27). Коментарише квалитет Скотовог превода романсе о смрти дон Педра: “Although not a perfect transcription, it is a sufficiently literal and satisfying version of the original.” (Bryant, 1973, 149) Џорџ Амфри за Скотов превод баладе *The Death of Don Pedro* каже да је “spirited translation, infinitely better than the one that he inserted in his review of Southey’s *Chronicle of the Cid*, in the *Quarterly Review*, February, 1809.” На два места у истом чланку каже да је Скотов превод објављен у Локхартовој збирци супериорнији од првобитног. (Umphrey, 1845, I: 480, 486)

Стоуки слично суди о квалитету, надовезујући се на сопствену констатацију да је утицај немачке књижевности на Скота преувеличан у критици: “Nor can it be said of Scott, at any rate in the instances just mentioned [дела настала под немачким утицајем], that in transforming these materials he lent them an additional grace and finish. He is rather like the barbarian who steals images from the temples of Greece and hacks them into likeness of his own crude conceptions.” (Stokoe, 2013 (1927), 63)

Кољевић преводе „младог и понесеног Скота“ назива „благоглагољивим преводима из треће руке“. (Кољевић, 1975, 77) Дејвид Х. Лоу у свом чланку из 1924. године, у ком је први пут Скотов превод објављен каже: “Scott's version is only a translation of a translation of a translation” (Low, 1924), или речима Светозара Кољевића: „чорбине чорбе чорба“ (Кољевић, 1975, 74). Лоу додаје: and it would be but a sorry task to compare this wishy-washy verbosity with the spare, lean virility of the Serbian -or even of the German. (Low, 1924) Кољевић каже да је Лоу у праву када каже да би тугаљиво било упоредити „ову водњикаву глагољивост са уздржаном, штуром мужевношћу српског језика или чак и немачког текста“. Кољевић сматра да је Скотов превод „занимљив и утолико што показује и оклевање младог романтичара између осамнаестовековне песничке дискусије и сладуњаваог егзотичног сентиментализма. Зато је овај превод више занимљив као илустрација једне, срећом, пролазне фазе у Скотовом песничком изражавању, него као песнички текст“. (Кољевић, 1975, 74)

Већ се у овим напоменама истраживача јасно уочава негативан однос према Скотовом преводу „Хасанагинице“, односно уверење да је двострука или вишеструка удаљеност од изворника лоша, јер се веродостојност значајно губи. У каталогу изложбе посвећене Скоту из 1871. године, уредници оцењују Скотов превод као „ватрен“: “This spirited translation (Stokoe, 2013, 78)

Фидлер у својој белешци из 1927. године пореди превод „Хасанагинице“ из 1800. и Скотов, и каже да је Гриншилдс имао оригинал пред собом (France 2000, 217–219).

Кољевић сматра да се „pokazuje koliko је valjanih razloga imao mladi Skot da se, pred Bajronovom konkurencijom, okani istorijskog pesništva i posveti pisanju istorijske proze“ (Koljević 1982, 19). Браун наводи да је сам Скот лаконски тврдио да је до промене дошло зато што се Бајрон „кладио“, то јест „победио“ га у писању поезије. Браун сматра да је то прилично слабо и лажно објашњење за напуштање наративног стиха у корист прозне фикције. (Brown 2020, 105)

Скот није само преводио с немачког, већ је и писао адаптације и имитације. Превод и оригинално стваралаштво били су врло прожети – изворник није доживљаван као светиња, већ као инспирација, видимо то по много чему, почев од броја стихова па до чињенице да је на основу шкотских балада Скот писао историјске романе. Уочљиво у Скотовим преводима и шпанских и српских балада јесте то да укида елиптичност оригиналних балада јер објашњава догађаје, додаје, као да жели да читалац боље разуме шта се десило.

Судећи по писмима, провео је доста времена у раду и уложио много труда у прилагођавање немачких балада енглеској публици, и искрено се надао да ће тако обезбедити успешну каријеру професионалног писца. Скотове немачке преводе критичари су листом оцењивали као младалачку вежбу у романтици и мелодрами, и слажу се да су преводи вредни само у мери у којој осветљавају његов каснији рад (Mortensen 2004, 140–141).

С друге стране је, како каже Франс, његов језик испуњен општим местима (“inherited poeticisms”) лепе књижевности. But there is a rationale for it too. Prosody stands for the letter that separates nations; diction for the literary spirit they all share.” То, међутим, не важи сасвим за народну поезију. Folk songs and similar verses did not have to be shown to be literary. Bowring allowed them to remain strange (France 2008, 72).

О Локхартовим преводима

Алкала Галијано је Локхарта жестоко напао као незналицу, на примеру песме „La niña morena – que yendo a la fuente...“. О овоме говори Депинг и каже да је напад, иако агресиван, оправдан. Преносимо Галијанову осуду: „Од ове лепе романсе је Енглеz господин Локхарт начинио нешто што зове преводом. Унаказио је песму и све изгрешио. Заблудели преводилац мисли да је реч о маварској романси, а у питању је пасторална. Обукавши је у неодговарајуће рухо, измишља да ћерка маварског краља по имену Сара јадикује над својим изгубљеним наушницама. Одступање се не завршава овде, јер господин Локхарт жели да поправи оригинал који није разумео, и са озбиљном интонацијом каже да то што се у романси говори о девојци

и њеном љубавнику који иду на мису мора да је био уметак другог, хришћанског песника у маварску песму. Може ли горе? Па зар читава романса не указује на то да је девојка обична пастирица? Па зар краљева кћи да плаче над неким наушницама и другим ситницама које толико приличе локалној девојци? Зар господину Локхарту разговор о одласку на пијацу и јелеку није био онда чудан? Истина је да овај Господ показује да врло слабо зна шпански језик са којег преводи. Сматрати песму маварском, а девојку која је изгубила наушнице Маварком, несумњиво долази од тога што је мислио да реч „niña morena“ значи „mora, o morisca“ (маварска) јер није знао да „morena“ значи тамнопута (Depping 1844, 411)

Постоји могућност да је Локхарт погрешно разумео текст и у романси “The Murder of the Master” где је пас приказан како черечи господареву главу, уместо да завија од туге (Umphrey 1945, 489).

Али овакве грешке пре можемо сматрати изузетком, него правилом. (MacBeth 1935, 46)

Талвј говори о Локхартовом преводу шпанских песама на енглески језик, у прилогу из 1842. године у *North American Review* и егзалтирано каже да је преведен веома мали број, а међу преведеним је свега неколико правих превода, све остало су „парафразе”. (Talvj 1942, 420).²⁴²Каже да се „верзије шпанских романси, чији наслов стоји на челу овог чланка, могу у највећој мери сматрати финим имитацијама, али никако добрим преводима“. (Talvj 1942, 421). Такође каже да Локхартов превод ужива велику популарност у Енглеској и наводи као веома похвално мишљење рецензента из *Edinburgh Review* који Локхарта хвали јер се „еманциповоа од мукотрпног бројања редова и тумачења појединачних речи; од оне сервилности која је затамнила најјасније, а изобличила најлепше; и мисли да су ове јадне, једноставне баладе преведене са „довољно верности“ и „често побољшане разборитим резивањем (’rgruning’)“. Талфј сматра и да шпанске романсе није лако превести због њихове екстремне једноставности и особеног карактера шпанског језика, односно да је преводилац стално у искушењу да нешто дода, посебно када се преводи на језик са „толико једносложних речи и тако филозофски згуснут, као што је енглески. Највештијем преводиоцу може, стога, бити тешко да избегне уметање епитета, песничког украса којим енглеска поезија обилује онолико колико шпанској мањка“ (Talvj 1842, 420)

Талфј сматра да „не може бити сумње да су, као песме, ове верзије елегантне и лепе, а атрактивна хаљина у којој се поново појављују пред публиком, нужно мора да им обезбеди додатну наклоност. Али јавност, ипак, не сме да очекује да ће од њих добити исправну представу о облику шпанских популарних романси“ (1842, 421).

Њена критика Локхарта што је у потпуности занемарио значај метрике је од огромног значаја за тезу, о томе ће бити више речи у наставку.

У Лондонском и Вестминстерском прегледу из 1840 године (35), анонимни критичар каже: „Г. Локхарт никада није сматрао да је неопходно да се придржава сваког дела, честице и јоте свог текста, већ је пре желео да представи шпанску књигу у облику који би био најприхватљивији за енглеског читаоца (...) Ова моћ преласка у дух стране композиције, и мешања нове материје у другу композицију, колико је тешко, толико је и један од највећих тријумфа врхунских превода.

Рецензент у *Monthly Review* (1841, 422) оградајује се од оцене превода. „Што се тиче тачности Локхартових превода, о њиховом квалитету се не може говорити поуздано, јер је једино на основу чега се може судити о шпанским баладама управо њихов превод. Али оно што можемо рећи је да су преводи обојени оригиналом и непогрешивом аромом која употпуњује наше идеје како о људима, тако и о времену које баладе описују. У уводу су понуђене такође уводне напомене које омогућавају читаоцу да добро разуме предмет сваке баладе понаособ, као и боље разумевање ширег контекста древне историје Шпаније.“

²⁴² Прво америчко издање Локхартовог превода објављено је у Њујорку 1841. године. Рецензирао га је Ралф Валдо Емерсон у часопису *The Dial*, 3 (јули 1842). Тада је похвалио што је издавач уврстио и приказ из *Edinburgh Review* из 1841. године који Тереза спомиње.

Ланг сматра да су краћи стихови бољи (“much more agreeable”), попут песме из песмарице *Cancionero de Valencia* из 1511. године: “Galeristas de España,/ parad los remos” (Lang 315). У преводу “The song of the galley”.

Сматра да је најбоља песма (“the pearl of the volume”), равна Колрицовой или Поовој, “The Wandering Knight’s Song”. Ради се о шпанској романси из песмарице из Антеврпена, из 1555. године: “Mis arreos son las armas/ Mi descanso el pelear”.

Шаства Брајант (Bryant 1873, 175) анализира бројне Локхартове преводе, даје примере и износи закључке у вези с квалитетом превода. Уочљиво је да је неке песме превео дословно, а неке веома слободно. Најслободније је превео, ако се уопште може рећи да је реч о преводу, управо маварску романсу, „Por la puerta de la vega“, за коју Брајант каже да се одмах уочава разноврсност метра који је користио, а затим и да је песма у великој мери плод Локхартове маште, пошто већине стихова нема у оригиналу, а велики део оригинал чак ни наговештава. „Његова песма је добра; једина грешка је што није добар превод. То је добра оригинална песма заснована на идејама романтике и опонашања карактеристичног духа“, „ипак треба похвалити Локхартову способност да поетски изрази слике које је у његовом уму евоцирао шпански приповедач“.

Локхарт типично преноси „суштинску радњу и дух или расположење оригинала, али његово извођење је далеко од тога да буде превод“ (Bryant 1973/2015, 112). Издваја превод старе романсе “Las huestes de don Rodrigo” као најбољи. Те романсе нема код Депенга, преносимо део у фусноти, као илустрацију.²⁴³ За превод романсе “Penitencia de don Rodrigo”, Брајант каже „Локхартов превод је, као и претходно наведено, по духу близак шпанском и такође је добра поезија. Пренете су најважније идеје, а иако Локхарт и не покушава да је пренесе дословно, одступања нису превелика“ (Bryant 1973/2015, 122). Нема је код Депенга. Наводи се и у *Дон Кихоту*. За романсу „La bella malmaridada“, „супротно својој уобичајеној пракси, дао је себи слободе у преводу, али нису озбиљне. (Bryant 1973/2015, 207) Видећемо касније како је Талфј представила превод романсе „Conde Arnaldos“. Брајант каже да је једноставност шпанског језика изгубљена додавањем стихова и претераном разрадом детаља (Bryant 1973).

Брајант закључује да „неки од његових превода су далеко од тога да буду сасвим задовољавајући. Имао је тенденцију да узима претеране слободе са многим баладама, и што човек боље познаје баладу то је мање задовољан Локхартовим верзијама. Нико није могао порећи да је Локхарт био у стању да ухвати лакоћу и дух свог материјала, али при томе резултат често више личи на оригиналну композицију него на превод. (Bryant 1973, 23)

За песме објављене у *Edinburgh Annual Register* Бусета копира стихове обе верзије који се разликују и закључује: „Ове строфе немају никакве везе са шпанским оригиналом, и у њима је Локхарт дао машти на вољу.“ (Buceta 1924, 506) Талфј пита Персивала, од ког тражи помоћ након што је стигла у Америку, у свом другом од три писма да ли је видео Локхартове преводе српских песама: „Јесте ли видели необичне преводе објављене у лондонском *Quarterly Review*, бр. 69? Ту су српске јуначке песме преиначене у метричке баладе“ (наведено у Coleman 1944, 91).

Брајант закључује да је Локхарт био успешан преводилац јер се „појавио у право време, и у пријатној комбинацији енглеског метра баладе и тема шпанске романсе, Локхартове баладе

²⁴³ “Last night I was the King of Spain,– to-day no king am I;
Last night fair castles held my train,– to-night where shall I lie?
Last night a hundred pages did serve me on the knee,
To-night not one I call mine own: –not one pertains to me. (Bryant 121)
“Ayer era rey de España, oy no lo soy de una villa;
ayer villas y castillos, oy ninguno poseía;
ayer tenía criados, y gente que me servía,
oy no tengo una almena que pueda dezir que es mía.

(Proyecto Romancero Panhispánico, <https://depts.washington.edu/hisprom/espanol/ballads/balladaction.php>).

су стекле популарност и брзо су постале прихваћене верзије међу читаоцима који нису из Шпаније (Bryant 1973, 231)

Други модерни критичар, Еразмо Бусета, сматра да су оригинали које је преводио разноврсни и да када романсе нису најбољег квалитета, може се рећи да их је усавршио. Међутим, када је реч о бољим песмама, губе се „*miserablemente sus puntos mas sutiles y sus contornos mas finos y admirables*“ (наведено у Bryant 1973, 23).

Тикнор за Локхартове преводе каже да су “*admirably spirited but very free translations*” (Ticknor 1854, 3:413), што га не спречава да му удели највећу похвалу од свих. Тикнор хвали Локхартов превод баладе “*Después que el Rey Don Rodrigo*”, каже да је „дело генија које превазилази све што ми је познато на било ком језику“ (Ticknor 1854, 1:127). За баладу “*Si el cavallo vos han muerto / Subid, Rey, en mi cavallo*” каже да је “*boldly translated by Lockhart*”, (idem, 145) и на другом месту да је преведена „са много духа, који, међутим, очигледно није тражио верност“. (366)

Џорџ Умфри је нешто умеренији у похвали и наводи: „неки преводиоци балада – Бајрон, Лонгфелоу, Сауди – писали су далеко боље оригиналну поезију него Локхарт; остали – Гибсон, Кушинг, Бауринг – надмашили су га у завршној техници својих стихова; али ниједан од њих није успео тако добро да спозна дух балада.“ Поетична вредност Локхартових најбољих превода даје његовим *Ancient Spanish Ballads* прво место у превођењу шпанских балада, а велика похвала коју му је дао Тикнор, може се сматрати праведним признањем његовом преводилачком генију. (Umphrey 1945, 489)

Макбет каже да је резултат Локхартовог преводилачког рада понекада изузетан, у смислу да се песма чита као оригинал. „*His translations did more than justice to the originals.*“ (MacBeth 1935, 145). Од свих балада у антологији за свега петнаест се може рећи да су релативно дословни преводи,²⁴⁴ а више од две трећине превода се довољно разликује од оригинала да би уопште могли бити названи правим преводима. Локхарт уме да буде дослован када жели, међутим „опште је познато да Локхартове верзије имају тенденцију да буду обрнуто од дословних“. Промене су сваке врсте, две од најчешћих су оне проширења и компресије. (MacBeth 1935, 41, 45–46, 48, 145). Циљ оба метода јесте да се постигне већа ефектност тамо где је то потребно. Као лако уочљив пример сажимања може се навести: “*The Funeral of the Count of Saldenha*”, која је скраћена са 30, на 18 редова, у “*Bernardo and Alphonso*”, са 56 на 44, а у “*The Zegri's Bride*” са 44 на 28. Као добру илустрацију онога што подразумева кондензација можемо узети говор освете из “*The Funeral of the Count of Saldenha*”, који изговара Бернардо над очевим мртвим телом, и која је скраћена са 13 редова на 4 у корист упечатљивости песме.²⁴⁵ Пређимо сада на проширења која су такође учестала као што је на

²⁴⁴ To су: *The Lamentation of Don Roderick, The Maiden Tribute, The Escape of Count Fernan Gonsalez, The Young Cid, The Cid and the Five Moorish Kings, The Cid's Courtship, The Cid and the Leper, The Death of Queen Blanche, The King of Arragon, The Vow of the Moor Reduan, The Flight from Granada, The Bullfight of Ganzul, The Escape of Gayferos, Juliana, и Count Alarcos and the Infanta Solisa*. Some of these have minor modifications, but others are almost slavish in their adherence to the Spanish. (MacBeth 41)

²⁴⁵ Go up, go up, thou blessed ghost, into the arms of God;

Go, fear not lest revenge be lost, when Carpio's blood hath flow'd;
The steel that drank the blood of France, the arm thy foe that shielded,
Still, Father, thirsts that burning lance, and still thy son can wield it."

Оригинална верзија у 13 редова гласи:

"Si el rey falta en su palabra, (dice) qué hará un villano?

Con tal sinrazon, Alfonso, buen nombre á tu hermana has dado,

Buen título á tu sobrino y buen pago á tu criado!

Pero no pende mi honra de tí, ni de aqueste agravio;

Que este brazo y esta espada me harán temido y honrado...

Seguro puedes ir de la venganza, amado padre, al espacioso cielo,

Que el acerado hierro de mi lanza, que de sangre francesa tino el suelo,

Y levantó de Alfonso la esperanza hasta el celeste y estrellado velo,

Ha de mostrar que no hay seguro estado, siendo Bernardo vivo y tú agraviado.

пример “Garcia Perez de Vargas” продужен са 35 на 52 реда, а “The Admiral Guarinos” са 85 на 116. “The Cid's Wedding” је слободно амплификован, посебно у живописним описима прославне свадбе.²⁴⁶ Дobar пример слободе превода је и “The Pounder”, на чијем примеру можемо видети и проширења и скраћења истовремено. Други, још бољи пример је “The Lamentation for the Death of Celin”, у којој се последњих пет стихова у оригиналу своди на један у препеву, а прва два ударна стиха су проширење у односу на један у оригиналу. У овим и многим другим случајевима, не ради се само о једноставном сажимању или пак проширењу, већ о модификовању безбројних детаља. Понекада те модификације буквално представљају суштинску прераду базирану на оригиналу. Друга посебна врста модификације је та у којој се комбинују два или више шпанских оригинала у један превод. Треба истаћи да су управо неке од најуспешнијих преведених балада заправо оне које се највише удаљавају од шпанских оригинала. “The Vengeance of Mudarra”, “The Bridal of Andalla”, “Zara's Ear-Rings”, и “Count Arnaldos”, четири које спадају у његове најбоље, истовремено су и веома слободно испеване. Најслободнију форму превода имају дела која су пре лирска него баладична, а у која спадају “The Song for the Morning of St. John the Baptist”, “The Wandering Knight's Song” и “Serenade”. Последње две се у толикој мери разликују од изворне да се слободно могу назвати потпуно оригиналном поемом. Једна од њих, “Serenade”, може се сматрати Локхартовим врхунцем у уметности превођења.²⁴⁷ Њу издваја и Локхартов биограф, Ендрју Ланг (Lang 1897, 316). Макбет закључује да „оно о чему се може расправљати је то у којој мери преводилац себи може дати слободу да модификује оно што преводи изван граница нужности? Остављајући ово питање без одговора, вратићемо се на чињеницу да је Локхарт изменио већину оригинала преводећи их на један или други начин, и да су генерално његове преправке биле у циљу побољшања.“ (MacBeth 1835, 47) Пример превода појединих стихова: „no la perderé, si puedo“ (мисли се на мараму), „never Moor that scarf, be sure, in proud Seville shall show“²⁴⁸, “La otra rascua de flores, esa fiesta general” измењено у: “And on that morn, more solemn yet, when the maidens strip the bowers, And gladden mosque and minaret with the first fruits of the flowers”(30).²⁴⁹

О Талфјиним преводима

Ни Талфјин превод није поштеђен извесних примедба: савременика (Ј. Грима, Ј. Копитара па и В. Карацића), и потомака (Г. Геземана, М. Ћурчина...) Између Гримових захтева о потреби веће привржености изворнику и Гетеове препоруке да више има у виду уши немачког читаоца, да Немцима буде разумљива и пријатна, приклонила се радије потоњем, верности целини а не појединостима, како је говорила. (Добрашиновић 76)

И Ћурчин предност даје Гримовом преводу, вернијем оригиналу, и истиче „својеглавог гђице Фон Јакоб”, која се испољава у томе што „она није увек хтела да послуша савете стручњака, и да мало умери своју преводилачку слободу” (Ћурчин 1905, 157–58). Као проблем у преводима Ћурчин види и Талфјину „стидљивост”, која се по њему испољава у томе што она изоставља или мења речи и читаве целине које су по њеним схватањима непристојне,

Uno soy solo, Alfonso, y Castellano, uno soy solo, y el que puede tanto,
Que deshizo el poder de Cárlo Magno, dejando á toda Francia en luto y llanto.
Esta es la misma vencedora mano que á tí te dió victoria, al mundo espanto,
Y esta misma te hará, vengado; que Bernardo está vivo y tú agraviado.”
(MacBeth 43)

²⁴⁶ „With antics and with fooleries, with shouting and with laughter,
They fill the streets of Burgos—and The Devil he comes after;
For the King has hired the horned fiend for sixteen maravedis,
And there he goes, with hoofs for toes, to terrify the ladies.” (MackBeth 1835, 26)
Строфа је изведена из следећег:

Diez y seis maravedís mandó el rey dar á un lacayo,
Porque espantaba á las fembras con un vestido de diablo.

²⁴⁷ Из *Општег романсера (Cancionero General)* из 1604. године: “Mientras duerme mi...”

²⁴⁸ Garcia Perez de Vargas, строфа 11

²⁴⁹ The Admiral Guarinos, строфа 11

и што жели да наметне западноевропско-витешке форме снажним и природним српским јунацима. Тако су нпр. клетве ублажене, а тиме је, по њему, начин изражавања лишен својих особености. Талфј оставља непреведене многе песме које сматра непристојнима. (Химштет-Фаид 2008, 227)

Талфјино посредовање одликују принципи превођења и велика способност прилагођавања. Давала је етнолошко-фолклорна објашњења у предговорима, есејима и напоменама уз песме. Али није остављала речи у оригиналу (Константиновић 2008, 159).

О Бауринговим преводима

Фрејзер је једном приликом писао како се чини да лукави Бауринг (“shrewd fellow”) „подеветнаестовекује” Енглезе јер „на једнак начин преводи са свих језика Вавилонa” (“nineteenth-centuryizing us with this same knack of translating from all the tongues of Babel”, 1830, 433). Сетимо се да је њему управо битно да то не чини.

Баурингови написи и преводи су преводи једног од најугледнијих енглеских преводаца и људи од пера тог времена. (Кољевић 1975, 88).

Питер Франс врло оштро критикује Баурингове чешке преводе, каже за њега да „није нарочито надарен писац” (“this not particularly gifted writer”), и да му преводи, иако занимљиви, нису истакнути (“however interesting, are not distinguished”) (France 2008, 309). И на другом месту: “No doubt one cause of this familiar air is Bowring’s lack of inventiveness as a writer.” (France 2008, 75)

Независно од поређења с Локхартовим преводима, Суботић је установио још један доказ да је Бауринг директно превео, и то дословно, с Терезиног немачког превода. Стихови 21 и 22 у Терезином преводу не налазе се уопште у оригиналу, а Бауринг их такође има у свом. Суботић сматра да Бауринг јесте консултовао изворник, има доказа да је тако, али није темељно (видети даље анализу у Subotić 1827, 635 и даље). Често је наслове прилагођавао оригиналу, док би саму песму превео с немачког, али се не може установити никакво правило у вези са тим. Често је у белешкама грешио приликом објашњавања рода или броја, поведен немачким родом или бројем.

Баурингова антологија је краћа од Терезине, међутим, нема ниједне песме код Бауринга а да није укључена у Терезину антологију (Subotić 1927, 636).²⁵⁰

Све што је превео на енглески настало је, како је Шо истакао, дестилацијом кроз алембик посредничког језика (“alembic of an intermediary tongue”). (Shaw 1843, 282)

Момчиловић даје добар преглед оцена Баурингових превода, те га овде у целости преносимо: „Јовановић и Суботић детаљно су анализирали Баурингове преводе и неповољно их оценили. Утврдили су доста грешака, омашки, а и произвољног превођења, проширивања и додавања [...]. Владета Поповић је Баурингов рад оценио нешто блаже, мада његова оцена проистиче више из разумевања преводиочевих тешкоћа него из критичког разматрања урађеног посла [...] Слична је и оцена Рудолфа Филиповића [...]. Одмерен је и углавном позитиван суд Светозара Кољевића [...]. Он сматра да 'његов превод иако далеко од тога да досеже својства и статус некаквог преводачког класика, ипак представља вешто и углавном верно преношење основних својстава нашег народног песничког израза на енглески језик!'” (Момчиловић 1987, 3)

Шапта Брајант каже да су Баурингови преводи прилично дословни, али превише песнички и да у великој мери чувају једноставност и изравност изворника. (Bryant 1973, 31) Шапта Брајант не посвећује много пажње Бауринговим преводима. Коментари су увек сведени и углавном позитивни, попут: “The translation is quite literal, without being strained or awkward.” (Bryant 1973, 205) Или: “Although faithful to the model, the translation has all the ease of an original composition.” (218) У вези са Бауринговим преводом чувене шпанске новелистичке романсе “Fonte frida, fonte frida”, каже: „Баурингов превод је прилично дослован, али довољно свеж и

²⁵⁰ Вук је објавио 406 „женских” и 73 „јуначке”, Талвј је превела 204, а Бауринг 107. (Subotić 1927, 636)

поетичан. То је типично за композиције које су му донеле репутацију једног од бољих преводилаца лирских балада.” (Bryant 1973, 215)

Амфри сматра да су неки од Баурингових превода песнички драгуљи (“poetic gems”). (Umphrey 1945, 490)

Талфј Бауринга спомиње у чланку из 1834. „Ова мала збирка садржи и добар и духовит увод, који служи да се јасно види не само стање Срба посебно, него и однос словенских народа међу собом уопште; са изузетком неких грешака у погледу класификације.” (1834, 398) Мешутим, Талфј је Бауринга оптужила да је плагирао. Чињеница је и да је многе оптуживала, вероватно с разлогом, за плагијат (руског преводиоца Петра П. Гецеа, Бауринга). Више о томе код Добрашиновић (2008, 62–63).

Персивал, који је научио руски, српски, пољски и чешки, окренуо се против свог некада узора, сматрајући га површним. Американац Џон Нил пише 1833. у Њујорку да је Баурингов преводилачки метод необичан а резултат добар али да су преводи парафразе и да нису верни оригиналу а требало би да буду. Џон Нил такође сматра да ако можемо судити по вредности и креативности Баурингових оригиналних дела, можемо бити сигурни да „горућу страст, неодољив патос и страшну сублимност великих северних песника не може превести он.” Није ценио Бауринга, али је одавао признање његовој великој репутацији у Европи и Америци. (Coleman 1940, 457)

Темељну анализу Бауринговог превода песме „Диоба Јакшића“ урадио је Ненад Томовић (Томовић 2022).²⁵¹ Констатује да је Баурингов превод песме „Диоба Јакшића” изузетно добар чак и према савременим мерилима (Томовић 2022, 85).

Талфјина критика Локхартовог превода

Тереза наводи прво превод песме “Conde Arnaldos” у два ступца, један Локхартов, други Баурингов. Пренећемо део романсе и додати одговарајући део романсе у оригиналу, бољег поређења ради. Иначе у питању је романса за коју Палома Дијас-Мас (Paloma Díaz-Mas 1994, 279–283) каже да спада у ред контроверзних, и да је доживела разна тумачења. Тумачена је као загонетна, пустоловна, као хришћанска алегорија, као еротска, демонска итд. Верзије сачуваних фрагмента се прилично разликују. Верзије које објављује Дијас-Мас су једна шпанска из *Cancionero* из 1550. и једна сефардска. Песма иначе развија формулу замењене ловине. Оригинал је овде Демингов, из 1817. године.

За оно што је у курзиву Талфј каже да се не може наћи нигде у оригиналу, и тачно је.

Тафј дословно преводи једанаести и дванаести стих „And the mariner who guided it, (the galley,) recited a song, и додаје да је „морнар“ код Локхарта постао *gray-haired* sailor, а код Бауринга *When clear-voiced helmsman* и закључује “Our readers are aware, that English translators can make any thing out of nothing.” (Tavj 1842, 421).

Табела 4. Упоредни преглед превода романсе “¡Quién hubiese tal ventura...”

²⁵¹ „Диоба Јакшића” у преводу на енглески Џона Бауринга / Ненад М. Томовић // Књижевне и културне интерференције између књижевности на српском и на енглеском језику = Literary and Cultural Interconnections Between Serbian and Anglophone Literature / [ed. Бошко Сувајић, Александар Јерков, Мина Ђурић, Ненад Томовић]. – ISBN 978–86–6153–703–5. – Vol. 1 (2022), p. 83–92.

Оригинал (Derrington 1817, 199)	Локхарт	Бауринг
¡Quién hubiese tal ventura	Who had ever such adventure,	Who was ever sped by fortune
Sobre las aguas del mar,	<i>Holy priest or virgin nun,</i>	O'er the Ocean's waters, say,
Como hubo el conde Arnaldos	As befel the Count Arnaldos,	As the <i>happy</i> Count Arnaldos,
La mañana se San Juan!	At the rising of the sun.	On the morn of Juan's day?
Con un falcón en la mano	On his wrist the hawk was hooded,	In his hand he had a falcon
Á caza iba, á cazar;	<i>Forth with horn and hound</i> went he,	And he went to chase the game,
Vio venir una galera	When he saw a <i>stately</i> galley	When a <i>gay and splendid</i> galey,
Que a tierra quiere llegar:	Sailing on a <i>silent</i> sea.	To the shore advancing came.
Las velas traía de seda,	Sail of satin, <i>mast of cedar,</i>	All its <i>fluttering</i> sails were silken,
La jarcia de un cendal;	<i>Burnished poop of beaten gold, Many a morn you'll have your falcon. Ear you such a bark behold. Sails of satin, masts of cedar, Golden poops may come again. But mortal ear no more shall listen. To your gray-haired sailor's strain Heart may beat and eye may glisten Faith is strong and hope is free But mortal ear no more shall listen To the songs that rule the sea</i>	All its shrouds of cendal clear,
Marinero que la manda		And the <i>gay and clear-voiced</i> helmsman.
Diciendo viene un cantar	When the <i>gray-haired</i> sailor chaunted,	Sang a song <i>so sweet to hear:</i>
Que la mar hacía en calma,		That the waves were calm and silent,
Los vientos hace amainar;	Every wind was hushed to sleep,	And the <i>noisy</i> storm-wind hushed;
Los peces que andan al hondo,	<i>Like a virgin's bosom panted All the wide reposing deep. Bright in beauty rose the star-fish,</i>	And the fish that lives the deepest,
Arriba los hace andar,	<i>From her green cave down below;</i>	To the water's surface rushed.
Las aves que andan volando,	<i>Right above the eagle poised him,</i>	While the <i>restless</i> birds were gathering,
Las hace en el mástel posar:	<i>Holy music charmed him so.</i>	Listening on the masts, and still;
„Galera, la mi galera,	<i>Stately galley! glorious galley!</i>	“O, my galley, O, my galley,
Dios te me guarde del mal.	God has poured his grace on thee!	God preserve us now from ill.

Читалац је свестан да је цело значење оригинала, које је Бауринг стриктно следио, Локхарт изопачио. „Док шпански морнар рецитује да заштити своју галију од опасности, морнар господина Локхарта пева песму тријумфа, да је Бог већ излио милост на његов брод (Talvj 1842, 425). Уочљиво је да се губи једноставност, да се кити.

Метрика

Бауринг

Менендес Пидал на самом почетку представљања Бауринговог доприноса каже да је „изванредан по покушају увођења асонанце у енглески метар“ (Menéndez Pidal 1953:259) Готово сви критичари сматрају да је пре свега поклањао пажњу метру (Coleman 1840, 437; Bryant 1973, 31).

Слично као што је Питер Франс указао на метричку верност оригиналу и песничку слободу приликом превођења народне поезије у Бауринговим преводима са шпанског, Суботић такође истиче да је пренео метрику оригинала, нарочито код епских песама. Лирске је преводио слободније, како сам каже уз “some latitude of expression” (Bowring 1827, xlvi). Исто као Франс, примећује и дозу генеричке сентименталности (“the verge of the namburyramby”, Subotić 1927, 636). Амфри поклања веома много пажње анализи метра у ком је Бауринг преводио. (Umphrey 1945, 490) „Иако је Бауринг користио консонантску риму у већини превода, његово препознавање асонантске риме као суштинске карактеристике шпанске романсе одвело га је у узалудно (“futile”) експериментисање римом ако се посматра из угла његове несумњиве песничке способности.” (Umphrey 1945, 490)

О Бауринговом покушају да уведе асонантску риму у енглески говори и Бусета у чланку из 1924. посвећеном британским преводима. Каже да је Тикнор нарочито хвалио тај покушај у својој *Историји шпанске књижевности* из 1854. године. (Buseta 1924, 515) За тај превод Бусета каже да је “bastante desastrada” (прилично катастрофалан).

Локхарт

Видели смо већ да Локхарта одликује песнички таленат. Међутим, он је преводио у метру енглеских и шкотских балада.

Локхарт је кратки метар романсе преносио као дугачки епски метар, чиме је песму чинио епском, не баладичном (Rodríguez Palomero 1993, 251). Тај приступ је заправо нашао код Грима. Локхарту је позната и Гримова антологија, на њу се позива у уводу да поткрепи свој приступ превођењу песничке форме. Каже за Грима да је шпанске романсе превео у облику за који мисли да је њихов изворни облик (дужи стихови подељени на два краћа) и да га је у томе следио (наведено у Umphrey 1945, 488). Критичари сматрају да је тако учинио да звуче „домаће“ (Lang 1897, 314; Umphrey 1945, 493)

Тереза не очекује да асонантска рима буде адекватно пренета у енглески јер је сасвим страна духу енглеског језика и била би потпуно изгубљена за енглеско ухо“. Слаже се у томе с Локхартом. Међутим, сматра недопустивим то што Локхарт није уложио ни најмањи напор да разуме и пренесе трохејски стих (1842, 421-423). Није пренео ни изворну асонантску риму.

У приказу из 1823, Вилсон каже да Локхарт „преводи као да не преводи, већ излива сопствене емоције“; резултат је скуп списа који му „даје право да се рангира међу најбољим од наших живих песника“. (наведено у Saglia 2019, 92).

Па ипак, не треба преувеличавати значај и опсег овог интересовања за нашу народну поезију у овом периоду — оно је под сенком онога што се о њој мислило у немачком кругу. Коначно, ни млади Скот није баш Гете; а ни његово интересовање за нашу народну поезију није било равно Гетеовом ни по трајању, а камоли по плодовима, без обзира на то што је и Гетеово јаче интересовање било пролазно. Ни међу нашим раним приказивачима Вукових збирки у Енглеској и САД нема личности Гримоваг формата и значаја. Није, најзад, ни Баурингов превод — ма како значајан, чак ни изворан; иза њега чак не стоје ни оне године рада, па ни оне заносне сублимације фрустрираних осећања једне отмене младе девојке према Гетеу, па ни литерарни амбијент у којем је, у оквиру Хердерових и Гримових схватања настао класични немачки превод. Штавише, Баурингов превод није никада ни прештампан у целини, а да и не говоримо о томе да он никада није стекао ни приближно онај статус образованог класика — онај статус превода Талфјеве који се огледа, рецимо, и у томе што Енгелс педесетак

година после његове појаве, даје Марксовој кћери Елионори, која је била послата код њега у Манчестер 1869, поред друге лектире, и ту књигу наших народних песама на немачком. Па ипак, прва половина деветнаестог века означава трајно утемељење англосаксонског интересовања за нашу народну поезију, интересовања која ће готово непрекидно тећи и расти да би тек у најновије време дало тако сјајне и занимљиве резултате. (Кољевић 1975, 88). Наводно је и Ниче користио Талфјине преводе.

Шести део

Или о културном моделу нације и наративним стратегијама

О на(ра)цији и стратегији измаштавања

Нација

Током XIX века империје и националне државе су највеће политичке заједнице људи. (Blanning 2000, 217) Надмашује их по величини неколико светских религиозних заједница (хришћанска и муслиманска), али оне не представљају политичке ентитете (Osterhammel 2015, 393).

Историчари сматрају деветнаести век ером национализма и националних држава. (Osterhammel 403).²⁵² Чињеница је и да је национализам обликовао усмену књижевност и усмена књижевност обликовала је национализам (France & Haynes 2004, 430). Иако настаје у XIX веку, национализам вуче корене из XVIII века, из Хердеровог веровања у индивидуалност нација, Русоовог веровања у суверенитет нације, општег дискурса о националним посебностима и „карактерима“. Са Наполеоновим ратовима и „жестоком огорченошћу Француском“, долази романтичарски идеализам, који види национални карактер као духовни принцип, душу, културу нације, а посебно њен језик као одраз те душе и суштине, и уверење да се сва култура мора посматрати као органско повезивање традиције кроз генерације и векове “(Leerssen 2007, 125–126).

Андерсон (Anderson 2006, 3) каже да је нацију, националност и национализам тешко дефинисати, а још теже анализирати. У поређењу са утицајем који национализам има на савремени свет, теоријска литература о национализму је врло штура. Хју Сетон-Вотсон (Hugh Seton-Watson), према Андерсону аутор најбољег текста о национализму на енглеском говорном подручју, „тужно констатује“ да је немогуће осмислити научну дефиницију нације, иако је феномен постојао и постоји. Андерсон такође каже да теоретичаре „често иритира“ постојање три парадокса. Први је, објективна модерност нације у очима историчара, наспрам субјективне древности у очима националиста. Други, формална универзалност националног као концепта. И трећи, политичка моћ национализма, спрам његовог филозофског сиромаштва, па чак и кохерентности.

Термини *нација*, затим *народ* уместо *нација* и придев *национални* широко се употребљавају, чиме значење постаје извесно „неухватљиво“. Национализам може тако бити грађански, етнички, модерни, исконски итд. (Beller & Leerssen 2007, 14–15)

Три су главна теоријска приступа поимању нације: примордијални, етносимболички, и модернистички. Примордијализам (или још, перенијализам) сугерише да су нације увек постојале, да је национализам природан феномен, тј. да су нације природне, древне и трајне људске категорије, којима припада природно или морално право да се уједине у своје властите државе. То је био случај са Немачком. Немачки романтичари, посебно Хердер и Фихте гледали су на нације као политичке ентитете који чекају буђење. Лерсен мисли на примордијализам када каже да почетком XIX века настаје „идеологија која човечанство види као природно подељено на нације, свака са својом различитом културом и карактером, од којих свака заслужује посебну државу засновану на верности, при чему свака заповеда превасходну оданост својих чланова“ (Leerssen 2007, 101–102). У етносимболизму нације су динамичан феномен који еволуира, а важну улогу у еволуцији имају симболи, митови и традиција.

Модерни приступ који нацију посматра као производ модерног доба заменио је примордијализам као доминантно објашњење национализма. Заговорници овог приступа Ернест Гелнер (Ernest Gellner), Бенедикт Андерсон и Ерик Хобсбаун (Eric Hobsbawm) сматрају да је национализам настао током касног XVIII века услед процеса модернизације, као што су индустријализација, урбанизација, масовно образовање и демократске револуције, који су

²⁵² Студије национализма су наишле на велико интересовање најпре међу интелектуалним историчарима попут Берлина (Isaiah Berlin) и Кона (Hans Kohn), а потом и у далеко ширем научном аудиторијуму (Ernest Gellner, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, A.D. Smith).

омогућили развој националне свести. Они описују нације као „замишљене заједнице“, термин који је сковао Бенедикт Андерсон. У одговор примордијалистима, Гелнер тврди да „национализам није буђење народа ка самосвести, већ измишљање нација тамо где оне не постоје.“ Дакле, модернисти сматрају да је нација замишљена, а примордијалисти да је стварна.

Нама су и примордијализам и модернизам у приступу нацијама значајни за тезу јер је примордијализам одлика романтичарског грађења модела нације, а модернизам одлика савремених приступа нацији.

Према Андерсону, нација је друштвено конструисана, политичка заједница (*imagined community*, или *imagined political community*): „У антрополошком духу, дакле, предлажем следећу дефиницију нације: то је замишљена политичка заједница, замишљена двојачко и као инхерентно ограничена и као суверена. Нације су замишљене као ограничене (*limited*), јер чак и оне највеће, имају своје оквире, границе, ван којих живе друге нације. Замишљене су такође и као суверене (*sovereign*) јер је концепт створен у ери када су просветитељство и револуција уништили легитимност божанског поретка и хијерархијска династичка царства.²⁵³ Национални сан о слободи је отелотворен у сувереној држави. Коначно, замишљена је као заједница равноправних (*community*), јер без обзира на актуелну неједнакост или експлоатацију која постоји у свакој нацији, она је увек замишљена као „дубоко, хоризонтално братство“ (Anderson 2006, 8), у име ког су „онолики милиони људи у претходна два века били вољни не толико да убијају, колико да погину за тако ограничену имагинацију“ (Anderson 2006, 8). „Замишљена је зато што припадници чак и најмање нације никада неће упознати већину својих сународника, срести их, чак ни чути за њих, али у главама сваког живи слика њиховог заједништва.“ (Anderson 2006, 6). Замишљена заједница нације настаје у спрези са развојем штампарства, урбанизације, индустријализације и империјалистичке економије, претапајући се у нове облике имагинације. Замишљена прошлост нације конструкт је садашњег времена.

Критикујући Андерсонов концепт нације као замишљене заједнице, Крег каже да је таква нација унисона (Craig 2001, 23), и констатује да Андерсон не спомиње грађански рат као разлог успостављања, што је у супротности са чињеницама. „„Али нације су, као што Скотови романи исувише сликовито илуструју [...] утемељене у грађанском рату [...] и уједињене сталним или потенцијалним сукобом“ (Craig 2001, 23). „Раздор унутар граница, и етичких и територијалних, тачнији је опис нације од Андерсонове унисонности, „братски сукоб“ прикладнији од „дубоког, хоризонталног братства“ (Craig 2001, 24). Крег додаје да је једна неочекивана консеквенца Андерсоновог концепта нације као замишљене заједнице и то да је „сваки уметник, потенцијално, проналазач нације, а сваки критичар прави тумач наше једине историје, историје стварања наших имагинарних заједница“ (Craig 2001, 28).

Постоје најмање два типа националних држава: етничке националне државе, на пример Немачка, и грађанске националне државе, на пример Француска. О томе пише Остерхамел у књизи *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century* (2015).

Национална држава је у *Оксфордском речнику енглеског језика* дефинисана као „проширена заједница људи, који су међусобно блиско повезани заједничким пореклом, језиком или историјом, како би се формирали у посебну расу или народ, обично организован као посебне политичке државе које заузимају одређену територију.“ Катан наводи истраживање урађено у Европској унији 2018. године по ком 93% интервјуисаних грађана ЕУ осећа приврженост својој земљи и закључује да појединци имају јасну представу о томе где културно припадају (Katan 2021, 31).

Неологизам етнија (*ethnie*) настао је у савременој науци, као прецизнија алтернатива појму нација, изведен од грчког *ethnos* да дефинише групу интерсубјективно повезану заједничком самоидентификацијом, која укључује заједнички смисао за културу и историјски

²⁵³ „Древне монархије уједињују потпуно различите популације. Не постоји енглеска династија која влада Енглеском још од XI века. Које су националности Бурбони?“ (Anderson 2006, 25)

континуитет (Leerssen 2006, 16). Етницитет значи колективно прихватање заједничке слике о себи.

Државе-нације су и друштвене структуре и културни модели, и могу се разумети само у међусобном односу (Bennardo 2014, 43).²⁵⁴

Хан Кон у *Encyclopedia Britannica* прави разлику између уставне политичке и етничке нације: „Уставна политичка нација има своју државу, национални суверенитет, сопствену територију, политичке институције и националне установе у свим областима друштвеног живота. Етнички концепт нације повезује све људе који деле заједничко етничко порекло, језик, историју и културу. Нација је заједница људи формирана на основу комбинације заједничких карактеристика као што су језик, историја, етничка припадност, култура и/или друштво. Нација је, дакле, колективни идентитет групе људи схваћених као што је дефинисано тим карактеристикама. Неке нације се изједначавају са етничким групама (етнички национализам), а неке се изједначавају са припадношћу друштвеном и политичком уставу (грађански национализам и мултикултурализам). Током историје, људи су били везани за своју родбинску групу и традицију, територијалне власти и своју домовину, али национализам – веровање да држава и нација треба да буду усклађени као национална држава – није постао истакнута идеологија све до краја XVIII века.“²⁵⁵

Компоненте културног модела нација

Нација као и сваки други културни модел има дефинишуће компоненте које се јасно уочавају већ у самим дефиницијама. Циљ нам је да их издвојимо и предложимо као компоненте културног модела нације. Колико је нама познато, то још није урађено, иако се, наравно, о компонентама говори веома често и темељно. Када смо почели истраживање, рачунали смо на то да је културни модел нације описан, међутим, то није био случај. У том смислу, наша амбиција није да дамо коначан културни модел нације, већ да предложимо нацрт који пре свега нама служи да кохерентно одговоримо на питање какви су културни модели Шпаније и Србије, и које је место (преведене) народне поезије у културном моделу, а свакако може послужити даљој разради. Додатно, елементи културног модела нације којима се ми бавимо не односе се на националну државу. Националност и држава су концепти који су настали након периода који је предмет тезе.

Издвојићемо све компоненте и описати оне у којима народна поезија има важну улогу.

Важно је држати на уму да се универзални народ романтизма групише у нације управо захваљујући различитим компонентама као што су језик, историја, порекло итд. У том смислу, главна компонента сваке нације је, по нашем мишљењу – НАРОД, у русоовском значењу, народ који „смело ступа на позорницу историје у Француској револуцији насупрот племству (Ковић 2021, 76), носилац суверене моћи, „етничка или грађанска заједница довољно политички, војно и религиозно јака да се уздигне“ (Филиповић),²⁵⁶ „велики колектив који схвата себе као политичког актера са заједничким језиком и судбином“ (Osterhammel 2015, 404). „У нацијама, центар власти више није краљ, већ слободни људи“ (Leerssen 2006, 52). „Нација је могла постати пандан краљу, чак и краљев противник“ (Leerssen 2006, 51).

„Шта је онда нација?“ (“Qu’est-ce qu’une nation?”)²⁵⁷

У дефиницијама се као компоненте, или категорије нације најчешће издвајају компоненте које Бенардо (Giovanni Bennardo) назива формалним, или нормативним, а то су језик, историја, религија и територија.

„Три су нивоа националног идентитета: „званични“ нормативни критеријум (језик, територија, религија, историја), фолклор (особине људи, приче), нормализација разлика

²⁵⁴ О спајању студија друштва и културе пише Ђовани Бенардо у студији *Cultural Models*..

²⁵⁵ Kohn, Hans (2018). Nationalism. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/nationalism>

²⁵⁶ Лична комуникација са Ј. Филиповић.

²⁵⁷ Ернест Ренан (Ernest Renan) поставио је питање „шта је онда нација“ у свом чувеном предавању из 1882.

културних група унутар нације, међусобно препознавање као припадника исте културе“ (Bennardo 2014, 153).

„Нација се различито дефинише у различитим земљама. То скоро увек значи говорити истим језиком. То често значи да имамо исту религију. За нације се каже да имају историјске везе које су, како се обично тврди, претходиле постојању државне структуре. Велики део овога, не све, митологија је. И скоро ниједна држава није ни близу да буде права национална држава, иако мало ко то признаје.“ (Wallerstein 2004, 91).

„Термин 'нација' означава групу људи уједињених заједничким пореклом, или, још лабавије, заједничком историјом, језиком или пореклом“ (Beller & Leerssen 2007, 377). Исти аутор на другом месту: „Све до седамдесетих година XIX века нације су сматране унутаревропским (intra-European), антрополошки одвојеним германским, латинским, келтским и словенским ентитетима (Germanic, Latin, Celtic and Slavic bloodstreams). Сваки са својим физичким карактеристикама, сопственим језиком, сопственом културом и погледом на свет, сваки детерминистички везан за унапред одређену, готово метафизичку лојалност држави која их је инкорпорирала (Beller & Leerssen, 2007, 379).

„Основна 'прича' једне нације може бити изграђена око комбинације етничких атрибута, вредности и принципа, и може бити блиско повезана са наративима припадности.“ (Anderson 2006, 46).

Године 1882. Ернст Ренан оспорава филолошки и антрополошки, и било какав други природни детерминизам и уместо тога види националност као групу људи који деле осећај припадности. Ренан је тврдио да најснажнији фактори кохерентности групе нису објективни (раса, језик или географија), већ су историјска сећања на заједничка достигнућа и заједничка тешка времена (наведено у Beller & Leerssen, 2007, 379).

„Сва друштва се базирају на осећају припадности групи“ (Lewis 2011, 4–5).

Закључимо Лерсеновим (Beller & Leerssen 2007, 13) приступом теми национализма као културног феномена. Сматра да се феномен обликује у спречи материјалног и политичког развоја с једне стране, и интелектуалних и поетских рефлексија и артикулација са друге. „Стога, говорећи о национализму можемо га разматрати као нешто што произилази из процеса модернизације, или пак друштвене категорије 'нације' или 'етницитета'. 'Национализам' није само осећај националне припадности, или пак етничке различитости, већ се посматра у оквиру специфичнијег и рестриктивнијег значења политичке идеологије која се базира на комбинацији три основне претпоставке: а. да је нација најприроднија, органска колективна заједница људи са већим степеном лојалности него било која друга врста савеза; б. да мандат и суверенитет државе произилази из њене инкорпорације у конститутивну нацију; ц. да територијална и друштвено-политичка подела човечанства у државе које се поклапају са 'националним' линијама (културним, језичким, етничким), представља најприроднију поделу. Ово је сасвим у складу са најраспрострањенијим важећим доктринама.“

Културни модел нације саграђен је у односу на културни модел Европе, романтичарски је конструкт модерног доба. Еврооријентализам је форма евроцентризма, наратив либерално-буржоаске цивилизације. The counterpart of the liberal-bourgeois narrative of Western civilization is the narrative of its “others,” for in every binary construction of identity the excluded “other” and the self that gained consistency by means of that exclusion depend on each other; both identities are part of the same discourse. (Adamovsky 2005, 591)

Састоји се од скупа општих категорија у оквиру којих се даље идентитет организује интерно и екстерно у односу на „другог“.

Кључна категорија културног модела нације је, поред компоненте НАРОД, идентитетска – ДРУГИ. Национални идентитет Европљана дефинише се у односу на не-Европљане. Национални идентитет нације у оквиру Европе дефинише се у односу на друге нације.

Културни модели нације стабилни су, осим када се налазе на „међи“ светова. Шпанија и Србија у доба романтизма нису европски предели, имају оријенталну „ноту“, која их у машти удаљава од Запада.

Народна поезија извор је не само садржине за компоненте културног модела нације, већ и неких од кључних општих категорија, попут „духа народа“, „језика“, „древности“, и коначно компаративног „другог“ јер као универзални људски феномен даје подлогу за поређење онога што је различито. Она сама је важан део модела, и то као *ексклузивна* народна песма на датом народном језику.

Компоненте културног модела нације су ЈЕЗИК, ИСТОРИЈА, РЕЛИГИЈА, ТЕРИТОРИЈА, ПОЛОЖАЈ у односу на Европу, затим ПОРЕКЛО, укључујући заједничку судбину, (ЕТНИЧКА) ПРИПАДНОСТ, КУЛТУРА, укључујући материјалну културу и ФОЛКЛОР, ДУХ, укључујући КАРАКТЕР, затим ЛОЈАЛНОСТ и СУВЕРЕНОСТ.

Најприближнији приступ нашем у погледу културног модела нације, нашли смо у Делантијевој (Gerard Delanty) студији *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, објављеној 1995, у којој „настоји да објасни како се идеја Европе везује за процесе формирања колективних идентитета, који појачавају доминацију центра над периферијом, и који могу бити основа личних идентитета“. У нашем случају, националних идентитета. „Варијабле у томе су језик, религија, свест о историји, националност, граница, материјална и естетска култура и националност“. Он затим повезује Европу са пет дискурса њене кристализације: дискурс хришћанског света, просветитељски дискурс цивилизације, дискурс културе с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, хладни рат (Delanty 1995, 13). Ми се у тези бавимо просветитељским и романтичарским дискурсом.

Узели смо његове варијабле као основу, како смо већ објаснили, искључили смо држављанство, и допунили модел нашим увидима из анализе литературе а посебно анализе романтичарског дискурса нације у Немачкој.

Успоставили смо кључну компоненту културног модела нације од које полазе све остале: Универзални НАРОД, постаје нација разликовањем у односу на ДРУГИ народ, и то на основу компонената културног модела. У том смислу, све нације имају ове компоненте, али се садржине разликују. У оквиру ових компоненти развићемо касније и бинарне опозиције.

Компоненту „другог“ народа налазимо код Хердера, који је нацију доживљавао као „заједницу коју чине сродство и историја и друштвена солидарност и културни афинитет и коју су с временом обликовали клима и географија, образовање, *односи са суседима* и други фактори, а на окупу је највише држао језик, који је изражавао колективно искуство групе“ (наведено према Craig 1990, 24, курзив је наш).

Покушали смо и одустали од тога да уклопимо Хофстедове димензије националних култура које припадају категоријама идентитета, вредности и институције. То би, по нашем мишљењу, захтевало развијање посебног приступа.²⁵⁸

Груписали смо компоненте у седам целина, прегледности ради.

Верујемо да је ово само нацрт нечега на чему се може тек радити.

²⁵⁸ „Постоје три врсте разлика између земаља и региона: Идентитет одговара на питање „Којој групи припадам?“ Често је укореењен у језику и/или верској припадности, а видљив је и осећају га како носиоци идентитета тако и окружење које га не дели. Идентитет, међутим, није суштински део националних култура. Идентитетске разлике су укореењене у пракси (заједнички симболи, хероји и ритуали), не нужно у вредностима. Вредности су имплицитне: оне припадају невидљивом софтверу нашег ума. Неки извори се позивају на културни идентитет да би описали оно што бисмо назвали групним идентитетом. Групе унутар или међу земљама које се међусобно боре на основу својих различитих идентитета могу врло добро да деле основне културне вредности; ово је било или јесте случај у многим деловима Балкана, за католике и протестанте у Северној Ирској, и за фламанске и француске говорнике у Белгији.“ (Hofstede 2012, ?)

Табела 5. Елементи културног модела НАЦИЈА

НАРОД, сувереност, припадност и лојалност - ДРУГИ народ(и)
ДУХ гениј народа, машта, креативност, народна књижевност, свест о страдању и свест о заједничкој судбини – фундаменталне, јединствене, ексклузивне приче о нацији
ЈЕЗИК
ИСТОРИЈА, заједничка прошлост, свест о историји, обичаји
ПОРЕКЛО, етницитет, етничко порекло, биолошка повезаност
ТЕРИТОРИЈА, граница, територија коју заузима, положај у односу на Европу или у њој, географско порекло
РЕЛИГИЈА
КУЛТУРА, вредности, припадање
КАРАКТЕР

Културни модел нације и (преведена) народна поезија

Језик

У складу са дихотомијом универзалног и националног, језик је основа националности и заједничке прошлости народа јер без језика нема комуникације, дословно нема историје. Будући да изражава колективно искуство групе, језик држи нацију на окупу (Craig 1990, 24). Менендес Пидал у свом чувеном предавању о „Првобитној шпанској лирској поезији“ из 1919. године каже да она настаје са језиком самим („con la lengua misma“). Одјек Хердеровог гледања на народну као на израз младе културе, тј. нације уочљив је код британских преводилаца и приређивача. Године 1783. у *Одабраним шкотским баладама* Џон Пинкертон на самом почетку пише есеј “On the oral tradition of poetry” и каже: “For poetry appears not to require a labour of disquisition, or aid of chance to invent, but is rather the original language of men in an infant state of society in all countries.” Напомиње да је његова једина намера овде да да “a brief account of the utility of the Oral Tradition of Poetry in that barbarous state of society which necessarily precedes the invention of letters and of the circumstances that conspired to render it easy and safe.” (Pinkerton 1783, xvi) Јасно је уочљив метанаратив прогреса од варварства ка цивилизацији.

Тако ће Фихте рећи за Немачку да је исконски народ са својим исконским језиком (Kokjara 1985, 261), а Хердер ће језик сматрати неодвојивим од мисли, и јединственим изразом одређене културе (Saul 2009, 8). Матерњи језик је за њега био „нека врста резервоара најоригиналнијег појма народа“ (Berman 2007, 39). Олсон за Хердеров национализам каже да је „лингвистички утемељен културни национализам“ (Olson 2008, 121). И данас често наилазимо на овај став. „Заједнички језик је створио и уједињује нацију“ (Munday 2012). Језик је идентификатор групе (Anderson 2006; Hofstede 2010).

У чланку из 1836. године посвећеном народној поезији тевтонских нација („Popular Poetry of the Teutonic Nations“, 1836, 265–266) Талфј каже: „Често смо били запањени

истинитошћу Хердере опаске да је линија карактеристичне разлике далеко оштрије повучена између народне поезије различитих нација, него између њихових штампаних књижевности. Учени писци позајмљују или опонашају једни друге; док аналогичне у народним представама треба приписати само слагању у заједничкој природи. Углавном, у погледу ових карактеристичних разлика, ове последње би требало да буду од најдубљег интереса за филозофа и историчара. Различити језици различитих нација су складишта њихових мисли и сензација. Благо које се ту накупило током векова, обогачено сваким мислећим и маштовитим умом, али и често фалсификовано страним утицајем и недостатком расуђивања, исковано је у најнационалнијем, у најидиоматичнијем облику, у традиционалним приповеткама и народној поезији. Заиста постоји симболички језик заједнички за људску расу; али само у својим главним обрисима; све финије нијансе су резултат климе или историјских утицаја.”

Потпуно исто уочавамо и код Волтера Скота. У *Есеју* о народној поезији Волтер Скот износи мишљење које у потпуности осликава ово о чему смо писали и врло јасне одјеке Хердера. Наиме, по њему, нације (“nations”) у својој раној доби, имају склоност да негују неку врсту примитивне поезије (“rude”, “primaveral poetry”). То је аксиом, то је нешто што сви морају признати (“all must admit”). Ту поезију одликује исти општи карактер у свим нацијама. Међутим, такође је очигледно, да се поезија различитих поднебља и земаља разликује по врстама а још више по квалитету (“the degree of excellence”). Разлике, несумњиво, до неке мере, морају доћи од карактера и обичаја људи. Истраживати рану поезију сваког народа, чак и најпримитивнијег, представља предмет знатно веће и интересовања јер је поглавље у детињству друштва (“chapter in the history or the childhood of society”). Разлике, односно сличности које се уочавају између народних стихова нација у истом узрасту, илуструју стару историју држава (“illustrate the ancient history of states”), то јест њихово брже или спорије напредовање ка цивилизацији, постепено или брже усвајање обичаја, осећања и вере. Стога је проучавање песама спасених из понора заборава (“rescued from the gulf of oblivion”) обавеза филозофа и историчара. Историчар једног народа (“individual nation”) подједнако је или дубље заинтересован за истраживања народне поезије, треба да узме у обзир традицију пренету у древним песмама и баладама, податке неопходне за потврду или исправку података из извеснијих извора.

Хофстеде разликује особине нација у односу на језик: „Европске земље у којима је матерњи језик романски (француски, италијански, португалски, румунски, шпански) имале су средње до високе оцене на скали удаљености од моћи [...]. Европске земље у којима је матерњи језик германски (дански, холандски, енглески, немачки, норвешки, шведски) имале су ниске оцене [...]. Чињеница да земља припада једном језичком подручју укоренења је у историји: сви романски језици потичу од латинског и усвојени су у земљама које су некада биле део Римског царства, или, у случају Латинске Америке, у земљама које су колонизовале Шпанија и Португалија, које су и саме биле некадашње колоније Рима. Германски језици се говоре у земљама које су остале „варварске“ у римско доба, у областима које су некада биле под римском влашћу, али које су поново освојили варвари (као што је Енглеска), и у бившим колонијама ових ентитета.“ (Hofstede 2010, 83)

Наведимо још један пример, Локхарт у *Peter's Letters* (89–90) каже да је „најистинитија, најтрајнија, најплеменитија творевина којом самостална нација настоји да испољи свој дух и своју независност управо формирање и неговање самосталног језика“. Језик је „први и најбољи производ“ нације, језик нације је историја нације.

За немачке идеалисте, посебно Фихтеа, истински природне границе држава произашле су из језичких јединстава људи. Олсон га цитира: „Оне који говоре истим језиком сама природа је повезала мноштвом невидљивих веза, много пре него што је почело љуско уметничко стваралаштво. Они разумеју једни друге и имају моћ да наставе да се све јасније разумеју: припадају једни другима и по природи су једна и нераздвојна целина” (Olson 2008, 118).

Кључно је то што Хердер у есеју *О пореклу језика* (1772) ставља језик испред разума. Тако успоставља нови осећај за аутентичност и достојанство матерњег језика – и културе, и књижевности (Prickett 2014, Saul, 109). У том смислу, и поезија је изнад разума.

Национални дух

Направићемо увод у тему националног дуга Наирновим описом чињенице да осећај шкотског јединственог идентитета није у језику, већ у причама о херојству и страдању у борбама против Енглеза. (Nairn 2003, 95): „Што се тиче фолклора и народних традиција, Шкотска је (непотребно је рећи) била добро опремљена за борбу као и било ко други. Можда и боље од већине, јер – као што су сви знали тада и знају сада – један елемент у тим традицијама било је древно, језиво непријатељство према Енглезима, засновано на вековима прошлих сукоба. Ови стари сукоби дали су Шкотској низ националних хероја и мученика, популарне приче и легенде о угњетавању и отпору, једнако добре као било где другде у Средњој Европи (“Mitteleuropa”). Истина, Шкоти нису имали заиста посебан већински језик. Али свако упоредно истраживање ће показати да, колико год важан језик био као истакнута ознака у каснијем напредовању национализма, он је ретко кад од примарног значаја за подстицање покрета. То је тешка артиљерија, али није узрок битке.“

Национални дух се тако огледа у причама о заједничком страдању и херојству.

„За Хердера, креативни елемент у сваком народу или *Volk* – његова посебна генијалност – био је посебно јасно изражен у народној музици и народним причама тог народа, и постојао је важан смисао у којем су заједничке приче сваке појединачне језичке заједнице формирале везу по којој су се припадници једног народа разликовали од свих осталих.“ (Olson 2008, 111).

Талфј чак пише 1834. у чланку „Historical View of the Slavic Language in its various Dialects; with special reference to Theological Literature“ да се „народне песме, пре него што се учврсте писмом, увек сматрају сигурнијим доказом генија него језик једног народа.“ (Talvj 1834, 333).²⁵⁹

„Фихте је Немачку сматрао супериорном јер се језик и обичаји Немаца могу пратити вековима уназад, што показује лојалност и интегритет који другим нацијама недостаје. Говорио је, како наводи Олсон, да се гаранција садашње и будуће вредности народа налази само у невидљивим особинама народа путем којих народи остају у додиру са извором првобитног живота и које су скривене од њиховог сопственог ока“ (Olson 2008).

„Фридрих Шлегел је заступао гледиште да културна разлика не укључује само различите облике артикулације света и положаја појединца у њему, већ и различит историјски идентитет, различит сет колективних сећања која живе у константно дискурзивној традицији. Колективно сећање и укорењеност у традицији су прокламовани као први услов националне књижевности и културе“ (Olson 2008).

Народне песме, за народ из ког потичу, „чине неодвојиви део наслеђа у којем се нагонски, али целовито, одражавају многоструке вредности људског духа.“ (Кокјара 1985, I: 7) „Отуда јединство народне књижевности и традиционално схваћене народности.“ (Кокјара 1985, I: 7)

Култура и њен круг

Хердера поједини истраживачи сматрају и претечом студија културе, управо због тога што је први употребио концепт културе спрам рационализма и универзализма просветитељских мислилаца осамнаестог века.²⁶⁰ Студије задржавају снажне трагове

²⁵⁹ Talvj. “Historical View of the Slavic Language in its various Dialects; with special reference to Theological Literature.” 1834, *The Biblical repository* vol. 4, no. 13–16, pp. 328–413, 417–531.

²⁶⁰ Хердерове, Хегелове и Хумболтове идеје о утицају културе на појединце заживеле су у немачкој културној психологији половином XIX века. Године 1860. установљен је часопис за културну психологију и лингвистику. Један од оснивача модерне психологије, односно експерименталне психологије, Вилхелм Вундт, разрадио је постулате културне психологије и, поред мисли и осећања, укључио је и мотивацију као категорију. Вунд је

Хердерове афирмације културе као колективног израза (During, Cultural Studies). Припадати је значило мислити и деловати на одређени начин, у светлу посебних циљева, вредности, слика света, бити другачији од других и учествовати у заједничком духу (*Volksgeist*), који није могао бити апстрахован и дефинисан али који је представљао индивидуалност нације (Craig 24).²⁶¹ Хердер је разрадио идеју да различита друштва поседују различите културе (детерминисане локалним условима и окружењем), кроз које осмишљавају себе и свет који настајују, и кроз које артикулишу своју хуманост.²⁶² Песничка имагинација (машта) поистовећена је са младом културом. Отуда песничко измаштавање историјске реалности као валидан поступак. Како каже Олсон, Хердер је видео ову младалачку префилозофску креативност поткопану и уништenu критичком рационалношћу повезаном са просветитељством (Olson 111; Saul 8). Хердер је веровао да је разум ограничен и афирмисао је културу као колективни израз.

За културе без успостављене књижевне традиције, усмена традиција је важан ослонац у добијању националног статуса. Како каже Олсон, пошто Немци нису имали државу, они су смислили културу. (Olson 2008, 116).

И Грим и Хердер сакупљали су народне приче и народне песме као материјални доказ аутохтоне културе. У својим *Фрагментима* из 1767. године Хердер је јасно изнео мишљење да народна поезија најпрецизније представља карактер народа, чији је истовремено најузвишенији израз (Кокјара 214). Последице по уређивање и превођење усмене књижевности биле су велике: усмени еп се схватао као национални еп; баладе су се чуле као изрази душе једног народа (Haynes, "Oral literature" in France and Haynes 430; Bohlman 517–518). Деветнаести век је постао ера епске историје, и то је учинио без малог дуга Хердеровом преводу *Сиде*, који је експлицитно поставио циљ урушавања јаза између „историјског“ и „романтичног“.

„Сматрало се да сва поља културе одражавају основну националност. Одређивање културне делатности по националности и по националном карактеру толико је свепрожимајуће да утиче и прожима сву културу и друштво деветнаестог века.“ (Beller & Leerssen 2007, 74)

Према Хофстедовој теорији културних димензија, различите културе имају различите моралне кругове, који су обликовани културним вредностима и нормама. У индивидуалистичким културама, морални круг може бити ограничен на појединца и ужу породицу, док се у колективистичким културама морални круг може проширити на ширу заједницу или друштво. Концепт „моралног круга“ односи се на идеју о томе ко или шта је укључено у сферу моралне бриге и разматрања појединца или друштва. „Морални системи су испреплетени скупови вредности, врлина, норми, пракси, идентитета, институција, технологија и развијених психолошких механизма који заједно раде на сузбијању или регулисању себичности и омогућавању друштвеног живота. (Gazzaniga 2012, 166) Морални кругови имају хомогенизујућу и нормативну функцију, функционишу као стабилизујућа,

препознао око 20 фундаменталних динамичких мотива у културном развоју. У јединој књизи која је преведена на енглески *Елементи народне психологије* (нем. *Elemente der Völkerpsychologie* и енгл. *Elements of folk-psychology*) каже да постоје ментални производи које су направиле заједнице људског живота ("created by a community of human life") као што су језик, религија итд. и које су необјашњиве из угла само индивидуалне свести, будући да подразумевају реципрочне акције многих појединаца. „Сама индивидуална свест није довољна да нам пружи увид у историју развоја људске мисли, јер је условљена претходном историјом о којој сама по себи не може да нам пружи никакво знање.“ (Wundt 1916, 21)

²⁶¹ Хердер је творац речи национализам (Кокјара 1985, 224). Међутим, у његовим ставовима о припадности није било ничег политичког. Његов национализам је био културни. Нација није била *Држава*, коју је презирао, нити ксенофобија, које се гадио (Craig 1990, 25). Није веровао у системе генерализације, већ у сингуларност. Презирао је „празни космополитизам“ чије „засићено срце није никоме дом“ и позивао Немце да буду Немци и да заштите своју националност и вредности. „Nemci moraju naučiti da ne budu ni lažni Grci ni lažni Rimljani, a to će postići vraćajući se [...] svojim čistim i primitivnim izvorima.“ (Кокјара ?, 208).

²⁶² Крег сматра да тврдња да је Хердер основао студије културе нема историјско утемељење јер се превише разликује од савремених студија културе, али не треба је у потпуности одбацити, управо из истог разлога, само у другом смеру. Студијама културе су превише одвојене од дуге традиције мишљења о култури и друштву, имају „крњи историјски осећај себе“.

конзервативна сила, хомеостаза (Hofstede 2010, 11). Такође, искључиви су. Људи повлаче менталну границу око оних које сматрају својом групом. (idem, 12) Критичари користе термине унутар групе и ван групе. Унутар групе се односи на оно што интуитивно осећамо да смо „ми“, док се ван групе односи на „они“. Људи заиста функционишу на овај једноставан начин: имамо упорну потребу да друге класификујемо у било коју групу. (idem, 16) Ми непрестано дефинишемо и редефинишемо ко припада којој групи и у којој улози, преговарамо границе наших моралних кругова, и то чинимо на начине који се разликују у различитим културама. (idem, 17). Култура је и програм за деловање, за укључивање или избацивање из групе, „колективно програмирање ума које разликује чланове једне групе или категорије људи од друге“ (idem, 516).

За Хофстедеа, култура је увек колективни феномен, колективно програмирање ума захваљујући ком се чланови једне групе разликују од чланова друге групе. Култура је научена, није урођена. (idem, 6).

Други

„За разлику од осамнаестог века, деветнаести ће увек дефинисати национални идентитет на основу међународних разлика. Национална диференцијација после Хердера добија фундаментални, категоријални статус у културној и политичкој мисли. Пратећи Хердера, осећај идентитета једне нације ће кључно и суштински бити заснован на начину на који се та нација издваја од човечанства у целини. Апстрактни универзализам раније генерације је одбачен и потпуно немогућ као резултат Хердерове интервенције. [...] Култура нације посматра се као манифестација њеног правог, фундаменталног идентитета, нечега што долази одоздо, из нижих класа, из фолклора, рустичних традиција и народних обичаја. То је основа у који култура мора да се угради.“ (Leerssen 2007, 71) Романтичарски национализам настао је фузијом утицаја Русоа и Хердера. „Русо је прогласио суверенитет нације против моћи принчева; Хердер је прокламовао категоричку одвојеност нација међусобно; обојица су уздизали природну аутентичност изнад цивилизоване извештачености. Комбиновани утицај Русоа и Хердера је резултирао идејом да свака нација, категорички одвојена од других као резултат своје културне укоренености и аутентичности, заслужује сопствени одвојени суверенитет.“ (Leerssen 2006, 101)

Подизање националног самопоштовања је готово аутоматски довело до обезвређивања других људи, посебно својих најближих суседа, као непријатеља или варвара. (Beller & Leerssen 2007, 267)

У компаративној књижевности и студијама културе ово се одражава кроз међусобни утицај „других“ на „слику о себи“ (“self-image”). Стога се развој националне мисли и национализма може посматрати као стварање колективне слике о себи, која се гради кроз опозицију са различитим, другим нацијама.

Селф не може постојати без другог (Kain 2005, 42).²⁶³ Пошто самосвест фундаментално зависи од-другог и за-другог, не може бити схваћена као индивидуална свест (уједињена, аутономна, независна) већ као дух, културна свест, где себе и другог посматрамо као делове духовног или културног јединства (ibidem). Узајамна ко-ординација селфа и другог је борба за препознавање, није хармонија. Други је иманентно конструисан кроз културно препознавање, није трансцендентно успостављен. Овај приступ директно води у културни релативизам: све, па и апсолут је културни конструкт (idem, 43–44).

Улога немачких романтичара била је да преведу и увезу страну књижевност у Немачку (Prickett 2014, 116), да припитоме страну, проналазећи, препознајући, оживљавајући одраз необичности „другог“ у себи (“finding ‘their’ strangeness reflected within ‘us’”) (Prickett 2014, 90).

У разликама се крије и стереотипизација „других“ народа. У *Одабраним шкотским баладама* Пинкертон овако пише о карактерима нација које открива народна поезија. „Забавно

²⁶³ Филип Каин пише о Хегеловом односу према другоме.

је посматрати како поезија сваке земље изражава праве обичаје те земље. Поезија северних нација окрутна је до највишег степена. Не треба се ни чудити што су они, чији су закони налагали да мачем одлучују о најситнијој расправи, стварали поезију која је сликала само крвна дела и предмете ужасне машти (“which only painted deeds of blood, and objects horrible to the imagination”). Баладна поезија Шпанаца је обојена романтичном галантношћу нације (“romantic gallantry of the nation”). Јунак је сав попустљив; и скида шлем у жару борбе, кад мисли на своју господарицу. Поезија Енглеза великодушна је и храбра. У својој најплеменитијој балади, Перси јадикuje над смрћу свог смртног непријатеља. Шкотска поезија је можда, као и њихова земља, разноврснија од осталих. У њој налазимо храброст Енглеза, одважност Шпанаца, а бојим се у неким случајевима и жестину Северњака. (Pinkerton 36–37)

Карактер

Смит сматра да се корен национализма може тражити у ‘the ethnic origins of nations’, мада се, шире гледано, може тражити у традицији етнотипова (“tradition of ethno-types”) – заједничким местима и стереотипима како ми идентификујемо, сагледавамо и карактеришемо *друге* кроз опозицију са нама самима (Leerssen 2006, 17).

Од половине седамнаестог века нације Европе почињу да лоцирају свој идентитет кроз међусобне разлике. Све што је заједничко почиње да губи на значају и нације своје карактеристике и индивидуалност сагледавају кроз аспект различитости од других. Упоредне матрице нација постају популарне почетком XVIII века (Leerssen 2006, 64). Категорије у којима су описиване биле су начин облачења, манири, интелигенција, пороци, љубавни живот, честе болести, религија, политички систем итд. Матрице су доносиле разлике, а не сличности. Седамнаести и осамнаести век су период уздизања националне антропологије у оквиру европске културне мисли – квазисистема базираног на стереотипима и фиктивној карактеризацији, чије се предрасуде протежу и до данас. Национални идентитет (национална специфичност) ће се у Европи углавном вртети око идеје националног карактера – ‘national character’, инкорпоришући факторе као што су језик, особине и обичаји.

У европској традицији, слике себе и другог појављују се већ у раним сведочанствима старогрчке књижевности: стереотипи о разграничењу између Грка и варвара. [...] Сличне културне разлике ће касније одредити позитивне и негативне карактеристике супериорности или инфериорности између Грка и Римљана, Римљана и Германа, (6) хришћана и незнабожаца. У средњем веку свађе између хришћанских и исламских верских војника у епским песмама и апологетским текстовима производе обиље слика егзотичног отуђења и сатанизације тадашњих верских непријатеља. Ово још увек представља основу страха и неразумевања приказаног у тренутној борби између слика Оријента и Запада (Said 1978; Hantington 1996). „Како у периоду хуманизма различите европске књижевности изнова откривају своју прошлост, почиње потрага за оним специфичним карактеристикама које издвајају једну нацију усред њених суседа; логика је позитивна самовалоризација наглашена негативним представљањем других народа.” (6)

Када је у питању национални дух Шпанаца, Бауринг каже следеће: „Национални карактер је у Шпанији далеко израженији него у било којој другој земљи с којом сам био у контакту, али је снажно измешан и потчињен локалном и провинцијалном, а Шпанци истичу националност само у интеракцији са другим нацијама. Они се поносе славном прошлошћу своје земље, са убеђењем бесконачне супериорности у односу на друге земље. (Bowring 1877, 108). Национализам је био уткан у сваки сегмент друштвеног и личног живота Шпанаца. Међу женама, ниједна се не би усудила да се појави у одећи која није црне боје или боје тамне шљиве уз *velo*, *mantilla*, и *basquina* (део хаљине, стегнут у струку, за који су закачени црни свилени гајтани, који падају спреда и отпозади, њишући се у складу са сваким покретом тела). *Abanico* (лепеза), често називана женским ратним оружјем, била је и остала, стални женски пратилац. (Bowring 1877, 102)

„Карактер нације као дуални концепт у романтичарској књижевности: национално-природни карактер је „модел идентитета који комбинује психолошке и географско-историјске

елементе. Идентитет постаје палимпсест националне историје, културе и пејзажа једне земље. Шпански природно-национални ликови, као што је мушки герилац...“ (Saglia 2000, 16)

Религија

Религија представља универзални фактор у креирању националног идентитета, кроз оживљавање осећаја националног заједништва – “nationhood”, међу поданицима, а у уређеним државама и значајан фактор у подстицању политичке лојалности. (Blanning 2000, 15–20)

Верске разлике су дуго доприносиле „националним“ идентитетима — на пример, у Шпанији, Британији, Русији и Холандији. Они су и даље били од суштинског значаја за оживљавање или стварање осећаја националности међу поданичким народима. Унутар етаблираних држава религија је била суштински састојак политичке оданости, чак и када је требало да је замене нове идеологије. (Blanning 2000, 20).

„Главне светске религије су, у неком периоду своје историје, све прошле кроз дубоке расколе: међу римокатоличким, источноправославним и разним протестантским групама у хришћанству; између сунита и шиита у исламу; између либерала и разних фундаменталистичких група у Јеврејству; између хинајане и махајане у будизму. У овим раскоlima су биле значајне културолошке разлике међу групама верника. На пример, реформацијски покрет унутар Римокатоличке цркве у шеснаестом веку у почетку је утицао на целу Европу. Међутим, у земљама које су више од хиљаду година раније припадале Римском царству, контрареформација је поново успоставила ауторитет римске цркве. На крају, реформација је успела само у земљама без римске традиције. Иако је данас већи део северне Европе протестантски, а већи део јужне Европе римокатолички, оно што је извор културних разлика није овај верски расцеп, већ наслеђе Римског царства. Сама верска припадност је стога мање културно релевантна него што се често претпоставља.“ (Hofstede 2010, 455).

Историја и обичаји

Песму је народном, осим једноставног стила и аутентичности, чинила пре свега способност да документује изгубљену прошлост као „истиниту“.

За историјске шпанске романсе Талфј каже да су с моралне тачке гледања савршено истините, и да рефлектују упечатљиву слику самог времена у коме су настале, као и слику шпанске нације и њених обичаја, морала, карактера и нарави. Усамљени прикази грубости, суровости и окрутности који се исказују у овим романсама припадају времену у коме су настале; док на хиљаде карактеристика у којима су приказане величина, дарезљивост, верност и великодушност припадају нацији“ (Talvj 1842, 432–433). Саља сматра да се „На ове песме се обично гледало као на израз дубоко усађеног националног духа, те су се углавном сматрале *extempore* продукцијама и, због њиховог усменог почетка и преношења, документарним материјалом о формативним фазама европске културе.“ (Saglia 1999, 36)

Увод у антологију српских народних песама Талфј започиње речима: „Ради ближег разумевања следећих песама, посебно њиховог историјског дела, преглед историје Срба чинио се нужан и пожељан. Како би се потпуно схватио херојски карактер њихових ратничких сага, мора се знати шта су некада били и пружали. Морају се познавати злосрећне и замршене околности које су потлаченима одузеле слободу, како би се објаснило и правдало то што су остали у ропству током толико векова“ (Talvj 1825, 10). Свој приказ усредсређује управо на битку на Косову. За разлику од других нација, где је књижевност “to the greater part at most a holiday pleasure”, без нарочите везе са стварношћу или свакодневицом, поезија Срба је тесно повезана са свакодневним животом. Она је „слика њихових мисли, осећања, радњи и патњи, она је ментална репродукција услова масе појединаца који чине нацију. Србин живи своју поезију.“ (Talvj 1836, 111–112)

У Шпанији, старе писане хронике преносиле су народну песму као историјски валидан документ.

Да се народна песма доживљавала као извор историјских података, видимо експлицитно у прилогу Церара Спарка у *The North American Review* из 1827, поводом објављивања српске народне поезије у преводу на енглески и Бауринговог укупног рада на превођењу многих националних поезија: „Као извори историје, ове тековине неће бити без вредности, посебно поезија нецивилованих народа, која оцртава призоре варварских доба. (Sparks 1827, 356) Ова Спарксова тврдња истовремено потврђује и постојање бинарне опозиције култура-цивилизација и супериорног положаја Британије. Ради се заправо о културној историји: „Историја, која је изведена из ових фантастичних извора, може мало претендовати на истинитост нарације; може, међутим, дати утисак о карактеру, манирима и страстима једног народа, његовом моралу и религији, њиховим друштвеним обичајима и степену префињености“ (356).

Осијан је био доказ постојања примитивне поезије у Шкотској и постојања баштине песничке и националне вредности, песник који својим песмама враћа „Škotsku i Englesku izvorima njihove sopstvene istorije i tradicije“ (Kokjara 1985, I: 167). И Сусман за Осијана каже да је имао “unifying function“ за “British national identity“. „Неки критичари тврде да су ове песме служиле за замагљивање и уједињење разлика између различитих делова Британије и разлика између садашњости и прошлости. Тако је Макферсонова поезија истовремено наглашавала келтску разлику и подводила је у домаћи и континуирани британски идентитет. (Sussman, *Eighteenth Century English Literature*) Engleska је успела да сvesније raspozna svoja nacionalna svojstva u Osijanu i Ostacima (Kokjara 1985, 319) Хомер и Осијан били су докази узвишене лепоте примитивне поезије која одликује не само давна времена, већ и забачена друштва савременог доба, која нису захваћена токовима цивилизације. Јер „о томе која су времена слична треба судити на основу стања у друштву, а не на основу „старости света.“ (у Осијановом уводу) Успостављањем аналогije са другом поезијом потврђује се заправо постајање сопствене која је нестала услед цивилизације. (Веселин Костић, *Британија и Србија: Контакти, везе и односи 1700–1860*, стр. 370–385).

Бауринг у *Retrospective Review*: It is mainly in connexion with the Poetry of Spain, though without intending to confine ourselves wholly to that subject, that we propose to throw a hasty glance over those remote periods, where mists and darkness cover the history of *our* forefathers. Наглашава реч *our*. (195) In Spain, the beautiful records of departed time seem wholly forgotten. Aspirations after national liberty led to a thousand deeds of heroism, and to the development of those circumstances which became the subjects to be consecrated by those beautiful ballads and songs, in which truth wears the graceful drapery of romance, and romance appears the honest handmaid of truth. (203)

Територија

Ентони Смит каже да територијализација сећања (“the territorialization of memories“) и неговање колективне везаности за националне пејзаже од осамнаестог века па надаље постају самосвеснији и распрострањенији. Романтичари су територију претворили у поетске пејзаже и учинили је кључном компонентом самог поимања нације. За националисте, нација није ништа друго до заједница територије, где земљиште и пејзаж пружају и „објективну“ и „субјективну“ подлогу – саму основу – праве националне заједнице. То је значило да је нација морала бити уједињена и компактна унутар признатих „природних“ граница. Тада би могла да заузме своје место као легитимни члан „међунационалне заједнице“ нација. Њени чланови су такође могли да осете да су „израсли из сопственог тла“ – чак и ако је у ствари већина чланова (или њихових предака) мигрирала на то тло издалека (Smith 2008, 13)

Порекло народа

У овом периоду широм Европе долази до ширења митова који глорификују мужевност примитивних племена попут Гота, Белга, Германа, Батавијанаца и Англосаксонаца, који су ове територије настањивали пре настанка раних модерних држава. Тако су Французи своје антироманске корене нашли у Галима, те почев од Хотмана надаље, Гали представљају

племенско-демократски темељ француске нације. Племена која су у прошлости живела на територијама каснијих држава се метафорички и морално усвајају као преци и узор модерних нација. (Leerssen 2006, 50).

Видећемо касније да се за Шпанију и Србију говори да су оријенталног порекла.

На(ра)ција

Након што смо дефинисали појам нације и издвојили компоненте културног модела нације, и дефинисали националну културу као једну од компоненти модела, сада ћемо нацију и културу дефинисати као наратив и описати наративне стратегије.

Полазимо од четири тврдње у вези са суштински наративном природом и нације и културе. Тврдња Хомија Бабе односи се на нацију, Моне Бејкер на културу, Хофстедеова на то да су нације извор менталног програмирања својих припадника, и Лерсенова на основни процес грађења културног (мета)модела нације и његовог спуштања на конкретне нације.

„Народи, попут наратива, губе своје порекло у митовима времена и тек у оку ума у потпуности остварују своје хоризонте. Таква слика нације – или нарације – може изгледати немогуће романтична и претерано метафорична, али управо из тих традиција политичке мисли и књижевног језика нација произлази као моћна историјска идеја на западу. Појава политичке „рационалности“ нације као облика нарације – текстуалне стратегије, метафоричка померања, подтекстови и фигуративне стратегеме – има своју историју“ (Bhabha 2013, 1)

Култура је „осећај онога што нас дефинише и разликује од других. То је облик „колективног наратива“ у који група верује и вреднује га јер „приче... причају и препричавају бројни чланови друштва током дугог временског периода“ (Baker 2006, 29).

„Иако савремене нације нису у том степену хомогене изнутра као нека изолована, мања, често неписмена друштва, која су предмет антрополошких истраживања, оне су извор значајног заједничког менталног програмирања својих припадника“ (Hofstede 2010, 17).

„Нације и националне категорије су заправо мало шта друго до екрани за пројектовање, празне категорије које испуњавамо пројекцијама, сликама, карактеролошким рационализацијама светске разноликости“ (Beller & Leerssen 2007, 380).

Нацију, тако, посматрамо лејкофски, као једну од прича по којима живимо (‘the stories we live by’), андерсоновски, као колективну нарацију о идентитету консолидованом у односу на „другог“, али пре свега као Волтер Скот, за ког нација, „није ни временско јединство прошлости (као Ренаново) ни садашњости (као Андерсоново). Нација је простор сукоба око „алтернативних система вредности који су, у различитим периодима историје, били доминантни на територији нације, или који се нацији намећу споља“ (Craig 1990, 26–27). Усредсређујући се на симултаност измаштавања нације, Андерсон „занемарује оно што Скот подвлачи, а то је у којој мери је машта поприште дебате, у којој је мери пројективна, као и ретроспективна, пре проба за будућу акцију, него прикривање прошлих поступака.“ (Craig 1990, 26–27). „Скот је разумео да се драматизација нације не односи на њену фикционалност или њену истину, већ на вредности које су њене имагинације тестирале и које су пројектовале као пут деловања за будућност. Машта није само вредност сама по себи: она је медиј кроз који се, попут нације, расправља о нашим коначним вредностима“ (Craig 1990, 28)

Превођење народне, односно националне поезије „другог“ омогућило је да се испричају приче о „другом“, кључној компоненти културног модела нације. Превођење које је „далеко од невине или политички неутралне активности“ (Bassnett 2013, 9–10), може бити посматрано и као „кључан тренутак конституисања нације“ (Berman 41).²⁶⁴ То потврђују и речи Сусман (Susman 2013) која каже да су „забележени и књижевни пројекти са циљем грађења националног идентитета, као што је случај са Британијом, где се појединци подводе под визију нације с којом се сваки Британац може идентификовати са осећањем поноса. Можемо рећи да

²⁶⁴ Берман се пита до које мере немачка култура *посебно* имплицира превођење као кључан тренутак свог конституисања.

„нација нуди алтернативни и задовољавајући начин формулисања индивидуалног идентитета у односу на групу.“

Заједничко процесу превођења и нарације јесте управо оно што их и симболички везује – тумачење. И да не бисмо остали на безличном, рецимо то овако – тумачи. Тумачи људи, и тумачи у људском мозгу. Како каже Бејкер: „подразумева се да наративи не прелазе језичке и културне границе, и свакако се не развијају у глобалне метанаративе, без директног укључивања преводаца и тумача“ (Baker 2006, 48). А како каже Газанига (Gazzaniga 2012, 88–89): „То је оно што наш мозак ради по цео дан. Узима податке из других области нашег мозга и из околине и синтетише их у причу“. „Дакле, овај наш процес интерпретације који се одвија у левој можданој хемисфери узима сав инпут, саставља га у смислену причу и шаље напоље (“out it comes“).

Можемо да одемо и корак даље, и да као Луис Кели у књизи *The True Interpreter* кажемо да „Западна Европа своју цивилизацију дугује преводиоцима“ (Kelly 1979, 16).²⁶⁵ Или још даље, и као Газанига кажемо да свест дугујемо Тумачу: „Данашње гледиште у неуронауци је да свест не представља један генерализовани процес. Постаје све јасније да свест укључује мноштво широко распрострањених специјализованих система и разједињених процеса, чији производи су интегрисани на динамичан начин помоћу модула тумача. Свест је својство у настајању. Свест тече лако и природно из једног тренутка у други са јединственом и кохерентном нарацијом. Психолошко јединство које доживљавамо произлази из специјализованог система званог „тумач“ који генерише објашњења о нашим перцепцијама, сећањима и акцијама, и односима међу њима. Ово води ка личном наративу, причи која повезује све различите аспекте нашег свесног искуства у кохерентну целину: прави ред из хаоса. Чини се да је модул тумача јединствено људски и специјализован за леву хемисферу. Његов нагон да генерише хипотезе је окидач за људска веровања, која, заузврат, ограничавају наш мозак.“ (Gazzaniga 2012, 102).

У сваком случају важи да су објашњења леве хемисфере добра само онолико колико су добре информације које добија (Gazzaniga 2012, 89).

Чињеница да се глобалне преводачке и одређене локалне стратегије преклапају са наративним стратегијама (и то метанаративним!), иде у прилог томе. Мада, различита терминологија уноси забуну и требало би је отклонити.

Наративи

Наративи су „јавне и личне „приче“ на које се претплатимо и које усмеравају наше понашање“. То су приче које причамо себи и другима о свету у ком живимо (Baker 2006, 3, 18–19). Термини „наратив“ и „прича“ синоними су. (idem, 19). Наративи искуству дају смисао, функционишу као метакод који носи поруку о природи стварности. (idem, 9). Однос људске мотивације и културног модела можемо посматрати и као однос између онтолошког наратива и јавног наратива.

Онтолошки наратив је интерперсонални, друштвени наратив фокусиран на личну причу којом себи говоримо које је наше место у свету и нашој личној историји.

Јавни наративи су приче које круже међу друштвеним и институционалним формацијама већим од појединца, као што су породица, верска или образовна институција, медији и нација. „Јавни наративи у почетку могу бити разрађени унутар уског, домаћег контекста (непосредна породица, радно место, град или држава), али њихов опстанак и даља разрада зависе од тога да ли су артикулисани на другим језицима и у другим контекстима. Било да је мотивација комерцијална или идеолошка, преводиоци и тумачи играју одлучујућу улогу у артикулацији и оспоравању читавог спектра јавних наратива који круже унутар и око сваког друштва у било ком тренутку“ (idem, 38).

²⁶⁵ Овако почиње књигу.

Метанаративи и метамеђе

Метанаративи су јавни наративи „у које смо уграђени као савремени актери историје...“ (Baker 2006, 45). Бејкер затим набраја метанаративе које је формулисао Сомерс (Somers). То су: прогрес, декаденција, индустријализација, просветитељство, укључујући „епске драме нашег времена: капитализам против комунизма, појединац против друштва, варварство/природа против цивилизације“ (idem, 45).

Као и друштвени поредак или друштво у целини, други појединци с којима смо у интеракцији такође имају удела у нашим личним наративима, а то такође има политичке последице. Приче које сами себи причамо утичу на начин на који се понашамо, а не само на начин на који размишљамо, а свака акција коју предузимамо природно утиче на оне око нас. Истовремено, приче које други људи конструишу о нама су од виталног значаја за наш физички и ментални опстанак и неизбежно обликују наше понашање.

Бејкер каже да „политичка и економска доминација заиста могу бити главни фактор који одређује опстанак и циркулацију политичких метанаратива“ и пита се „али шта је са другим типовима метанаратива? Како су хришћански, муслимански или будистички наративи заузели тако централно и трајно место у историји човечанства?“ (idem, 45).

Да би наратив постао метанаратив, приказани догађаји морају имати велику тежину у односу на неку вредност као што је зло, опасност или доброта. Али они такође морају бити конфигурисани унутар безвременског оквира, који не сигнализира могућност решења – барем не у нашем животу. Бејкер, наводећи Александерове (Alexander) речи каже да „можда, као у случају Холокауста, прича постаје метанаратив када „нема „преласка“ преко ње, када постоји „само могућност да јој се вратимо: не трансценденција већ катарза“ (idem, 45).

У нашој метафори међе, ако су национални наративи утицајни до националних међа, онда су метанаративи мапе које воде и обликују истраживање и разумевање тих међа. Баш као што мапа пружа оквир и контекст за кретање физичким границама, метанаративи пружају оквир и контекст за разумевање и тумачење наратива. Шта више, метанаративи одређују где ће бити постављене метамеђе. Јер као и све друго, конкретни метанаративи не постоје без својих бинарних парова. Метамеђе се налазе између бинарних парова метанаратива. Простор „ничије земље“, као што ћемо показати, веома је динамичан.

Постмодернисти су били врло скептични према метанаративима. Лиотард у свом раду из 1984, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, каже да је „метанаратив свеобухватно објашњење или тотализујућа истина уграђена у културу, која је креирана и ојачана од структура моћи и стога јој не треба веровати.“ (Рерко 2021)

Показали смо да, осим Бауринга, који је релативно добро познавао Шпанију у младости, и Шпанија и Србија су биле „непознате земље“. Описати их на основу превода народне, односно националне поезије и поводом догађаја које смо такође представили, значило је „домислити“ их. Потврду нашем закључку налазимо и код Саље у есеју „Iberian Translations: Writing Spain into British Culture, 1780–1830“ (објављен у Almeida 2010, 25–52), који „истражује настанак Шпаније (њену географију, историју и културу) као предмет операција реконструкције, описа и уписивања у британску културу крајем XVIII и почетком XIX века“. Као резултат тога, Шпанија је мапирана и „преведена“ у британску културу кроз специфичне механизме прилагођавања и присвајања, ревизије и погрешног читања.“ Саља тврди у истом есеју да је циљ есеја да реконструише контекст у којем Шпанија и њена култура „постају примарна компонента британске геокултурне имагинације између XVIII и XIX века“.

Карактеристике наративности

Кључне карактеристике наративности су темпоралност (“temporality”), повезаност (“relationality”), узрочност (“causal emplotment”), селективно присвајање (“selective appropriation”), партикуларност (“particularity”), генеричност (“genericness”), нормативност (“normativeness”) и наративни раст (“narrative accrual”) (Baker 2006 cf. Somers 1992, 1997, Somers and Gibson 1994).

Елементи наратива су увек секвенцијални, и редослед има значење. Сваки догађај мора бити тумачен у оквиру веће конфигурације догађаја и у односу на друге догађаје да би добио смисао, што приликом превођења наратива доводи до „контаминације“ наратива и његове потенцијалне промене (Baker 2006, 62). Догађаји у наративу повезани су тако да воде до одређеног исхода, при чему исти скуп догађаја може бити различито узрочно повезан. Свесно или не, догађаји се у наративу изостављају у складу са контекстом, нашим личним наративом и вредностима, и услед изложености одређеном јавном (мета)наративу и потреби за стереотипизацијом, односно проблематизацијом стварности (Baker 2006, 72, 76). Наративи се затим уклапају у општи оквир, у „тип приче“, у неку врсту формуле (‘master plots’, skeletal stories) која наративу даје значење и помаже да се он допуни (Baker 2006, 79). Такође се уклапају у препознатљиву врсту, жанр. Наративи имају нормализујућу функцију, циљ им је „легитимисање и оправдање поступака и позиција у стварном свету, они постају перципирани као очигледни, бенигни, неоспорни и неконтроверзни.“

Коначно, и оно што је нама најзначајније за дисертацију јесте да резултат поновљеног излагања скупу повезаних наратива током времена, такозвани „наративни раст“ доводи до обликовања културе, традиције или историје, до разраде метанаратива, и чини да наратив добије ограничавајућу моћ. Сви се слажу с тим да култура подстиче и ограничава, као и мозак. „Јавни наративи које промовишу моћне институције као што су држава или медији, не само да истичу оне елементе које селективно присвајају, већ их и утискују у нашу свест кроз поновљено излагање, процес који Бурдије симболично описује као подмазивање“. (Baker 2006, 102)

Ових осам карактеристика наративности преклапа се и тесно су повезане. Temporal and spatial sequences participate in elaborating patterns of causal emplotment, and causal emplotment in turn is partly realized through selective appropriation, and so on. (Baker 2006, 5)

Наративна стратегија селекције и уклапања у шири наратив и наративни раст

Поновљено излагање скупу наратива који сужавају наративно поље приморава на селекцију која се остварује се кроз „обрасце изостављања и додавања.“ „Одабир материјала за истицање, додавање или изостављање аспеката непосредног наратива је онда питање ширег наратива у који су тумачење или превод уграђени, а свака одлука коју донесе тумач или преводилац доприноси разради или модификацији овог већег наратива. (Baker 2006, 122). Укључује и селективан одабир, односно искључивање текстова, аутора, језика или култура. (Baker 2006, 114)

Ова стратегија има „непосредан утицај на свет“. Примера ради, Бејкер наводи Пратов закључак да вербално депопулизовани афрички пејзажи у британским путописима по Африци у касном XVIII и првој половини XIX века могу да се посматрају као идеолошка припрема за праву депопулацију која је уследила.²⁶⁶ (Baker 2006, 73)

Ово је главна наративна глобална стратегија приближавања „другом“, односно удаљавања од „другог“. Како каже Шарлот Сусман, путописци су „морали да одлуче да ли да нагласе разлике између Британије и остатка света, или сличности. С једне стране, истицање сличности имало је за последицу да стране земље буду разумљиве британском читаоцу, па су путописци често правили поређења између британског живота и других култура, чинећи чудно познатим“, што их „своди на једноставно огледало британског живота“. „С друге стране, истицање разлика међу културама може имати ефекат отуђења читалаца од основне хуманости других култура, што олакшава да се о њима размишља као о варварима или дивљацима.“ (Sussman 2013). „Сав сукоб почиње и завршава се конструисањем или деконструисањем непријатеља, ‘другог’ који је толико стран и далек да *ко* постаје *то*. Може се мучити, сакатити, заклати; *ко*, не може“ (Nelson 2002, 8).

Фуко у књизи *Надзирати и кажњавати* (1977) формулише стратегије које нормализују или искључују друге. Стратегије нормализације и искључивања могу се препознати као поређење, рангирање, класификација, хијерархизација и подела. Дијего Саља о преводима

²⁶⁶ Прат (1994, 208)

шпанских романи говори у том смислу, каже да „добијају нови значај када се ставе у контекст троструке шеме идентификације, опозиције и конкуренције која карактерише британско поновно откривање медитеранског југа“ (Saglia 1999, 35).

Издвајамо две главне стратегије: стратегију оријентализације и примитивизације, и стратегију стереотипизације.

Оријентализација и примитивизација

„Иако у ствари сваки превод, као преписивање Другог, уводи у игру дискурзивне стратегије доминације и идеологије, управо у превођењу „егзотичних“ текстова, било „оријенталних“ или „примитивних“, ове стратегије постају најочигледније.“ (Carbonell 2000, 57)

„Назвати нешто ‘егзотичним‘ подразумева редукцију. Под ‘егзотицизмом‘ подразумевам процес у ком се неки специфични елементи изолују и стављају у средиште концептуализације текста, објекта, људи или дела на која се односе“ (Coutts-Smith 1991, 23, наведено у Carbonell 2000, 51–52). „Овај процес се фокусира на измештање, необичност коју доноси разлика која представља слику целине.“ (Carbonell 2000, 51–52) „Карактеристичан пример може бити превођење постколонијалне књижевности у којој се егзотичним дискурсом може манипулисати до те мере да се може замислити, тврди Едвард Саид, као измишљена географија, имагинарни простор оријентализованог Истока, изграђен према идеологији, културним вредностима и нормама Запада (West – the Oriental orientalized), географија каква је требало да буде а не каква заправо јесте“ (Alvarez 1996, 3).

„Оријентални и примитивни текстови нису иницијално такви, то постају у циљној култури која онда има своје конвенције за то шта је егзотично а шта примитивно.“ „У извесном смислу, ‘егзотични‘ карактер одређених текстова мора бити наглашен промишљеним“ (у смислу, с предумишљајем) „приступом конвенцијама или скуповима вредности изворног језика и културе, тако да ‘оријентални‘ текст буде ‘оријентализован; ‘примитивни‘ ‘примитивизован‘ и тако даље. То значи да ће се текст „свести“ на те карактеристике. Стога је дефамилијаризација уобичајена пракса при превођењу егзотичних текстова. Интернализацијом овако редукованог текста, циљна култура реструктурира сопствене аксиоме и вредности и “the receiver is now the transmitter”. То је механизам културног империјализма. (Carbonell 2000, 57) Између осталог зато мислимо да би било добро испитати и повратну спрегу, како ми видимо себе под утицајем ових пројекција.

Селекција може бити мотивисана унапред програмираном визијом, или унапред створеним интересом, предрасудом (Leerssen 2007, 5).

Стереотипизације

Стратегија селекције је и у корену креирања стереотипа, свођењу опште слике на минимум информација, односно генерализовања појединости, „претварајући један атрибут у суштину читавог народа“ (наведено Leerssen 2007, 9)

Овом темом се бави имагологија. Просветитељска и романтичарска „тематизација националне историје и идентитета играју кључну улогу на пољу имагологије“. (Leerssen 2000)

Пошто људи могу само делимично доживети емпиријску стварност, „једном текстуално кодификована, делимична репрезентација ће представљати целину,“ а затим и предрасуду као са „априорним информационом дефицитом.“

„Етнограф не мора да прави никакве генерализације и може да избегне опасност хегемонистичког дискурса. Међутим, изглед је варљив, у ствари се дешава супротно. Природна је претпоставка читаоца да је сваки наратив, у неком важном смислу, типичан за оно што се дешава на том месту, осим ако се другачије не каже. [...] свет се „сажима“ и „своди на“ причу коју о њему причамо. *Presenting an anecdote is just as essentializing and totalizing as stating a generalization.*“ (D'Andrade 1995, 405). Преводацац није антрополог, етнолог, већ „активиста укључен у поновно приповедање света“. Сви преводиоци су имали агенду: Волтер

Скот да пропагира шкотску и немачку културу, Локхарт да објави све књижевности у преводу на енглески језик, Бауринг је успео.

Исто као и код преводачких стратегија, процеси у којима слике прилагођавају или мењају познати су као асимилација и акомодација. У асимилацији, нове информације се инкорпорирају у већ постојеће слике, а постојеће слике могу бити измењене или се могу формирати нове с новим информацијама и искуствима. Постојећа слика може и ометати и спречити усвајање нових информација и тежити самопотврђивању.

Седми део

Или о културним моделима Европе, Шпаније и Србије у британском романтизму и њиховој сличности.

„Епске драме нашег времена“

There is nothing between 1 and 0, between on and off; the binary opposition is an absolute.
(Mary Klages 2017, 207)

It takes two to tango.
(Gazzaniga 2012, 147)

На грађење културног модела нације Шпаније и Србије, а извесно и других нација које нису предмет дисертације, утицали су метанаративи, „епске драме нашег времена“ које трају од романтизма до данас и изражене су бинарно. Заправо, драме свих времена изражене су бинарно. „У различитим историјским контекстима, неједнакост Других се изражава у асиметричним бинарним опозицијама као што су Хелени против варвара, цивилизовани против дивљака, култура против варварства. Специфична европска конотација странца као варвара сеже до ономатопејског *barbaros*, примењеног на све оне који не говоре грчки. Касније се значење проширило тако да значи ратоборан, суров, деструктиван и деспотски.“ (Beller & Leerssen 2007, 266–267). Бернд Там (Bernd Thum) у дефиницији одреднице “Orientalism” (Beller & Leerssen 2007, 389–390) бинарне опозиције кроз које Европа, тј. Запад гледа на културе и друштва Магреба, Блиског, Средњег и Далеког Истока назива традиционалним дихотомијама оријенталистичког начина размишљања (“mindset of orientalism”), који се огледа у колективном ставу, културном дискурсу и политичком шаблону помоћу којих се Запад суочава са Истоком и конструише га. Назива их још и западним стереотипима. У *Међународној енциклопедији људске географије* тврди се да „бинарни евроцентрични модели воде до тога да Европа, тј. Запад буду референтне тачке, „мерило по коме се анализирају и представљају други људи и места. У деветнаестом веку, западни научници применили су дуализме попут цивилизованог/варварског или напредног/заосталог да би организовали људе света позивајући се на расну супериорност Европљана.“²⁶⁷

На основу анализе примарне грађе и студија издвајамо следеће метанаративе као кључне за грађење културног модела Шпаније и Србије (и врло вероватно других земаља које нису предмет дисертације). То су метанаративи ЕВРОПА и ПРОГРЕС, односно, континуум између полова ЕВРОПА – ДРУГИ и ПРОГРЕС – СТАГНАЦИЈА.

У наставку ћемо их описати и табеларно представити главне бинарне опозиције које чине ова два метанаратива.

Указаћемо на такозвани „трећи простор“ између полова, на пример, трећи простор између Запада и Истока, Центра и Периферије. Такође, указаћемо на места на којима бинарни парови добијају супротне атрибуте у зависности од тога да ли су доживљени позитивно или негативно. Примера ради, у пару Центар–Периферија, центар је обично позитиван и тада га прате атрибути попут „префињеност, напредак, енергија, динамизам“, а периферија негативан, и прате га атрибути „неотесан, статичан, пасиван, назадан“. Ако је центар негативно вреднован, постаје „декадентан, френетичан, неприродан, заблудео“, а периферија „уравнотежена, блиска природи, морално регенеришућа“, одише идеалистичко-носталгичним примитивизмом.“²⁶⁸ Отуда добар дивљак (Шпаније и Србије такође, но кренимо редом).

ЕВРОПА

Европа је дефинисана још као Запад, а у односу на неевропски Оријент, Исток, егзотични простор удаљеног Другог.

Затим, у односу на ближи, европски Оријент – Источну Европу и европски оријентални Југ – Иберијско полуострво, Шпанију.

²⁶⁷ J. Sundberg, “Eurocentrism”, <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00093-6>

<https://www.sciencedirect.com/referencework/9780080449104/international-encyclopedia-of-human-geography>

²⁶⁸ Преузето из Beller & Leerssen, 2007, 208.

Такође, Европа је дефинисана још и као западни хришћани, у односу на нехришћани. Западни хришћани свакако искључују источне (православне) хришћане, али и западне католичке.

Табела 6. Еврооријентална тријада метанаратива ЕВРОПА²⁶⁹ (Јасмина Николић)

Европа	Евро-Оријент	Оријент
Европа Британија	Источна Европа ²⁷⁰ Балканско полуострво Иберијско полуострво	Далеки исток
Западни хришћани	источни (православни) хришћани западни католички хришћани	нехришћани

Широко распрострањен консензус да је културна основа Европе дубоко укорјењена у латинском хришћанству, хуманистичким вредностима и либералној демократији неутемељен је. Оно што називамо Европом је, у ствари, историјски измишљена реалност облика и динамике која се стално мења. Већина Европе је само ретроспективно европска (Delanty 1995, 3). Није могуће посматрати европску историју као прогресивно отелотворење велике уједињене идеје (Delanty 1995, 2). Европска идеја, баш као и замена регионалних идентитета националним, више је била производ сукоба него консензуса (Delanty 1995, vii). Разједињеност Европе била је јасна током доба империјализма, када су европске националне државе деловале мање унисоно него у антагонизму као наглашено појединачни актери (Berman 2007, 16).

Она је шетајући геополитички идентитет, модел, конструкт око ког не постоји консензус. Наметнуће се онај наратив Европе који пласира центар економске, односно духовне моћи. У XIX веку то су били Немци, па Британци. (Delanty 1995, 12).

До пада Константинопоља 1453. године Европа је мењала значење од географског појма који представља територију западно од Хелена до културне одреднице Европе као хришћанског царства. Тада постаје источна граница хришћанства, иза које су Отомани, а након ослобађања Шпаније од Мавара 1492. ствара се јасна идеја Европе као Запада и отвара се западна граница и пут ка светској трговини (Delanty 1995, 30). Западна граница постаје неограничена граница освајања, источна остаје граница одбране (Delanty 1995, 7). Те исте године Колумбо је открио Америку. „Пре открића Америке, Запад је био дефинисан позивањем на источну границу, односно у супротности са исламом. После 1492. био је припремљен терен за проналазак новог мита о Западу: Колумбо је заменио Карла Великог као весник новог доба. Појам Запада се трансформисао у једно спољно кретање.“ (Delanty 1995, 43)

У време Косовске битке Шпанија је под Маврима пуних седам векова, а укупно осам. У тренутку када се западна граница ослобађа од Мавара, источна пада под Отомане који се онда шире поново ка Медитерану, односно западној граници. Захваљујући освајању Америке, европска супериорност је ојачала, а додатно победом у славној бици код Лепанта 1571. године, која је зауставила ширење Отомана. То је, иначе, битка у којој је Сервантес учествовао и практично изгубио руку. Како се до Истока могло стићи преко западне границе, водом, Запад се надао да ће опколити ислам освајањем океана и отварањем нове источноазијске границе између хришћанства и ислама.

²⁶⁹ Претпостављамо да би се могла формулисати и нека врста интеримперијалне међе, као и интеревропске тријаде, са Немачком у средњој колони, али то захтева додатно истраживање.

На пример, Британија (море) – Француска, Немачка, Отомани – Русија (копно); односно, Либерални Запад (Британија, Француска, Низоземска) – Конзервативни Центар (Аустрија) – Аутократски Исток.

²⁷⁰ Исто би могло важити и за Русију, која „није ни европска ни азијска по изгледу и култури“ (Ziegler 2009, 1), али није предмет дисертације.

Велике империје сада су поморске, као и битке, а немачке земље су далеко од мора Шпанија, Француска, Холандија и Енглеска гледале су ка Западу. Хабзбурговци су и даље гледали ка Истоку. (Delanty 1995, 46). На источној граници одбране „Европа и ислам морали су да се такмиче за контролу над истом територијом“ (Delanty 1995, 36). “Eastern Europe was a “vague” land, “the battlefield of Europe and Asia” (as Robert liked to describe it)” (Adamovsky 2005, 605)

Захваљујући колонизацији, почињу селективна модернизација и развој Европе, и појављују се европеизоване културе, другачије од азијске, латиноамеричке и афричке. Мит о европској цивилизацији добија суштину. Европска супериорност тако је у директној вези с постојањем „другог“, који је другачији и свакако не бољи. (Anderson 2006, 72).

Западна граница је након ослобађања територије од ислама, радикално успоставила идентитет хришћанства. Протерани су Јевреји и муслимани, покрштени, уведена је инквизиција и концепт доказивања „чистоте крви“ (“la limpieza de sangre”). То је „додатно појачало хомогеност западних цивилизација као хришћанске земље“ (idem, 28–29). Европа је била секуларни идентитет хришћанског света који је дуго био повезан са франачким царством. Успон хришћанства на Западу, у ствари, довео је до изједначавања Запада са Европом (Delanty 1995, 28–29). То је пак довело до одрицања од делова Европе који су под Отоманима, у смислу да све што тада није настало као Европа, није Европа. (Delanty 1995, 32) Европа и Запад постали су променљиви означитељи светског система који се брзо шири са својим епицентром у западној Европи. Идеја Запада заменила је хришћанство (Delanty 1995, 31).

Све до реконкисте, Шпанија, која је, дакле, била под муслиманском влашћу, није била на Западу за хришћански свет. Са реконкистом, Шпанија од пограничне земље, постаје бедем оживљеног и империјалистичког римокатолицизма. Победа над Маврима се води као европска, кадрирана је као победа за Европу (видети више у Delanty 1995, 43). Године 1517. међутим, почиње реформација Римокатоличке цркве. Исте године у којој Отомани освајају Египат и Сирију. Шпанија остаје католичка, добар део Европе постаје протестантски. То ће се и те како учитавати и ишчитавати у текстовима који су предмет наше дисертације како ћемо ускоро илустровати.

Енглези и Шпанци нису било само верски ривали. Након реформације, како каже Фергусон, „заговорници рата против католичке Шпаније тврдили су да Енглеска има верску дужност да изгради протестантску империју која би одговарала папским империјама Шпаније и Португалије. Енглеска концепција империје настала је као реакција на концепт њеног шпанског ривала. Постојала је и политичка разлика. [...] Шпанско царство је било аутократија, којом се управљало из центра. У Енглеској моћ монарха [...] никада није постала апсолутна; увек је био ограничен, прво од стране богате аристократије у земљи, а касније од стране два дома парламента. (Ferguson 2003, 3).

Европске силе доминирају светском трговином и светском политиком све до XIX века. (Delanty 1995, 11)

Британија, две Европе и Исток²⁷¹

Отварањем западне границе фаворизоване су националне државе окренуте поморској трговини, а не феудализам, аграрна и полиетничка царства. Дубоки несклад између источне и западне Европе постао је чвршћи. „Западна Европа је еволуирала у *polity* меркантилистичких националних држава са неевропским империјама, док су централна и источна Европа остале аграрне полиетничке конгломератне империје са фокусом на источне граница Европе. Резултат је био формирање два појма Европе, идеје Европе као Запада са својом судбином иза мора – „океанске” Европе и „континенталне” Европе, која је задржала значење хришћанског бастиона против муслиманског Оријента. Ова два појма Европе нашла су своје оличење у две империјалне традиције. (Delanty 1995, 47).

²⁷¹ Две Европе и Исток преузели смо од Делантија ((Delanty 1995, 47). Британију смо додали ми.

У XIX веку је, како смо већ писали, неколико кључних промена обликовало идентитет Европе. Доминантна идеја Европе после Бечког конгреса била је равнотежа снага, суштина Концерта Европе, који се сматрао основом *Pax Europaea* (Delanty 1995, 75–76). Заправо је реч о *Pax Britannica*. Британија влада морем, светом, и не меша се у „континенталну“ политику. Политику Европе Британци зову „континенталном“, а Европу „континентом“. И Британија и Немачка су периферије Европе, Француска је поражена и цео Континент је препуштен унутрашњим сукобима и редефинисању идентитета. Сматра се да је незаинтересованост Британије (која се окренула својим колонијама) за Европу омогућила креирање нација и устанке. (Delanty 1995, 76)

У знак реакције на идентитет Европе као поморске силе, као Западне Европе, Немци у другој половини XIX века креирају Средњу Европу (“Mittleuropa”). „За Немце, Европа је била сувише блиско повезана са француским тежњама. [...] За Метерниха, Европа је била аустријска нужност и противтежа Француској и Русији, али даље од тога није била корисна. Ово је био и став Петра Великог: „Европа ће нам требати неколико деценија, а онда јој можемо окренути леђа“ (наведено у Delanty 1995, 76)

Што се Британије тиче, „Британци су се највише противили појму Европе, коју су називали „Континент“. У својој „сјајној изолацији“, Британија је више волела да остане споља повезана са Европом, која је дуго означавала католички деспотизам. Енглески национални идентитет од реформације формиран је у супротности са континенталним силама, а галофобија је остала један од најраспрострањенијих облика које је енглески национални идентитет имао“ (Delanty 1997, 76). „Однос Британије према Европи тешко да је стабилан или недвосмислен“. (Berman R.A. 16).

Немачка нација не постоји у време великих империја, такође има проблем с дефинисањем идентитета унутар Европе, и такође је периферија Западне Европе, „никада потпуно пуноправна европска национална држава, никада неоспорно део модерног Запада“ (Berman R.A. 2007, 135). Он то зове “liminal situation”. Прикет за Немачку деветнаестог века каже да је „на раскрсници Европе и несигурна у свој идентитет“ (Prickett 2014, “German Romanticism”, 2014). Говорећи о пореклу модерне Немачке, нације и империјализма, Берман каже да је Немачка “never quite catching up” (idem, 25). Немачка каска за Енглеском. Перси је своју антологију објавио 1765. а Хердер своју 1778, по узору на Персијеу. „Центар Европе се помера од Француске ка Немачкој, од Европе ка Светом римском царству, which sought to legitimate itself as the guardian of civilisation.“. Немци су створили „конкурентски појам Европе“ (“competing notion of Europe”, Delanty 1995, 30)

Што се унутрашњег раслојавања тиче, додатно, Европа деветнаестог века била је подељена на либерални запад, конзервативни центар и заостајући исток.²⁷² Деланти закључује да је важно разумети „да се идентитет Европе није формирао само у супротности са исламом, већ је био обликован и тензијама унутар Европе, која никада није била хомоген геополитички ентитет.“ (Delanty 1995, 39). Са овим се слаже и Берман: Разлика или „другост“ није само питање конфронтације Европљана са егзотичним културама из далеких земаља; постоји други у оквиру просветитељства. У мери у којој савремена културна теорија повезује различитост искључиво са незападним културама или са маргиналним групама, она одбија да призна разноликост унутар европских култура. (Berman 2007, 22)

Уједињујући наратив Европе

Европу одликују политичка уједињења освајачког или одбрамбеног типа (Свете лиге, савези хришћанског света, Концерт Европе, Европска унија) (Delanty 1995, 9). Деланти сматра да је важно приметити да је ‘unity of Europe’ „измишљено јединство“ и да подразумева привилеговање одређеног дискурса у односу на друге у складу са контекстом. У средњем веку то је било хришћанство против ислама, и то „само пред заједничким непријатељем“, у раном модерном периоду то је била победа цивилизације над природом (Delanty 31, 34).

²⁷² <https://www.britannica.com/topic/history-of-Europe/The-conservative-reaction>

Саид користи термин дискурзивна формација (“discursive formation”) за Европу као геополитичку и културну појаву (Adamovsky 2005, 594). Године 1995. Деланти пише како постоји неколико студија о идеји Оријента као европске конструкције, док идеја о самој Европи као „европској“ конструкцији никада није испитивана. Мистика нације (“the mystique of the nation”) је такође коначно подвргнута великој интелектуалној критици, али ништа није написано да разбије мит о Европи као пројекту који уједињује и универзализује (Delanty 1995, vii). За Блаута идеја супериорне Европе је мит, нека врста фолклорног уверења, каже “It is in a sense folklore” (Blaut 1993, 2). Деланти, као и Блаут, сматра да је „Европа“ културна конструкција, “organizing metaphor of a complex civilization” (Delanty 1995, 1). Деланти сматра да је идеја Европе, тог наизглед гео-политичког концепта, културни модел, културни конструкт (Delanty 1995, 12), и као такав не може имати универзалну валидност. „Политизација идеје Европе води у поделе и постаје стратегија за изградњу разлика, и дефинише Европу не као оно што је њеним људима заједничко, већ као оно што их разликује од неевропског света, а често и међусобно (Delanty 1995, 12).

Евроцентризам, оријентализам, еврооријентализам и маварско-шпански оријентализам

Balkansko poluostrvo je nesumnjivo deo evropskog kontinenta, a ipak pridev balkanski može da označi suprotnost evropskom.

(Голдсворти, 2005, xiii).

Евроцентризам је термин који се користи за описивање погледа на свет који Европу ставља у центар историје и цивилизације и сматра европску културу, вредности и идеје супериорнијим од других цивилизација (Blaut 1993, 8–9; Adamovsky 2005, 614). Евроцентризам је критикован због свог негативног утицаја на неевропске цивилизације и због стварања искривљеног и пристрасног погледа на светску историју. Последњих деценија расте свест о потреби да се изазову и одбаце евроцентричне перспективе и да се укључи разноврсније и инклузивније разумевање светске историје и цивилизација.

Према Блауту евроцентризам је „колонизаторски модел света“, супер теорија, „општи оквир за много мањих историјских, географских, психолошких, социолошких и филозофских теорија, који Блаут зове 'дифузионизам'” (Blaut 1993:11). Бенедикт Андерсон сматра да европске научнике одликује „евроцентрични провинцијализам” (“Eurocentric provincialism”) пошто сматрају да је све важно у савременом свету настало у Европи, укључујући нацију (за коју Андерсон сматра да је настала у Новом свету, у Америци). Каже да у прилог томе да се ради о дубоком евроцентризму говори чињеница да многи европски научници упорно, упркос свим доказима, национализам и даље сматрају европским изумом (Anderson 2006, 210).

Евроцентризам је у директној вези са схватањем Европе као културног модела универзалне валидности. Деланти жели да деконструише “Eurocentric fallacy”, имплицитно повезивање идеје Европе са формирањем колективног идентитета, које појачава доминацију центра над периферијом.

Едвард Саид је први скренуо пажњу на бројне погрешне конструкције Запада о „Оријенту“ у студији *Оријентализам* из 1978. године (Curran 2010, 28). Он разјашњава механизме којима се „Запад“ дефинише у односу на другост „Истока“. Приповедајући „Оријент“, тврди Саид, западни текст у основи прича сопствену причу о сопственој супериорности. Централно питање за Саида односи се на средства којима се реалности посредују лингвистички, и начине на које се намећу хегемоније и доминантне идеологије: Моја је тврдња да се без испитивања оријентализма као дискурса не може разумети дисциплина захваљујући којој је европска култура могла управљати – па чак и производити – Оријентом политички, социолошки, војно, идеолошки, научно и имагинативно током

постпросветитељског периода. Оријентализам је, другим речима, идеолошки информисан систем који не-Запад представља као другог, „Оријент“; у оријенталистичком систему недостаци ове другости су оно што је чини (легитимно) погодном за западну дисциплину и контролу (Lewis 2011, 295–297).

Блаут користи термин дифузионизам: „Дифузионизам је општа теорија о европској историјској, културној и психолошкој супериорности, неевропској инфериорности и неизбежности и апсолутној исправности процеса којим су се Европа и њене особине прошириле на не-Европу.“ (Blaut 2012, 26)

„I sama ideja evropejstva ponekad se koristi da izrazi osećanja koja bi u suprotnom bila neprihvatljiva, da podari rasizmu politički korektan oblik. (Nadmeno samopouzdanje u evropske vrednosti, u imućnu i tolerantnu Evropu). Stoga nas gotovo i ne iznenađuje što svaki balkanski narod odabira da sebe vidi kao čuvara evropskih vrednosti, a ne kao varvarina na kariji Evrope. Balkanizacija Balkana nastavlja se upravo zbog toga što se 'Balkan' uvek odnosi na nekog drugog umesto na nas same.“ (Голдсворти, 2005, xiii)

Европски оријентализам има историју пре романтизма, као што је средњовековна демонизација, или врло индикативно, тврдоглава затуцаност (кажем индикативно, јер овако британски и немачки преводиоци описују и Србе и Шпанце, како ћемо ускоро показати). Лерсен каже да се обрасци из свих времена „стапају, преклапају и понављају у времену а сви историјски стереотипи присутни су у садашњости. (Beller & Leerssen 2007, 392).

Ко су оријентални други?

„Оријент је ментална конструкција. На европској менталној мапи, то се односи на нејасну регију која је, из западноевропске перспективе, лежала у правцу излазећег сунца: Мала Азија, Персија, арапске земље (које су се простирале преко северне Африке), Индија.“ (Beller & Leerssen 2007, 390). Егзотични други из далеких земаља (Berman 2007, 22).

Саид је оријентализам лоцирао изричито у контекст колонијализма деветнаестог века. Адамовски се пита да ли је онда могуће говорити о некој врсти еврооријентализма пре оријентализма? (Adamovsky 2005, 592–593) И одговара да можемо и да је то „празна и инфериорна“ оријентална Источна Европа. Наводи називе за Источну Европу на шпанском, француском, немачком, италијанском итд. и закључује да су настали или прављењем придева од именице Оријент или употребом генитива, „који такође даје идеју о Европи коју поседује Оријент“ (Adamovsky 2005, 593). Слично, Живанчевић-Секеруш наводи да „све до Берлинског конгреса 1878. године, сви називи за полуострво имплицитно су спомињали присуство Отоманског царства, што се може видети у ознакама као што су: Европска Турска, Турска-у-Европи, Европско Отоманско царство, Оријентално полуострво, или се у називима евоцира етничка припадност становништва: грчко полуострво, славено-грчко полуострво, јужнословенско полуострво.“ (Živančević-Sekeruš u Beller & Leerssen 2007, 104).

Адамовски сматра да је еврооријентализам као културни артефакт, заједнички подухват такозваног западног света, и да се развио углавном (али не само) у англосаксонским земљама. Еврооријентализам је фундаментални део либерално-буржоаске идеологије (Adamovsky 2005, 609, 622).

Помоћу концепта Источне Европе, наратив западне цивилизације пренео је на словенске народе многе стереотипе и предрасуде који се традиционално приписују Оријенту. Заузврат, ови стереотипи и предрасуде постали су део шире дискурзивне формације коју ја називам еврооријентализмом, помоћу које је Запад симболично организовао и регулисао свој однос са делом света који се зове Источна Европа. (Adamovsky 2005, 592)

Еврооријентализам је „скрипт“, „дискурс који регулише укључивање/искључивање „источних Европљана“. Другим речима, еврооријентализам дефинише у којој мери се њихова посла могу препустити њиховим рукама и колико им се може помоћи, саветовати их или натерати да постану нешто друго; у случају екстремне искључености, еврооријентализам може чак послужити и за легитимизацију потискивања (“suppress”) оних који тврдоглаво одбијају да преузму своје улоге у наративу цивилизације.“ (Adamovsky 2005, 619). “if the 'other' could not be induced to reassume its assigned place in the liberal-bourgeois narrative of progress, it might

have to be destroyed.” (Adamovsky 2005, 620)

Адамовски разликује друштвеноисторијске и културне бинарне опозиције еврооријентализма. Садржај еврооријенталистичког наратива историје може се сажети као низ бинарних опозиција које преносе имплицитне моралне судове: подразумева се да је цивилизација боља од варварства и да је напредак бољи од стагнације. Нормативна амбиција еврооријентализма постаје очигледнија у његовим културним или чак моралним бинарним опозицијама. „Дакле, необразовани желе образовање, преваранти морају бити разоткривени, противречности треба да се доведу у равнотежу, оно што је девијантно или ирационално мора се вратити у нормалност, а неспособнима и пасивнима треба да се помогне, да их се води, да се њима влада, да се у њих продре.“ Наравно, неке од ових бинарних опозиција тешко да су власништво само еврооријентализма; многи од њих се такође могу наћи у оријентализму и другим облицима евроцентризма. Други научници ће сигурно идентификовати додатне карактеристике еврооријентализма — на пример, у приказима наводно женског духа источне Европе насупрот мужевној природи Запада, руске душе насупрот западном интелектуализму и/или материјализму, и тако даље. Пошто је еврооријентализам део опште евроцентричне наративне историје, овде сам приказао само оно што мислим да су његове најизразитије карактеристике.” (Adamovsky 2005, 613–614) Слични стереотипи су се понекад примењивали чак и на нације које су на крају биле прихваћене као део наратива о европској супериорности – посебно на Шпанију или Немачку из деветнаестог века.

Пошто је географски исток Европе и свет који се налазио на истоку заостајао за Европом пре свега по економским перформансама, Исток се све чешће, а често и искључиво, поистовећивао са индустријском заосталошћу, недостатком напредних друштвених односа и институција типичних за развијени капиталистички Запад, ирационалне и сујеверне културе које нису обележене западним просветитељством. (Todorova 1997, 11–12)

Тодорова истиче и да је конвенционална подела Европе на Исток и Запад релативно касни изум филозофа осамнаестог века одговорних за концептуалну преоријентацију Европе дуж осе Исток–Запад од дотадашње доминантне поделе на Север против Југа. Занимљиво је да је Хердер критиковао традиционалну поделу нација дуж осе Север–Југ.²⁷³ Адамовски тврди да је управо захваљујући њему креиран Исток као трећи географско-историјски простор, и то за Словене, који су као део Севера били изгубљени у космополитској историји. Хердер је овај простор, који је по много чему био сличан Оријенту, назвао „Источна Европа“ (“östliches Europa”). (Adamovsky 2005, 597). Словене издваја као јединствен народ, „великодушан, мирољубив, добар и послушан“. Због тога су били поробљени и као резултат тога постали су окрутни и индолентни, као и сви робови. Према Хердеру, дошло је време да се Словени „пробуде из дугог сна“ и буду ослобођени (види Adamovsky 2005, 597).

Осим далеког Оријента и Источне Европе, оријентална је била и Шпанија. Иако се Адамовски бави Источном Европом, спомиње и Шпанију и Немачку као део еврооријенталног дискурса: „Слични стереотипи су се понекад примењивали чак и на нације које су на крају постале прихваћене као део наратива о супериорности Европе – посебно на Шпанију и Немачку“ (Adamovsky 2005, 614). Тај оријентализам Саља назива шпанско-маварским, или једноставно шпанским оријентализмом.

²⁷³ Дихотомија Запад–Исток заменила је дихотомију Север–Југ. Стари Грци су користили Оријент да би приказали антагонизам између цивилизованих и варвара, иако је њихова главна дихотомија била између културног југа и варварског севера. Од Диоклецијановог времена па надаље, Рим је увео поделу на исток–запад у администрацију и сматрао Оријент бискупијама Египта и Анадолије. У средњем веку, подела је коришћена у ужем смислу да прикаже супротност између католицизма и православља, а у ширем смислу да означи супротност између ислама и хришћанства. У свим случајевима, дихотомија Исток–Запад имала је јасно дефинисане просторне димензије: супротстављала је друштва која су коегзистирала, али су се супротстављала из политичких, верских или културних разлога. Исток није увек био пејоративна компонента ове опозиције: за Византију, центар цивилизованог европског света без премца неколико векова након пада Рима, Запад је био синоним за варварство и грубост. Тек после пада Цариграда 1453. године и помрачења православне цркве, али посебно са јединственим економским узлетом западне Европе, Исток је интернализован и од стране православног света као мање привилегован од опозиционог пара. (Todorova 11)

Веома је важан следећи Саљин закључак: „Књижевно-историјски прикази британског романтизма не говоре о томе да су шпански оријентализам и маварске теме биле у моди, чак ни током темељног преиспитивања егзотике и колонијализма последњих година. Ниједан конкретни текст није био представљен. Један очигледан разлог за ово може бити тај што, у недавним материјалистичким преиспитивањима списа из романтичарског периода, Шпанија не изазива исти критички интерес који би се могао везати за Индију или Блиски исток као кључне области империјалне расправе или колонизације. Реконструкција шпанско-маварске димензије у британским романтичарским списима мора почети од овог разликовања од других верзија Оријента како би се друге конфигурације империјализма, колонијализма и разлике могле спојити“ (Saglia 2009, 264).

„Шпанско-маварски оријентализам се доживљава као укореењена карактеристика културе осамнаестог века (Saglia 2009, 261).“ „Постепено откривање исламске Шпаније уклапа се у шири покрет приступа Истоку повезан са империјалним експанзионизмом и дефиницијом британског националног идентитета“ (Saglia 263). Маварска Гранада постала је посебно популарна двадесетих година XIX века у време рата на Иберијском полуострву. Иако је у осамнаестом веку интересовање било прилично спорадично, оно је већ било део већег покушаја да се реконструише национална култура и испитају њено порекло и еволуција (Saglia 2009, 263). Шпанске романсе су Перси и Блеквел разматрали у односу на средњовековне британске баладе или античку књижевност. Романтизам је наставио сложену операцију реконструкције, присвајања и тумачења шпанско-маварске културе, и британски романтичарски текстови о Гранади и исламској Шпанији заслужују да буду поново позиционирани у оквиру веће мапе како би се спасли као слојевите иконе, а не само приче о осећањима у егзотичном окружењу (Saglia 2009, 264).

Шпански оријентализам (“Spanish Orientalism”), иако долази из неког другог времена, измењен под утицајем средњовековног витештва, открива питања и бриге везане за Британце „овде и сада“. Приче о витезовима, оклеветаним краљицама, или егзотичним турнирима и прославама говоре о сусрету и сукобу различитих народа и религија, и доносе елегичку слику нације уклоњене са европске мапе, што такође може бити прочитано као слављење краја исламског присуства у Европи када је континент коначно затворио своје западне границе. Почетком деветнаестог века наратив о јасној граници између западних и источних сила могао је да функционише као остварење снова у односу на конфузне границе Блиског истока, где је Отоманско царство остало релативно снажно, или сукобљен Балкан, где је етничку и политичку поделу било много теже дефинисати (Saglia 2009, 200).

ПРОГРЕС

Захваљујући просветитељству, дошло је до „величанствене револуције“ раздвајања феудалног од модерног доба, и рођена је првобитна идеја прогреса, једна од најутицајнијих сила у свету, идеја да би сврсисходни, концентрисани напори, вођени све већим знањем о природи, могли побољшати људску егзистенцију (Purdey 2010, 25). Данас идеја напретка није увек позитивно схваћена. Мона Бејкер на једном месту подсећа и на тврдње мислилаца и научника да је „идеја напретка један од најопаснијих остатака пројекта просветитељства јер претпоставља да можемо да идемо напред ка простору ослобођеном моћи и доминације“, док је „марш „прогреса“ такође увео гулаге, холокауст, деградацију животне средине и помахнитало нуклеарно доба“. (Baker 2006, 45)

Метанаратив ПРОГРЕС на континуум прошлост–садашњост–будућност, затим прогрес у смислу напредовања колонизације, и прогрес у смислу либералног капитализма изнедрио је бројне негативне стереотипе јер се изградио на вредносним, стереотипним бинарним опозицијама које се тичу карактера, умећа, уверења, способности, историје и судбине народа. „Европа постаје огледало за тумачење света, а европска модерност се види као врхунац историје и апотеоза цивилизације“ (Delanty 1995, 12).

Етноцентрични наратив супериорности нарочито се развио у вези са Оријентом, европским „Другим“. „Путници, писци и критичари су представљали Оријент и његове исламске културе као фундаментално инфериорне, додајући нове стереотипе традиционалним, поричући Оријенту (или исламу) способност напретка или демократије. (Beller & Leerssen 2007, 390), увећавајући тим, како је рекао Саид, „позитиван профил слике о себи и имобилишући другог у мрежи негативних стереотипа. Негативни стереотипи су претходили француском освајању Магреба, британској доминацији Египтом и опадању и распарчавању Отоманског царства, пратећи европску хегемонију“. (Beller & Leerssen 2007, 390) Адамовски сматра да је наративна слика Запада „нарцистичка, самодовољна, самоидентична слика о себи, која подређује своје друге.“ (Adamovsky 2005, 615).

Табела 7. Еврооријентална тријада метанаратива ПРОГРЕС (Јасмина Николић)

Прогрес	Полупрогрес Спор прогрес	Стагнација
Цивилизација	Полудивљак Полуварварин	Дивљаштво, окрутност

На основу истраживања примарне и секундарне литературе, сматрамо да је метанаратив ПРОГРЕС саграђен од следећих бинарних уверења. Сви курзиви су наши.

1

ЕВРОПА СЕ КОНСТАНТНО И ПРИРОДНО МЕЊА НАБОЉЕ, МОДЕРНИЗУЈЕ СЕ, НАПРЕДУЈЕ И РАЗВИЈА. ОСТАТАК СВЕТА НАПРЕДУЈЕ СПОРИЈЕ, СТАГНИРА ИЛИ ЗАОСТАЈЕ, НЕРАЗВИЈЕН ЈЕ.

Бауринг пише у аутобиографији: „Иако се Шпанија полако креће напред, има помака. У мојој младости није било дилижанси, није било транспортних средстава, чак ни на главним путевима, само поштанских запрега, а на споредним путевима су се користиле само мазге. Једном сам путовао са поштом из Мадрида у Кадиз у возилу без опруга, лежећи на слами, и стигао на крај путовања сав црн и модар. Али коњи на великим путевима су били одлични, сви пастуви, и једном сам прејахао две стотине миља за двадесет четири сата“ (Bowring 1877, 105). Иначе, у овом одломку Бауринг користи шпанске изразе, не преводиће их.

За путописце, Балкан је био различит од Европе, необичан, неочекиван, бизаран, живописан, романтичан свет на размеђи Истока и Запада (Момчиловић, 1990, 57) За Кинглејка, Земун је био последња станица „Европе на точковима“, у којој су постојала саобраћајна средства и организован саобраћај. Београд је био почетак Истока, прва станица на путу испуњеном неизвесношћу и неудобношћу. (Kinglake, 1849, 1, а наведено и у Момчиловић, 1990, 62)

2

СВЕТ ИМА ЦЕНТАР И ЕВРОПА ЈЕ ЦЕНТАР СВЕТА. ЦЕНТАР ВОДИ, И СТВАРА. ОСТАЛО ЈЕ ЕВРОПСКА ПЕРИФЕРИЈА. ПЕРИФЕРИЈА ПРИМА, ПРАТИ И ИМИТИРА.

Прогресивне идеје, Европљани или нови производи из Европе улазе у Не-Европу „као ваздух у вакуум“ (Blaut 1993, 16). То је природан, нормалан, логичан и етички ток културе и иновације који доноси цивилизацију у не-Европу.

Бауринг је, занимљиво, сматрао да „промене суверенитета у оријенталним земљама, у којима универзално преовладава деспотизам, не треба да се регулишу принципима који би

могли бити спасоносни у цивилизованим државама, а неколико покушаја британске владе да подржи климави суверенитет султана, на штету локалних владара који су нам се могли показати корисним савезницима“, одвукли су пажњу оних који су тражили помоћ од Енглеске и нису успели да одрже интегритет турске владавине“ (Bowring 1877, 17–18)

Бауринг каже да се мора признати да је Шпанији безакоње француске инвазије донело и нешто добро. Пре инвазије њени становници живели су окружени монашким зидинама у суморном незнању, и потпуно повучени од активног света који напредује с друге стране. Када је Шпанија постала позорница великог европског такмичења, њен монашки зид је срушен. Отворила се за поглед и посете света у целини; и, пошто су се наде, страхови и интереси нација једно време углавном усредсредили на њену територију, постало је популарно и модерно да се посвети пажња овом до тада заборављеном углу света. (Bowring 1820, 514).

3

ЕВРОПА ИМА ИСТОРИЈУ, ПРАВИ ИСТОРИЈУ И НАЛАЗИ СЕ У ЊЕНОМ ЦЕНТРУ.

ИЗВАН ЕВРОПЕ СВЕ ЈЕ ВАНВРЕМЕНСКА, НЕПРОМЕНЉИВА ТРАДИЦИЈА.

Не-Европа нема историју, неисторијска је, остала је у давном времену, „каменом добу“. Како расте удаљеност од цивилизоване Европе, људи одражавају све раније и раније епохе историје и културе.

Талфј у приказу превода српске народне поезије каже: „Многи тајанствени звуци, чак и из сивих векова паганства, допиру до нас, попут звона далеких звона, неповезаних и напола изгубљених у ваздуху; док нас, од многих других песама и легенди, боја снажно подсећа на њихов *азијски* дом.“ (Talvj 1836, 86)

Бусета говори о Бауринговим ставовима према Шпанији у контексту свеопштег ентузијазма према њој. Цитира један Баурингов став једног од приказа у ком Бауринг каже да воли Шпанију, јер су гостољубивост, дарежљивост, достојанство, храброст, иначе особине на које је наишао и на неким другим местима, помешане с нечим што се не може дефинисати, а што свим тим квалитетима даје посебну енергију и обрис. Све што зна јесте да то нешто одише тавним временима (Buseta 1933, 67).

Познато је да је Бауринг о Србији мало знао и понешто нетачног изнео у уводу у своју антологију српских народних песама. Будући нетачне, информације су нама тим занимљивије. Примера ради, Бауринг описује Србе као несталне: „Срби се морају убројати у оне расе које су вибрирале између севера и истока; које данас имају, сутра немају; сад стациониране, лутајуће; са седиштем у Сарматији за многе генерације, затим у Македонији и коначно у Србији.“ И закључује: „Али, немогуће је пратити њихову историју, као ни њихово кретање“ (Bowring 1827, xxxiv).

4

ЕВРОПА ЈЕ ДИНАМИЧНА, ЕНЕРГИЧНА. У ОСТАТКУ СВЕТА ВЛАДА МРТВИЛО.

„Најгрубљи почечи европских народа показују бар неке карактеристике енергије и жара; док у већини остварења источних *полуварвара* у толикој мери преовлађује *слабост и покорност*, склони смо да прихватимо мишљење једног проницљивог енглеског писца који је „понекад сматрао да би крајња монотонија и *униформност* климе и пејзажа на Истоку, могли допринети умртвљавању и смиривању способности, уклањајући из ума разноликост као моћан подстицај на акцију.“ (Talvj 1836, 266–267). Тереза овде цитира Џона Кроферда (John Crawford). Занимљиво је испратити шта он даље каже, пошто допуњује бинарну опозицију, повлачећи паралелу између променљивих годишњих доба и склоности Запада да флукутира и да се мења: „Док су нације Запада, као и њихова годишња доба и производња, подложне флукутацијама и променама; час у дивљем стању; час излази из њега; час полуварвари; час

цивилизовани, углађени и рафинирани; затим пропали, и опет гурнути у варварство; народи Истока, у погледу цивилизације, настављају непромењени. Чини се као да убрзано напредују у одређено стање побољшања, али се затим враћају истом вишевековном варварском стању, чак и када их околности не приморавају на стање исконског варварства и дивљачког постојања“.²⁷⁴

Употреба речи *полуварварин* врло је честа у романтичарским текстовима које смо консултовали. У наставку ћемо дати мишљење у вези са тим, за сада само скрећемо пажњу на њу.

5

ЕВРОПА ЈЕ ЦИВИЛИЗОВАНА, ОБРАЗОВАНА.

НЕ-ЕВРОПА ЈЕ ПРИМИТИВНА, ВАРВАРСКА, ДИВЉАЧКА, ЉУДИ СУ ГРУБИ, ОКРУТНИ И ДИВЉИ, ЉУДИ „КАМЕНОГ ДОБА“, „ЉУДИ БЕЗ ИСТОРИЈЕ“, СУЈЕВЕРНИ.

„Примитивни савремени преци којима је потребна помоћ напреднијих нација“ (Beller & Leerssen 2007, 264).

Саља своје поглавље започиње наводима из путописа с почетка XVIII века. „Шпанија је, уопштено говорећи, велика башта лептира, односно кошница беспослених трутова, где се не охрабрују ни памет ни умеће“, а „Шпанац је нека врста амфибијске животиње, ни једно ни друго, ни риба ни месо, већ обоје. Природа земље је у потпуности видљива аутору, који је представља непроменљивом и непоправљивом, али и сугерише да се може променити кроз неке корените трансформације. Заиста, Шпанцима су преко потребни „нови модели и боља влада“. (Saglia in Almeida 2010, 25).

Филип Бауринг каже да је „Бауринг правио јасну разлику између начина ширења либералне трговине у Европи, где су либералне идеје у трговини могле да се шире у оквиру либералних и демократских политичких струјања, и Истока, где је за ширење тих идеја била нужна претња силом. Тако је на Истоку коришћена такозвана *топовска дипломатија* (“gunboat diplomacy”) како би се благодети слободне трговине учиниле доступним онима који су живели у беди и репресији због властитог режима“ (Bowring 2014, 229). Такође каже да „он никада није био по природи империјалиста, али је уколико је империјализам доносио веће слободе и просперитет, био склон да га оправдава, на пример, у случајевима угњетавања од стране домаће власти, без обзира на то да ли су у питању кинески Мандарини, шпанска црква или сијамски монополисти. Тако је сматрао да је британско управљање Индијом далеко боље него оно које су спроводиле муслиманске династије, које су такође били уљези на власти.“ (Bowring 2014). Као и да „веома често помиње супериорност англосаксонаца у односу на латино и друге расе, укључујући и његове вољене Шпанце и Кинезе. Ово његово поређење не треба тумачити у генетском смислу, већ као рефлексију на тадашње стање напретка у тим друштвима, културама и владама“. (Bowring 2014)

Талфј пише 1834, тада већ у САД, у чланку “Historical View of the Slavic Language in its various Dialects...” да је „пажња *цивилизованог* света“ почетком овог века била усмерена на Србе и њихове херојске борбе“ (391, курзив је наш).

Такође у САД, још 1827. и одмах након објављивања Баурингове збирке српских народних песама, Церед Спаркс коментарише како „лепота самих песама показује упадљив контраст с варварским манирима тог доба у ком је балада морала бити састављена“ (Sparks 1827, 359). Затим каже да би се по једноставности и истанчаности осећања могле рангирати високо у односу на „књижевности народа *много напреднијих у цивилизацији* него што су Срби могли бити“ (Sparks 1827, 359).

²⁷⁴ Crawford, John. *History of the Indian Archipelago: Containing an Account of the Manners, Art, Languages, Religions, Institutions, and Commerce of Its Inhabitants*. Edinburgh, 1820, p. 39

Локхарт пореди српску и шпанску народну поезију, у чланку из 1827. Каже да није могуће убедити Енглеза да постоји балада на свету која би се могла упоредити са ‘Chevy Chase’,²⁷⁵ да ниједан Шпанац никада неће поверовати да је било које друго витештво опевано племенитије до оног у Кастиљи и Гранади, нити се може очекивати да скандинавски критичар буде мање опседнут супериорношћу сопствених јунака. Мисли, међутим, да када се шири читалачка публика *Европе* упозна са „свим овим разним изворима витештва“, што ће бити ускоро, „баладе о дуго покореним (“long-trampled“) Србима можда стекну право на место не много испод оног које држе надменије нације (“haughtier nations“). (Lockhart 1827, 66–67) [Курзив је наш]

У тексту о српским песмама Гете је 1825. написао да се одликују „сујеверно варварским схватањима; у њима налазимо људске жртве, и то најодвратније врсте.“ (наведено у Химштет-Фаид 2008, 224) Према мишљењу Ангеле Рихтер, „Гете се у погледу Срба у то време послужио мало и клишеом дивљака у даљини, с којима су Немци – доуше опрезно – успоставили културне везе, али посматрајући их с висине.“ (Рихтер 2008, 44) И цитира Гетеа: „због чудног сујеверја, према коме су птице гласници, то је народ који мисли да градове може да утврђује људским жртвама“ (Рихтер 2008, 44–45). Познато је и да се Гете радовао што ће српске народне песме превести жена (Талфј) јер би их она могла учинити подношљивијим немачкој публици, остаје као препорука за неко будуће истраживање у оквиру родних студија културе.

„Јака и дубоко укорењена сујеверја словенских народа, делимично се манифестују у њиховим песмама и причама; пуни су пророчких снова и добрих или лоших предзнака; практикују се враџбине разних врста; а извесни *оријентални фатализам* као да усмерава вољу и судбину.“ (Talvj 1836, 95)

Занимљиво да Талфј 1850. године у раду који је настао на основу прерађеног чланка из 1834. о словенским језицима, каже нешто чега нема у првобитном, а то је да стару српску епику одликују „дела освете и насиља, зверска варварства, која леде крв“, на другом месту „варварство и дивља освета“ (Talvj 1850, 89).

Бауринг говори да је у време његове посете Шпанија врвела од бандита, са којима влада није могла да изађе на крај, а међу сељанима су често уживали подршку, јер су се доказали у герилским борбама против Француза. Бауринг помиње да су на све стране били видљиви знакови варварства („Strange marks of barbarism were visible” (...), који су се огледали у крстовима који су означавали места злочина или гвозденим кавезима у којима су трунули остаци пљачкаша које су власти ухватиле. Тако напомиње да је путујући са групом кријумчара из Андалузије за Португалију (у португалски град Алентежу), када су сели за подневни оброк испод дрвета, угледао како међу гранама висе људске лобање. Он контрабандисте назива јавним добротворима, а у то време је једна од најпопуларнијих песама „*Yo que soy contrabandista*“. Путовање са њима је представљало велико задовољство, јер су поред добрих односа са цариницима, који су радије примали мито него да се излажу опасности, ови кријумчари увек били најбоље наоружани и опскрбљени најбољим мулама. (Bowring 1877, 109–110). Јако подсећа на Кинглејкове описе људи набијених на колац.

Белешку о Шпанији завршава речима и примером велике бруталности: „Немогуће је описати степен дезорганизације на Полуострву у то време, када је ратна активност гериле била на врхунцу, а људи једнога дана били патриоти који уништавају Французе, а наредног пљачкаши који нападају путнике без разлике. Представа о њиховој бруталности се можда најбоље може формирати на основу чињенице да је банда разбојника која је убила официра укљученог у потеру за њима, одрала његову кожу и раширила је на гране једног дрвета у шуми.“ (Bowring 1877, 111)

Успостављање хришћанских краљевстава у Шпанији, када су преци Гота у надолазећој плими победе заувек протерали Мавре, период је испуњен моралним чудима и чини историју саму по себи поезијом. Тај период поседује сву величанственост једног великог епа. С друге

²⁷⁵ Стара балада, инспирисана баладом „Битка код Отербурна“ (“The Battle of Otterburn”) о бици која се догодила годину дана пре Косовког боја, 1388. Персије је објавио у *Остацима*.

стране, поезија Шпаније је снажно обојена религиозном посвећеношћу, која бива сувише често здружена с деградирајућим сујеверјем и свирепим фанатизмом. (1825, 262)

Колеман каже да је невероватно интересовање које је јавност показала за руску збирку дошло заправо као чуђење јер збирка није показивала „обележја варварског порекла“, како је писао *Edinburgh Review* десет година касније. Колеман мисли да је привукла пажњу управо зато што се није уклапала у енглеску представу о томе како би требало да изгледа поезија која долази уз Русије (Coleman 1940, 434). Сетимо се, у руској антологији су песме познатих руских песника тог времена.

„У Турској су Срби, Босанци и Морлаци. Сва ова племена стоје ниско на лествици цивилизације и тако ће остати све док их нека срећна околност не доведе у контакт са великим телом просвећених Склавона (“Sclavonians”). Они онда овим приближавањем могу напредовати до бољег стања и моралног и политичког. (Lach-Szyrma, 1823, 63)

„Када се појавила Вукова збирка, а део њеног садржаја преводима учињен разумљивим цивилизованом свету, несавршен и мањкав какав мора да буде сваки превод популарне поезије, јавност и критика су ипак били подједнако запањени снажним изразом високе и неупоредиве лепоте природе“. (1834,397)

6

ЕВРОПА ЈЕ СЛОБОДНА, ЛИБЕРАЛНА И БОГАТА. НЕ-ЕВРОПА ЈЕ ФЕУДАЛНА, НЕТОЛЕРАНТНА И ДЕСПОТСКА. НЕ-ЕВРОПА ЈЕ БЕДНА, „ЗЕМЉА ОДСУСТВА“²⁷⁶ НЕ-ЕВРОПЉАНИ СУ СКЛОНИ ТРПЉЕЊУ.

Европљани разумеју слободу, индивидуалистичко економско понашање, приватну својину и дају предност минималистичкој држави. Оријенталне и еврооријенталне владе су „гадне, деспотске, хировите, неодговорне и зле“ (Blaut 2012, 14), окрутне, понекад моћне, али увек хировите. Исток не може да се развија јер нема средњу класу ни цивилно друштво. Из истог разлога нема слободу.

Каже Бауринг „Сама Шпанија је далеко иза својих *активнијих* ривала; али пажња целе Европе је сада усмерена, са радозналошћу и надом, *ка њеном ходу*, у очекивању да се отресе снажног баласта инквизиције који је мучи, и оног нетолерантног духа који држи њене узде.“ (Bowring 1820, 514). „Славни догађаји који су се недавно догодили у Шпанији, дају нам готово извесност да ће геније шпанске нације ускоро потврдити и манифестовати своју урођену моћ и племените импулсе. Лепши народ не постоји; њихов национални карактер далеко надмашује карактер неких који су их, чини се, претекли у националном стицању; а када неприродни јарам који их је притискао буде уклоњен, можемо очекивати да ћемо ускоро видети одговарајући приказ њихове природне и карактеристичне *енергије*“. (Bowring 1820, 514)

Шпански песник назива ствари својим именима а његов ентузијазам је „спутан цивилним и религиозним деспотизмом“. (Bowring 1824, viii) Песник у Шпанији стога није креативан: „све узвишене тежње његовог генија угушене су“. Бауринг се пита шта би шпански песник, испуњен страхом и страхопоштовањем, могао урадити да највише и најплеменитије песничке теме нису забрањене његовој машти (*idem*, vii).

Бауринг говори о декадентној Шпанији и стању религије у Шпанији у *Observations on the state of religion and literature in Spain made during a journey through the peninsula in 1819*. „Шпанија, католичка Шпанија, сачувала се чиста и непромењена, а њени свештеници нас уверавају да је грешка у вери много опаснија, или, да се послужимо њиховим благоглагољивим језиком, далеко више гнусна него мноштво грешака у понашању. Изопаченом срцу може бити опроштено, али не и заблуделој глави. То је у ствари фатални принцип, чији се отров шири кроз овај снажно цементиран систем. Ово можемо приписати њихове глупости, грешке и злочине. Ово је створило Доминике и Торкемаде.“

²⁷⁶ Adamovsky 2005, 591.

Апсолутна интолеранција је оно на чему почива цело шпанско религијско здање, те се ни Кортес (Cortes) у проповедању општих слобода није усудио да дозволи проповедање иједне друге религије изузев “Catolica Apostolica Romana unica Verdadera” (Bowring 1820, 6–7) Бауринг напада жестоко церемонијално веровање.

Остављамо одломак у оригиналу да бисмо пренели енергију:

„His mind is one mass of undistinguished, confiding, comforting faith. That faith is his religion, his Christianity! (5–6) What a fortress must be overthrown before truth and reason can advance a single step! Have we a *right* to rouse him from these blessed delusions? This is indeed the ignorance that is a bliss. Is it not folly to wish him wise? But, alas! This is only one side of the picture! For, however soothing, however charming the contemplation of contended gnorance may be to the imagination, in the eye of reason the moral influence of such a system is baneful in the extreme. All error is evil; and the error which substitutes the external forms of worship for its internal influence on the heart, is a colossal evil. Here we have a religion, if such it may be called, that is purely ceremonial. Its duties are not discharged in the daily walk of life, not by the cultivation of pure and pious, and benevolent affections, but by attending masses, by reciting Pater/nesters and Ave Marias, by pecuniary offerings four souls in purgatory, and by a thousand childish observances, which affect remotely, if they affect at all, the conduct and the character. The Spaniard attends his parish church to hear a service in an unknown tongue. (6) Наставља: “A depraved heart may be forgiven, but not an erring head. This is, in fact, the fatal principle, whose poison spreads through this strongly cemented system. To this we may attribute its absurdities, its errors, its crimes. This has created Dominicks and Torquemadas. In a word, intolerance, in its widest and worst extent, is the foundation on which the whole of the Spanish ecclesiastical edifice rests. It has been called the main pillar of the constitution, and is so inwrought with the habits and prejudices of the nation, that the Cortes, with all their general liberality, dared not allow the profession of any other religion that the “Catolica Apostolica Romana unica Verdadera”. (Bowring 1820, 7)

Људска беда је на све стране, „у свим својим нијансама и облицима огромности. Али шта мари? Шпанија, католичка Шпанија, сачувала је своју веру непатворену и непромењену, а њени свештеници нас уверавају у то да је огрешити се о веру далеко опасније, или, говорећи њиховим благим језиком, далеко проклетје, од мноштва грешака у понашању.“ (Bowring 1820, 7) Како је бедна земља у којој се аплаузом не иде трагом талента или врлине; где се знање и слободољубље гоне ли гоне као да су клетве и злочини!“ (Bowring 1820, 10)

Бауринг Шпанце види инфериорнима и у односу на Мавре и мисли да су Маври на њих гледали с висине. „Инфериорни, вероватно, у уметности и оружју, *тихо су се потчинили* различитим освајачима њиховог тла.“ (Bowring 1821, 201) „Маври су морали да се боре с народом који је умногоме био инфериоран у интелектуалним достигнућима; народ који је више пута раније препознао руку господара; народ који је у било ком тренутку премало упознат са добробитима добре владе да би исправно проценио вредност слободе или да би се успешно напрезао у њеној одбрани. А Маври су пружили значајне користи *Шпанији*. Они су са собом донели и оставили иза себе дух истраживања и љубав према књижевности, позвали су најугледније учењаке истока да се населе у њихови новим поседима; основали су оне славне хебрејске школе којима *Европа* никада није вратила дуг захвалног признања; наметнули су земљи коју су освојили благослове благе и толерантне владе; учили су их бољем и исплативијем систему пољопривреде; поучавали су Шпанце у уметности и науци, о којима су ови раније мало или нимало знали, и увели су нови облик метричких композиција, које су обојиле сву националну поезију Шпаније, и дале јој онај оријентални колорит и блистав карактер који је разликује од језика других земаља“ (idem, 203, курзив је наш).

Студија случаја: „Визија дон Родрига“, „елизија Шпаније“

Како делује метанаратив ПРОГРЕС у књижевној обради давних историјских тема, у рекадрирању Маварске Шпаније у потпуности илуструје песма Волтера Скота инспирисана последњим готским краљем, који је изгубио битку с Маврима давне 711. године. Дијего Саља

пише поглавље о Волтеру Скоту које посвећује Скотовој песми „Визија дон Родрига. Поглавље носи наслов “The Nation as Progress Text in Scott’s The Vision of Don Roderick” (Saglia 2000, 106–114).

Како шаљиво каже Браун, једина визија коју је Скот остварио у вези са Шпанијом, била је наративна песма „Визија дон Родрига“ (“The Vision of Don Roderick”), продата да помогне „напаћеним“ Португалцима на фронту. (Brown 2020, 103). У уводу у песму Скот каже да је хтео да повеже револуције у Шпанији све до актуелне кризе и да их променом сцене подели на три периода: инвазију Мавара, пораз и смрт Родрига, затим период освајања прекоморских колонија, укаљан сујеверјем и суровошћу, нехуманошћу инквизиције, и, коначно, стање Шпаније пре Наполеонове инвазије, које се завршава доласком британске помоћи. (idem, vii–viii). Ово Саља назива прогресом, слика времена које тече, а култура се мења. (Saglia 2009, 107) Скотова „општа и импресивна слика“ шпанске историје је тако сажета у исламској инвазији и маварској владавини, крају реконквите и експанзији у Новом свету, и коначно, декаденцији и француској инвазији 1808. Британска национална питања остају кључна у целој Скотовој шпанској песми. (Saglia 2009, 108)

Иначе, Скот у једном писму из 1811. каже да приводи крају дон Родрига са тромошћу и кашњењем карактеристичним за Шпанце. Инспирацију је нашао код Переса де Ите у *Ратовима за Гранаду*. Пре песме о дон Родригу, две деценије раније, написао је песму „Освајање Гранаде“ али ју је запалио.²⁷⁷

Браун (Brown 2020, 104) сматра да је „Визија дон Родрига“ заправо помогла да се Британија и Шпанија зближе у књижевној машти. Постојале су јасне паралеле између отпора готског краља Родрига исламском освајању и отпора шпанских герилаца или „бораца за слободу“ снагама наполеонске Француске.

Саља (2000, 78) сматра да је „културна продуктивност шпанске легенде о дон Родригу тако доживела драматичан пораст у годинама рата на Иберијском полуострву, јер је могла да прихвати различите интерпретације Иберијске кампање. Захваљујући својој флексибилности, могла је бити место патриотских војних позива на оружје или, обрнуто, опомена о националном слому. Торијевци су фаворизовали трансисторијски континуитет, попут Скота“.

Први тренутак означава пропадање национализма, овде представљеног кроз културно, географско и социјално „друго лице“ Шпаније: места постају оријентална (Харем, базари) и људи подлежу страним законима и обичајима. У другој фази: оклоп, борба бикова и нетрпељивост, представљени су кроз све слике које се обично приписују инквизицији и католичком свештенству, пре свега мучење, похлепа и лицемерје. (Saglia 2009, 111) У трећем сегменту, шпанско друштво је поново представљено као еденска енклава пре француске инвазије 1808. Скот описује шпанску нацију у њеном нетакнутом стању кроз упућивање на плес, музику, приче и баладе, при чему су ове последње посебно репрезентативне за национални карактер (idem, 112). У Скотовој Шпанији витештво је надисторијска сила која се материјализује у херојским делима и свенационалним осећањима револта. Скотов наратив Иберијске нације (“Iberian nation”) кулминира британском интервенцијом. Фокус се помера са Шпаније на Британију. Иако признаје Шпанцима право да се боре за своју нацију, Скот такође тврди да „шпанске трупе треба да буду обучене под британском дисциплином“ (idem, 113). Великодушно, незаинтересовано херојство Британаца је у супротности са злочинима Француза, анимализованих у „вукове“. То је заправо прича британском јединству (“British unity”) и служи хомогенизацији националних осећања јер се прича лако разуме. Скот прича причу о Шпанији да би испричао причу о Британији, на крају маргинализује Шпанију. Тај Скотов поступак Саља зове „елизија Шпаније, или њено затварање у оквире културне и географске периферије“ с циљем да се направи место за британску културу (idem, 114). Скот маштом „ужурбано омеђује Шпанију као поприште британског рата, културно и географско бојно поље где су границе његове нације фиксирани, брањени и одржавани“ (idem, 115).

Исто као што је реконквиста била европска победа, тако су „победа или пораз на

²⁷⁷ <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/biography/beginning.html>

Полуострву национална, британска питања“ (idem, 114). Скот је, дакле, учествовао у „*all-inclusive* националном пројекту“, „пројекту стварања нације“ (“nation-making project”). Ово је била „једна од најутицајнијих песама о рату, овај текст је парабола која укључује Шпанију у тај дискурс британског националног јединства и надмоћи који је Скот развијао у својим песмама.“ (idem, 114–115)

Скот је због био познат као „ратни песник“. Иако није ратовао у Шпанији, био се јавио да буде добровољац. Херман наводи да се упркос физичком хендикепу показао као способан интендант (“quartermaster”) (Herman 1998, 300–302,), надгледао је складишта. Ту је и осмислио битке касније приказане у Мармиону. (Wilson 2002, 39). Локхарт примећује у Скотовој биографији да је објављивањем *Мармиона*, 1808. године установљена Скотова репутација „моћни песник антигалског рата“ (наведено у Saglia 2009, 106). Био је признат као ратни песник *par excellence*. (Saglia, 2000, 106). Браун наводи Скотове речи: „Моје срце војничко је и одувек је било, иако ме је моја хромост чинила неспособним за професију коју бих радије следио него било коју другу.“ (Brown 2020, 104). Вилсон каже да је имао *military fantasy-life* (idem, 40).

Скот је историју доживљавао као „прогресивни развој ка префињенијим друштвима“. Међутим, замагљује границе прелаза из древних у модерна времена, тако да се тај прогрес не уочава јасно, границе су „нечитљиве“ (“illegible”). Прошла времена одликује све што је прошло или пролази: насиље, сујеверје, неред, пагани, Саксонци, католици, Шкотска, *Highlands* и Стјуарти. Садашња и будућа времена, оно што је напредно: закон, разум, мир, хришћани, Нормани, протестанти, Енглеска, *Lowlands* и Хановери. (Cottom 2009, 128) Скот је био истовремено привржен аристократским вредностима и вредностима средње класе која се борила против аристократије, било као “a full-blown Romantic or a middle-class rationalist” (Cottom 2009, 27). “One is led to expect certain distinctions by a narrator who wishes to picture change as a systematic and progressive process, and one instead is conducted by that narrator to a blind road...”. (Cottom 2009, 129)²⁷⁸ Прогрес се, међутим, не односи на људе. Код њих се у сржи ништа никад не мења. Скотов став је да се фундаментални људски идентитет чува у свакој историјској промени. Скотово писање увек апелује на основну постојаност изван површне променљивости и да су људи, без обзира на утицај стања у друштву, веома слични (Cottom 2009, 130).²⁷⁹

²⁷⁸ Као и многе Шкоте средње класе, избијања народних немира деведесетих година XVIII века и у Шкотској и у Енглеској, уплашила су га. Мрзео је револуцију једнако колико је волео своју земљу. Уз сву његову искрену симпатију према обичним људима, насиље и напади на принцип имовине оставили су Волтера Скота хладним. И тако он, као и остатак урбане Шкотске, није учинио ништа да заустави ружну епизоду која ће ужаснути нацију у наредних педесет година: Highland Clearances (насилно исељавање Гала) (Herman 1998, 301–302). Био је одлучан да води битке које може да добије, и са оружјем које је имао при руци. (Herman 1998, 306)

²⁷⁹ Котом сматра да ни у том „сасвим обичном изразу хуманистичког веровања“ Скот није доследан. (Cottom 2009, 131).

Табела 8. Општа тријада метанаратива ПРОГРЕС са хетеротропијом (Јасмина Николић)

	Први	Хетеротропија	Други
Идеологија	Индивидуализам Слободна удружења	↔	Колективизам Масе
Економија	Либерални капитализам Индустријализација	↔	Феудализам Аграрно друштво
Политички систем	Слобода Хришћанска слобода Демократија, средња класа	↔	Деспотизам Оријентални деспотизам Аутократија, нема средње класе
Историја	Историјско време тече Динамичност Промена Иновација Будућност Активно	↔	Време стоји Статичност Заосталост Имитирање Камено доба Пасивно
Карактер	Култура Уздржаност Самокритичност	↔	Сировост, бруталност Разметљивост Мегаломанија
Лидерство	Моћ Доминација Супериорно Вођење Јако	↔	Немоћ Послушно, трпељиво, покоравање Инфериорно Праћење Слабо
Пословна култура	Дисциплина, одговорност Радна етика Рад Организација	↔	Јавашлук, хировито, неодговорно Лењост Експлоатација Неефикасност

Пулсирајућа маглина између две галаксије

*Doth Danube spring to life! The wandering stream
(Who loves the cross, yet to the crescent's gleam
Unfolds a willing breast)*

Wordsworth, "The Source of the Danube"

У британском романтизму су, како смо показали, Шпанија и Србија биле „непознате земље“, тачније не толико непознате, колико оријенталне, не сасвим варварске, више полуварварске.

На континууму ДОМАЋЕ, ЗАПАД – СТРАНО, ИСТОК и Шпанија и Србија, што се Британаца тиче, налазе се негде између, како на географској, тако и на симболичкој међи. Оне су и геополитички ентитети, али и фукоовске хетеротопије, стварна места која нису „ни овде ни тамо“, физички простори вишеструких значења и вредности, подложни вишеструким интерпретацијама. Примера ради, хетеротопије су гробља и бродови.

Одликује их двосмислена и флуидна природа. Могу бити простори који су познати и који су страни, докучиви и недокучиви, који прилазе и кристалишу се или се одмичу и бледе, са ове или са оне стране нечега.

Као амбивалентни симболички простори могу бити интерпретирани тако да потврде доминантне друштвене норме и културна веровања, или као места отпора и субверзије. Готово је немогуће именовати их и стабилизovati, јер су места прелаза, превођења, малтене хтонски простори „страдања“. Именовати их без референцирања на елементе између којих се налазе значило би дати им независно значење, утврдити их, одузети им природу хетеротопије, склонити их са места тензије, извући их из континуума и тако континууму одузети основно средство изградње идентитета, међупростор ничије земље.

Ми тако тврдимо да се идентитет Европе, Британије, центра моћи, не гради само у односу на „Другог“, већ и у односу на „Полу-Другог“, јер је оно што се налази у полудругом једина екстерна слика у којој се сопство може донекле препознати и преко које се може „испројектовати“, „локација на којој се 'други сусреће са истим'“ (Saglia 2000, 202). Шпанија и Србија (Иберијско и Балканско полуострво, и вероватно још геополитичких области којима се у дисертацији не бавимо) палимпсести су за грађење идентитета.

Табрела 9. Тријада еврооријенталне Хетеротопија

Први ²⁸⁰	Полу-Други ²⁸¹	Други
Домаће Запад Познато Европа Унутра ²⁸² Центар ²⁸³	Полудомаће Полузапад Полупознато Полу-Европа Полуунутра Полупериферија	Страно Исток Различито Не-Европа Споља Периферија
Британија	Иберијско и Балканско полуострво ²⁸⁴	Далеки исток

Тај простор између полова је динамичан простор константног преговарања: Домаће $\leftarrow ? \rightarrow$ Страно, Запад $\leftarrow ? \rightarrow$ Исток, Познато $\leftarrow ? \rightarrow$ Непознато, Европа $\leftarrow ? \rightarrow$ Не-Европа. Простор кретања од – до, и назад, кретања округ. Балкански народ може бити, да употребимо речи Весне Голдсворти, „чувар европских вредности“ или „варварин на капији Европе“.²⁸⁵ Како каже Манчић Милић: „*Naša priča stalno kruži između dva mesta, i ne može se zaustaviti na jednom od njih*“ (Манчић Милић 1999, 7)

Идентитет Првог и Другог су утврђени, непроменљиви. Идентитет Полу-Другог је перманентно замућен, и може се јасније указати као слика ухваћена у неком тренутку времена и простора тек када се испреговара. Резултат преговарања зависи од циља, од контекста и може бити позиционирање Полу-Другог ближе Првом, поистовећивање са Другим, чак и анихилација, уништење (јер иза Другог може постојати и Трећи, који се толико разликује да не налази место на континууму итд.), дакле, може бити све то, али никада поистовећивање са Првим. Полу-Други није никада Полу-Први, отуда наш избор ове врсте конструкције.

Блаут (Blaut 1993) сматра да на континууму позитивне одлике центра полако бледе удаљавањем од центра, деградирајући у супротност. Тиме се може објаснити триптих цивилизација – (полу)варварство – дивљаштво, где градијент зависити од степена цивилизованости. „А терет доказивања је увек на онима који не делују цивилизовано у очима оних који очигледно јесу“ (Adamovsky 2005, 618). Иначе, Талфј у чланку из 1834. године пише о Доситеју, и каже да се након двадесет пет година путовања по читавој Европи вратио у своју 'релативно' ('comparatively') варварску родну земљу“ (Talvj 1834, 397).

Резултат се наротивизује у дискурсу, у нашем случају у новинама, предговорима, самим књижевним текстовима, писмима, путописима.

²⁸⁰ Размишљали смо како да назовемо ову колону која се односи на сопство, селф, на центар из ког се посматра и запажа други. Одлучили смо се да је назовемо Први, управо због конотације „бољи“ која је у грађењу културног модела Европе свепожимајућа.

²⁸¹ Упориште налазимо и у литератури како из времена романтизма, у којој се о Шпанцима и Србима говори као полу-варварима, тако и у савременој литератури, примера ради концепт „полу-периферије“. Такође, желели смо да избегнемо формулације тип ни-ни (ни Запад, ни Исток), односно и-и (и Запад и Исток), јер их сматрамо семантички празним синтагмама које само додатно одузимају прилику да се опишу и утврде идентитети на међи, и сами по себи и у функцији коју врше, трпе, или која им је додељена. И коначно, упориште налазимо и у следећим Саљиним речима: „Шпанија је била схваћена у британској култури или као позната, европска географија, или као релативно познато место, полу-афричко, полу-источно, као савезник или као опасно франкофилска земља, као нападнута нација или стратешки позиционирана земља која још увек контролише велико колонијално царство.“ (Saglia 2000, lxiii)

²⁸² Дихотомију Унутра – Споља (Inside – Outside) преузели смо од Блаута (Blaut 1993).

²⁸³ У евроцентричном моделу, центар је један, и периферија је једна. Полу-Периферија се налази између Европе и не-Европе.

²⁸⁴ Исто би могло важити и за Русију која „није ни европска ни азијска по изгледу и култури“ (Ziegler 2009, 1), али није предмет дисертације.

²⁸⁵ Да се и Србима размишљало као о балканским варварима, односно бедему цивилизованог света, сведоче и бројни наводи с почетка 20. века које доноси Бранко Момчиловића у књизи *Из историје југословенско-британских културних веза од 1650. године до II светског рата* (1990).

Аналогију преговарања идентитета можемо проширити и на превођење. Динамични простор константног преговарања у дихотомији ИЗВОРНИК – ПРЕВОД постаје питање Учинити домаћим $\leftarrow? \rightarrow$ Задржати елементе страног. С тим што је у овом случају, као и са свим осталим артефактима културе, сасвим могуће да се како Полу-Домаће тако и Страно а домаће, да се „не види“ да је превод, да се „не види“ преводилац. О невидљивости преводиоца и овој стратегији културног империјализма и британске хегемоније пише Венути. У овом преговарачком простору кључну улогу има преводилац, његова уверења и жеље, као и културне шеме и јавни наративи који дају оквир његовој причи и, наравно, делима. Бејкер сматра да превођење културе у овом смислу нуди разградњу ове дихотомије, као и бинарних и дуалистичких модела уопште (Baker 2006, 37). Ми се слажемо, нуди је, процес је увек у току, али је никада не постиже.

Хетеротонија

У доба које је предмет наше дисертације, а и иначе, Шпанија и Србија се геополитички и симболички налазе како на раскршћу (цивилизацијских) путева, тако и на граници између Запада и Истока.²⁸⁶ Шпанија се налази на западној, освајачкој граници, Србија на одбрамбеној. Баш на самој освајачкој граници католичке Шпаније, додуше, налази се Велика Британија с Гибралтаром који јој је припао 1713. године, годину дана пре него што ће за краља поставити немачког протестанта да не би саксонског католика.

Простор Балкан је вековима било „царско погранично подручје, место сусрета мултинационалних империја, што је довело до повремених ратова и високог степена несигурности.“ (Biondich 2011, 1) Међутим, сам „Балкан као појам и просторна категорија рођени су у модерној ери, замишљеној у деветнаестом веку као постимперијални простор и наслеђе османског пропадања које је произашло из споја револуције, рата и налога великих сила“ (ibidem).²⁸⁷ Балкан је често описиван као „сенка Оријента, баук и мочвара Запада, буре барута, дух бескрајног неслагања, тамна страна Европе“ (Živančević-Sekeruš у Beller & Leerssen 2007, 105). Ти описи су се мењали, како ћемо показати, у зависности од интереса. Исто тако, Британци су Шпанију приказивали као маварску Шпанију, „културу на раскршћу различитих кардиналних, као и културних тачака“ (Saglia 2009, 258). „Шпански Маври, на раскрсници између Европе и Африке, Истока и Запада [...] представљали су кључну тачку сусрета ових различитих географских и културних димензија, утолико интересантнијих што су били оријентална енклава на европској [...]“ (Saglia 1999, 41)

Гранични положај и Балканско и Иберијско полуострво чини периферијама Европе, наравно из евроцентричног угла гледања. Заправо су вишеструке периферије, макар у контексту материје којом се бавимо. И једна и друга су Оријент у Европи, периферије најмање два центра, две сфере утицаја, односно осећају „гравитационо привлачење различитих, конкурентских центара“ (Beller & Leerssen 2007, 279).

Такође су и полупериферије, да употребимо Валерстајнов економски концепт, и „главна брига им је да спрече да склизну на периферију и да ураде све што могу да напредују ка центру“ (Wallerstein 2004, 29). Оно што нису никад, нити могу бити, јесте центар.

Figuraciones de Iberia u Izmišljanje Ruritaniје

У критици се користе разноврсне метафоре, симболи, синтагме да опишу симболички хетеротопни простор нејасних обриса. Описује се пре свега као простор замагљене, затамњене границе (Gambier & Doorslear 2009, 24), затим „хибридна зона која изазива амбивалентност“

²⁸⁶ Правимо разлику јер метафора „раскршћа путева“ указује на могућност, чак и нужност избора пута којим се даље иде, или враћа, и на могућност постојања више праваца кретања. Раскршће путева некада може бити и раскршће цивилизацијских путева.

²⁸⁷ Како наводи Живанчевић-Секеруш (у Beller & Leerssen 2007, 104) термин је први пут употребио немачки географ 1808. године, прва употреба термина на енглеском датира из 1794, а путописац Роберт Волш је први употребио термин у множини 1827. године као *Balkans*. Весна Голдсворти каже да је назив Балкан од краја XIX века заменио назив „Турска у Европи“, односно „оксиморонски израз“ „Европска Турска“ (Goldsvorti 2005, 6).

(During 2005, 151). Мери Луис Прат тај простор зове „зоном контакта“, или „транскултурације“ (Pratt 1994, 199–221). Хоми Баба и Волтер Бенџамин користе термин „трећи простор“ (Bhabha 1990/2010; Bassnett 13). Лонгиновић тај хибридни простор описује као „мобилни универзум семиозе“ (Longinovic 2002, 5). Метафора која по нама најбоље описује ову зону међе је пулсирајућа маглина између две галаксије.

Симболички, Иберија и Балкан су због друштвене, културне, политичке, историјске ситуације у Европи (сукоби империја на Истоку, националне револуције на Континенту) и потраге за фундаментима идентитета с једне стране, и своје оријенталне, херојске и варварске историје постале палимпсести, мустре за миље, кулисе, како каже Весна Голдсворти. Кроз причу о херојском, примитивном полу-Другом, а са обе ноге на терену, да тако кажемо, Британци су причали причу о себи.

Зна се да је једна од највећих тема студија културе употреба Истока код романтичарских писаца (Curran 2010, 28), међутим, нема много радова на тему употребе Евро-Истока. Кључна студија је студија Дијега Саље *Поетски дворци у Шпанији: британски романтизам и фигурације Иберије* (2000), а затим и све касније студије укључујући последњу, објављену 2019. године. Ту спада и монографија коју је уредила Џ. Алмеида *Romanticism and the Anglo-Hispanic Imaginary* из 2010. и књига Весне Голдсворти *Izmišljanje Ruritanije* (2005. је изашло српско издање, а 1998. енглеско). То су студије које учвршћују Шпанију и Балкан као хетеротопије, као, да искористимо Саљине речи, фигуративна језгра контрадикција и тензија (Saglia, 2000, 62).

Истичемо као веома значајне следеће Саљине речи: „Са становишта културне географије, маварска Шпанија, а посебно Гранада, представљају мрежу граница – политичких, верских, историјских, културних, језичких – и њиховог преплитања кроз међукултурне сусрете, као и дуг контрапроцес распетљавања ових граница и њихове замене природним јазом Гибралтарског мореуза.“ (Saglia 2000, 201) „Амбивалентности које су традиционално уписиване у овај материјал биле су оно што је пре свега привукло ауторе“ (Saglia 2000, 268). Отварала је могућност разрадама наратива „како Торијеваца као што је Волтер Скот, који су читали и писали Шпанију у смислу никад угашеног етоса херојства налик Сиду, и историје лојалности влади и религији. Насупрот томе, Виговци, Бајрон и Шели могли су да искористе разне шпанске револуције и сукобе између 1808. и 1823. да испитају веће спорове Наполеонове и пост-Наполеонове Европе и прорекну промену у континенталној политици и долазак нове ере слободе.“ (Saglia, 2000, 62)

Izmišljanje Ruritanije је речима ауторке, књига која испитује процес у ком балкански идентитет постепено израња у делима енглеске књижевности у XIX веку и учвршћује се у XX веку. (Goldsvorti, 2005, xiii–xiv). Сам процес, садржан у поднаслову књиге, Голдсворти је назвала „империјализам маште“. „У том процесу, ови писци уцртавали су обресе терена својих снова и страхова на мапу Балкана, не хајући за њене стварне контуре и боје и не размишљајући о томе да би свет који стварају могао постати познатији од света чије су кулисе позајмљивали. Стварни Балкан постајао је у том процесу измишљена краљевина Руританија, осуђена да заувек буде „Европа која то још није“ или „оно што је Европа некад била.“

Писци британског романтизма на исти начин користе маварску и отоманску географију у складу са својим империјалистичким тежњама, креирају књижевну моду оријентализма у време када Британија редефинише свој империјални статус на Истоку.

У доба романтизма савремени Балкан је сличан некадашњој Маварској Шпанији и Шкотској по неразвијености. Народне песме се у Шкотској и Шпанији више не стварају, иако се, додуше, чује њихов глас из давнина. Али, како каже Кајтли, а наводи Костић „у Европи постоји један народ који је још на скоро истом stepenu друштвеног развоја kakav sam opisao. Najpre u ratu s Turcima, a potom pod njihovom vlašću, ta dva naroda, različite vere i načina života, pomešana један s другим, čas u prijateljskim, čas u neprijateljskim odnosima – pružaju sliku sličnu onoj koju је Španija pružala u vreme Mavara. Romantična zbivanja su se neprekidno dešavala. Nije bilo

nikakvih pisanih ili štampanih istorija; otuda je narodna poezija cvetala u tolikoj meri i dostigla stepen savršenstva koji nije nadmašen ni u jednoj drugoj zemlji.” (наведено у Kostić 2014, 392).²⁸⁸

Наведимо неколико примера, уз опаску да феномен није само британски, већ и немачки. „Хасанагиница“ је била представљена као оријентална песма. Верзија из 1800. објављена је књизи која у наслову има реч “oriental” *Selim & Zaida, an Oriental Poem: with other Pieces*.

Шпанска балада је кадрирана као извор информација о инфериорном и непознатом шпанском народу, и као маварска. Скот наводи да је Сауди није довољно користио за *Хронику о Сиду*.

Симона Делић наводи да Хердерови преводи представљају шпанске романсе и „морлачке баладе“ као поезију зачету у оним културним регионима у којима се преплићу културе Истока и Запада, због чињенице да се песме углавном баве маварским или турским темама (Delić 2004). Са Хердером, „презрена Шпанија сада је оплемењена својим контактом са оријенталним генијем и чак представља колевку нове културе. Далеки исток и Запад се спајају у Хердеровој културној антропологији: „Њихова земља и карактер, њихова сродност са Арапима, чак и њихова поносна заосталост пред европском културом, чини их, да тако кажем, азијским Европљанима.“ (Briesemeister 1984, 292)

Милетић у свом чланку из 1981. године примећује да је „већ 1824. Јакоб Грим коментарисао богатство слика које се налази у јужнословенској традиционалној поезији, која је за њега, као и шпанска поезија, подсећала на Оријент“. (Miletich 1981, 375)

Скот је сматрао да би у „вишевековним борбама хришћана и муслимана, Шпанаца и Мавара, жеђи за чашћу и осветом, сваки аутор, сваки историчар могао наћи стварне догађаје, који би могли да подрже најсмелије полете романтике“. (Brown 2020, 101–102).

У посвети Гетеу на почетку збирке превода српских народних песама, Талфј каже „звук са истока поче да ме буди“. (Делић 2008, 177)

Талфј, Немица, пренела је те исте слике и у САД када се преселила. Тамо пише 1834. године о Доситеју Обрадовићу и Вуку Караџићу као патриотама, и за Доситеја каже да је први међу оријенталним Србима писао књиге на „презреном језику земље“ (Talvj 1834, 396), да се Вук Стефановић родио у Турској Србији, и да је аутор прве оријентално-српске граматике и речника (Talvj 1834, 397), као и да „постоје бројне приче које и даље живе међу свим европским расама, очигледно извучене из велике фонтане Истока. Али ако изузмемо оне народе који су својим локалним положајем повезани са оријенталним, као што је то већина словенских и угарских племена, само је тело тих прича исти; у њима дише други дух“ (Talvj 1836, 267). Подвлачи оријентално порекло Словена, каже да „најраније податке за историју цивилизације словенске расе налазимо у њиховој митологији, а овде се поново појављује њихово оријентално порекло.“ (Talvj 1834, 331) И још један пример, Тереза говори читаоцу „за пуно уживање у словенској народној поезији, морамо тражити још више од читаоца. Он не само да се мора одрећи својих уобичајених идеја и погледа, већ мора усвојити стране погледе и предрасуде, да би разумео мотиве и поступке; јер оријенталне расе не само да су више у стању чисте природе од нас самих, већ ће морати да се пренесе у страну поднебље, где се исток и запад, север и југ мешају, у дивном споју.“ (Talvj 1836, 88–89) Затим набраја бинарне опозиције: азијска попустљивост и европска енергија, турски пасивни фатализам и хришћанска активна религија, светољубиви дух потчињеног и детињаства резигнација онога који се весело потчињава. Контрадикције које набраја налазе разрешење у словенској народној поезији. Читалац ће морати да усвоји и другачији стандард исправног и погрешног. (Talvj 1836, 89) Ређање опозиција наставља се током читавог чланка. Тереза учача да словенски народи не пружају отпор мирењу контрадикторних елемената и констатује да се таква ствар не би могла догодити северним народима, филозофског духа, окренутим медитацији и промишљању. Потиснуту борбу види у мистериозним формама, које су резултат бесплодних

²⁸⁸ Kajtli (Thomas Keightley) објавио је приказ збирке *La Gusla* Проспера Меримеа 1828. године у часопису *Foreign Quarterly Review*. Keightley, Thomas. "Illyrian Poetry". *The Foreign Quarterly Review* 2 (1828): 662–671.

и углавном несвесних покушаја спајања опречних елемената. И закључује: „Не можемо прићи њиховој мистериозној егзистенцији а да не задрхтимо од језе“ (Talvj 1836, 98).

Бауринг сматра да оно што шпанску националну поезију чини интересантном је да је она истински национална и да су у њој кроз векове очуване посебне карактеристике шпанског народа. Њен јединствени карактер и печат је комбинација надменог оријентализма, сирових борби у храбром походу за слободу, јуначке изузетности из витешких времена и музике трубадура, које се претачу кроз њихов поетски и звучни језик у романтичне песме. (Bowring 1824, vi–vii) Тешко му је да каже који је део Шпаније најлепши. „То је посвуда земља романтике.“ (Bowring 1877, 103) И затим набраја маварска места: Кордоба, Гранада, Алхамбра. Говори о маварском и јеврејском утицају и живљу, и каже да су видљиви трагови маварског утицаја, коме Шпанци дугују нешто што не признају радо (Bowring 1877, 102–103). Затим, на другом месту каже: „Не постоји ниједна област Шпаније која по нечему није изузетна. Оријентализам улица Кордобе, који подсећа на оне у Дамаску и Каиру, оставио је на мене снажан утисак, као и начин живота у Кордоби“. (Bowring 1877, 106) И коначно, да се нада да ће „дело које се толико дуго чека, а то је *Историја Шпаније под влашћу Мавара*, састављена на основу арапских докумената, ускоро објавити дон Хосе Антонио Конде, учени оријенталиста, чија ерудиција и марљиво истраживање обећавају највредније и најзанимљивије приповедање.“ (Bowring 1820, 529).

ДОБАР ЕВРООРИЈЕНТАЛНИ ДИВЉАК НА ПУТУ ПРОГРЕСА

„Да би други био одомаћен, он такође мора бити удвостручен, мора имати једно лице које се окреће ка унутра преносећи осећај припадности, а друго лице које се окреће ка спољашњости, указујући на онострано. То је дуалитет који обезбеђује осећај проширења и премошћавања, тако да за сваки страни елемент да би био прихваћен, мора постојати и центрифугална и центрипетална сила; нарцистички осећај укључености и трансгресивни осећај проширења. Да би незападњак ушао на Запад, он мора учинити под маском културног хибрида: Незападни Западњак.“

Nikos Papastergiadis²⁸⁹

Ако погледамо компоненте културног модела нације које смо издвојили у Шестом делу дисертације, видећемо да су компоненте простора, историје, карактер, „духа“ у етницитетима у хетеротопији Шпаније и Србије веома сличне, заправо исте.

Простор и историја су рекадрирани. Догађаји из јуначке историје Шпаније, када се борила са Маврима и јуначке историје Србије када се бори са Отоманима – сада су догађаји јуначке Европе која се бори против источног непријатеља, односно Британије која се шири на Исток.

„Дух“ је „дух Истока“. Етницитет, чак и порекло, мешано је, и утицај Оријента је огроман.

То смо могли видети кроз речи које смо приказали и друге многе које нисмо, да не бисмо просто набрајали.

Што се карактера тиче, у питању је стари, русоовски „добри дивљак“ реконтекстуализован кроз шпанске и српске јунаке. У наставку ћемо ову тезу документовати.

Што је језика тиче, најзначајнији преводиоци, пре свега Талфј и Бауринг, писали су и о шпанском и српском језику у врло сличним концептима, али бисмо за то морали да прикупимо

²⁸⁹ Papastergiadis, Nikos. 1995. 'Restless Hybrids', Third Text 32, autumn: 9–18. "non western-westerner" наведено Santaolalla 2000, 58.

још материјала, посебно што је утицај Талфј на Бауринга био велики, и што, ипак, ни он ни она нису знали српски. То ћемо оставити за будуће истраживање.

Наизглед само се компонента религије разликује. Кажемо наизглед јер је католицизам подведен под деспотизам, а православно хришћанство под оријентализам. Тако да се и компонента религије, на нивоу културног модела Европе – подудара. И једни и други су деспотије – осим кад пођу путем прогреса.

Стога, издвајамо као метанаратив еврооријенталног простора управо онај који меша елементе позитивног и негативног пола на континууму ЦИВИЛИЗАЦИЈА–ВАРВАРСТВО. То је ДОБАР ДИВЉАК, тачније дивљак који има и неке особине цивилизованог света, због којих се његово дивљаштво релативизује и правда. Пошто није реч о оријенталном, већ о еврооријенталном дивљаку, зваћемо га ДОБРИ ПОЛУДИВЉАК.

ЦИВИЛИЗАЦИЈА ← ДОБРИ ПОЛУДИВЉАК/УКРОЋЕНИ ДИВЉАК → ДИВЉАК

Фигура „племенитих пагана“ је тип који се понавља у средњовековном оријентализму, који је резултат карактеристичног начина присвајања: странац је прихваћен када отелотворује домаће (европске, хришћанске) вредности. (Beller & Leerssen 2007, 390)

Откриће Америке „stvara i afirmiše mit o dobrom divljaku koji će se u istoriji evropske kulture pokazati izuzetno plodotvornim”. (Kokjara 1985, I, 20) Русо је допринео да се тај мит рашири.

Доброг дивљака можемо тумачити и као укроћеног варварина (Carbonell 2000, 57)

Талфј за Марка Краљевића каже да је „варварски херој“ (Talvj 1836, 103).

Гете је Марка описао као „највећег и најјачег од свих српских јунака“, додуше монструозног (Шуберт 2008, 141)

Анонимни аутор чланка објављеног у ревији *The London and Westminster Review* 1840. године наводи да је Локхарт превео осам балада о Сиду, „Ахилу и Енеји иберијских епоса“, „хероју и слави Шпаније“, „идеалу „националног витештва“ (1840, 312). С друге стране пак наводи да арапски писци Сиде описују као жестоког, лажљивог, суровог и осветољубивог непријатеља. (idem, 313)

Скот сматра да Сидов лик, који се сматра узором савршенства, садржи много особина које се не уклапају у префињенији појам витештва јер је препреден и „одвратно окрутан“, а одмах затим и да „вitezови Шпаније нису постигли највише и најпрефињеније витештво какво је било у Француској и Енглеској“. (Scott, 1809, 150–151). Сид је такође превртљив („изневерио је обећање више пута и то више од једне особе“) и прорачунат („бољи адвокат него ратник“) (Scott, 1809, 150). Жене су потчињене, имају „деградиран положај у друштву“, третиране су као објекат, и трпе насиље, што је у супротности са витештвом. „Све жене имају подређену улогу, што значи да немају никакав утицај“ (Scott, 1809, 151). За Химену каже да је „жалосна фигура“. Такво стање Скот објашњава утицајем Мавара, те је заправо слика Шпанаца само огледало Мавара. Сматра да је веома вероватно да су на манире Шпанаца утицали њихови мухамедански освајачи од којих су попримили „оријентални презир према женском полу“. Могло би се указати на многе друге знакове сличности између тих нација.

Бауринг пише о *Песми о Сиду* у трећем чланку објављеном у *Retrospective Review* 1822. Каже за Сиде да се „мора признати, требало би да будемо веома опрезни у веровању да њихов јунак поседује великодушне врлине које му се приписују. Арапски историчари га представљају као најперфидније и најокрутније од људских или нељудских бића – крши сваки договор, ма како свечан, и поступа према онима које је победио непоштено варварски, о чему се, истина, неки докази могу наћи у песми пред нама“ (Bowring 1822, 22). Наизглед контрадикторно, свега неколико страна касније каже: „иако су груби и неуглађени, портрети представљених појединаца су посебно смели и живописни“ (idem, 25).

Имаголошке слике исто доста говоре.

„Егзотичност Срба лежи пре свега у њиховој „заосталости“. Српски имиџ је обележен амбивалентношћу. Србима и балканским народима приписује се специфична врста окрутности, која се често везује за турски утицај или војни етос који је резултат бруталних ратова и репресије власти над цивилним становништвом. Насилна грубост и безобзирност која се приписује Србима и другим балканским народима. (Beller & Leerssen 2007, 234–237). Доминантна слика је инхерентно насиље. Може се уочити блиска подударност између овог клишеа слике Балкана и европских слика Оријента. Овакве хетеро слике Балкана и Оријента служе за стварање супротне слике Европе, која сходно томе постаје складиште позитивних вредности. (Živančević-Sekeruš у Leerssen 2007, 107).

Фиксне карактеристике Шпанаца, стереотипи који су завладали средином шеснаестог века остаће непромењени све до почетка деветнаестог века. А то су: храброст, окрутност, бруталност. Они су варвари, „злочинци, изопачени, перфидни, неверни и покварени, сладострасни, склони насиљу, груби, неискрени и лажљиви, свадљиви“, фанатици, необразовани, арогантни. „Иако се репутација религиозног угњетавања и фанатизма наставља као књижевно уобичајено место у жанру готског романа, Шпанија је романтично трансформисана у егзотичну земљу, дестинацију коју бирају енглески путници и честа места радње наративних прича, драма и песама. Земља (нарочито југ) добија црте митске територије. Све до рата против Наполеона „Шпанци су били, са британске тачке гледања, политички корумпирани, једва цивилизовани и безнадежно католички (Graver 2001, 153).

Некада застрашујући шпанска окрутност и фанатизам, након што је Шпанија устала против Наполеона, славе се као шпанска храброст, несаломив дух и осећај части. (Beller & Leerssen 2007, 244). Слично наводи и Бусета за Колрица. Каже да је пролазећи кроз Гибралтар, 1804. године, Шпанце дивљачки напао, говорећи да су деградирана раса која обешчашћује хришћанство, а Маври јадници који обешчашћују људску природу, да би после једне значајне битке у борби против Наполеона 1809. у писму Волтеру Скоту бранио Шпанце речима: „пре него што тако горко оптужимо Шпанце за њихове пропусте, треба прво да размотримо шта су урадили, какве су патње претрпели, какве су жртве поднели [...]. Не заборавимо на панику која је завладала Великом Британијом због француских претњи инвазијом.“ (Buceta, 1923, 12–13)²⁹⁰

Иако је цивилизацијски напредак у Шпанији у условима деспотског система био крајње ретроградан, од почетка последње револуције много тога је почело да се мења набоље. Револуција је створила и наставиће да ствара климу повољних утицаја на црквену владу Шпаније. (Bowring, *State of Religion and Literature in Spain* 1820, 4)

Потпуно исти наратив видимо и сто година касније. *The Daily News* 1916, поводом Косовске битке: „Ако су окрутни, то је зато што никаква храброст осим чистог фанатизма није могла да сачува границе хришћанског света од таквих непријатељских облака скакаваца, док смо бирали наше прве парламенте и градили наше прве катедрале. Док је настајало све што називамо светом, они су били зид света. Ако су им борбе и имале мане, бар бисмо их из пристojности могли сматрати не гресима, већ ожиљцима.“²⁹¹

Талфјева правда шпанско „дивљаштво“ временом. „Усамљени примери грубости и окрутности које ове романсе показују, припадају добу; док хиљаду особина које показују као величанственост, великодушност, верност, припадају нацији.“ (Talvj 1842, 432)

Наратив би се могао и даље разрадити укључи ПРЕВРТЉИВОСТ.

Студија случаја: Песма о Ђурђу Бранковићу у Нолсовој *Историји Турака*

За превод „Хасанагинице“ дуго се сматрало да је не само први превод, већ и први познати помен српске народне поезије у Енглеској (Law, 362–69; Kostić, 2014, 368). Како каже Костић показало се да су за српске народне песме „znali bar neki Englezi i skoro dva stoleća

²⁹⁰ упореди Buceta, 1923, 13: *Essays on his own Times*, London, 1850, II, 604

²⁹¹ The lay of Kossovo; Serbia's past and present (1389–1917), <https://archive.org/details/layofkossovoserb00harviala>

ranije“. Стриктно гледано, први спомен српске народне поезије налазимо у *Општој историји Турака (History of the Turks)* Ричарда Нолса из 1603. године (Nikolić 2007).

Спомиње Косовску битку и песму о деспоту Ђурђу Бранковићу (Kostić, 1968, 77). „Nols nesumnjivo zaslužuje da bude bolje poznat kod nas, ako ništa drugo, a ono zbog toga što je bezmalo sve što se u Engleskoj XVII i XVIII veka znalo o našoj istoriji poticalo iz njegove knjige“ (Kostić, 1968, 78). Ту историју користи и Локхарт у свом чланку “Translations from the Servian Minstrelsy”.

У британским путописима Косовска битка ће се повремено помињати, а током читавог XIX века, а и касније, у Британији ће се појављивати преводи појединих песама косовског циклуса, почев од Локхарта (Lockhart, “Translations from the Serbian Minstrelsy”, *The Quarterly Review*), који је 1827. објавио делимичан превод, последњих седамдесет стихова песме „Цар Лазар и царица Милица“. Експлицитно спомиње Косовску битку, као и да је причу о њој нашао у Нолсовој историји, за коју каже “our old classic *Knolles*” (Lockhart 1827, 67; Кољевић 1975, 83).

Нама је, трагом Кољевића, Нолсова историја занимљива због описа Ђурђа Бранковића и потврде метанаратива доброг дивљака. Наиме: „Nolsovo opis smrti despota Đurđa Brankovića i njegovo verolomstvo prema Mađarima svedoči o dalekim putevima kojima istorijsko jezgro nekih naših bugarštica dopire kao obaveštenje čak do Engleske i ulazi u krupna razmatranja istorijskih sukoba hrišćanske Evrope i otomanskog sveta. Svedočanstvo je zanimljivo, između ostalog, i stoga što govori o menjanju epske predstave o despotu Đurđu Brankoviću. Dok se u prvom zapisanom odlomku jedne naše bugarštice, koji su pevale izbeglice iz despotove blizine u talijanskoj varošici Đoja del Kole, Đurađ Branković pojavljuje kao “slavni” despot, ozarena slika izgubljenog zavičaja, dotle se na većem vremenskom i geografskom rastojanju njegova pojava sagledava u sasvim drugačijoj svetlosti. Kod Nolsa, naime, kao uostalom, i u nekim našim kasnijim bugaršticama, Đurađ Branković se pojavljuje kao “neverni” i “opaki” despot – dakako, u okviru predstava koje je, naročito dalje zaleđe hrišćanske Evrope, gajilo o bespomoćnom pograničnom srpskom vladaru od koga se očekivalo da se žrtvuje za “šire” evropske interese. Oba ova vida epskog statusa Đurđa Brankovića značajna su kao slika promenljivih predstava o epskom junaku u migracionom junačkom pevanju. S druge strane, Nolsovo poimanje jednog našeg epskog junaka kao nosioca određene političke i nacionalne slike Balkana nagoveštava kasnija izrazito politička interesovanja za našu narodnu poeziju, naročito u toku XIX veka – kako u okviru širih slavenskih i panslavističkih ideja, tako i u neposrednijem političkom kontekstu Istočne krize i tzv. “Balkanskog pitanja” sedamdesetih godina.” (Koljević, 1982, 64–65)

Закључимо Седмо поглавље Нолсовим описом Ђурђа Бранковића: „Čovek nesumnjivo velike srčanosti, ali čudesno nestalne prirode: po veri hrišćanin, a ipak veliki prijatelj Turaka, kojima je mnogo puta bio od velike pomoći, čovek koji je umeo da se vešto pretvara i koji je bio dvoličan u svim svojim postupcima. Time je sebi stekao takav glas da ga za života nijedan vladar u njegovom susedstvu nije ni voleo niti mu veroval, a posle smrti bio je toliko omražen od svojih podanika da ga narod iz te zemlje u svojim seoskim pesmama sve do današnjeg dana naziva nevernim i opakim despotom.” (Subotic 1926, 631; Костић, 1968, 77–81; Костић, 1972, 351–352; Костић, 2014, 368–369).

Додатак

Табеларни прикази главних дихотомија

Табела 10. Блаутови „контрастни сетови“

Главне бинарне опозиције засноване на европоцентричној историји, односно просторном елитизму (Blaut, 1993, 12).	
Центар	Периферија
Инвентивност	Опонашање
Рационалност, интелект	Ирационалност, емоција, нагон
Апстрактна мисао	Конкретна мисао
Ум, дух	Тело, материја
Дисциплина	Спонтаност
Зрелост (Adulthood)	Недораслост (Childhood)
Разборитост	Суманутост
Наука	Сујеверје
Прогрес	Стагнација, назадовање

Табела 11. Друштвеноисторијске еврооријенталне опозиције Адамовског

Главне друштвеноисторијске бинарне опозиције у еврооријенталистичком дискурсу (Adamovsky 2005, 267)	
Запад	Русија или Источна Европа
Цивилизација	Варварство
Префињеност	Сировост
Модерност, развој, прогрес	Традиција, неразвијеност, стагнација
Слобода	Деспотизам или тоталитаризам
Приватна својина	Колективна својина
Пруларизам, различитост	Хомогеност
Индивидуализам	Масе
Либерализам	Комунизам, конзервативно

Табела 12. Културне еврооријенталне опозиције Адамовског

Главне културне бинарне опозиције засноване на Еврооријенталистичком дискурсу (Adamovsky 2005, 627)	
Запад	Русија или источна Европа
Образовање	Културни хендикепи
Баланс	Контрадикције, нестабилност
Нормално	Девиијантно
Рационално	Ирационално
Аутентично	Имитација (лажно)
Способност	Неспособност
Активно	Пасивно
Средња класа, цивилно друштво	Нема средње класе

Савремени оквири и студије о поређењу нација

Хофстеде

Савремене студије културе нација такође уводе „димензије“, аспекте културе који се могу мерити и поредити. Шест димензија националне културе на основу којих се оне могу и описати и поредити засновано је на опсежним истраживањима професора Герарда Хофстедеа (угледни низоземски социјални психолог који је развио теорију културних димензија), Герта Јана Хофстедеа, Мајкла Минкова и њихових истраживачких тимова.²⁹²

Сваку земљу у моделу карактерише оцена на свакој од шест димензија. За сваку посебну димензију, он описује два супротна екстрема као чисте типове. Касније се неке димензије исцртавају две по две, при чему сваки дијаграм ствара четири типа. Оцене земаља по димензијама ће показати да је већина стварних случајева негде између екстрема.

Табела 13. Хофстедеове димензије националне културе

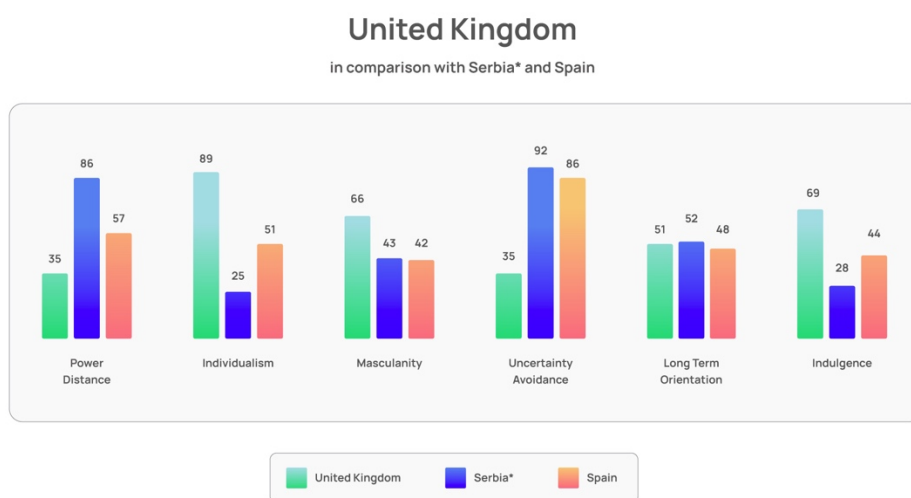
Four-dimensional model of differences among national cultures (Hofstede, Gert, Minkov 2010)	
Small power distance	Large power distance
Individualism	Collectivism
Masculinity	Femininity
Strong uncertainty avoidance	Weak uncertainty avoidance
Long term pragmatic orientation	Short term normative orientation
Self-restraint	Indulgence

²⁹² <https://geert-hofstede.com/national-culture.html>

У контексту наше дисертације занимљива је димензија дистанце од моћи. Људи у друштвима која показују велики степен дистанце од моћи прихватају хијерархијски поредак у коме свако има своје место и коме није потребно даље оправдање. У друштвима са малом дистанцом од моћи, људи теже да изједначе расподелу моћи и траже оправдање за неједнакости моћи.

Димензија избегавања неизвесности изражава степен до којег се чланови друштва осећају нелагодно због неизвесности и двосмислености. Земље које показују високу неизвесност нетолерантније су, на промене гледају сумњичаво. Оне које показују ниску, често улажу у будућност.

Иначе, Србија и Русија имају врло сличне резултате.

Слика 2. Упоредни приказ Србије, Шпаније и Велике Британије према Хофстедеовом моделу.

Постоји разлика између националне културе и појединца и националне културе и друштва. Види се у савременим мерењима културе. О томе говори и Хофстеде у *Culture Scores and Personality Scores: No Reason for Stereotyping*. Студије наике показују да иако личност није независна од културе, повезаност између личности и културе није апсолутна, већ статистичка. Тестови које су појединци радили показују да су делимично под утицајем националне културе, али би употреба националних резултата културе као стереотипа за појединце из тих земаља била неоправдана, јер је дијапазон личности у оквиру сваке земље далеко шири. Стога национални резултати културе нису везани за индивидуе, већ за национална друштва.

In the course of our lives, each of us has to find his or her place in many moral circles. Every group or category of people carries a set of common mental programs that constitutes its culture. As almost everyone belongs to a number of different groups and categories at the same time, we unavoidably carry several layers of mental programming within ourselves, corresponding to different levels of culture. In particular: национални ниво, регионални и/или етнички, и/или религиозни, и/или језички ниво припадања (“affiliation level”), родни, генерацијски, положај у друштву, итд. Ментални програми са ових различитих нивоа нису нужно у хармонији. У савременом друштву често су делимично у конфликту: на пример, верске вредности могу бити у сукобу са генерацијским вредностима; родне вредности могу бити у сукобу са организационом праксом. Конфликтни ментални програми унутар људи отежавају предвиђање њиховог понашања у новој ситуацији. (Hofstede 2010, 18).

Низбет

У својој студији, Низбет и колеге износе доказе за различите моделе мишљења источних и западних култура, потврђујући на тај начин спознају у бинарним паровима: Исток/Запад, Кина/Грчка, холистичко/аналитичко размишљање. Један од поднаслова носи назив „Когнитивне разлике између Источних Азијата и људи европске културе“ (“Cognitive Differences between East Asians and People of European Culture”) (Nisbett 2002, 21).

Данашња источна и западна друштва у значајној мери одражавају своје порекло у кинеској, односно грчкој култури. (idem, 20) Неки од резултата имплицирају радикалан закључак да Азијати и западњаци буквално виде различите светове. Попут древних кинеских филозофа, савремени Азијати виде свет супстанци – непрекидних маса материје. Попут древних грчких филозофа, савремени западњаци виде свет објеката – дискретних и неповезаних ствари. (idem, 23)

Када се очигледне контрадикторности предоче западњацима, они решавају ситуацију тако што одлучују која је од две тврдње тачна, док су источњаци склони да пронађу нешто истине у обе тврдње. Западњаци тако наглашавају Непротивречност, док источњаци цене „Средњи пут“. (idem, 21) Западњаци инсистирају да пропозиција мора бити истинита или лажна (“true or false”). Источњацима је контрадикција очекивана и не мора нужно бити разрешена. Пропозиције које изгледају контрадикторне на површини могу да садрже нешто истине, а стални циљ је тражење „средњег пута“ између екстрема. (idem, 26)

Табела 14. Низбетове бинарне опозиције

Запад	Исток (Источна Азија)
Аналитичко размишљање	Холистичко размишљање
Индивидуални објекат	Контекст
Категорије и правила	Сличности и повезаност
Разрешавање контрадикција (искључивост, или-или)	Мирење супротности (скала истине)
Логика	Дијалектика: прелази и промене
Древна грчка наука	Древна кинеска наука
Експлицитно каузално моделовање засновано на формалном систему правила и категорија	Догађаји су резултат интеракције објекта и окружења (зато су разумели понашање таласа, акустику и магнетизам)
Наука	Технолошка достигнућа
Трговина, риболов, сточарство, пиратерија	Кооперативно аграрно друштво
Дебата	Сагласност, хармонија
Индивидуа	Колектив
Демократија	Хијерархија, јасна задужења и улоге
Признање	Анонимност

Закључак

Деветнаести век је нашао своје суштинске митолошке ресурсе у другом принципу термодинамике. Садашња епоха ће можда бити пре свега епоха простора. Ми смо у епохи истовремености: ми смо у епохи јукстапозиције, епохи блиског и далеког, раме уз раме, расутог.

Michel Foucault, "Of Other Spaces"

Циљ наше дисертације био је да испитамо уочену везу између превођења шпанске и српске народне поезије у британском романтизму и утицај на грађење културног модела нације, затим да упоредимо све аспекте од значаја, изворник, преводе, преводиоце, доба у ком су живели, као и све културне моделе. Хипотеза је била да је превођење саставни део стратегије пасивног освајања територије која је међа, ни на Истоку ни на Западу.

Шпанска и српска народна поезија биле су, да искористимо Талфјине речи, међу „најистакнутијим књижевним догађајима савременог доба“ (Talvj 1836, 114).

Исти најзначајнији преводиоци превели су и шпанске и српске песме или се њима на неки начин бавили. То су Волтер Скот, Џон Гибсон Локхарт и Џон Бауринг. Томе смо у овој дисертацији додали и Талфј, која, додуше, није Британка, али је чињеница да је Бауринг њен превод на немачки користио као изворник, као и да је била Американка у тренутку у ком пише о српској и шпанској и преводи једну шпанску романсу.

Показали смо да је културни модел нације Шпаније и Србије настао као измаштавање геополитичких еврооријенталних периферија, Балканског полуострва под Отоманима, и маварске Шпаније. Такође смо установили да су модели веома слични до исти. Остало је да се истражи како гледају на шпански и српски језик.

Потврђујемо закључак Весне Голдсворти: „Писци чија су дела утицала на стварање слике о полуострву као „Дивљем истоку“ Европе. Добро познавање региона није ни у каквој сразмери са утицајем који ће одређено дело имати – да су неке од најтрајније популарних описа Балкана оставили британски писци који о њему нити су знали, нити су желели да сазнају много. У процесу који је Весна назвала „империјализмом маште“, ови писци уцртавали су обресе терена својих снова и страхова на мапу Балкана, не хајући за њене стварне контуре и боје и не размишљајући о томе да би свет који стварају могао постати познатији од света чије су кулисе позајмљивали. Стварни Балкан постајао је у том процесу измишљена краљевина Руританија, осуђена да заувек буде „Европа која то још није“ или „оно што је Европа некад била“. (Goldsvorti, 2005, x) Односно, Шпанија је постала *Песнички замак* (Saglia 2000).

Описали смо метанаративе који су директно утицали на грађење културног модела нације: ЕВРОПУ и ПРОГРЕС.

Такође смо описали бинарне опозиције, а простор између њих као хетеротопију, и сместили Шпанију и Србију у тај простор.

Британска књижевност деветнаестог века одиграла је пресудну улогу у стварању слике варварског, дивљег истока Европе. Показали смо на примеру написа о народним песмама и самим нацијама активан наратив доброг дивљака.

Успоставили смо и држали везу између мотивације преводилаца, њихових преводилачких, уређивачких али и политичких активности и метанаратива у којима се крећу.

Дефинисали смо романтизам у бинарним опозицијама које покушава да уједини: машта и разум, универзално и национално, класично и романтично, и повезали их са митом Европе и мистиком Нације.

Такође, мислимо да смо одговорили на Триведијев позив да се у студије културе укључе интерјезичке студије превођења, да смо макар мало помогли преводилачком заокрету студија културе, том неиспуњеном дезидератуму (Trivedi 2007, ?).

Предлози за будућа истраживања

Током самог истраживања, као и у току писања дисертације бележили смо све теме које би се указале или као извесно значајне али ван оквира теме дисертације, или као нешто што је пробудило нашу радозналост. Овде ћемо их изнети. Највећи део се тиче даљих компаративних истраживања:

- 1) КОМПАРАТИВНЕ СТУДИЈЕ ШПАНСКЕ И НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ У ДРУГИМ ВРЕМЕНИМА: Осим што су значајне саме по себи јер из њих може доћи много увида, учили смо и подударност да број превода драстично пада након романтизма па се превођење и шпанске и српске опет значајно наставља седамдесетих година XX века. Разлог се врло вероватно налази у ширем друштвеноисторијском, културно-политичком контексту.
- 2) КОМПАРАТИВНЕ СТУДИЈЕ ПРЕВОДА У РЕГИОНУ: Било би добро истражити и шта је од компаративних студија о преводима песама из региона и шпанских песама урађено у земљама региона. Каже Франс: „Вернакуларне књижевности Русије, Пољске, Мађарске и осталих централно- и источно-европских земаља биле су мање-више *terra incognita* све до двадесетих година XIX века када Бауринг започиње процес њиховог откривања“ (France 2008, 308). Можда би било добро осмисли међународни научноистраживачки пројекат да се упореде све „непознате земље“ и у њега укључити научнике који покушавају да консолидују „нову“ антропологију кроз теорију културних модела.
- 3) ПУТОПИСИ: Било би добро упоредити путописе шкотских и британских путника. Видели смо да је Пинкертон путовао по Шпанији и споменуо Србију у својој каснијој књизи. Први преводи излазе у путописима, и врло вероватно би се у поређењу могло наћи још понешто што је непознато.
- 4) НАРАТИВНЕ ПЕСМЕ: Такође би било добро, трагом Кролијевих наративних песама, истражити има ли их још.
- 5) ТАЛФЈ И ТИКНОР У САД: Дефинитивно треба истражити улогу, значај, односе Талфј и Тикнора у САД, као и директни утицај Немачке на фолклористику САД који је учила Војгт (Voigt 1913, 26). Њих двоје се сматрају зачетницима фолклористике у САД. Тикнор и Талфј су се познавали. Терези је било тешко да се сели у земљу у којој „има мало поезије а понајмање народних песама“ (Добрашиновић 2008, 65). Ко зна, можда је баш због тога „ударила темеље славистици у Америци“ како каже Делић (Делић, 2008, 179). У САД пише неке од својих најважнијих прегледа српске и шпанске поезије и њихових превода, и као што смо показали – једну романсу и преводи.
- 6) ТАЛФЈ КАО ПРЕВОДИЛАЦ СРПСКИХ И ШПАНСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА: Дефинитивно треба даље компаративно истражити рад Талфј на превођењу српских и шпанских народних песама и њиховој рецепцији у Немачкој. Из угла родних студија било би веома добро истражити однос према „лепој госпођици“ и жени која је требало да ублажи суровости српске народне песме и учини их прихватљивим немачкој публици.
- 7) ПРЕНОШЕЊЕ УСМЕНОГ ТЕКСТА КАО ИНТЕРЛИНГВАЛНО ПРЕВОЂЕЊЕ: Каже Баснет да данас „нека од узбудљивих размишљања о превођењу“ не долазе нужно од људи који себе дефинишу као проучаваоце превођења као такве, већ од људи који раде у сродним областима као што су студије памћења, компаративна и светска књижевност, филозофија или глобализација.“ (Bassnett 2014, 28). Ми бисмо тако предложили једно узбудљиво размишљање, могућност третирања усменог преношења народне поезије као интерјезичког превођења. Свака верзија песме је другачија, а иста, као код Алберта Лорда, који цело једно поглавље књиге *Певач прича* назива “Song and the Songs”. Финеган има цело поглавље о томе у *Оксфордском водичу*... Није ли само усмено преношење народних песама

- својеврсни метод превођења који је вековима не само богатио бројне западне традиције, већ створио и читаве заједничке, подељене формуле, погледе на свет.
- 8) ФРАГМЕНТАРНОСТ И ИМПРОВИЗАЦИЈА: Ми смо у магистарској тези писали о импровизацији и памћењу у процесу преношења усмене поезије. Током рада на дисертацији наишли смо на још материјала којима бисмо могли обогатити магистарски рад, и коначно га објавити. Увиди се тичу врло *ex tempore* извођења које примећују и Талфј, Перси, Бауринг, као и Дијего Саља. Уједно, рад на дисертацији је бацио потпуно ново светло на наше разумевање фрагментарности шпанске романсе, и она би могла бити „чист“ конструкт, а не историјски факат. Примећује Тереза: Шпанске и српске баладе поседују једну заједничку карактеристику, а то је да не теже потпуности, не приповедају целу причу, већ приказују одређене изоловане ситуације. (Talvj 1842, 272). Вероватно би се компаративно могло још једном погледати на улогу шпанске и српске у разумевању Хомера, нарочито што смо установили у овој дисертацији да су заиста баш те две националне поезије биле значајне.
 - 9) ПЕРСИ, БАУРИНГ И КИНА: Посебно нам је значајан Баурингов рад. Предложили бисмо компаративно истраживање које би укључило и његов рад на кинеским текстовима. И још једно, упоредили бисмо Персијеве кинеске псеудопреводе и Баурингове. Перси је „кинески рукопис превео с португалског (Boyd ?, 81).
 - 10) КУЛТУРНИ МОДЕЛ НАЦИЈЕ И КОМПОНЕНТЕ: Ми смо у дисертацији понудили један могући модел нације, јер нисмо нашли бољи. Извесно ћемо наставити даље путем развијања културног модела Европе, нације и метанаратива. Надамо се и сарадњи са још активним научницима и истраживачима које смо током рада на дисертацији упознали кроз њихов рад. У оквиру ове теме волели бисмо да испитамо и да ли је и ако јесте европско-британска слика која се помоћу крупних јавних наратива надвила над геополитичке територије Иберијског и Балканског полуострва усвојена у народима који живе на тим територијама. Да ли о себи мисле исто то? Да ли зато мислимо да личимо на Шпанце? У том контексту би се могла додатно сагледати рецепција енглеског превода наше народне поезије код нас, као што је, примера ради, урађено за Скотовог „Родрига“. Песма је иначе била брзо преведена на шпански, већ 1829. године. (Haftler ?, 227). Свакако бисмо даље истражили поглед британских преводилаца на шпански и српски језик, делује да их „сликају“ као сличне. Романтичарско писање о шпанским и српским херојима можемо разумети и као моделовање културе, и у плану нам је да се овом темом подробно бавимо.
 - 11) ПРЕВОДИЛАЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ: Било би добро систематизовати их и упоредити са наративним. Ми смо то у дисертацији урадили у мери која нам је била од значаја за теоријски оквир, али и те како има простора за даље систематизовање. Терминолошка збрка је прилично велика и отежава пут ка ономе што је заправо битно, суштина.
 - 12) ИМАГОЛОГИЈА: Вероватно би се одреднице посвећене Шпанији, Србији, Балкану итд. могле допунити представама насталим у паратекстовима који прате преводе. Колико смо приметили, не узимају их у обзир, док путописе узимају.
 - 13) ЕВРООРИЈЕНТАЛИЗАМ: Ми смо у дисертацији даље разрадили концепт евроријентализма који је поставио Адамовски, додавши шпанско-маварски оријентализам, који је разрадио Дијего Саља. Компаративних могућности на ову тему вероватно има прегршт. Генерално сматрамо да треба наставити разрађивати тај концепт.

И три мисли за крај. Једна Пасова, о превођењу, друга Бланингова о добу, трећа наша, о људима-преводиоцима. Све три о промени, о материји које има и кад је нема.

„С једне стране, свет нам се указује као збирка различитости; с друге, као суперпонирани текстови, сваки мало другачији од претходног: преводи превода превода. Сваки је текст јединствен, а истовремено је превод другог текста. Ниједан текст није сасвим оригиналан, јер је и сам језик, у својој суштини, такође превод: прво, невербалног света, а затим и јер је сваки знак и свака реченица превод другог знака и друге реченице. Ово резонување се може и обрнути, а да не изгуби на валидности: сви су текстови оригинални јер је сваки превод другачији. Сваки је превод до извесне мере новина и јединствен текст.” (Paz 1971, 10)

„Али, као и раније, ово није само још једно окретање точка циклуса, већ дијалектичка прогресија. Где ће нас следеће одвести, свако може да нагађа. Сигурно је да ће централни аксиом романтизма – „апсолутна унутрашњост“ – имати улогу. Романтична револуција још није завршена. (Blanning 2000, 185–186)

Испричати причу о постигнућу значи испричати причу о нечему чега има, јер оно што није урађено – тога нема. А толико тога има у материји која није настала, да смо одлучили да напишемо књигу *Историја необјављених антологија*.

Литература

- ABBOTT 2000: Abbott, John S. C. 2000. *The Empire of Austria: Its Rise and Present Power*. Victoria: Kirtas-Classics.
- ABIADA 2004: Abiada, José Manuel López de, and Augusta López Bernasocchi. 2004. *Imágenes de España en culturas y literaturas europeas (siglos XVI-XVII)*. Madrid: Verbum.
- ABRAMS 1973: Abrams, Meyer Howard. 1973. *Natural Supernaturalism: Tradition and Revolution in Romantic Literature*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- ADAMOVSKY 2005: Adamovsky, Ezequiel. 2005. "Euro-Orientalism and the Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810–1880." *The Journal of Modern History* 77, no. 3, 591–628.
- ALEXANDER 1833: Alexander, Gabriel. 1833. "A Day with Sir Walter Scott." *The Metropolitan Magazine*, 36-38.
- ALMEIDA 2010: Almeida, Joselyn M., ed. 2010. *Romanticism and the Anglo-Hispanic Imaginary*. Amsterdam and New York: Rodopi.
- ALVÁREZ 1996: Álvarez, Román, and M. Carmen África Vidal. 1996. *Translation, Power, Subversion*. Clevedon, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters.
- AMOS 2013: Amos, Flora Ross. 2013. *Early Theories of Translation*. London: Forgotten Books. 1st ed. 1920.
- ANDERSON 2006: Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York: Verso. Revised edition. 1st ed. 1983.
- ANDERSON 1999: Anderson, W.E.K., ed. 1999. *The Journal of Sir Walter Scott*. Canongate Books.
- ANN. 1844: Ann. 1844. "English Alliances and European Prospects." *Fraser's Magazine for Town and Country*, 112-126.
- ANN. 1846: Ann. 1846. "Servia and the 'Servian Question'." *Blackwood's Edinburgh Magazine* 59, 129-148.
- ANN. 1828: Ann. 1828. "Bowring's Poetry and Literature of Poland." *The North American Review* 26, no. 58, 146-158.
- ANN. 1830: Ann. 1830. "Poetry of the Magyars." *Fraser's Magazine for Town and Country* 1, no. 2, 155-177.
- ANN. 1845: Ann. 1845. "Longfellow's Poets and Poetry of Europe." *The North American Review* 61, no. 128, 199-231.
- ANN. 1827: Ann. 1827. "Servian Popular Poetry by John Bowring." *The London literary gazette and journal of belles lettres, arts, sciences, etc.* July-December, 227-228.
- ANN. 1978: Ann. 1978. "The Ballad and History: The Case for Scott." *Folklore* 89, no. 2, 229-242.
- ANN. 1825: Ann. 1825. "Bowring's Ancient Poetry and Romances of Spain." *Eclectic Review* 24 no. 2, 259-270.
- ANN. 1845: Ann. 1845. "Servians and their Songs" *Chambers's Edinburgh Review* May 17th, 302-312.
- ANN. 1839-1840: Ann. 1839-1840. "Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic, translated by J. G. Lockhart." *The London and Westminster Review* 33, 302-324.
- ANN. 1830-1831: Ann. 1830-1831. "Dr Bowring's Poetical Translations." *The Edinburgh Review* 52, 322-337.
- ANN. 1850: Ann. 1850. "Historical View of the Languages and Literature of the Slavic Nations; with a Sketch on their Popular Poetry. By Talvi." *The North American Review* 71, no. 149, 329-359.
- ANN. 1823: Ann. 1823. "Lockhart's Spanish Ballads." *Blackwood's Magazine* 13, 346-357.
- ANN. 1827: Ann. 1827. "La Guzla; ou Choix de Poésies Illyriques, Recueillies Dans La Dalmatie, la Bosnie, la Croatie et l'Herzegovine. Paris: F.G. Levrault. 1827, 257 pp." *Monthly Review London* November, 375-384.
- ANN. 1841: Ann. 1841. "Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic." *The Edinburgh Review* 72, 383-417.

- ANN. 1856: Ann. 1856. "A Talk About Popular Songs." Putnam's Monthly Magazine of American Literature, Science and Art 7, no. 40, 401-415.
- ANN. 1830: Ann. 1830. "Poetry of the Magyars, preceded by a Sketch of the Language and Literature of Hungary and Transylvania, By John Bowring, LL. DFL.SMRAS. Honorary Correspondent of the Royal Institute of the Netherlands and Member of the Literary Societies of Friesland, Groningen, Paris, Leyden, Leeuwarden, Athens, Turin, Sheffield &c. &c. 8vo. pp. 312." The Monthly Review 13, 408-417.
- ANN. 1841: Ann. 1841. "Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic. Translated by J. G. Lockhart, Esq. A New Edition, revised." The Monthly Review 3, no. 3 421-426.
- ANN. 1830: Ann. 1830. "The Magyars versus Dr Bowring." Fraser's Magazine for Town and Country 1, no. 4, 433-442.
- ANN. 1827: Ann. 1827. "Servian Popular Poetry, by John Bowring." The Monthly Magazine 3, 539-540.
- ANN. 1827: Ann. 1827. "Servian Popular Poetry." The London Magazine 17, 567-583.
- ANN. 1827: Ann. 1827. "Servian Poetry. From "Translations from the Servian Minstrelsy," of which only a very small collection has been printed for private circulation." The Kaleidoscope; or Literary and Scientific Mirror 7, 236.
- ANN. 1877: Ann. 1877. "Sir John Bowring." Littell's Living Age 20, no. 1746, 520. Article first published in the Westminster Review.
- ANN. 1908: Ann. 1908. "Један изгубљен превод В. Скота. Приказ чланка Војислава М. Јовановића." / "A Lost Translation by Scott. Athenaeum 5th. Sept. 1908. p. 270." Српски књижевни гласник 21, no. 5, 718.
- ANN. 2001: Ann. 2001. "Multikulturalizam i strah od drugog." Časopis Diskursi, Sarajevo: CEIR, 1, no. 22, Temat.
- ANN. 2015: Ann. 2015. "'A brighter Hellas': rediscovering Greece in the 19th century." King's College London Online Exhibition.
- ARMSTRONG 2005: Armstrong, Nigel. 2005. Translation, Linguistics, Culture. Clevedon, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters.
- ASAD 1986: Asad, Talal. 1986. "The Concept of Cultural Translation in British Social Anthropology." Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography. Edited by James Clifford and George E. Marcus. University of California Press, 141-164.
- BAKER 2009: Baker, Mona, and Gabriela Saldanha, eds. 2009. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. London and New York: Routledge. 2nd ed. 1st ed. 1998.
- BAKER 2019: Baker, Mona. 2019. Translation and Conflict: A Narrative Account. London and New York: Routledge. 2nd ed. 1st ed. 2006.
- BASSNETT 2014: Bassnett, Susan. 2014. Translation. London and New York: Routledge.
- BASSNETT 2002: Bassnett, Susan. 2002. Translation Studies. London and New York: Routledge. 3rd ed. 1st ed. 1980.
- BASSNETT 2002: Bassnett, Susan, and Harish Trivedi. 2002. Post-colonial translation: Theory and practice. London and New York: Routledge. 1st ed. 1999.
- BASSNETT 1998: Bassnett, Susan, and André Lefevere. 1998. Constructing Cultures: Essays on Literary Translation. Multilingual Matters.
- BASSNETT 2003: Bassnett, Susan. 2003. Studying British Cultures: An Introduction. Routledge. 2nd ed.
- BASSNETT 1993: Bassnett, Susan. 1993. Comparative Literature. A Critical Introduction. Oxford and Cambridge: Blackwell.
- BATT 1903: Batt, Max. 1903. "Contributions to the History of English Opinion of German Literature." Modern Language Notes, 18, no. 3, 65-69.
- BATT 1902: Batt, Max. 1902. "Contributions to the History of English Opinion of German Literature. I. Gillies and the Foreign Quarterly Review." Modern Language Notes, 17, no. 3, 83-85.
- BAUMAN 2003: Bauman, Richard, and Charles L. Briggs. 2003. Voices of Modernity: Language Ideologies and the Politics of Inequality, Cambridge: Cambridge University Press.

- BAUMAN 2004: Bauman, Richard. 2004. *A World of Others' Words: Cross-cultural Perspectives on Intertextuality*, Malden, MA: Blackwell.
- BAYCROFT 2006: Baycroft, Timothy, and Mark Hewitson, eds. 2006. *What Is a Nation? Europe 1789-1914*, New York: Oxford University Press.
- BAYCROFT 2012: Baycroft, Timothy, and David M. Hopkin. 2012. *Folklore and Nationalism in Europe During the Long Nineteenth Century*, Boston: Leiden.
- BEEBY 1998: Beeby, Alison, Doris Ensinger and Marisa Presas, eds. 1998. *Investigating Translation. Selected Papers from the 4th International Congress on Translation*, Barcelona, 1998. Amsterdam: John Benjamins.
- BEERS 2013: Beers, Henry A. 2013. *A History of English Romanticism in the Nineteenth Century*, London: Forgotten Books. Reprinted. 1st ed. 1901.
- BEISER 2003: Beiser, Frederick C. 2003. *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism*. Harvard University Press.
- BELL 1991: Bell, Roger T. 1991. *Translation and Translating: Theory and Practice*. London: Longman.
- BELL 2001: Bell, David A. 2001. *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism, 1680-1800*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- BELLER 2007: Beller, Manfred, and Joseph Theodoor Leerssen. 2007. *Imagology: the Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: a Critical Survey*. Amsterdam: Rodopi.
- BENEDICT 1996: Benedict, Barbara M. 1996. *Making the Modern Reader: Cultural Mediation in Early Modern Literary Anthologies*. Princeton University Press.
- BENNARDO 2014: Bennardo, Giovanni, and Victor de Munck. 2014. *Cultural models: genesis, methods, and experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- BENNARDO 2020: Bennardo, Giovanni. and V.C. de Munck. 2020. "Cultural model theory in cognitive anthropology: recent developments and applications." *Journal of Cultural Cognitive Science* 4, 1-2. <https://doi.org/10.1007/s41809-020-00055-4>
- BENNARDO 2018: Bennardo, Giovanni. 2018. "Cultural Models Theory". *Anthropology News* 59, no. 4 139-142. <https://doi.org/10.1111/AN.919>
- BEREND 2013: Berend, Ivan Tibor. 2013. *An Economic History of Nineteenth-Century Europe. Diversity and Industrialization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BEREND 2005: Berend, Ivan Tibor. 2005. *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century*. University of California Press.
- BEREZIN 1997: Berezin, Mabel. 1997. "Politics and Culture: A Less Fissured Terrain." *Annual Review of Sociology* 23, 361-383.
- BERLIN 2013: Berlin, Isaiah, and Henry Hardy. 2013. *The Roots of Romanticism*. Princeton: Princeton University Press. 2nd ed. 1st ed. 1999.
- BERMAN 2004: Berman, Antoine. 2004. "Translation and the Trials of the Foreign." *The Translation Studies Reader*. Edited and translated by Lawrence Venuti. London and New York: Routledge, 284-297. 2nd ed. 1st ed. 2000.
- BERMAN 1992: Berman, Antoine. 1992. *The Experience of the Foreign: Culture and Translation in Romantic Germany*. Translated by S. Heyvaert. Albany: State University of New York Press. Translation of *L'épreuve de l'étranger: Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*.
- BERMAN 2007: Berman, Russell A. 2007. *Enlightenment or Empire: Colonial Discourse in German Culture*. Lincoln and London: University of Nebraska,
- BERMANN 2005: Bermann, Sandra, and Michael Wood, eds. 2005. *Nation, Language and the Ethics of Translation*. Princeton: Princeton University Press.
- BETTS 1979: Betts, Raymond F. 1979. *Europe in Retrospect: A Brief History of the Past Two Hundred Years*. D.C. Heath and Company.
- BHABHA 2010: Bhabha, Homi K. 2010. *Nation and Narration*. London and New York: Routledge. Reprinted. 1st ed. 1990.

- BHABHA 2012: Bhabha, Homi K. 2012. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge. 1st ed. 1994.
- BIONDICH 2011: Biondich, Mark. 2011. *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*. Oxford University Press.
- BIRX 2009: Birx, H. James, ed. 2009. *Encyclopedia of Time: Science, Philosophy, Theology, & Culture*. Los Angeles: SAGE. 3 vols.
- BJELIĆ 2002: Bjelić, Dušan, and Obrad Savić, eds. 2002. *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. London: MIT.
- BJELIĆ 2002: Bjelić, Dušan. Interview by Tatjana Jovanović. 2002. "Balkan Kao Metafora." *Vreme* July 18th, no. 602, Accessed Nov 23 2017.
- BLANNING 2012: Blanning, Tim. 2012. *The Romantic Revolution*. London: Orion Books. 1st ed. 2010.
- BLANNING 2000: Blanning, Tim C. W., ed. 2000. *The Nineteenth Century Europe (1789– 1914): The Short Oxford History of Europe*. Oxford University Press.
- BLANNING 1998: Blanning, Tim. 1998. "Napoleon and German Identity: How Napoleon Laid Up Trouble for Future Generations of Frenchmen by Kick-Starting Prussian and German Domination of Eastern Europe." *History Today* 48, no. 4, 37-43.
- BLAUT 1993: Blaut, James M. 1993. *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*. New York: Guilford Press.
- BOER 2012: Boer, Roland, and Elliot S. Scott. 2012. *Ideology, Culture and Translation*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- BOHLMAN 2011: Bohlman, Philip V. 2011. "Translating Herder Translating: Cultural Translation and the Making of Modernity." *The Oxford Handbook of the New Cultural History of Music*. Edited by Jane F. Fulcher. Oxford: Oxford University Press.
- BORROW 1907: Borrow, George. 1907. *The Romany Rye*. Project Gutenberg. 1st ed. 1857.
- BOWLE 1777: Bowle, John. 1777. *A Letter to the Reverend Dr. Percy, Concerning a New and Classical Edition of Historia del valeroso cavallero Don Quijote de la Mancha. To be illustrated by Annotations, and Extracts from the Historians, Poets, and Romances of Spain and Italy, and other Writers Ancient and Modern; with a Glossary, and Indexes. In which are occasionally interspersed Some Reflections on the LEARNING and GENIUS of the AUTHOR. With a MAP OF SPAIN, adapted to the History, and to every Translation of it*. London: B. White.
- BOWMAN 2002: Bowman, Paul. 2002. "'Alarming and calming. Sacred and accursed' - The Proper Impropriety of Interdisciplinarity." *Critical Studies: Cultural Studies, Interdisciplinarity and Translation*. Edited by Stefan Herbrechter. Rodopi, 55-72.
- BOWRING 1820: Bowring, John. 1820. "Poetical Literatures of Spain." *Retrospective Review* 3, no. 2, 129-215.
- BOWRING 1822: Bowring, John. 1822. "Poetical Literatures of Spain." *Retrospective Review* 6, no. 1, 21-49.
- BOWRING 1821: Bowring, John. 1821. "Poetical Literatures of Spain." *Retrospective Review* 4, no. 1, 21-54.
- BOWRING 1826: Bowring, John. 1826. "Srpske narodne pesme. Servian popular songs." *The Westminster Review* 6, 23-39.
- BOWRING 1835: Bowring, John. 1835. "Songs of the People." *Minor morals for young people, Illustrated in Tales and Travels, with illustrations by George Cruikshank*. London: Whittaker and Co., 2, 255-264.
- BOWRING 1820: Bowring, John. 1820. "Observations on the State of Religion and Literature in Spain made during a journey through the peninsula in 1819." *New Voyages and Travels: Consisting of Originals, Translations and Abridgements* 3, no. 4, 3-16.
- BOWRING 1847: Bowring, John. 1847. "Free trade recollections. The Danube." *Howitt's Journal*, 324-328.
- BOWRING 1823: Bowring, John. 1823. "Spanish Romances." *The London Magazine* 8, 47-56.

- BOWRING 1820: Bowring, John. 1820. "Spanish Literature and Language." *The London Magazine*. 1, 514 - 519.
- BOWRING 1877: Bowring, Lewin B. 1877. *Autobiographical recollections of Sir John Bowring*. London: Henry S. King & Co..
- BOWRING 1827: Bowring, John, 1827. *Народне српске пјесме*. *Servian Popular Poetry*. London: Printed for the Author.
- BOWRING 1823: Bowring, John. 1823. *Details of the arrest, imprisonment and liberation of an Englishman by the Bourbon government of France*. London: Printed for the Author.
- BOWRING 1823: Bowring, John. 1823. *Specimens of the Russian Poets: With Introductory Remarks. Part the Second*. London: Printed for the Author.
- BOWRING 1827: Bowring, John. 1827. *Specimens of the Polish Poets; with Notes and Observations on the Literature of Poland*. London: Printed for the Author.
- BOWRING 1830: Bowring, John. 1830. *Poetry of the Magyars, preceded by a sketch of the Language and Literature of Hungary and Transylvania*. London: Printed for the Author.
- BOWRING 1832: Bowring, John. 1832. *Wýbor z Básnictwi českého; Cheskian Anthology: being a History of the Poetical Literature of Bohemia, with translated specimens by John Bowring*. London: R. Hunter.
- BOWRING 1824: Bowring, John. 1824. *Ancient Poetry and Romances of Spain*. London: Taylor and Hessey.
- BOWRING 1824: Bowring, John. 1824. *Batavian Anthology or Specimens of the Dutch Poets; with Remarks on the Poetical Literature and Language of the Netherlands to the End of the Seventeenth Century*. London: Taylor and Hessey.
- BOWRING 1821: Bowring, John. 1821. *Specimens of the Russian Poets; With Preliminary Remarks and Bibliographical Notices*. London: Printed for the Author.
- BOWRING 2014: Bowring, Philip. 2014. *Free Trade's First Missionary: Sir John Bowring in Europe and Asia*. Hong Kong: Hong Kong University Press.
- BOYD 1904: Boyd, E. I. M. 1904. "The influence of Percy's 'Reliques of Ancient English Poetry' on German Literature." *The Modern Language Quarterly* 7, no. 2, 80-99.
- BRIESEMEISTER 1984: Briesemeister, Dietrich. 1984. "La recepción de la literatura española en Alemania en el siglo XVIII." *Nueva Revista de Filología Hispánica* 33, no. 1, 285-310.
- BROOKER 2003: Brooker, Peter. 2003. *Cultural Theory: a Glossary*. London: Arnold. 2nd ed. 1st ed. 1999.
- BROWN 2020: Brown, Iain Gordon. 2020. *Frolics in the Face of Europe: Sir Walter Scott, Continental Travel and the Tradition of the Grand Tour*. Fonthill.
- BRUBAKER 1992: Brubaker, Rogers. 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- BRYANT 1963: Bryant, Shasta M. 1963. "English Translations of Spanish Ballads." *Hispania* 46, no. 2, 296-299.
- BRYANT 2015: Bryant, Shasta M. 2015. *The Spanish Ballad in English*. Lexington: University Press of Kentucky. 1st ed. 1973.
- BRYDON 2000: Brydon, Diana 2000. *Postcolonialism: Critical Concepts. Volume 4*. Routledge.
- BUCETA 1926: Buceta, Erasmo. 1926. "Traducciones inglesas de romances en el primer tercio del siglo XIX : datos suplementarios acerca de las versiones de Lockhart." *Revue Hispanique* 68, 216-219.
- BUCETA 1927-1930: Buceta, Erasmo. 1927-1930. "Relaciones anglo-hispanas: apuntes preliminares para un estudio de las traducciones inglesas de romances en el primer tercio del siglo XIX (1875-1926)." *Estudios eruditos in memoriam de Adolfo Bonilla y San Martín*. Madrid: Imprenta Viuda e Hijos de Jaime Ralés, 2, 301-317.
- BUCETA 1919: Buceta, Erasmo. 1919. "Two Spanish Ballads Translated by Southey." *Modern Language Notes* 34, 329-336.
- BUCETA 1923: Buceta, Erasmo. 1923. "El entusiasmo por España en algunos románticos ingleses." *Revista de Filología Española* 10, no. 1, 420-429.

- BUCETA 1924: Buceta, Erasmo. 1924. "Traducciones inglesas de romances en el primer tercio del siglo XIX : Notas acerca de la difusión del hispanismo en la Gran Bretaña y en los Estados Unidos." *Revue Hispanique* 62, 459-555.
- BUCETA 1933: Buceta, Erasmo. 1933. "Traducciones inglesas de romances en el primer tercio del siglo XX : datos suplementarios acerca de las versiones de Sir John Bowring." *Revista de Filología Española* 20, 64-67.
- BURKE 2007: Burke, Peter, and R. Po-Chia Hsia. 2007. *Cultural translation in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BURWICK 2008: Burwick, Frederick. 2008. "Romantic Theories of Translation." *The Wordsworth Circle* 39, no. 3, 68-74.
- BURY 1971: Bury, J. P. T. 1971. "Nationalities and Nationalism", Chapter IX. *The New Cambridge Modern History, X. The Zenith of European Power: 1830-70* 10, 213-245. 1st ed. 1960.
- BUSH 2007: Bush, Peter R., and Susan Bassnett. 2007. *The Translator as Writer*. Continuum.
- CAMPBELL 1928: Campbell, Oscar James. 1928. "Review of German Influence in the English Romantic Period 1788-1818, with Special Reference to Scott, Coleridge, Shelley and Byron by F. W. Stokoe." *Modern Language Notes* 43, no. 4, 262-263.
- CAMPBELL 1974: Campbell, Jane. 1974. *The Retrospective Review (1820-1828) and the Revival of Seventeenth Century Poetry*. Wilfrid Laurier Univ. Press.
- CARBONELL I CORTÉS 1991: Carbonell i Cortés, Ovidi. 1991. "Ecos de historia romántica: la «España mora» en Thomas Rodd y Washington Irving." *Sharq Al-Andalus* 8, 423-432.
- CARBONELL I CORTÉS 2000: Carbonell i Cortés, Ovidi. 2000. "Exoticism in Translation: Writing, Representation and the Postcolonial Context." "New" Exoticisms: Changing Patterns in the Construction of Otherness. Edited by Isabel Santaolalla. Amsterdam: Rodopi, 51-63.
- CARBONELL I CORTÉS 1998: Carbonell i Cortés, Ovidi. 1998. "Orientalism in Translation: Familiarizing and Defamiliarizing Strategies." *Translators' Strategies and Creativity: Selected Papers From the 9th International Conference on Translation and Interpreting, Prague, September, 1995 : In Honor of Jiří Levý and Anton Popovič*. Edited by Ann Beylard-Ozeroff, Jana Králová and Barbara Moser-Mercer. Amsterdam: John Benjamins, 63-70.
- CARBONELL I CORTÉS 1997: Carbonell i Cortés, Ovidi. 1997. *Traducir al otro: Traducción, exotismo, poscolonialismo*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- CARBONELL I CORTÉS 1999: Carbonell i Cortés, Ovidi. 1999. *Traducción y Cultura: de la Ideología al Texto/Translation and Culture: From Ideology to the Text*. Salamanca: Ediciones Colegio de España.
- CARLSON 1990: Carlson, Julie. 1990. "Unsettled Territory: The Drama of English and German Romanticism." *Modern Philology* 88, no. 1, 43-56.
- CARRASCO URGOITI 1989: Carrasco Urgoiti, Soledad, and Juan Martínez Ruíz. 1989. "El movimiento romántico fuera de España: Entusiasmo por España y difusión del romancero morisco." *El Moro de Granada en la literatura del siglo XV al XIX*. Granada: Universidad de Granada.
- CARTER 1780: Carter, Francis. 1780. *A Journey From Gibraltar to Malaga: with a View of That Garrison and Its Environs; a Particular Account of the Towns In the Hoya of Malaga; the Antient and Natural History of Those Cities, of the Coast Between Them, and of the Mountains of Ronda. Illustrated with the Roman Inscriptions and Coins of Each Municipal Town, a Geographical and Classical Chart, and Thirteen Plates Engraved From Original Drawings, Taken In the Year 1772*. By Francis Carter, Esq. F.s.a. London: printed by J. Nichols. for T. Cadell. 2nd ed.
- CASEY 2008: Casey, Conerly C., and Robert B. Edgerton. 2008. *A Companion to Psychological Anthropology: Modernity and Psychocultural Change*. Malden, MA: Blackwell.
- CATALÁN 1980: Catalán, Diego. 1980. "Introducción crítica." *Reliquias de la poesía épica española, 1951. Acompañadas de Epopeya y Romancero*, by Ramón Menéndez Pidal. Edited by Diego Catalán. Madrid: Gredos.
- CAVALIERO 2010: Cavaliero, Roderick. 2010. *Ottomania: The Romantics and the Myth of the Islamic Orient*. London and New York: I. B. Tauris.

- CHAMBERLAIN 1988: Chamberlain, Muriel E. 1988. *Pax Britannica?: British Foreign Policy, 1789-1914*. London: Longman.
- CHANDLER 1965: Chandler, Alice. 1965. "Sir Walter Scott and the Medieval Revival." *Nineteenth-Century Fiction* 19, no. 4, 315–332.
- CHANTLER 2009: Chantler, Ashley, and Carla Dente, eds. 2009. *Internationale Forschungen zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft*. Volume 122: *Translation Practices: Through Language to Culture*. Amsterdam: Rodopi.
- CHESTERMAN 2016: Chesterman, Andrew. 2016. *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam: John Benjamins. Revised edition.
- CHESTERTON 1917: Chesterton, Gilbert Keith. 1917. "The Thing Called a Nation: The spiritual issue of the war." *The Lay of Kossovo: History and Poetry on Serbia's Past and Present (1389-1917), and three Serbian Ballads*. For the Anniversary of the Kossovo Day Celebration in Great Britain on the 28th of June, 1916. Edited by William Frederick Harvey et al. *Kossovo Day Committee*, 32-35. 1st published in "The Daily News", 1916.
- CHILDS 2006: Childs, Peter, and Roger Fowler. 2006. *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. London and New York: Routledge. 1st published in 1973.
- CHRISTIE 2016: Christie, William. 2016. *The Edinburgh Review in the Literary Culture of Romantic Britain: Mammoth and Megalonyx*. London: Routledge.
- CIORAN 2015: Cioran, Emile M. 2015. *History and Utopia*. Arcade Publishing. 1st ed. 1960.
- CLINE 1941: Cline, C. L. 1941. "Disraeli and John Gibson Lockhart." *Modern Language Notes* 56, no. 2, 134–137.
- COLBY 1981: Colby, Benjamin N., James W. Fernandez, and David B. Kronenfeld. 1981. "Toward a Convergence of Cognitive and Symbolic Anthropology." *American Ethnologist* 8, no. 3, 422–450.
- COLEMAN 1941: Coleman, Arthur Prudden. 1941. "John Bowring and the Poetry of the Slavs." *Proceedings of the American Philosophical Society* 84, no. 3, 431-459.
- COLEMAN 1944: Coleman, Arthur Prudden. 1944. "Talvj's Correspondence with James Gates Percival." *Slavonic and East European Review* 3, no. 3, 83-96.
- COMELLAS AGUIRREZÁBAL 2016: Comellas Aguirrezábal, Mercedes. 2016. "La historia literaria española según John Bowring: "Observations on the state of religion and literature in Spain" (1819), "Poetical Literature of Spain" (1821-1822) y "Ancient Poetry and Romances of Spain" (1824)." *La historia en la literatura española del siglo XIX*. Universidad de Barcelona, 395-416.
- CONNELL 2006: Connell, Philip. 2006. "British Identities and the Politics of Ancient Poetry in Later Eighteenth-Century England." *The Historical Journal* 49, no. 1, 161-192.
- CONNELL 2004: Connell, Liam. 2004. "Editorial: Post-colonial Interdisciplinarity." *Critical Survey* 16, no. 2, 1–6.
- COOK 2005: Cook, Chris. 2005. *The Routledge Companion to Britain in the Nineteenth Century, 1815-1914*. London: Routledge.
- CORBETT 1999: Corbett, John. 1999. *Written In the Language of the Scottish Nation: a History of Literary Translation Into Scots*. Clevedon: Multilingual Matters.
- CORBETT 1997: Corbett, John. 1997. *Language and Scottish Literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- COSERIU 1977: Coseriu, Eugenio, 1977. "Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción." *El hombre y su lenguaje*. Madrid: Gredos, 214-239.
- COTTOM 2009: Cottom, Daniel. 2009. *The Civilized Imagination: A Study of Ann Radcliffe, Jane Austen and Sir Walter Scott*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COUPE 1997: Coupe, Laurence. 1997. *Myth*. London and New York: Routledge.
- COX 1970: Cox, Ralph Merritt. 1970. "The Rev. John Bowle: The First Editor of 'Don Quixote'." *Studies in Philology* 67, no. 1, 103-115.
- CRAIG 2001: Craig, Cairns. 2001. "Scott's Staging of the Nation." *Studies in Romanticism* 40, no. 1, 13-28.

- CRAIG 1990: Craig, Gordon. 1990. "Herder: the Legacy." *Herder Today*. Edited by Kurt Mueller-Vollmer. Berlin, New York Walter de Gruyter, 17-30. Contributions from the International Herder Conference. 5-8 November 1987. Stanford. California.
- CROLY 1830: Croly, George. 1830. "Czerni George." *The poetical works of Rev. George Croly* London: H. Colburn and R. Bentley, 166-176.
- CROLY 1820: Croly, George. 1820. *Sebastian; a Spanish tale: with other poems*. London: John Warren.
- ĆURČIN 1932: Ćurčin, Milan, and Robert William Seton-Watson. 1932. "Goethe and Serbo-Croat Ballad Poetry." *The Slavonic and East European Review* 11, no. 31, 126-134.
- CURRAN 2010: Curran, Stuart, ed. 2010. *The Cambridge Companion to British Romanticism*. Cambridge: Cambridge University Press. 2nd ed. 1st ed. 1993.
- CUTLER 1915: Cutler, Floy Fenton. 1915. *Early Interest in Folksong and Folklore in America*. University of Illinois Press. MA Thesis. 1911.
- D'ANDRADE 1995: D'Andrade, Roy. 1995. *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D'ANDRADE 1995: D'Andrade, Roy. 1995. "Moral Models in Anthropology." *Current Anthropology* 36, no. 3, 399-408.
- D'ANDRADE 1997: D'Andrade, Roy, and Claudia Strauss. 1997. *Human motives and cultural models*. Cambridge: Cambridge University Press. 1st ed. 1992.
- DABUNDO 2014: Dabundo, Laura, ed. 2014. *Encyclopedia of Romanticism: Culture in Britain, 1780s-1830s*. London and New York: Routledge. 1st published in 1992.
- DALY 2013: Daly, Gavin. 2013. *The British Soldier in the Peninsular War: Encounters with Spain and Portugal (1808-1814)*. New York: Palgrave Macmillan.
- DALY 2007: Daly, Nicholas. 2007. "Interdisciplinarity and Cultural Studies." *Victorian Review* 33, no. 1, 18-21.
- DAVID 2008: David, Zdeněk V. 2008. "John Bowring and British Liberalism in the Czech National Awakening." *The Slavonic and East European Review* 86, no. 4, 634-664.
- DAVIS 1968: Davis, Garold N. 1968. "Anglo-German Cultural Relations and the Thirty Years' War." *The Bulletin of the Rocky Mountain Modern Language Association* 22, no. 2, 22-29.
- DAWSON C. M. 1945: Dawson, C. M., and A. E. Raubitschek. 1945. "A Greek Folksong Copied for Lord Byron." *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 14, no. 1, 33-57.
- DELANTY 1995: Delanty, Gerard. 1995. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- DELIĆ 2007: Delić, Simona. 2007. "Spanish Ballads in Johann Gottfried Herder's *Volklied* Collection (1778/79), Jakob Grimm's *Silva de Romances Viejos* Collection and their intercultural Echoes in Croatia." *Lied und populäre Kultur / Song and Popular Culture* 52, 95-110.
- DELLNER 2014: Dellner, Anja. 2014. *Cultural Dimensions: the Five-Dimensions-Model According to Geert Hofstede*. Munich: GRIN Verlag.
- DEPPING 1817: Depping, Georges Bernard. 1817. *Sammlung der besten alten spanischen historischen: Ritter- und maurischen Romanzen*. Altenburg und Leipzig: Brockhaus.
- DEPPING 1844: Depping, Georges Bernard. 1844. *Romancero castellano; ó Coleccion de antiguos romances populares de los españoles, publicada con una introduccion y notas; nueva edicion, con las notas de Antonio Alcalá-Galiano*. Leipzig: Brockhaus. 2 vols.
- DEPPING 1825: Depping, Georges Bernard. 1825. *Colección de los más célebres romances antiguos españoles: históricos y caballerescos, considerablemente enmendada por un español refugiado*. Londres: 2 vols.
- DEYERMOND 1977: Deyermond, Alan. 1977. "Sánchez's *Colección* and Percy's *Reliques*: The Editing of Medieval Poetry in the Dawn of Romanticism." *Spain and its Literature : Essays in Memory of E. Allison Peers*. Edited by Ann L. Mackenzie. Liverpool: Liverpool University Press, 171-209.

- DI BIASE 2006: Di Biase, Carmine G. 2006. *Travel and Translation in the Early Modern Period*. Amsterdam: Rodopi.
- DÍAZ LARIOS 2002: Díaz Larios, Luis F. 2002. "La visión romántica de los viajeros románticos." *Actas del VIII Congreso: Los románticos teorizan sobre sí mismos*. Centro Internacional de Estudios sobre romanticismo hispánico "Ermanno Caldera".
- DÍAZ-MAS 1996: Díaz-Mas, Paloma. 1996. *Romancero*. Barcelona: Crítica. Reprinted. 1st published 1994.
- DIMAGGIO 2010: DiMaggio, Paul, and Hazel Rose Markus. 2010. "Culture and Social Psychology: Converging Perspectives." *Social Psychology Quarterly* 73, no. 4, 347-352.
- DIMAGGIO 1997: DiMaggio, Paul. 1997. "Culture and Cognition." *Annual Review of Sociology* 23, 263–287.
- DONIĆ 2013: Donić, Željko. 2013. "Some observations on history and perspectives of Spanish-Serbian/Serbian-Spanish oral poetry and translation." *Advances in Oral Literature Research/Avances en el estudio de la literatura oral*. Edited by Nikolić, Jasmina i Dalibor Soldatić. Beograd: Filološki fakultet, 439-448.
- DOORSLAER 2007: Doorslaer, Luc van. 2007. "Risking conceptual maps ." *Target* 19, no. 2, 217–233.
- DOYLE 1990: Doyle, William. 1990. *The Oxford History of the French Revolution*. Oxford University Press.
- DUKĀTE 2009: Dukāte, Aiga. 2009. *Translation, Manipulation and Interpreting*. Austria: Peter Lang.
- DUNDES 1997: Dundes, Alan. 1997. "Binary Opposition in Myth: The Propp/Lévi-Strauss Debate in Retrospect." *Western Folklore* 56, no. 1, 39–50.
- DURING 2005: During, Simon. 2005. *Cultural Studies: A Critical Introduction*. London: Routledge.
- EDGAR 2008: Edgar, Andrew, and Peter Sedgwick, eds. 2008. *Key Concepts in Cultural Theory*. London and New York: Routledge. 2nd ed. 1st ed. 1999.
- EDWARDS 2007: Edwards, Tim, ed. 2007. *Cultural Theory*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapur: SAGE.
- EISENBERG 1987: Eisenberg, Daniel, ed. 1987. *Thomas Percy & John Bowle : Cervantine Correspondence*. Exeter: University of Exeter, 40,
- ELIOT 1949: Eliot T.S., 1949. *Christianity and Culture: "The Idea of a Christian Society" and "Notes towards the Definition of Culture"*. New York: Harcourt. Brace & Company.
- ELLIS 2001: Ellis, Roger, and Liz Oakley-Brown. 2001. *Translation and Nation: A Cultural Politics of Englishness*. *Multilingual Matters*.
- EMERSON 1842: Emerson, Ralph Waldo. 1842. "Ancient Spanish Ballads, Historical and Romantic. Translated, with Notes. By J. G. Lockhart. New York: Wiley and Putnam." *The Dial* 3, 128-129.
- ENTWISTLE 1939: Entwistle, William J. 1939. *European Balladry*. Oxford: Clarendon Press.
- ESDAILE 2003: Esdaile, Charles. 2003. *The Peninsular War*. London: Palgrave Macmillan.
- ESSMAN 1998: Essman, Helga. 1998. "Weltliteratur between two covers: Forms and Functions of German Translation Anthologies." *Translating Literatures, Translating Cultures: New Vistas and Approaches in Literary Studies*. Edited by Mueller-Vollmer, Kurt and Michael Irmscher. Stanford University Press, 149-164.
- EVEN-ZOHAR 1990: Even-Zohar, Itamar. 1990. "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem." *Poetics Today* 11, no. 1, 45-51. 1st ed. 1978.
- EVEN-ZOHAR 1990: Even-Zohar, Itamar. 1990. "Translation and Transfer." *Poetics Today* 11, no. 1, 73-78. 1st ed. 1978.
- EWEN 1934: Ewen, Frederic. 1934. "John Gibson Lockhart : Propagandist of German Literature." *Modern Language Notes* 49, no. 4, 260-265.
- FAIRCHILD 1940: Fairchild, Hoxie N. 1940. "The Romantic Movement in England." *PMLA* 55, no. 1, 20-26.
- FERGUSON 2003: Ferguson, Niall. 2003. *Empire : How Britain Made the Modern World*. London: Allen Lane.

- FIEDLER 1927: Fiedler, H.G. 1927. "The First Link between English and Serbo-Croat Literature." *The Slavonic Review* 6, no. 17, 390-393.
- FIEDLER 1923: Fiedler, H.G. 1923. "Goethe's Lyric Poems in English Translation." *The Modern Language Review* 18, no. 1, 51-67.
- FILIPOVIĆ 1951: Filipović, Rudolf. 1951. "Bowring i Kopitar." *Slavistična revija: časopis za jezikoslovje in literarne vede* 4, no. 12, 113-130.
- FILIPOVIĆ 2013: Filipović, Jelena. 2013. "Cultural models and variation in oral narratives." *Advances in Oral Literature Research*. Edited by Nikolić, Jasmina and Dalibor Soldatić. Belgrade: Philological Faculty, University of Belgrade, 329-342.
- FILIPOVIĆ 1953: Filipović, Rudolf. 1953. "Anglo-Croatian Literary Relations in the 19th Century." *The Slavonic and East European Review* 32, no. 78, 92-107.
- FILIPOVIĆ 2015: Filipović, Jelena. 2015. *Transdisciplinary Approach to Language Study: The Complexity Theory Perspective*. Palgrave Macmillan.
- FITZMAURICE-KELLY 1910: Fitzmaurice-Kelly, James. 1910. *The Relations between Spanish and English Literature*. Liverpool: University Press of Liverpool.
- FLEMING 2000: Fleming, K. E. 2000. "Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography." *The American Historical Review* 105, no. 4, 1218-1233.
- FOLEY 2005: Foley, John Miles, ed. 2005. *A Companion to an Ancient Epic*. Malden, MA: Blackwell.
- FORD 1901: Ford, J.D.M., 1901. "English Influence upon Spanish Literature in the Early Part of the Nineteenth Century." *PMLA* 16, no. 3, 453-459.
- FRANCE 2006: France, Peter, and Kenneth Haynes, eds. 2006. *The Oxford History of Literary Translation in English: Volume 4: 1790-1900*. Oxford: Oxford University Press.
- FRANCE 2001: France, Peter, ed. 2001. *The Oxford Guide to Literature in English Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- FRANK 2004: Frank, Manfred. 2004. *The Philosophical Foundations of Early German Romanticism*. State University of New York Press.
- FRENK ALATORRE 1960: Frenk Alatorre, Margit. 1960. "Review of *Las fuentes del Romancero general (1600)* by by Antonio Rodríguez-Moñino." *Nueva Revista de Filología Hispánica* 14, no. 34, 353-355.
- FULFORD 1998: Fulford, Timothy, and Peter J. Kitson. 1998. *Romanticism and Colonialism: Writing and Empire, 1780-1830*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FULLER 1993: Fuller, Steve. 1993. *Philosophy, Rhetoric, And The End Of Knowledge: The Coming Of Science And Technology Studies*. Madison, Wisc. : University Of Wisconsin Press.
- GALLAGHER 2001: Gallagher, Tom. 2001. *Outcast Europe: The Balkans (1789-1989), From the Ottomans to Milošević*. London: Routledge.
- GALLAGHER 1953: Gallagher, John, and Ronald Robinson. 1953. "The Imperialism of Free Trade." *The Economic History Review* 6, no. 1, 1-15.
- GAMBIER 2010-2013: Gambier, Yves, and Luc van Doorslaer. 2010-2013. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 4 vols.
- GAMBIER 2009: Gambier, Yves, and Luc van Doorslaer, eds. 2009. *Metalanguage of Translation*. Amsterdam: John Benjamins.
- GAMER 2000: Gamer, Michael. 2000. *Romanticism and the Gothic: Genre, Reception, and Canon Formation*. Cambridge University Press.
- GARCÍA BRAVO 2011: García Bravo, Paloma. 2011. "La traducción de J.G. Herder al alemán del romance *Abenámar* o *Die Herrlichkeit Granada*'s." *Estudios de Traducción* 87, no. 1, 85-98.
- GARNER 2007: Garner, Betty. 2007. *Getting to 'Got it!': Helping Struggling Students Learn How to Learn*. ASCD.
- GAZZANIGA 2000: Gazzaniga, Michael S. 2000. *The New Cognitive Neurosciences*. MIT. 2nd ed.
- GAZZANIGA 1997: Gazzaniga, Michael S. 1997. *Conversations in the Cognitive Neurosciences*. MIT.

- GAZZANIGA 2012: Gazzaniga, Michael S. 2012. *Who's in Charge?: Free Will and the Science of the Brain*. Constable & Robinson. 1st published 2011.
- GEERAERTS 2003: Geeraerts, Dirk. 2003. "Cultural models of linguistic standardization." *Cognitive Models in Language and Thought. Ideology, Metaphors and Meanings*. Edited by René Dirven, Roslyn Frank & Martin Pütz. Berlin: Mouton de Gruyter, 25-68.
- GEERTZ 1973: Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- GEERTZ 1980: Geertz, Clifford. 1980. "Blurred Genres: The Refiguration of Social Thought." *The American Scholar* 49, no. 2, 165–179.
- GELLNER 2006: Gellner, Ernest. 2006. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press. 1st ed. 1983.
- GENETTE 1997: Genette, Gérard. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Translated by Jane E. Lewin. Cambridge University Press Originally published in French as *Seuils* by Editions du Seuil 1987.
- GENTZLER 2001: Gentzler, Edwin I. M. 2001. *Contemporary Translation Theory*. Clevedon, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters. 2nd ed. revised. 1st ed. 1993.
- GETE 1959: Gete, Johan Volfgang. 1959. *Spisi o književnosti i umetnosti*. Izbor, prevod, predgovor i komentar dr Miloša Đorđevića. Beograd: Kultura.
- GIL ALUJA 2017: Gil Aluja, Jaime. 2017. "The basis for establishing one or more Europes", *Kybernetes* 46, no. 1, 17-37.
- GILDEA 1996: Gildea, Robert. 1996. *Barricades and Borders: Europe 1800-1914*. Oxford: Oxford University Press. 2nd ed.
- GIRARDIN 1916: Girardin, Paul. 1916. *Robert Pearse Gillies and the propagation of German literature in England at the end of the XVIIIth and the beginning of the XIXth century*. PhD diss. Universität Bern.
- GOLDSVORTI 2005: Goldsvorti, Vesna. 2005. *Izmišljanje Ruritanije : Imperijalizam mašte* Превод с енглеског: Vesna Goldsworthy. Beograd: Geopoetika. Превод дела: *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, New Haven and London: Yale University Press. 1998.
- GOMM 2009: Gomm, Roger. 2009. *Key Concepts in Social Research Methods*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- GOTTLIEB 2005: Gottlieb, Henrik. 2005. "Multidimensional Translation: Semantics turned Semiotics." *Challenges of Multidimensional Translation*. Copenhagen: MuTra. EU-High-Level Scientific Conference Series MuTra 2005. Conference Proceedings.
- GRAVER 2001: Graver, Bruce E. 2001. "George Ticknor, Robert Southey, and The Poem of the Cid." *The Wordsworth Circle*, 151-154.
- GROOM 1999: Groom, Nick. 1999. *The Making of Percy's Reliques*. Oxford: Clarendon Press.
- GROSSBERG 1992: Grossberg, Lawrence, Cary Nelson, and Paula A. Treichler. 1992. *Cultural Studies*. London: Routledge, 6, no. 2,
- GUILLÉN 1985: Guillén, Claudio. 1985. *Entre lo uno y lo diverso: Introducción a la literatura comparada*. Barcelona: Editorial Crítica.
- HABERMAS 1983: Habermas, Jürgen. 1983. "Modernity - An incomplete Project." *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. Washington: Bay Press, 3-15.
- HAFTER 1974: Hafter, Monroe Z. 1974. "The Spanish Version of Scott's 'Don Roderick'." *Studies in Romanticism* 13, no. 3, 225-234.
- HANNAN 2012: Hannan, Daniel. 2012. *A Doomed Marriage: Britain and Europe*. London: Notting Hill Editions.
- HANNAY 1898: Hannay, David. 1898. "Later Renaissance." *Periods of European Literature*. Edited by Prof. Saintsbury. Edinburgh and London: William Blackwood and Sons.
- HARDING 2018: Harding, Sue-Ann, and Ovidi Carbonell Cortés eds. 2018. *The Routledge Handbook of Translation and Culture*. London and New York: Routledge.
- HARMAN 1998: Harman, Willis W. 1998. *Global Mind Change : The promise of the 21st Century*. San Francisco: Berrett-Koehler. 2nd ed. revised and expanded. 1st ed. 1988.

- HARTLEY 2003: Hartley, John. 2003. *A Short History of Cultural Studies*. London: SAGE.
- HAZEN 2012: Hazen, Charles Downer. 2012. *The French Revolution and Napoleon*. Hardpress Publishing. First published by Henry Holt and Company in 1917.
- HAZLITT 1821: Hazlitt, William. 1821. *Lectures on the Literature of the Age of Elizabeth: Delivered at the Surrey Institution*. London: John Warren.
- HERBRECHTER 2002: Herbrechter, Stefan. 2002. *Cultural Studies: Interdisciplinarity and Translation*. Rodopi.
- HERDER 1975: Herder, Johann Gottfried. 1975. *Stimmen der Völker in Liedern. Volkslieder. Zwei Teile 1778/79*. Edited by Hg. von Heinz Rölleke. Stuttgart: Reclam. 1st published 1778-1779.
- HERMAN 2001: Herman, Arthur. 2001. *How the Scots Invented the Modern World : the True Story of How Western Europe's Poorest Nation Created Our World & Everything In It*. New York: Crown Business.
- HILLARD 1850: Hillard, G. S. 1850. *Review of Ticknor's History of Spanish literature*. Metcalf and Company.
- HILLGARTH 2000: Hillgarth, Jocelyn N. 2000. *The Mirror of Spain (1500-1700): 1500-1700*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- HILTON 2013: Hilton, Boyd. 2013. *A Mad, Bad, and Dangerous People?: England, 1783-1846*. Oxford: Oxford University Press.
- HOBBSAWM 1983: Hobsbawm, Eric, and T. Ranger. 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge Univeristy Press.
- HODGES 2010: Hodges, Peter. 2010. "Literary Approach to Translation Theory." Jan.
- HOFSTEDDE 2010: Hofstede, Geert, and Gert Jan Hofstede, Minkov, Michael. 2010. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. McGraw-Hill Education. 3rd ed.
- HOGLE 2010: Hogle, Jerrold E. 2010. "Romanticism: 'schools' of criticism and theory." *The Cambridge Companion to British Romanticism*. Edited by Stuart Curran. Cambridge: Cambridge University Press. 2nd ed. 1st ed. 1993.
- HOLLAND 1995: Holland, Dorothy, and Naomi Quinn. 1995. *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 1st ed. 1987.
- HOLMES 1981: Holmes, James S. 1981. "Tytler's Essay on the Principles of Translation." *Modern Poetry in Translation* 43, 27–46.
- HOLMES 1987: Holmes, James S. 1987. "The Name and Nature of Translation Studies." *Indian Journal of Applied Linguistics* 13, 9-24. 1st ed. 1972.
- HOLMES 1970: Holmes, James S. 1970. "Forms of Verse Translation and the Translation of Verse Form." *The Nature of Translation: Essays in the Theory and Practice of Literary Translation*. Edited by J. S Holmes, F. de Haan, and A. Popovic. The Hague and Paris: Mouton de Gruyter, 91– 105.
- HORSMAN 1976: Horsman, Reginald. 1976. "Origins of Racial Anglo-saxonism in Great Britain Before 1850." *Journal of the History of Ideas* 37, no. 3, 387–410.
- HOWE 2010: Howe, Stephen. 2010. *Empire: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- HUNG 2005: Hung, Eva. 2005. *Translation and Cultural Change: Studies in History, Norms and Image-Projection*. Amsterdam: John Benjamins.
- HUSTVEDT 1923: Hustvedt, S. B. 1923. "George Borrow and His Danish Ballads." *The Journal of English and Germanic Philology* 22, no. 2, 262-270.
- İNALCIK 2017: İnalçık, Halil. 2017. *The Ottoman Empire and Europe: The Ottoman Empire and Its Place in European History*. Kronik.
- JACK 1964: Jack, Ian. 1964. "Interest in Foreign Literature and Earlier English Literature." *Oxford History of English Literature*. Oxford: Clarendon Press, 10, 375-405.
- JACOBS 2005: Jacobs, Mark D., and Nancy Weiss Hanrahan, eds. 2005. *The Blackwell Companion to the Sociology of Culture*. Malden, MA: Blackwell.
- JAGO 1982: Jago, Charles J. 1982. "España vista por los ingleses del siglo XVII by Patricia Shaw Fairman" *The Hispanic American Historical Review* 62, no. 3, 487-488. Rev.

- JAKOBSON 2004: Jakobson, Roman. 2004. "On linguistic aspects of translation." *The Translation Studies Reader*. 138-143. 2nd ed. 1st ed. 1959.
- JELAVICH 1977: Jelavich, Charles, and Barbara Jelavich. 1977. *The Establishment of the Balkan National States (1804-1920)*. Washington: University of Washington Press.
- Ji 2016: Ji, Li-Jun, and Suhui Yap. 2016. "Culture and cognition." *Current Opinion in Psychology* 8, 105-111.
- JOHANNESSEN 2008: Johannesen, Richard L, Katheen S. Valde, and Karen E. Whedbee, eds. 2008. *Ethics in Human Communication*. Long Grove: Waveland Press.
- JOVIČIĆ 2012: Jovičić, Julijana. 2012. *Strategije i taktike uspešnih žena 19. veka. Na tragu zlatne decenije srpsko-nemačkih veza: Mina i Talfj u privatnoj prepisci*. Novi Sad: Kontrateg.
- KAIN 2005: Kain, Philip J. 2005. *Hegel and the Other: A Study of the Phenomenology of Spirit*. Albany: State University of New York Press.
- KATAN 2021: Katan, David, and Mustapha Taibi. 2021. *Translating Cultures: An Introduction for Interpreters, Translators, and Mediators*, London and New York: Routledge. 3rd edition. 1st ed. 1999.
- KEIGHTLEY 1828: Keightley, Thomas. 1828. "Illyrian Poetry." *The Foreign Quarterly Review* 2, 662-671.
- KELLY 1979: Kelly, Louis G., 1979. *The true interpreter: a history of translation theory and practice in the West*, Oxford: Blackwell.
- KIM 2006: Kim, Dae-jin. 2006. "Strategic Collaboration as a Means of Mediation in Translating Culturally Ambiguous Text: A Case Study." *Meta* 51, no. 2, 304-316.
- KINGLAKE 1849: Kinglake, Alexander William. 1849. *Eöthen: or Traces of travel brought home from the East*. New York: 1st ed. 1844.
- KISSINGER 2015: Kissinger, Henry. 2015. *World Order*. New York: Penguin Books.
- KLAGES 2017: Klages, Mary. 2017. *Literary Theory: The Complete Guide*. Bloomsbury.
- KLAGES 2006: Klages, Mary. 2006. *Literary Theory: A Guide for the Perplexed*. London: Bloomsbury.
- KLANČAR 1948: Klančar, Anthony J. 1948. "Scott in Yugoslavia." *The Slavonic and East European Review* 27, no. 68, 216-227.
- KLEIN 1997: Klein, Julie Thompson, and William H. Newell. 1997. "Advancing Interdisciplinary Studies." *Handbook of the Undergraduate Curriculum: A Comprehensive Guide to Purposes, Structures, Practices, and Change*. Edited by Gaff, Jerry G, and James L. Ratcliff. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 393-415.
- KNIGHT 2000: Knight, Chris. 2000. "Culture, cognition and conflict." *Cambridge Archaeological Journal* 110, no. 1, 189-197.
- KNOWLES 2006: Knowles, Murray, and Rosamund Moon. 2006. *Introducing Metaphor*. London: Routledge,
- KOKJARA 1985: Kokjara, Đuzepe. 1985. *Istorija folklora u Evropi*. Beograd: Prosveta. 2 vols.
- KOLJEVIĆ 1982: Koljević, Svetozar, urednik. 1982. *Ka poetici narodnog pesništva. Strana kritika o našoj narodnoj poeziji*. Beograd: Prosveta.
- KOSTIĆ 1992: Kostić, Veselin. 1992. "Karadžorđe u engleskim izvorima prve polovine XIX veka / Karageorge in English sources of the first half of the nineteenth century." *Anali Filološkog fakulteta* 19, 489-496.
- KOSTIĆ 1998: Kostić, Veselin. 1998. "Alberto Fortis i njegovi britanski pokrovitelji." *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 46, 5-23.
- KOSTIĆ 1982: Kostić, Veselin. 1982. "'Neverni' i 'opaki' despot Đurađ Branković u Engleskoj." *Ka poetici narodnog pesništva. Strana kritika o našoj narodnoj poeziji*. Edited by Svetozar Koljević. Beograd: Prosveta, 64-68.
- KOSTIĆ 2014: Kostić, Veselin. 2014. *Britanija i Srbija: kontakti, veze i odnosi (1700-1860)*. Beograd: Arhipelag.
- KOTTER 1992: Kotter, John P, and James L. Heskett. 1992. *Corporate Culture and Performance*. New York: Free Press.

- KOVALA 1996: Kovala, Urpo. 1996. "Translations, Paratextual Mediation, and Ideological Closure" *Target* 8, no. 1 119–147.
- KRAMSCH 2014: Kramsch, Claire. 2014. "Language and Culture." *Research methods and approaches in Applied Linguistics: Looking back and moving forward [AILA Review]* Edited by Manchón, Rosa M. 27, 30–55.
- KRASINSKI 1848: Krasinski, Valerian. 1848. *Panslavism and Germanism*. London: Thomas Cautley Newby.
- KUHIWCZAK 2007: Kuhiwczak, Piotr, and Karin Littau, eds. 2007. *A Companion to Translation Studies*. Clevedon, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters.
- LACAN 1973: Lacan, Jacques. 1973. "The four Fundamental Concepts of Psychoanalysis." *The four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. Translated by Alan Sheridan, Edited by Jacques-Alain Miller. New York, London: W. W. Norton & Company.
- LACH-SZYRMA 1821: Lach-Szyrma, Krystyn. 1821. "Sclavonic Traditional Poetry." *Blackwood's Edinburgh Magazine* 10, 145-149.
- LACH-SZYRMA 1823: Lach-Szyrma, Krystyn. 1823. *Letters, literary and political on Poland; comprising observations on Russia and other sclavonian nations and tribes*. Edinburgh: G. Ramsay for Archibald Constable & Co..
- LAÍN 1968: Laín, Entralgo Pedro. 1968. *Teoría y realidad del Otro: 2. Otredad y projimidad*. Madrid: Braganza.
- LAÍN 1968: Laín, Entralgo Pedro. 1968. *Teoría y realidad del Otro: 1. El otro como otro yo nosotros, tú y yo*. Madrid: Braganza.
- LAKOFF 1980: Lakoff, George, and Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAMBERT 1997: Lambert, José. 1997. "Itamar Even-Zohar's Polysystem Studies: An Interdisciplinary Perspective on Culture Research." *Canadian Review of Comparative Literature Revue Canadienne de Litterature Comparée* March, 7-14. Rev.
- LAMBERT 2006: Lambert, José, et al. 2006. *Functional Approaches to Culture and Translation: Selected Papers by José Lambert*. Amsterdam: John Benjamins.
- LANG 1897: Lang, Andrew. 1897. *The life and letters of John Gibson Lockhart. From Abbotsford and Milton Lockhart mss and other original sources*. London: John C. Nimmo. 2 vols.
- LANG 2012: Lang, Andrew. 2012. *Sir Walter Scott and the Border Minstrelsy*. Start Publishing. 1st ed. 1910.
- LANG 1864: Lang, Andrew. 1864. "Life of Lockhart." *The Quarterly Review* 116,
- LAZIĆ 2015: Lazić, Jasmina. 2015. *La problemática de la traducción de las referencias socioculturales en el cine de autor*. Belgrado: Fundación Andrejević.
- LEASK 1992: Leask, Nigel. 1992. *British Romantic Writers and the East: Anxieties of Empire*. Cambridge University Press.
- LEERSEN 2001: Leerssen, Joep. 2001. "The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey." *Poetics Today* 2, 267-292.
- LEERSEN 2006: Leerssen, Joseph T. 2006. *National Thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- LEFEVERE 1992: Lefevere, André, ed. 1992. *Translation, history, culture: A Sourcebook*. London and New York: Routledge.
- LEFEVERE 1990: Lefevere, André. 1990. *Translation, History and Culture*. London and New York: Routledge.
- LENCEK 1981: Lencek, Rado L. 1981. "A fragment from Jernej Kopitar's correspondence with Talvj." *Slovene Studies* 3, no. 1, 12-19.
- LENT 2017: Lent, Jeremy R. 2017. *The Patterning Instinct: A Cultural History of Humanity's Search for Meaning*. New York: Prometheus Books.
- LESTER 2021: Lester, Alan, Kate Boehme, and Peter Mitchell. 2021. *Ruling the World: Freedom, Civilisation and Liberalism in the Nineteenth-Century British Empire*. Cambridge University Press

- LEVENTAL 1989: Levental, Zdenko. 1989. *Britanski putnici u našim krajevima: od sredine XV do početka XIX veka*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- LÉVI-STRAUSS 1996: Lévi-Strauss, Claude. 1996. *The Raw and the Cooked*. Chicago: University of Chicago Press.
- LEWANSKI 1967: Lewanski, Richard C. 1967. *The Literatures of the World in English Translation. Volume II: The Slavic Literatures, A Bibliography*. New York: Astor, Lenox and Tilden Foundations and Frederick Ungar Publishing Co.
- LEWIS 2011: Lewis, Jeff. 2011. *Cultural Studies: The Basics*. Los Angeles, Calif: SAGE. 2nd ed. 1st published 2008.
- LITTLE 1937: Little, Luella Thurston. 1937. *English translation of Spanish ballads*. MA Thesis. University of Washington.
- LOCKHART 1827: Lockhart, John Gibson. 1827. "Translations from the Servian Minstrelsy: to which are added some Specimens of Anglo-Norman Romances." *The Quarterly Review* 35, 66-86.
- LOCKHART 1862: Lockhart, John Gibson. 1862. *Memoirs of the Life of Sir Walter Scott, Bart*. Edinburgh: Adam and Charles Black, 2,
- LOCKHART 1848: Lockhart, John Gibson, ed. 1848. *The Poetical Works of Sir Walter Scott, Bart*. New York: C. S. Francis & Co.. New ed. containing all his poems from the last London copy, with the author's latest corrections. 2 vols.
- LOCKHART 1900: Lockhart, John Gibson. 1900. *Ancient Spanish Ballads, Historical and Romantic*. New York: G.P. Putnam & Son.
- LONGINOVIĆ 2004: Longinović, Tomislav. 2004. "Balkan in Translation." Web. <http://www.eurozine.com/balkan-in-translation-2/>
- LONGINOVIĆ 2011: Longinović, Tomislav. 2011. *Vampire Nation: Violence As Cultural Imaginary*. Durham: Duke University Press.
- LONGINOVIC 2002: Longinovic, Tomislav Z., 2002. "Fearful Asymmetries: A Manifesto of Cultural Translation." *The Journal of the Midwest Modern Language Association* 35, no. 2, 5-12.
- LÓPEZ 2004: López, de A. J. M., and Bernasocchi A. López. 2004. *Imágenes de España en Culturas y Literaturas Europeas (siglos XVI-XVII)*. Madrid: Editorial Verbum.
- LOW 1924: Low, David Halyburton. 1924. "The First Link between English and Serbo-Croat Literature." *The Slavonic Review* 3, no. 8, 362-369.
- LOW 1922: Low, David Halyburton. 1922. *The ballads of Marko Kraljevic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LUCENA GIRALDO 2006: Lucena Giraldo, Manuel. 2006. "Los estereotipos sobre la imagen de España." *Norba : Revista de Historia* 19, 219-229.
- LYON 1992: Lyon, Arabella. 1992. "Interdisciplinarity: Giving up Territory." *College English* 54, no. 6, 681-693.
- MACBETH 1935: MacBeth, Gilbert. 1935. *John Gibson Lockhart: A Critical Study*. University of Illinois Press.
- MANČIĆ-MILIĆ 1999: Mančić-Milić, Aleksandra. 1999. *Preverzije*. Beograd: Rad.
- MANZANO MORENO 2000: Manzano Moreno, Eduardo. 2000. *Orientalismo, exotismo y traducción*. Universidad de Castilla La Mancha.
- MARKOVICH 2018: Markovich, Slobodan G., ed, 2018. *British-Serbian Relations from the 18th to the 21st Century*. Belgrade: Zepter. FPN
- MARTIN 1834: Martin, John at al. 1834. *A bibliographical catalogue of books privately printed; including those of the Bannatyne, Maitland and Roxburgh clubs*. London: J. and A. Arch etc..
- MARTÍNEZ ALONSO 2003: Martínez Alonso, Pedro Jesús. 2003. *Libros de viajes alemanes e ingleses a España en el siglo XX*. PhD diss. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.
- MARTÍNEZ DEL CAMPO 2015: Martínez del Campo, Luis G. 2015. *Cultural Diplomacy: A Hundred Years of History of the British-Spanish Society*, Liverpool University Press.
- MARVEL 1833: Marvel, Mark. 1833. "Discovery of a new language by Dr. Bowring." *The Metropolitan Magazine* 53-55.

- MATZKE 2011: Matzke, Rebecca Berens. 2011. *Deterrence through Strength : British Naval Power and Foreign Policy under Pax Britannica*. University of Nebraska Press.
- MCCORT 2001: McCort, Dennis. 2001. *Going beyond the Pairs : The Coincidence of Opposites in German Romanticism, Zen, and Deconstruction*. State University of New York Press.
- MCLANE 2011: McLane, Maureen N., and Laura M. Slatkin, eds. 2011. "British Romantic Homer: Oral Tradition, "Primitive Poetry" and the Emergence of Comparative Poetics in Britain (1760-1830)." *ELH* 78, no. 3, 687-714.
- MCLANE 2004: McLane, Maureen N. 2004. *Romanticism and the Human Sciences : Poetry, Population and the Discourse of the Species*. Cambridge: Cambridge University Press. 1st ed. 2000.
- MENÉNDEZ PIDAL 1962: Menéndez Pidal, Ramón. 1962. "Neoclasicismo, romanticismo, realismo. El Romancero estimado fuera del mundo hispano." *Romancero hispánico, hispanoportugués, americano y sefardí. Teoría e historia*. Madrid: Espasa-Calpe, 2, 239-275. 1st ed. 1953.
- MENÉNDEZ PIDAL 1951: Menéndez Pidal, Ramón. 1951. *Reliquias de la poesía épica española*. Madrid: Espasa-Calpe.
- MEREGALLI 1989: Meregalli, Franco. 1989. "George Ticknor y España." *Homenaje al profesor Antonio Vilanova*. Edited by Adolfo Sotelo Vázquez et al. Barcelona: Universidad de Barcelona, 2, 413-426.
- MERZ 2013: Merz, John Theodore. 2013. *A History of European Thought In The Nineteenth Century*. London: Forgotten Books, 1, Reprinted. 1st ed. 1907.
- MEYER 1977: Meyer, John W., and Brian Rowan. 1977. "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony." *American Journal of Sociology* 83, no. 2, 340–363.
- MICHAILOVICH 1976: Michailovich, Vasa D. et al. 1976. *Yugoslav Literature in English: a bibliography of translations and criticism (1821-1975)*. Cambridge: Slavica Publishers.
- MIHAILOVICH 1968: Mihailovich, Vasa D., rev. 1968. "Review of "The Literatures of the World in English Translation: A Bibliography. Vol. II: The Slavic Literatures. by Richard C. Lewanski, *Slavic Review*", 27, no. 4, 690-691.
- MIKLOSICH 1883: Miklosich, Franz. 1883. *Über Goethes Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga*. Wien:
- MILENKOVIĆ 2004: Milenković, Ivan. 2004. "Metafore koje ubijaju." *Rev. Vreme* March 25th, Accessed Nov 23 2017.
- MILETICH 1981: Miletich, John S. 1981. "Hispanic and South Slavic Traditional Narrative Poetry and Related Forms: A Survey of Comparative Studies (1824–1977)." *Oral Traditional Literature. A Festschrift for Albert Bates Lord*. Edited by John Miles Foley. Columbus: 375–389.
- MIN 2018: Min, Eun Kyung. 2018. "Thomas Percy's Chinese Miscellanies and the Reliques of Ancient English Poetry." *China and the Writing of English Literary Modernity, 1690–1770*. Cambridge: Cambridge University Press, 164-199. doi:10.1017/9781108379793.006
- MIN 2010: Min, Eun Kyung. 2010. "Thomas Percy's Chinese Miscellanies and the Reliques of Ancient English Poetry (1765)." *Eighteenth-Century Studies* 43, no. 3, 307-324.
- MINAHAN 2000: Minahan, James B. 2000. *One Europe, Many Nations: A Historical Dictionary of European National Groups*. Greenwood Press.
- MOIR 1824: Moir, George. 1824. "Early Narrative and Lyrical Poetry of Spain." *The Edinburgh Review* 393-432.
- MORAN 2010: Moran, Joe. 2010. *Interdisciplinarity*. London: Routledge.
- MORLEY 1960: Morley, S.G. 1960. "Review of *Las fuentes del Romancero General, Madrid, 1600*, by Antonio Rodríguez-Moñino." *Hispanic Review* 28, no. 1, 65-68.
- MORONI 2012: Moroni, Elisa. 2012. "The Representation of Orality in the Translation of Russian Epics." *Translation and the reconfiguration of power relations. Revisiting role and context of translation and interpreting*. Edited by Fischer, Beatrice and Matilde Nisbeth Jensen. Graz: Karl-Franzens-Universität Graz.
- MORTENSEN 2004: Mortensen, Peter. 2004. *British Romanticism and Continental Influences : Writing in an Age of Europhobia* Palgrave MacMillan.

- MUELLER-VOLLMER 1998: Mueller-Vollmer, Kurt, and Michael Irmscher, eds. 1998. *Translating Literatures, Translating Cultures: New Vistas and Approaches in Literary Studies*. Stanford University Press.
- MUELLER-VOLLMER 1990: Mueller-Vollmer, Kurt. 1990. *Herder Today: Contributions from the International Herder Conference, November 5–8, 1987, Stanford, California*. Edited by Mueller-Vollmer, Kurt. Berlin, New York: de Gruyter.
- MUNDAY 2012: Munday, Jeremy. 2012. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. London and New York: Routledge. 3rd ed. revised. 1st ed. 2001.
- MUNDAY 2009: Munday, Jeremy ed. 2009. *The Routledge Companion to Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- MUNDAY 2010: Munday, Jeremy, 2010. "Translation Studies" Gambier, Yves, and Luc van Doorslaer. *Handbook of Translation Studies*. 4 vols. Amsterdam John Benjamins.
- MUNSLOW 2012: Munslow, Alun. 2012. *A History of History*.
- NAIRN 2003: Nairn, Tom. 2003. *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-nationalism*. Common Ground.
- NARDON 2009: Nardon, Luciara, and Richard M. Steers. 2009. "The culture theory jungle: divergence and convergence in models of national culture." *Cambridge Handbook of Culture, Organizations, and Work*. Edited by Rabi S. Bhagat and Richard M. Steers. Cambridge University Press, 3-22.
- NAUGHTON 2008: Naughton, James Duncan. 2008. *The Reception in Nineteenth-Century England of Czech Literature and of Czech Literary Revival*. PhD diss. University of Cambridge. 1st ed. 1977.
- NEWMARK 1991: Newmark, Peter. 1991. *About Translation*. Clevedon, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters.
- NEWMARK 1988: Newmark, Peter. 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
- NIKOLIC 2007: Nikolic, Jasmina. 2007. "En torno al romancero español y la poesía oral serbia en la traducción e interpretación de John Bowring." *Actas del XV Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas Las dos orillas*. Monterrey. México del 19 al 24 de julio de 2004. Edited by Beatriz Mariscal y María Teresa Miaja de la Peña, 561-572.
- NIKOLIĆ Nikolić, Jasmina, and Dalibor Soldatić, eds. *Advances en el estudio de la literatura poral = Advances in Oral Literature Research*. Edited by Jasmina Nikolic and Dalibor Soldatic. Belgrade: Philological Faculty University of Belgrade.
- NIKOLIĆ 2003: Nikolić, Jasmina, César Luis Díez Plaza and Dalibor Soldatić, eds. 2003. *Baladas y leyendas populares en España y en Yugoslavia*. Belgrado: Aula Virtual Cervantes.
- NISBETT 2002: Nisbett, Richard E., and Ara Norenzayan. 2002. "Culture and Cognition." *Stevens' Handbook of Experimental Psychology, Memory and Cognitive Processes*. Edited by Douglas Medin. New York: John Wiley & Sons, 561-599 3rd ed.
- O'SULLIVAN 2002: O'Sullivan, Simon. 2002. "Cultural Studies as Rhizome - Rhizomes in Cultural Studies." *Critical Studies: Cultural Studies, Interdisciplinarity and Translation*. Edited by Stefan Herbrechter. Rodopi, 81-93.
- OLIVER 2008: Oliver, Susan. 2008. "The Reception of Sir Walter Scott in Europe." *The Byron Journal* 36, no. 2, 177+.
- OLSON 2008: Olson, Richard G. 2008. *Science and Scientism in Nineteenth Century Europe*. University of Illinois Press.
- ORDÓÑEZ-LÓPEZ 2009: Ordóñez-López, Pilar. 2009. "The Misery and Splendour of Translation: a Classic in Translation Studies." *SKASE : Journal of Translation and Interpretation* 4, no. 1, 53-78.
- OSTERHAMMEL 2015: Osterhammel, Jürgen, and Patrick Camiller. 2015. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- OSTOVICH 2008: Ostovich, Helen, et al. 2008. *The Mysterious and the Foreign in Early Modern England*. Rosemont.
- OUTRAM 2013: Outram, Dorinda. 2013. *The Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.

- PALMER 1996: Palmer, Gary B., and William R. Jankowiak. 1996. "Performance and Imagination: Toward an Anthropology of the Spectacular and the Mundane." *Cultural Anthropology* 11, no. 2, 225–258.
- PALUMBO 2009: Palumbo, Giuseppe. 2009. *Key Terms in Translation Studies*. London: Continuum.
- PATON 1845: Paton, Andrew Archibald. 1845. *Servia : the youngest member of the European Family or A Residence in Belgrade and Travels in the Highlands and Woodlands of the Interior during the years 1843 and 1844*. London: Longman.
- PAVIĆ 1998: Pavić, Željko, ur. 1998. *The Metropolitan Magazine Prevod s njemačkog*: Tomislav Bracanović, Hrvoje Jurić, Željko Pavić i Boško Pešić. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- PAVLOWITCH 1959: Pavlowitch, Stevan K. 1959. "British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838." *The Slavonic and East European Review* 38, no. 90, 146–165.
- PAVLOWITCH 1962: Pavlowitch, Stevan K. 1962. "Early Nineteenth-century Serbia in the Eyes of British Travelers." *Slavic Review* 21, no. 2, 322–329
- PAZ 1971: Paz, Octavio. 1971. *Traducción: literatura y literalidad*. Barcelona: Tusquets.
- PERCY 1875: Percy, Thomas. 1875. *Reliques of Ancient English Poetry: consisting of Old Heroic Ballads, Songs and other Pieces of our earlier Poets, chiefly of the Lyric kind together with some few of later Date*. Edited by J. V. Prichard. London: 1st ed. 1765.
- PERCY 1932: Percy, Thomas. 1932. *Ancient Songs, Chiefly on Moorish Subjects*, preface by David Nichol Smith. Oxford University Press.
- PÉREZ DE HITTA 1913: Pérez de Hita, Ginés. 1913. *Guerras civiles de Granada. Primera parte. Reproducción de la edición príncipe del año 1595*. Edited by Paula Blanchard-Demouge. Madrid:
- PETKOV 1997: Petkov, Kiril. 1997. "England and the Balkan Slavs 1354-1583: An Outline of a Late-medieval and Renaissance Image." *The Slavonic and East European Review* 75, no. 1, 86–117.
- PHELPS 1958: Phelps, Gilbert. 1958. "The Early Phases of British Interest in Russian Literature." *The Slavonic and East European Review* 36, no. 87, 418-433.
- PINKER 2015: Pinker, Steven. 2015. *Language Instinct, the: How the Mind Creates Language*. London: Penguin Books. 1st ed. 1994.
- PINKER 1999: Pinker, Steven. 1999. *How the Mind Works*. New York: W. W. Norton & Company.
- PINKERTON 1783: Pinkerton, John. 1783. *Select Scottish ballads : Hardyknute, an heroic ballad now first published complete; with the other more approved Scottish ballads and some not hitherto made public in the tragic style, to which are prefixed two dissertations: I, On the oral tradition of poetry; II, On the tragic ballad*. London: Printed by and for J Nichols.
- PITTOCK 2014: Pittock, Murray. 2014. *The Reception of Sir Walter Scott in Europe*. London: Bloomsbury Academics. 1st ed. 2006.
- PLANERT 2016: Planert, Ute. 2016. *Napoleon's Empire (War, Culture and Society, 1750–1850)*. Palgrave Macmillan.
- PORTER 2009: Porter, Andrew, ed. 2009. *The Oxford History of the British Empire: Vol. 3. Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- PRATT 1994: Pratt, Mary Louise. 1994. "Travel Narrative and Imperialist Vision" *Understanding Narrative*. Edited by James Phelan and Peter J. Rabinowitz. Columbus: Ohio State University Press, 199–221.
- PRATT 2003: Pratt, Jeff, 2003. *Class, Nation and Identity : The Anthropology of Political Movements*. London: Pluto Press.
- PRESCOTT 1859: Prescott, William Hickling. 1859. "History of Spanish Literature By George Ticknor." *The Living Age* 24, no. 298, 183-240.
- PRICE 1953: Price, Lawrence Marsden. 1953. *English literature in Germany*. University of California Press.
- PRICKETT 2014: Prickett, Stephen. 2014. *European Romanticism: A Reader*. London: A&C Black.
- PRITCHARD 1990: Pritchard, Robert. 1990. "The Effects of Cultural Schemata on Reading Processing Strategies." *Reading Research Quarterly* 25, no. 4, 273–295.

- PURDEY 2010: Purdey, Stephen J. 2010. *Economic Growth, the Environment and International Relations: The Growth Paradigm*. London: Routledge.
- PURDIE 1928: Purdie, Edna. 1928. "Review of German Influence in the English Romantic Period" *The Modern Language Review* 23, no. 1, 80-82.
- PYM 2010: Pym, Anthony, 2010. *Exploring Translation Theories*. London and New York: Routledge.
- PYM 2008: Pym, Anthony, and Daniel Miriam Simeoni, eds. 2008. *Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in homage to Gideon Toury*. Amsterdam: John Benjamins.
- QUINN 2005: Quinn, Naomi. 2005. *Finding Culture in Talk: A Collection of Methods*. New York: Palgrave Macmillan.
- RABB 1896: Rabb, Kate Miler. 1896. *National Epic*.
- RAHMATILLAH 2016: Rahmatillah, Kartini. 2016. "Translation Errors In The Process Of Translation." *Journal of English and Education* 7, 14-24.
- RAJAN 2016: Rajan, Balachandra, and Elizabeth Sauer, eds. 2016. *Imperialisms: Historical and Literary Investigations 1500-1900*. Palgrave Macmillan.
- RANKE 1847: Ranke, Leopold. 1847. *The History of Servia and the Servian Revolution, with a sketch of The Insurrection in Bosnia, by Leopold Ranke, to which is added The Slave Provinces of Turkey*. Translated by Alexander Kerr. London:
- RANKE 1843: Ranke, Leopold von. 1843. *The Ottoman and the Spanish empires in the sixteenth and seventeenth centuries*. Translated from the last edition of the German by Walter K. Kelly. London: Whittaker and Co.
- RAPOSO 2009: Raposo, Berta, and Íngrid García-Wistäd, eds. 2009. *Viajes y viajeros. Entre ficción y realidad: Alemania - España* Universitat de Valencia.
- RENER 1989: Renner, Frederick M. 1989. *Interpretatio: Language and Translation from Cicero to Tytler*. Amsterdam: Rodopi.
- REPKO 2021: Repko, Allen F. 2021. *Interdisciplinary research: Process and theory*. SAGE. 4th edition.
- RICCARDI. 2002: Riccardi, Alessandra. 2002. *Translation Studies : Perspectives on an Emerging Discipline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RICHARDS 2002: Richards, Robert J. 2002. *The Romantic Conception of Life: Science and Philosophy in the Age of Goethe*. Chicago: University of Chicago Press.
- ROBERTSON 2012: Robertson, Fiona. 2012. *The Edinburgh Companion to Sir Walter Scott*. Edinburgh University Press. *Edinburgh Companions to Scottish Literature*.
- RODRÍGUEZ PALOMERO 1993: Rodríguez Palomero, Luisa Fernanda. 1993. "John Gibson Lockhart y sus Ancient Spanish Ballads." *LIVIUS* 3, 241-256.
- ROE 1910: Roe, Frederick W. 1910. *Thomas Carlyle As a Critic of Literature*. New York: Columbia University Press.
- ROSE 1927: Rose, William. 1927. "Review of German Influence in the English Romantic Period by F. W. Stokoe." *The Review of English Studies* 3, no. 10, 245-246. Rev.
- ROSS 2004: Ross, Norbert. 2004. *Culture and Cognition : Implications for Theory and Method*. SAGE.
- ROSSI 2009: Rossi, Michael. 2009. *Resurrecting the Past: Democracy, National Identity and Historical Memory in Modern Serbia*, PhD diss. The State University of New Jersey.
- RUBEL 2003: Rubel, Paula G., and Abraham Rosman, eds. 2003. *Translating Cultures. Perspectives on Translation and Anthropology*. Oxford and New York: Berg.
- RUTAR 2014: Rutar, Sabine, ed. 2014. *Beyond the Balkans : Towards an Inclusive History of Southeastern Europe*. Zürich: LitVerlag.
- SAGLIA 2002: Saglia, Diego. 2002. "Introduction: Cultural Geographies and the Romantic Vision" *European Journal of English Studies* 6, no. 2, 123-129.
- SAGLIA 2002: Saglia, Diego. 2002. "The Moor's Last Sigh: Spanish-Moorish exoticism and the Gender of History in British Romantic Poetry." *Journal of English Studies* 3, 193-215.

- SAGLIA 1997: Saglia, Diego. 1997. "The Exotic Politics of the Domestic: The Alhambra as Symbolic Place in British Romantic Poetry." *Comparative Literature Studies* 34, no. 3, 197-225.
- SAGLIA 2010: Saglia, Diego. 2010. "Iberian Translations: Writing Spain into British Culture (1780-1830)." *Romanticism and the Anglo-Hispanic Imaginary*. Edited by Joselyn M. Almeida. Amsterdam and New York: Rodopi, 25-51.
- SAGLIA 1999: Saglia, Diego. 1999. "British Romantic Translations of the 'Romance de Alhama' and 'Moro Alcaide' (1775-1818)." *BHS* 76, 35-56.
- SAGLIA 2018: Saglia, Diego, and Ian Haywood, eds. 2018. *Spain in British Romanticism: 1800-1840*. Palgrave MacMillan
- SAGLIA 2009: Saglia, Diego. 2009. "Translating Romances, Writing Spain: John Gibson Lockhart's Ancient Spanish Ballads." *La Questione Romantica: Ballads and narrative poetry*. Edited by Gabriella Imposti and Diego Saglia. Centro Interuniversitario per lo Studio del Romanticism (CISR), no. 1. Accessed April 2, 2023.
- SAGLIA 2019: Saglia, Diego. 2019. *European Literatures in Britain, 1815–1832: Romantic Translations*. Cambridge University Press.
- SAGLIA 2000: Saglia, Diego. 2000. *Poetic Castles of Spain : British Romanticism and Figurations of Iberia*. Amsterdam: Rodopi.
- SAGLIA 1998: Saglia, Diego. 1998. "'O My Mother Spain!': The Peninsular War, Family Matters, and the Practice of Romantic Nation-Writing." *ELH* 65, no. 2, 363–393.
- SAID 1993: Said, Edward. 1993. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.
- SAID 2003: Said, Edward. 2003. *Orientalism*. Penguin Books. 1st ed. 1978.
- SALDANHA 2014: Saldanha, Gabriela, and Sharon O'Brien. 2014. *Research Methodologies in Translation Studies*. London and New York: Routledge. 1st published in 2013.
- SANDY 2007: Sandy, Mark. 2007. "British Romanticism and Continental Influences: Writing in an Age of Europhobia. By Peter Mortensen." *The Byron Journal* 35, no. 2,
- SAPIR 1949: Sapir, Edward, and David G. Mandelbaum. 1949. *Culture, Language and Personality*. Berkeley: University of California Press.
- SAUL 2014: Saul, Nicholas, 2014. "German Romanticism." *European Romanticism: A Reader*. London: A&C Black,
- SAUL 2009: Saul, Nicholas, ed. 2009. *The Cambridge Companion to German Romanticism*. Cambridge University Press.
- SCHRÖDER 2005: Schröder, Gerhart, and Helga Breuninger, eds. 2005. *Teoría de la cultura : Un mapa de la cuestión*. México: Fondo de Cultura Económica. 1st ed. 2002. Превод дела: Kulturtheorien der Gegenwart Ansätze und Positionen.
- SCHULTE 1992: Schulte, Reiner, and John Biguenet, eds. 1992. *Theories of Translation – An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*. Chicago: University of Chicago Press.
- SCOTT 1809: Scott, Walter. 1809. "Chronicle of the Cid Rodrigo Diaz de Bivar, The Campeador, from the Spanish, by Robert Southey, pp. 468. 4to. London. Longman, 1808." *The Quarterly Review* 1, no. 1, 134-153.
- SCOTT 1841: Scott, Walter. 1841. *The poetical works of Sir Walter Scott, Bart: Complete in one volume, With introduction and notes by Sir Walter Scott, John Gibson Lockhart, Joseph Mallord William Turner*. Edinburgh: 569-571. 1st ed. 1830.
- SCOTT 1802: Scott, Walter. 1802. *Minstrelsy of the Scottish Border: Consisting of Historical and Romantic Ballads, Collected in the Southern Counties of Scotland; With a Few of Modern Date, Founded Upon Local Tradition. In Two Volumes*. Edinburgh: James Ballantyne. 2 vols.
- SCOTT 1811: Scott, Walter. 1811. *The Vision of Don Roderick; A Poem*. Edinburgh: James Ballantyne.
- SEARS 2014: Sears, Stephen W., ed. 2014. *The British Empire. The New Word City*.
- SETON-WATSON 1918: Seton-Watson, R. W. 1918. *The Rise of Nationality in the Balkans*. New York: E. P. Dutton and Company.
- SEYMOUR 2004: Seymour, Michel. 2004. *The Fate of the Nation-State*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

- SHATTOCK 1999: Shattock, Joanne. 1999. *The Cambridge Bibliography of English Literature. Volume 4 (1800-1900)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SHAW 1843: Shaw, Thomas B. 1843. "Ammalát Bek. A true tale of the Caucasus, Translated from Russian of Marlinski. By Thomas B. Shaw, B .A. of Cambridge, Adjunct Professor of English Literature in the Imperial Lyceum of Tsarskoe Selo." *Blackwood's Edinburgh Magazine* 52, 281-285.
- SHERMER 2003: Shermer, Michael. 2003. *How We Believe: Science, Skepticism, and the Search for God*. New York: Freeman.
- SHORE 1996: Shore, Bradd, and Jerome Bruner. 1996. *Culture in Mind: Cognition, Culture, and the Problem of Meaning*. Oxford University Press.
- SHORTER 1920: Shorter, Clement K. 1920. *The Life of George Borrow*. London and Toronto: J.M. Dent & Sons.
- SICKER 2001: Sicker, Martin. 2001. *The Islamic World in Decline: From the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire*. Praeger.
- SISMONDI 1846: Sismondi, Jean Charles L. Simonde de, and Thomas Roscoe. 1846. *Historical View of the Literature of the South of Europe*. London: H.G. Bohn.
- SLAMING 1963: Slaming, Ivan. 1963. "O komparativnom proučavanju narodne poezije." *Umjetnost reči*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 57-60.
- ŠMIDCHENS 1999: Šmidchens, Guntis. 1999. "Folklorism Revisited." *Journal of Folklore Research* 36, no. 1, 51-70.
- SMITH 1886: Smith, George Barnett. 1886. "Bowring, John." *Dictionary of National Biography (1885-1900)*. London: Smith Elder & Co., 6, 76-80.
- SMITH 2008: Smith, Antony D. 2008. *The Cultural Foundations of Nations, Hierarchy, Covenant and Republic*. Malden, MA: Blackwell.
- SMITH 1969: Smith, Colin. 1969. "The Spanish Ballad in Britain and United States" *Spanish Ballads*. Oxford: Pergamon Press. Reprinted. 1st ed. 1964.
- SNELL-HORNBY 2006: Snell-Hornby, Mary. 2006. *Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?* Amsterdam: John Benjamins.
- SNELL-HORNBY 1994: Snell-Hornby, Mary, Franz Pöchhacker, and Klaus Kaindl. 1994. *Translation Studies: An Interdiscipline*. Amsterdam: John Benjamins.
- SOVA 1943: Sova, Miloš. 1943. "Sir John Bowring (1792-1872) and the Slavs." *Slavonic and East European Review* 2, no. 2, 128-144.
- SPARKS 1827: Sparks, Jared. 1827. "Bowring's Servian Popular Poetry." *The North American Review* 25, no. 57, 352-367.
- SPIVAK 2007: Spivak, Gayatri Chakravorty. 2007. "Translation as culture." In *Translation: Reflections, Refractions, Transformation*. Edited by Paul St-Pierre and Prafulla. C Kar. Amsterdam: John Benjamins, 263-276.
- SPURR 1993: Spurr, David. 1993. *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*. Durham: Duke University Press.
- STARK 1999: Stark, Susanne. 1999. *Behind Inverted Commas: Translation and Anglo-German Cultural Relations in the Nineteenth Century*. *Multilingual Matters*.
- STAVRIANOS 1957: Stavrianos, L. S. 1957. "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century." *The Journal of Modern History* 29, no. 4, 335-348.
- STEINER 1975: Steiner, T.R. 1975. *English Translation Theory 1650-1800*. Amsterdam: Rodopi.
- STEINER 1998: Steiner, George. 1998. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. Oxford University Press. 1st ed. 1975.
- STOKOE 2013: Stokoe, Frank Woodyer. 2013. *German Influence in the English Romantic Period 1788-1818* Cambridge: Cambridge University Press. 1st ed. 1926.
- STOREY 2010: Storey, John. 2010. *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*. Longman. 5th ed.
- STRAUSS 1997: Strauss, Claudia, and Naomi Quinn. 1997. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

- ŠUBERT 2009: Šubert, Gabrijela. 2009. "Kad se Gete sreo s Vukom- pogledi na izabrane stranice srpsko-nemačkih odnosa." *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 129, 7-22.
- SUBOTIĆ 1927: Subotić, Dragutin. 1927. "Serbian Popular Poetry in English Literature." *The Slavonic Review* 6, no. 16, 150-161.
- SUBOTIĆ 1926: Subotić, Dragutin. 1926. "Serbian Popular Poetry in English Literature." *The Slavonic Review* 5, no. 15, 628-646.
- SUBOTIĆ 1932: Subotić, Dragutin. 1932. *Yugoslav Popular Ballads : Their Origin and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SUONPÄÄ 2008: Suonpää, Mika Petteri. 2008. *British Perceptions of the Balkan Slavs: Professional and Popular Categorizations before 1914*. PhD diss. University of Hull.
- SUSSMAN 2013: Sussman, Charlotte. 2013. *Eighteenth Century English Literature*. John Wiley & Sons.
- TALBOT DILLON 1781: Talbot Dillon, Sir John. 1781. *Letters from an English traveller in Spain, in 1778: on the origin and progress of poetry in that kingdom; with occasional reflections on manners and customs; and illustrations of the romance of Don Quixote*.
- TALVJ 1850: Talvj, and Edward Robinson. 1850. *Historical view of the language and literature of the Slavic nations: with a sketch of their popular poetry* New York: G. P. Putnam, 29, no. 129,
- TALVJ. 1836: Talvj. 1836. "Popular Poetry of the Teutonic Nations." *The North American Review* 42, no. 91, 265-340.
- TALVJ. 1834: Talvj. 1834. "Historical View of the Slavic Language in its various Dialects; with special reference to Theological Literature." *The Biblical repository* 4, no. 13-16, 328-413, 417-531.
- TALVJ. 1842: Talvj. 1842. "Ancient Spanish Ballads: Historical and Romantic, with Notes, by J. G. Lockhart." *The North American Review* 54, no. 115, 419-446.
- TALVJ. 1836: Talvj. 1836. "Slavic Popular Poetry." *The North American Review* 43, no. 92, 85-120.
- TALVJ. 1853: Talvj. 1853. *Volklieder der Serben*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- TAUTZ 2006: Tautz, Birgit. 2006. "Cutting, Pasting, Fabricating: Late 18th-Century Travelogues and their German Translators between Legitimacy and Imaginary Nations." *German Quarterly*,
- THOMPSON 2016: Thompson, Bill, et al. 2016. "Culture Shapes the Evolution of Cognition." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 113, no. 16, 4530–4535.
- THOMSON 2007: Thomson, Douglas H. 2007. *An Apology for Tales of Terror*. 1st ed. 1799.
- TICKNOR 1854: Ticknor, George. 1854. *History of Spanish Literature*. New York: Harper and Brothers. 2nd ed. 3 vols.
- TODD 2008: Todd, David. 2008. "John Bowring and the Global Dissemination of Free Trade." *The Historical Journal* 51, no. 2, 373–397.
- TODOROVA 1997: Todorova, Mariia Nikolaeva. 1997. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- TODOROVA 2007: Todorova, Marija. 2007. "Balkan kao Metafora." Interview. *Политика Online* June 5th, Accessed Nov 23 2017.
- TODOROVA 1994: Todorova, Maria. 1994. "The Balkans: From Discovery to Invention." *Slavic Review* 53, no. 2, 453–482.
- TOSHIO 2008: Toshio, Sugiman, et al. 2008. *Meaning In Action: Constructions, Narratives, and Representations*. Tokyo: Springer.
- TOURY 2012: Toury, Gideon. 2012. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins. 2nd. ed. revised.
- TOURY 1982: Toury, Gideon. 1982. "A Rationale for Descriptive Translation Studies." *Dispositio* 7, no. 19/21, 23-39.
- TRENCSENYI 2006: Trencsenyi, Balazs, and Michal Kopecek, eds. 2006. *National Romanticism: The Formation of National Movements*. Central European University Press.
- TRIVEDI 2007: Trivedi, Harish. 2007. "Translating Culture vs. Cultural Translation." In *Translation: Reflections, Refractions, Transformation*. Edited by Paul St-Pierre and Prafulla. C Kar. Amsterdam: John Benjamins, 277-288.

- TYTLER 1797: Tytler, Alexander Fraser. 1797. *Essay on the principles of translation*. London: Cadell and W. Davies and W. Creech. 2nd ed. corrected and considerably enlarged. 1st ed. 1790.
- UMPHREY 1946: Umphrey, George W. 1946. "Spanish Ballads in English: Part II: Verse Technique." *Modern Language Quarterly: A Journal of Literary History* 7, no. 1, 21-33.
- UMPHREY 1945: Umphrey, George W. 1945. "Spanish Ballads in English: Part I: Historical Survey." *Modern Language Quarterly: A Journal of Literary History* 6, no. 4, 479-494.
- UNDERHILL 1899: Underhill, John Garrett. 1899. *Spanish literature in the England of the Tudors*. New York: Macmillan.
- VALSINER 2007: Valsiner, Jaan. 2007. *Culture in Minds and Societies: Foundations of Cultural Psychology*. New Delhi: SAGE India.
- VEGA CERNUDA 2002: Vega Cernuda, Miguel Ángel, Henning Wegener and Joaquín Abellán. 2002. *España y Alemania: percepciones mutuas de cinco siglos de historia*. Madrid: Editorial Complutense.
- VEGA 1998: Vega, María J, and Neus Carbonell. 1998. *La literatura comparada: Principios y métodos*. Madrid: Editorial Gredos.
- VENUTI 2012: Venuti, Lawrence. 2012. *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 1st ed. 2000.
- VENUTI 1995: Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility : A History of Translation*. London and New York: Routledge.
- VENUTI 1998: Venuti, Lawrence. 1998. *The Scandals of Translation : Towards an ethics of difference*. London and New York: Routledge.
- VICTOR 1860: Victor, H.C. 1860. "An Evening with Sir John Bowring." *Cosmopolitan Art Journal* 4, no. 2, 54-57.
- VOIGT 1913: Voigt, Irma Elizabeth. 1913. *The life and works of Mrs. Therese Robinson, Talvj*. PhD diss. University of Illinois Press.
- VUKAŠINOVIĆ 2016: Vukašinović, Želimir. 2016. *Ne čitaj kako je napisano*. Kragujevac: Centar slobodarskih delatnosti.
- WALLERSTEIN 2004: Wallerstein, Immanuel. 2004. *World-Systems Analysis (a John Hope Franklin Center Book)*. Duke University Press.
- WALSH 1977: Walsh, John K. 1977. "The Spanish Ballad in English by Shasta M. Bryant." *Hispania* 60, no. 3, 593-594. Rev.
- WATKIN-JONES 1937: Watkin-Jones, A. 1937. "A pioneer Hispanist: Thomas Percy." *Bulletin of Spanish Studies* 14, no. 53, 4-9.
- WATT 1999: Watt, James. 1999. *Contesting the Gothic: Fiction : Genre and Cultural Conflict (1764–1832)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WEBER 1946: Weber, Max, Hans Gerth, and C W. Mills. 1946. *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- WEISSBORT 2006: Weissbort, Daniel, and Astradur Eysteinnsson, eds. 2006. *Translation - Theory and Practice: a historical reader*. Oxford: Oxford University Press.
- WILEY 1990: Wiley, Raymond A. 1990. "Grimm's Grammar gains ground in England (1832-1852)." *The Grimm Brothers and the Germanic Past*. Edited by Antonsen, Elmer H, James W. Marchand, and Ladislav Zgusta. Amsterdam: John Benjamins.
- WILLIAMS 2002: Williams, Jenny, and Andrew Chesterman. 2002. *The Map: A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- WILLIAMS 2013: Williams, Jenny, 2013. *Theories of Translation*. Palgrave Macmillan.
- WILLIAMS 2004: Williams, Chris, ed. 2004. *A Companion to Nineteenth-Century Britain*. Malden, MA: Blackwell.
- WILSON 2002: Wilson, A.N., 2002. *A Life of Walter Scott: The Laird of Abbotsford*. Pimlico. 1st published by Oxford University Press in 1980.
- WITTKE-RÜDIGER 2009: Wittke-Rüdiger, Petra, and Konrad Gross. 2009. *Translation of Cultures*. Amsterdam: Rodopi.

- WOLF 2007: Wolf, Michaela, and Alexandra Fukari. 2007. *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam: John Benjamins.
- WORDSWORTH 2003: Wordsworth, William. 2003. "Preface to *Lyrical Ballads and Other Poems*." William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge, *Lyrical Ballads and Other Poems*. Wordsworth Editions. 1st ed. 1800.
- WREN 2012: Wren, Thomas E. 2012. *Conceptions of Culture: What Multicultural Educators Need to Know*. Rowman & Littlefield Publishers.
- WRIGHT 1991: Wright, Roger. 1991. "The 'Rey Rodrigo' Ballads." *Spanish Ballads*. London: Grant and Cutler, 18-23.
- WUNDT 1916: Wundt, Wilhelm. 1916. *Elements of Folk Psychology*. Translated by Edward Leroy Schaub.
- YAPP 1987: Yapp, M. A. 1987. "British Perceptions of the Russian Threat to India." *Modern Asian Studies* 21, no. 4, 647-665.
- YÉPEZ PIEDRA 2006: Yépez Piedra, Daniel. 2006. *España en el espejo: la revolución política y la guerra de 1808-1814 en las fuentes británicas*. Universitat Autònoma de Barcelona. Trabajo de investigación.
- ZACHARASIEWICZ 2010: Zacharasiewicz, Waldemar. 2010. *Imagology Revisited*. Brill Academic Publishers.
- ZIEGLER 2009: Ziegler, Charles E. 2009. *The History of Russia*. Greenwood.
- ZOHAR 2016: Zohar, Danah, 2016. *The Quantum Leader: A Revolution in Business Thinking and Practice*. Prometheus Books.
- ДЕЛИЋ 2008: Делић, Јован. 2008. "Госпођа Талфј-Робинсон виђена у интеркултурним процесима епохе." *Талфј и српска књижевност и култура*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 165-186.
- ДЕЛИЋ 2001: Делић, Јован. 2001. "Жена која нас је задужила." *Политика* 9. јун, IV
- ДЕРЕТИЋ 1974: Деретић, Јован. 1974. "Одјек наше народне поезије у Хегеловој "Естетици." *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41, 133-137.
- ДЕРЕТИЋ 2002: Деретић, Јован, 2002. *Историја српске књижевности*, Београд: Просвета. 3. проширено издање.
- ДОБРАШИНОВИЋ 2008: Добрашиновић, Голуб. 2008. "Тереза фон Јакоб-Робинсон и Бук Караџић." *Талфј и српска књижевност и култура*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 53-77.
- ЈЕНИХЕН 2008: Јенихен, Манфред. 2008. "Талфјин превод српске народне поезије у контексту превода словенске народне поезије у доба немачког касног романтизма." *Талфј и српска књижевност и култура*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 95-110.
- ЈОВАНОВИЋ 1908: Јовановић, Војислав М. 1908. "Џон Бауринг и српска народна поезија." *Српски књижевни гласник* 21, no. 1, 31-43.
- ЈОВАНОВИЋ 1978: Јовановић, Војислав М. 1978. *Енглеска библиографија о источном питању у Европи*. Edited by др Марта Фрајнд. Београд: Институт за књижевност и уметност. 2nd ed.
- КОВИЋ 2021: Ковић, Милош. 2021. *Четири револуције: Европа и свет 1774-1799*. Београд: Филип Вишњић.
- КОЉЕВИЋ 1975: Кољевић, Светозар. 1975. "Основни правци англосаксонског интересовања за нашу народну поезију." *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41, 69-113.
- КОНСТАНТИНОВИЋ 2008: Константиновић, Зоран. 2008. "Историчност и поетичност." *Талфј и српска књижевност и култура*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 147-161.
- КОСТИЋ 1984: Костић, Веселин. 1984. "Помени наше народне поезије у енглеским изворима пре 1821. године." *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд: МСЦ, no. 14/3, 139-144.
- КОСТИЋ. 1972: Костић. Веселин. 1972. *Културне везе између југословенских земаља и Енглеске до 1700. године*. Београд:
- КРАУЗЕ 2008: Краузе, Фридхилде. 2008. "Духовно-књижевно окружење Талфј у Берлину приликом њених првих читања Народних песама Срба 1826. и 1827." *Талфј и српска књижевност и култура*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 17-37, 271-327.

- МАРКОВИЋ 2006: Марковић, Саша. 2006. "Национални идентитет Срба у 19. веку и почетком 20. века." Зборник Матице српске за друштвене науке 120, 235-252.
- МАТОВИЋ 2008: Матовић, Весна и Габријела Шуберт, eds. 2008. Талфј и српска књижевност и култура. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ 2013: Милосављевић, Борис. 2013. "Национални карактер, културни и политички образац." Национални интерес 18, no. 3, 191-217.
- МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ 2002: Милошевић-Ђорђевић, Нада. 2002. "Српска народна, усмена проза и Европа. Опаске о периоду од краја 18. до почетка 20. века." Научни састанак слависта у Вукове дане 30, no. 2, 113-121.
- МЛАДЕНОВИЋ 1987: Младеновић, Живомир. 1987. "Вук Караџић међу Енглезима." Трагања за Вуком. Београд: Рад, 309-324.
- МОМЧИЛОВИЋ 1987: Момчиловић, Бранко. 1987. "Џон Бауринг, преводилац наших народних песама." Багдала 29, no. 337, 1-3.
- МОМЧИЛОВИЋ 1990: Момчиловић, Бранко. 1990. Из историје југословенско-британских културних веза од 1650: године до II светског рата. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду.
- МОМЧИЛОВИЋ 1976: Момчиловић, Бранко. 1976. "Једна енглеска песма о Карађорђу." Зборник за славистику 10, 128-132.
- НИКОЛИЋ 2003: Николић, Јасмина. 2003. "Импровизација и памћење у процесу усменог преношења хиспанског романсера и југословенске епске поезије." Народне баладе и предања у Шпанији и Југославији. Edited by Nikolić, Jasmina, Dalibor Soldatić and César Luis Díaz. Београд: Учионица Сервантес, 180-241.
- ПАВЛОВИЋ-САМУРОВИЋ 2002: Павловић-Самуровић, Љиљана. 2002. "Српске народне песме и шпанске романсе у преводу и тумачењу Џона Бауринга." Научни састанак слависта у Вукове дане 30, no. 2, 137-149.
- ПАУНОВИЋ 2005: Пауновић, Зоран. 2005. "Како читати превод." Како читати: о стратегијама читања трагова културе, Београд: Народна библиотека Србије, 112-121.
- ПАУНОВИЋ 2006: Пауновић, Зоран. 2006. Историја, фикција, мит, Београд: Геопоетика.
- ПЕШИЋ 1975: Пешић, Радмила. 1975. "Изучавање усмене књижевности за Вукова живота у „Летоп-ису Матице српске." Научни састанак слависта у Вукове дане, 237-244.
- ПОПОВИЋ 1938: Поповић, Владета. 1938. "Сер Џон Бауринг." Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 18, no. 1-2, 554-564.
- ПРИБИЋ 1974: Прибић, Никола. 1974. "Talvj и амерички књижевници." Научни састанак слависта у Вукове дане 41, 115-122.
- РАСТОВИЋ 2000: Растовић, Александар. 2000. Велика Британија и Србија: 1878-1889. Београд: ЈП Службени лист СРЈ. Историјски институт САНУ
- РИХТЕР 2008: Рихтер, Ангела. 2008. "Пеотски таленат жена - да ли је то самп једна врста духовног либида?" Талфј и српска књижевност и култура. Београд: Институт за књижевност и уметност, 39-52.
- СУВАЈЦИЋ 2014: Сувајцић, Бошко Ј. 2014. "Српска народна поезија у свету - свет у српској народној поезији." Свет у књижевности - књижевност у свету 3, 134-144.
- ТОМОВИЋ 2022: Томовић, Ненад М. 2022. "Диоба Јакшића у преводу на енглески Џона Бауринга." Књижевне и културне интерференције између књижевности на српском и на енглеском језику = Literary and Cultural Interconnections Between Serbian and Anglophone Literature Филолошки факултет Универзитета у Београду, 83-92.
- ХИМШТЕТ-ФАИД 2008: Химштет-Фаид, Петра. 2008. "Рецепција српских народних песама и њихових превода у немачкој штампи у првој половини 19. века." Талфј и српска књижевност и култура. Београд: Институт за књижевност и уметност, 221-249.
- ШУБЕРТ 2008: Шуберт, Габријела. 2008. "Методе Талфјиног културног посредовања." Талфј и српска књижевност и култура. Београд: Институт за књижевност и уметност, 133-146.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Јасмина П. Николић рођена је 1971. године у Београду. Основно образовање стекла је у ОШ „Моша Пијаде“, а средње у XIV Београдској гимназији као техничар за топлотну физику. Дипломирала је на Катедри за иберијске студије на Групи за шпански језик и књижевност 1998. године и стекла звање професора шпанског језика и књижевности. Магистрирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2005. године на тему „Усмено преношење јужнословенске епике у хиспанској критичкој литератури у другој половини XX века“ под менторством проф. др Снежане Самарције. Докторске студије уписала је 2016. године и стекла назив магистра филолошких наука.

На Филолошком факултету Универзитета у Београду ради као хонорарни сарадник од 1998. године, а од школске 1999. на месту асистента-приправника за шпанску књижевност на Катедри за иберијске студије. Од 2005. године у звању је асистента за шпанску књижевност на Групи за шпански језик и хиспанске књижевности, а од септембра 2013. године у звању вишег лектора на предметима из превођења за хиспанисте. Од 2001. до 2004. године радила је као асистент приправник на Групи за шпански језик и књижевност Филолошко-уметничког факултет Универзитета у Крагујевцу.

Организовала је и водила неколико међународних конференција и скупова. Уредник је два зборника с међународних конференција посвећених компаративној народној књижевности. Објављује научне резултате из шпанске и компаративне књижевности. Објавила је 18 радова, од тога девет радова из уже научне области, затим преко тридесет превода, од тога 20 романа савремених шпанских писаца, 2 драмска дела и двадесетак приповедака преведених са шпанског, португалског и холандског.

Руководи међународним пројектима и учествује и њима.

Члан је Међународног удружења хиспаниста и Међународног удружења социолога.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Јасмина П. Николити

Број досијеа 16036 / 4

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

КУЛТУРНИ МОДЕЛ НАЦИЈЕ И ПРЕВОЂЕЊЕ
НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ: ШПАНСКЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ
У БРИТАНСКОМ РОМАНТИЗМУ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 17. 4. 2023.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора ЈАСМИНА П. НИКОЛИЋ

Број досијеа 16036/A

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада КУЛТУРНИ МОДЕЛ НАЦИЈЕ И ПРЕВОЂЕЊЕ ИТАЛИЈАНСKE ПОЕЗИЈЕ : ШПАНСKE И СРПСКЕ ИТАЛИЈАНСКЕ ПЕСМЕ У БРИТАНСКОМ РОМАНТИЗМУ

Ментор Проф. др ЈЕЛЕНА ФИЛИПОВИЋ

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 17.4.2023.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КУЛТУРНИ МОДЕЛ НАЦИЈЕ И ПРЕВОЂЕЊЕ НАРОДНЕ ПРЕЗИЈЕ:
ШПАЊСКЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У БРИТАНСКОМ РОМАНТИЗМУ
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 17. 4. 2023.